Издава книжарницата на Д. Головъ

София 1898 г.

Печатница на Иванъ Г. Говедаровъ & С-ие

Издание първо

Съ портретъ и биография

Цѣна 4 лева

Съчинения

на

Трайчо Китанчевъ

Азъ мислихъ още да живѣя
И да се боря съ подлостьта,
Но вечъ гърдитѣ ми изгниля
До край подяде болестьта...

(Т. Китанчевъ).

НАРЕЖДА

Юрданъ Ивановъ

M. Kuttarez

БИОГРАФИЧЕСКИ БѢЛѢЖКИ.

I.

Задачата на биографията. — Китанчевъ общественъ дѣятель ли е. — Каква е нашата пѣль.

Биографията има за цѣль да начертае дѣятелностьта на знаменити хора, на лица, които съ своитѣ способности и добродѣтели се отличаватъ отъ обикновенитѣ членове на обществото, въ което живѣятъ. Така че биографията ни запознава съ характеритъ на такива забѣлѣжителни личности, съ тѣхнитѣ възгрѣния и желания, съ тѣхнитѣ идеи, стрѣмежи и страдания. Тя ни прѣдставлява непрѣстаната борба на тия обществени дѣятели противъ всички ония социални болести, отъ които страда обществото, между което тѣ се движжтъ, като ни запознава съ срѣдствата, които употрѣбляватъ за избавлението и прѣмахваньето на тѣзи болести, и като ни посочва пжтъть за къмъ възвишенитѣ цѣли на человѣческиятъ животъ. Отъ това слѣдва, че биографията за подобни личности има двойно значение: а) прѣдставлява ни самата личность въ нейната дѣйствителность и б) насърдчава ни къмъ добри дѣла, къмъ по-високи стрѣмежи и въобще, ни дава онова поучение въ истински примѣри, което най-благодѣтелно може да влияе върху обществото и върху бжджщитѣ обществени работници.

Но да ли покойния Трайчо Китанчевъ може да се счита за общественъ дѣятель и да ли написваньето биографията му слѣдователно е една, тъй да се рече, обществена потрѣбность?

Споредъ нашето мнѣние — да.

Когато Китанчевъ се поминж, сериознитѣ органи на общественото мнѣние у насъ съ прискърбие съобщихж това и почти всички намѣрихж, че е голѣма загубата, която въ лицето на покойния прѣтърпява народа. Даже и ония органи, които по особнитѣ си политически тѣжнения, не биваше да хвалжтъ Китанчевитѣ добродѣтели и достойнства — и тѣ не казахж освѣнъ добри думи за покойния. Погрѣбението на Китанчева бѣше едно отъ най-внушителнитѣ, и множеството съ състрадание и съчув-

ствие, съ каквито обикновено се съпроваждатъ знаменити покойници, придружи останкитѣ му чакъ до гробътъ. Въ черквата още, както и на гробътъ му се държахж рѣчи, и всѣки единъ отъ ораторитѣ истъкваше абсолютната честность на покойния, посочваше на неговата безкористность, на строгата справедливость, на примѣрната и убѣждена дѣятелность, на всецѣлата му прѣданость къмъ длъжностьта си, а сжщо и на всички други негови добродѣтели, съ каквито може да се кичи само единъ идеаленъ и съ възвишенъ характерь человѣкъ. Послѣ, както ще видимъ подолу, Китанчевъ бѣ образцовъ учитель, примѣренъ другарь и человѣкъ, могущественъ агитаторъ и ораторъ, прѣкрасенъ проповѣдникъ на своитѣ идеи и вѣрвания, и добъръ защитникъ на общебългарскитѣ интереси.

Всичко това, мислиж, е достатъчно да оправдае искането на пишущия тия редове, да признае Китанчева за добъръ общественъ дѣятель и то въ твърдѣ по-голѣма степень, отъ колкото неговитѣ съчинения, които поднасяме днесъ на българскиятъ читатель, ни го прѣдставляватъ. И тоя въпросъ ние нарочно подигаме, като искаме да намекнемъ най-много на това обстоятелство, че Китанчевъ, истинскиятъ Китанчевъ не се намира въ неговитѣ съчинения и че едно бждще поколение, ако остане по съчиненията му да си състави едно прѣдставление за покойния, то това прѣдставление ще бжде не вѣрно що се отнася до пълната характеристика на личностьта му. Китанчевъ бѣше единъ особенъ общественъ дѣятель и тая му дѣятелность не може да се констатира и извлече изъ книжовнитѣ му трудове, естеството на които ще опрѣдѣлимъ по-долу. Книжовникътъ въ даденията случай не крие въ себе си общественията дѣятель. По тия причини, за да се добие едно правилно и пълно понятие за покойниятъ Китанчевъ, трѣбва да се съберѫтъ всички характеристични факти изъ неговата обществена дѣятелность и животъ, че да може да се напише една обширна биография, гдѣто да се изрисува ясно самата личность и да се посочи конкретно върху важностьта и значението отъ дѣятелностьта на тая личность.

За жалость, азъ немогж да се похвалиж, че съмъ събралъ достаточно материалъ изъ живота и дѣятелностьта на Китанчева, та да се заемж и съ написваньето на неговата пълна биография, защото тоя материялъ още се крие у разни негови приятели и познайници, които и до днесъ не сѫ счели за нуждно да го направѫтъ обществено достояние. Отъ друга стрна признаваме, че подобно нѣщо не сме се стрѣмили да постигнемъ. Ограниченитѣ размѣри на настоящата книга опрѣдѣляватъ и нашата цѣль, а именно: да прѣдставимъ на кратко най-характернитѣ страни отъ неговиятъ животъ и дѣятелность, и да обяснимъ съ общи думи послѣдната. Ето защо изложеното по-долу не е биография, а се поднася като материалъ, който негли ще може да послужи при написваньето на такава, ако нѣкой нѣкога се заеме съ подобна цѣль.

Желаѫ да споменѫ тукъ и това, че при написванието на тия биографически бѣлѣжки азъ съмъ се старалъ да бѫдѫ строго обективенъ и съвършено безпристрастенъ. Не намѣрихъ за нуждно и полезно да се въскачѫ, подъ влиянието на Китанчевитѣ политически възгрѣния, на една партизанска урва и отъ тамъ да се хвърлѫ върху неговитѣ политически противници. Най-необходимото, споредъ менъ, е едно хладнокръвно и съвършено обективно отнасянье къмъ живота и дѣятелностьта на покойнятъ, безъ смѣсванье на личнитѣ му, каквито и да сѫ тѣ, партиини възгледи. И ако съмъ сполучилъ въ това—то ще бѫде единственото достойнство на тия биографически бѣлѣжки.

II

Родителитѣ на Китанчева. — Цвѣтко, баща му, овчаръ въ село, сетнѣ градинаръ въ Цариградъ.—Незаконно обложенъ съ десятъкъ.—Раждание и въспитание на Китанчева. — Грамотностьта се оцѣнява.—Трайо въ Рѣсенското училище. — Слѣдъ това въ Цариградъ. — Изсипалъ кошътъ. — Даваньето му на учение. — Цариградското българско братство „Просвѣщение". — Страхъ отъ униятство — Въ пансиона на братството. — Слѣдъ една година катастрофа. — Поддържката на дѣдо Натанаила. — Идеитѣ на тогавашното врѣме. — Уплашилъ учителътъ си.

Цвѣтко, бащата на Трайчо Китанчевъ, билъ родомъ отъ село Вълкодере, което се намира на границата между Охридската каза и Рѣсенската. Тѣхната кѫща, извѣстна подъ името Кръстеви, е била една отъ най-състоятелнитѣ въ селото и цѣлото семейство броило 63 члена. Когато бащата на Цвѣтко се е поминѫлъ, Цвѣтко билъ на три мѣсеца, а кѫщата скоро слѣдъ това се е растурила, богатството распиляло и опропастило. Майката на Цвѣтко се прѣженила за втори мѫжъ, Китанчевъ, който билъ родомъ отъ село Подмочани, Рѣсенско, гдѣто отишла да живѣе, като завѣла съ себе си и малкия Цвѣтко. Въ с. Подмочани той пораснѫлъ подъ опеката на единъ чуждъ за него человѣкъ, безъ никакво образование, само дѣто майка му го е въспитавала, както е знаяла, ако може тогавашното домашно отгледванье на дѣцата да се нарѣче нѣкакво въспитание. Разумѣва се, че още въ първитѣ дни на своето дѣтинство, когато е станѫлъ въ състояние да работи що-годѣ, е билъ употрѣбяванъ на работа. Билъ вече на десетъ годишна възрастъ, когато очувъ му го е цѣнилъ за овчаръ на чужди овци въ селото. Колкото трудна и да му се виждала тази работа, той се прѣдалъ на нея, защото е мислилъ, че тъй трѣбва да бѫде. Отъ друга страна очувъ му е билъ твърдѣ бѣденъ человѣкъ и не еималъ възможность да го настани на своя и по-лека работа.

Пасълъ Цвѣтко чуждитѣ овци и често на чистиятъ въздухъ го е посѣщавала мисъльта, какъ че тия овци сѫ били чужди, че той

нищо нѣмалъ; размишлявалъ е по какъвъ начинъ хората сж станжли богати, та се поминуватъ охолно и защо той да нѣма нищо. Тая мисъль го е докарала пакъ на друга: че хората, които ходижтъ по чужбина, печелижтъ пари, а послѣ се връщатъ у дома и живѣижтъ хубаво, щастливо. А отъ Рѣсенскитѣ села открай е имало хора да ходижтъ по чужбина въ далечни градове и държави за печалби. Подъ натискътъ на тия мисли, скоро чистиятъ въздухъ е захванжлъ да го души, а нѣколкото стотини овци, които пасълъ заедно съ другаритѣ си, сж му станжли омразни. Нѣмотията въ бащината му кжща, трудната работа и оскждното му сжществувание сж породили, безъ съмнѣние, желание въ него, да скитни изъ чужди мѣста и да дири едно по-човѣшко сжществувание, да спечели пари и да се върне въ родината си съ пълни ржцѣ.

Единъ денъ той се рѣшилъ и съобщилъ намѣрението си на своя очувъ. Послѣдниятъ ненамѣрилъ за лошо това му намѣрение и го насърдчилъ. Когато други хора заминавали за Цариградъ на печалба, Цвѣтко захвърлилъ овчарската тояга и благополучно се отзовалъ въ помѣнжтия градъ. Тамъ той се цѣнилъ за слуга при градинари.

Шестъ години той работилъ неуморимо, живѣлъ най-бѣдно и съ спестенитѣ пари рѣшилъ да се върне у дома си. И първото нѣщо, което намислилъ да направи, то било да отиде въ родното село на баща си, Вълкодере, да се повиди съ бащини роднини и да види какво сж станжли двѣтѣ ниви, които били му останжли отъ баща му и които чичови и братовчеди били оставили. Нивитѣ, то се знае, стояли необработвани прѣзъ всичкото врѣме на неговото отсжтствие, но безъ да се гледа на това спахията, турчинъ нѣкой си, който шестъ години наредъ е прѣкупвалъ десятъкътъ на селото Вълкодере, притиснжлъ го и му взелъ 280 гроша десятъкъ за тия двѣ ниви. Напусто сж били молбитѣ и основателнитѣ възражения, че нивитѣ не сж били обработвани и слѣдователно, съгласно тогавашнитѣ държавни наредби, не е трѣбвало да се плаща нищо, защото десятъкътъ тогава е билъ данъкъ върху полученото произведение. Турчинътъ намѣрилъ поводи да вземе пари отъ младия печелникъ, настоявалъ на искането си и Цвѣтко е билъ принуденъ, за да се избави отъ други по-голѣми пакости и прѣмеждия, да плати 280 гроша, които зарадъ него тогава сж били твърдѣ чувствителна сума. Тая случка станжла причина по-скоро да остави селото и да отиде пакъ въ Цариградъ, гдѣто вече е ималъ работа постояна. Когато втори пжтъ се е върнжлъ въ с. Подмочани, Цвѣтко билъ вече момъкъ за женене. Съ спестенитѣ пари направилъ свадба и се оженилъ за Цвѣта, една твърдѣ скромна жена, родомъ отъ сжщото село. Работата обаче го чакала въ Цариградъ и той оставилъ Цвѣтковица въ село, като пращалъ редовно пари и като е дохаждалъ у дома си по веднажъ на една или на двѣ години.

Трайчо се добилъ въ с. Подмочани, на 1 Септемврий 1858 година, при твърдѣ оскудни срѣдства на родителитѣ му. Но при всичко това тѣ сж се погрижили за неговото образование, каквото е било то тогава. Побудителната причина за това е била слѣдующата: Цвѣтко е билъ градинаръ въ Цариградъ, но съ разни хора е работилъ сжщия занаятъ въ Измиръ, ходилъ е въ Варна, Русчукъ и другадѣ. Въ Измиръ той ималъ единъ съдружникъ, съ когото работилъ цѣла година и когато да се раздѣлжтъ, съдружникътъ му направилъ смѣтката, споредъ която никаква печалба нѣмало за всичкиятъ тоя годищенъ трудъ. Цвѣтко, като неграмотенъ, не можалъ да провѣри смѣтката и, макаръ и да я неодобрявалъ, най-сетнѣ билъ принуденъ да я признае. Тоя случай го накарва да оцѣни важностьта и необходимостьта отъ грамотностьта въ живота, та веднага взелъ мѣрки да се даде Трайчо на учение. За тая цѣль той писалъ у дома си и въобще грижилъ се за Трайчо. Трайчовата майка, останжла сама да се грижи за чедото си, не е можла да испълни поржчката на мжжа си, макаръ и отъ душа и да е сподѣляла тия мисли на Цвѣтко, понеже въ селото не е имало училище. По онова врѣме даже въ много градове не е имало училища.

Скоро слѣдъ туй похвално намѣрение на добритѣ родители, единъ дюлгеринъ напуснжлъ дюлгерството и станжлъ учитель въ с. Подмочани. По-рано учителството не е било тъй, както е сега; всѣки грамотенъ е можалъ да остави занаята си и да стане даскалъ. Учителството по онова врѣме е било нѣщо като занаятъ, отъ произведенията на който малцина сж усѣщали нужда да се ползуватъ. При туй твърдѣ малцина сж били запознати съ него. Тоя дюлгеринъ — учитель се казвалъ даскалъ Никола, установилъ се въ Рѣсенъ и тамъ отворилъ своето училище. Прѣподавалъ на гръцки и български, но български по-малко, защото на гръцки се билъ училъ.

Въ това именно училище постжпилъ да се учи и Трайчо Китанчевъ. До постжпването си въ училището, Трайчо прѣкаралъ дѣтинството си въ село при майка си, безъ особени нѣкакви случки въ дѣтинството, както прѣкарватъ и обикновенитѣ селски синове въ селата по цѣло българско. Въ това училище Трайчо се е училъ двѣ години, отъ 8-та до 10-та си година. Колкото малко и да е било учението на Трайча, но съ това знание, което придобилъ, той билъ грададна сила въ очитѣ на баща си, който, както казахме, билъ съвсѣмъ неграмотенъ. Ето защо баща му намислилъ да го вземе при себе си въ Цариградъ, за да му помага въ градинарството и да му държи смѣтка по даване-виманьята му.

Когато завели Китанчева въ Цариградъ, той билъ на единадесетъ години. Още щомъ пристигнжлъ тамъ, баща му го поставилъ на сергията си, за да се учи да продава градинарскитѣ произведения. Спалъ е въ градината на баща си, хранилъ се

както е било възможно и съ коше на рамо, както ще видимъ по-долу, е продавалъ разни градинарски зеленини изъ Цариградскитѣ улици. Обаче Трайчо, като грамотенъ, самичъкъ се е заинтересувалъ съ четенье на вѣстници и книги, които взималъ отъ другитѣ градинари. Послѣднитѣ, приятели на баща му, като гледали колко живъ, пъргавъ и любознателенъ е билъ Трайчо, съвѣтвали го да го даде въ училището, да научи нѣщо по-вече и да бжде още по-вече полезенъ на баща си и на себе си. Подъ влиянието на тия вънкашни лица сж дали Трайча да се учи въ българското училище на Фенеръ, прѣзъ 1869/70 учебна година. Като казвамъ вънкашни лица, не трѣбва да се разбира, че баща му е ималъ нѣщо противъ учението на сина си, макаръ и да го билъ довелъ съ цѣль на му помага въ тѣжката работа за искарванье прѣхрана на бѣдното си семейство. И не е могло да бжде другояче. Тогава положението на българитѣ въ Цариградъ е било кипяще, тъй да се каже. Борбата за църковната независимость сгрѣвала сърдцата и на най-безнадѣжднитѣ. Присжтствието на много интелигенти и просвѣтени българи въ Цариградъ, издаванъето на нѣколко сериозни и твърди майсторски редактирани български вѣстници, всичко това правило отъ Цариградъ единъ центъръ, който пръскалъ лучи на всѣкждѣ за учение, просвѣщение и напрѣдъкъ. Трѣбва да признаемъ, че подъ влиянието на тия фактори, подъ натискътъ слѣдователно на условията въ срѣдата, между която бащата на Трайчо се е навърталъ, колкото малко съобщителенъ и да е билъ, той дошълъ скоро до съзнание, че прѣди да направи отъ синътъ си градинаръ, не е злѣ да го понаучи на писмо, та нѣкакъ по-лесно да искара той прѣхраната и да стане по-уменъ и по-ученъ, отъ колкото е билъ тогава.

Отъ Еюбъ до Фенеръ имало около четири километра и Трайчо е билъ принуденъ всѣки денъ по нѣколко пжти да исходва това пространство, за да посѣщава училището. Но като видѣлъ баща му, че такъво едно голѣмо пространство да се прѣминува нѣколко пжти на денъ отъ малкиятъ и винжги слабиятъ Трайча, злѣ ще се отрази на здравьето му, рѣшилъ, при всичкитѣ си скудни срѣдства, да му дава по единъ грошъ на денъ, та да се храни за обѣдъ въ училището и само вечерь да се връща у дома си. По тоя начинъ пжтътъ, който Трайчо е исходвалъ всѣки денъ, е билъ на половина намаленъ. Дневната сума, както вижда читательтъ, не е никакъ голѣма, тя е даже твърдѣ малка, но тя била достатъчна за Китанчева: купувалъ си по 15—20 пари хлѣбъ и толкова давалъ за сиренье или друга гозба. Както и да било, едната година се е изминжла благополучно — Китанчевъ билъ единъ отъ първитѣ ученици въ училището, като се е училъ твърдѣ лесно и всѣкога е билъ въ състояние да повтори прѣдъ учителя изученото до тогава.

Прѣзъ ваканциитѣ Трайчо не билъ свободенъ: той отивалъ на градината при баща си, за да му помага. Но щомъ настжпила

учебната 1870/71 година, което чакалъ съ нетърпение, Трайчо отново подкачилъ да посѣщава редовно училището, съ позволението на баща си. Обаче прѣзъ 1871 година, т. е. слѣдъ 3—4 мѣсечно ходенье въ училището, Китанчевъ ненадѣйно напуснѫлъ училището и то само защото баща му не му купувалъ учебници. А не му е купувалъ той, защото не е ималъ. И грубата и тежка градинарска работа, благодарение на нѣмотията, е заробила отново слабиятъ Китанчевъ; той билъ посвѣтенъ въ цѣлость на градинарлъка: съ кошъ на рамо е продавалъ изъ цариградскитѣ улици разни зарзавати и овощия. Но единъ щастливъ случай съ неговия кошъ е станѫлъ причина да остави Китанчевъ, вече за винѫги, тоя тежъкъ и несносенъ занаятъ, въспѣтъ въ стихотворението му „Градинаръ," и отново да подкачи учението, което ималъ присърдце и което най-много го е привличало. Нека на кратко да раскажемъ тоя случай.

Ония отъ градинаритѣ, които продаватъ зарзаватъ и други овощия по цариградскитѣ махали съ кошове на гърба, свалятъ кошоветѣ отъ гърбътъ, когато се завърнѫтъ отъ продажба, безъ ничия помощь. Въ това сваляне има особенъ единъ чалъмъ и не всѣки умѣе да го свали, безъ да изсипе зарзавата, що носи въ кошътъ. По-възрастнитѣ лѣсно усвояватъ и испълняватъ начинътъ на сваляньето, но мѫчно спослучватъ дѣцата, както е билъ тогава Трайчо. Той е билъ маловъзрастенъ отъ една страна, а отъ друга слабъ, какъвто и до край си останѫ Китанчевъ. Единъ денъ се върнѫлъ той на бащината си сергия съ кошътъ на гърба. Поиздигнѫлъ си едното рамо, понадалъ едната страна отъ гърба, поопнѫлъ едната си ржка, за да подкара кошътъ на страна и полуклѣкнѫлъ да го сложи на кракътъ си, че подиръ, като освободи ржцѣтѣ си, да хване кошътъ и неврѣдимъ да го свали и сложи на земята. Той се мѫчилъ, горкиятъ, да посѫпи по всичкитѣ правила на искуството, извѣстно и лесно практикувано отъ другитѣ градинари, които дълги години сѫ чернѣели и гнили подъ тоя кошъ, но тоя пѫтъ не му се удало — кошътъ се изсипалъ и Китанчевъ паднѫлъ на земята. Съсергиджиитѣ, които сѫ били зрители на тая мѫчителна сцена, исхокали баща му, за дѣто мѫчи дѣтето си по такъвъ начинъ и го посъвѣтвали да го даде на учение, а не да го товаря съ кошътъ на тая крѣхка възрасть. Баща му нѣмалъ защо да се кара на Трайча, макаръ кошътъ и да се изсипалъ, защото и той виждалъ, че чедото му не е за тая работа, но че нуждата го кара на това. Както и да било, думитѣ на тия добри хора подѣйствували и ние отново виждаме Китанчева въ училището, което станѫло още прѣзъ сѫщата 1871 год.

Разбира се, че не безъ дълги размишления баща му се е рѣшилъ да го даде въ училището и да харчи за него отъ своитѣ твърдѣ оскждни срѣдства. Но и тая мѫчнотия била прѣмахнѫта: въ това врѣме въ Цариградъ сѫществувало българското братство

„Просвѣщение“, за дѣятелностьта за което никой до сега нищо не написалъ, макаръ тая дѣятелность и да прѣдставлява особенъ интересъ по своитѣ планове и испълнението на тия планове. Това братство поискало да издържа на свои разноски 14 момчета македончета, които, слѣдъ свършваньето на цариградското училище, братството щѣло да ги праща за учители въ Македония. Учителитѣ на Китанчева прѣпоржчиле него, а сжщо и А. Башеза, като най-силни ученици и заслужаващи поддържката на братството. Приеманьето и на двамата се очаквало днесъ-утрѣ и Трайчо тържествувалъ отъ тоя щасливъ за него случай, защото ще отърве баща си отъ разноски, които сигурно ще се употрѣбятъ за удовлетворение нуждитѣ на семейството му въ село, което баща му е поддържалъ съ тоя градинарлъкъ. Но тукъ баща му насмалко е щѣлъ да попрѣчи на сина си и да му забрани да стане въспитанникъ на братството. Ето каква е била работата.

Единъ недѣленъ денъ братството държало засѣдание въ салонътъ на цариградското читалище, за да обяви формалното приеманье на своитѣ въспитаници, а имено 14-тѣ момчета македончета, въ числото на които билъ и Трайчо. Всички тичали нататъкъ, отишълъ и бащата на Китанчевъ, но не отъ любопитство да чуе рѣшението на братството, а съ цѣль да заяви, че не дава сина си. Той разсжждавалъ твърдѣ просто — неможалъ да си обясни, защо братството ще поддържа сина му и каква облага ще има то, ако синъ му добие по-голѣмо учение. Да се хирчатъ пари, казвалъ си той, безъ да има нѣкаква цѣль, която братството крие, защото, вѣроятно не е добра, — това не може да бжде. За „Богъ да прости“ не може да се харчжтъ пари. Отъ практическия животъ той си знаялъ едно нѣщо, че който харчи, не може да пръска паритѣ си на вѣтъръ, а отъ това харченье ще очаква, безъ-друго, нѣкаква полза за себе си или за когото и да било другиго. И се мжчилъ той да обясни, да намѣри цѣлта, която гонило братството съ това дѣто иска да поддържа неговиятъ Трайча. И въ своитѣ издирвания той гледалъ се опакото на листа и търсилъ да намѣри все лоши цѣли. Въ тия разлишления той се намиралъ, но не се рѣшавалъ да се спре на една мисълъ, а се носилъ неопрѣдѣлено и съ намѣрение, че днѣсъ утрѣ ще се докопа до истината. Нѣкои злобни хора, като видѣли Китанчевиятъ баща въ това положение, казали му, че братството ще поддържа и ще харчи за Трайча да се учи, но че то правило това съ цѣль да го направи униятинъ. Недоумѣнието му станжло още по-голѣмо. Само затова нѣщо не се сѣщалъ той. И това нѣщо му се видѣло по-правдоподобно, по-вѣроятно отъ всички други негови прѣдположения, и то само най-сетнѣ обяснявало колко-годѣ неговото съмнение въ харченьето пари и поддържаньето на чужди момчета, каквото билъ Трайчо за братството. Като взелемъ въ съображение, че по онова врѣме въпроса за униятството е билъ единъ отъ извѣстнитѣ въпроси

и на безкнижнитѣ българи, лесно можемъ да си обяснимъ вѣрата, която Цвѣтко далъ на тая мисъль. Ето защо той тичалъ да заяви въ братството, прѣди още да се произнесе то окончачателно, че той не дава чедото си да прѣмине въ друга вѣра. Щастие, че сж се намѣрили добри хора да обяснжтъ и раздуматъ Цвѣтко, та по тоя начинъ избавили Трайча отъ немилостивиятъ копъ. Инцидентътъ, значи, е станжлъ, но се изравнилъ безъ никакъвъ лошъ резултатъ за когото и да било.

И така, Трайчо Китанчевъ станжлъ възпитанникъ на братството. Това се сбждижло още прѣзъ 1871/72 учебна година, когато като старши билъ Георги Измирлиевъ Македончето, обѣсенъ отъ турцитѣ въ врѣме на въстанието въ Горна-Орѣховица. А поддържаньето се състояло въ това: плашало се по три гроша на ученикъ въ денъ и всѣки да живѣе у дома си. Слѣдъ нѣколко мѣсеца отъ това, всички тия ученици били прибрани въ горниятъ етажъ на черковата св. Стефанъ, нѣщо като пансионъ, гдѣто живѣяли и много бѣдни ученици, като не се забравя, че тамъ била и залата на Цариградското читалище. Ученицитѣ на братството, въ това число и Китанчевъ, имали и по единъ желѣзенъ креватъ, на двама по една маса, сандъче за дрѣхи и пр. Отначало тамъ имало готвачка, перачка и пр., и ученицитѣ тогава твърдѣ добрѣ сж се хранили. Но това не излизало, види се, по смѣтката на братството, та унищожило пансиона и прѣдоставило на всѣки ученикъ да се храни както намѣри, като плащало на всѣкиго едного по 20 гроша въ седмицата. Въ пансиона до като били всички забѣлѣзали, че Трайчо, като извънредно пъргавъ, късалъ много дрѣхитѣ. Нека споменемъ тука и това, че прѣдсѣдатель тогава на братството билъ Паскалъ Паскалевъ отъ Търново, а касиеръ Георги Минчевъ отъ Копривщица.

Малко по-послѣ братството промѣнило своятъ взглядъ на работитѣ, а това повлѣкло слѣдъ себе си промѣнение и въ дѣйствията му. И това станжло безъ всѣкакво съблюдение послѣдствията отъ измѣнението на по-напрѣднитѣ си дѣйствия и наредби. И така братството, вмѣсто да поддържа ученици, да ги изучва и слѣдъ туй да ги праща да учителствуватъ, намѣрило за по-практично и рѣшило да издържа прямо учители. Рѣшено и свършено. Трайчо, а заедно съ него и всички други възпитаници на братството, между които и А. Башевъ, прѣсганжли моментално да бждатъ такива, били оставени на произвола на сждбата и пуснжти на свобода, сами да се грижатъ за себе си. Тутакси слѣдъ това Катанчевъ, заедно съ Башева, се прибралъ при дѣда Натанаила, сегашния Пловдивски митрополитъ, съ поддържката на когото свършилъ III класъ, а именно прѣзъ 1872 73 учебна година.

Прѣзъ послѣднята тая година учитель билъ въ училището покойния Петко Р. Славейковъ. Както за по-прѣдишнитѣ учители, тъй и за Славейкова сж останжли въ паметьта на тогавшнитѣ

ученици твърдѣ драги спомени. Учителитѣ, сами явни обществени работници, сж показали върху всичкитѣ ученици, а особено върху Китанчева, безспорно твърдѣ голѣмо влияние въ посоката на онія идеи, които най-много сж вълнували тогава нашето общество. А кои бѣхж тия идеи?—Борбата за автокефална българска черкова бѣше съживила всички българи въ духътъ на едно пълно събужданье и съзнание на своята българска сила и могущество като народъ. Тая борба бѣше създала, мимо своята явна цѣль, нѣкакъ тайнствено идеята за едно бъджще не национално самосъзнание — това вече отъ скоро го имаше, — а за едно политическо автономно сжществуванье на българския народъ. Тая идея, като хвърчаща птица се е носила изъ цѣло Българско и е опоявала и поддържала духътъ на българина въ приятнитѣ блѣнове на единъ самостоятеленъ животъ. Най-добритѣ усвоители на тая идея сж били, както всѣкогашъ, младежьта, ученицитѣ. И тия обществени работници, които по онова врѣме сж съставлявали стожерътъ на тая борба, не могли да не покажжтъ никакво влияние върху ученицитѣ, които тѣ сж приготовлявали за бъджщи свои замѣстници. И тия ученици не е възложно да не сж почувствували, да не сж се сродили колко-годѣ съ стрѣмежитѣ на тогавашното врѣме и да не сж взели отъ него и тѣ своята часть. Националность, патриотизмъ — ето двѣ думи, които споредъ нашето мнѣние най-добрѣ характеризиратъ оная епоха. Изобщо, искаме да кажемъ тукъ това, че Китанчевъ, като ученикъ на Славейкова и други, особено слѣдъ свършванъето на III класъ, когато той е билъ вече на 16 години, Китанчевъ казвале не е възложно да не е възприелъ идеитѣ на тогавашното врѣме, което ни е дало толкозъ безкористни народни работници, самоотвержени патриоти и примѣрни въ всѣко отношение граждане какъвто бѣше и покойния Трачко Китанчевъ. А Славейковъ е обичалъ твърдѣ много Китанчева, защото е билъ прѣкрасенъ ученикъ, безъ да се занимава твърдѣ много съ свитѣ уроци, помнилъ е много и съ веселия си характеръ и живость той е поддържалъ веселостьта на цѣлото училище. Китанчевъ се е ползувалъ съ голѣмо снисхождение отъ страна на учителитѣ си даже и за погрѣшки и лудории. Веднжжъ той застанжлъ и се скрилъ подъ сълбата на училището, съ цѣль да уплаши единъ свой съученикъ, който дохаждалъ и щѣлъ да слиза по тая сълба. Обаче, безъ да съгледа това Китанчевъ, неговия съученикъ не слѣзълъ, а направилъ пжтъ на учителя Славейковъ, който дохаждалъ да слѣзне по сълбата на долу. Щомъ Славейковъ дошълъ до послѣдното стъпало, едно грозно ху-у! го стрѣснжло и отпрѣдѣ му ненадѣйно се мѣрнжла фигурата на Трайчо Китанчевъ. Славейковъ се уплашилъ, но щомъ видѣлъ Китанчева, захванжлъ да се смѣе на тая дѣтинска игра. Китанчевъ отъ друга страна се извинявалъ всѣкакъ, но нѣмало нужда, защото Славейковъ не е счелъ за нуждно да му направи никаква бѣлѣжка.

III

Жажда за по-голѣма наука. — Китанчевъ въ Русия. — Неминуеми лишения. — Сѫщински гладъ и чергарски животъ. — Китанчевъ въ Цариградъ учитель. — Стипендия отъ руското правителство. — Пакъ гладуванье. — Любовь къмъ четенъето, — Особената Китанчева способность да помни.— Въ Киевската семинария. — Прѣдпочетенъ университета прѣзъ духовната академия. — Важностьта на Китанчевитѣ писма до владиката. — У дѣдо Натанаила.

И така, съ поддържката на дѣдо Натинаила Китанчевъ можалъ да свърши III класъ, слѣдъ което (слѣдъ испита на 1873 година) се прибралъ при баща си, за да му помага въ занаята, като е стоялъ повече на сергията и продавалъ зеленчуци. Той билъ вече тогава сериозенъ момъкъ и баща му не рачилъ да го товаря съ кошътъ и да го праща да ходи изъ Цариградскитѣ улици. Но това се е продължило само нѣколко мѣсеца, защото Китанчевъ, както и Башевъ, като най-събудени и най-силни ученици, ламтѣли за по-голѣмо учение и търсили срѣдства да постигнѫтъ идеята си. Това тѣхно стрѣмление не е останѫло тайно и за дѣдо Натанаила, който е безъ това проектиралъ да не остави своитѣ възпитанници само съ това учение, като захванѫлъ самъ да ги приготовлява за въ Русия. Прѣподавалъ имъ е разни прѣдмѣти и ги приготовлявалъ съ руски язикъ. Прѣзъ Октомврий на 1873 година дѣдо Натанаилъ прибралъ Китанчева и Башева при себе си, гдѣто ги е приготовлявалъ по разни прѣдмети и ги е хранилъ. Жилището на дѣда Натанаила било тогава на Ортакьой и въ това врѣме при него живѣялъ и Драганъ Цанковъ. Кѫщната длъжность на Трайча е била: да купува всичко, каквото трѣбва за въ кѫщи, а слѣдъ това дѣдо Златанъ, братъ на дѣдо Натанаила, при помощьта на Трайча и Башевъ, готвилъ за яденье. Миенъето на чиниитѣ било работа на послѣднитѣ двама, които, освѣнъ това, слугували при трапезата, когато ядели дѣдо Натанаилъ, Драганъ Цанковъ и дѣдо Златанъ.

Това положение на работата се е продължило до Мартъ 1874 година. Като се приготвили съ прѣдметитѣ достаточно, подали Трайчо и Башевъ по надлежния редъ прошение въ Русия, съ молба да имъ се даде стипендия, че да могѫтъ да продължѫтъ образованието си въ Русия. Чакали доста врѣме, споредъ както тѣ прѣдполагали, но никакъвъ отговоръ не се билъ получилъ. Отъ друга страна дѣдо Натанаилъ билъ назначенъ за Охридски български владика, задѣто е трѣбвало незабавно да тръгне понеже нуждния берать билъ вече излѣзълъ. При това положение, разбира се, Китанчевъ, както и Башевъ, трѣбвало е да оставѭтъ гостоприемната кѫща на дѣда Натанаила и да си търсѭтъ цѣръ на главата; но дѣдо Натанаилъ, прѣди да напусне Цариградъ, се погрижилъ и зарадъ двамата: далъ имъ е по двадесетъ лири, които взелъ въ заемъ, испратилъ ги въ Русия, като имъ далъ обѣщание, че нѣма да ги забрави. При безкрай-

ната ревность за наука, това обѣщание на дѣда Натанаила е подсладило тѣхнитѣ мечти и съ радость напуснѫли Цариградъ и своятъ благодѣтель, който безъ съмнѣние е ималъ върху тѣхъ голѣмо влияние относително тѣхното развитие и жажда за знание.

Щомъ Китанчевъ и Башевъ пристигнѫли въ Одесса, размѣнили паритѣ у Мироновича и веднага се отправили за Киевъ. Тамъ тѣ постѫпили въ духовното училище, висшето отдѣление, за 1874/75 учебна година. Правили тѣ голѣми икономии и проектирали да прѣкаратъ цѣлата учебна година съ по тия двадесетъ лири, но прѣди още да се измине годината, паритѣ се свършили и гладътъ настѫпилъ. Ужасно е било положението и на двамата. Учебната година скоро ще се изнижи, а тѣ неискали да я изгубѫтъ, за туй рѣшили да останѫтъ макаръ при найголѣми лишения до край и да издържѫтъ екзаменътъ. Но съ испокъсани дрѣхи и безъ счупена пара въ джобътъ какво могѫтъ да направѫтъ. Желанието имъ добро, похвално, но срѣдствата имъ никакви. Другаритѣ имъ наоколу, като гледали тѣхното окаяно положение и като нѣмали какъ да имъ помогнѫтъ, упѫтили ги при дякона Владимира и той се погрижилъ да имъ намѣри нѣкаква работа. Тая работа се състояла въ прѣписванье лекции на студентитѣ отъ цуховната академия въ Киевъ, за който трудъ получвали по 15 стотинки на кола. Прѣписвали тѣ по четири коли на денъ и значи получвали по 60 стотинки, съ която сумма е трѣбвало и двамата да се поддържатъ. Колкото малка и да е била тая сума, но безъ нея тѣ би трѣбвало да тръгнѫтъ на просия изъ улицитѣ. Тия 60 стотинки сѫ били доста за да водѫтъ възможно най-мизерно сѫществувание, защото само за хлѣбъ не имъ стигали. За това тѣ се хранили найзлѣ, работили за себе си и за прѣписванье на лекциитѣ извънредно много, а за облѣкло не трѣбва и да става дума. А спали тѣ безъ да плащатъ наемъ: ходили при други българи ученици и то по дежурство. Една-двѣ нощи спали у едного, други двѣ при другиго и така нагатъкъ. Всичко, що имали, то било по единъ кирливъ юрганъ, едно кофарче и нѣколко екземпляра книги. Даже за прѣнасяньето на тоя имъ багажъ, понеже се мѣстили често, не плащали хамалъкъ, защото сами вършиил тая операция. Въобще прѣкарвали твърдѣ лошъ животъ. Понеже сѫ се хранили само съ черенъ и твърдъ лошъ хлѣбъ, тѣ скоро омършавѣли и погрознѣли, а испокъсанитѣ дрѣхи ги прѣдставлявали повече за чудовища, отъ колкото за хора съ божи образъ. Картина! Но при всичко това лошо и нетърпимо тегло, тѣ никога не сѫ били въ тяжесть на своитѣ другари, и всѣкакъ сѫ се пазили да не имъ дотегнѫтъ и да не взиматъ пари въ заемъ отъ тѣхъ, защото и тѣ не сѫ имали повече.

Тъкмо въ това врѣме, когато тѣ сѫ се намирали въ найплачевно състояние и когато хората взели да странѫтъ отъ тѣхъ, като отъ плашила, получили десетъ наполеона, които имъ

пратилъ тѣхниятъ благодѣтель, дѣдо Натанаилъ чрѣзъ Битолскиятъ руски консулъ. Щомъ получили паритѣ, напуснѫли веднага прѣписваньето, което имъ било вече дотегнѫло и съвършено изнурило. Но десетъ наполеона какво мѣсто могѫтъ да хванѫтъ на двама така отчаяно гладни и голи. За единъ мѣсецъ отгорѣ очистили паритѣ и прѣписваньето на лекциитѣ, отъ което щотоко си били поотпочинѫли, макаръ и неохотно, подкачили отново. На скоро настѫпило врѣме за екзамени и тѣ, за да ги посрѣщнѫтъ сполучливо, трѣбвало е сериозно да се приготовляватъ. Прѣписвали едва по една кола на денъ, и тогава именно е било сѫщински гладъ, борба отчаяна. Яли колкото да не умрѫтъ отъ гладъ. Но най-сетнѣ екзаменътъ прѣкарали благополучно и настѫпили очакванитѣ съ нетърпѣние ваканци. Тутакси, за икономия, Башевъ се прибралъ въ Киприяновскиятъ манастиръ въ Кишиневъ, а Китанчевъ останѫлъ въ село при нѣкой съученикъ, русинъ, бащата на когото билъ въ състояние человѣкъ. Въ манастиратъ, вслѣдствие по-напрѣщниятъ му лошъ животъ, Башевъ се разболѣлъ и незабавно се върнѫлъ въ Цариградъ, отъ гдѣто съобщилъ на дѣда Натанаила цѣлата тая одисея и сегашното положение на Трайчо. Но дѣдо Натанаилъ, при всичката си добра воля, неможалъ да имъ даде тогави пари, защото нѣмалъ. По онова врѣме българскитѣ владици сѫ били хора безъ пари, защото при събиранъето на владишнината сѫ били прѣдпазливи, непридирчиви и защото сѫ вършили постояно благодѣяния и сѫ подпомагали мнозина. По тая причина и Трайчо се върнѫлъ въ Цариградъ и се прибралъ пакъ при баща си, който го посрѣщнѫлъ съ отворени обятия и съ възгордено чувство за учения си синъ. Въ Цариградъ Китанчевъ се условилъ за учитель въ сѫщото това училище, гдѣто по-рано е билъ ученикъ, а именно за прѣзъ 1875/76 учебта година, но то било за твърдѣ кратко врѣме.

Още прѣзъ есеньта на 1875 година Китанчева повикали въ Екзархията и му съобщили, че руското правителство му отпуснѫло исканата отъ него по-рано съ прошение стипендия. Това съобщение възрадвало Китанчева и той веднага заминѫлъ за Киевъ, гдѣто безъ забава постѫпилъ въ семинариятa. Сега вече Китанчевъ билъ увѣренъ, че ще може да се учи доволно, защото отъ къмъ материална страна се считалъ колко-годѣ сигуренъ. Стипендията му била отъ 17 ½ рубли мѣсечно, около 40—45 лева, твърдѣ скромна сума, която трѣбвало да му служи и за храна, и за облѣкло, и за книги, и за всички други студенчески потрѣбности. Но Китанчевъ не се отчайвалъ и продължавалъ учениего си, а живѣялъ той, както е било възможно. Неговъ близъкъ другаръ тогава е билъ Божилъ Райновъ, съ когото дѣлили всички нещгоди на тоя скуденъ животъ, и всички студенчески радости и мечтания, подробното описание на които би ни отнело твърдѣ много мѣсто, съ каквото не располагаме,

макаръ тѣ и да прѣдставляватъ особенъ интересъ поради мжжеството и търпѣнието, съ които били посрѣщани и понасяни. Това, което казахте по-горѣ за Китанчева, тукъ сега се повтаря и за двамата другари. Капиталитѣ имъ били съединени: двама по 17 ½ равно 35 рубли, които Китанчевъ пазилъ и разходвалъ, като по-добъръ пазачъ на пари и по-опитенъ въ домакинската часть. Но какво струва опитностьта при толкозъ малко пари и при такава голотия и гладотия, отъ каквито тѣ страдали. Распрѣдѣляли паритѣ за най-необходимитѣ си нужди и при това отъ най-долно качество, за да се плати възможно най-малко. А това, безъ съмпѣние, и най-злѣ удоволетворявало тѣхнитѣ потрѣбности.

Но всичко това не е бъркало на Китанчевъ да се занимава сериозно съ уроцитѣ си и съ своето саморазвитие. По свидѣтелството на Божилъ Райнова и други, Китанчевъ е билъ единъ отъ най-редовнитѣ посѣтители на Киевскитѣ библиотеки, гдѣто постояно е челъ разни автори. Къмъ уроцитѣ си, както въ Цариградъ, тъй и въ Русия, той е билъ нѣкакъ небрѣженъ; тъй поне се е виждало на неговитѣ другари. И дѣйствително, вънъ отъ училището никакъ не се е занимавалъ съ уроцитѣ си, но при всичко това той винаги е билъ готовъ удовлетворително да си каже урокътъ и да отговори свободно на професора. Ималъ е извънредна память и само по тоя начинъ може да се обясни неговата ужъ небрѣжность и слабо занимание съ уроцитѣ, безъ да пропадне. Първата година въ Киевъ, тъкмо прѣди екзаменитѣ, той е челъ Донъ-Кихота на Сервантеса съ захласнатоссь и лѣгнжлъ по корема си. По кжсно, прѣзъ 1895 година, той прѣведе Донъ Кихота. Въ Цариградското училище покойния Славейковъ прѣподавалъ българска история, разбира се, безъ учебникъ и безъ никакви бѣлѣжки, за прѣдпазванье отъ турската власть. Даже и на ученицитѣ, между които е билъ и Китанчевъ, е било заповѣдано да не държжтъ никакви бѣлѣжки. Слѣдъ прѣдадения отъ Славейкова урокъ, Китанчевъ е повтарялъ цѣлиятъ расказъ на другаритѣ си, за да го запомнжтъ. Въ първия македонски конгресъ въ София, гдѣто всѣки единъ отъ членоветѣ исказвалъ по нѣколко мнѣния, Китанчевъ, като прѣдсѣдатель на конгреса, безпогрѣшно резюмиралъ и формулиралъ всѣко мнѣние съ чудесна ястность и вразумителность.

Както и да било, прѣзъ есеньта на 1879 година Китанчевъ свършилъ курсътъ на Киевската семинария съ успѣхъ. За да можеще да се ползува отъ стипендията на руското правителство, той е трѣбвало, съгласно наредбитѣ, да постжпи въ духовната академия; но подъ влиянието на тогавашното течение на младежьта, подъ натискътъ на свѣтскитѣ идеи, които е движило цѣлото руско студенчество и общество, духовната академия не му се нравела и очитѣ му били обърнжти къмъ унизерситета. Колкото и да не му е било възможно да остави стипендията,

но още по-невъзможно му било да остане глухъ на своитѣ влѣчения, на своята мисъль, която непрѣстано къмъ университета го тласкала. Университета въ неговитѣ очи е стоялъ неизмѣримо по-високо отъ духовната академия поне по ония знания, които се докосватъ до човѣчеекиятъ животъ и сж повече необходими и повече полезни. Освѣнъ това, въ университета той е мислилъ да намѣри повече градиво за своята бжджща дѣятелность — учителството. Подъ впечатлението на тия мисли, Китанчевъ намислилъ отново да се обърне за подкрѣпа къмъ своя доскорошенъ попечитель, дѣдо Натанаила. Отговорътъ е билъ приятенъ за Китанчева и той тутакси заминжлъ за Москва, гдѣто се е записалъ въ юридическиятъ факултетъ на тамошниятъ университетъ за учебната 1879/80 год. Тамъ искаралъ той цѣлата учебна година и тъкмо слѣдъ свършваньето на първия курсъ (1880 г.) се разболѣлъ опасно и допѣлъ въ Ловечъ на гости при дѣдо Натанаила, съ намѣрение да прѣкара ваканцитѣ и, слѣдъ като се посъвземе, да се върне отново въ Москва и да продължи ученето си.

Отъ голѣмъ интересъ съставляватъ Китанчевитѣ писма, които той е адресиралъ на дѣдо Натанаила отъ Киевъ. Особено интересно ще да е онова писмо, въ което Китанчевъ му съобщава намѣрението си да постжпи въ университета, а не въ духовната академия. Интересно е то, защото тамъ трѣбва да сж изложени всичкитѣ ония мотиви и побуждения, които сж го карали да прѣдпочете университета. Това писмо по своята важность надминава всички други негови стари писма, защото то ще да съдържи неговитѣ възгледи за назначението на младежитѣ, за тѣхнитѣ цѣли въ обществото, за влиянието на университета, за подготовката, която послѣдния може да имъ даде и въобще за цѣлта на человѣческиятъ животъ. Оцѣнявайки важностьта на тия Китанчеви писма, още на 10 Май 1896 година, отидохъ нарочно въ Пловдивъ за да се срѣщнж съ дѣдо Натанаила. Поручикъ Ефтимъ Китанчевъ, който редовно посѣщава владиката, има любезностьта да ме придружи и да ме прѣдстави на дѣдо Натанаила. Прие ни твърдѣ учтиво и любезно. Той е твърдѣ старъ человѣкъ, съвършенно побѣлѣлъ, познаваше се, че е изгубилъ вече пъргавината, която нѣкога, очевидно е притѣжавалъ въ голѣма доза. Изглеждаше здравъ и въ добро расположение на духътъ. Извънрѣдно голѣмитѣ му бисмарковски вѣжди придаваxж на физиономията му една необичайна сериозность. Мустацитѣ му се сливатъ съ брадата по такъвъ начинъ, щото устата му се распознаватъ само кога почне да говори. Той ми показа тефтерътъ, който си водилъ и въ които бѣлѣжилъ кому колко пари дава. Той ми прочете, че веднжжъ за дрѣхи на Китанчева и Башева, когато да ги прати въ Русия, далъ 25 лири, подиръ за поддържанье имъ далъ въ брой 55 лири, послѣ пакъ имъ пратилъ, така щото всичко около 130 лири. Послѣ, каза владиката, като се

сепнж малко, далъ съмъ му и други пари, мислж съмъ му давалъ и когато дойде въ България.

— Каква нужда да ви изброявамъ всичко, каза дѣдо Натанаилъ, затвори тефтеръгъ и го сложи на страна.

Дѣдо Натанаилъ взелъ да поддържа Китанчева на Априлий 1872 година. Испратилъ Трайча и Башева въ Русия, защото били най-добритѣ ученици въ Цариградъ, а като били бѣдни прибралъ ги е да имъ стане благодѣтель. Владиката познава Китанчева като извънредно добъръ человѣкъ и се отзовава за него съ похвали. Той съ гордость расправя за него. Дѣдо Натанаилъ ми прочете едно Китанчево писмо, писано отъ затвора, което било като отговоръ на едно негово писмо, съ което му е испращалъ пари, които митрополитъ Климентъ му проваждалъ, но които били ужъ отъ нѣкои Китанчевъ длъжникъ. Въ писмото си Китанчевъ, като отговаря съ благодарность за паритѣ, прибавяше, че паритѣ праща на родителитѣ си, защото тѣ имали по-голѣма нужда отъ него. Що се отнася за другитѣ Китанчеви писма, владиката неможа да удовлетвори любопитството ми да ги видиж, защото били въ разни сандъци и на разни мѣста, та не могли лесно и скоро да се намѣрятъ.

— Нека останжтъ за сега, каза той; слѣдъ моята смъртъ намѣрете ги, вземете ги и правете съ тѣхъ каквото намѣрите за нуждно.

Рѣшителния тонъ, съ който исказа тия думи, отби у мене всѣкаква надѣжда да видиж писмата на Китанчева, и азъ прибързахъ да оставиж въ спокойствие тоя толкова добродѣтеленъ и скроменъ старецъ.

IV.

На гости въ Ловечъ. — Начало на обществена дѣятелность. — Въ Петро-Павловската семинария. — Тогавашниятъ външенъ изгледъ на Китанчева. — Първиятъ урокъ. — Станевъ за Китанчева и прѣподавателскитѣ му способности. — Палави се во Бугария. — Идеята за Солунъ. — Стиховетѣ въ Архипелага. — Въ Солунската гимназия. — Примѣрна дѣятелность. — Неудобства и прѣпятствия. — Златната срѣдина. — Влиянието на Китанчевъ въ гимназията. — Влиянието му вънъ отъ гимназията. — Свѣтли надѣжди въ безнадѣжно общество. На 11 Май — Борба съ иновѣрнитѣ мисионери. — Идеята за издаванье вѣстникъ. — Програмата му. — Хора и срѣдства за издаванъето му. — Уволнение. — Китанчевъ за българитѣ градинари въ Цариградъ. — Страхътъ му отъ сръбската пропаганда въ Македония.

Въ Ловечъ Китанчевъ прѣстоялъ само нѣколко мѣсеца, но и това врѣме е било доста, за да стане извѣстенъ на цѣлия градъ. Отъ тогава добритѣ Ловчани познаватъ Китанчева. Ето случаятъ, който го е направилъ извѣстенъ. Д-ръ В. Радославовъ, бивши министръ, прѣзъ това именно врѣме се върнжлъ въ Ло-

вечъ отъ Европа, гдѣто що-токо билъ свършилъ образованието си. Прѣдстояло отваряньето на училището и за да стане то по-тържествено, Ловчани помолили Радославова да държи рѣчь, което той приелъ съ готовность и обѣщалъ, че ще прѣдложи нѣщо като программа за изучванье градътъ Ловечъ въ историческо, археологическо, икономическо и много други отношения. Отишълъ и Китанчевъ. Д-ръ Радославовъ, като е ималъ прѣдъ видъ публиката, държалъ една кратка, разбира се, рѣчь и съ общи думи е изказалъ своитѣ мисли. Китанчевъ счелъ за нуждно и той да си каже думата. Длъжностьта на прѣдсѣдатель на това събрание заемалъ покойниятъ Горовъ, нѣкогашенъ сждия въ Свищовъ и редакторъ на в. „Народна Гордость“ (1886 г.), казалъ Китанчеву, че той самичъкъ не може да му даде думата, защото събранието е било повикано да чуе само рѣчьта на Радославова. Но Китанчевъ се обърнѫлъ къмъ присѫтствующитѣ съ въпросъ — желаѫтъ ли да го слушатъ, и понеже отговорътъ е билъ утвърдителенъ, той подкачилъ своята рѣчь. Прѣди всичко казалъ нѣколко думи за рѣчьта на Радославова и слѣдъ това, съ единъ тихъ, гладъкъ и приятенъ гласъ той се обърнѫлъ къмъ случаятъ, който свикалъ това събрание, а именно къмъ случаятъ за отваряньe училището и държалъ една прочувствована за значението на училището въобще и съдържателна рѣчь. Простия язикъ, понятно изказванитѣ мисли заинтересували присѫтствующитѣ и тѣ зяпали въ устата му. Блѣдното му лице, простотата въ обращението и видимата чистосърдечность и искренность придавали единъ особенъ тонъ на неговитѣ думи и особена увѣреность на неговитѣ утвърждения. Въобще публиката останѫла твърдѣ доволна. Слѣдъ това Радославовъ поканилъ Китанчева у дома си на гости, а това още повече го подигнѫло въ очитѣ на гражданитѣ и направило по-популярно неговото име.

Тоя случай ние нарочно споминаме, защото той е далъ поводъ на Китанчева да държи своята публична рѣчь и, слѣдователно, да тури начало на своята обществена дѣятелность.

Болѣстьта го бѣше вече съвсѣмъ изнурила и бѣше сломила неговата и тъй не прѣдставителна вънкашность, а бѣднотията му се виждала по вѣхтитѣ дрѣхи и изнемощѣлото тѣло. Той билъ тъй злѣ въ Ловечъ, щото е мислилъ, че тамъ ще умрѣ. Благодарение на грижитѣ на нѣкои докторъ, за когото Китанчевъ съ благодарность се произнасяше, подправилъ здравьето си. Но на всички до тогавашни страдания краятъ не билъ далечъ. Митрополитъ Климентъ, тогава ректоръ на Петропавелската духовна семенария, който прѣзъ това врѣме се намиралъ въ Ловечъ на гости у дѣдо Натанаила, прѣдложилъ Китанчеву учителско мѣсто въ семинарията. Това било сполука за Китанчева, първо, защото му се падало случай да се завземе за сериозна дѣятелность, за която толкозъ години се е училъ и толкозъ лишения и страдания е прѣтърпѣлъ, и второ, защото чистия въздухъ и прѣлѣстната мѣстность,

гдѣто семинарията се намѣрваще, може твърдѣ благодѣтелно да се отразятъ на неговото физическо съвземанье и оправянье. И този сгоденъ случай не испуснялъ Китанчевъ, като рѣшилъ, че му е невъзможно да продължава повече учението си. Градския шуменъ и буренъ животъ не го привличало. Уединения тихъ животъ, ограничената сфера на дѣятелность, каквато билъ въ семинарията, отговарялъ на неговото душевно тогава настроение и на неговитѣ идеални стрѣмежи. И тъй често го слушахме да казва, че е най-добро и най-възвишено да научишъ неукия на онова, що знаешъ, па ако ще и единъ само человѣкъ да бжде; съ това по-достойно ще оправдаешъ своето сжществувание, като человѣкъ, отъ колкото да се глумишъ цѣлъ животъ изъ чевѣшкитѣ суетности, безъ да направишъ нито единъ човѣкъ повече доволенъ отъ своя животъ.

Въ края на мѣсецъ Февруарий 1881 година Китанчевъ пристигялъ на мѣстоназначението си, заедно съ Петъръ Икономовъ, тоже новоназначенъ учителъ въ семинарията. Господинъ Н. Станевъ (гледай неговата статия *Единъ Спомень за първата учителска дѣятелность на Т. Китанчевъ*, печатана въ „Мисъль“ отъ 1895 година, книга VII, стр. 672—707) ни прѣдава вънкашния съставъ на Китанчева при пристиганьето му въ семинарията както слѣдва: „человѣкъ съ срѣденъ ръстъ, тънъкъ, дрѣхи вети, гащи оръфани малко изотдолу, балтонъ ветъ, мазенъ, съ съдрани джебове, шапка съ отворени поли, кирлива, коса дълга, небрѣжно счесана, лице блѣдно, испито, колай желто, мустаки малки и брадичка едвамъ що покарала, нà-да ли бѣ още и стрижена. Изобщо пътникътъ (разбирай Китанчевъ) приличаше на боленъ и бѣденъ руски студентъ, който вѣроятно е дошелъ въ България да се цѣри или да умрѣ“. Понататъкъ г. Станевъ ни дава едно рельефно прѣдставление, една вѣрна и правилна характеристика за учителската способность и дѣятелность на Китанчевъ въ семинарията. Тая характеристика ни изобразява не само учителската дѣятелность на Трайча въ Петропавловската духовна семинария, но тя може да се вземе като такава и за послѣдующето учителствуванье на Трайча — толкозъ той е билъ послѣдователенъ и вѣренъ испълнитель длъжноститѣ на своето високо и благородно призвание. Въ семинерията той е прѣподавалъ История на Българската Литература, Логика, Всеобща Литература и Всеобща История. Първиятъ урокъ Китанчевъималъ по Българска Литература въ II классъ. Ученицитѣ отъ този класъ, както и всички други ученици въ семинарията, като сж сждили по вънкашния изгледъ на Киганчевъ, сж се отнесли твърдѣ небрѣжно къмъ него. Когато първъ пѫтъ влѣзнялъ въ класътъ, само нѣкои по-срамежливи станяли отъ мѣстата си, а другитѣ не мръднали отъ мѣстата, а показвали видъ на безинтересность къмъ тоя толкозъ не прѣдставителенъ учитель. Китанчевъ се исчервилъ и тутакси слѣдъ молитвата започналъ съ

единъ гладъкъ и правиленъ языкъ да обяснява терминътъ „литература“ и да опрѣдѣля прѣдметътъ на българската литература. „Повечето отъ ученицитѣ не слушахѫ, особено надменитѣ, галенитѣ и зевзецитѣ. Безъ да обръща внимание на това, учителътъ постоянно се окопитваше, гласътъ му се проясняваше, усилваше и мисъльта се развиваше въ една ясна и строга логическа свързаность. Слѣдъ десетина минути тѣзи, които стояхѫ гърбомъ, се избърнахѫ къмъ учителя и зехѫ да го слушатъ; подиръ 30—40 минути комай всичкитѣ погледи едни подиръ други бѣхѫ вперени къмъ учителя, а къмъ края на часа и на най-доверчивитѣ, които гледахѫ изъ прозорцитѣ, бѣше привлѣчено вниманието. Тъкмо въ най-интересното мѣсто на урока, звънецътъ удари. Учителътъ не бѣше опитенъ.

— Не можихъ да раскажѫ цѣлиятъ урокъ, ка'а той изчервенъ и полусмутенъ. Послѣ бръкнѫ въ класната книга, извади единъ листъ, четвъртина, написанъ и го даде да се прѣпи е. И слѣдъ като се поклони съ една усмивка, излѣзе на бързо изъ вратата, безъ да чака да му станѫтъ ученицитѣ на крака.“

Все по сѫщия начинъ Трайчо е влизалъ въ другитѣ класове и още съ първия урокъ е приковавалъ къмъ себе си вниманието на ученицитѣ и ги е плѣнявалъ съ своя добъръ прѣподавателски методъ, съ майсторското и вразумително излагание на мисъльта, съ своитѣ непристорени къмъ ученицитѣ обращения и съ онова свое участие къмъ бѫдѫщето на ученицитѣ си, каквото само у Китанчева се забѣлѣзваше и бликаше. „Три дни не се изминѫхѫ, казва г. Станевъ, откакъ Китанчевъ бѣ зелъ да прѣподава редовно въ всичкитѣ класове, и той вече стана любимецъ на ученицитѣ. Когато расказваше история въ нѣкой класъ, ученици отъ другитѣ класове нависвахѫ по прозорцитѣ да слушатъ! Той раздвижи и оживи спящигѣ умове въ цѣлото завѣдение. Отъ лѣтописъ и драматически расказъ историята се обърнѫ въ неговото прѣподаванье на жива наука, която излага въ причинна връзка историческата дѣятелность на човѣчеството. Слѣдъ неговътъ урокъ било по литература, било по история, ученицитѣ излизахѫ отъ класоветѣ съ блѣстящи очи, бодъръ духъ, трезвенъ погледъ. Колко пѫти подиръ урока всичкитѣ ученици искахѫ отведнажъ да искажѫтъ запомненото и разбраното, та слѣдующиятъ учитель не можеше да отвори (въдвори?) редъ и тишина, защото въ своята захласнатость никой го несъглеждаше. По литература той съ една чудна ясность обясняваше произхода и характера на народнитѣ умотворения, а по история той просто се увличаше до забравянье. Той прѣподаваше историята прагматико критически и слѣдъ расказътъ на всѣко главно събитие изваждаше основнитѣ идеи, които съставятъ духътъ на събитието. Той не бѣ студенъ расказвачъ, а горѣщъ тълкувателъ и прѣцѣнителъ на всѣка историческа личность. Събитията въ неговигѣ уста се нижехѫ като халки на единъ безконеченъ исто-

рически синджиръ. Кръстовитѣ походи, възражданьето на науката и искуствата, реформацията, английската революция и найсетнѣ французската бѣхѫ прѣдставени въ такава свѣтлина прѣзъ широко отворенитѣ очи и уши на ученицитѣ, че всѣки отъ тѣхъ, вѣрвамъ, да носи впечатленията си чакъ до гроба. Една гладка, приятна, правилна и въодушевена рѣчь се сладко лѣеше отъ Китанчевитѣ уста. Не е имало случай, дѣто да се види, че той не е готовъ. Звънецътъ удря за излизанье, удря отново за влизанье, другиятъ учитель дойде, а Китанчевъ още въ класа — разказва. Ученицитѣ просто гълтатъ думитѣ му, тѣ не усѣщахѫ какъ се изминаваше часа; дори чудѣтъ се, че Китанчевътъ часъ нѣкакъ като че ли е по кѫсъ отъ другитѣ.

„Безъ особени добри маниери, комай безъ вънкашни маниери, той просто обличаше въ чудесна прѣлесть разказитѣ и тълкуванията си. Къмъ края на годината той пооздраве, облече се по-чисто, лицето му доби приятна вънкашность, а гласътъ му — по-голѣма грѣмкость и звучность. Съ свойствената си лекость и съ чудесното равновѣсие на веселостьта съ сериозностьта, Китанчевъ бѣше отъ онія учители, които здраво учѫтъ и жежко въспитаватъ, безъ да иматъ нужда да се запазватъ съ нѣкакви дисциплинарни мѣрки. Не се помни да му е направилъ ученикъ каква да е неприятность.

„Отъ Мартъ 1881 год. до Септемврий 1882 година той учителствува въ Петро-Павловската семинария. И въ това врѣме безспорно той бѣ най-обичния *учитель*. Въ това кѫсо врѣме той създаде цѣла посока въ ученицитѣ. Каквоіо и да прѣдприемеше нѣкой ученикъ вънъ отъ уроцитѣ, отиваше да се допита до него. Сума ученици занесохѫ своитѣ младежки опити въ съчиняванье или стихотворство да ги прѣгледа. Колко благо и майсторски умѣеше той да посочи, произведенията, които ученикътъ мисле-ше да сѫ хубави, не струватъ нищо! Той упѫтваше ученикътъ да чете извѣстни съчинения, подиръ което самъ младиятъ авторъ се убѣждава, че нищо не е написалъ. Той умѣеше да възбужда надпрѣварванье въ по-слабитѣ ученици, а да извиква скромность и въздържаность въ по-силнитѣ. Умственнитѣ интереси се усилвахѫ все повече и повече. Критическиятъ и разсѫдителниятъ възелъ въ ученическия мозъкъ сѣкашъ биде прѣсеченъ съ ножъ. Ученицитѣ образуваxѫ дружество, наредихѫ всѣка недѣля да се държѫтъ сказки и съ трескава дѣятелность захванахѫ да събиратъ пари за образуванье ученическа библиотека. Въ една година оттогѣ купихѫ се за около 5000 лева най-хубавитѣ русски съчинения. За двѣ години въ ученическата библиотека се красяхѫ хубаво подвързани съчиненията комай на всичкитѣ европейски писатели въ руски прѣводъ, добритѣ историчиски съчинения и по-главнитѣ и прочути творения по Логиката, Психологията, Педагогията, Естествената История, Философията и пр.

„За очудванье бѣше какъ ученицитѣ се надварвахѫ да зематъ за прочитъ съчинения, да правѭтъ изводи или компиляция отъ тѣхъ и да държѫтъ сказки въ дружеството. Па и мѣстото и задружния животъ въ пансиона и малкото учебни часове на день помагахѫ на това. Имаше силни ученици, които лесно си учехѫ уроцитѣ, та тѣ по цѣлъ день киснѣхѫ въ библиотеката и ровяхѫ книгитѣ.

„И всичкиятъ този потикъ, този умственъ интересъ, това ламтение къмъ прочитъ, самонаука и самосъвършенство се длъжеше на незабравимия Китанчевъ, на неговото животворящо слово!“

Още щомъ се настанилъ въ семинарията, Китанчевъ прибързалъ да съобщи това на родителитѣ си, които най-много обичалъ и почиталъ и за които никога не е прѣстанѫлъ да се грижи, както ще видимъ по-долу. Най-сетнѣ, по покана на Трайча, Цвѣтко, баща му, се рѣшилъ да споходи синътъ си и да го види на каква царска работа се намира. Отъ Рѣсенъ до Петропавловската семинария трѣбва да има около 10—12 дена пѫть, но растоянието не е могло да бърка на Цвѣтка, който почти постояно е пѫтешествувалъ за искарванье прѣхраната на бѣдното си семейство. Когато по-приближилъ до семинарията, Цвѣтко си поистърсилъ прахътъ и сгушенъ отъ свѣнливость и нѣкакъвъ необяснимъ за него страхъ, едва се приближавалъ къмъ мѣстото, гдѣто съгледалъ хора. Нѣкои отъ послѣднитѣ, като забѣлѣзали нерѣшителностьта на Цвѣтка, запитали го кой е и що дири. Горкия старецъ се смутилъ. Като не е могълъ да повѣрва, че синътъ му, оня Трайчо, който въ Цариградъ е продавалъ зарзаватъ съ кошъ на рамо, ще завзема нѣкакво прилично мѣсто въ семинарията, счелъ за по-благоразумно, отъ страхъ и срамъ, да снеме на по-ниско стѫпало положението на синътъ си, макаръ послѣдния и да го е увѣдомилъ за своето учителско достойнство. Не е могла да се побере въ главата на Цвѣтко мисъльта, че неговия Трайчо може да бѫде учитель и да учи другитѣ на наука. Това снишаванье на своята дѣйствителность, това поставянье себе си по-долу отъ другитѣ, или съ други думи тая липса на мнителность и надутость ние виждаме и въ характерътъ на Трайча. У него това съставляваше една отъ най-приятнитѣ черти, която го отличаваше отъ ония, които държѫтъ себе си незаслужно високо и които съ прѣструвки и хитрости, а не съ умъ и характеръ би могли да се прѣпоржчѫтъ прѣдъ обществото.

— Трайча търсѭ, момчета, отговорилъ Цвѣтко на запитвачитѣ — ученици.

Нѣкои отъ ученицитѣ, които не могли да разберѫтъ тутакси за кой Трайчо е думата, попитали старецътъ, кой е тоя Трайчо и какво е той на Трайчо. Недоумѣнието на старецътъ се удвоило при тоя въпросъ. За да не компрометира положението на синътъ си, той мислилъ испърво да каже на ученицитѣ,

че е Трайчовъ слуга, както и по рано, когато е било дума да пита за Трайча, е искалъ да го търси като слуга. Слѣдъ една минута Цвѣтко се намиралъ въ стаята на любезниятъ си синъ. Радостьта му нѣмала край. Съ очи плувнѫли въ сълзи отъ радость и отъ плачь, той стоялъ и се мѫчилъ да отговаря на въпроситѣ, които Трайчо му задавалъ за състоянието на домашнитѣ. Слѣдъ краткитѣ тия обяснения и когато необяснимата горесть, която въ подобни минути обхваща човѣка, отстѫпила прѣдъ радостьта, Цвѣтко засмяно, отечески поискалъ да узнае каква заплата му даватъ. Трайчо му обяснилъ.

— Ехъ, па́лай се во Бугáрия, извикалъ баща му, като се очудвалъ на голѣмата заплата, която получавалъ синъ му и като сравнявалъ своитѣ годишни печалби съ мѣсечната плата на Трайча.

Прѣзъ това врѣме, когато Китанчевъ е билъ учитель въ Петро-павловската духовна семинария, Божилъ Райновъ, съученикъ на Китанчева и добъръ неговъ приятель, е билъ учитель въ Солунската българска гимназия, която тогава още се нареждала. Цѣла година Райновъ е работилъ въ Солунъ, но на всѣка стѫпка е виждалъ и усѣщалъ, че за да може тая гимназия да даде добри плодове, има нужда отъ добри, искренни, идеални и на пълно прѣдадени на дѣлото работници. А като такъвъ работникъ, който ще може да спомогне най-много за да се даде едно правилно идеялно направление на македонската младежь и едно правилно стрѣмление на бѫджщата ѝ дѣятелность, той намѣрилъ въ лицето на своя другаръ Трайча Китанчева, съ когото постояно е кореспондиралъ. Прѣзъ ваканциитѣ на 1882 година г. Райновъ дошълъ въ Търново, срѣщнѫлъ се съ Китанчева, и слѣдъ всички разяснения за положението на Солунската българска гимназия, Трайчо се съгласилъ да отиде за учитель въ Солунъ. Ученицитѣ му отъ семинарията, щомъ се научили за тая скрьбна за тѣхъ новина, смъкнѫли се отъ манастирътъ въ Търново и съ сълзи на очи изслушали прощалната рѣчь, като го испратили чакъ до Дервентъ. Екзархията приела благосклонно прѣдложението на Китанчева и го назначила веднага. Слѣдъ нѣколко дневно прѣстояванье въ Цариградъ Трайчо, заедно съ г. Райнова, тръгнѫли съ параходътъ за Солунъ, кждѣто ги чакала нова дѣятелность, пълна съ прѣпятствия и прѣмеждия, но благодарна за българския патриотъ и идеалисть. Врѣмето е благоприятствувало, та пѫтували безъ нѣкаква особена неприятность и цѣлия денъ прѣстояли на кувертата. По едно врѣме и двамата другари се умълчали. Глухия шумъ, що издава парахода, плѣсканьето на морската вода, суетностьта на морскитѣ обитатели, нѣкои отъ които се старали да засвидѣтелствуватъ своего сѫщтвуване, като се подавали отъ всички четири страни на парахода, далечния кржгозоръ, които се губи татъкъ нейде пакъ въ морската вода, всичко това като да приспива пѫтника и го прѣдрасполага на меланхолия. Но мисъльта на Кн-

танчева постояно блуждае и неуморимо се мжчи да си опрѣдѣли бждщата дѣятелность, да схване условията на тамошната срѣда и да съобрази всичко своеврѣмено, за да принесе възможно най-голѣмата и най-необходимата полза. Когато вече парахода приближавалъ Солунското пристанище Трайчо искаралъ отъ джобътъ си единъ вързопъ книги и почнжлъ да ги кжса и хвърга въ морето.

— Какво правишъ, Трайчо, запиталъ го г. Райновъ, щомъ го съгледалъ.

— Нищо, младежки опити, отговорилъ Трайчо, и продължавалъ своята работа.

Това било стихове, написани отъ Китанчева въ разни врѣмена, и по свидѣтелството на г. Райнова, тѣ биле доста много. Морето, значи погълнжло и унищожило тия Китанчеви творения, които, кой знае, бихж ни дали, може би, по-добро прѣдставление за стихотворнитѣ способности на покойния, за неговитѣ душевни вълнения, за неговитѣ стрѣмления и желания. Но за онова, което не се знае какво качество и достойнство има, незаслужава да се жали, не трѣбва слѣдователно да скърбимъ и за стиховетѣ, които самъ автора, при каквито и да било обстоятелства (въ дадения случай отъ страхъ, види се, да не се хванжтъ отъ турското правителство, че да бжде осжденъ и затворенъ) е счелъ тѣхното унищожение за възможно и нечувствително.

Дѣятелността на Китанчевъ въ Солунъ е въ висша степень интересна. Тя е интересна не само по своето значение и резултати въ училището, но и по влиянието вънъ отъ гимназията, въ обществото. Така че ние виждаме Китанчева въ Солунъ да се движи въ една сфера не толкозъ ограничена, както въ Петропавловската духовна семинария. Тукъ, въ семинарията, той е билъ учитель въ пълната смисъль на думата, а въ Солунъ той трѣбвало да бжде и общественъ дѣецъ, да бжде ржководитель на общинскитѣ работи и най-вѣрния тълкователь на общебългарскитѣ интереси не само въ Солунъ, но и на цѣла Македония, защото цѣлата тая страна отъ Солунъ е очаквала и ще очаква всичко добро. Слѣдъ освобождението на Мизия и Тракия учителското звание се нѣкакъ специализира и учительтъ може да бжде, ако иска, единъ обикновенъ службашъ; но въ Македония учительтъ не може да се задоволи само въ тия тѣсни граници и не може, даже да иска, да специализира своето занятие. Благодарение на условията, въ които се намира страната, учительтъ тамъ е най-знающето лице: той трѣбва всичко да знае и отъ всичко да отбира. Той трѣбва и въ училището да учи, и въ църквата да поучава, и въ обществото да опжтва, да обяснява и тълкува всички обществени въпроси, интереси и нужди. Тамъ учительтъ е дѣйствително общественъ служитель, до когото всички въпроси се докосватъ, а тукъ учительтъ е единъ

занаятчия и рѣдко хвърга мрѣжата си по-далечъ отъ училищнитѣ стѣни. Кое отъ двѣтѣ тия положения е за прѣдпочитанье, тукъ не може да бѫде въпросъ, защото нашата цѣль бѣше да констатираме тази многострана задача на учителътъ въ Македония и съ това да опрѣдѣлимъ грамадната дѣятелность, която е трѣбвало да развие Китанчевъ, за да отговори удовлетворително на тая своя задача.

Солунската гимназия е дѣло на Екзархията, на българския народъ. Не е мѣстото му тукъ, не е удобно и не е безопасно да се разправяѫтъ и да се откриватъ всички ония усилия и старания, положени отъ разни страни за учрѣждаваньето и въздиганьето на Солунската българска гимназия. Всѣко училище въ Македония има своята повече или по-малко интересна история, и всѣки учитель, всѣки общинаръ и всѣки енориашъ е страдалъ и се е мѫчилъ да запази създаденото или да създаде той по своя инициатива, като гледа нуждитѣ на населението. Откриваньето прочее на всички тия обстоятелства и дѣяния на нашитѣ тамъ дѣйци, ще рече създаванье на бѫдѫщи мѫчнотии въ успѣхътъ на учебното ни тамъ дѣло и компрометираньето на и безъ това достатъчно компрометиранитѣ прѣдъ турската власть тамъ наши народни работници. По тия причини намъ е невъзможно за сега да се впуснемъ въ подробности, и колкото необходимо и да ни се вижда за по-релефно описание дѣятелностьта на Китанчева, ние се отказваме отъ тия подробности въ интересътъ на самото дѣло. Ето защо правимъ туй прѣдупрѣждение на нашитѣ читатели и ето защо сме принудени за Солунската гимназия и за дѣятелностьта на Китанчева тамъ, гдѣто тая дѣятелность е достигнѫла до своя максимумъ, ще кажемъ твърдѣ малко и съвсѣмъ на кратко.

Скоро слѣдъ пристиганьето на Китанчева въ Солунъ цѣлия учителски персоналъ е билъ нареденъ, до колкото се е прѣдполагало нужда отъ такъвъ. Въ едно отъ първитѣ учителски засѣдания уроцитѣ били распрѣдѣлени. Макаръ Екзархията и да е назначила за директоръ на гимназията Божила Райновъ, но за добрия успѣхъ на дѣлото тя сама, а по-късно и по настояванье на Райнова, това директорство се раздѣлило на двѣ половини: на вънкашна, официална и на вѫтрѣшна. Първата взелъ Райновъ, а втората половина учителския съвѣтъ възложилъ Китанчеву. Всичко това се е диктувало отъ обстоятелствата и сериозностьта на работата. Понеже всичкото врѣме на официалния директоръ се губѣло въ прѣдставлението на гимназията прѣдъ властьта, въ отбиваньето на всички ония козни и клевети, които сѫ дохождали отъ други националности, особено отъ гърцитѣ, въ посрѣщаньето на всѣкакви обиски въ пансиона и гимназията, въ посочванье на безврѣдностьта за турската власть и турското владичество отъ сѫществуваньто на българската въ Солунъ гимназия и въобще отъ българскитѣ училища, въ присѫтствието на офи-

циални и тържественни дни, въ пазеньето на гимназията и въ създаваньето на по-добри условия за нейното бъдеще, даже въ ходатайства за освобождението на разни българи, затваряни по разни клевети и скроени престъпления,—то по тия и други много причини учителския съвѣтъ се е убѣдилъ, че тоя директоръ не може да има физическа възможность да се занимава съ другата половина, съ вжтрѣшната часть на гимназията, съ самата нейна задача. По тия имено причини, дипломатическата часть, тъй да се рече, на гимназията си е останжла въ ржцѣтѣ на Райнова, а чисто училищната дали Китанчеву. Райновъ се е считалъ пакъ формално за директоръ, подписвалъ като такъвъ всички писма и наредби, а Китанчевъ, като прѣдсѣдатель на учителския съвѣтъ, взелъ е върху си пълния надзоръ на гимназията: той е трѣбвало да контролира прѣподаваньето, да се грижи за наредбата на гимназията и пансиона и въобще да се старае за образцовото поставянье на вжтрѣшната часть на училището, което съставлява най-важната работа за истинския успѣхъ на училището. Но и тукъ безъ недоразумѣния не се е минжло. За щастие, двамата тъй да кажж директори, си минжли до послѣдния денъ въ пълно съгласие, защото и двамата еднакво сж съзнавали нуждата единъ отъ други и защото сж виждали и сж били увѣрени въ добритѣ резултати отъ това раздѣление на трудътъ въ гимназията. Къмъ тѣхъ сж се присъединили и нѣкои отъ учителитѣ, а други отъ тѣхъ сж се държали нѣкакъ враждебно. Тая враждебность е имала и своитѣ добри страни, защото е насърдчавала още повече работницитѣ отъ противоположния лагеръ. Не може да се каже, разбира се, че тая враждебность е била плодъ на злоба и зла умисъль. Ние познаваме хората и поне зарадъ насъ тая враждебность е била повече слѣдствие на тѣхното развитие, тѣхното разбиранье и схващанье хората и работитѣ. Китанчевъ, единъ смѣлъ идеалистъ, единъ първокачественъ майсторъ да осмѣе и подиграе мнителностьта, надутостьта, скудоумието и невѣжеството, — тоя Китанчесъ не е билъ въ очитѣ на хората отъ противната страна, хора съ по-вѣхти понятия, освѣнъ революционеръ, разрушителъ на създаденото, единъ неразуменъ патриотъ, на когото смѣлостьта е по-голѣма отъ неговия умъ. Но това намъ се вижда твърдѣ естественно, тая борба е била неминуема. Еднитѣ, съ по-вѣхнитѣ понятия, искали да запазжтъ създаденото, а другитѣ не само това, а сж искали да вложжтъ и тѣ нѣщо въ създаденото, да го уголѣмжтъ, да го усъвършенствуватъ. Първитѣ сж прости пазачи, а вторитѣ работници, създавачи, вървящи все напрѣдъ и напрѣдъ. Нѣкои, на които сж били познати тия двѣ положения на Солунската гимназия, сж укорявали еднитѣ или другитѣ отъ тѣхъ, но ние не виждаме тукъ освѣнъ една твърдѣ естествена борба. Вземете, напримѣръ, щотоко посочената статия на г. Н. Станева. Може ли даскалъ Илия да търпи хора като Китанчева, и може ли отъ друга страна

единъ Китанчевъ да не помѣте като въ ураганъ подобни даскали било съ ходатайство за отстраненията имъ, било съ доказванье тѣмъ тѣхнитѣ недостатъци, било най-сетнѣ съ тѣхното игнориранье или даже осмиванье?

Екзархията тоже е била не малко обезпокоявана на смѣтка на гимназията и Китанчева. Отъ страхъ да не пострада създаденото вече дѣло, толкозъ необходимо за страната, тя се е озъртала на всички четири страни и е давала ухо на всѣкакви слухове, повечето прѣувеличени и прѣдадени въ съвършено лоша форма. Отначало Екзархията е счела за нуждно да се придържа отъ правилото на Хорация, че истината се намира въ златната срѣдина, та се помъчила да обуздае еднитѣ и да смути другитѣ. Но това не помогнжло. Китанчевъ, Райновъ и други, които сж дошли въ Солунъ дѣйствително да направѣтъ нѣщо добро отъ тая Гимназня, изисквали много нѣща, настоявали, писвали рапорти, като сж се ржководили отъ нуждитѣ, които сами виждали и удовлетворението на които не било възможно да се продължи. Другитѣ пакъ учители имали сж едно началство, Екзархията, и били убѣдени, че тѣ не сж длъжни освѣнъ да испълняватъ заповѣдитѣ на това си началство, обърнжли сж стрѣлитѣ противъ Китанчева. Самата Екзархия, като е имала прѣдъ видъ срѣдствата, съ които е разполагала, а така сжщо и взетитѣ порано ангажменти; като е прѣцѣлявала важността отъ отварянъето и поддържанъето на училищата въ Македония не тъй, както е правилъ Китанчевъ и другаритѣ му, отговаряла винаги уклончиво на всички искания отъ Солунъ. Това е било доста за да се създаде едно взаимно недоразумѣние и недовѣрие между гимназията и Екзархията, а слѣдъ туй не е било мжчно да се прѣвидѣтъ послѣдствията на това положение на работата. Тутакси слѣдъ свършванъето на учебната година Китанчевъ и другаритѣ му били уволнени. Едно пълно прѣдставление за тогавашното положение на гимназията, любопитния читатель ще намѣри въ печатания тукъ отчетъ, написанъ отъ покойния Китанчевъ. Отчетътъ е, искаме да вѣрваме, едно истинско описание на гимназията, заедно съ неинитѣ недостатъци и неминуеми нужди.

При всичко че първата тая година може да се брои повече организационна година, отъ колкото такава за спокойна учителска дѣятелность, ние виждаме Китанчева пакъ почитанъ и любимъ отъ ученицитѣ, както и въ Петро-павловската духовна семинария. При всички тия организационни грижи и губенье врѣме за работа, която въ сжщность е трѣбвало да намѣри наредена и стъклена, той не е прѣнебрѣгнжлъ своята най-пряма обязаность и прѣдварително приготвенъ, както винаги, се е явявалъ да прѣподава въ класъ. За оня Китанчевъ, който е ималъ способностьта да извиква почитъ и уважение и отъ най-върлия си неприятель, не е било трудно да обладае сърдцата на своитѣ ученици и да възроди въ тѣхъ духътъ на бодрость, трудъ, съзнание,

да подигне научната и морална стойность на завѣдението, което е служило за единствена твърдина на нашата национална гордость прѣдъ всички другоѣрци и другонародци, даже прѣдъ самитѣ насъ, като сме се нуждаяли отъ такъвъ единъ мораленъ двигатель. Защо да повтаряме тукъ онова, което цитирахме погорѣ за Китанчева въ Петро-навловската семинария? Както тамъ, тъй и тукъ, Китанчевъ е билъ най-близкия и най-интимния приятель, наставникъ и учитель на своитѣ ученици. Неговата непристорена обичъ къмъ ученицитѣ бѣше всемогуща и отъ нея той е черпилъ винаги търпѣние и енергия въ непрѣстаното поучение, наставление и отечески и наставнически грижи къмъ всѣки единъ ученикъ безъ разлика. Нѣмало нищо по-приятно за него отъ това, дѣто да се намира между ученици, а учителската длъжность му се виждала най благородна и най-възвишена. Напослѣдъкъ, слѣдъ освобождението му отъ затвора, той се хранѣше въ една гостилница и винаги, когато по улицата минаваха ученици, той напускаше обѣдътъ и припкаше на прозорецътъ да гледа ученицитѣ. Той обичаше ученицитѣ, както най-добриятъ баща чедото си, а учителското звание отговаряше тъкмо на тая обичъ къмъ учащата се младежь. И можеше ли такъвъ единъ учитель да мине безслѣдно и безъ да остави най-добри спомени за себе си и за своята дѣятелность, безъ да съживи, ободри, безъ да създаде и даде потикъ къмъ наука и направление къмъ обществена дѣятелность. Познаваме ние мнозина отъ тогавашнитѣ негови ученици, които днесъ сж примѣрни работници по разни направления отъ общественната дѣятелность. — Въ Солунската гимназия Китанчевъ е прѣподавалъ География, Всеобща История и Словесность.

Но влиянието на Китанчева въ Солунъ е излѣзло и вънъ отъ училищнитѣ стѣни. Извѣстно е, че Китанчевъ бѣше единъ отъ най-съобщителнитѣ хора въ нашето общество. И не само това. Той умѣеше всѣкиго да проумѣва, да разбира болкитѣ на лицата, съ които се срѣщаше и да даде съобразни наставления или утѣшения. Добъръ оптимистъ, макаръ и прѣкаралъ всички несгоди на живота — и съ пълна надѣжда на доброто бъджще, той можеше да развесели и най-отчаяния песимистъ, да влѣе нова сила въ сърдцето му, да възбуди стари спомени и да извика нови свѣтли надѣжди въ безнадѣжното бъджще. Това къмъ интелигенцията, къмъ нашата интелигенция, която дѣйствително още слабо проумѣва своето назначение, която почти не се движи отъ идеи и която идеалния мечтатель и работникъ счита за послѣденъ глупецъ. А между масата, между тълпата той бѣше цѣлъ магесникъ, защото можеше да влачи тая тълпа по своя угода. „Трайче, нашио даскалъ“ — тъй го знаяло и именувало „просголюдието“. Китанчевъ познавалъ едва ли не всички отъ по-долната класа българи въ Солунъ, защото винаги, когато работата му допускала, между тѣхъ се е намиралъ, срѣщалъ се

е съ тѣхъ въ училището, въ черкова имъ е държалъ рѣчи, посѣщавалъ е кжщитѣ имъ, съ животворящето си слово е съединилъ всички въ една света идея, въ идеята на своята националность, на своето съзнание и свѣстяванье. По такъвъ начинъ въ Солунъ той е образувалъ една народна маса, която се е подигнжла що-годѣ, събудила отъ летаргическия си сънъ, стрѣмила се къмъ извѣстна цѣль, къмъ цѣлта да се интересува съ „народнитѣ“ работи, съ училището и черковата, тия прѣдвѣрия на политическото самосъзнание.

Но въ апогеята на своята слава се е намиралъ Китанчевъ на 11-й Май 1883 година. Гимназиалното началство е рѣшило, щото тоя денъ да се празднува възможно най-тържественно, за която цѣль на́врѣме сж били взети нужднитѣ мѣрки. Всички учители, съзнавайки високото значение на тоя български всенароденъ праздникъ, подкачили съ присъдце приготовленията. Кое чрѣзъ ученицитѣ, кое частно и чрѣзъ други хора били поканени всички българи въ Солунъ, да вземжтъ участие на тържеството, което се проектирало да стане въ самия дворъ на гимназията. Още прѣди денътъ, салонътъ на гимназията билъ богато мобилиранъ и украсенъ, а дворътъ помѣтенъ и почистенъ. Божилъ Райновъ, директорътъ на гимназията, поканилъ на тоя училищенъ български праздникъ валията и консулитѣ на иностранитѣ държави. На другия день, 11 Май, тъкмо на опрѣдѣления часъ, пристигнжлъ валията Галибъ-паша и заелъ най-почетното за него опрѣдѣлено мѣсто. Пристиганьето на валията направило особено добро впечатление между началството на гимназията, защото чрѣзъ това негово посѣщение гимназията косвено прицобивала нова санкция на сжществуванье, освѣнъ мълчаливото признаванье на това ѝ сжществуванье. Дошли и мнозина консули. Първъ речь дръжалъ директорътъ Божилъ Райновъ, а втори—единъ ученикъ на турски язикъ. И рѣчитѣ на двамата, като говорени отъ официално лице — Райновъ, и на официалния язикъ — ученикътъ, били почти съ еднаква мисъль, а именно: да благодарѫтъ на властьта за свободата, съ която българския народъ се ползува въ държавата на Султана да се учи на своя язикъ и да исповѣдва своята вѣра. Другояче и не би било възможно. Самитѣ условия диктували тогава това, както го диктуватъ и сега. Слѣдъ тия официални слова, появява се на балкона, отъ гдѣто се казвали словата, Трайчо Китанчевъ, любимецътъ на народа, на сиромаси и богати, на ученици и учители. Само неговия видъ на балкона е билъ достаточенъ да въсхити присжтствующитѣ българи. Всичкитѣ дюлгери, хлѣбари, млѣкари, щомъ го видѣли, взели да си говорѫтъ: „на́шиотъ да́скалъ ке ни прика́жуе“. Официалния поканенъ свѣтъ размѣнявалъ любезности помежду си и не обрѫщалъ внимание какво става слѣдъ първитѣ двѣ рѣчи, а Китанчевъ захванжлъ своята съ тия въпроси: „Братия! Защо сме се сбрале днеска въ тоя дворъ? Защо толко радостно, весело и тържествен-

но празднуваме свой праздникъ? Какво сж направиле св. Кирилъ и Методия за насъ българитѣ и изобщо за цѣлото славянство, та що толко се славѫтъ на свѣкадѣ, дѣка има българи и славяни?“ Тѣзи въпроси сж служили за тема на словото му и той ги е развилъ съ особеното му искуство. Неговото слабо тѣлосложение, естественото му и увлекателно говоренье, дарбата и умѣнието му въ прости и понятни за всѣкиго почти фрази да изражава по-високи мисли и идеи, засмѣното му лице, — всичко това е обайвало слушателитѣ, и рѣчьта му често се прѣсичала отъ оглушителни ржкоплѣскания отъ народа. (Гледай дописка отъ Солунъ въ в. „Балканъ“ отъ 1883 година). Когато Китанчевъ се задълбочилъ въ обясненията си за значението на празднику, мъртва тишина се въцарила въ двора. Само неговия гласъ нарушавалъ тая тишина. Божилъ Райновъ, който въ това врѣме е залисвалъ гоститѣ и давалъ всевъзможни обѣснения, се смаялъ, когато гоститѣ исказали очудванье за тишината вънъ и за вниманието отъ страна на слушателитѣ, съ което удостояли оратора. Когато Райновъ погледнѫлъ въ тая страна, той видѣлъ дворътъ пъленъ съ народъ. Никакво движение, никакво говоренье. Всички стояли като заковани и съ напряжено внимание слушали прѣкрасната рѣчь на Китанчева. Въ това положение дворътъ приличалъ на мѣсто, натъпкано съ неподвижна материя, но която може да движи само смѣлиятъ и краснорѣчивия Китанчевъ. Когато оратора свършиль рѣчьта си съ думитѣ: „Дано до година да не ни събере тоя дворъ. . . . . Да живѣе българския народъ!“, неподвижната маса се расклатила, всички свалили фесоветѣ и като подъ тактъ извикали: „да живѣе“. Тая картина поразила присѫтствующитѣ, на мнозина отъ учителитѣ очитѣ се налѣли съ сълзи, всички си разотишли доволни, весели, възгордени отъ своето велико миѫло и насърдчени къмъ дѣятелность за по-велико бѫдѫще. Впечатлението е било най-силно и, вѣрваме, не безъ добри послѣдствия. И днеска, слѣдъ 15 години почти, когато стане дума за тоя денъ, Райновъ не може да си спомне за него безъ сълзи и безъ особена радость за тогавашнитѣ добри дни, за тогавашната искрена и безкористна дѣятелность на нашитѣ работници, и само такива работници може да оставѫтъ слѣдъ себе си подобни приятни спомени.

По онова врѣме, когато Китанчевъ е билъ въ Солунъ, протестанскитѣ мисионери сж развивали особна дѣятелность, като пропагандирали своитѣ идеи и се мѫчили да привлечѫтъ къмъ себе си все повече и повече послѣдователи измежду българското население. Тѣ сновали по всичкитѣ градове изъ Македония, нагазвали често и въ Солунъ. Китанчевъ и въ това поле се е отличилъ. Той влизалъ въ публични прѣпирни съ тия мисионери и отлично се е борилъ и защищавалъ отъ тая язва българския народъ. Опитенъ ораторъ, на когото словото е било най-сигурното му оржжие, прѣкрасенъ знатокъ на догмитѣ на

нашата вѣра и тѣхното правилно разбиранье, той безпощадно е осмивалъ до карикатурность тия проповѣдници на Словото Божие, които сж се мжчили да го истъргнжтъ изъ вѣрата му въ едно врѣме, когато той пъшка подъ най-несносенъ яремъ. Слѣдъ чисто религиознитѣ прѣпирни, отъ които той излизалъ, побѣдитель, той е пращалъ тия мисионери да проповѣдватъ своето учение не между християни, каквито сж българитѣ, а между идолопоклоницитѣ въ другитѣ части на свѣта, гдѣто Христовата заря не е достигнжла. Свидѣтелствуватъ очевидци, че Китанчевъ до такава степень е смазвалъ и дискредитирвалъ прѣдъ слушателитѣ и въобще прѣдъ българитѣ въ Солунъ тия мисионери, щото тѣ бѣгали отъ Китанчева и всѣкакъ избѣгвали неговата срѣща даже по улицитѣ, а още по-малко искали да влизатъ съ него въ прѣния.

Но и друга область отъ нашия народенъ тамъ животъ е трѣбвало да се лекува. Солунъ по мнѣнието на Китанчева и неговитѣ другари, а сега по мнѣнието на всички, е истинскиятъ центъръ на българска Македония. Тоя центъръ трѣбва да бжде ржководитель и отъ тамъ трѣбва да се освѣтлява въ работитѣ и упжтва въ дѣлата си българското общество, населението въ провинцията. Никой другъ не може да извърши така добрѣ тая задача, колкото печатния органъ. Той може да тури въ хармония съ общитѣ интереси всички помѣстни интереси, той ще ги обясни, ще прѣмахне много отъ стъпкитѣ, ще усили училищния успѣхъ, най-добрѣ ще може да прѣдставлява българскитѣ искания, нужди и стрѣмления, ше посочва най-сигурния пжтъ за почестито бжджще, ще освѣтлява тоя пжтъ и въобще ще пази стадото отъ злитѣ вълци. А знаемъ какво може да направи единъ добрѣ редактиранъ български вѣстникъ въ Солунъ. Покъсно (незнаемъ да-ли е било тов- и по рано) мнозина прѣпоржчваxж учрѣдяванъето на единъ български вѣстникъ въ Солунъ, даже единъ отъ българитѣ протестанти държа въ тая смисъль публична рѣчь въ София. Китанчевъ и другаритѣ му, като сж оцѣнявали могуществото на печата въ развитието и самосъзнанието на единъ народъ, както нашия, още слѣдъ пристиганъето на Китанчева въ Солунъ намислили да основжтъ единъ български вѣстникъ, като се ангажиратъ въ редакцията му възможно повече сили и се подкачи нѣщо сериозно. Лицата, между които всичко това се уговорвало, сж били Т. Китанчевъ, Божилъ Райновъ, Д. Ризовъ и К. Стателовъ. Ризовъ е билъ натоваренъ да приготви програмата на вѣстника и тутакси сж били взети мѣрки и се работило за да се добие позволение за издаванье на такъвъ вѣстникъ. Оргинала на програмата е билъ написанъ на руски, за да бжде прѣдставенъ г. Нелидову, руския въ Цариградъ посланикъ, чиято поддържка за позволение на вѣстника се била понскала. И самата програма е доста интересна.

2

Програма.

на прѣдполагаемия български вѣстникъ.

1-о Прѣдполагаемия вѣстникъ ще се издава въ Солунъ, единъ пѫтъ въ седмицата, на голѣмъ форматъ, подъ название „Развитие“.

2-о Цѣната на вѣстника ще бѫде: за европейска Турция—за година ½ лира турска, за 6 мѣсеци ¼ л. т.; за другитѣ държави — годишно 20 зл. франка, за 6 мѣсеци — 10 зл. франка.

3-о Вѣстника ще държи умѣренъ и благопристоенъ языкъ, нѣма да служи за органъ на която и да било партия въ Българското Княжество, и нѣма да дава мѣсто на никакви расправии, които иматъ частенъ характеръ и съдържатъ нападки противъ личности.

Той трѣбва да се пише популярно и вразумително, като се избѣгватъ колкото е това възможно както думитѣ — влѣзли въ употрѣбление у насъ — които може да се замѣнѫтъ съ български или славянски слова, безъ да губѫтъ своето значение; така сѫщо и нѣкои непонятни провинциализми.

4-о Вѣстника ще има слѣдующитѣ отдѣли:

I. — *Една или двѣ уводни статии* по нашия съврѣменъ общественъ животъ, прѣимуществено по нашето общинско и училищно развитие.

II. — *Български отдѣлъ*, распрѣдѣленъ на части: а) Новини отъ европейска Турция, и б) новини изъ българскитѣ страни. Въ тоя отдѣлъ трѣбва да се даватъ вѣрни свѣдения (заимствувани отъ частни кореспонденции и разни газети) за станѫлитѣ събития, като се прави — за нѣкои отъ тѣхъ — коментарии (Въ тоя сѫщия отдѣлъ може да се води кратка полемика съ гърцкитѣ органи).

III. — *Политически отдѣлъ*, въ който трѣбва да се държи кратькъ хроническы отчетъ за всичкитѣ съврѣмени събития, станѫли въ цивилизованията свѣтъ, особено въ славянския.

IV. — *Библиографически отдѣлъ*, въ който трѣбва да се държи редовна библиография за славянската литература и за ония чуждестрани съчинения, които се занимаватъ съ нашитѣ работи. Въ сѫщия тоя отдѣлъ трѣбва да се прави кратка рецензия на всичкитѣ по важни новоизлѣзли български книги, списания и вѣстници, особено на учебнитѣ пособия и програмитѣ, на всичкитѣ учебници, рѫководства прѣдназначени за нашитѣ училища.

V. — *Научно—литературенъ отдѣлъ*, въ който трѣбва да се печататъ научни и литературни статии и народни пѣсни, обичаи, приказки и други подобни, съ коментарии.

VI. — *Търговски отдѣлъ*, въ който трѣбва да се съобщаватъ истинскитѣ цѣни: на всичкитѣ български произведения, на главнитѣ колониални стоки въ Солунъ и Цариградъ и цѣната на Цариградската борса. Въ сѫщия тоя отдѣлъ трѣбва да се слѣди за положението на търговията по българскитѣ страни, като се посочва за способитѣ за нейното развитие.

VII. — *Смѣсь*, въ която трѣбва да се слѣди за всичкитѣ по-важни открития и озобрѣтения по науката и искуствата, най-забѣлѣжителнитѣ пѫтешествия и епизоди изъ животътъ на народитѣ.

VIII — *Телеграфически отдѣлъ*, въ който ще се помѣщаватъ телеграмитѣ отъ частнитѣ кореспонденти на вѣстника.

IX. — *Фейлетонъ*, въ който ще се печататъ разни белетристически съчинения (оригинални и прѣводни) и студии най-вече върху положението на българския народъ, и

X. — *Отдѣлъ за обявления*, въ който ще се помѣстватъ частни обявления по 2 гроша за редъ, и народни извѣстия — даромъ.

Забѣлѣжка. Въ началото на всѣки брой отъ вѣстника, прѣди уводната статия, трѣбва да се публикува въ конспектиранъ начинъ съдържанието на броя, както е това въ в. „Голосъ“.

5-о За испълнението на тази программа и за распространението на вѣстника, трѣбва да се взематъ слѣдующитѣ мѣрки: а) вѣстника да има свои кореспонденти (разбира се, които не ще се възнаграждаватъ матери-

ално) въ Цариградъ и въ всичкитѣ градове и централни села въ европейска Турция; б) да се задължатъ всичкитѣ български учители и учителки въ европейска Турция, който получаватъ заплата по-голѣма отъ 40 тур. лири, да получаватъ постояно по единъ абонаментъ отъ вѣстника; и в) да се даджтъ даромъ абонаменти отъ вѣстника на тия български обществени учрѣждения, които не могатъ да го получаватъ на своя смѣтка.

Битоля, 15/27 Декемврий 1882 година.

Ние нарочно цитираме цѣлата тая программа, за да види читателя ония побуждения, които сж карали бждщитѣ редактори на прѣдполагаемия български вѣстникъ, да се заемжтъ съ подобно едно прѣдприятие, а така сжщо да може ясно да се види, какви задачи сж си задали тогавашнитѣ наши „народни“ работници. Малко по-кжсно, когато Ризовъ е дошълъ вече въ Солунъ, тия наши работници намѣрили и друга празнина въ учебното дѣло—нѣмало най-необходимитѣ учебници за българскитѣ училища въ Турция, и рѣшили пакъ тѣ да се нагърбятъ и съ тоя товаръ, та сж съставили помежду си нѣщо като контрактъ за тая цѣль, съ слѣдующето съдържание:

„Ние, долоподписанитѣ, обявяваме съ настоящето си че, ако би имало въ града ни българска печатница, би могли да съставимъ единъ учебенъ съвѣтъ, който да прѣгледва и да съставя необходимитѣ учебници и други книги за българскитѣ училища въ Турско и да издава единъ вѣстникъ.

29 Декемврий 1882 г. Солунъ.

Божилъ Райновъ
К. Стателовъ
Т. Китанчевъ
Д. Ризовъ“.

Слѣдъ тия прѣдварителни споразумѣния на четирмата, взети били мѣрки да се искара позволително за издаванье вѣстникъ. Райновъ билъ задълженъ да дѣйствува за това прѣдъ Солунския валия, а другитѣ — по други пжтища. Но и историята по исходатайствуванье за издаванъето отъ страна на турското правителство исканого позволително не може да се раскаже сега въ всичкитѣ подробности, защото има нѣща, които трѣбва да се пазжтъ още въ тайна. Както и да било, най-сетнѣ валията се е съгласилъ да пише въ Цариградъ и слѣдъ туй получила се въ Солунъ заповѣдь за издаванье на единъ български вѣстникъ. Отъ друга страна валията постояно викалъ Райновъ при себе си и чрѣзъ разни забикални му е далъ да разбере, че сжществуванъето на вѣстника ще зависи отъ благоразумното му отнасянье къмъ интереситѣ на турската империя, а сжщо и отъ поведението му къмъ Русия. Райновъ му е прѣдставилъ програмата на вѣстника, като му е обяснилъ, че вѣстника нѣма да се занимава съ висшата политика и че той се ограничава съ въпроситѣ, изброени въ програмата, които се отнасжтъ до най-сжществennитѣ духовни нужди на българитѣ въ Турция. Тая программа въ ржцѣтѣ на валията прѣтърпѣла чудесни промѣнения и осакатявания, даже името на вѣстника отъ „Развитие“ било промѣ-

нено на „Новъ Денъ“. Самъ валията е подканвалъ по-скорото подкачванье на вѣстника въ антируско направление, защото, види се, тогавашното положение въ работитѣ на турската политика е изисквало това. Но важното за Китанчева и неговитѣ другари е било да се докопатъ до позволителното, а исканията на валията тѣ лесно би могли да забиколжтъ. Обаче тутакси слѣдъ това явила се друга така сжщо непрѣдолима нужда — нѣмало гдѣ да се печати вѣстника. Въ Солунъ, гдѣто се е появила първата българска печатница, тогава не е имало, както и сега нѣма, никаква българска печатница. И нашия четворенъ комитетъ е рѣшилъ и съ урѣжданьето на такава печатница да се завземе, за която цѣль е било съставено едно съглосително*).

---

*) Долуподписанитѣ се съгласихме дасъставимъ едно дружество по слѣющитѣ условия:

1. — Цѣлта на дружеството ни е, купуваньето на една българска печатница, въ която да печатимъ български книги и издаваме български вѣстници подъ най-умѣрени цѣни и извършваме частни поржчки само подъ условия, които принасятъ една извѣстна печлба.

2. — За купуваньето на печатницата и посрѣщаньето неинитѣ издържки, задължаваме се всѣки отъ насъ да вложиме по (50) педесетъ лири турски, срѣщу които влогове имаме право да се ползуваме отъ чистата печлба или загуба сразмѣрно. Ако ли за успѣваньето на дружеството ни, се окаже неминуема нужда отъ увеличяваньето на вложенитѣ ни количества, задължаваме се да ги увеличимъ сразмѣрно, въ размѣръ какъвто силитѣ на всѣкиго позволяватъ.

Забѣлѣжка а). — Ако нѣкой измежду насъ желае да вложи удвоено или утроено отъ опрѣделеното въ членъ 2-ий алинея 1-а количество, то той има право да се ползува отъ чистата печлба или загуба сразмѣрно съ влога си.

Забѣлѣжка б).—Влаганьето на опрѣдѣленитѣ въ членъ 2-й алинея 1-а количества, става веднага слѣдъ получаваньето на надлежното *писмено* позволение отъ централното правителство за откриваньето на печатницата съ самостоятеленъ характеръ: а търсеньето на това позволение, става веднага слѣдъ подписваньето отъ насъ на настоящето съгласително писмо, и се извършва отъ страна на касиера на дружеството.

3. — Влога на всѣкиго отъ съдружницитѣ се записва въ главната друж. книга, и истинностьта му се завѣрява съ подписитѣ на всичкитѣ съдружници, живущи въ г. Солунъ.

4. — Сѣдалището на дружеството е градъ Солунъ.

5. — Дружеството ни трае **три** години отъ денътъ, въ който се вложатъ паритѣ, отъ който денъ начина и дружествената година. Слѣдъ истичаньето на тоя срокъ, ако останемъ съгласни, можемъ да продължимъ дружеството, или да го растуримъ, като подѣлимъ сразмѣрно съ вложенитѣ си количества нахождящия се тогава капиталъ (подъ какъвто видъ се намѣри).

Забѣлѣжка. — Ако нѣкой измежду ни по важни причини се намѣри принуденъ да се отегли отъ дружеството, то той може направи това не порано отъ истичаньето на първата дружествена година и слѣдъ като останжлитѣ съдружници признаятъ показанитѣ отъ него извинителни причини за оправдающи отегляньето му. Въ такъвъ случай, той има право да вземе вложеното си количество назадъ, заедно съ чистата печлба или загуба, прѣдвидена за него въ годишната дружествена равносмѣтка. На това право се радватъ и законитѣ наслѣдници на всѣки отъ насъ, слѣдъ неговата смъртъ.

6. — За наименование на дружеството ни и печятницата ни, служи името на първия български вѣстникъ, който почнемъ да издаваме.

Скоро букви били поржчани, даже пристигнжли въ Солунъ, но печатницата не е могло да се нареди, нито вѣстникътъ се е захванжлъ, защото Китанчевъ, Райновъ, Таневъ и други били уволнени отъ гимназията и съ това се и губила всѣка възмож-

---

7. — Дружеството ни се управлява отъ единъ касиеръ, единъ счетоводитель и една контролна комисия, които живѣятъ въ г. Солунъ и които служжтъ безплатно. Длъжностьта на касиера е да пази — подъ своя лична отговорность — дружественитѣ пари, като ги разполага споредъ единодушното рѣшение на всички ни и изобщо, да управлява всичкитѣ дружествени дѣла съгласно съ постановленията на настоящето съгласително писмо; тъзи длъжность се задължава да испълнява г-нъ П. Шумковъ. Длъжностьта на счетоводителя е да държи дружественитѣ смѣтки; тъзи длъжность се задължава да испълнява г-нъ . . . . . Длъжностьта на контролната комисия е да надзирява, щото дѣйствията на касиера и счетоводителя да не отстжпватъ отъ взетитѣ дружествени рѣшения, и да бди за тѣхното увременно и правилно испълнение; тъзи длъжность се задлъжаватъ да испълняватъ всичкитѣ останжли съдружници (живущи въ Солунъ).

Забълѣжка. Въ врѣме на издаванье вѣстника ни, касиера и счетоводителя — по взаимно споразумѣние — испълняватъ и длъжноститѣ на отговорникъ на вѣстника и поржчитель за отговорника прѣдъ правителството.

8. — За получаванье вложенитѣ количества отъ съдружницитѣ и приходитѣ отъ дружественитѣ дѣйствия, както и за израсходванье нужнитѣ разноски по издържкитѣ на печатницата и вѣстника ни, касиера издава и приема редовни расписки подъ своята лична отговорность, и съ знанието на счетоводителя.

9. — Въ края на дружествената година се прѣглеждатъ дружественитѣ смѣтки и се затварятъ чрѣзъ една равносмѣтка, изложена въ дружественитѣ книги (тефтери), по единъ прѣписъ отъ която задържя всѣки единъ отъ съдружницитѣ. Въ тъзи равносмѣтка, споредъ обще приетия търговски обичай, се излагатъ всичкитѣ приходи, происходящи отъ дружественитѣ дѣйствия, и всичкитѣ разноски направени прѣзъ годината за смѣтка на дружеството; получаемата разлика се смѣта за чиста печала или загуба, и се расхвърля на всѣкиго отъ насъ съразмѣрно съ вложенното му количество. Въ този случай, происходящето увеличение или умаление на влога отъ всѣкиго, се прѣминава на смѣтката отъ първия му влогъ, а добития резултатъ остава за чистъ влогъ прѣзъ настжпающата дружествена година.

10. — Условяванъето на всичкитѣ редактори и работници, нужни за печатницата и вѣстника, както и всичкитѣ дружествени разноски — по-голѣми отъ една турска лира, става отъ касиера и счетоводителя, само слѣдъ еднодушното съгласие на всички ни.

11. — На тѣзи отъ насъ, които искатъ и могжтъ да вземжтъ живо участие както въ приготвянъето на разни български книги, тъй и въ редактиранъето на вѣстника, се дава едно *скромно* парично възнаграждение, което се опрѣделя по еднодушно съгласие отъ всинца ни.

12. — Ако нѣкое външно лице — кждѣто и да прѣбивава то — изяви желание да вземе учистие въ нашето дружество, може да се приеме — съ еднодушното одобрение на всинца ни — не по-кжсно отъ истичанъето на втората дружествена година, и само подъ единственитѣ условия, че ще подлежи напълно подъ (на) всичкитѣ распореждания изложени въ настоящето съгласително писмо, и че ще припознае непрѣкословно всичкитѣ дѣйствия, извършени до тогава за смѣтка на дружеството.

Съгласни на всичко гореизложено, направихме . . . . . подобни съгласителни писма, и слѣдъ подтвърждението имъ съ своержчнитѣ ни подписи, задържахме всѣки отъ насъ по едно.

Солунъ, тридесетия Януария хилядо и осъмстотинъ и осъмдесетъ и трета година.

ность да се кара понататъкъ прѣдприятието. Само вложителитѣ по горното съгласително изгумили вложенитѣ суммы, понеже купенигѣ букви останѫли да се търкалятъ изъ прахътъ, безъ да се употрѣбѫтъ.

Тукъ намирамъ за умѣсно да прѣдамъ разказътъ на единъ Китанчевъ почитатель и приятель въ Македония, относително това, какъ Китанчевъ, като е познавалъ добрѣ окаяното положение на българитѣ градинари въ Цариградъ и двойното тѣхно тѣгло отъ нѣколница лихвари (кираджии), е далъ идеята, че положението имъ може да се подобри, ако се организира градинарски еснафъ. Тоя Китанчевъ почитатель разказва слѣдующето:

И до днесъ Солунската българска гимназия не е имала учитель като покойния Трайча. Много учители отъ тогава до сега дойдохѫ въ Солунъ, доктори и недоктори, бивши и настоящи, (а може би и бѫджщи) министри, едни принесохѫ извѣстна полза, други само развращавахѫ младежьта, но като Трайча Китанчевъ едвали Солунъ ще бѫде честитъ да види пакъ такъвъ учитель. По ваканциитѣ ученицитѣ само съ него се хвалехѫ, все за него приказзахѫ, чудехѫ се на неговото сладкорѣчие, доброта и любовь къмъ тѣхъ. За това пакъ нѣмаше българинъ отъ македонскигѣ градове, който, като отиде въ Солунъ по търговията си, да не посѣти гимназията, да види какъвъ е този учитель Китанчевъ, толкова похваляванъ и любимъ отъ ученицитѣ. Който веднѫжъ отидеще при Трайча, нему се искаше и втори, и трети пѫтъ, вѣчно да отива при него, само да го слуша. Той бѣше най-достѫпния човѣкъ, той всѣкиго приемаше, съ всѣкиго се разговаряше, всѣкиго распитваше до най-тънки подробности за състоянието на черквитѣ, училищата, за разнитѣ пропаганди и пр. и всѣкиму вдѫхваше цѣли купища добри мисли и идеи.

На 14 Юлий 1883 година и азъ дойдохъ въ Солунъ, отдѣто трѣбваше да отидѫ въ Цариградъ. На 15-й се рѣшихъ да посѣтиѫ Китанчева у дома му. Прие ме съ най-голѣма любезность. На 18 сѫщия мѣсецъ тръгнѫхъ за Цариградъ съ италиянския параходъ, въ сѫщия параходъ бѣше и Трайчо; азъ съ 7—8 учители, бѣхъ на кувертата, а Трайчо въ II класъ въ камарата. На утрето въ Вторникъ Трайчо цѣлъ денъ пристоя при насъ на носътъ на парахода. И азъ и г-да учителитѣ просто гълтахме расказитѣ на Трайча; той ни приказваше за дѣдо Славейковата дѣйтелность, за нейното значение и за нейнигѣ добри резултати. Азъ първъ пѫтъ въ живота си тогава чухъ подобни нѣща; просто бѣхъ занесенъ и се чудѣхъ, защо отчислили Китанчева и лишили Солуиската гимназия отъ такъва сила. Азъ бѣхъ облѣченъ въ дълга антерия (но не кърпена както г-нъ Шоповъ що расказва за Прилѣпскитѣ антерии) и съ една къса салтамарка не подплатена, а духаше доста хладенъ и влаженъ вѣтъръ около Дарданелитѣ. Расказваньето на Трайча бѣше така увлекателно, плѣнително, щото азъ се забравихъ, не си облѣкохъ други дрѣхи, та исти-

нѫхъ. Той ни остави, когато удари звънеца за вечеря. Пристигнѫхме въ Цариградъ, моята трѣска се обърнѫ на плевритъ. Трайчо ми намѣри докторъ, той ми доведе лице да ми слугува, всѣки денъ ме спохождаше, а по нѣкога по половина денъ сѣдѣше при мене. Тогава той живо ми обрисува окаяното положение на българитѣ градинари въ Цариградъ, много ясно ми доказа, че тѣ прѣзъ цѣлия си животъ работѧтъ не за себе си, а само за нѣколцина лихвари (кираджии), че тѣхното двойно тегло и робство е неописуемо; той първъ даде идеята, че положението имъ може да се подобри чрѣзъ организираньето на единъ добъръ градинарски еснафъ. Тъзи Трайчова идея азъ я направихъ капиталъ. Сетнѣ колкото пѫти дохождахъ въ Цариградъ, азъ съсъ съжаление гледахъ на градинаритѣ, които цѣлъ денъ влачѫтъ кошътъ на гърба за нещастни 5—6 гроша, па и тѣ безбожно имъ се грабѧтъ отъ немилостивия „кираджия“, а на кираджиитѣ гледахъ като на изедници и тирани, по-лоши отъ самитѣ турци. Въ Солунскитѣ „Книжици“, год. I, има едно Трайчово стихотворение „Градинаръ“. Това стихотворение у менъ породи още по-голѣма симпатия къмъ тѣзи нещастни, но трудолюбиви и честни хора — градинаритѣ и намислихъ, че когато отидѫ другъ пѫтъ въ Цариградъ, по всѣки начинъ ще гледамъ да се организира едно градинарско дружество, каквото и дѣйствително сетнѣ станѫ съ припомощьта на г-на Шопова и на неуморимия г-нъ Ляповъ. Така щото идеята за организацията на градинарския еснафъ въ Цариградъ е на незабравимия ни Трайча Китанчевъ; той е архитектътъ, а азъ, Ляповъ и Шоповъ сме зидаритѣ.

Когато Трайчо бѣше въ Хасковския затворъ азъ получихъ отъ него повече отъ двадесетъ (20) писма; тѣ бѣхѫ съ важно и сериозно съдържание, жалѫ, че съмъ ги унищожилъ, но не смѣѫхъ да ги пазѫ, защото у насъ разнитѣ Хафѫзъ и Абдулъ Керимъ-пашовци на всѣка минута могѫтъ да правѫтъ обиски и за най-невино съддържание човѣкъ си пострадва. Съдържанието на писмата бѣ все за положението на обществитѣ ни работи въ Македония, за състоянието на черковно-учебното ни дѣло, за дѣйствията на сръбската и католическата пропаганда. Въ едно писмо, помнѫ, ме питаше, колко училища имать сръбитѣ въ Скопската епархия, какви сѫ и отдѣ сѫ агитаторитѣ имъ, какъ гледа населението на тѣхъ, до колко имъ спомага турското правителство и др. подобни. По туй врѣме азъ бѣхъ въ Цариградъ, но ни на единъ отъ въпроситѣ му не можахъ точно да отговорѫ, при всичко че се отнесохъ да искамъ свѣдѣния до лица, за които азъ мислѣхъ, че тѣзи работи най-добрѣ ги знаѫтъ. Азъ отговорихъ на Трайча надлъго, повръхностно, и се мѫчѣхъ да го убѣдѫ, че отъ сръбскитѣ пропаганди нѣма никаква опасность, защото до тогава азъ така вѣрвахъ и нѣмаше кой да ми докаже противното. Но въ едно дълго писмо, той ми описа всичкитѣ

бѫдѫщи планове на сръбитѣ, обрисува ми ясно всичката опасность отъ тѣхъ, указа ми всичкитѣ села въ Скопската епархия, дѣто има сръбски училища и подробно ми пищеше за начинътъ, по който дѣйствуваше и ще дѣйствува сръбската пропаганда въ Македония. Азъ просто останѫхъ смаянъ отъ това му писмо. Чудѣхъ се, какъ така затворникъ отъ Хасковския затворъ, да знае за дѣйствията на сръбската пропаганда, да вижда опасността отъ нея много по-хубаво, по-ясно отъ тѣзи, които държѣхѫ тогава въ ржцѣтѣ си сѫдбинитѣ на цѣлото черковно-учебно дѣло, и той съ такъвъ интересъ пищеше за тия нѣща, какъвто едвали се е появявалъ у другиго. Въ краѩтъ на писмото си той изявяваше страхъ и много съжаляваше, да не би и ржководящитѣ черковно-учебното ни дѣло въ Македония гледатъ така легко, като менъ, на сръбската пропаганда и споредъ това да не взиматъ додѣ е рано потрѣбнитѣ мѣрки за противодѣйствие. Трѣбва да забѣлѣжѫ, че нашитѣ писма се отваряхѫ отъ полицията въ Хасково и за това въ тѣхъ нѣмаше нищо по работитѣ въ България.

V

Учитель въ Пловдивъ. — Въ черно облѣчената госпожа. — Едно угощение 70 лири турски. — Учитель въ Габрово и София. — Въ войната.—Инспекторъ въ търновското учебно окрѫжие. и неговата тамъ дѣятелность. — 9 Августъ 1886 година и участието на Китанчева въ тоя прѣвратъ. — Противъ чуждата намѣса въ нашитѣ вѫтрѣшни работи. — Противъ системата на вѫтрѣшното наше управление. — Борба противъ своя доскорошенъ приятель. — Противоправителственъ депутатъ. — Адвокатски испитъ. —

Заедно съ Райнова, Китанчевъ напуснѫлъ Солунъ още прѣзъ Юлий 1883 година, и отъ както прѣстоялъ нѣколко дена въ Цариградъ, спрѣлъ се въ Пловдивъ, съ намѣрение да търси мѣсто за учитель. Сгушенъ, тихъ и непрѣдставителенъ, какъвто си бѣше той, прѣдставилъ се директору на просвѣщението, който не му обѣщалъ мѣсто, но и открито не му е отказалъ. Съобщителния Китанчевъ прибързалъ веднага да се запознае прѣди всичко съ учителитѣ. По това врѣме въ Пловдивъ е билъ учитель и г. П. Каравеловъ, по ходатайството на когото (пакъ съ и съдѣйствието на другитѣ му приятели) Китанчевъ билъ назначенъ за учитель въ гимназията по Словесностъ и История, и къмъ когото най-близо се е приближилъ. Първиятъ мѣсецъ му платили 12 лири заплата, а на втория му увеличили заплатата. Когато Каравеловъ напуснѫлъ гимназията, Китанчевъ го замѣстилъ по сѫщитѣ прѣдмѣти въ по-горнитѣ класове. Въ Пловдивъ Китанчевъ неможалъ да се задържи по-вече отъ четири мѣсеци, и се оттеглилъ, понеже не е искалъ „да се съгласи съ едно варварско рѣшение на учителитѣ — да се испѫдѩтъ около 200 ученика за еднинъ невиненъ дѣтински бунтъ.“ Но прѣзъ това

врѣме става съ него една случка, която характеризира Китанчева като лице, което твърдѣ небрѣжно се е отнасяло и въобще е било твърдѣ лошъ защигникъ на своитѣ собствени материялни интереси.

Ето какъвъ е билъ случая, отъ него самаго разказванъ. До тогава Китанчевъ билъ спестилъ 70 наполеона и днесъ-утрѣ се канилъ часть отъ тѣхъ да прати на родителигѣ си, които той вече е поддържалъ. Нѣкой отъ учителигѣ щѣлъ да се жени, въ кѫщата на когото вечерьта имало гости. Като поканенъ, отишълъ и Китанчевъ, гдѣто се е срѣщнѫлъ съ другигѣ учители и каненитѣ гости и образували една весела компания, въ която, безъ съмнѣние, Китанчевъ е заемалъ първо мѣсто. Той разказваше, че имало мѣжду другитѣ и една вдовица, въ черна дрѣха облѣчена, твърдѣ симпатична и съ плѣнителна хубость жена. Както става на гости, яли достатъчно, пили по-вечко, играли, скачали и пѣли, но мисъльта му най-много се е навъртяла върху хубавата и въ черно облечената вдовица. Нуждата да либи като че се била породила въ него. Веселието отъ минута на минута се е увеличавало. Образували хоро и първъ на хорото билъ Китанчевъ, който най-много отъ всички скачалъ. Въ това врѣме паритѣ, който той носилъ въ джебътъ на панталонитѣ, увити въ кърпи и възли, му паднѫли, безъ да усѣти той това, но забѣлѣзалъ, че единъ отъ хороиграчитѣ съвършенно безъ причина паднѫлъ на земята и въ ставаньето си прибралъ нѣщо и го щопнѫлъ на бързо въ джеба си. Скоро слѣдъ туй веселието се разтурило и всички сѫ се разотишли, отишълъ си и Китанчевъ радостенъ и слѣдъ като най-другарски се е простилъ съ всички. Той още нищо не е подозиралъ, защото още нищо не е знаялъ. Когато се върнѫлъ въ кѫщи, потърсилъ паритѣ — нѣма. Тогава веднага се сѣтилъ за паднѫлия безъ причина въ стаята, когато сѫ играли, и при всичко туй той не можалъ да допусне, че паднѫлия е направилъ това злоумишлено и че паритѣ му ще се изгубѣтъ. Лѣгнѫлъ си спокойно. На заранта Китанчевъ прибързалъ да се срѣщне съ онова лице и да си прибере паритѣ; но какво било неговото очудванье, когато лицето категорически отказало да е взело пари. То даже отричало, че се навеждало и взимало нѣщо отъ подътъ на стаята при играньето. На първо врѣме Китанчевъ мислилъ, че лицото се шегува съ него, но като видѣлъ, че работата е сериозна и че паритѣ му пропадатъ, употрѣбилъ всичкото си краснорѣчие, дано да вразуми това лице, но всичко на пусто.

— Но и съ тия пари нѣма да станешъ по-добъръ, казалъ Китанчевъ на своя си бесѣдникъ и го оставилъ на мира, слѣдъ като се убѣдилъ въ печалния факъ, че паритѣ му сѫ изгубени и че родителитѣ си нѣма скоро да зарадва съ нѣкаква сума.

Отъ тогава и до послѣдния часъ Китанчевъ не е можалъ да тури пари на страна, но и прѣстанѫлъ да се плѣнява отъ

хубавици. Много пѫти приятели сѫ молили Китанчева да открие името на това лице, но той винѫги е отричалъ, макаръ самата история и да разправяше открито, въ гостилницата, въ присѫтствието на мнозина приятели и познати.

Въ началото още на 1884 година, Китанчевъ напусна Пловдивъ и се установи въ София. Тогава въ столицата се намираше и г. Каравеловъ, който го прѣпоръчилъ на Спасъ Вацовъ, тогава началникъ на отдѣление въ министерството на народното просвѣщение и билъ назначенъ за учитель въ Габрово, кѫдѣто прѣстоялъ до края на учебната година. Тогакси слѣдъ туй той билъ прѣведенъ за учитель въ софийската мѫжка гимназия и се установилъ да живѣе въ София, като бѣше повикалъ при себе си майка си и брата си.

Съ дохажданьето си въ София, Китанчевъ е станѫлъ единъ отъ редовнитѣ посѣтители на Каравелова, единъ отъ добритѣ негови привърженици. И можеше ли толкозъ живиятъ и енергичниятъ Китанчевъ да остане безучастенъ къмъ всичкитѣ тогавашни обществени и политически събития? Всичко го е интересувало. А тогавашнитѣ условия дѣйствително помагахѫ за една свѣтла дѣятелность. Още не развалениге тогава обществени работници мечтаехѫ и работехѫ за турганьето единъ идеално правиленъ редъ въ всичкитѣ клонове на държавното управление, за едно възможно бързо удовлетворение всичкитѣ тогавашни нужди, за създаваньето най-благоприятни условия за едно честото сѫществувание на свободна България и на цѣлиятъ български народъ, за каквито Китанчевъ е мечтялъ. Тукъ, въ София, той е видѣлъ, че и въ княжеството единъ искренъ и прѣданъ работникъ може да намѣри поле за работа и да бѫде твърдѣ полезенъ на другитѣ.

Но Софийскиятъ климатъ се оказалъ твърдѣ остъръ за Китанчева и така злѣ му повлиялъ, щото се разболѣлъ опасно и билъ принуденъ да иде на лечение въ Виена, отъ гдѣто се завърнѫлъ въ края на 1884 г. И защото не искалъ да остане повече въ София, назначенъ билъ за инспекторъ на Търновскиятъ учебенъ окрѫгъ, която длъжность приелъ съ благодарение, защото му е давала възможность да тури въ дѣйствие своята най-крупна способность — агитаторството въ полза на просвѣщението, на свѣтлината. Така щото, както въ Пловдивската и Габровската гимназии, така и въ Софийската Китанчевъ е стоялъ само по нѣколко мѣсеца; но при всичкото му толкозъ краткото учителствуванье въ тия градове има мнозина ученици и приятели, които сѫ си запазили още отъ тогава твърдѣ приятни спомени за неговата доброта, благи обращения и, въобще, за неговата личность, както и за неговитѣ прѣподавателски способности. По-късно, когато длъжностьта училищенъ инспекторъ станѫ избираема, Китанчевъ биде избранъ за такъвъ пакъ въ Търновския окрѫгъ и се избираше, до когато не се прѣмахнѫ тая избираемость прѣзъ 1890 годнна.

Китанчевъ не правеше разлика между думитѣ и дѣлата си. Въ в. „Търговска Конституция“ той пишше (гледай статията тукъ „Сърбия противъ съединението“), че ако сърбитѣ ни нападнѫтъ, ще се бранимъ съ отчаяността на единъ народъ тъй коварно и изменически нападнѫтъ. И дѣйствително, когато Сърбия обяви войната, Китанчевъ напусна всичкитѣ си занятия и безъ шумъ, безъ да се обажда на хората и безъ дава нѣкаква важность, се записа въ Пещерската дружина и замина срѣщу неприятеля. Въ дружината той не се е ползувалъ съ никакви привилегии, а е стоялъ на постове по балканскитѣ върхове и въобще е вършилъ всичко, което е изисквала длъжностьта отъ всѣки обикновенъ войникъ. Когато войната прѣстана и Китанчева освободили отъ дружината, той се върнѫлъ на работата си сѫщо така тихо, както и бѣше отишълъ. Понеже той необичаше да расправя за себе си, то има мнозина негови приятели, които не знаѣтъ за участието му въ тая война.

Дѣятелностьта на Китанчева като училищенъ инспекторъ въ Търновския окржгъ е една отъ най-плодотворнитѣ и полезнитѣ. Името му, още отъ врѣмето на учителствуванѣто му въ Петро-павловската духовна семинария, е било извѣстно по тия страни. Но неговата безупрѣчна и безкористна, но въ сѫщого врѣме разумна и строго опрѣдѣлена дѣятелность като училищенъ инспекторъ въ скоро врѣме е така популяризирала името му въ неговия учебенъ окржгъ, щото едва-ли е имало и има сега друго лице, което да се радва на такава въ най-добрата смисъль на думата популярность. Уреждането въ всѣко отношение сѫществующитѣ училища въ района му, отварянѣто на нови, създаванѣто на празднични училища, откриванѣто на библиотеки, читални, държанѣто на скаски и рѣчи по мегданитѣ, проповѣди въ черковитѣ по всичкитѣ отъ общъ интересъ въпроси, даванѣ упѫтванѣ на свещеници и учители въ работата имъ, наставления за тѣхното самоусъвършенствуванѣ и саморазвитие,—ето въ нѣколко думи програмата на неговата дѣятелность, която програма той испълнявалъ съ стоическо търпѣние и съ безпримѣрна енергия и любовь, съзнавайки, че всичко това влиза въ неговата длъжность както инспекторъ и като просвѣтенъ мѫжъ. Всѣки народъ знае да цѣни своитѣ добри хора и обществени работници. Цѣлия Търновски окржгъ, догдѣто се е простирала неговата длъжность, е разбралъ най-добрѣ Китанчева, славата му се носила изъ всѣко село и всѣка колиба.

Прѣвратътъ на 9 Августъ 1886 година заварва Китанчева въ Търново. Разбира се, че като принадлежащъ по своитѣ политически убѣждения къмъ партията, на която водитель бѣше Каравеловъ, Китанчевъ въ Търново другарувалъ, естествено, съ лицата, които сѫчувствували и съставлявали часть отъ тая партия. Така че Китанчевъ се познавалъ твърдѣ добрѣ съ тогавашния прѣдсѣдатель на Народното Събрание Стамболова. Че

двамата тия сѫ били тогава въ твърдѣ добри отношения, показва и обстоятелството, че когато слѣдъ прѣврата Стамболовъ пожела да се тури на чело на работитѣ, Китанчевъ е билъ неговъ нераздѣлимъ другаръ. Даже нѣщо повече—твърдѣ е за вѣрванье, че Китанчевъ, като русофобъ що се отнася до политиката и намѣсата на Русия въ нашитѣ вжтрѣшни работи, да е билъ най-близкия му съвѣтникъ въ разумното стрѣмление да се не допуска никаква намѣса въ нашитѣ работи, па било то и отъ Русия. Той, безъ съмнѣние, твърдѣ добрѣ е оцѣнявалъ значението и ползата отъ една възможна самостоятелность или подобрѣ отъ едно балансиранье на вънкашнитѣ влияния и то така, щото тия влияния да не бъркатъ на правилното и автономно развитие на България, а наопаки да помагатъ за реализираньето на нейнитѣ адачи. Като едно отъ доказателствата за другарскитѣ отношения на Китанчева съ Стамболова нека служи и слѣдующата записка, която братъ му Ефтимъ намѣрилъ въ книжята на Трайчо, писана съ неговъ почеркъ и отъ която може да заключимъ, че той имено е редактиралъ телеграмитѣ на Стамболова въ първитѣ дни слѣдъ прѣврата, за турганьето единъ редъ въ разбърканитѣ отъ тоя прѣвратъ работи въ Княжеството. Тая записка прѣдаваме безъ никакви отъ наша страна измѣнения*).

---

*) **3 часа 20 минути сутринъ Записка. — Шуменъ.**

Командира на полковетѣ капитану Козарову и Дикову. Да дойджтъ на станцията.

—Тукъ Шуменъ. Сега пратихме да ги викатъ, ами бригадния подполковникъ.

— Ако Шиваровъ е въ Шуменъ, да дойде на станцията.

— Пратихме да го викатъ.

— Кажете, че освѣнъ Стамболова е тука и полковия командиръ Боневъ; той ще дава знаковетѣ за удостовѣрение самоличността му. До когато дойджтъ исканитѣ военни лица, съобщете слѣдующето на депутатитѣ Маджарова и Друмева.

„Всичкитѣ Тракийски войски, Варненския, Търновския, Плѣвенския, Видинския полкове и народонаселението сѫ противъ Софийското узурпаторско правителство. Отъ името на Нар. Събрание и Княза, Стамболовъ назначи главнокомандующъ на войскитѣ подполк. Муткурова и даде заповѣдь София Клименту въ 24 часа да се откаже отъ управлението, инакъ ще бѫде разстрѣлянъ. Майоръ Груевъ и офицеритѣ отъ Софийския гарнизонъ, които направихѫ прѣврата, чрѣзъ майора Панова, бригадния командиръ на Артилерията, молѭтъ за амнистия, като се обѣщаватъ да припознаѭтъ Муткурова за главнокомандующи и да се подчиняватъ мене, до като се възстанови законния порядъкъ. Азъ назначихъ майора Панова за комендантъ на Софийския гарнизонъ и го опълномощихъ да обѣщае на офицеритѣ бунтовници амнистия. Съ тая мисия той съ благодарение се натовари и скоро ще ми съобщи резултата на дѣйствията си. Софийския I полкъ е на Сливница и не признава Софийското правителство. Прѣврата сѫ го извършили Артилерийския Струмски полкове и юнкеритѣ Нито Караведовъ, нито Пановъ, нито майоръ Никифоровъ, нито никой други виденъ български офицеръ отъ нашата партия не сѫ имали извѣстие за този прѣвратъ. Съобщете на Шуменското население всичко това. Кажете окрѫжному управителю да напечати прокламацията ми,

И слѣдъ образуванието на Радославовия кабинетъ, Китанчевъ не е прѣставалъ да защищава България отъ видимата охота на Русия да се намѣси въ нашитѣ вжтрѣшни работи. Но неговото възмущение било най-голѣмо, когато извѣстния Каулбарсъ подкачилъ да снове изъ България и да върши работи, които никакъ не бѣхж негови; това той считалъ за най-голѣмо оскърбление българското име и честь, защото съ това се потъпквала нашата самостоятелность. Отъ друга страна това никакъ не му бъркаще да се обяви противъ управлението на Радославова, подкрѣпвано отъ Стамболова, безъ да обръща внимание на другарството си съ послѣдния. Той не обичаше вжтрѣшния натискъ, подъ който въ това врѣме се е намѣрвала

която отзарана пратихъ чрѣзъ Русе, въ нѣколко хиляди екземпляра и разпространи между населението.

Сжщитѣ тия свѣдения молж началника на станцията да прочете и на викантѣ военни лица, щомъ дойджтъ на станцията. № 39.

Прѣдсѣдат. Стамболовъ.

— Приета. Всички викани лица още не сж дошли; сега скоро трѣбва да дойджтъ. (Слѣдъ нѣколко минути) . . . Вторично се прати. Сега може да дойджтъ (Слѣдъ нѣколко минути) . . . иджтъ сега.

— Тукъ подполк. М. Шиваровъ, кап. Козаровъ, капитанъ Диковъ и ротмистръ Люцкановъ: „VII Прѣславски полкъ, II конни и II артилерийски полкове дадохж клѣтва, че ще служжтъ вѣрно и честно на врѣменото правителство. Коститѣ си ще сложимъ въ Шуменскитѣ крѣпости, но ще защитяваме почнжтото дѣло отъ врѣменото правителство. Сливенската бригада е съ насъ.

Стамболовъ: Прѣди да ви отговорж, желаж да се убѣдж вие ли сте самитѣ, които ми говорите и за това питамъ: когато Шиваровъ идва въ Търново у мене въ квартирата, кой на завари? Питамъ Люцканова въ коя махала е тѣхната кжща?

— Обявявамъ ви за измѣници на отечеството!

Стамб.: Отговорете на въпроса за самоличността си.

— Какво? Повече разсжждения нѣмаме, очакваме ви на укрѣпленията!

Стамб.: Азъ мислж, че ако дѣйствително сте вие лицата, които ми говорите, а не прави това телеграфиста, много лѣсно можехте да отговорите на въпроситѣ за самоличността си. Това го изисква и нуждата и приличието отъ всѣки благовъспитанъ человѣкъ. Молж ви, бждете тъй добри да отговорите на даденитѣ ми въпроси.

— Никакви разсжждения, очакваме ви на Шуменскитѣ укрѣпления!

Стамб.: Въ всѣки случай, прѣди да се срѣщнемъ около Шуменъ или другадѣ, азъ съмъ длъженъ да изява, че или телеграфиста си позволява да прѣвишава властьта си, или г. Люцкановъ, безъ участието на другитѣ викани висши офицери, ми говори въ тѣхно име, защото азъ познавамъ добрѣ Шиварова и другитѣ и никой. . . . (Тука прѣкжснахж разговора).

Руссе. Линията ви е дадена, но тѣ не искатъ, види се, да ви говорятъ нарочно . . . (слѣдъ нѣколко минути) Шуменъ казва, че не ви отговаря по причина, че военитѣ не допущатъ.

---

13 Авг. 10 ч. сутринъ: Записка отъ Шуменъ окржжна.

До всичкитѣ началници на гарнизонитѣ: Варна, Руссе, Видинъ, Пловдивъ, Хасково, Стара-Загора, Сливенъ, Търново, Плѣвенъ.

За да се прѣкратятъ всѣкакви кръвопролития, Шуменския гарнизонъ рѣши: понеже въ продължение на нѣколко дена въ разни мѣста се явихж

България, ненавиждаше беззаконията и своеволията на полицията, трѣпереше за бѫдѫщето на българския народъ при видътъ на това двойно зло-външно и вѫтрѣшно. И като реаултатъ на всичко това бѣше неговата огнена и безпощадна критика противъ тия двѣ зла, която критика твърдѣ надалечъ издаваше своя екъ. Естествено, той не бѣше приятенъ и на властьта, защото ѝ бъркаше. Но макаръ и въ тѣзи позиции, той продължаваще да си стои другаръ на Стамболова и то до тогава, до когато послѣдния образува кабинета си, а системата на управлението продължаваше да не се промѣня, което самитѣ органи на правителството не криехѫ, а признаваххѫ и съ това карахѫ хората

разни правителства и Шуменския гарнизонъ, като не е въ състояние да се убѣди въ настоящето положение на работитѣ, толкозъ повече, че свѣденията които има иматъ силни противорѣчия помеждуси, този гарнизонъ рѣши незабавно енергично да дѣйствува и да влезе въ сношение съ всички други гарнизони, за да узнае тѣхното мнѣние по този въпросъ, като въ сѫщото врѣме обяви, че гарнизона, заедно съ съглашившитѣ се съ него гарнизони, ще дѣйствува да се въведе рѣда въ Княжеството и да се иска Велико Нар. Събрание, което да рѣши този въпросъ и на което рѣшение гарнизона ще се подчини. Шуменския гарнизонъ, както видите отъ рѣшението на съвѣта, ще дѣйствува помирително съ прѣговори и съ съвѣти до разяснение работитѣ, а тѣ ще се разяснѫтъ чакъ тогава, когато вие ни дадете възможность чрѣзъ телеграфа да си обяснимъ точното положение на работитѣ. Само на голи слова и громки фрази ние не можемъ да повѣрваме, защото въ продължение на 5—6 дена имаме три правителства, ужасно противорѣчущи въ своитѣ дѣйствия. Пригласявате се най-скоро да отговорите на Шуменския гарнизонъ, който желае да има спокойствие въ страната на всѣкѫдѣ, за да се даде възможность часъ по скоро да се събере Велико Нар. Събрание, което е единственото да създаде законно правителство и урѣди работитѣ

Командиръ на бригадата и комендантъ на гр. Шуменъ.

Подполк.: Шиваровъ.
Ком. на II арт. полкъ кап : Козаровъ.
Ком. на 7 Прѣслав. полкъ кап.: Диковъ.
Ком. на II кон. полкъ ротмистръ: Люцкановъ.
Дайте копие Стамболову.

---

14 Авг. 3 часа вечерь. — Търново Стамболову.

119. Отъ рѣшението на гарнизона вие трѣбваше да се убѣдите, че тукашнитѣ войски, като не признаватъ ни едно отъ сѫществующитѣ сега нѣколко правителства, то не можете и да допустнете, че гарнизона е противъ короната и интереситѣ на отечеството ни; слѣдов. всѣкакви морали не могѫтъ да иматъ значение. Въ дадения случай Шуменския гарнизонъ до като не се убѣди окончателно въ законностьта на едно правителство, ще държи положението съобщено вамъ съ телеграма отъ вчерашна дата, понеже не е намѣренъ да служи на партии, нѣщо, което унижава достойнството на войската; още повече, че има извѣстие за съставяньето на още едно правителство отъ Каравелова, Панова и пр. За окончателното разяснение на положението изисква се, щото телеграфнитѣ линии да бѫдѫтъ свободни, за да се влезе въ сношение и на всѣкѫдѣ да се освѣтлятъ работитѣ. Сетнѣ, вие трѣбва да гарантирате Шуменския гарнизонъ съ живота си, че доваждането Княза е вече свършенъ фактъ, а не вършите това съ чисто партизанска цѣль, избирате срѣдство името на Княза. Чакаме отговоръ. № 950,

Шивар. Козар. Дик. Люцкановъ.

да вѣрватъ, че работитѣ нѣма да се оправятъ. Тогава Китанчевъ се е вдигналъ да агитира противъ своя доскорошенъ другарь и въ цѣлия Търновски окржгъ е поразявалъ съ своята неумолима язвителна рѣчь политиката на правителството. Събитията, които едно по друго така скоро се изнизвахж въ живота на България, като да подтвърдявахж неговитѣ прѣдвиждания. А обаянието, съ което тогавашното правителство очакваше да бжде посрѣщнжто, се дескредитираше отъ агитаторскитѣ проповѣди на Китанчева твърдѣ силно поне въ Търново и окржга му. Китанчевъ, слѣдователно, бѣше опасенъ неприятель за властьта, но и тя не се отнасяше къмъ него, освѣнъ като къмъ такъвъ. Другарскитѣ връски сж се раскъсали, а нееднаквото разбиранье и тълкуванье нѣщата и събитията, различнитѣ стрѣмления—пратили и двамата по различни посоки и цѣли. Китанчевъ мислилъ и открито изказвалъ това, че единъ правиленъ и законенъ редъ на тогавашнитѣ държавни работи ще се тури само тогава, когато управлението на страната ще се повѣри като П. Каравелову напримѣръ, а понеже Каравеловъ се считаше за твърдѣ опасенъ политически неприятель на правителството, послѣдното не можеше да не обърне особно внимание върху агитаторската противоправителствена дѣятелность на Китанчева.

Това положение на работата и особнитѣ грижи за бжджщата свобода и права на българския народъ, накарахж Китанчева да встжпи и въ парламентарна борба съ правителството. За тая цѣль при изборитѣ за народни прѣдставители въ V Народно Събрание, той си тури кандидатурата въ Д. Орѣховица, самостоятелно и противъ кандидатурата на правителственото лице. Но правителството, което цѣнило противника и което разполагало съ всички срѣдства противъ него, осуетило кандидатурата на Китанчева и той не се избралъ. Но такива хора като Китанчева не се отчайватъ скоро, а напаки, при всѣка несполука удвояватъ своята онергия и съ нови сили и съ по-голѣмо съзнание встжпватъ въ бората. Така щото при допълнителнитѣ избори, Трайчо билъ избранъ за народенъ прѣдставитель отъ Търново, гдѣто най-малко се вѣрвало да сполучи.

Съ встжпваньето му въ Камарата, той се почувствалъ тъкмо на мѣстото си. Широката начитанность, добрата память за да запомни прочитаного, а най-вече ораторския му талантъ и правилното разбиранье интереситѣ народни — всичко това бѣхж прѣимущества, които още отъ първъ пжтъ го поставили на първо мѣсто въ парламентскитѣ прѣния. Неговата непорочна минжла дѣятелность, откровеното и ясно исказванье по всички въпроси въ Народното Събрание, а сжщо и строгата послѣдователность въ всичката си борба — подкопавали правителството и прѣдрасполагали въ своя полза даже и послѣдователитѣ на правителството. Всичкитѣ закони на правителството, гдѣто е съглеждалъ нарушения на основния законъ, ограничения за гражданитѣ, а

свобода въ стѣснителнитѣ дѣйствия на властьта, като законитѣ за печата, за полицията, за изборитѣ и пр. Китанчевъ не е оставялъ безъ критика.

Прѣзъ 1890 година, слѣдъ уволнението му отъ инспекторската длъжность, Китанчевъ се обърнѫлъ къмъ Екзархията и като явявалъ, че е безъ работа останѫлъ, молилъ да му се даде едно учителско мѣсто въ Македония, макаръ и въ Тетово, кѫдѣто и по онова врѣме сръбската пропаганда е била усилена. Но тая му просба не могла да се уважи и той взелъ да се приготовлява за адвокатски испитъ, съ цѣль да стане адвокатъ и да искара срѣдства за своето прѣпитание. Тогава той се билъ установилъ окончателно въ София. Явявалъ се на испитъ въ столицата, но пропаднѫлъ и не сполучилъ въ цѣльта си. Да ли дѣйствително не можалъ да се приготви и издържи екзамена, или же скъсваньето му е било слѣдствие на други нѣкакви причини? Не ни се ще да допуснемъ първата причина, когато знаемъ какви хора сѫ сполучвали да издържѫтъ екзаменъ и да се сдобиѫтъ съ адвокатско позволение за практика, а сѫщо като знаемъ какъвъ материалъ се искаще да се прѣкара въ сѫдилищата, и че хора, които сѫ се приготовлявали по неговитѣ записки, издържавали испита. Той не се отчаялъ, а подкачилъ да се готви за втори испитъ, но властьта го интернирала въ Търново, гдѣто той продължилъ заниманието си. Както и да било, най-сетнѣ на втория опитъ той издържалъ екзаменъ въ Русе, но не можалъ да се яви въ сѫдилищата да защищава дѣла, защото скоро билъ арестованъ въ Търново и докаранъ въ София да го сѫдѫтъ по дѣлото на Бѣлчева.

VI

Противъ сваляньето на Батемберга. — Въ полза на князътъ. — Русофилство и русофобство. — Австрофилство. — Послѣдователность. — Осѫжданьето на Китанчева. — Неговата исповѣдь. — Отново прѣдставитель въ Народното Събрание. — Македонскитѣ дружества въ столицата. — Македонски конгресъ. — Неговитѣ рѣшения. — Македонски комитетъ. — Китанчевъ се посвѣтява на македонското дѣло. — Край на живота и дѣятелностьта му.

Тогавашнитѣ правителствени вѣстници сѫ защищавали правителството въ мѣроприятията му и сѫ тълкували необходимостьта, полезностьта, наврѣменостьта и законостьта на всички закони, които сѫ били внесени и гласувани отъ Народното Събрание, това което Китанчевъ най-безпощадно критикувалъ въ Камарата. Но въ своя защита и противъ нападкитѣ на горнитѣ вѣстници той е счелъ за нуждно да се защити и вънъ отъ Събранието, прѣдъ обществото. За тая цѣль той е написалъ двѣ статии, публикувани въ в. „Родолюбецъ“, които ние нарочно не

помѣстваме изцѣло тукъ, защото тѣ иматъ повече личенъ характеръ, отправени сж противъ в. „Свобода“, редакторитѣ й и правителството, слѣдователно изцѣло тия статии нѣматъ значение тукъ. Ония отъ читателитѣ обаче, които се интересуватъ съ полемическитѣ приеми на Китанчева, ще могжтъ да ги прочетжтъ въ в. „Родолюбецъ“ отъ 1889 година, брой 33 и 35. Но въ една отъ тия статии Китанчевъ е отговорилъ на нѣколко въпроса, които що токо минжхме и отговоритъ му по тѣхъ намираме за умѣстно да цитираме тукъ.

„Обвиняватъ ме, говори въ статията си Китанчевъ, че напрѣдъ съмъ билъ за връщанѣто на бившия князъ и за дохаждането на сегашния, а сега съмъ билъ противъ князътъ; че напрѣдъ съмъ осжждалъ руската политика въ България и съмъ билъ противъ крайнитѣ русофили, а сега не съмъ билъ такъвъ“. Слѣдъ туй вървжтъ нѣкои обяснения отъ личенъ характеръ, а подиръ продължава: „азъ признавамъ, че наистина съмъ билъ противъ тѣзи, които свалихж князъ Александра, че наистина плакахъ, когато се научихъ за неговото свалянье, защото си прѣдставихъ ясно всичкитѣ бѣдствия, които ще послѣдватъ въ България слѣдъ неговото паданье. И кой може да ме укори, слѣдъ всичко, което видѣхме че стана и става, за това, че съмъ оплаквалъ нещастието на моето отечество? Кой не ще признае, че съмъ ималъ право да плачж тогава? Послѣ, азъ съмъ билъ партизанинъ на идеята за възвръщанѣто на князъ Александра и, слѣдъ завръщанѣто му въ Търново, държахъ речь прѣдъ събрания тогава народъ и свършихъ съ думитѣ „долу прѣдателитѣ“; бѣхъ партизанинъ, щото Александръ да не се пуща да си отиде вторично; слѣдъ това бѣхъ съгласенъ да се избере Валдемаръ, а слѣдъ него сегашния нашъ князъ Фердинандъ, при изборътъ на когото бѣхъ прѣдставитель. При първото идване на Князъ Фердинанда въ Търново пакъ държахъ рѣчь, въ която, като го поздравлявахъ отъ името на Търновци, казахъ, че трѣбва да се довѣри на своя народъ, да пази независимостьта му и правдинитѣ му, и да не се бои за своето положение, защото народътъ, като види въ неговото лице своятъ истински князъ, ще го поддържа искрено. Това всичко е истина и никакъ не ми е минувало прѣзъ умътъ да се отказвамъ отъ това, що съмъ говорилъ и вършилъ, нито пакъ нѣкога ще ми бжде срамъ да се признаж въ това, защото всичкото съмъ вършилъ съ искрено убѣждение, че е добро за отечеството, а и до днесъ още не ме е убѣдилъ никой, че това, което съмъ вършилъ тогава, не е било право и полезно за България. Вѣрвамъ, че и самитѣ *прѣвратаджии* отъ 9 Августъ, които и да би били тѣ, раскайватъ се жестоко за необмислената си постжпка. Споредъ моето мнѣние, положението на князъ Фердинанда за насъ българитѣ е законо, той е князъ и князува; повече отъ това азъ никога нищо за князътъ не съмъ говорилъ.

„Относително моитѣ мнѣния за руската политика въ България ще кажѫ твърдѣ на кѫсо, защото и тъй писмото ми станѫ много дълго. Не съмъ одобрявалъ и не одобрявамъ руската политика въ България, както прѣзъ първия прѣвратъ, тъй и прѣзъ послѣднитѣ врѣмена. Като вземамъ прѣдъ очи фактитѣ, азъ вадѫ заключение, че и дружбата на Русия и неинитѣ къмъ насъ благодѣяния, не трѣбва съвсѣмъ да ни заслѣпяватъ, а трѣбва всѣкога да бѫдемъ на щрѣкъ срѣщу неинитѣ незакони домогвания върху нашата свобода и независимость. Не трѣбва никога да си правимъ илюзии, че безкористието на руската дипломация е безкрайно и аксиоматическо доказано, та не трѣбва да се прѣдаваме слѣпешката подъ ржководството на разнитѣ Хитровци, Сахаровци, и други агенти. Въ това отношение азъ съмъ противенъ *корено* на русофилскитѣ партии у насъ и съ порицание се отнасямъ къмъ всички ония партизани, които само съ величието на руския царь лѣгатъ и ставатъ и които всѣ за Русия проповѣдватъ и всичко отъ Русия очакватъ, безъ да обръщатъ ни най-малко внимание на тѣкущитѣ отъ огромна важность въпроси по вѫтрѣшната политика и на онѣзи поразителни фактове отъ домашния ни български животъ, които се извършватъ подъ носътъ имъ. Нашата проста маса и сега е толкова русофилска, щото просто не само глупость, но и прѣстѫпление правѫтъ ония българи, които проповѣдватъ още повече русофилство. Като казвамъ това, азъ не искамъ да ме разберѫтъ, че съмъ пъкъ напълно съгласенъ съ повѣдението, което държи Стамболовъ и Петковъ по отношение къмъ Русия, защото азъ считамъ, че испусканитѣ фрази срѣщу руския царь, като напр. благопожеланията: *хаиръ да не види, дя се провлече като пръбита котка и само слѣдъ три дни душата му да излѣзе, да се провали* и пр,. и постоянитѣ подигравания съ нищо неповиннитѣ *самовари, камбани, иверски божи матери* и пр., освѣнъ гдѣто неправѫтъ на никого впечатление, като излияние на безсилна злоба, ами напротивъ, получава се обратния резултатъ—служѫтъ като найдобро срѣдство на русофилитѣ за агитация, а главното, навличатъ върху нащето отечество ненавистьта и отмъщението на единъ най-силенъ царь, който владѣе много прѣданъ, многочисленъ и войнственъ народъ. Никакъ не е въ интересътъ на единъ 3 милионенъ народъ да дразни противъ себе си другъ 100 милионенъ народъ. . . . Неприятелството на Русия по никой начинъ не може да бѫде безврѣдно за насъ. Да отказваме това, значи да отказваме явния фактъ. Всѣкога за насъ ще бѫде пополезно да бѫдемъ въ приятелски отношения съ Русия, отъ колкото въ неприятелски. И трѣбва постояно да се стрѣмимъ да свършимъ сегашнитѣ си недоразумѣния съ Русия чрѣзъ помирение на згодни за насъ условия, като се вардимъ и като имаме прѣдъ видъ постояно мисъльта, да не би да попаднемъ само съ двата крака въ капанътъ. Ако не сега скоро, то за напрѣдъ по-

не това нѣщо никога не трѣбва да забравяме. Не трѣбва да забравяме още, че абсолютното упорство и отстранение отъ Русия, може да ни докара въ извѣстни случаи не само въ сѫщото положение, както и абсолютната покорность, но даже нѣщо повече зло. Такива *дивотии*, като горѣприведенитѣ по отношение къмъ Русия, да се пишѫтъ въ вѣстници *официозни*, това не е политика, а игра съ огънътъ. Не трѣбва да се прѣструваме и да лъжемъ себе си. Можемъ и трѣбва да се пазимъ отъ руското влияние съ всичкитѣ си сили, но нѣмаме интересъ безполезно да дразнимъ Русия. Ето защо и въ какво не съмъ съгласенъ съ Стамболова и приятелитѣ му по този въпросъ. Но този, който ме знае какъ съмъ мислилъ по-напрѣдъ и като прочете горнитѣ ми редове, може ли да намѣри нѣкаква непослѣдователность или отстѫпванье отъ прѣжнитѣ ми мисли? Азъ и напрѣдъ съмъ казвалъ и сега казвамъ, че е прѣстѫпление отъ страна на нашитѣ патриоти, гдѣто се дѣлѫтъ на русофили и австрофили, когато могѫтъ да бѫдѫтъ малко повече *българи*. Ако е лошо да се злоупотрѣблява съ името и влиянието на Русия, то колко по-лошо е пакъ да става това съ името на Австрия? Ако е прѣстѫпно сами да влизаме въ ржцѣтѣ на Русия, то колко повече прѣстѫпно ще бѫде, когато даваме доброволно себе си въ еврейскитѣ ржце на Австрия? И защо всѣкога по вѫтрѣшнитѣ въпроси да мѣсимъ чуждитѣ държави?

„Що се касае до моята послѣдователность по въпроситѣ на вѫтрѣшната наша политика, то самъ Стамболовъ трѣбва да се съгласи, че не могѫ да бѫдѫ съ него, когато той опрощава чиновницитѣ за прѣвишение властьта и други прѣстѫпления, за побои, нанесени на невинни хора, не могѫ да бѫдѫ съ него, когато прокарва закона за полицията, законътъ за изборитѣ, когато иска да уголѣмява бюджета за непроизводителни и ненуждни разноски и пр. Това е твърдѣ понятно и за него и за мене, и ако има да се сърди нѣкому, то трѣбва да се сърди на себе си, че е задълбочилъ твърдѣ много въ всѣко отношение".

Една неочаквана случка хвърли Китанчева въ затвора. На 15 Мартъ 1891 година министръ Бѣлчевъ падѫ убитъ отъ и до днеска неизвѣстни хора. По тоя случай полицията испозатвори доста хора, между които бѣше и Китанчевъ. Образува се особенъ воененъ сѫдъ да сѫди прѣстѫпницитѣ и макаръ да не сѫществуваха доказателства за виновностьта на Китанчева, той бидѣ осѫденъ на 3 години затворъ въ крѣпость, влаченъ по разни затвори и най-сетнѣ установенъ въ Хасковския. Какви несгоди и лишения е прѣтърпѣвалъ, той никога не е расказвалъ и въобще за себе си не обичаше да расправя. Той имаше една желѣзна воля и търпѣние да понася всички страдания, когато тия страдания идеха като резултатъ на откритото исповѣдванье на своитѣ убѣждения и вѣрвания. Твърдѣ характерно и обясняюще цѣлата работа по неговото осѫжданье е писмото, което Китанчевъ

отъ Хасковския затворъ е писалъ на своя благодѣтель Негово Високопрѣосвѣщенство, Пловдивския митрополитъ, Натанаилъ, което писмо печатаме въ отдѣлътъ „Кореспонденция“.

Отъ затвора Китанчева освободихѫ на 1894 година, 8 дена прѣди да истече срока на присѫдата му. И излѣзнѫ той съ сѫщия духъ, съ сѫщитѣ стрѣмежи, съ каквито и бѣше влѣзълъ. Само вънкашностьта му се бѣше измѣнила — той бѣше малко по-блѣденъ и по-изсъхнѫлъ, обикновенитѣ послѣдствия отъ ограничения животъ въ тюрмата. Новото правителство слѣдъ 18 Май 1894 година растури дотогавашното Народно Събрание и обяви избори за народни прѣдставители. Китанчевъ тръгнѫ по агитации и благодарение на своето минѫло и лични качества, той сполучи да се избере за депутатъ отъ Търново и влѣзнѫ въ VIII обик. Народно Събрание. Понеже за дѣятелностьта му като народенъ прѣдставитель ще кажемъ изобщо по-долу нѣколко думи, за туй сега прѣминаваме къмъ други въпросъ.

Още прѣди да се избере за депутатъ, Китанчевъ се спрѣ въ София, съ намѣрение само за нѣколко врѣме, защото Търново си бѣ избралъ за постояно мѣстоживѣлище. По-виднитѣ македонски дѣйци и македонскитѣ дружества, които тогава бѣхѫ нѣколко, обърнѫли се къмъ него и го молили да се установи въ София, да изглади распритѣ на дружествата, да ги слѣе въ едно, да нареди бѫдѫщата тѣхна организация и въобще да устрои бѫдѫщата служба на ония българи въ свободна България, които ще искатъ да работѫтъ за подобрѣние ѹчастьта на Македония. Истина е, че отначало Китанчевъ странелъ и не се рѣшавалъ да се заеме съ една толкова грамадна работа при едно растроено здравье, пълно безпаричие за своето лично сѫществѹване и при отчаянитѣ несъгласия на нѣколкото македонски дружества. Но къмъ края на 1894 година, или пъкь бѣше прѣзъ коледнитѣ празници, по инициатива мисльѫ на В. Диамандиева, събрали се бѣхѫ въ София, въ салона на „Червенъ Ракъ“ 50 — 60 души отъ повиднитѣ македонци въ София и рѣшили, че е врѣме да се подземе македонскиятъ въпросъ, да се работи за Македония и да се организиратъ въ полза на това дѣло всички македонски дружества въ Княжеството. Въ това събрание Китанчевъ държалъ рѣчь, въ която се е исказалъ, че трѣбва да се образува *едно* македонско дружество въ столицата, като се слѣѭтъ въ него всички сѫществующи до тогава дружества, като е опрѣдѣлилъ и цѣлта, къмъ която трѣбва да се стрѣми това новопроектирано дружество. На слѣдующата седмица дружеството било вече образувано, подъ име „Братски Съюзъ“, изработилъ се уставътъ му и се избрало настоятелство, прѣдсѣдатель на което се избралъ Китанчевъ. Слѣдъ туй той се захванѫлъ съ сливаньето на дружествата и трѣбва да признаемъ тукъ, че изобщо всичкитѣ лица, които стоехѫ на чело на дружествата, приели сливаньето, като считали общата дѣятелность за по-полезна и като показали съ

това своятъ патриотизъмъ и своята привързанность и заинтересованность въ положението на македонскитѣ българи. Дружеството се разпореди за свикваньето на македонски конгресъ въ София.

Въ срѣдата на Януарий 1895 година, Китанчевъ се отправи съ Каравелова за въ Търново, кждѣто искаше да присѫтствува на допълнителнитѣ избори за народни прѣдставители; но прѣзъ Мартъ, за когато бѣше свиканъ въ София първиятъ македонски конгресъ, Китанчевъ се върнѫ назадъ и биде избранъ за прѣдсѣдатель на тоя конгресъ. Безъ прѣувеличение, цѣлата работа на тоя конгресъ бѣше работа на Китанчева. Той упѫтваше разисквания, той подигаше въпроситѣ, даже рѣшенията на конгреса сѫ отъ него редактирани и написани. Тия рѣшения найясно опрѣдѣлятъ неговитѣ мисли за македонското дѣло и за бѫдѫщата дѣятелность въ полза на това дѣло, за това ние ги помѣстваме тукъ изцѣло.

Рѣшения на 1-й Македонски Конгресъ.

Конгресътъ отъ делегатитѣ на македонскитѣ дружества и колонии въ България и Ромѫния, събранъ въ София, въ засѣданията си отъ 19 до 28 Мартъ 1895 год., взе слѣдующитѣ рѣшения:

I.

Цѣлта на македонскитѣ дружества.

1. Цѣлта на македнскитѣ дружества е — придобиванье за населенията въ Македония и Одринско политическа автономия, приложена и гарантирана отъ Великитѣ Сили.

II.

Срѣдства за постиганье цѣлта.

2. Въздѣйствие върху българскитѣ правителства и общественото мнѣние въ България и Европа чрѣзъ:

а) печатното слово,

б) агитации въ другитѣ балкански държавици за общо дѣйствие въ полза на автономията;

в) агитации и митинги;

г) поддържание изборътъ за депутати въ Нар. Събрание на ония лица, които се задължаватъ да дѣйствуватъ за постиганье цѣлта на македонскитѣ дружества;

д) испращанье делегати и меморандуми до европейскитѣ дворове; и най-сѣтнѣ,

е) изобщо прилаганье мѣроприятия, диктувани отъ силата на обстоятелствата.

III.

Организация на македонскитѣ дружества.

3. Всичкитѣ македонски дружества, кждѣто и да се намиратъ тѣ (включително и софийското), съставляватъ едно цѣло, на чело на което стои единъ двадесето-члененъ комитетъ, съ сѣдалище въ г. София.

4. Дружествата се именуватъ: „Македонско Дружество въ еди-кой си градъ или село.“

Забѣлѣжка. Македонскитѣ дружества въ Ромжния могжтъ да носѣжтъ название „Македонско Благотворително Дружество.“

5. Уставитѣ на досегашнитѣ македонски дружества се турятъ въ съгласие съ настоящитѣ рѣшения.

6. Досегашнитѣ печати на дружествата се унищожаватъ и се правѣжтъ нови съгласно съ рѣшението въ п. 4.

7. Въ едно и сжщо мѣсто не трѣбва да сжществуватъ двѣ или повече македонски дружества съ еднаква цѣль.

8. Селскитѣ македонски дружества сж подчинени на околийскитѣ и чрѣзъ тѣхъ кореспондиратъ съ комитета; обаче, ако види за нужно, комитета може да постанови, щото извѣстни селски дружества да се сношаватъ направо съ него.

9. Всѣко дружество може да дѣйствува самостоятелно само по отношение на своето вжтрѣшно управление, въ събиранье на срѣдства и др. такива; но всѣка инициатива за каквото и да било дѣйствие, касающе се общото дѣло, трѣбва да произлиза отъ комитета.

10. Ако нѣкое дружество желае да прѣпоржча нѣкаква мѣрка за прилаганье, въ такъвъ случай прѣдварително трѣбва да я съобщи направо на комитета и само съ неговото разрѣшение може да пристжпи къмъ прилаганьето ѝ.

11. Събиранитѣ суми отъ волни помощи, членски вносове, подаръци, завѣщания и пр. селскитѣ дружества внасятъ въ касата на околийскитѣ, а всички останжли дружества — въ касата на комитета.

Забѣлѣжка. За разноски по вжтрѣшното си управление и за други мѣстни нужди, всѣко дружество си съставлява особенъ бюджетъ за цѣла година, като прѣдвиди въ него и особенъ параграфъ за извънредни разноски, и само останжлитѣ суми внася постепено и по надлѣжния редъ въ касата на комитета.

12. По рѣшението на комитета дружествата сж длъжни да отпущатъ пари на опълномощени лица.

13. Членъ на македонскитѣ дружества може да бжде всѣки, който съчувствува на цѣльта имъ, стига да бжде прѣпоржчанъ отъ трима членове прѣдъ настоятелството на онова дружество, къмъ което иска да се запише.

14. Всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, по въпросътъ за автономията на Македония и Одринско, се задължава да поддържа всѣко българско правителсто, което дѣйствува за постиганье тъзи цѣль и да се старае да въздѣйствува върху онова правителство, което би я игнорирало.

15. Никой членъ не може да дѣйствува отъ името на комитета или на нѣкое дружество, ако нѣма за това изрично пълномощие отъ самия комитетъ, или отъ дружеството.

IV.

Комитета и неговото бюро.

16. Комитета, ржководящъ дѣлата на всичкитѣ македонски дружества, носи название: „Македонски Комитетъ."

17. Комитета състои отъ едно петочленно бюро и 15 души съвѣтници. Бюрото съставляватъ: единъ прѣдсѣдатель, единъ подпрѣдсѣдатель, единъ касиеръ и двама секретари.

18. Комитетътъ въ своята съвокупность рѣшава всички въпроси по принципъ, а бюрото ги туря въ дѣйствие.

19. Комитета взема свойтѣ рѣшения по вишегласие и ги прѣдлага за испълнение на дружествата, които сж длъжни да ги испълняватъ безпрѣкословно.

20. Комитета и неговото бюро се избиратъ за една година отъ делетатитѣ на всички дружества въ конгреса.

21. Комитета е отговоренъ за своитѣ дѣйствия прѣдъ конгреса, а бюрото — прѣдъ комитета и прѣдъ конгреса.

22. Касиера на комитета дава гаранция въ недвижимъ имотъ отъ 10.000 лева. Гаранцията се дава на името на четирмата останжли членове отъ бюрото и се пази у тѣхъ.

23. Касиера не може да държи у себе си по-вече отъ 1.000 лева. Останжлитѣ суми незабавно трѣбва да внася въ онова кредитно учрѣждение, гдѣто комитета рѣши да ги държи.

24. Никой отъ членоветѣ на комитета и бюрото му не получава за своята служба възнаграждение,

25. Бюрото е длъжно да дава отчетъ за своитѣ дѣйствия прѣдъ комитета, когато той поиска.

26. Въ случай на смърть, необходимо отсжтствие или даванье оставка на едного или двама отъ бюрото, комитета избира изъ помежду си лице за тѣхенъ замѣстникъ.

27. Въ случай на оставка на бюрото изцѣло, или на болшинството му, свиква се извънреденъ конгресъ, за да избере ново бюро. Обаче членоветѣ отъ бюрото, или болшинството му, когато подаватъ оставка, длъжни сж да отправляватъ обязаноститѣ си, до като не се избержтъ отъ конгреса лицата, които ще ги замѣстижтъ.

Конгреса и делегатитѣ.

28. Комитета е длъженъ всѣка година най-кжсно до 15-й Априлий да свика делегати отъ всички македонски дружества на редовенъ годишенъ конгресъ. Поканата за този конгресъ трѣбва да бжде испратена до дружествата най-кжсно 15 дена прѣди отваряньето на конгреса.

29. Въ случай че комитета не испълни тъзи своя длъжность, дружествата сами испращатъ въ София своитѣ делегати, които на 15 Априлий се конституиратъ въ конгреса подъ прѣдсѣдателството на най-стария изъ помежду си.

30. Въ редовната си годишна сесия конгреса изслушва отчета на комитета и бюрото му, избира новъ комитетъ и бюро и въобще се занимава съ разрѣшението на всички въпроси, каквито намѣри за нуждно.

31. Извънреденъ конгресъ се свиква отъ комитета: 1) за избиранье ново бюро, когато изцѣло, или болшинството на прѣжното бюро си даде оставката и 2) когато комитета намѣри за нужно да се посъвѣтва за разрѣшението на нѣкои сериозни въпроси.

32. Делегатъ въ конгреса може да бжде само лице, навършило 21 година и редовно опълномощено отъ нѣкое дружество; обаче членоветѣ на бюрото не могжтъ да бжджтъ опълномощавани по никой начинъ.

34. Всѣко дружество, което има отъ 20—100 члена, има право да испрати въ конгреса единъ делегатъ, а дружествата, които иматъ повече отъ 100 члена, могжтъ да испращатъ по двама.

35. Ако нѣкое дружество не може да испрати свой мѣстенъ делегатъ, то опълномощава нѣкое довѣрено лице, живуще въ София, да го прѣдставлява.

VI

Общи решения.

36. Комитета е опълномощенъ отъ конгреса да влиза въ сношение и споразумѣние за задружно дѣйствие съ всички асоциации, съставени отъ други народности, които (асоциации) прѣслѣдватъ сжщата цѣль, както и македенскитѣ дружества.

37. Комитета е опълномощенъ сжщо да покани всички бивши македонски дружества да прѣдставятъ смѣтка за своята дѣятелность и, ако сж останжли у нѣкого отъ събранитѣ пари на тѣзи дружества, да ги внесжтъ въ касата на комитета.

Македонскиятъ конгресъ единодушно избралъ Китанчева за прѣдсѣдателъ на бжджия македонски комитетъ, което той найсетнѣ приелъ, макаръ отначало и да отказвалъ да влѣзне въ комитета по причина на своето здравье и на нуждата му да си от-

почине и да поработи за себе си. Китанчевъ се бѣ прѣдалъ на македонското дѣло съ една смѣлость и рѣшителность, достойни за подражение. Както той, тъй и цѣлиятъ комитетъ, като стоеше на възгледитѣ за наврѣменостьта и полѣзностьта отъ революционна дѣятелность, организира цѣло въстание въ самата Македония прѣзъ 1895 година, чрѣзъ испращанье чети отъ вънъ. Макаръ лично насъ и да не ни се нрави такъвъ възгледъ, трѣбва да признаемъ, че Китанчевъ за това дѣло не пожали ни трудъ, ни енергия, нито спокойствие; той се бѣше изнурилъ напослѣдъкъ и здравьето му отпадаше. Той е испроваждалъ до границата лицата, които съ оржжие въ ржка сж отивали противъ врагътъ на македонскиятъ робъ. И много пжти нощно врѣме се е скиталъ по балканскитѣ усои, да насърдчава юнацитѣ, да имъ вджхва вѣра въ успѣхътъ на дѣлото, да засвидѣтелствува тѣхното величие за скжпата жертва, която тѣ поднасятъ прѣдъ олтаря на народа за неговото бжджще щастие и благоденствие. Цѣли 3—4 мѣсеца се продължи тая негова усилена дѣятелность, подъ натискътъ на всичкитѣ грижи, безпокойствия, разочарования, съ каквито такава дѣятелность бива неминуемо свързана.

Китанчевъ се поминж на 1-й Августъ 1895 година. Смъртьта е била слѣдствие отъ пръсванье на сърдцето му. Когато първиятъ слухъ за неговата смъртъ се бѣ разнесълъ изъ Столицата, мнозина сж си помислили, че той е отровенъ отъ тайни агенти на турската власть, но това не излѣзе вѣрно. Той умрѣ на 37 си годишна възрасть, когато талантътъ му встжпваше въ пълното си развитие. Погрѣба се той тържествено. Въ черквата митрополитъ Климентъ държа рѣчь, въ която описа качествата и дѣлата на Китанчева. Сжщо и на гробътъ му се държахж рѣчи отъ нѣколцина. Гробътъ на Китанчева е до гробътъ на неговиятъ учитель –П. Р. Славейкова, а една комисия въ столицата събира помощи и въ скоро врѣме ще съгради тамъ нѣкакъвъ памятникъ, колкото гробътъ на такъвъ единъ забѣлѣжителенъ мжжъ да не се сличи съ земята.

Край.

Въ стихотворенията на Китанчева се съглежда една особеность, която го отличава отъ обикновенитѣ наши стихотворци и която всѣки забѣлѣзва. Тая особеность е, че всички негови стихотворения сж плодъ на неговата прѣдварителна обмислена идея и на желанието да се искаже тая идея въ стихотворна форма. По тая причина въ Китанчевитѣ стихове нѣма почти никакъвъ лиризмъ, а всички иматъ балладенъ образъ. Тѣ не сж резултатъ на поетическо вдъхновение и въображение, тукъ чувствата сж

много слаби, за да ни дадѫтъ едно истинско поетическо творение. Поезията е въплощение на всичко, което човѣкъ има най-задушевно въ сърдцето си и най-възвишено въ мисъльта си. У Китанчева стихотворенията сѫ въплощение на разсѫдъкътъ, на зададената идея и на гонимата цѣль, която автора си е създалъ слѣдъ умозаключения и слѣдъ прѣдварителни разсѫждения. По тая причина Китанчевъ, споредъ насъ, е добъръ стихотворецъ, но не и поетъ. Наистина има у него стихотворения, които може съ приятность да се прочетѫтъ, като напримѣръ стихотворението * * * на стр. 28:

Що се трудишъ, що се мѫчишъ,
Що залиташъ се напрѣдъ?
Що се кѫсашъ, що се грижишъ
Всичко ти да туришъ в'редъ?

—

Ето явно теб' ти казватъ,
Че съсъ честность и съсъ трудъ
Нищо нѣма тукъ да свършишъ,
А ще станешъ само „лудъ".

—

И ще станешъ ти умразенъ,
Ненавидимъ и прѣзрѣнъ,
И отъ всички ще си гоненъ,
Не ще видишъ ти бѣлъ день и пр.

Или стихотворението „Молитва, стр. 16:

Силна буря се задава,
Всичко страшно става;
Тъмни мъгли се подигатъ
До небето стигатъ.
Вѣтроветѣ буйни вѣятъ
Горитѣ люлѣятъ;
Черни облаци прѣхвъркатъ
Въ небето се бъркатъ и пр.

Има и други подобни стихотворения, но тѣхниятъ успѣхъ се длъжи, мисльж, повече на лекия ритмъ и на оная меланхолия, която се разнася изъ тия стихове на Китанчева. Обаче балладата Дѣдо Недѣлко, написана неизвѣстно кога, а публикувана отъ самия авторъ въ „Мисъль" отъ 1895 година, макаръ и да се намира за твърдѣ дълга, но изобщо може да се каже, че тя е единъ доволно сполучливъ трудъ, свидѣтелствующъ за сѫществуванъето талантъ у автора и пораждающъ добри надѣжди за въ бѫдѫще.

Всичко, каквото е написалъ Китанчевъ, носи отпечатъкъ на бърза и случайна работа. Честитѣ подканвания и подсѣщания на приятелитѣ му не сѫ сторили нищо прѣдъ неговата неохота, немарли-

вость къмъ писанъето, или както самъ си казва „положително съмъ мързеливъ“. Неуморимъ бѣше обаче въ прикаскитѣ, въ расправянъето на разни сцени и случаи изъ нашия животъ, неподражаемъ бѣше въ намиранъето комичность и фалшивость въ тѣхъ, въ пълното, но язвително осмиванье на нашитѣ пороци, въ простото, но правилно разбиранье и посочванье на нашитѣ добродѣтели. И ако всичко, което той расправяше, бѣше сѣднжлъ да го сложи на книга, той щѣше да бжде български Гоголь. Но, за жалость, Китанчевъ не обичаше да пише и това, което е написалъ, направилъ го е подъ приятелски настоявания и молби, макаръ той еднакво да владѣеше словото и перото, както това може да се види даже отъ неговата частна кореспонденция. Освѣнъ печатанитѣ тукъ трудове, Китанчевъ е написалъ и други двѣ-три статийки, които ние пропускаме, а именно: „Отъ думи на дѣла“, — „Депутацията на I македонски конгресъ и отговора на Княза“ и едно писмо по изборитѣ въ Търново. Първитѣ двѣ сж публикувани въ в. „Право“, а послѣдното въ в. „Знаме“. Той прѣвелъ въ затвора Гоголевитѣ разкази „Шинель“ и „Невски проспектъ“, печатани въ „Мисъль“, „Донъ-Кихотъ“ отъ Сервантеса, дадена премия отъ „Мисъль“ и втория томъ отъ знаменитото съчинение на Боклъ „Историята на цивилизацията въ Англия“. Стиховетѣ и статиитѣ си той е публикувалъ подъ псевдонима „Даскалетина“.

Но ако Китанчевъ не е билъ поетъ и призванъ писатель, то той бѣше краснорѣчивъ и могущественъ ораторъ и агитаторъ. Въ това отношение ние не виждаме втори като него до сега. Всички негови рѣчи, произнесени било въ Народното Събрание, било прѣдъ публични събрания, съ отличаватъ съ строга логика и убѣдителность. Като се притури при това и неговата искреность и безкористность, неговата благость къмъ всѣкиго, но и безпощадность къмъ всички не добри и не полезни по негово убѣждение наредби, може да се види каква грамадна сила е билъ той. Въ Камарата той стоеше на първитѣ редове противъ всички мѣрки, които намираше за реакционни и не ги оставяше безъ възражение, безъ война. Публиката го забѣлѣза, прикаше да слуша неговитѣ рѣчи и по такъвъ начинъ отъ трибуна той влияеше на обществото. Особенъ интересъ прѣдставляватъ неговитѣ рѣчи вънъ отъ Събранието, но за жалость тия негови рѣчи не сж били стенографирани, съ исключение на двѣ рѣчи отъ 1887 година. Колкото кратки и да сж тѣ, ние ги помѣстихме тукъ, благодарение любезностьта на г. Хр. П. Константинова. Но и тия кратки рѣчи сж доста, за да ни даджтъ една правилна идея за оратора.

Има значение още да се спомене и прѣдложението относително свободата на печата, което той е далъ на Народното Събрание прѣзъ 1890 год., но което не било подложено никакъ за разглежданье. То е публикувано въ „Родолюбецъ“ отъ 1890 г., брой 37.

Китанчевъ е билъ избранъ за депутатъ отъ Търновската околия въ допълнителнитѣ избори за IV об. Народно Събрание на 21 Юлий 1885; сжщо въ допълнителнитѣ избори на V об. Народно Събрание на 3 Януарий; сжщо и прѣзъ 1894 година за VIII обик. Народно Събрание. Прѣдставитель е билъ сжщо и въ Великото Народно Събрание, което избра владѣющия днесъ български князъ. Послѣдното това Събрание, слѣдъ смъртьта на Китанчева опрѣдѣли една пенсия отъ 50 лева мѣсечно на родителитѣ му, и на 19 Октомврий 1895 година поднесе вѣнецъ на гробътъ на покойния.

Като другарь той бѣше примѣренъ. Въ компания той биваше най-веселия человѣкъ. Обичаше да тананика пѣсеньта „Ахъ, недѣйте ме прѣзира“, а най-много и съ захласнатость обичаше да пѣе Ботевата пѣсень „Зададе се облакъ тъменъ“ и пр. А като учитель ние видѣхме го по-горѣ какъвъ е билъ. Той бѣше редовенъ членъ на Българското Книжовно Дружество.

Ю. И.

СТИХОВЕ.

Дѣдо Недѣлко [1])

БАЛЛАДА.

I

В'срѣднощь прѣдъ Великденъ по Бѝтолско по́ле
Чернъ облакъ се носи съсъ трѣсъкъ и гръмъ,
И с' вѣтъръ и буря придруженъ той хвърка
По права посока надъ бѣлия друмъ.

——

Прѣдъ него, задъ него свѣткавици блѣскатъ,
Вихрушки подигатъ задушливий прахъ,
И все що е живо потайва се мълкомъ
На своето мѣсто, обзето отъ страхъ.

——

Звѣздитѣ на Истокъ трѣптятъ и блѣднѣятъ
И ясниятъ мѣсецъ лице си задскри,
А черниятъ облакъ надъ Прилѣпъ се носи,
Къмъ Трѣскавецъ стръмни по пятътъ върви.

---

[1]) *Бълг. на автора.* Между българитѣ въ З. Македония сѫществува едно прѣдание, че Краль-Марко не е умрѣлъ, а още живѣе, скритъ въ една дълбока пещера, въ планинитѣ нейдѣ между Охридското и Прѣспанското езера, и очаква урѣченния денъ, когато пакъ ще излѣзе пакъ на бѣлъ свѣтъ, да се бие съ турцитѣ и да избави отъ тѣхното робство своя народъ. Той и сега излизалъ отъ своето свърталище всѣка год. по срѣднощь срѣщу Великденъ, качвалъ се на своя знаменитъ конь Шарца и отивалъ да се причестява въ стария свой манастиръ на Трѣскавецъ. Слѣдъ това причестяванье отивалъ на срѣщното бърдо, гдѣто се намиратъ развалинитѣ на неговитѣ палати и тамъ, като прѣсѣдявалъ нѣколко минути, коньтъ му зацвилвалъ, а той, като се обръщалъ къмъ него, произнасялъ по нѣколко думи, които имали пророческо значение и по тѣхъ можало да се разбере, кога ще стане освобождението отъ турцитѣ и изобщо какво бѫдѫще очаква българитѣ; но, за жалость, пакъ споредъ сѫщото прѣдание, всѣки, който е чулъ до сега и разбралъ Марковитѣ думи, умиралъ, безъ да може да ги съобщи нѣкому. Причината на това била, че не било дошло още врѣмето за освобождението. Трѣскавецъ е гората, на която се намира Краль-Марковиятъ манастиръ, а Злативрѣхъ е върхътъ на тая гора. Селото Варошъ, което се споменува подолу, е близо до Прилѣпъ и лѣжи върху развалинитѣ на дрѣвния градъ — Прилѣпъ.

Бълг. на Ю. И. — Нѣкои отъ стихотворенията, публикувани и дадени за публикуванье отъ самия Китанчевъ прѣди смъртьта му, сѫ отпослѣ прѣработени отъ него и така прѣработени се помѣстватъ тукъ. Но кога именно е било написано всѣко едно отъ тия стихотворения — това не бѣше възможно да се узнае. За това намирамъ за умѣстно при всѣко отъ стихотворенията да

И ето, достигнѫ на Зла́тивръхъ горѣ,
А Трѣскавецъ цѣлий мъгла го обви;
Отъ вѣтъръ и буря, отъ гръмъ и отъ трѣсъкъ
Той стене, трѣпери, ечи и бухти.

——

Но часъ се не минѫ и всичко утихнѫ,
На Злативръхъ горѣ блѣщи свѣтлина,
А Трѣскавецъ още стои цѣлъ настръхнѫлъ,
Намръщенъ и грозенъ, закритъ в'тъмнина.

——

Полето е пусто, ни звукъ се не чува,
Гората прѣстанѫ вече да шуми;
На около всичко подъ черниятъ покривъ
Въвъ гробно мълчанье съсъ трѣпетъ стои.

——

И всрѣдъ тишината зачу се в'полето,
Че конь исполински зацвили отгор'
И три пѫти ясно се чу да продума
Единъ гласъ гръмовенъ на туй в'отговоръ. . .

——

И пакъ забучахѫ на Злативръхъ бури,
Пакъ вѣтъръ и трѣсъкъ и гръмъ и мъгли́
Съсъ черниятъ облакъ отъ Трѣскавецъ слизатъ,
Надъ Прилѣпъ минуватъ прѣдъ първи пѣтли.

——

И облакътъ черенъ пакъ бърже се носи
По равното поле надъ бѣлия пѫтъ,
Назадъ се възвръща къмъ Пе́листеръ гордий
И тамъ се изгубва в'таинствений кѫтъ

поставѫ поне *годината*, когато за първъ пѫтъ е било публикувано прѣди смъртьта на автора. За ония отъ тѣхъ, които отпослѣ сѫ били прѣработени, до годината ще стои и думата *прѣработено*, което ще означава, че стихотворението е помѣстено тукъ въ прѣработената му форма. За другитѣ стихотворения, намѣрени слѣдъ като се поминѫ Китанчевъ (нѣкои отъ които сѫ тоже публикувани въ в. „Право"), ще пишемъ само думата *Изъ ржкописа*, за различие отъ другитѣ стихотворения. Очевидно е, че стихотворенията „Изъ ржкописа" сѫ най-скорошенъ трудъ на Китанчева. При нареждането стихотворенията тукъ, азъ съмъ ималъ прѣдъ видъ читательтъ, като съмъ расхвърлилъ и распръснѫлъ материала за да угодѫ на неговия вкусъ, ако съмъ го добрѣ разбралъ. При туй трѣбва да споненѫ, че стихотворенията, озаглавени: а) *Стига* (посвѣтено на Марко Балабановъ и другаритѣ му) и б) *Консерваторско оправдание*, не помѣствамъ тукъ, защото иматъ врѣмененъ и частно-партизански характеръ. Тия двѣ стихотворения нѣма да прибавѫтъ нищо къмъ цѣлото, нито безъ тѣхъ послѣдното има да пострада. Любопитния обаче може да ги намѣри въ в. „Свирка", редактиранъ отъ Д. Петкова, година II, бр. бр. 39, 40 и 42, 1884|85 г.

II

И старцитѣ казватъ, че всѣка година
Наспроти Великденъ се случва така,
А сутрина рано се виждатъ по пѫтътъ
Огромни стѫпалки отъ конски крака.

———

И горѣ на върхътъ намиратъ остатъкъ
В'конюшната вѫтрѣ отъ конскиятъ торъ,
А в'цѣлитѣ стари палати на Марка
Личи, че е ставалъ тамъ нѣкакъвъ сборъ.

———

И казватъ тѣ още, че с' този чернъ облакъ
Краль Марко дохождалъ въвъ своятъ палатъ,
Че старий игуменъ отъ гробътъ излизалъ,
Та комка му давалъ с' потиръ тѫкъ златъ,

———

А послѣ Краль Марко съсъ коньтъ си Шарца
Се пакъ разговарялъ, кат' в' минѫли дни;
Пророчески думи исказвалъ тогава
За наш'тѣ народни свети сѫдбини. . .

———

И всичкитѣ виждатъ този черниятъ облакъ,
Мнозина сѫ чули човѣшкиятъ гласъ,
Но никой до днеска, ни Марка е видѣлъ,
Нито пъкъ разбралъ е що дума за насъ.

———

Пъкъ старитѣ людье отъ Ва́рошъ говорѫтъ,
Че който успѣе всрѣдъ нощниятъ мракъ
Да види отъ близо въвъ черния облакъ
Лицето на Марка и неговий зракъ;

———

И който успѣе по-послѣ отъ горѣ
Гласътъ му да чуе и да разбере
Това, що продума на коньтъ си Шарца, —
То той несъмнѣнно слѣдъ денъ ще умре.

———

За туй в' страхъ и ужасъ потайватъ се всички,
Щомъ черниятъ облакъ съзрѫтъ отъ далечъ,
И никой не смѣе въвъ него да гледа,
Нито да подслуша човѣшката рѣчь.

III

Но старий Недѣлко отъ смъртъ се не плаши,
Той много години е вече живѣлъ
И мѫки, неволи и тежки незгоди
Отъ турци-поганци е доста търпѣлъ.

Той иска самичъкъ да иде да види
На Марка лицето и страшния взоръ
И иска да чуе, какво пророкува
Краль Марко за назе въвъ тозъ разговоръ.

——

О, само да може да чуе добра вѣсть
И да доживѣе до другия денъ,
Та все да раскаже на своитѣ братя, —
Той с' радость би легнжлъ въвъ гробътъ студенъ.

——

За туй отъ петъ годинъ наредъ той замръква
Прѣдъ всѣки Великденъ на Трѣскавецъ самъ,
Стои неподвиженъ, очаква услушанъ,
Напрѣгнжто гледа по цѣла нощь тамъ.

——

И облакъ бѣ виждалъ, и бурята слушалъ,
Но пакъ не бѣ видѣлъ човѣшко лице;
Ни конь да зацвили, ни гласъ да продума
Не бѣ чулъ, при все че желалъ отъ сърдце. . .

——

И знаяхж всички наокол' в' селата,
Че дѣдо Недѣлко, овчарь бѣлобрадъ,
На Трѣскавецъ ходи прѣдъ всѣки Великденъ,
Да чуе добра вѣсть отъ старий палатъ.

IV

А дѣдо Недѣлко и тая година
Отиде да чака на Трѣскавецъ пакъ
И мѣсто избра си надъ стръмнжта урва
Прѣди да настжпи срѣднощниятъ мракъ.

——

Надъ него стърчеше надвесена грозно,
Назжбена страшно една канара;
Подъ нея, за зáвѣтъ отъ буря, отъ вѣтъръ
И дъждъ, той отъ рано се още прибра.

——

Отъ долу подъ него пжтéката стръмна,
Кат' змíя гигантска пълзяща нагор',
Извиваше кършно гърбътъ си неравенъ
Между канаритѣ и синий просторъ.

——

И равното пóле прѣдъ неговий пòгледъ
Синѣеше ясно на длъжъ и на ширъ,
Покрито съсъ тънка, прозрачна мжлица,
Синѣеше тихо в' вечернiятъ миръ.

Той виждаше още какъ Пѣлистеръ мрачний
Издигаше гордо гиганска глава
И какъ се чернѣе високо в' небето,
Кат' облакъ далеченъ, върхътъ му едва.

———

И лека-полека вечернитѣ сѣнки
Покрихж полето и горитѣ наредъ
И гжстъ мракъ обгърнж земята на всждѣ,
А гробно мълчание настанж наврѣдъ.

———

Небето отъ горѣ бѣ ясно и чисто,
Покрито с' безбройни свѣтливи звѣзди;
Слѣдъ малко изгрѣя и пълниятъ мѣсецъ
И блѣснж полето съ свойтѣ води.

———

Горитѣ далечни се пакъ зачернѣхж
На край хоризонтътъ с' чудовищенъ кржгъ,
А друмътъ в' полето блѣщеше кат' платно,
Прострѣно на слънце в'зеленията лжгъ.

V

И старий Недѣлко, въ мисли прѣдаденъ,
Унесенъ отъ тая великденска нощь,
Усѣти, че жалость безкрайна прониза
Сърдцето му клето, кат' с' нѣкакъвъ ножъ.

———

Всрѣдъ тая тъй тиха, тържественна вечерь
Неволно припомни живота си клетъ;
А споменъ слѣдъ споменъ — сновѣхж прѣдъ него
Все тъжни и грозни картини безъ четъ.

———

Ту виждаше в' кърви облѣянъ, захвърленъ
В' прахътъ на срѣдъ село, баща си примрѣлъ,
Разсѣченъ, защото в' защита на своитѣ
Домашни да дойде той бѣше посмѣлъ;

———

Ту виждаше ясно прѣмилиятъ образъ
На своятъ едничъкъ невъзрастенъ синъ,
Когато безжизненъ и блѣденъ го дигнж
Отъ черната угарь всрѣдъ синиятъ димъ,

———

Пронизанъ в' сърдцето отъ звѣръ арнаутинъ,
Защото посмѣялъ за своятъ имотъ
В' защита да каже двѣ думи горчиви, —
Че той е спечеленъ съсъ трудъ и съсъ потъ.

Ту виждаше послѣ, какъ сивото стадо
Откарвахѫ силомъ всрѣдъ бѣлиятъ денъ,
А той безорѫженъ, до мъртвото тѣло
На синътъ безцѣненъ, лѣжеще раненъ,

——.

И скърцаше зѫби, безпомощенъ злобенъ
С' лице искривено отъ болесть и ядъ,
А всички съсѣди избѣгахѫ подло,
На помощь не дойде ни родний му братъ.

——

Ту тѫпиятъ ужасъ на свойта стопанка,
На свойта страдална другарка-жена,
Той виждаше ясно, кога тя за пръвъ пѫтъ
Смъртьта на сина си отъ него узна.

——

Той чувствува още укорътъ безмълвенъ
На нейниятъ погледъ върху му опрѣнъ,
Когато тя видѣ трупътъ на сина си
Студенъ и безжизненъ на дворътъ прострѣнъ.

——

Прѣдстàви си живо картината срамна,
Когато той, момъкъ коравъ и напѣтъ,
Прѣнасяще волски прѣдъ свойта любезна
Ударитѣ тежки на бегътъ проклетъ.

——

И други картини все тъй жаловити
За други страданья и страшни бѣди
На негови горки роднини, съсѣди
Повдигахѫ бурно тѣзъ стари гѫрди.

——

Кат' живи стоехѫ прѣдъ неговий погледъ
Все минѫли случки отъ минѫли дни:
Страдания, мѫки, безъ брой униженья,
Побои, убийства и зли съсипни. . . . . .

——

И сълзи горчиви порони Недѣлко,
И глухи риданья се чухѫ тогазъ
Надъ грозната урва, въвъ тъмната сѣнка,
Между канаритѣ въ срѣднощниятъ часъ.

——

И екътъ печаленъ на неговий тѫженъ,
Отпаднѫлъ, прѣсипнѫлъ и старчески гласъ
Звучеше тъй диво по стръмната урва,
Като кога бухалъ нарежда. В' тозъ часъ

И дѣдо Недѣлко приличаше тъкмо
На грозниятъ бухалъ по тѣзи мѣста,
Що иде да плаче с' гласъ дивъ и тжжовенъ
Нощя покрай свойтѣ пустинни гнѣзда.

———

Тукъ нѣмаше никой да чуе плачътъ му
И с' присмѣхъ безсраменъ да го порази,
За туй даде воля на чувства тжжовни,
Започнж да рони горчиви сълзи.

———

И горко поплака тукъ старий Недѣлко
За лютитѣ мжки подъ тежкий хомотъ,
За мжкитѣ общи на свойтѣ роднини,
На всичкитѣ братя, на цѣлий народъ.

———

Той искаше всички да бжджтъ свободни
И да зацарува Христовиятъ кръстъ;
Тогава спокойно би лѣгнжлъ въвъ гробътъ,
Тогазъ би починжлъ подъ черната пръстъ.

———

Но виждаше ясно до колко отпаднжлъ,
До колко безсиленъ е цѣлий народъ
Отъ тежкото иго да найде спасенье
И да заживѣе свободенъ животъ,

———

Та само на Бога едничка надѣжда
Оставаще още въвъ неговий духъ,
Че Богъ само може на помощь да дойде
И насъ да избави съсъ чудо отъ тукъ.

———

Той вѣрва, че Господъ не ще да остави
До край да страдае подъ тежкий хомотъ
Тозъ вѣренъ, незлобенъ и многострадаленъ,
Измжченъ, потъпканъ и миренъ народъ.

———

Той вѣрва, че тѣзи жестоки страданья,
Тѣзъ мжки, неволи, ужасни бѣди,
Намъ Богъ е испратилъ, та с' тѣхъ да искупимъ
Погрѣшкитѣ тежки на наш'тѣ дѣди;

———

Но вѣрва пъкъ твърдо, че тѣ не сж вѣчни,
Че скоро ще дойде и тѣхниятъ край;
Тогазъ ще нѣма вечъ мжки, неволи,
А всѣкъ ще живѣе кат' в' Божиятъ рай.

Не токо на вѣтъръ си шепнѫтъ в' селата,
Че старий Крали-Марко е истина живь,
Но скритъ билъ къмъ Охридъ между езерата
В' единъ кѫтъ таинственъ, пустиненъ и дивъ,

———

Посрѣдъ планинитѣ въ пещера дълбока
И само очаквадъ уреченій денъ,
Отъ тамъ да искочи и в' бой да се впусне,
Отъ зло да избави народътъ плѣненъ.

——

И всичкитѣ стари раскази за Марка
Прѣдстанахѫ ясно прѣдъ неговий умъ,
А образътъ Марковъ се мѣркаше смѫтно
Прѣдъ неговий погледъ по бѣлиятъ друмъ.

———

Но бърже се сепна и право се вгледа :
Небето бѣ ясно и чисто наврѣдъ,
По него не видѣ ни образъ, ни сѣнка,
А пѫтътъ блѣщеше все както напрѣдъ.

———

Тогазъ той помисли, че тая година
Краль-Марко съсъ облакъ не ще се яви ;
Къмъ свойтѣ палати съсъ коньтъ си Шарца
Не ще се катери по тѣзъ стръмнини. . . . . .

VI

Но тъкмо в' туй врѣме отъ стара камбана
Единъ звукъ далеченъ, неясенъ и глухъ
Отъ югъ се пронесе посрѣдъ тишината
И скоро досигнѫ до неговий слухъ. . . . .

———

В' полята, в' горитѣ тържественни звуци
Спокойно се носѫтъ отъ къмъ свети Врачъ ;
Ту тихо замиратъ, ту пакъ се усилватъ
Тѫжовни, печални, подобни на плачъ.

——

И в' прѣжни години не бѣше се чуло
Камбана да бие тадѣва на югъ,
А тая година се слушатъ в' небето
Единъ подиръ други все звукъ подиръ звукъ.

——

И с' трѣпетъ сърдеченъ ги слуша Недѣлко,
И мисли че идѫтъ отъ самиятъ рай,
Кат' вѣсть благодатна, че вече настѫпва
На робството черно желанниятъ край.

Пѣящитѣ звуци замрѣхж отколѣ,
А дѣдо Недѣлко се вслушва и ощ',
Между канаритѣ и самъ като каменъ
Недвижимъ, унесенъ вврѣдъ тихата нощь.

———

Но ето, слѣдъ малко отъ югъ се разнесе
Могущъ и протяженъ гръмовенъ ударъ,
Слѣдъ него и другъ и трети послѣдва
И взе да се свѣтка ; а старий овчарь

———

Се стрѣснж внезапно, прѣкръсти се бърже,
С' надѣжда в' сърдцето обърнж очи́
Нататъкъ и видѣ високо в' небето,
Че нѣщо чернѣе, на облакъ личи́.

———

Свѣткавици тамо набърже се мѣркатъ,
Гърмовни удари се чуватъ слѣдъ тѣхъ,
А облакътъ малъкъ на всѣка минута
Все по-черенъ става и бърже расте.

———

И ето покрива на Пелистеръ върхътъ
И грозно отъ тамо тъмнѣй и бучи;
В' полята, в' горитѣ далеко наокол'
Навсѣкждѣ силно гърмежътъ ечи́.

———

И тръгнж тозъ облакъ надъ равното поле,
Небето полека обзема на ширъ,
Съсъ буря се носи къмъ Трѣскавецъ стръмни,
Къмъ стариятъ срутенъ, голѣмъ манастиръ.

———

А дѣдо Недѣлко съсъ трѣпетъ и ужасъ
На Бога се моли отъ всичко сърдце;
Упорно се вгледва и в' тъмниятъ облакъ
Очаква да види човѣшко лице. . . . . .

VII.

И бурята страшна с' чудовищна ярость
На Трѣскавецъ бърже така налѣтѣ,
Че всичко се слѣя в' единъ ревъ ужасенъ
И в' тъмниятъ хаосъ се сби, завъртѣ;

———

А старий Недѣлко на своето мѣсто
Едва се удържа, въвъ тъмниятъ мракъ
Упорно се вгледа и вижда, че иджтъ
Отъ долу на горѣ вврѣдъ гжстиятъ прахъ

Двѣ точки блѣстящи кат' въглени живи;
Двѣ страшни, огромни, свѣтливи очи,
А вѣтърътъ смѣсенъ съсъ прахъ и съсъ пѣсъкъ
В' лицето му право съсъ ярость фучи́.

———

Но дѣдо Недѣлко очи́ не затваря,
Той пакъ се напрѣга да види добрѣ
Въвъ мрачната бездна лицето на Марка,
Та послѣ спокойно поне́ да умре.

———

И вижда: очитѣ направо го гледатъ,
До тѣхъ различава брада и лице
И нему се струва, че хвъркатъ, прострѣни
Къмъ върхътъ, двѣ тъмни огромни ржцѣ.

———

Той вижда, какъ конье съ копита ковани
Скалитѣ вѣковни в' неистовство бий, —
Какъ пламъкъ искача отъ тѣзи удари
Отпрѣди, отзади, отъ всички страни.

———

Скалитѣ гигантски отъ гръмъ затрѣпаватъ
И с' екътъ се срутватъ въвъ тъмнiятъ долъ,
А конътъ кат' вихъръ напрѣдва нагорѣ
Къмъ стариятъ Марковъ черковенъ прѣстолъ.

———

И дѣдо Недѣлко лицето на Марка
По̀-ясно да види тогазъ пожела,
Но конътъ достигнѫ в' туй врѣме до него
И с' трѣсъкъ удари онази скала,

———

Що бѣще надъ него нависнала грогно,
И в' мигъ той усѣти, че нѣщо падна̀
И болѣсть ужасна кости му прониза,
А нѣщо го боднѫ отъ дѣсна страна.

———

Видѣ и какъ блѣснѫ ужаснiятъ погледъ
На двѣ зачервени и гнѣвни очи́,
И конътъ отъ тамо на срѣщната урва,
Какъ послѣ веднага съсъ сила скочи́.

———

Слѣдъ туй го обгърнѫ единъ непрогледенъ,
Горещъ и зловоненъ и тежъкъ въздухъ;
И всичко утихнѫ в' тозь хаосъ безформенъ. . . .
Тогава достигнѫ до неговий слухъ,

Че конь исполински зацвили отгорѣ
И гласъ човѣшки кат' гръмъ заехтѣ,
А думитѣ ясно и звучно се носѣтъ,
Една подиръ друга къмъ него лѣтѣтъ. . .

———

Съсъ жадность ги слуша Недѣлко тѣзъ думи
И всичко бѣлѣжи на паметь, смутенъ,
Та послѣ съсъ точность да може на всички
Така да ги каже на другиятъ денъ.

VIII.

Но кой е тозъ образъ гигантски, печаленъ,
Що тамъ му се мѣрка надъ старий палатъ?
Що значи тозъ огънъ, що свѣти на върхътъ?
И кой е тозъ момъкъ прѣкрасенъ, крилатъ?

———

Какви сѫ тѣзъ сѣнки зловѣщи и черни,
Що тамъ се показватъ на лѣва страна,
Растѫтъ приближаватъ, кат' людье огромни?
Защо с' беспокойство гигантътъ стана?

———

Позна го Недѣлко. . . . . Това е Краль-Марко.
И сѣнкитѣ черни познава ги той;
Той вижда, какъ всички нападатъ на Марка
И какъ се захваща чудовищенъ бой.

———

А ангелътъ божий имъ свѣти отъ върхътъ
И гледа с' вниманье на тази борба;
Отъ врѣме на врѣме поглежда в' небето,
Къмъ Бога възнася горѣща молба.

———

И заедно с' него се моли Недѣлко,
Дано да надвие Краль-Марко юнакъ,
Дано да погинѫтъ тѣзъ сѣнки злокобни
И пакъ да изчезнѫтъ въ гѫстия мракъ.

———

Но ето Краль-Марко в' борбата отпада,
Къмъ сѣверъ поглежда, на помощь зове́,
Но никой на помощь не му се явява,
А бурниятъ вѣтъръ гласътъ му развѣ

———

Къмъ ца́ря Шишмана извика за помощь,
Надѣжда за него останѫ една. . . .
И послѣ безсиленъ, кат' джбъ многолѣтенъ,
Отъ буря жестока сраженъ, той падна́.

А сѣнкитѣ черни съсъ злоба и ярость
Се впуснахѫ бърже върху му тогазъ,
Кат' бѣсни нападатъ, удари нанасятъ,
Земята трѣпери отъ тѣхнията гласъ;

———

Надъ Марка наскочи Муса-Кеседжия,
Ханджарътъ заборе в' юнашки гѫрди;
Дѣте-Дукатинче го бие в' главата,
Гино-Арнаутче топузътъ върти.

———

И Черний-Арапинъ, и Голий-Дервишинъ,
И Жълтий-Еврейнъ съсъ ярость бъхтѫтъ,
А тѣзи удари горитѣ далечни,
Кат' ехо повтарятъ, бучѫтъ и ехтѫтъ. . . . .

———

Пъкъ Филипъ-Маджаринъ, лисица-коварна,
Съсъ сабя френгия отзади стои
И дѣсната ржка на Марка веднага
Съсъ нея да земе, лукаво крои.

———

И Бранковичъ-Вълко, тозъ братъ лицемѣренъ,
Тозъ черенъ прѣдатель, посѣгнѫ тогазъ
Язикътъ на Марка готовъ да отрѣже,
Та в' вѣкъ да го остави безъ говоръ, безъ гласъ. . . .

———

Но ангелътъ божий с' тржбата засвири
И старий Краль-Марко подскокнѫ за мигъ,
А сѣнкитѣ черни въвъ мракътъ се скрихѫ;
Прѣстанѫ борбата и грозниятъ викъ.

IX.

Прѣминѫ, утихнѫ вечъ бурята грозна
И задъ планинитѣ отдавна се скри;
Изясни се скоро небето отново
И мѣсецътъ блѣснѫ; мильони звѣзди

———

Трѣптѫтъ и блѣщукатъ на сводътъ небесенъ,
В' полето огньове се виждатъ тукъ-тамъ;
Желѣзно клепало се нѣкждѣ бие
И вѣрнитѣ сбира въвъ божиятъ храмъ;

———

Прохладниятъ вѣтъръ дървеснитѣ вѣтки
Полека расклаща и тихо шумти;
Водата дъждовна между канаритѣ
Тече, прѣминува, бърбори, шурти.

Слѣдъ бурята грозна, що минѫ-заминѫ
И още по-чудна е тихата нощь ;
Тя кротость, смиренье, любовь и прощенье
В' душата навѣва с' божественна мощь . . . .

— —

В' туй врѣме полека свѣсти се Недѣлко,
Бъздъхнѫ дълбоко и — жалостенъ стонъ,
Неволно истръгнѫтъ отъ болка несносна,
Се тихо пронесе край паднѫлий клонъ.

— —

Очитѣ едвамъ си отвори полека,
Очуденъ, се мѫчи да спомни кждѣ й ;
Погледнѫ прѣдъ себе и видѣ небето,
Далеко на Истокъ какъ чудно бѣлѣй.

— —

Поиска да види наокол' що има,
Глава си полека обръща едвамъ,
Но остра го болѣсть прониза в' сърдцето
И пакъ безъ движенье, останѫ си тамъ.

— —

И спомни тогава кждѣ се намира
И всичко — що бѣше той чулъ и видѣлъ ;
Разбра, че смъртьта му е вече прѣдъ него
И — с' ужасъ усѣти, че бѣ онѣмѣлъ. . . . . .

— —

Послѣдньо усилье направи да стане,
Поиска да викне, но паднѫ в' несвѣсь,
И тъй си останѫ примрѣлъ на мѣстото,
Затиснѫтъ подъ клонътъ на падналий брѣстъ.

X.

На утрето двама усърдни монаси
Отъ старията Марковъ свети́ манастиръ
Вървехѫ спокойно в' пѫтеката стръмна
И слизахѫ бавно къмъ грѣшнията миръ.

— —

Тѣ тиха бесѣда държехѫ изъ пѫтътъ
За снощната буря, за страшнията гръмъ
И стигнахѫ близо до грозната урва
В' пѫтеката тѣсна при цъфналий трънъ.

— —

И виждатъ : на пѫтътъ лѣжи повалена
Скалата грамадна паднѫла нощесь,
А заедно с' нея увиснѫлъ на долу
С' широкитѣ клони гигантскиятъ брѣстъ

И тамъ с' удивленье наблизо се спрѣхж.
Внезапно, отслабнжлъ, страдалчески стонъ
Се тихо понесе отъ къмто скалата
И пакъ се повтори подъ брѣстовий клонъ.

——

Усърднитѣ братя на помощь притичатъ
И виждатъ съсъ ужасъ: подъ клонътъ зеленъ
Приплѣсканъ и смазанъ човѣкъ се показва
И жалостно стене въвъ кърви залѣнъ.

——

Тѣ тутакси старий Недѣлка познахж,
И той ги погледнж, свѣсти се за мигъ,
Помжчи се нѣщо да имъ проговори,
Но нѣмъ бѣ останжлъ, безъ гласъ, безъ езикъ. . . .

——

Слѣдъ двѣ-три минути, въвъ мжки нечути
Тамъ дѣдо Недѣлко на вѣки заспá
И тайната чудна, що бѣше научилъ,
Заровихж с' него в' пръстьта. . . .

Молитва.

——

Силна буря се задава,
Всичко страшно става;
Тъмни мъгли се подигатъ
До небето стигатъ.
Вѣтроветѣ буйни вѣжтъ
Горитѣ люлѣжтъ;
Черни облаци прѣхвъркатъ
Въ небето се бъркатъ.
И молнии свѣтли, ясни,
Кат' змии ужасни
По небето се извиватъ —
Отведнжжъ се скриватъ.
И води изъ дълбинитѣ
Бурни и сърдити
Вржтъ, искачатъ и прѣливатъ,
На вънъ се изливатъ.
Силни бури вѣковити,
Всички сили скрити
Излѣзли, се разярили,
Земята покрили.

Ревъ ужасенъ се разнася,
Страхъ всѫдѣ принася;
Смъртьта всѣкадѣ се носи,
Всичко живо коси.
Коя сила сега може
Тукъ да ни поможе?
Уви, сила толкозъ мощна
Тукъ се не намира,
Що да може тѣзъ стихии
Лесно да усмиря.
Една само сила има —
Закона природний,
Но прѣдъ него плачъ, молитви
Сж нѣща безплодни. . . . .
. . . . . .

(*Изъ ржкописа*).

Облаци.

Задъ зелената горица
Слънцето захожда
И слѣдъ него на земята
Тъмна нощь дохожда.
Всичко живо съ черенъ покривъ
Нощьта е обвила,
На всѣкѫдѣ вечъ настава
Тишина, мъртвило.
Но слънцето свѣтло, ясно
Пакъ ще да изгрѣе
И природата отново
Пакъ ще оживѣе.

* * *

Край Дунава, край рѣката
Мѫтна запѣнена
Наш'та българска свобода
Биде заплѣнена;
Но ще дойде денътъ страшенъ,
Тя ще оживѣе
И тиранина заплашенъ
Ще да онѣмѣе.
И тогава денътъ ясенъ
Ще се продължава,
Ще исчезне мракъ ужасенъ
Страхъ не ще задава.

* * *

Но бѣдния ще е бѣденъ
Подъ яремъ ще пада
И подлостьта, неправдата
Пакъ у насъ ще владатъ.
Но и въ тозъ денъ свѣтълъ, ясенъ
Облакъ ще се вие,
Ще се гърми, ще се трѣска,
Мълния ще бие;
До когато братъ брата си
Гледа да подяда,
До когато човѣкъ честенъ
Ще има да страда;
До когато ще се въдижтъ
У насъ таквизъ рани,
Да мислиме, че имаме
Нужда отъ тирани;
До когато ще се плодижтъ
Въ свѣта сиромаси,
До когато равенството
Не введемъ у нази.

(*Изъ ржкописа*).

На нова година.

Ти за менъ що носишъ,
О, година нова!
Пакъ ли тжги, мжки
И болесть готова?
Пакъ ли несполуки,
Горчила, страдания,
Идеи разбити и
Разочарованя? . . . .
Стига вече, стига
Сърдце ми раздира,
Не прави надѣжда
Въ мене да умира. . . .
Радость баръ единчка
Мене отдѣли ми,
И два дни честити
Поне остави ми! . . . .
Но на празно молж
Новата година;
Тя по-грозна иде
Отъ тъзъ що заминж. . . .

Вечъ за мене нѣма
Денъ честитъ и свѣтълъ,
Животътъ подяденъ,
Катъ цвѣтъ е отцвѣтълъ.
Катъ смъртникъ изъ гроба
По свѣта се скитамъ
И напусто нея
За щастие питамъ.

(Изъ ржкописа)

Юнакъ. *)

Не е юнакъ, не е поборникъ
Тозъ, що работи за добро,
Когато всички го поддържатъ,
Кога му даватъ и срѣбро:

Юнакъ е тоя, що въстава
За правда самъ срѣщу цѣлъ свѣтъ,
Кога гладува и го считатъ
Всичкитѣ хора за проклѣтъ.

Не е юнакъ, не е поборникъ,
Който отива на война,
Кога противъ врагътъ се дига
На битка цѣлата страна;

Юнакъ е тоя, що въстава,
Отива самъ на явна смърть,
Всрѣдъ неприятелския лагеръ
Умира мжжки, хладенъ, твърдъ.

Не е юнакъ тозъ, който има
Тѣлесна сила, що е якъ;
А тозъ, що знае да умира
Щомъ се прѣдстави силенъ врагъ . .

(Изъ ржкописа)

---

*) Въ черновката това стохотворение е озаглавено „Не е юнакъ“ и се състой отъ 7 куплета, отъ които 5, прѣработени, сж горнитѣ, а другитѣ 2 испуснжти въ чистия ржкописъ, сж както слѣдва:

Не е юнакъ тозъ, що се бори
да защити своята честь;
Ни този, който отмъстява
За личнитѣ обиди с'бѣсъ; —

Юнакъ е този, що принася
Въ жертва своитъ младъ животъ,
За да избави свойтѣ братя
Изъ подъ тиранскийтъ хомотъ.

Ю. И.

Затворникъ *).

Въ тъмница тѣсна, ниска, мокра
Съ желѣзенъ обручъ на врата,
Съсъ белезици на ржцѣтѣ,
Съ вериги тежки на крака,

——

Съ мисъль мрачна въвъ главата
И съ ядъ безкраенъ въ сърдце:
Лежьж захвърленъ въ смрадъ и влага
Тукъ отъ тиранскитѣ ржцѣ.

——

Надъ менъ се носьжтъ привиденя,
Прѣдъ мене пропасть страшна зѣй,
И пъкълътъ съсъ свойтѣ мжки
Прѣдъ менъ безсрамно се гордѣй.

——

Очитѣ ми сж потъмнѣли,
Не виждамъ нищо да свѣти́
И само сѣщамъ какъ въ гърди ми
Сърдцето слабо си тупти.

——

Езикътъ ми като отрѣпка
Се клати въ сухитѣ уста,
Гърдитѣ ми катъ съ жарь покрити
Горьжтъ по всичкитѣ мѣста,

---

*) Въ черновката това стихотворение е озаглавено; къмъ Нерона — отъ единъ затворникъ, подъ каквото заглавие е публикувано и въ в. „Право“ Въ черновката, слѣдъ петия куплетъ, слѣдва:

Отпаднжлъ азъ отъ тежки мжки,
Отъ истязания безъ брой . . .
Смъртьта съ радость ще посрѣщнж,
Като отъ сърдце желанъ покой . . .

А слѣдъ деветия куплетъ слѣдва тъй:

И този народъ сега притиснжтъ
Ще слави мойта паметъ пакъ.
Ще черпи въ мойтъ примѣръ сила,
За да събаря всѣки врагъ;

——

А твойто име, кат' проклѣто,
Ще се прѣдава въ родъ и родъ,
Кат' на вампиръ кръвопиецъ,
Звѣрообразенъ идиотъ;

——

За най-безчестния тиранинъ
То ще се счита за позоръ;
Ще се повтаря кат' безчестно
На най-безчеснитѣ в'укоръ . . . .

Но пакъ, тиранъ, не та признавамъ,
Прѣдъ тебъ глава не скланямъ азъ!
Мжчи тѣлото ми какъ искашъ,
Надъ него имашъ пълна власть;

——

Но пакъ надъ мойта воля мжжска
Не ще получишъ тържество
И не ще можешъ да истъргнешъ
Съ сила мойто божество.

——

Съ щипци желѣзни сгорѣщени
Раскжсвай моето тѣло;
Но пакъ прѣдъ тебе не ще склоня
Туй непокорното чело.

——

И всички мжки ти испитай,
Повикай въ помощь всичкий адъ;
Но пакъ отъ менъ да чуйшъ покорность—
Не ще да бждешъ ти благатъ . . . .

(Изъ ржкописа)

Начало на прѣврата.

——

. . . . . .

И пакъ облакъ тъменъ, мраченъ
Надъ България се вие . . . . .
Всичко що е умно, честно
Принудено да се крие.
Мракъ се дига, смрадъ се носи,
Който всичко заразява;
Подлостьта и тъмнината
Кръвьта въ жилитѣ смразяватъ . .
Наискачали отъ всждѣ
Нови гадове умразни,
Нови звѣрове грабливи —
Философи съ тикви праздни;
Викатъ, кряскатъ, слова сказватъ,
Единъ съ другъ се надпрѣварятъ;
На по-силни се подмазватъ,
Слаби тъпчжтъ и товарятъ.
А народътъ търпи, страда
И прѣвива вратъ прѣдъ тия,
Що той хранилъ и отгледалъ
Съсъ своята простотия . . . . .

И отъ часъ на часъ успѣва
Подлостьта и тъмнината;
Отъ денъ на денъ човѣкъ честенъ
Губи вѣра въ добрината . . . . . .

* * *

Животътъ ми й печаленъ,
Духътъ ми е убитъ,
Въ сърдцето—само злоба
И ядъ отровенъ скритъ.

———

Умътъ ми—ожесточенъ
Добро не вижда тукъ,
А злото забѣлѣзва
Тъй ярко, кат' на пукъ!

———

И паметьта злочеста
Повтаря само зло,
А въображение жарко—
Картини на тегло;

———

Картини мои лични
И отъ живота чуждъ,
Та споменитѣ тежки
Съсипватъ ма досущъ . . . . .

———

Дали въ живота всичко
Е подло, ниско, смѣтъ,
Илъ азъ на свѣта гледамъ
Прѣзъ моя животъ клѣтъ? . . .

———

Къмъ менъ свѣта показа,
Сал' лошата страна
И всѣкждѣ у всички
Срѣщахъ злочестина.

———

Така се азъ научихъ
На жалость и сълзи,
Та чуждото страданье
Живота ми коси . . . . . .

(Изъ ржкописа).

Прощавайте. . .

Не дѣйте ме напада,
Че смѣло не се борѫ!
За свѣтата идея
Що можѫ азъ да сторѫ?
Не дѣйте думи люти
Тъй съ ярость ми говори,
Не гледайте на мене
Съ прѣзрѣние и укори . . . . .
Отъ силата напрѣжня
Въ менъ капка не останѫ,
Отъ както тая болѣсть
Ужасна ме захванѫ! . . . . .
. . . . . .
Прощавайте ме братя мили,
Не могѫ съ вазе да вървѫ,
Отпаднахѫ ми всички сили
И азъ съмъ длъженъ да се спрѫ.
И не за користь, не отъ страхъ
Оставамъ вашата дружина:—
Азъ скоро, братя, ще умрѫ,
Въ студений гробъ ще да починѫ.
Азъ мисляхъ още да живѣѫ
И да се борѫ съ подлостьта,
Но вечъ гърдитѣ ми изгнили
До край подяде болѣстьта. . . .
Ахъ, кѫса ми се сърдце клѣто,
Кат' си помислѫ, че въ свѣта
Кат' червей доленъ азъ прѣминѫхъ,
Добро не сторихъ—не умѣхъ,
А що умѣяхъ—не успѣхъ.
Прощавайте ме, братя мили,
Не могѫ съ вазе да вървѫ,
Кръвьта се спира въ мойтѣ жили
И скоро ето ще умрѫ! . . . . . .

(Изъ ржкописа)

Не ми е жалъ . . .

Не ми е жалъ, че ще умрѫ тъй младъ,
Не ми е жалъ за този гиздавъ свѣтъ: —
Живота ми тукъ бѣше тъменъ, клѣтъ,
На всѣкждѣ азъ срѣщахъ само хладъ.
И що е свѣтъ, кат' не можихъ да сѣтѫ;—

Животъ илъ смъртъ за менъ е сѐ едно —
Азъ чащата съ ядъ испихъ до *днó*,
Спокойно вечъ отъ тука ще прѣлѣтѫ.
Не съмъ билъ азъ талантъ, ни исполинъ,
Народу си не бѣхъ полезенъ синъ,
Любовь що е и радость не узнахъ,
А мѫчихъ се, гладувахъ и страдахъ;
За туй въ свѣта не ме привлича нищо.
Но жалъ ми е за майка, за баща,
Че не можихъ азъ както обѣщахъ
Да подновѫ тѣмъ милото огнище. . . . .
Оставямъ ги съсъ просѣшка торба,
Съ по шестдесетъ години на гърба,
Безпомощни всрѣдъ свѣтското тържище.

(Изъ ржкописа)

Прѣстѫпникъ.

„Мойтѣ каменни палати
Сѫ затворитѣ, тъмницитѣ,
А пъкъ моето богатство—
Въшкитѣ и дървеницитѣ.
Мои братя, мой другари
Сѫ крадцитѣ и убийцитѣ,
А пъкъ мое утѣшенье
Сѫ лжжцитѣ, кръвопийцитѣ.
Мойтѣ честни разговори
Сѫ расказъ за злодѣяньята,
А пъкъ моитѣ молитви
Сѫ псувнитѣ и руганьята.
Мойто сърдце услаждаватъ
Планове за отмъщение
И тѣ въ мене распаляватъ
За свобода силно щение . . . .
И не бѣхъ азъ тъй намусенъ,
Тъй озлобенъ и рѣшителенъ,
Нито бѣхъ къмъ зло наклоненъ
И разбойникъ положителенъ,
Но кат' паднжхъ по неволя
Въ тоя въздухъ задушителенъ
Не останѫ зарадъ мене
Нѣкой исходъ утѣшителенъ.

* * *

Еднжжъ наший чорбаджия
Ми поиска воденицата,

Азъ не щяхъ да я продавамъ,
Но . . . . намѣрихъ се въ тъмницата.
Всрѣдъ селото на мегданя
Билъ ми той еднжжъ дѣчицата,—
Азъ го срѣщнжхъ и му рѣкохъ,
Че ще му изямъ душицата,
И . . . за тжзи ми закана
Вторъ пжтъ влѣзохъ въвъ тъмницата.
Дошълъ другъ пжтъ въ мойта кжща
И закачилъ ми женицата . . . .
Азъ го срѣщнжхъ всрѣдъ селото
И . . . изѣде той *юмруцитъ*,
Но за туй пъкъ скоро-скоро
Бидохъ скованъ въ *тумруцитъ*. . .
Вечъ дотѣгнж ми живота
Да се скитамъ изъ тъмницитѣ,
Кат' изгубилъ всѣка вѣра
Въ правилата на сждницитѣ.
Всички бѣхж на страната
На врагътъ и притѣснителтъ,
Нито единъ не поиска
Да испита обвинителтъ.
Се излизахъ кривъ, виновенъ
Съсъ най-строго наказание,
А врагътъ ми — сé обиденъ
И заслужвалъ оправдание . . . . .
А на мойта глава бѣдна [1])

(Изъ ржкописа)

Стария градинаръ.

(Въ Цариградъ).

———

Край на мойтѣ мжки нѣма,
Нѣма лѣкъ за мойта скърбь!
Тѣжината прѣголѣма
Едва снася моя гърбъ.

———

Цѣлъ денъ ходж съ кошътъ пъленъ,
Цѣлъ денъ викамъ часъ по часъ,
Не останж въ мене сила,
Не останж вечъ и гласъ.

1) Тукъ ржкописа се свършва и не се знае останалата часть отъ това стихотворение. Послѣдниятъ тука стихъ показва, че стихотворението не се свършва.

Вечъ не могѫ да работиѫ,
Падиѫхъ азъ изнемощѣлъ,
А напрѣдъ съ кошътъ тежъкъ
Си играяхъ както щѣхъ.

———

Старость тежка ме налѣгиѫ,
Едва тътриѫ своя кошъ;
Ясний день за мене става
Тъмна, бурна, грозна нощь.

———

Ржцѣ, нозѣ ми трѣперѭтъ,
Зѫби—нѣмамъ ни единъ;
За подкрѣпа нѣма никой,
Ни роднина, нито синъ.

———

И тъй ходиѫ гладенъ, жаденъ,
Съ тежината на гърбѫ,
Боленъ, моренъ, босъ, удърпанъ, [1])
Газиѫ тежко изъ кальта.

———

И не милъ, и не пригледанъ,
Въ летний пекъ, и въ зимний студъ,
По сокацитѣ се скитамъ
Азъ нещастенъ като лудъ.

———

Цѣлъ день ходиѫ и работиѫ
Тъй прѣзъ цѣлия животъ,
Отъ дѣтинство и до сѐга
Все се бъхтиѫ като скотъ.

———

Денъ изъ денъ така се мѫчахъ . . .
И отъ моя кървавъ потъ
Гдѣто капне—все жълтици
Изникваха като плодъ;

———

Но тѣхъ взехѫ, раздѣлихѫ
Человѣци — голѣмци,
Що самъ Богъ ги далъ надъ назе,
Че сме прости и глупци.

———

Ний трѣбвало тѣхъ да хранимъ
И да пълнимъ тѣхний мѣхъ,
Ако иначе постѫпимъ,
Пище ни се голѣмъ грѣхъ.

---

1) Въ ржкописа: Не нахраненъ, босъ, удърпанъ.

Гдѣ е мойта сила мѫжка,
Гдѣ е мойта младина?
Гдѣ е мойта хубость прѣжна,
Чудната пъргавина? . . . .

——

Вичко, всичко вечъ починѫ!
Все покоси тежкий трудъ,
Както полската трѣвица
Губи лютий зименъ студъ!

——

Всички сили, всички дарби,
Що самъ Богъ ми бѣше далъ,
И тѣлесни и душевни,
Все съмъ въ мѫки изстрадалъ . . . .

——

Испохарчихъ всички сили
И догарямъ като свѣщь,
Сега всѣки на менъ гледа,
Като на не нужна вещь . . . .

——

А пакъ Богъ . . . . и всѣки знае . . . .
Че за себѣ не живѣхъ:
Се за други работилъ съмъ,
А сега . . . станѫхъ за смѣхъ . . . .

(1890. Пръработено)

13

Дѣдо попъ.

——

Дѣдо попъ съ кирлива шапка
И съ джубе кирливо
Срѣдъ механа сѣди и пие
Винцето пѣнливо.

——

Лицето му като цвѣкло
Червено станѫло,
А носътъ му като чушка
Алена пламнѫлъ е.

——

Очитѣ му потъмнѣли,
Кървави станѫли.
По кращи отъ странитѣ
Гурели хванѫли.

Ржцѣтѣ му провиснѫли,
Устата му зѣпатъ
И на долѣ по брадище
Лигитѣ му капѫтъ.

———

Съсъ гласъ продранъ провиква се,
Псува всички мръсно,
Въ думитѣ си споменува
Всичко що е гнѫсно.

———

Краката му и ржцѣтѣ,
Като листъ трѣперѫтъ,
А той още продължава
Да пие безъ мѣра.

———

Изъ устата му се лѣѫтъ
Гнѫсни изрѣчения,
Съсъ които замѣнява
Свѣтитѣ учения.

———

И съ такива поучения
Стадото словесно
Той, навѣрно, си го води
Къмъ царство небесно.

———

„Се, внемлите, сей естъ оний
Пастиръ добрий, иже
Душу свою полагаетъ
За овци“ . . . . *да стриже.*

(1884).

---

* * *

Що се трудишъ, що се мѫчишъ,
Що залиташъ се напрѣдъ?
Що се кѫсашъ, що се грижишъ
Всичко ти да туришъ в'редъ?...

Ето явно теб' ти казватъ,
Че съсъ честность и съсъ трудъ
Нищо нѣма тукъ да свърщишъ,
А ще станешъ само „*лудъ*“.

И ще станешъ ти умразенъ,
Ненавидимъ и прѣзрѣнъ,
И отъ всички ще си гоненъ,
Не ще видишъ ти бѣлъ денъ.

Ти ми казвашъ: „Нека бжде
На народа ни добрѣ,
Та послѣдний даже просякъ
Нека мене да прѣзрѣ“.

То добрѣ; но ще ли може
Туй добро да се вѣсти;
Ще ли може баремъ малко
Тозъ народъ да се свѣсти?!....

О, блажени сж и свети,
Тѣзъ що вѣрватъ, че въ тозъ свѣтъ,
Ако не сега, то утрѣ,
Ще тече млѣко и мѣдъ....

(1884).

България напрѣдва!

— —

Напрѣдъ върви България
Съсъ крачки широки,
Кат'въздига на всѣкждѣ
Тъмници високи;
Загражда ги съ желѣзо,
Яко ги укрѣпва,
За да може на народа
Окото да трѣпва.

— —

Напрѣдъ върви България
Съсъ крачки гигантски,
Кат' въздига въ градищата
Казарми солдатски,
Та събира съсъ хиляди
Момци млади, силни,
Що би могли да принасятъ
Ползи изобилни.

— —

Напрѣдъ върви България,
Хичъ се не запира,
Като зема чиновници
Колкото намира,
Въ разни нови сждилища,
Като ги прибира,
Нови длъжности създава,
За да сж на мира.

Напрѣдъ върви България,
Хичъ се не запира,
Като има *борчъ* да плаща
Сѐ въвъ турска лира;
Желѣзница кат' ще прави
Право прѣзъ София,
Та ще види днеска-утрѣ
Страшна *прокопсия*.

— —

Напрѣдъ върви България
Съ крачки исполински,
Като учи дѣцата си
Въ кочинитѣ свински: —
Учението умоветѣ
Може да развие,
Та чрѣзъ това истината
Може да раскрие.

— —

Защо ни сж училища?
Защо е наука?
Защо ни сж книжарници,
Читалища тука,
Кат' имаме добра войска
И разни сждии,
Оратори—прокурори,
Джандарми — гидии ?
Защо сами ний да мислимъ
За разни въпроси,
Като има *полиция*
Тозъ товаръ да носи ?.....

(*Изъ ржкописа*).

Молитва.

„Приідите поклонимся ко Христу"!

— —

Христе Исусе, Боже нашъ!
Защо за насъ съвсѣмъ забрави?
Молитвата, що ни остави
Отъ старо врѣме „Отче нашъ",
Не ти ли пѣемъ всѣки денъ
Съсъ видъ убитъ и присмиренъ?
Ил' твойта заповѣдь велика,
Що на смирение ни вика,
Не испълнихме точно ний,
Когато всѣки назе бий?....

Ти каза: „Ако та удари
Съсъ каменъ нѣкой человѣкъ,
Ти обърни се удари го,
Не съ друго, а съ хлѣбъ мекъ.
Ако по лѣвата страна
Ти ударятъ нѣкоя плѣсница,
Ти дѣсната имъ обърни,
Смиренъ и тихъ кат' гжлъбица....
Всѣкоя власть отъ Бога е,
И тоя противъ що въстава,
Съ туй иска Бога да прѣзрѣ и
Отъ милостьта му се лишава....
Обичайте вразитѣ си,
Кога ви колжтъ и безчестжтъ;
Защото тѣ сж таквизъ дѣла
Срѣдъ рая вазе ще намѣстжтъ. . . .
За този свѣтъ и не мислете,
За тамъ, за тамъ се погрижете! . .
И неиспълнихме ли ний,
Когато всѣки назе бий,
Тъзъ твоя заповѣдь велика,
Що на смирение ни вика?
Защо за насъ съвсѣмъ забрави,
Защо до край ти насъ остави?
За другитѣ, о Боже нашъ!
Види се, другъ законъ остави,
За тѣхъ и друго „Отче нашъ",
Та съ туй отъ мжки ги избави;
Намъ само туй показа ти:
Да бждемъ роби на земята,
Камшикъ по назе да плющи
И кат' говеда да ни *млатжтъ*. . . .
Христе Исусе, Боже нашъ!
Молитвата що ни остави,
Не ти ли нѣемъ „Отче нашъ,"
Защо за насъ съвсѣмъ забрави?
О, ако можешъ, помогни,
Отъ тая пропасть ни дигни. . . . .
Или отъ свойта тежка скърбь
Закона старъ ще да захванемъ:
„Око за око, зжбъ за зжбъ!"

(1885. Прѣработено)

Прѣврати.

О, врѣме на прѣврати,
На нравственни разврати,
Кой дяволъ та допрати
Да дойдешъ тукъ у насъ?

Ти вѣрата расклати
Въ надѣждитѣ ни злати,
А само тлъсти плати
Ти ни сочишъ вѣки часъ!. . . . .

Героитѣ, борцитѣ,
Страдалцитѣ, свѣтцитѣ
Оставили сж вситѣ
Вечъ чистий идеалъ;

И само ядъ—отрова—
За всѣкого готова —
Е тая болесть нова
Да се замѣрятъ съ каль.

Героитѣ измрѣхж,
И искренитѣ спрѣхж,
А подлитѣ възврѣхж,
Катъ червеи въ блатà.

И ето Българйя
На нова тирания
Подлага свойта шйя
Подъ кракъ на подлостьтà.

Борбата вечъ прѣстанж,
Безсилие настанж,
А всѣки день захванж
Да става новъ скандалъ;

Героя е прѣдатель,
Крадеца — прѣдсѣдатель,
А тозъ законодатель,
Сестра си що продалъ . . . .

(*Изъ ржкописа*).

17

За новата година

Консерваторско размишление.

— —

Тамо отъ небето какво ли се пише?
Новата година на какво мирише?
— Лошо, братко, лошо, мирише на сждъ;
„Искатъ *да ни ваджтъ всичко изъ носътъ.*

— —

Желѣзница нова като ще се прави,
Има ли за нази гаранции здрави,
Че ще да добиемъ нѣкоя парица,
Та да ни похвали по-послѣ „Марица“?
— Гаранции здрави? — дяволъ *биле* нѣма —
Тѣби либерали *отнъжж ни хлѣба!*

— —

Минахж ли вече врѣмената славни,
Ний когато бѣхме на всѣкждѣ главни?
— Да; нѣмаме почеть ни въ градъ ни въ село!
„Лошо братко, зло е, *отъ турско по-зло.*

— —

Нѣмал' да се върне, както прѣзъ прѣврата,
Онуй врѣме златно — *да водимъ играта!*
— Ахъ! да го повърнемъ, да би се удало,
„*Ще да знае Мара, кога й кумувала!*“

— —

Не дойде ли врѣме, че ний пожалѣхме
За агитѣ наши, гдѣто ги не щѣхме?
— Да; днесъ ни се пери всѣко либералче!
„*Ахъ! зелено парцалче, зелено парцалче!*“.

(1884).

18

Чиновникъ и селенинъ

— —

Чиновникъ.

„Българино, свободенъ си!
Весели се, играй, пѣй
И отъ бъчвата въ бъкличка
Сладко винце си налѣй.
Яжъ, и пий, и весели се,
Нека чуе всичкий свѣтъ,
Че надъ тебе не владѣе
Вече турчина проклѣтъ!
О, блаженство! Ето вече
Встжпваме въ новъ животъ

И ще можемъ да добиемъ
Отъ сега добръ имотъ.
Ще живѣеме спокойно,
Ще се махнѫтъ вси злини,
Кат' добихме тъй достойно
Тѣзи наши правдини.
Нѣма вече никой тука
Господарь да храни свой:
Всичкитѣ сме ние братя,
Ти си мой и азъ съмъ твой"

Селенинъ

.Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че безъ нея въ прѣжно врѣме
Ти умираще за хлѣбъ,
А сега ти се отваря,
(Кат' на човѣкъ просвѣтенъ)
Пѫтъ да харчишъ по стотина
Грошчета на всѣки денъ.
Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че чрѣзъ нея ти сполучи
Да те хранѫтъ като слѣпъ.
Другъ се труди, другъ се мѫчи,
Другъ пролива кръвь и потъ,
Другъ живота си убива
И живѣй като скотъ,
А ти само да се пѫчишъ
И да бѫдемъ господарь,
Заповѣди да издавашъ,
Да приемашъ всичко въ дарь.
А пъкъ азъ защо да викамъ?
Защо да съмъ тъй засѣнъ?
Защо себе си да лъжѫ?
Туй добро не е за менъ!
Азъ за радость и за пѣсни,
За игри не съмъ роденъ,
А за скърби и за мѫки,
И за кървавъ потъ цѣлъ денъ.
Азъ осѫденъ съмъ отъ вази
Цѣлъ животъ да се трудѭ,
За да могѫ да добиѭ
За васъ пълна свобода.
И пакъ, ето, сé безправенъ,
По притиснѫтъ и слуга,
И пакъ голъ, босъ и гладенъ,

И пакъ сѣтенъ сирота.
Турцитѣ ги пропждихж,
Но на тѣхното мѣсто
Нарѣдихте ми се вие
Въ всѣка служба душъ по сто.
Напрѣдъ турцитѣ прѣхранвахъ,
А пъкъ сега трѣбва васъ
И така ще си отива
До сѣтний ми смъртенъ часъ.
Весели се ти, мой брайно,
Тъзъ свобода е за тебъ,
Че въ нея ти намиращъ
На готово своя хлѣбъ.
А пъкъ мене остави ме,
Да я карамъ както знамъ,
До когато азъ на Бога
Душата си не прѣдамъ!" . . .

(18^{8}4).

Сиромашко оплакванье

— —

Либерали, консерватори,
И вѣхтари и новотари;
Чорбаджии и учители,
Файдаджиитѣ мжчители;
И търговци и калугери,
Механджии кат' лалугери;
Чифликчии и духовници,
Адвокати и чиновници,
Горделивитѣ инструктори
И ученитѣ ужъ доктори:
Всички викатъ надпрѣварятъ се
Единъ съ други наговарятъ се,
Че тѣ всичкитѣ работѣли
За доброто на сиромаситѣ,
Че се трудѣли и потѣли
За доброто сѣ на проститѣ.

— —

Ний пъкъ знаемъ, твърдо вѣрваме
(Между тѣхъ като се намѣрваме),
Че борбата между всичкитѣ
Става пакъ за насъ едничкитѣ: —
Кой да бжде господарътъ ни,
Та съсъ свойтѣ думи каратъ ни
Тѣхъ да хвалимъ и обичаме . . . . .
Тѣхъ да хранимъ и обличаме.

(Изъ ржкописа)

Азъ!

—

Притѣсненъ бѣхъ, викахъ силно
За свобода, просвѣщение
И доказвахъ азъ умилно
По вжтрѣшното си щение,

— —

Че е ниско, че е грѣшно
Бѣднитѣ да притѣсняваме,
Че е подло, ако й лесно,
Правата имъ да стѣсняваме.

— —

Человѣческата личность
Прѣди всичко да почитаме,
Подчиненитѣ кат' братя,
Като чада да ги считаме.

— —

Но най-послѣ дойде врѣме
Управитель ме направихж
И поднѣхъ тѣжкото брѣме,
Съ което ме натоварихж.

— —

И тогава азъ усѣтихъ,
Че пъкъ безъ стѣснения
Прѣдъ никого не помагатъ
Разни обяснения.

— —

И захванжхъ да потупвамъ
По полека подчиненитѣ:
Отъ тогава мойто име
Станж отъ распространенитѣ . . . . .

(1884).

На М.

— —

Не ти ли рѣкохъ азъ, че той ще те остави
Прѣдъ другата оназъ за тебе ще забрави?
Не слушаше тогазъ, страстьта те бѣ обзела
Не виждаше, че надъ бездна се бѣ навела . . . .
Съ умисленъ погледъ, съ страсть, съсъ трѣпетъ и вълненье,
Съ младенчески мечти, съ дѣвствени надѣжди,
Съ горѣщата молба на първата любовь,
Като Ангелъ херувимъ съсъ бѣлитѣ одѣжди
Ти тлѣеше тогазъ като прѣдъ божество . . . .
Защо, защо тогазъ не го остави ти,

Защо люлѣеше коварнитѣ мечти?!
Уви! на болѣстьта ти той нова ти приложи;
Сърдцето си разбито съ какво ще уталожишъ?
Доволенъ и наситенъ, отъ всичкитѣ почитанъ,
Той гордо ще минува край тебе отъ сега;
Но мжкитѣ ти нѣма отъ сърдце да усѣти
И нѣма да го бие ни малко съвѣстьта!

(Изъ ржкописа).

Крѣпи се! . . .

Когато видишъ всичко на около си мъртво,
Когато всичко подло испжчи се прѣдъ тебъ;
Когато всички ближни измѣнжтъ най-коварно,
За да добижтъ само насжщния си хлѣбъ;

——

Когато въвъ очитѣ глупеца ти се смѣе,
Кога те подиграватъ, защот' ти си честенъ билъ;
Когато ще те считатъ кат' врагъ на обществото,
Катъ членъ непотрѣбенъ, врѣденъ и изгнилъ;

——

Когато и крадеца ще счита за безчестье
Съ тебъ да се събира, съ тебъ да се знай,
Отъ страхъ да не помислжтъ, че въ него има честность,
Че съвѣсть поне капка въвъ него още трай;

——

Когато съ прѣзрѣние на тебъ ще показватъ,
Въ примѣръ на най-опасенъ и лошавъ человѣкъ,
Кога на твойтѣ думи най-първитѣ другари
Съ ужасъ ще погледнжтъ и ще ударжтъ въ бѣгъ;

——

Когато не ще видишъ съчувствие отъ нигдѣ,
Кога за насърдчение ни дума бар' една
Не ще да чуешъ нигдѣ, а вмѣсто любовь, братство—
Безкрайна люта злоба, кат' есенна слана,

——

Ще да попари твоитѣ пориви идеални
И твойтѣ честни мисли безъ милость ще да спрѣ;
Когато подлостьта съсъ свойтѣ смѣтки кални
Надъ всичко благородно властьта си ще простре;

——

Когато и живота ти бжде въвъ опасность,
Когато и надѣжда не виждашъ за напрѣдъ,
Когато за сполука неможешъ да мечтаешъ,
Кога те гонжтъ всички, отъ всѣкждѣ, наврѣдъ;

Когато ти напълно съзнаващъ съ убѣжденье,
Че твойтѣ мисли прави тогазъ ще побѣдятъ,
Когато ти ще бждешъ заровенъ въ земята,
И твойто тѣло слабо черви ще пояджтъ;

———

И ако да съзнавашъ, че ти не си повиканъ
Въ свѣта да си охаленъ на този тържественъ пиръ,
Че тебе сж остали сал' мжкитѣ, тѣглата,
Горчивитѣ страданья, а не душевний миръ:

———

Ти пакъ не се отчайвай, главата си не скланяй,
Надѣжди не изгубвай, а сила прибави;
Бори се до когато насилственно издъхнешъ,
Бжди достоенъ, братко, та пжтъ ни проправи.

———

Кажи ни какъ да мрѣме за правда, за свобода,
Кажи ни какъ да бранимъ отпадналий народъ,
Примѣръ ни дай какъ трѣбва да тжпчимъ злѣ тирана,
И какъ да се избавимъ отъ експлоататоръ скотъ! . .

———

И нека утѣшенье, награда и наслажданье
Ти бжди прѣзъ живота — до края — мисъльта,
Че честно си испълнилъ дълга на человѣка
И семе си посѣялъ — да зрѣе волностьта.

———

И вѣрвай, че туй семе така не ще пропадне,
То ще да изникне и буйно ще расте,
А твойта мисъль права тогазъ ще тържествува
И името ти всждѣ съсъ честь ще се несе.

———

И знамъ: ти не работишъ за нѣкаква награда,
Нещешъ ни наслажденье, ни почеть, ни пари,
Ни слава, ни споменъ отъ други слѣдъ смъртьта си,
За туй съ стжпки твърди прѣдъ всичкитѣ върви.

(1884).

Къмъ македонеца.

— —

Доста спа ти въ калъта,
Доста ядъ ти гълта,
Ти стани, вечъ стани!
Ей на истокъ заря
Заблѣщя надъ гора,
Всичкий свѣтъ подранй,

А ти спишъ, кат' закланъ,
Като мърша одранъ
Въ тъмнота, въ грозота!
Събуди се и вижъ,
Ти въ кръвьта си лѣжишъ,
Съ единъ кракъ въ пропастьта!
И надъ тебе бѣснѣй
Турчинъ, гръкъ, влахъ, еврей
И дивакъ—арнаутъ;
Тебе сърбина братъ
Ти се качва на вратъ
Гордѣливъ и надутъ . . .
Надъ изранений трупъ
Насъбрали се купъ
Чужди звѣрове злы;
Тѣ ти стискатъ вратътъ,
А надъ тѣхъ се въртѣжтъ
Два двуглави орли! . . .
Ще намѣришъ ли ти
Таквозъ зло да търпи, —
Ей така като тебе, —
Другъ народъ като скотъ
Подъ небесния сводъ
Да живѣе салъ за хлѣбъ?
Вечъ и циганинъ голъ
Тебъ те счита за волъ,
Че търпишъ и мълчишъ . . .
Ти си станѫлъ отъ страхъ
Робъ всеобщъ, сиромахъ, —
Кат'те ѣздѫтъ лежишъ ! . . .
Доста спа ти въ калъта,
Доста ядъ ти гълта
Ти станѝ, вечъ станѝ!
Па извикай веднѫжъ
И на ширъ и на длъжъ,
Да се чуе по всички странѝ!.....
Ти извикай на бой
Неприятеля свой,
Ти скочѝ, вечъ скочѝ
И ханджара си лютъ
Срѣщу врагътъ надутъ
Наточѝ, наточѝ! . . .
Дълга пушка грабни
И безстрашно гърми
Мѣжду двѣтѣ очѝ
Твойтѣ кръвни вразѝ
Като гръмъ поразѝ,
Тогазе ще бѫде грѣхъ,

И на тѣхно чело
Отвърни всичко зло,
Що прѣнесе отъ тѣхъ . . . .
Отмъсти, отмъсти
За тѣхъ жертви свети
На врага
И лещоветѣ му
Ти безъ милость тъпчи
Подъ крака!
За свобода, за честь,
За животъ доброчесть
Ти въ борбата умри!
Покажи на свѣта;
Че въ тебе кръвьта
На дѣдитѣ ври! . . .

(1885. Прѣработено)

24

Консерваторско оплакванье.

„Дяволъ да земе тѣзъ *диванета*,
Тѣзъ луди глави, ужъ либерали!
Като ги видишъ — по кафенета
Рѣдомъ по рѣдомъ всички се сбрали
И току викатъ за що имъ скимне,
На своя глава всичко рѣшаватъ;
Мирно да стоижтъ, да позастанжтъ
Никакъ нерачижтъ — се току щаватъ:
Тозъ криво сѣдялъ, онзи се скаралъ;
Този откраднжлъ общо имане,
Онзи милиони въ мѣсецъ искаралъ
Безъ трудъ, безъ грижа и безъ старанье.
Този билъ глупакъ, онзи издадникъ,
Този чиновникъ — праздна кратуна,
Онзи изедникъ йоще назадникъ,
Този чорбаджия — турска маймуна.
Еди па кой-си ходилъ въ Европа
Ужъ да се учи, умъ да здобие,
А пъкъ неможе никакъ да скрие,
Че само пари народни *хлапалъ*,
Теле отишълъ, *волъ* се върналъ
И щото ималъ тамъ го изгубилъ;
А пъкъ най-сетнѣ, кат' се завърнжлъ,
Колкото можалъ народътъ скубалъ! . . . .
Покой не даватъ на человѣка
Както прилича да поживѣе

И по-честити дни да дочѣка,
Честьта му нѣкакъ да се засмѣе . . .
Но като видѣжтъ малко че земемъ
Отъ общо добро — отъ ядъ умиратъ,
Съ това не могжтъ да са примирѣжтъ
И прѣдъ всѣкого вечъ протестиратъ!
. . . И да ги пита человѣкъ да кажатъ:
Защо тъй викатъ, защо се держтъ?
И защо толкосъ гордо се перѣжтъ?
Че обичали силно народа?
Че работѣли сé за свобода?
Глупость е това, а не е слава,
Защот' народътъ паритѣ дава,
А не тѣ сами съ своя кесия.
Ама глупцитѣ, сами не зематъ
И намъ не даватъ, а ни оставятъ
Да поживѣемъ на *вересия.*

(*1884*)

„Даскалитѣ"! . . .

Даскалитѣ, даскалитѣ —
Дяволъ да ги земе:
Тѣ посѣхж на всѣкждѣ
Това лошо семе.

—

На всѣкждѣ докарахж
Таквозъ лошо врѣме:
Всѣки прѣдъ тѣхъ да не дрънка,
А само да дрѣме.

—

Отворили онѣзъ уста —
Коскоджа лопати,
Кой какъ каже една дума
Има да си пати.

—

Срѣда, петъкъ яджтъ блажно
И прѣзъ всички пости,
Кат' не ядемъ, смѣжтъ ни се,
Считатъ ни за прости.

—

Отидс ни вѣрицата,
Всичката погинж
И старата *евлавìя*
Далече заминж.

Самъ си виждамъ, че не трѣбва,
Като тѣхъ да правимъ,
А пъкъ нѣкакъ и безъ това
Не мож' да се славимъ.

—

И неволно ти послѣдвашъ
Тѣхнитѣ ученья.
Но съ туй само не се свършватъ
Твойтѣ мжченья. . . .

—

Утрѣ другъ денъ пакъ захванжтъ
Друго да ти казватъ:
„Че правата на народа
Трѣбва да се спазватъ;

—

„Че не трѣбва никой отъ насъ
Да бжде прѣдатель,
Ако ще би и общински
Да е прѣдсѣдатель.

—

„И че всѣки лихваджия
Крадецъ е, убиецъ;
И за свойтѣ братя родни
Вампиръ кръвопиецъ.

—

„Че и всѣки чорбаджия
Слаби що притиска,
Съ това нѣщо отъ другитѣ
Крушумътъ си иска.

—

„Че и всѣки попъ, духовникъ,
Владика, патрика,
Явни крадци, шарлатани
И лжжци сж — вика.

—

„Че църквитѣ сж театръ
Не добрѣ нареденъ;
Литургията — пиеса
Съсъ характеръ врѣденъ.

—

„Че търговцитѣ лъжливи
Хора сж безъ съвѣсть,
Общинаретѣ — волове
Прѣдъ чиновникъ зжбестъ.

„Че младежитѣ сж нула,
Момитѣ сж кукли,
Пакъ женитѣ бѣлисани
Мязатъ на панукли.

—

„Че женитѣ на земята
Не били робинки,
А другарки на мжжетѣ
Тѣхни домакинки.

—

„Че дѣцата не трѣбвало
Никакъ да се бижтъ
И момитѣ отъ чуждитѣ
Защо да се крижтъ?

—

„Че и всѣки ужъ билъ длъженъ
Да мре за *народа*,
Че то било днесъ за днеска
Най-послѣдна мода.

—

„Че пъкъ народъ били само
Всичкитѣ голаци
По селата, градищата,
Въ тѣхнитѣ сокаци.

—

„Че най-добро назначенье
Било за човѣка
Да живѣе за ползата
На другитѣ до вѣка".

—

Още много таквизъ други
Тѣ ни проповѣдватъ,
И виждаме, че съсъ това
Пакъ назе прѣслѣдватъ.

—

Но нѣмаме що да сторимъ,
Трѣбва да мълчиме,
До когато опозоримъ
Честното имъ име. . . .

—

Даскалитѣ, тѣзъ лапаци,
Дяволъ да ги земе! . . .
Докарахж до глава ни
Това лошо врѣме.

Отворили онѣзъ уста
Коскоджа лопати,
Кой какъ рече ѐдна дума
Има да си пати! . . .

(1884).

26
Чужденецъ.

,,Азъ на българската нация
Да послужж бихъ желалъ:
Дайте ми рекомандация,
Че съмъ краенъ либералъ.

—

Ако тамъ сж консерватори
На министерския постъ,
Нека знаѣтъ, — за реакция
Въменъще найджтъ згоденълостъ.

—

Служба земамъ сега всѣкаква,
Гдѣто тѣ ме назначѫтъ,
Но заплататъй—разбирашъли?—
По-висока да даджтъ.

—

Ще почитамъ и народа ви,
Ще ви хваля всѣки часъ;
Съ почетъ, страхъ и уважение
Ще да гледамъ азъ на васъ.

—

Вѣренъ, точенъ, испълнителенъ,
Пръвъ чиновникъ на свѣта
И привърженецъ рѣшителенъ
На закона и реда,

—

Ще да бѫдж въвъ държавата
На народа тозъ драгъ;
Ще въздигнѫ нему славата,
Ще го браня отъ зълъ врагъ“. . . .

—

Тъй ни казватъ тѣзъ приятели,
Доръ парички набержтъ,
Крадци ставатъ и прѣдатели
Насъ до като оберѫтъ;

Дигнѫтъ носъ слѣдъ туй заминѫтъ си,
Непоглеждатъ на насамъ,
И ругаѫтъ и присмиватъ се
Безъ да иматъ съвѣсть, срамъ...
. . . . . .
(Изъ ржкописа).

Крѣщи! . .

Крѣщи за равенство, за братство, за свобода;
За правда честенъ бой ти сѣкога води;
Противъ тирана съ клѣтви гърми, и въвъ народа
Съзнание и мѫжество буди!

Крѣщи съ перо, съсъ рѣчь и съсъ примѣри;
Крѣщи прѣдъ сѣкого, на сѣкждѣ, всегда, —
И нека те наричатъ „фанатикъ дивъ“ онѣзи
Серьознитѣ съ корема господа.

И нека твойтѣ думи да дишѫтъ съсъ зълъ присмѣхъ,
Съ горѣща страсть, кат' съ огънъ ти тѣхъ ги сгорѣщи,
И ако твоя викъ се свърши съсъ тъмница
И прѣдъ рѣшетката ти все пакъ да крѣщишъ!

И ако би тиранътъ съсъ свойта ржка мръсна
За гърлото те хване, удари те въ сърдце
И ти не мож' да викашъ, — то баремъ мълчишката
Плюни му съсъ прѣзрѣние въ подлешкото лице!

(1883)

Тогазъ! . . .

Настѫпватъ врѣмена въ животътъ на народа,
Когато сѣко зло излиза на напрѣдъ;
Когато сѣка тварь и подла и нищожна
Издига си глава, показва се отъ вредъ;

Когато подлостьта и тѫпата бездарность
И всичко, що умраза заслужва отъ сърдце,
Отъ сѣкого изискватъ за себе благодарность,
Че въ кръвь и калъ омацватъ мръснитѣ си ржцѣ;

Когато честностьта за глупость се почита
И убѣжденьята продаватъ се съ пари,
Кога насилието на сѣкждѣ се скита
И сѣк' глупецъ ти вика; „мълчи, не говори"!

— —

Когато за резонъ — камшицитѣ послужжтъ
И честний патриотъ признаватъ го за лудъ,
Когато за инатъ въ тъмницитѣ прогнива
Тозъ, който по добро, по честность е прочутъ;

— —

Когато сѣки тича за чинъ и за заплата
На силния да става на драга воля робъ,
Кога за интересътъ да смажжтъ сж готови
И цѣлий народъ да закопаіжтъ въ гробъ;

— —

Кога за добродѣтель шпионството се счита
И сѣк' прѣдатель вика, че той е патриотъ,
Кога лицемѣрно за *гений* се почита
Признатия отъ всички и прѣзрѣнъ идиотъ;

— —

Когато всички викатъ, гърлата си раздиратъ,
Че тѣ сж само честни, че тѣ сж салъ добри,
А явно се стараіжтъ съ сила да прибиратъ
Отъ бѣднитѣ простаци все повече пари.

— —

Народътъ, като стадо, незнай кого да вѣрва
И равнодушно гледа, и слуша сичко тамъ,
И смжтно се вълнува, а сили не намѣрва
Да смие съ честь отъ себе позорний този срамъ! . .

— —

И навицитѣ рабски прѣмъкватъ се въвъ него,
И волското търпѣние практичность се зове,
Сърдцата пакъ човѣшки таквизъ сурови ставатъ,
Като че сж станжли студени гробове.

— —

Погинва младината и силата повѣхва,
Убива се народа, ума тогава спи,
И волята истлѣва, язикътъ занѣмѣва
И чувства тжжни, тежки налѣгатъ му гръди!

— —

Способность се убива, енергия заспива,
Главата отежнява и хладното сърдце
Къмъ планове обилни изгубва любовь жарка,
И мекъ човѣка става, и сѣкашъ безъ ржцѣ.

Ни мисъль свѣтла има, ни чувство благородно,
Салъ глупость, тжпость, злоба вовиратъ се въ глава:
За сички дѣла криви народътъ вече вѣрва,
Че самъ Богъ е наредилъ така да е това!

———

Тогазъ се искатъ люди, тогазъ се искатъ жертви,
Тогазъ провикни се, тогазъ се покажи
И заедно съ сички, що сж за право мъртви,
Животътъ си печаленъ съсъ честность го свърши.

———

И самъ народътъ послѣ ще бжде благодаренъ,
За твойта смѣлость мжжка, за твойта чистота,
И името ти вѣчно съсъ радость ще споменва
И ще да те обича съ сърдечна простота.

(1883).

Чорбаджийско сурвакуванье за новата 1884 г!

———

Да живѣемъ всички ние,
Да сме здрави до година;
Но и селянитѣ наши
Да сж живи до амина.
Да сж здрави, да сж живи,
За да оржтъ наш'тѣ ниви.

—

Да сж живи сиромаси,
Че тѣ пълнжтъ наш'тѣ каси;
Тѣ ни хранжтъ, тѣ ни поижтъ,
Отъ потътъ си тѣ ни гоижтъ.
Да сж живи, да сж здрави
Да ги доимъ като крави.

—

Да сж живи прости хора,
Че не знаижтъ да се борижтъ,
А оставятъ да владѣемъ
Надъ тѣхъ както си умѣемъ
Да сж здрави, да сж живи
И да бжджтъ се тъй диви.

—

Тѣ прѣхранватъ чорбаджии,
Тѣ ги правижтъ и хаджии;
Безъ тѣхъ ние бихме били
И безъ помощь и безъ сили.
Да сж живи, да сж здрави,
Да се трудижтъ като мрави,

Да сѫ живи всички тия,
Що младитѣ затжпяватъ,
Та не даватъ на голаци
По-скоро да се свѣстяватъ.
Да сѫ здрави, да сѫ живи
И сé тъй да сѫ лъжливи.

—

Да живѣѫтъ наши братя
Чиновници и попове,
Тѣ за насъ сѫ стѣна яка,
Тежки круповски топове.
Да сѫ живи, да сѫ здрави,
Да сѫ подли и лукави.

—

Да живѣѫтъ и сѫдии,
Шарлатани адвокати,
Що законътъ искривяватъ
За хатърътъ на богати.
Да прѣминѫтъ живо здраво
И да сѫдѫтъ сé тъй право.

—

Съ тѣхна помощь ний станахме
Голѣмци и богаташи;
Завладѣхме и чифлици,
Селски ниви, градски паши.

—

Да е жива и войската:
Офицери, командири,
Да не дава Господъ тука
Смѣтка никой да имъ дири.
Да сѫ здрави, да сѫ живи,
За да бѫджтъ сé крадливи.

—

Да сѫ живи вѣстникари,
Тия чудни новинари,
Че съсъ свойтѣ си парцали
Заслѣпяватъ у насъ всичко.

—

Да живѣѫтъ подлецитѣ,
Да живѣе всичко кално!
Да испука всичко честно,
Всичко прѣдно, либерално!
Да сме живи всички ние,
Да сме здрави до година;
Но и нашитѣ другари
Да живѣѫтъ до амина! . . .

(1884)

30

Чиновническа молитва

пародия

(Посвѣщава се на скородошлитѣ изъ Западна Европа млади българи учени).

О, ти Боже, благий Боже!.
Не ти, що си въ небесата,
А ти, що си въвъ София
На министритѣ въ сърдцата.

Не ти, който даващъ правда
И прощавашъ грѣховетѣ,
А ти, който распореждашъ
Отъ София чиноветѣ.

Не ти, който сждишъ право
И въздавашъ по дѣлата,
А ти, който давашъ даромъ
Служби съ хубава заплата.

Не ти, който отъ небето
Пращашъ разни приключенья,
А ти, който отъ София
Правишъ страшни отчисленья.

Не ти, който поразяващъ
Беззаконнитѣ и злитѣ,
А ти, който награждавашъ
Недостойнитѣ, глупцитѣ.

Не ти, който ненавиждашъ
Човѣцитѣ що сж свини,
Но ти, който назначавашъ
Въ служба своитѣ роднини.

Не ти, който вече знаешъ
На всичкото сѣтнинитѣ,
А ти, който виждашъ само
Отъ носътъ си до устнитѣ.

Не ти Боже на правдата,
Що си горѣ въ небесата,
А ти, що си въ София
На министритѣ въ сърдцата!

Вджхни всѣкиму, о Боже,
Любовь жива къмъ парата,
Да се бори кой какъ може,
За да граби *фукарата*.

Подкрѣпи и менъ ржката
Дай ми службица висока,
Че катъ дойде нуждно врѣме
Ти ще видишъ какъ се хока.

Дай ми служба, пакъ не бой се,
Ще те хвалѫ до тогава,
До когато ще работи
Прѣдъ . . . твойта слава.

И до гдѣто не те свалятъ,
Да назначѫтъ нѣкой други;—
Пъкъ тогава ний на него
Ще да бѫдемъ вѣрни слуги.

(1884 г.)

Честита бѫди,
Годино мила,
Та развесели
Всичко унило.

—

Гони и руши,
Годино нова,
Туй щото души
Живото слово.

—

Събаряй, троши,
Годино нова,
Всичко, що крѣпи
Подла основа.

—

Събаряй, гори
Гнилото семе
И очи дари
На всѣко плѣме.

—

Поддържай, крѣпи
Сиротината,
Плодътъ й раскрий
На свободата.

—

Бѫди ти стална,
Честна въ душа си,
Не бивай кална,
Като сестра си.

Честита бжди
Ти и благата,
Громко възвѣсти
Вредъ свободата.

(1884 г.)

Господину *** (сѣтете се).

Твойта сила бѣ за малко
И ти самъ се позапрѣ,
Като видѣ, че съсъ чесность
Човѣкъ може и да мре.

—

Ти усѣти, че въ борбата
За послѣдний сиромахъ
Се изисква непрѣменно
Всѣкога да имашъ страхъ:

—

То отъ пушки, отъ тъмници;
То отъ бѣдность, отъ гладъ
И че трѣбва да страдаешъ,
Да не бждешъ ти богатъ.

—

Но ти искашъ да живѣешъ,
Искашъ да се насладишъ,
За това отъ насъ отстжпи
И жестоко ни коришъ. . . . .

—

Имашъ право да ни гонишъ,
За таквизъ сме ние зло
Че се мжчимъ да прѣклонимъ
На васъ гордото чело.

—

Но . . . ти знаешъ; насъ неможешъ
Да уплашишъ ни на часъ,
Че и самото страданье
Наслажденье е за насъ . . . . .

* * *

Ти си сега силенъ, мощенъ,
Ти си сега въ слава, честь
И отъ всѣкого да слушашъ
Вечъ желаешъ „низка лесть.“

Може други да те хвалѫтъ,
Но отъ менъ се не надѣй
И да кажж двѣ-три думи
Тебѣ ще ти докривѣй:

—

Таквазъ честь и таквазъ слава
Всѣки може да здобий,
Но не всѣки се рѣшава
Съвѣстьта си да убий.

—

Всѣки може, като тебе,
„Фукарата“ да души,
Но не всѣки е съгласенъ
Въ каль да цапа до уши.

—

Всѣки може тъй да стане
Като тебе мекере,
Но не всѣки се рѣшава
Подълъ, низъкъ да умре! . . . . .

(1884 г.)

32

Приятель!?

Имамъ азъ единъ приятель
Твърдѣ чуденъ е човѣкъ,
Щомъ като говоришъ съ него
Трѣбва все да си на щрекъ.

—

Все отъ него нападения,
Докачения безъ счетъ;
Все ще гледа да се смѣе —
Вече толкозъ е проклѣтъ!

—

Тозъ приятель взелъ да казва
И да ми рисува съ смѣхъ,
Какъвъ азъ прѣди войната
Голъ и гладенъ, доленъ бѣхъ,

—

А пакъ сега какъвъ важенъ,
Какъ серiозенъ съмъ станалъ,
Кат' за кѫща въвъ София
Триста хиляди съмъ далъ.

Е, та що? Като ги имамъ
Ще ги давамъ. Тебъ що е?
И ти имай, спечели си
Направи си кжщи двѣ!

—

То е тъй, ми отговаря,
Но спечели ли ги ти;
Въвъ два мѣсеца милиони,
Както искашъ го върти,—

—

А съсъ честенъ трудъ дѣло
Не печелжтъ този имотъ,
Ами я признай се смѣло,
Че сиромашки то е потъ!

—

Прѣдстави си, каква дързость!
Въ очитѣ ми казва тъй,
И всѣкога, кат' се срѣщнемъ,
Все таквозъ си бъбри той.

—

Не разбира — диването,
Че за трудъ съмъ ги зималъ;
Зеръ, служилъ съмъ на народа (?)
Ракия съмъ продавалъ.

—

Сега защо да не станж
Човѣкъ богатъ и почтенъ:
Селенитѣ сж работни
Пари носжтъ всѣки денъ. . .

(1884 г.)

Заканванье!

——

Нека викатъ, нека крѣскатъ
Тѣзи диванета,
Че съмъ билъ безчестенъ, глупавъ,
Съсъ душа проклѣта;

—

Че у мене съвѣстъ, вѣра,
Чувство человѣшко
Замѣнява съ злато пълна
Кесията тежка;

Че сърдцето ми е каменъ,
Умътъ ми — машина
И че рано или късно
Люто ще погинѫ. . . .

—

Но . . . нали имамъ азъ парици,
Колкото желаяхъ,
Не се боѭ; като цсета
Нека да ме лаѭтъ.

—

Нека викатъ, нека крѣскатъ,
Колкото обичатъ,
Но и умътъ хубавичко
Нека си опичатъ,

—

Че се минѫ онуй врѣме,
Кога тѣ владѣхѫ
И когато въ обществото
Огънътъ кладѣхѫ

—

За да гонѭтъ, да прѣзиратъ
Като назе хора,
Сега могѫ устата имъ
Лесно да затворѭ:

—

„Че съмъ биялъ селянитѣ,
Че съмъ ги подядалъ,
Та за това въ сѫдилище
Да съмъ заповѣдалъ!“

—

Че защо съмъ богатъ човѣкъ,
Още и хаджия,
Кат' не могѫ, както искамъ,
Бѣднитѣ да биѭ!

—

Ама, ето, свърши имъ се
Тѣхното владѣнье
И отъ сега вечъ настава
За насъ наслаждение.

—

Ще да видѭтъ тѣ какво е
Дѣдо имъ хаджия,
Ще имъ кажѫ какъ се вика
Противъ чорбаджия.

Да ги питамъ какъ се бранѣтъ
Селскитѣ дураци,
Какъ се водѣтъ чорбаджии
За бой по конаци! . . . . . .

(1884).

Калугерю.

(Посвѣщава се на всичкитѣ владици и калугери).

Калугерю, мръсна душо,
Калугерю, пълна гушо,
Калугерю, подла тварь!

На всѣкждѣ се вовирашъ
И кждѣто се намирашъ
Ти живѣешъ като царь.

Кемеря ти пълнъ с' жълтици,
Ти играешъ съсъ парици,
Като нѣкой хазнатарь.

Ако й да се обѣщавашъ
Самъ живота да прѣкарашъ,
Но намирашъ ти другарь!

Нито виканъ, нито каненъ
И признатъ отъ насъ за странен
Ти си нащий господарь.

Сестритѣ ни, женитѣ ни,
Наш'тѣ моми накитени
Прѣгръщашъ ги ти.

А пъкъ ние равнодушни,
Като каменье бездушни
Прощаваме ти!

Не си кривъ ти вонещицо,
Ти вампиро-кривопийцо,
Но сме криви само ний,

Че търпимъ кат' тебе кърлешъ
Отъ гърбътъ ни да се кърмишъ,
Че не можемъ те уби! . . .

Но . . . ще дойде сгодно врѣме,
Се тъй ние не ще дрѣмемъ,
Ще да скокнемъ ний веднжжъ.

Ще те видимъ, ще те смажемъ
И високо ще ти кажемъ:
„Тозъ баща е — азъ съмъ мжжъ!“

(1884).

Къмъ мойтѣ братя.

Защо се умълчахте, защо се потаихте,
Защо ли ви отпаднж юнашкото сърдце
Защо ли, вий юнаци, по дупкитѣ се скрихте,
Защо ли пакъ посърнж тъй вашето лице?

———

Защо замръзнж скоро напразно ваш'та мисъль,
Защо перото смѣло изъ пръсти ви падна,
И за защита бодра на всички притѣснени
Не смѣе да напише то дума ни една?

———

Да-ли отъ благородство, да-ли отъ смѣлость мжжска,
Или отъ страхъ за служба, отъ жадность за пари,
Отъ калпавата гнусна и ниска страсть подлежка? —
Тогава вий сте били наистина добри! . . . .

———

Но . . . . опростете, братя, за тия думи люти,
Съ които неразумно обърнжхъ се къмъ васъ:
Азъ знамъ, че вий сте честни, че вий сте юначни,
Но знамъ тъй сжщо, още нѣмате вий гласъ.

———

Азъ знамъ, че васъ тиранътъ за гърлото натиска
И ножътъ е приготвилъ въвъ васъ да го забий,
Като мисли, че съ тази постжпка подла, ниска
Духътъ и на дѣцата и вашътъ да убий.

———

И ножътъ тъй изостренъ, намазанъ съ ядъ утровенъ
Тиранътъ ще забие въвъ вашитѣ сърдца.
Тогава той спокоенъ, тогава задоволенъ
Съ ботушътъ си ще гази по блѣднитѣ лица.

———

Но ще ли братя ние, кат' глупави овчици
Нозѣтѣ да подвиемъ, глава си да склонимъ;
Смиренно да се молимъ и пакъ така да чинемъ,
А извѣргътъ и звѣрътъ се тъй ли ще търпимъ?! . . . .

Ний роби ли сме черни, осждени отъ Бога,
Народъ ли сме и ние, ил' стадо отъ озце,
Та сѣки подлецъ може, когато му е драго
Съсъ каль да хвърля право въвъ нашето лице?

———

Но горко на тиранътъ, потисникътъ народенъ!
Не е позналъ той още какъвъ е този човѣкъ,
За право що се скиталъ изъ тъмнитѣ зжндани,
Въ Деарбекиръ и Акра, по Африканский пекъ!

———

И врѣме ще да дойде, той всичко ще познае,
Но ще да бжде кжсно тогазъ за него вечъ,
Защото ще забиятъ дълбоко въвъ гърди му
На правдата святия и двоеострий мечъ.

(1883).

Краль Марко

(Народна пѣсня отъ Рѣсенско).

1.

Ой те тебе, Боже, мили Боже,
Що ми правишъ чуда и нишани,
Да се чудитъ 'сжта рисящия,
Да се славитъ твое свето име,
Да се слушатъ отъ вѣка до вѣка! . .
Сполай Богу за чудо голѣмо,
Дека ке се чудо нагледаме.

2.

Шетба шетатъ Марко Прилепчанецъ,
Шетба шетатъ земя по краина. . . .
Ми привявналъ коня шаренаго;
Шаренаго коня дебелаго,
Дебелаго коня кжрши́горо;
Ми наложилъ самура калпака,
На калпакотъ до три огледала,
А надъ ними перя паунови;
Ми засукалъ мжрка мустачина,
Еденъ мустакъ до три руна църни;
Ми намуртилъ очи соколови
И надъ ними вѣжди пиявици,
Како църни криля ластовички;
Ми опасалъ сабя дипленица,
Що се диплитъ дванадесеть пжти,
Що се носитъ коню во гривата,

И ми сечитъ дрѣвя и каменя,
А на седло, Богме, ми привързалъ
Що привързалъ тежка бождогана,
Що е тежка шестотини ока;
Въ ржка държитъ она войно́ копье́,
Ко' ясика тонка извищено;
Се наметналъ с' гуна кабаница,
Ми църнеетъ како тъменъ облакъ.
Кж'й да стжнитъ шарецъ добра коня,
Било стилье ил' стано'итъ камень,
Ми потонватъ коня до колена.
Отъ що ми е сила у юнака
Ѣ притежа майкѣ църнѣ земя
Отъ тежина гжрда носеещемъ,
Та ми ижчитъ кутра църна̀ земя
Емъ ми ижчитъ ко'ли' отъ се треситъ.

3.

Чудо гледатъ звѣзда вечѐрница,
Чудо гледатъ, чудо невидено,
Кж'й ми шетатъ Марко Кралѐвике,
Дуръ ми спотналъ отъ вѐлика сила,
А не знаетъ со н'я що да сторитъ;
Защо нѣматъ юнакъ спроти себе,
Нити юнакъ, нити лошотия,
Нити ламя, нити аждеръ люти,
Нити вила, нити самовила,
Нити некóя горска димна́ юда.
Шетатъ Марко земя по краина,
А земя е тжжна пустѐйлия,
Та си нематъ с' кого да се стрѣтитъ,
Да се стрѣтитъ, дума да си думатъ.
Ми погледа горе на небе си
Ми я виде звѣзда вечерница,
Кж'й ми грѣетъ и ясно се смѣетъ,
И ѣ зборвитъ Марко Кралевике:
„А ей гиди звѣздо вечернице,
Ке те пращамъ право да ми кажишъ:
Ево шетамъ земя и краина,
Сьмь изшеталъ ситѣ кралѐвини,
Нийде юнакъ нематъ спроти мене,
Нити юнакъ, нити лошо́тия,
Нити ламя, нити димна̀ юда,
Нити аждеръ нити само́вила.
Ти си грѣешъ горѣ отъ ви́соко
И се пулишъ редомъ на да̀леко —
Да-ли има юнакъ спроти мене?“

И му велитъ звѣзда вечерница:
„Ой те тебе Марко Кралѐвике,
Нел' ме питашъ право ке ти́ кажа:
Язъ си грѣя горѣ отъ ви́соко
И си гледамъ земя на да̀леко
Како тебе юнакъ не си́ видохъ,
Ни е било, нити пакъ ке бидитъ".
Богъ да биетъ Марка Прилепчанецъ
Що ми рѣче дума нера̀зумна,
Що си стори пуста буда̀лщина,
Та погуби своя юна̀щина;
Тога рѣче Марко Кралѐвике:
„Ой те тебе звѣздо вечернице,
Уще мене юнакъ непознавашъ,
Слушай мене звѣздо вечернице!
Да ми слѣзитъ Господъ отъ небеси
И со него на мейданъ излѣгвамъ;
Край да иматъ майка църна̀ земя
С' една́ ржка̀ нея ке по́дкренамъ!"
Слушатъ него звѣзда вечерница,
Нищо Марку звѣзда неотврѣви,
Саде ѣ се лице затемнило,
Затемнило мощнѣ замжглило,
Побързала подъ облакъ се скрила,
Та отъ що ѣ жалба припаднало,
Поронила солзи низъ облака,
И ми падватъ солзи отъ ви́сина
Како роса долу на зе́мята.

4.

Шеталъ Марко, малу що прошеталъ,
Мжчна му е Марку шетачката,
Си умори шарца добра коня,
Отъ тоненье в' камень и кременье,
Та го биетъ Марко Кралевике
С' топузина мегю църни очи.
Се разигралъ коня пели́вана:
Се затресла кутра църна̀ земя,
Ижчитъ, тжтнитъ кутра църна̀ земя,
Завѣяли силнитѣ вѣтрови,
Пробучали рѣки и езера,
Заиграло оно църно́-морѐ,
И со него уба'о бѣло́-морѐ,
Сино морѐ бучитъ и клокочитъ,
Планиньето трѣщатъ се прѣкжрщватъ:
Се сплашиха люге по градища
И звѣрови в' глобоки пещери,

Ситѣ тицки мали по земята,
Ми пискаха ситѣ со гласови,
Кж'й викаатъ до Бога се слушатъ.
Сполай Богу, лѣпо що послуша,
Та погледа долу на земята,
Кога гледатъ кутра цьрна̀ земя,
Кж'й ми ѣчитъ, ко' ли'отъ се трѣситъ.
На Господа вишни се смилило,
Оти видѣлъ земя не ке можитъ
Таква сила гърда да понеситъ,
Тога слезе горе отъ небеси,
Се прѣстори н' еденъ стари дѣдо,
Та си зеде торба мелéчкава
И со земя торба я наполни;
Благослови едножъ и два пѫти
И се стори торба по тежина
Колко сѫта майка — цьрна̀ — земя,
Пакъ си седна Господъ на кѫрстопѫть,
Кж'й ке минитъ Марко Кралевике;
Ето ти го Марко се зададе,
Отъ планина скокатъ на планина,
А прѣдъ него мѫгли и прахови,
А задъ него дождо'й отъ каменье,
Що й вьрлятъ коньотъ съ копита.
Кога дихатъ шарецъ добра коня
Отъ ноздри му пламень излегуватъ,
А отъ уста тая бѣла пѣна,
Бѣла пѣна со кьрвь размѣшана.
Кога гледатъ Марко Кралѐвике
Во полето по бѣли друмови
Кж'й ми одитъ еденъ стари дѣдо
На гърбъ носитъ торба малечкава,
Како стигна на пѫть на кѫрстопѫть
Седна дѣдо малу да починитъ.
Го пристигна Марко Кралевике
И му викатъ — уще отъ далеку:
„Добро вечеръ дѣдо, стари дѣдо!
Що те тебе нужда дотерало
Да ми одишъ по ни една доба
По пустава земя покрашна
Со онаква торба малечкава?“
Му говоритъ онай стари дѣдо:
„Дай Богъ добро, страшна Халетино,
Нел' ме питашъ право ке ти кажа
И язъ щетамъ земя и крашна
Со овая торба малечкава,
Туку ми е тежка и прѣтежка,

Та не можамъ торба да подкренамъ,
Ти се моля незнайна делио,
Подкрени ми торба малечкава
Да я дигна на гърбъ да я носа.
Се насмѣя Марко Кралевике
Когà виде торба малечкава
Пакъ неможитъ дѣдо да я кренитъ
И прѣсегна свое войнò копье
Да подкренитъ торба малечкава;
Кога креватъ, торба не се креватъ,
Ми прифати копье со двѣ ржцѣ,
Кога дигна право на угорѣ
Се прѣкърши яко войнó копье,
Се прѣкърши на двѣ половини.
Чудо гледатъ Марко Кралéвике
На очитѣ свои невѣруватъ.
Ми натера шарца добра коня
Да приближитъ близу до торбата,
Ми прѣсегна со ржка дѣсница
И ми фати торба малечкава,
Ми я фати со малото прьсте,
Кога тьргна право на угорѣ
Ми издихна шарца добра коня
И смал' душа Марку проговори:
„Ой те тебе Марко мой стопане,
Ми прѣкърши ситѣ конски коски,
Ми искина мойтѣ яки жили,
Ми погуби сжта моя сила".
Кога гледатъ Марко Кралевике,
Що да видитъ чудо невидено —
Ми потоналъ конь до колена,
А торбата не е помърднала.
Се налюти Марко Кралевике,
Та ми скокна отъ коня на земя
И ми клоцна торба малечкава
Со всѐ сила со десната нога,
Десна нога него го заболѣ,
А торбата уще не мърднуватъ.
Уще пойке Марко се налюти,
Та ми фати торба со двѣ ржцѣ,
Со всѐ сила креватъ на угорѣ,
А со нозе тонитъ во кременье,
Кървавъ потъ му капитъ отъ лицето.
Пусто очи му се испулиле
Ке м' испржснатъ очи отъ глобови,
Отъ ощо е зжби пристиснало
Уста му се крьви наполнила,

Тога' одвај торба помърднало.
Ко' се напна Марко още еднош
Ми подкрена торба до двѣ педи
На висина горѣ отъ земята.
Исплющеха коски юнакови,
Му се скина нѣщо въ сърдцето
И се стрѣсе Марко Кралевике,
Си испущи торба на земята,
Кога гледатъ с' нозе ми потоналъ
Во каменотъ дури до колена.
Тога' велитъ оной стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике,
Да ли знаешъ що тежина кревашъ?"
Отговори Марко Кралевике:
„Ой те тебе дѣдо, стари дѣдо,
Що ке бидитъ ова вельо́ чудо?
Що тежина иматъ во торбата?"
И му велитъ онай стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике:
Ти подкрена сжта църна земя!
Да ли иманъ сила юнащина
Да излезишъ сега да се боришъ
Со Господа Вишни отъ небеси?"
Отговори Марко Кралевике:
„Сполай Богу за чудо голѣмо
Що съмъ било лудо неразумно;
Ко'а не можа торба да подкрена,
Как' ке можа на мейданъ д' излиза
Со Господа Вишни отъ небеси?!"
Тога, рѣче оной стари дѣдо:
„Ой те тебе Марко Кралевике,
Кога с' копье торба подкреваше,
Ти изгуби сила половина,
Кога с' пърстотъ торба подкреваше,
Си изгуби уще половина,
Кога с' ржцѣ земя подкреваше,
Си изгуби и та половина,
Кога торба веке я подкрена,
Си изгуби сжта прѣжна сила.
И отъ сега благословъ ти давамъ
Пакъ да бидишъ юнакъ надъ юнаци,
Ама к' иматъ по юнакъ отъ тебе,
Не ке можишъ само со юнаство
Да надбивашъ незнайни делии,
А повеке ними ке надбивашъ
Со хитрини и со измамванье!..."
Това рече, дѣдо се загуби.

Се зачуди Марко Прилепчанецъ
И ми търгна по бѣли друмови,
Не ми ходитъ како халетина,
Туку ходитъ кротко и по-лека,
Солзи ронитъ по бѣли образи,
Ржцѣ кжршитъ отъ бѣли колени,
Жалба жалятъ за напрѣжна сила
Що погуби своя юнащина.
Та се врати въ Прилепа града,
Тамо се е младо оженило,
Останало кралство да си држитъ,
Да си вардитъ земя по краина.
Отъ тогава Марко Кралевике
Со хитрини фати да се боритъ.

5.

Заманъ било, време поминало,
Останало пѣсна да се пѣетъ,
Да се пѣетъ, да се прикажуватъ,
Да се славитъ Божье свето име,
За да слушатъ, сжта рисянция.
Дуръ не било не би се пѣяло,
Що слушало все весело било.

СТАТИИ.

ОТЧЕТЪ

на

СОЛУНСКАТА БЪЛГАРСКА ГИМНАЗИЯ „СВ. КИРИЛЪ И МЕТОДИЯ“ ЗА ПРѢЗЪ УЧЕБНАТА 1882/83 ГОДИНА.

(Встжпление. — Зданието на гимназията. — Учебна година. — Съставъ на учителското тѣло — Управление на гимназията. — Приеманье и распрвдѣление на ученицитѣ по классове. — Занимание на ученицитѣ. — Положението на гимназията спрямо обществото и правителството. — Бюджетътъ на гимназията. — Библиотека и учебни принадлежности. — Архива на учителскиятъ съвѣтъ.—Мнѣние на съвѣта за подобрѣнието на гимназията въ всѣко отношение.)

Встжпление.

Съобразно съ рѣшението на учителския съвѣтъ, въ засѣданието му отъ 14 Юний т. г., записано въ протоколната книга, настоящиятъ отчетъ не можа да се състави по-рано и да се прочете въ врѣме на акта по слѣдующитѣ причини: 1) че повечето отъ учителитѣ, като бѣхж заети почти всѣкидневно съ своитѣ испити и съ асистенство по испититѣ на другитѣ прѣдмети, не можеше да става събрание за да се състави отчета, толкова повече, че въ това врѣме всѣкой отъ членоветѣ на съвѣта, като класенъ наставникъ, бѣше заетъ съ изважданьето на общи бѣлѣжки по успѣхитѣ и отсжтствията на ученицитѣ и съ приготовление на свидѣтелствата, и изобщо, съ приключваньето на учебната година трѣбваще да се употрѣби краткото врѣме повече за съставянье разни списъци; 2) защото отъ свършъка на испититѣ до акта оставаше само единъ денъ, въ който трѣбваше да се приготвжтъ и подпишжтъ всичкитѣ свидѣтелства; 3) защото се взе прѣдъ видъ, че на акта, като ще бжде твърдѣ утомително да се чете, особенно като повече отъ публиката не ще разбира по български и 4) понеже за толкова кратко врѣме не бѣ възможно да се напише както трѣбва настоящия отчетъ. Прѣдъ видъ на всичко това, съвѣтътъ рѣши да се състави отчета слѣдъ акта и, безъ да се прочита прѣдъ публиката, да се испрати направо въ светата Екзархия. Въ засѣданието на учителския съвѣтъ отъ 22 Юний се избра тричленна коммиссия, за да го със-

тави*) и се опрѣдѣлихѫ въ общи черти всичкитѣ ония въпроси, за които трѣбваше да се спомене въ отчета, като сѫщеврѣменно се и раздѣлихѫ на слѣдующитѣ глави:

I. Зданието на гимназията.

Помѣщението на гимназията се намира на едно отъ най-здравитѣ въ хигиеническо отношение мѣста въ града: то е построено на високо мѣсто, тъй щото постоянно се досѣга отъ чистъ вѣтъръ. Окрѫжающитѣ го сгради и улици, като отстранени отъ главната часть на града, не бъркатъ ни най-малко на тишината, потрѣбна за заниманието; а пакъ това има голѣмо значение за едно училище. Въ двора на училището има чешма съ доста здрава и изобилна вода. Тия сгодности на мѣстоположението се парализиратъ отъ не доброто расположение на самото здание, което не е сгедно за гимназия нито въ педагогическо, нито въ хигиеническо отношение. То е вѣхто, дървено и нездраво, особенно въ нѣкой тържественъ денъ за училището, когато се събира много публика, опасно е да се не срути, за прѣдварванье ни което горния салонъ е подпрѣнъ съ диреци. Като старо, зданието не може да се държи чисто, понеже гние и се праши. Класнитѣ стаи зимѣ биватъ много студени и мѫчно се топлѭтъ. Отъ друга страна зданието, макаръ и да е доста голѣмо, но понеже е било частна кѫща, не е сгодно за училище. Най-долния му катъ, като низъкъ и тъменъ, не служи за нищо, освѣнъ за натрупванье на непотрѣбни нѣща; срѣдния катъ, ако и да има шестъ стаи, но само едната може да служи за класна стая, а останѫлитѣ петъ сѫ тъмни и не могѫтъ да служѭтъ за класни стаи; горния катъ състои отъ осъмъ стаи и единъ салонъ, но и тука стаитѣ иматъ почти сѫщитѣ недостатъци, както и въ срѣдния катъ. Отъ осъмтѣ стаи въ горния катъ има малко—много згодни за классове само четири, а другитѣ сѫ тъмни съ по единъ-два прозорца въ салона. Даже и тѣзи стаи, които се считатъ згодни за классове, не могѫтъ да побержатъ сегашното число ученици, а толкова повече ако се умножѫтъ, спорѣдъ както се прѣдполага за идущата година.

II. Учебна година.

Истеклата 1882/83 учебна година се захванѫ въ гимназията твърдѣ късно, а именно въ втората половина на мѣсецъ Октомврий, послѣдствие на което се изгубихѫ почти цѣли два мѣсеца отъ учебното врѣме. Главната причина за късното откриванье на гимназията е съдържательтъ на пансиона, който не се яви въ назначения споредъ контракта срокъ (1-й Сентемврий), а

*) Въ сѫщность самъ Китанчевъ е написалъ отчета.

Ю. И.

дойде да прибере ученицитѣ чрѣзъ намѣстника си дори слѣдъ единъ мѣсецъ и повече. Прѣзъ това врѣме ученицитѣ, като нѣмаше кждѣ да живѣѫтъ, бѣхѫ напълнили всичкитѣ стаи на училищното здание; нѣкои отъ ученицитѣ бѣхѫ принудени да се връщатъ пакъ назадъ и се явихѫ даже по-късно отъ откриванѣто на училището.

Друга причина за закъсняванье бѣше тази, че училищното здание бѣше съвсѣмъ непоправено; стѣнитѣ бѣхѫ раскъртени, столоветѣ, таблитѣ, маситѣ и чиноветѣ повече истрошени и унищожени; а да се захване поправката по-рано не бѣше никакъ възможно, понеже всичкото здание бѣше натрупано съ леглата на ученицитѣ. Изобщо пълнъ безпорядъкъ цареше въ здането и никакви потрѣбности, годни за употрѣбление, нѣмаше. Всичко почти трѣбваше да се прави отново и съвѣта отъ учителитѣ въ второто си засѣдание, отъ 18-й Септемврий 1882 година, рѣши да помоли св. Екзархия телеграфически да възложи грижата за поправянѣто и доставянѣто на потрѣбноститѣ върху църковната тукашна община, което своеврѣменно се съобщи на Екзархията.

Поради тѣзи причини гимназията можа да се открие дори на 18 Октомврий, но въ сѫщность занятията се захванахѫ много по-късно; и отъ началото не можеше да се изисква занимание отъ ученицитѣ, тъй като никой почти отъ тѣхъ не бѣше си доставилъ поне нѣкой отъ най-необходимитѣ учебници, съ исключение на находящитѣ се тука екзархийски книги, като: география, катихизисъ и аритметика I часть. По този въпросъ се писа на св. Екзархия, но отговора непослѣдва.

Свършванѣто на учебната година се рѣши да стане на 19 Юний 1883 година, понеже се имаше прѣдъ видъ: 1) че ученицитѣ спорѣдъ контракта можехѫ да сѣдѣѫтъ въ пансиона не покъсно отъ 30 Юний; 2) че рамазанътъ се почеваше отъ 22 Юний, а спорѣдъ мѣстния обичай, за въкалното въздиганье на гимназията въ очитѣ на населението, необходимо бѣше да присѫтствува на акта н. п. главния управитель, който, като покровитель на завѣдението, самъ бѣше се обѣщалъ да дойде, и 3) че споредъ климатическитѣ тука условия и всичкитѣ други училища свършватъ нѣколко деня по-рано, понеже горѣщинитѣ се усилватъ отъ срѣдата на Юний.

Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че учебната година въ гимназията е била твърдѣ кратка, ако се притурѫтъ при горнитѣ още нѣколко дена праздници, които, прѣдъ видъ на тукашния погледъ, трѣбваше да се празднуватъ, за да не се покажемъ въ очитѣ на простото население *схизматици*, като Архангеловъденъ, Три Светители, Св. Климентъ и пр. За праздницитѣ въ правилника си учителския съвѣтъ бѣше оставилъ праздно мѣсто за да ги назначи сама св. Екзархия, но и до края на годината отговоръ не се получи, Къмъ това трѣбва да се притурѫтъ и

краткитѣ ваканции прѣдъ Рождество, Заговѣзни, Св. Кирилъ и Методия и Великденъ, които отнехж по три-четири деня.

III. Съставъ на учителското тѣло.

Всичкитѣ учители въ гимназията, прѣзъ истеклата учебна година, бѣхж единадесетъ (11): Божилъ Райновъ, Константинъ Стателовъ, отецъ архимандритъ Козма Прѣчистански, Трайче Китанчевъ, Тодоръ К. Таневъ, отецъ дяконъ Евгений Рилски, Кузманъ Шапкаровъ, Ф. Бертрандъ, Иеронимъ Бюффети, Абди-ефенди и Етхемъ-ефенди, отъ които само трима останахж отъ ланския съставъ, а именно: арх. К. Прѣчистански, Б. Райновъ и Абди-ефенди. Всичкитѣ учители сж османски поданници, освѣнъ Ф. Бертрандъ и Бюффети, отъ които първия е французски поданникъ, а втория италянски. По народность седъмъ души сж българи, отъ които тримата: Б. Райновъ, К. Стателовъ и дяконъ Е. Рилски сж родомъ отъ Източна Румелия, а другитѣ — отъ Македония; пакъ двама турци, единъ французинъ и единъ италянецъ.

Учителитѣ сж съ слѣдующето образование: Б. Райновъ е възпитаникъ на Киевската духовна семинария и студентъ отъ I-я курсъ на Екския факултетъ по правото; К. Стателовъ — възпитаникъ на Ново-Бугската учителска семинария и свършилъ курсъ на Московския учителски институтъ; Т. Китанчевъ — възпитаникъ на Киевската духовна семинария и студентъ отъ II-я курсъ на Московския университетъ по правото; Т. К. Таневъ — свършилъ V-й класъ на Пловдивската гимназия; отецъ архимандритъ К. Прѣчистански се е възпитвалъ въ разни училища по Македония, като въ Скопье, Крушово, Велесъ и Битоля; дяконъ Евгения Рилски се е възпитавалъ въ Самоковската духовна семинария и въ Пловдивската областна гимназия; К. Шапкаревъ се е училъ въ Охридъ и Струга; И. Бюффети се е обучавалъ въ Генуа въ академията на изящнитѣ искуства; Ф. Бертрандъ получилъ образованието си въ Франция; Абди-ефенди се е училъ въ мѣстнитѣ турски училища; Етхемъ-ефенди свършилъ курса въ „Мектеби Султание“ въ Цариградъ.

Учителитѣ прѣподаватъ слѣдующитѣ прѣдмети: отецъ архим. Прѣчистански — Законъ Божи въ всичкитѣ класове, съ 12 урока прѣзъ седмицата и съ годишна платка 4000 франка. Б. Райновъ — математика въ II, III и IV кл., съ 18 урока въ седмицата и съ годишна платка 4140 зл. фр. К. Стателовъ — естественнитѣ науки въ всички класове и физика въ IV класъ, съ 18 уроци прѣзъ седмицата и съ платка 4140 зл. фр. Т. Китанчевъ — география въ III и IV кл., всеобща история въ II, III и IV класъ и словесность въ IV кл., съ 18 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна платка 4140 зл. фр. Т. К. Таневъ — български язикъ въ I, II и III класъ, съ 12 урока прѣзъ сед-

мицата и съ годишна платка 3000 зл. фр. Дяконъ Е. Рилски — география въ I и II кл., аритметика въ I класъ и българска история въ I класъ, съ 22 урока прѣзъ седмицата и съ год. платка 2500 зл. фр. Ф. Бертрандъ — френски языкъ по всичкитѣ класове, съ 16 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна плата 4968 зл. франка. К. Шапкаровъ — гръцки языкъ въ II, III и IV кл., съ 8 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна плата 3600 зл. фр. И. Бюффети — краснописание въ I и II кл., чертание съ рисуване въ всички класове, съ 20 уроци прѣзъ седмицата и съ годишна заплата 1200 франка. Абди-ефенди и Етхемъ-ефенди — турски языкъ въ всички класове, съ 14 уроци прѣзъ седмицата заедно и съ годишна платка на двамата 2208 зл. франка (тѣ сѫ баща и синъ).

IV. Управление на гимназията.

При дохожданието на учителитѣ, отъ началото на годината, не се намѣри нищо готово или проводено отъ св. Екзархия. Гимназията нѣмаше ни программа, ни правилници, нито пакъ точни и подробни инструкции за управление на заведението. Назначени бѣхѫ само двѣ длъжностни лица — директоръ и инспекторъ, съ дължности и права неопрѣделени, понеже въ назначението имъ се казваше, че единия ще гледа външната страна, а другия вътрѣшната; а устно на всѣкиго отдѣлно въ Екзархията бѣхѫ се дали разни обѣщания, благоприятни за неговата личность. Сѫщеврѣменно се каза, че ще сѫществува при гимназията и учителски съвѣтъ, но и за него нѣмаше нищо опрѣдѣлено, до кѫдѣ ще се простиратъ правата и длъжноститѣ му. Освѣнъ това Св. Екзархия, още отъ началото на годината, си имаше при гимназията свои довѣрени лица, които тайно рапортирахѫ за всичко, което имъ се благоразсѫдеше. Щомъ това биде поставено отъ начало на управлението, всѣкой можеше да прѣдвиди твърдѣ ясно, че съгласието, любовьта и почетьта между прѣподавателитѣ, което е най-сигурната гаранция за добрия вървежъ на гимназията и за благотворното нравственно влияние върху ученицитѣ, неможеше да сѫществува. И наистина, дисхармонията, спрѣчкванията, недоразумѣнията, ожесточенитѣ прѣпирни и взаимни докачения захванахѫ се още при първитѣ срѣщи на новодошлитѣ и старитѣ учители, а особенно между директора и инспектора, поради различното разбиранье на тѣхнитѣ длъжности. Още при приемваньето на ученицитѣ и разрѣжданьето имъ по класоветѣ се появи голѣмо несъгласие. Но при всичкитѣ неприятности работата отиваше доста добрѣ, понеже най-важнитѣ въпроси се рѣшавахѫ отъ събранието на учителитѣ. Пазеньето на тишината, изобщо надглежданьето на ученицитѣ, както и надглежданьето за чистотата и реда на гимназията завеждаше инспекторътъ, а директорътъ, като се бѣше отстранилъ

отъ управлението, повече гледаше прѣдставителната часть на гимназията, като се явяваше за разни обяснения прѣдъ правителството и като прѣдставяше гимназията прѣдъ обществото. Това положение на работитѣ се продължаваше отъ откриването на гимназията, сир. отъ края на м. Октомврий, до началото на Декемврий, когато съ дохажданьето на учителитѣ *Танева и дякона Е. Рилски* се захванѫ изработваньето на устава за по-редовенъ учителски съвѣтъ, съгласно съ екзархийското писмо подъ № 735, отъ 10 Декемврий 1882 год. Директора още по-напрѣдъ си бѣ далъ оставката, но не му се прие; а слѣдъ нареждането на устава и двата — и директора, и инспектора, — доброволно се отказахѫ отъ своитѣ длъжности въ полза на учителския съвѣтъ, понеже виждахѫ, че въ тази неопрѣдѣленость, която сѫществуваше, не бѣше възможно да върви понататъкъ управлението на гимназията. Прѣзъ всичкото врѣме, до когато се управляваше гимназията по такъвъ начинъ, редовни архиви не сѫ се държали, понеже положението бѣше неопрѣдѣлено. Но при всичко това, извършили сѫ се много работи, като напримѣръ, нареждането програмата отъ учителитѣ, раздѣлението на прѣдметитѣ и часоветѣ между учителитѣ, разрѣждането на класоветѣ, направата на принадлежноститѣ и други нѣща, които станахѫ съ съдѣйствието и помощьта на всички учители.

Особенно много врѣме прѣзъ м. Септемврий се употрѣби при нареждане програмата за сѫществующитѣ четири класа. Готова программа нѣмаше, нито пакъ имаше нѣкои указания и инструкции за това отъ началството, а всичко бѣше прѣдоставено да направятъ въ това отношение самитѣ учители. При съставянето ѝ взехѫ се прѣдъ видъ программитѣ на гимназиалнитѣ училища въ Княжество България и И. Румелия, понеже самитѣ учители по-добрѣ бѣхѫ запознати съ тѣхъ, отъ колкото съ программитѣ на другитѣ инородни и иностранни училища. При разсѫжденията се взе за основа програмата на Пловдивската реалка, и въ нея, съобразно съ тукашнитѣ обстоятелства, се направихѫ нѣкои измѣнения. Така, напримѣръ, понеже твърдѣ мнозина отъ ученицитѣ идватъ съ идеята, че българитѣ не сѫ имали свое минѫло и че тѣ сѫ най-долниятъ родъ на земята, рѣши се въ първия класъ да се въведе прѣдмета за българска история, въ видъ на биографически уроци. За да могѫтъ ученицитѣ поне да се обясняватъ по гръцки, за да могѫтъ да се запознаѫтъ поне съ гърцката журналистика и изобщо поради потрѣбността на този языкъ тука, бѣ се прѣдвидѣлъ отъ св. Екзархия особенъ учитель само за него, и то да се захваща отъ втория класъ.

Като се имаше прѣдъ видъ, че ученицитѣ въ младата си възрасть много повече могѫтъ да изучватъ чужди язици, понеже при неразвитостьта на тѣхния разсѫдъкъ добрѣ е развита меха-

ническата память, — въведе се изучванието на френското и турското езикъ въ първитѣ класове, съ по три часа въ седмицата. Но кждѣ края на годината учителския съвѣтъ се убѣди, че езицитѣ твърдѣ много повредѣихѫ на ученицитѣ, особенно въ първия класъ, като имъ отнѣхѫ много врѣме, та неможахѫ да се приготвятъ по най-важнитѣ прѣдмети.

До кждѣ първи Януарий 1883 година, учителския съвѣтъ биде окончателно съставенъ; правилникътъ бѣше готовъ и всички учители българи бѣхѫ го подписали, като се обѣщаваХѫ доброволно споредъ него да се управлява гимназията до края на учебната година. Правилникътъ биде испратенъ въ св. Екзархия за потвърждение. Сжщеврѣменно се избра прѣдсѣдатель и се назначихѫ класни наставници и дежурни учители споредъ правилника; заведе се книга за записванье отсжтствията на учителитѣ и се доставихѫ други нѣща споредъ правилника, но отговоръ отъ св. Екзархия нѣмаше никакъвъ. Тогава, въ едно отъ засѣданията на съвѣта, като се видѣ, че, ако остане по такъвъ начинъ работата, може да станѫтъ още по-голѣми бъркотии въ гимназията, понеже директорътъ и инспекторътъ си дадохѫ оставкитѣ, а правилника за управлението, изработенъ отъ учителитѣ, още не бѣше потвърденъ, прѣдложи се и се прие да се запише въ протокола и да се подпишѫтъ всичкитѣ членове отъ съвѣта, че се обвързватъ до края на тая година да слѣдватъ въ учителскиятъ съвѣтъ и да изпълняватъ правилника. Това нѣщо биде направено, като се взе прѣдъ видъ, че св. Екзархия още отъ началото на годината, като не бѣше отговорила на нищо, имаше съмнѣние, да ли ще отговори и за правилника, и съ цѣль, щото нѣкои отъ учителитѣ по-послѣ, като имъ се види несгодно нѣкое рѣшение на съвѣта, да не се оттеглѫтъ и така да дойде гимназията въ разстройство. Слѣдъ това учителския съвѣтъ започнѫ да работи споредъ както бѣше прѣдвидено въ правилника и така се продължава неговата дѣятелность до края на учебната година.

Съвѣтътъ при своето сжществувание, отъ записванието протокола отъ 10 Януарий въ протоколната книга до края на Юний, е ималъ 43 засѣдания, отъкоито 12 редовни, а останжлитѣ извънредни. Въ своитѣ засѣдания съвѣта се е занимавалъ съ работи на гимназията въ учебно отношение. До това врѣме програмата и расписанията на уроцитѣ бѣхѫ влѣзли въ сила и прѣподаванието слѣдваще редовно. Слѣдъ като се привикахѫ да вземѫтъ всички учители участие въ управлението, като класни наставници и дежурни учители въ зданието на гимназията, работитѣ за по-неважни нѣща повечето се рѣшаваХѫ отъ класнигѣ наставници частно.

Понеже съвѣтътъ испърво мислеше, че длъжность негова е да указва на св. Екзархия нѣкои недостатъци въ пансиона, които направо досѣгатъ до учебната или нравственната страна

на гимназията, то си позволи нѣколко пѫти да рапортира, безъ да гледа ще ли се приемѫтъ неговитѣ рапорти съ удоволствие, или обратно, като се стараеше съ това да испълни добросъвѣстно своята длъжность. Но най-послѣ, като видѣ, че ученицитѣ вънъ отъ гимназията и вѫтрѣ въ пансиона съвсѣмъ сѫ извадени отъ неговия контролъ, видѣ се принуденъ съвѣтътъ да заяви, че той занапрѣдъ не се счита за нищо отговоренъ, което се върши въ пансиона и изобщо вънъ отъ гимназията. При всичко това, съвѣта на нѣколко пѫти биде принуденъ да разглежда работи, които сѫ се извършвали вънъ отъ пансиона и гимназията по тази проста причина, че неможеше да прѣнебрѣгне фактитѣ и да прѣдостави ученицитѣ сами на себе си безъ лошо впечатление и влияние. Такива бѣхѫ случаитѣ, когато нѣкои отъ ученицитѣ бѣхѫ се причастили слѣдъ като яли блажно, и работитѣ по писмата, пращани въ женския пансионъ. Колкото и да желаеше съвѣтътъ да избѣгва разглежданьето на тѣзи нѣща, но не му бѣше възможно, защото самитѣ ученици вече знаехѫ, че учителския съвѣтъ има за всичко това извѣстие. Причината, гдѣто учителския съвѣтъ се отказа да разглежда такива нѣща бѣше, че нравственната часть на пансиона бѣше прѣдоставена исключително въ рѫцѣтѣ на съдържателя на пансиона; учителския съвѣтъ нѣмаше никаква възможность да контролирва и прѣдварва, за което своеврѣменно и напространно е съобщилъ на светата Екзархия.

За всичкитѣ по-важни въпроси, които сѫ се рѣшавали въ учителския съвѣтъ, се е рапортирало въ Екзархията съобразно съ протоколитѣ, подписани отъ всичкитѣ членове на съвѣта. По нѣкои въпроси учителския съвѣтъ си е позволявалъ да се несъгласява съ мнѣнието и погледитѣ на св. Екзархия, но за това той всѣкога е прѣдставялъ своитѣ основания и никога вънъ отъ своята кореспонденция не си е позволявалъ да изказва своето несъгласие или противно мнѣние, нито пакъ съ своитѣ дѣйствия се е противилъ на екзархийскитѣ разпореждания. За чистосъвѣстното и явно излаганье на своитѣ мнѣния по нѣкои въпроси, като напримѣръ по въпроса: „всѣкой ученикъ, който нежелае да сѣди въ пансиона, да се испѫди отъ гимназията“, съвѣтътъ, види се, е навлѣкълъ върху себе си неудобрѣнието на св. Екзархия, която, освѣнъ едно писмо подъ № 51, испратено на съвѣта чрѣзъ контролната комиссия, не отговори ни единъ пѫтъ на писмата и рапортитѣ му, и до края на годината не му потвърди, ако ще би и съ изключения, правилника. При всичко това, понеже въ правилника бѣхѫ прѣдвидени правата и длъжноститѣ на всѣкого, то особни нѣкакви стълкновения не е имало до края на годината, и всичкитѣ учители сѫ си испълнявали точно възложенитѣ отъ правилника тѣмъ длъжности. Трѣбва да се признае, че прѣпирни вѫтрѣ въ съвѣта е имало много и доста шумни, при това произлизали сѫ и неприятности, но тѣ сѫ се отнасяли

къмъ подигнѫтитѣ въпроси и за тѣхното разяснение, споредъ както се вижда отъ протоколитѣ, нѣща които сѫ неизбѣжни въ всѣко събрание, гдѣто се рѣшаватъ подобни въпроси. При всичко, че въпроситѣ въ съвѣта се рѣшавахѫ по вишегласие, но, споредъ правилника, всѣки единъ отъ членоветѣ на съвѣта има право да се подписва при особно мнѣние; но само на два-три пѫти членоветѣ на съвѣта сѫ видѣли за нуждно да се подпишѫтъ при особно мнѣние и то за въпроси не до тамъ важни, като напримѣръ за сваляньето на повѣдението отъ три на двѣ, за пѣнието и други.

Така вървѣхѫ работитѣ на съвѣта до скоро врѣме, но прѣди единъ-два мѣсеца, по частни инструкции, види се отъ св. Екзархия, о. архиман. Козма, единъ отъ членоветѣ на съвѣта, не щеше да подписва протоколитѣ нито просто, нито подъ особно мнѣние, като отлагаше отъ засѣдание на засѣдание, безъ обаче да прѣстане да дохожда въ засѣданията и да взема участие въ работитѣ на съвѣта, като неговъ членъ до най-послѣдно врѣме. Другъ единъ отъ членоветѣ на съвѣта, К. Шапкаревъ, по поводъ на появившето се дѣло между него и Райнова, съ едно писмо отъ 17 Май т. г. заяви, че прѣстава да бѫде членъ на съвѣта и не ще отива въ IV класъ по гърцки язикъ. Послѣдствие на това, до края на учебната година К. Шапкаревъ не е приемалъ никакво участие въ рѣшенията на съвѣта. Останѫлитѣ петима членове слѣдвахѫ редовно да посѣщаватъ засѣданията на съвѣта до края на учебната година. При всичкитѣ спънки и прѣчки, които се полагахѫ на съвѣта, за да не може да работи, при всичкитѣ лъжливи и клѣветнически доношения и распърсквани нарочно съ цѣль слухове за дѣятелностьта му, съвѣтътъ можа да доискара учебната година въ редъ, нареди испититѣ и други потрѣбни нѣща, и най-сетнѣ сполучи да отпразднува тържествено и блѣскаво акта на гимназията на 19 Юний. Но при всичко това трѣбва да се забѣлѣжи, че тѣзи прѣчки сѫ биле причината, гдѣто нѣкои точки отъ правилника не сѫ могли да се испълнѫтъ, като, на примѣръ, държаньето въ редъ на училищнитѣ принадлежности, понеже съ едно екзархийско писмо о. арх. Козма се назначава стопанинъ на училището съ всичкитѣ му принадлежности. По тази причина и прѣдвидения въ правилника списъкъ на училищнитѣ принадлежности не е съставенъ и не сѫществува въ съвѣта.

Изработения и приетия правилникъ за ученицитѣ не се обяви на самитѣ ученици и не се даде прѣписъ въ тѣхнитѣ ржцѣ, понеже слѣдъ съставяньето на съвѣта захванахѫ се работитѣ по уловенитѣ писма и други расправии, и понеже особенна нужда не се чувствуваше, защото: 1) по-голѣмата часть отъ този правилникъ е копье отъ общия правилникъ за училището; 2) класнитѣ наставници дадохѫ устни наставления, казвахѫ и привождахѫ членоветѣ отъ този правилникъ, и изобщо, ако и необявенъ

официално, но се слѣдваше по него до края на годината и 3) най-послѣ мирния характеръ на самитѣ ученици вжтрѣ въ гимназията не прѣдизвикваше нѣкаква особна нужда за него.

Съвмѣстно засѣдание въ съвѣта съ другигѣ учители не е имало, тъй като не се е видѣло нужда за това, понеже другитѣ учители сж давали своитѣ всѣки мѣсечни бѣлѣжки за поведението на ученицитѣ, което всѣкога се е зимало въ внимание. На края на годината, понеже оставаше само единъ денъ, за да се съставжтъ свидѣтелствата, рѣши се въ съвѣта, щото всѣки класенъ наставникъ да се споразумѣе съ прѣподавателя по всѣки прѣдметъ въ своя класъ за общата бѣлѣжка на ученика. Сжщо и за поведението на ученицитѣ, за да се свърши по-скоро, рѣши се всѣки класенъ наставникъ да вземе бѣлѣжки отъ всѣкой учитель за поведението на ученицитѣ отъ своя класъ и послѣ вече въ съвѣта да се рѣши за общата бѣлѣжка по поведението. За да се разрѣшаватъ други нѣкои въпроси учебни или педагогически, сир. за начина на прѣподаването и др., не е било възможно да се викатъ по тая проста причина, че не сж могли да се споразумѣватъ, понеже нѣкои отъ учителитѣ, които влизатъ въ състава на учителския съвѣтъ, не знажтъ по български, а тъй сжщо никой отъ българскитѣ учители не знае добрѣ тѣхния язикъ. Що се касае до прѣподавателя на френцуски язикъ, то той, като съдъжатель на пансиона, споредъ правилника на сжщия пансионъ, бѣше задълженъ да дава всѣкой мѣсецъ рапортъ за състоянието на ученицитѣ въ всѣко отношение, чрѣзъ контролната коммиссия, което обаче той ни единъ пжтъ не испълни.

Съвѣтътъ е кореспондиралъ само съ св. Екзархия по освѣтлението на нѣкои въпроси, съ контролната пансионерска коммиссия, съ която е кореспондиралъ повечето за набавяньe на нуждитѣ нѣща, и само двѣ писма сж писани до родителитѣ или настойницитѣ на ученицитѣ.

Всичкитѣ въпроси прѣзъ течение на годината сж се подлагали на рѣшение въ съвѣта, така или инакъ били сж рѣшени, освѣнъ въпроса за работата на г. Райнова и г. Шапкарева, съ която не пожела да се занимае и за която всичкитѣ писма се проводихж въ св. Екзархия за освѣтление по този въпросъ.

Прѣзъ всичкото врѣме, до като управляваше съвѣтътъ, щомъ работата се касаеше до правителството или обществото, пакъ прѣдставяше гимназията г. Райновъ, който, ако и да си бѣше далъ оставката отъ директорството, но споредъ правилника оставаше пакъ прѣдставитель на гимназията прѣдъ правителството и обществото; заради това въ прѣписката съ правителството и въ поканителнитѣ писма прѣдъ обществото, както и въ празднични и официални дни на училището, той се явяваше като директоръ и завѣдваше реда на праздника по прѣдварително съгласие съ съвѣта.

V. Приеманье и распрѣдѣление на ученицитѣ по класове.

Прѣзъ истеклата учебна година числото на ученицитѣ се е уголѣмило твърдѣ много, сравнително съ числото имъ прѣзъ минѫлата 1881/82 година. Отъ минѫлата година бѣхѫ останѫли само 82 ученика, а нови постѫпили тази година още 107 ученика. Отъ новопостѫпившитѣ най-много се настаниха въ I и IV кл.

Знайно е, че за да има успѣхъ въ едно заведение, за да бѫдѫтъ силитѣ на ученицитѣ равномѣрни, за да може по-добрѣ да се наблюдаватъ въ нравственно и здравословно отношение, въ всичкитѣ почти по-добрѣ наредени училища, гледатъ между друго на възрастьта и на подготовката. За голѣма жалость при тукашнитѣ условия, за сега поне, неможа да се испълнява не само първото, но и второто сѫществено условие за добрия напрѣдъкъ на едно учебно заведение. Особенно относително възрастьта, твърдѣ често се случваше и ще се случва още за дълго врѣме, че момци възрастни по на 20—22 години, но съ съвсѣмъ слаба подготовка, се допущатъ да слѣдватъ, напримѣръ въ I класъ, заедно съ 10—12 годишни дѣца. За сега поне, по никакъвъ начинъ не е възможно да се пази мѣрка на възрастьта за разнитѣ класове при приеманьето. Главната причина за това е общеизвѣстна и неизбѣжна почти и въ всичкитѣ други български училища, а толко повече тука, гдѣто главната цѣль на училището е — да приготви прѣди всичко и по-скоро учители. Послѣдствие на това сѫ се допущали, а и трѣбва да се допущатъ и занапрѣдъ, ученици възрастни и даже женени, особно когато тия ученици сѫ били учители по селата и дохаждатъ само за да се приготвѫтъ по-добрѣ.

Другото сѫществено условие при приеманьето и распрѣдѣлението на ученицитѣ по класове — достаточната имъ подготовка по прѣдметитѣ, — сѫщо не се е изисквало и не е могло да се изисква съ надлежната строгость. По възможность, разбира се, полагало се е старание, щото ученицитѣ да постѫпватъ въ съотвѣтствующитѣ имъ класове, но всѣкога не е било възможно да не се оказва снисхождение. Мнозина отъ ученицитѣ идваха право отъ гръцкитѣ училища съ гръцкитѣ книги и съ достаточна подготовка по прѣдметитѣ, снабдени съ надлежнитѣ свидѣтелства, а особенно ученицитѣ отъ Воденско, Сѣрско, Демиръ-Хисарско и Драмско, но тѣ не сѫ знаяли да прочитатъ по български и по-лѣсно имъ е било да говорѫтъ по прѣдметитѣ на гръцки, отъ колкото на български. На такива ученици се е правило снисхождение, но тѣ отъ начало сѫ оставали по-назадъ, понеже сѫ се занимавали повече съ языка, отколкото съ прѣдметитѣ. Както и да е, но подобни ученици сѫ били най-добрѣ приготвенитѣ. Други ученици, които сѫ дохаждали направо отъ българскитѣ училища, намѣсто да бѫдѫтъ по-добрѣ приготвени за постѫпванье въ класоветѣ, били сѫ повечето най-слаби. При-

чината на това се заключава въ туй, гдѣто народнитѣ училища по цѣла Македония нѣматъ една и сѫща программа, а всѣкой учитель прѣподава такива прѣдмети, каквито му минѫтъ прѣзъ ума, безъ да е запознатъ ни най-малко съ тѣхъ, а само съ цѣль да се прѣпоржча, че знае да прѣподава всички прѣдмети. Така, напримѣръ, явявали сѫ се дѣца отъ второ и трето отдѣление, които не сѫ знаяли да прочитатъ, а накъ сѫ учили всеобща история, естествена история, география, счетоводство, политическа икономия и други високи науки. Когато сѫ се явили момци съ подобна подготовка, като се е земала прѣдъ видъ тѣхната възрасть, оставяли сѫ се въ I класъ, а по нѣкога сѫ се прѣвождали въ II класъ.

Третата причина, гдѣто изобщо не се е изисквалъ строгъ систематически испитъ при постѫпваньето, е тази, че се срѣщатъ дѣца на лица важни, на които, ако не се направи щението, могѫтъ твърдѣ много да повърѣджтъ на работата по събужданье на населението. Отъ друга страна имало е дѣца, испратени отъ общинитѣ изъ вътрѣшностьта на страната, които не е било възможно да се възвърнѫтъ назадъ. Ето въ общи черти главнитѣ причини, поради които при приеманьето на ученицитѣ въ съответственнитѣ класове, се е правило снисхождение, и съ всичката строгость не се е изисквало знаньето на материала, нуженъ за постѫпваньето въ извѣстенъ класъ.

Приеманьето на ученицитѣ станѫ не така редовно, както би трѣбвало. При всичко че се бѣше рѣшило да присѫтствуватъ при приемнитѣ испити всички учители, но мнозина отъ тѣхъ присѫтствуваѫ при приеманьето не всѣкога, едни по болесть, други — защото отсѫтствуваѫ отъ града и пр. Поради неопрѣделенностьта на длъжноститѣ директоръ и инспекторъ, поради неопрѣдѣленностьта на правата, които би трѣбвало да има учителския съвѣтъ, — между директора и инспектора станѫ непріятность при приеманьето, и първия се оттегли, а втория продължаваще самъ да приема ученицитѣ и да ги распорежда въ класоветѣ, като се основаваще върху правата си — да управлява вѫтрѣшната часть на гимназията.

Поради всичкитѣ горѣизложени причини, въ класоветѣ се намиратъ ученици съ съвсѣмъ слаба подготовка, които до послѣдно врѣме не сѫ могли да разбиратъ прѣподаваемитѣ прѣдмети. Заради това и успѣхътъ по всичкитѣ прѣдмети, сравнително съ онзи, който би трѣбвало да се очаква, като отъ класове гимназиални, е твърдѣ посрѣдственъ, даже слабъ. Освѣнъ това и малкото онния ученици, които сѫ имали малко-много достаточна подготовка, сѫ лишени отъ всѣкакво общо умственно развитие и не сѫ приготвени да слушатъ малко по-отвлѣчени разсѫждения по сериознитѣ прѣдмети.

V. Занимание на ученицитѣ.

По горнитѣ причини, при всичко че тази година, сравнително съ минѫлата и само по себе си, има доста голѣмъ успѣхъ, но до онова положение, въ което би трѣбвало да се намиратъ ученицитѣ по своитѣ знания, има още твърдѣ много да се желае. Ето защо истеклата учебна година трѣбва да се счита просто като подготовителна, сир. прѣзъ тая година се е сполучило да се попригответѫтъ ученицитѣ, та да могѫтъ за идущата година поне малко да разбиратъ отъ онова, което ще имъ се прѣподава въ класъ по прѣдметитѣ.

При всичко това, прѣзъ цѣлата година ученицитѣ сѫ употрѣбили примѣрно прилежание и неуморно старание, за да могѫтъ, чрѣзъ добросъвѣстенъ трудъ, да се приготвѫтъ хубаво. И наистина, трѣбва да се признае, че процентътъ на ленивитѣ и развалени въ това отношение ученици е съвсѣмъ малъкъ въ нашето училище. Добритѣ резултати въ края на годината и успѣхътъ, сравнително съ разнитѣ прѣчки и неугодности, които постоянно сѫществуваха въ тѣхнитѣ занимания, — сѫ огромни, ако се земе прѣдъ видъ при другитѣ прѣчки и краткостьта на учебната година.

Но нито старанието на учителитѣ, нито трудътъ на ученицитѣ не бѣха въ състояние прѣзъ цѣлата година да побѣдѫтъ необоримитѣ прѣпятствия срѣщу успѣха, които прѣпятствия отъ друга страна, при малко грижа и старание отъ страна на висшето началство на гимназията, твърдѣ лесно би се отмахнѫли. Между друго за нуждно считаме да споменемъ тука слѣдующитѣ най-главни:

1) Изобщо, като прѣзрѣмъ всичкитѣ други неугодности, ако има на нѣщо да се благодари, гдѣто гимназията неможа да покаже тая година потрѣбния успѣхъ, то е — нѣманьето на учебници, рѫководства и учебни пособия. Това може да се каже изобщо за всичкитѣ прѣдмети, които сѫ се прѣдавали въ гимназията. Въ града книжарница несѫществува, въ цѣла Македония — сѫщо; даже и въ Одринско нѣмаше, така щото и да искахѫ ученицитѣ, неможахѫ да си купѫтъ, а трѣбваше сами да си исписватъ отъ България или Източна-Румения. За доставлението на учебници се пиза своеврѣменно още прѣзъ Септември, прѣди да се захване учението, въ св. Екзархия отъ страна на учителитѣ; устно се говори отъ нарочно испратения и по други работи отъ тука човѣкъ и списъка се прѣдаде, но отговоръ и до денъ днешенъ непослѣдва. Отъ чужбина исписвахѫ си книги само ония отъ ученицитѣ, които бѣхѫ по-богати и имахѫ доста пари за пощенски разноски, съ които книгата ставаше двойно по-скѫпа, а стипендианитѣ и по-бѣднитѣ ученици останахѫ цѣла година безъ учебници. И даже по-богатитѣ ученици трѣбваше да чакатъ по два и повече мѣсеца, за да дойдѫтъ

книгитѣ имъ отъ Пловдивъ или София. При това мнозина, които нѣмахѫ тамъ познайници, бѣхѫ принудени да се обръщатъ писменно до непознати лица, които често не имъ отговаряхѫ. Наистина, контролната коммиссия се погрижи да достави на стипендиантитѣ необходимитѣ турски и французски книги, които се намирахѫ тука, но то бѣше доста късно, вече прѣзъ м. Декемврий и Февруарий, които бѣхѫ ги купили прѣподавателитѣ на своя смѣтка.

2) Не само учебници, но и никакви ученически потрѣбности нѣмахѫ повечето отъ ученицитѣ въ течение на цѣлата год. Така напр., за стипендиантитѣ и бѣднитѣ ученици не бѣше прѣдвидено въ контракта за разни класни принадлежности, и съдържателтъ, разбира се, не имъ даде нищо прѣзъ годината, пакъ и контролната коммиссия не достави на ученицитѣ най-необходимитѣ принадлежности, като: хартии, пера, тетради, мастило и др.; така щото повечето отъ ученицитѣ не сѫ били въ състояние да пишѫтъ упражнения или, при нѣманьето учебници, да си записватъ въ класъ прѣподаваемото. По тази сѫщата причина и успѣхитѣ по краснописание, чертание, рисувание и чертание географически карти е билъ много по-слабъ, отъ колкото би трѣбвало да се очаква, споредъ старанието на учителитѣ. Учителтъ по краснописание, чертение и рисувание, сѫщо и учителтъ по географията въ I и II класъ, като видѣхѫ, че на тѣхнитѣ уроци ученицитѣ сѣдѫтъ повечето празни, раздадохѫ най-послѣ на мнозина отъ себе си необходимитѣ карти, а послѣ кѫдѣ края вече контролната коммиссия ги призна за разноски и за нѣкои имъ заплати стойностьта. Изобщо трѣбва да се каже, че отъ тия ученици, които имахѫ щастието да бѫдѫтъ стипендианти или полустипендианти, ни единъ не е получилъ отъ никого за прѣзъ цѣлата година ни учебникъ по прѣдметитѣ, ни друга нѣкоя ученическа принадлежность. Светата Екзархия това всичкото знаеше отъ рапортитѣ на учителския съвѣтъ и контролната коммессия; но съвѣтътъ на своитѣ донесения и молби не се удостои да получи и до днесъ никакъвъ отговоръ. А повечето не само отъ стипендиантитѣ, но и отъ всичкитѣ ученици сѫ така бѣдни, щото не сѫ имали ни една пара за да си набавѣтъ поне най-необходимитѣ си нѣща, като: хартия, пера и мастило.

3) Освѣнъ това училището не е имало прѣзъ цѣлата почти учебна година никакви учебни пособия, което е твърдѣ много прѣчило на заниманието на ученицитѣ. Така, напримѣръ, за прѣподаванъето на географията никой неможе да откаже, че първа потрѣбность сѫ географическитѣ карти. Прѣподаванъето на географията безъ такива карти, съвсѣмъ си нѣма смисъльта, а гимназията имаше само три карти: на Африка, Австралия и Европа, и тѣ отъ старото издание на Данова, издърпани и повредени. Още отъ самото начало отъ страна на учителския съвѣтъ се е писало въ светата Екзархия, като ѝ се проводи отъ тука

списъкъ отъ най-нужднитѣ нѣща; но за голѣма жалость св. Екзархия и до днесъ не си е сторила трудъ да ни отговори. Най-послѣ учителския съвѣтъ, като видѣ, че очекванитѣ отъ Екзархията учебни пособия и принадлежности нѣма да дойджтъ поне тая година, заржча подъ отговорность на своитѣ членове едно тѣло географически карти отъ Руссия, които дойдохж само два мѣсеца прѣдъ испита, и по такъвъ начинъ може да се избави гимназията отъ срама за испититѣ, гдѣто присжтствуваxж нѣкои високопоставени лица. А въ IV класъ географията на европейска Турция се е прѣподавала по частната карта на единъ ученикъ, която той вардѣше като очитѣ си и редко позволяваше да се занимаватъ всичкитѣ ученици по нея. А всички тия принадлежности съвсѣмъ лесно бихж могли да се доставыжтъ отъ Пловдивъ най-много за двѣ недѣли. За прѣподаваньето на Всеобща История, ако не повече, то поне въ всѣкой класъ би трѣбвало да има единъ исторически атласъ. Сжщото трѣбва да се каже и за Св. История, но нито за единия, нито за другия прѣдметъ не е имало карти. За да могжтъ да разбиратъ ученицитѣ хубаво прѣподаваньето на Геометрия, трѣбва този прѣдметъ да се прѣподава, колкото е възможно по-нагледно, което не е възможно да бжде безъ нужднитѣ геометрически тѣла и фигури. По други училища, гдѣто ученицитѣ сж по-приготвени, може би, не се чувствува такъва голѣма потрѣбность въ онова, но тука този начинъ на прѣдаваньe трѣбва да бжде, може да се каже, единственния. Прѣподаваньето на Зоология, особенно въ първитѣ два класса, всѣкога ще куца, ако би да нѣма потрѣбнитѣ чучела на най-обикновеннитѣ изучаеми животни. Сжщо трѣбва да се каже и за Минералогията. Какво ще разбержтъ ученицитѣ отъ минералогията, когато тѣ нѣма да видыжтъ прѣзъ цѣлата година ни единъ минералъ. Благодарение, че прѣподавателтъ самъ имаше своя колекция отъ по-главнитѣ минерали, и така прѣминж годината той съ своя принадлежность.

Въ четвъртия класъ се прѣподаваше Физика, а пъкъ въ гимназията не е имало ни единъ инструментъ, за това не е направенъ ни единъ опитъ, а пакъ знайно е, че безъ опити прѣподаваньето на физиката неможе да окаже никакво влияние върху ума на ученика и се губи много отъ цѣлта на прѣподаваньето ѝ; и за физически кабинетъ се писа два пжти въ Екзархията и списъкъ отъ самитѣ инструменти се проводи отъ самото начало, но и до днесъ нѣма никакъвъ отговоръ.

За да могжтъ ученицитѣ да се развиватъ умственно да разбиратъ свѣстно прѣдметитѣ и да ги изучватъ по-здраво, необходимо е при всѣко училище да има ржководства и пособия по разнитѣ прѣдмети, по които и самитѣ учители би могли да се приготвыжтъ по-добрѣ. Особенъ списъкъ за най-нужднитѣ пособия и книги своеврѣменно се прати на св. Екзархия, но никакъвъ отговоръ не се получи.

Но една отъ най-главнитѣ причини, които постоянно сѫ пръчили на ученицитѣ въ тѣхнитѣ занимания, е била и недобрата наредба на пансиона. За това нѣщо учителския съвѣтъ още отъ самото начало — съвмѣстно съ общината и контролната коммисия, и отдѣлно, — се отнесе до св. Екзархия съ молба да прѣкрати безрѣдицитѣ. Още нѣколко пѫти слѣдъ това самъ учителския съвѣтъ съ указание на нѣкои несъобразности въ пансиона се обърнѫ до св. Екзархия, но слѣдъ като се получи телеграфическа заповѣдь отъ Екзархията *да си гледатъ учителитѣ уроцитѣ и да не пишѫтъ подобни нѣща*, прѣстанѫ да извѣстява въ св. Екзархия, като се надѣваше, че почитаемата контролна пансионерска коммиссия ще може сама да прѣдварди лошитѣ страни за живота на ученицитѣ въ пансиона; но при всичко това, прѣзъ продължение почти на всичкото първо полугодие не можихѫ да се прѣмахнѫтъ несгодноститѣ, а въ второто полугодие честитѣ вълнения на ученицитѣ въ пансиона доста бъркахѫ на добрия ходъ на заниманията. Не е нужда да се споменуватъ тука подъ редъ пакъ всичкитѣ ония факти, които ги е съобщилъ съвѣтътъ въ течението на годината, понеже тѣ вече сѫ извѣстни на св. Екзархия, стига да се спомене само този фактъ, че доста дълго врѣме отъ началото ученицитѣ се помѣщавахѫ въ едно здание и леглата имъ бѣхѫ натрупани почти едно вързъ друго. Особни стаи за занимание нѣмаше, нито пакъ имаше столове и маси, а ученицитѣ бѣхѫ принудени да четѫтъ и да пишѫтъ въ самата трапезария, която зарань, на обѣдъ и вечерь не бѣше свободна, така щото свободно врѣме за занимание имъ оставяше само вечерь по два часа, въ които тѣ бѣхѫ задължени да приготвѫтъ всичкитѣ си петъ уроци. Като се притуряѫтъ при това още несгодноститѣ на твърдѣ студеното помѣщение въ пансиона, което прѣзъ цѣлата зима нѣмаше никакво отопление, освѣнъ единственната животна топлина на самитѣ ученици, а така сѫщо и студенината на слабонатопленитѣ класове за прѣподаванье въ гимназията, гдѣто ученицитѣ трѣперящи трѣбваше да внимаватъ на прѣподаваемитѣ уроци, — то лесно може да се състави понятие, че условията за занимание сѫ били най-неблагоприятни за ученицитѣ.

VI. Положението на гимназията спрѣмо обществото и правителството.

Скорото и даже внезапното въздигание на първоначалното Солунско училище въ сравнително доста добрѣ наредена гимназия, прѣдизвика у нѣкои мнителни и злѣ настроени противъ нашия напрѣдъкъ людье — разни тълкувания. Особенно чудни слухове зехѫ да се пръскатъ за гимназията слѣдъ отваряньето на тазгодишния пансионъ и слѣдъ облачаньето на ученицитѣ въ униформа. Даже самитѣ правителственни кржгове се повлияхѫ

отъ тия неосновни слухове и официално попитахѫ — наистина ли е директоръ „французина“ и наистина ли гимназията е турена подъ чуждо знаме. Не се минѫ много врѣме и ето се яви нова клѣвета, че зданието, което се захванѫ тогава да се прави, нѣмало надлѣжното позволително и даже било споредъ основитѣ, расположението и по мѣрката си несгодно за училище. Пакъ се повика директора Райновъ за обяснение и самъ виляетския инспекторъ на всичкитѣ училища биде принуденъ да разгледа зданието и да събере свѣдения върху срѣдствата, съ които се прави то, тъй като злокобно распръснѫтитѣ слухове распрявѫ за едно голѣмо количество пари, което ужъ се получавало отъ Руссия. Слѣдъ като се свърши и тоя въпросъ, захванахѫ злонамѣренно да се пръскатъ слухове, че въ гимназията учителитѣ били неблагонадѣжни, тъй като повечето отъ тѣхъ били чужденци и възпитани въ Руссия. По поводъ на тѣзи слухове, а така сѫщо по поводъ на писаното въ тукашния гръцки вѣстникъ „Фаросъ тисъ Македониасъ“, че учителитѣ били панслависти и наджхвали ученицитѣ си съ ненависть къмъ гръцитѣ, — дѣятелния инспекторъ, Абдулъ Рахманъ ефенди, пакъ ненадѣйно посѣти училището, като събра надлежнитѣ свѣдения и статистически данни по българскитѣ училища въ града; а на вѣстника, въ който бѣше напечатана статията, се отговори отъ името на директора съ друга статия, която се напечата подъ страхъ на наказание отъ закона.

Но неприятелитѣ на българщината тука, като видѣхѫ, че съ това неуспѣхѫ нищо, распръснахѫ тайно слухъ, че въ гимназията се прѣподава по учебници съ най-противно на турското правителство съдържание, че тамъ имало картини съ прѣстѫпно съдържание и че въ пансиона и гимназията се прѣподаватъ най-опасни за държавата науки. Този слухъ накара почитаемата учебна коммиссия на Солунския виляетъ да опрѣдѣли особни людье, за да направѫтъ и ненадѣйно ревизия на гимназията. И наистина, когато веднажъ слѣдъ обѣдъ се прѣподавахѫ уроцитѣ редовно, дохождатъ въ класоветѣ — прѣдсѣдателтъ на казанната коммиссия, виляетския инспекторъ, политика — меймуру и единъ терджуманинъ на военния сѫдъ, родомъ гъркъ. При всичкитѣ старания и издирвания, както въ мѫжския пансионъ и гимназията, тъй и въ дѣвическия пансионъ, тѣ ненамѣрихѫ нищо, а задържахѫ само книгата „Дѣтински свѣтъ“, защото въ нея имало напечатано на края „Дѣй родътъ ми!“

Слѣдъ нѣколко врѣме, по поводъ на тая случка, противнитѣ вѣстници захванахѫ да распръскватъ разни лоши слухове за гимназията и пансионътъ, като, напримѣръ, че се учели военни науки и нощѣ се правили военни упражнения. По слѣдствие на това въ обществото се распространи слухъ, че гимназията е затворена отъ правителството и този слухъ се продължава доста врѣме. Като отговоръ на всичко това директорътъ Райновъ по-

даде протестъ въ учебната коммиссия, съ който молеше да се опровергаятъ официално распръснѫтитѣ лоши слухове по вѣстницитѣ. Но и слѣдъ това непрѣстанахѫ клѣветитѣ. Въ гимназията бѣше се съставилъ пѣвчески хоръ подъ управлението на г-жа Стателова. Завистливи за неговия успѣхъ гръцитѣ распръснѫли слухове, че то не било църковенъ хоръ, но било военна вокална музика и въ него се пѣяли противни пѣсни и революционни маршове. За послѣденъ пѫтъ правителството даде ухо на тѣхнитѣ увѣщания и инспекторътъ ненадѣйно направи ревизия въ врѣме на пѣнието и се убѣди, че то е църковенъ хоръ и нѣма нищо опасно.

Слѣдъ това вече полека-лека захванахѫ да се уталожватъ развълнуванитѣ настроения и всички въ града привикнахѫ да гледатъ на гимназията, като на обикновенно по-високо учебно заведение. По случай на тритѣ официални празници на училището: *Св. Кирилъ и Методий, откриванъето на испититѣ и акта* — гимназията се удостои съ посѣщението на мнозина високопоставени лица отъ другитѣ народности. Особенно акта на гимназията биде удостоенъ съ присѫтствието на н. високопрѣвъсходителство главния ни управитель *Галибъ паша*, който по случай на исказанитѣ слова, благоволи да отговори чрѣзъ виляетския инспекторъ на училищата, и да се отзове твърдѣ лестно, удобрително и отчински къмъ гимназията и служащитѣ въ нея учители. Сѫщо на това тържество присѫтствуваxѫ и консулитѣ: русския, английския, французския и ромѫнския; всичкитѣ почти по-високи граждански чиновници и по-първи граждани отъ турска, гръцка и еврейска народность.

Изобщо въ това отношение учителския съвѣтъ съ удоволствие бѣлѣжи, че при всичкитѣ клѣвети и прѣчки, особенно кѫдѣ края на годината, гимназията сполучи до нѣкѫдѣ да се издигне въ очитѣ на общественото мнѣние и да се постави въ надлежното положение.

VII. Бюджетътъ на гимназията.

За бюджета на гимназията учителския съвѣтъ не е въ състояние да даде никакви свѣдения, тъй като всичко, което се е отнасяло до материалната часть на гимназията, било е прѣдадено още отъ началото на годината въ рѫцѣтѣ на контролната пансионерска комисия. Когато е потрѣбвало нѣщо въ гимназията, което е изисквало малко разноски, съвѣтътъ се е обръщалъ съ писмо до комисията и тя го е доставяла. Сѫщо така комисията е платила часть отъ пощенскитѣ разноски.

VIII. Библиотека и учебни принадлежности.

При гимназията не е имало никаква библиотека нито за ученицитѣ, нито за учителитѣ. При всичко, че отъ началото на годината се писа и списъкъ се даде за доставяньето на нѣкои кни-

ги, но отговоръ отъ св. Екзархия не дойде. Като принадлежность на гимназията имаше отъ минжлата година останжли единъ зоологически атласъ отъ Шуберта, единъ земски глобусъ и три географически карти: Европа, Африка и Австралия. Тая година се подарихж отъ разни лица слѣдующитѣ книги: Зоология, Ботаника и Минералогия, прѣводъ отъ Урумова (Покорний), География и История за IV отдѣление отъ Манчова и каталогъ на Дановитѣ учебни книги, испратенъ отъ него самаго. На краятъ на годината се купи едно тѣло географически карти на русски. Освѣнъ тия гимназията не притѣжава никакви други учебни и спомагателни книги, нито нѣкакви други класни пособия, освѣнъ мебелитѣ въ класоветѣ.

IX. Архива на учителския съвѣтъ.

Архивата на учителския съвѣтъ се състои:

1) Отъ копирна книга за кореспонденцията му № 52;

2) Протокодна книга;

3) Дѣло на входящитѣ книжя;

4) Книга за записванье отсжтствията на учителитѣ;

5) Журнали на всичкитѣ класове за истеклата учебна година на брой 6;

6) Общъ списъкъ за тримѣсечнитѣ бѣлѣжки по успѣхитѣ и поведението на всичкитѣ ученици отъ всички класове;

7) Главенъ списъкъ на ученицитѣ;

8) Списъкъ за годищнитѣ, испитнитѣ и общитѣ бѣлѣжки по успѣха и поведението на всичкитѣ ученици.

Отъ прѣдвиденитѣ въ правилника за управлението на гимназията книги, не се е съставила и държала само една, именно — „Книга са покжщнината на гимназията“, като библиотека, физически и химически кабинетъ, едно, защото подобни нѣща не сж сжществували, а друго, защото съ едно Екзархийско писмо за пъленъ стопанинъ на зданието и неговитѣ принадлежности се признава отецъ архимандритъ Козма.

X. Мнѣние на съвѣта за подобрѣние на гимназията въ всѣко отношение.

1.—Най-настоятелна, неминуема нужда е — да се направи прѣди всичко зданието на гимназията. Споредъ както се вижда отъ по-горѣказанното за зданието на гимназията, въ сегашната вѣхта сграда не бѣше възможно да се побержтъ ученицитѣ даже тази година. За идущата учебна година, безъ всѣко съмнѣние, утвърдително може да се каже, че ученици ще да има много повече, понеже тукашната гимназия, като единствено срѣдно учебно заведение на българитѣ въ Македония, отъ година на година все повече и повече ще се пълни съ ученици. Да-

же сега още, слѣдъ испититѣ, захванахѫ да заявяватъ желание да помѣстяватъ дѣцата си бащи отъ такива затънтени мѣста, за които по-напрѣдъ не е имало никаква надѣжда и то, ако тая година отъ нѣкѫдѣ е имало троица, до година отъ тамъ трѣбва да се очакватъ десетъ души. Като видѣхѫ тазгодишното подобрѣние на гимназията и като се надѣватъ за идущата година да бѫде още по-добро нейното положение, мнозина даже отявлени гъркомани иматъ намѣрение да проводѧтъ чадата си въ гимназията. При таквози положение на работата, когато и тазгодишнитѣ 189 ученици и 4 класа едва се побирахѫ съ голѣмо притѣснение и мѫчнотии въ старото здание, то идущата учебна година по никакъвъ начинъ неможе да служи за гимназия, а ще трѣбва да се земе подъ наемъ нѣкое друго помѣщение. А такъво помѣщение, назначено и пригодно за учебно завѣдение, нѣма въ Солунъ да се дава подъ наемъ. Даже изобщо голѣма кѫща за пансионъ, която би побрала 200 ученика, не се намира, и ако се намѣри, то бива стара, на опадванье и опасна за живота на ученицитѣ, каквото бѣше зданието за тазгодишния голѣмъ мѫжски пансионъ, въ който се помѣстяваха не повече отъ стотина учсници. За това и да се намѣрѧтъ подъ наемъ подобни кѫщи, гимназията ще трѣбва да бѫде раздѣлена на двѣ отдѣлни части, нѣщо, което доста може да побърка за реда въ гимназията. Освѣнъ това, наемътъ тука ще излѣзе толкова скѫпъ, щото по-добрѣ ще бѫде да се направи ново здание, тъй като само наемътъ за нѣколко години ще погълне толкова разноски почти, колкото ще стори направата на цѣлото здание.

Отъ друга страна, да се поправи старото здание и да се приспособи за гимназия, не е възможно по много причини: 1) най-главната причина е тази, че то е дървено и старо, и прѣправкитѣ, колкото добри и скѫпи да бѫдѫтъ, тѣ не ще могѫтъ да го задържѫтъ за дълго врѣме, а ще трѣбва пакъ за най-скоро врѣме да се почне здание ново; 2) споредъ прѣсмѣтваньето на опитнитѣ тукашни майстори прѣправката ще стори толкова, щото по-добрѣ би било да се притурѧтъ още нѣколко лири и да се направи новото. Най-послѣ и да станѫтъ всичкитѣ възможни прѣправки, пакъ зданието не ще бѫде сгодно и не ще може да се приспособи за гимназия, тъй като не ще да има достаточно освѣтление, защото съ по-голѣмата си продълговата часть, то е обърнѫто къмъ двороветѣ на турски кѫщи, стопанитѣ на които не позволяватъ, нито пакъ ще позволѧтъ да се отворѧтъ тамъ прозорци; а пакъ безъ това половината отъ помѣщението се губи, както и сега.

И така, остава едничкото спасително нѣщо — да се направи часъ по-скоро зданието на гимназията. Дворътъ на помѣщението е доста обширенъ и около него е възможно да се направи едно голѣмо здание, което да служи и за пансионъ, и за гимназия, и за други потрѣби, и пакъ дворъ ще остане достаточно. Напра-

вата на новото здание не ще бжде сега мжчна, нито много скжпа, защото основитѣ здрави и широки сж вече искарани, което бѣше най-мжчното; сега остава да се издига зданието и да се доправи извжтрѣ, за което при по-голѣми усилия се изисква по-малко врѣме. Желателно би било, щото св. Екзархия да се погрижи да го направи на три ката, като се почне сжщеврѣменно и праченьето около двора подъ видъ на буквата П. Ако не се направи за скоро врѣме зданието на гимназията, даже ако да би и се доставили всичкитѣ необходими нѣща, пакъ за дълго врѣме ще куца въ всѣко отношение,

По-скорошното свършванье на поченжтото ново здание е нуждно и необходимо и по други причини. Тука особно българското население е навикнжло да гледа на вънкашността, и за това може да се привлече най-много чрѣзъ вънкашность. Ако би да стои още нѣколко врѣме така недоправено зданието, губи се твърдѣ много отъ престижа на българщината и отчаянието, което е твърдѣ естественно у тукашнитѣ българи, които сж виждали разни надѣжди осуетени, пакъ ще се прояви съ особенна сила, подклажданo отъ гърцитѣ, и ще може да доведе голѣма врѣда на учебното и на народното ни дѣло. Най-сетнѣ за самото наше народно достолѣпие трѣбва да се направи часъ по-скоро.

2. — За успѣха на гимназията въ идущата учебна година нуждно е подобрѣнието на пансиона. Съобразно съ мѣстнитѣ условия, въ които е поставена гимназията и изобщо българщината тука, необходимо е да сжществува при гимназията пансионъ, въ който, по възможность, да бжджтъ помѣстени всички ученици; но, разбира се, никому отъ ученицитѣ да се не забранява да живѣе на частни квартири, понеже мнозина ученици, като бѣдни, немогжтъ да постжпжтъ въ пансиона, а могжтъ вънка съ по-малко разноски да прѣминжтъ годината и да слѣдватъ въ гимназията. За да може да се постигне тая цѣль, трѣбва да се направи платката за проживяванье въ пансиона колкото е възможно по-низска и да не се прави снисхождение, нито да се указва помощь на богатитѣ и заможнитѣ, а на сиромаситѣ и способнитѣ ученици. Сжщо трѣбва да се внимава строго и при раздаваньето на стипендиитѣ — да се не даватъ тѣ на *чифликъ—сайбийскитѣ синове*, а на бѣдни момци, способни и които слѣдъ свършванье на курса да ставатъ учители или свѣщенници, а не землевладѣлци и търговци. За управлението на пансиона трѣбва да има единъ точно и строго опрѣдѣленъ правилникъ, направенъ и подписанъ между Екзархията и съдържателя, който трѣбва да е задължень строго да го пази, а не да управлява пансиона по своето щение и желание, на основание на нѣкакви пълномощия. Въ контракта съ съдържателя, или въ правилницитѣ за пансиона, трѣбва да сж прѣдвидени подробно: облѣклото, храната, часоветѣ за почивка и занимание, които да не могжтъ да се измѣнжтъ безъ съгласието на учителския съвѣтъ при гимназията.

Директоръ на пансиона желателно е да бѫде нѣкой българинъ; но ако това е невъзможно, то отъ възпитателитѣ поне двама трѣбва да бѫдѫтъ българи съ по-високо образование, съ доказана честность и съ отлично поведение, за да могѫтъ да възпитаватъ ученицитѣ въ народнитѣ ни нужди и интереси, и да могѫтъ да имъ даджтъ поне какво-годѣ направление; защото отъ опитъ се видѣ, че не само направление, но и никакво възпитание чужденцитѣ прѣзъ истеклата година неможахѫ да даджтъ на ученицитѣ. Особенно би било желателно, щото надзирателитѣ българи да знаѫтъ френския языкъ, защото само въ такъвъ случай ученицитѣ могѫтъ да се ползуватъ отъ този языкъ и да разбиратъ своитѣ възпитатели отъ друга народность. Числото на възпитателитѣ или надзирателитѣ въ пансиона трѣбва да бѫде по-голѣмо, за да могѫтъ да слѣдѫтъ добрѣ за хода на ученицитѣ въ всѣко отношение, и надзирателитѣ да бѫдѫтъ човѣци съ образование и честни. Върху съдържанието на пансиона трѣбва да има строгъ и безпристрастенъ контролъ въ всѣко отношение, въ който да зима участие и нѣкое лице отъ страна на учителския съвѣтъ. Най-послѣ пансионътъ трѣбва да бѫде вече напълно отворенъ на 1-й Септемврий, а за това съдържателтъ трѣбва да се яви не на 1-й Септемврий, а кѫдѣ 15-й Августъ, защото въ противенъ случай се изгубва цѣлия Септемврий за учебната година.

3) Още отъ самото начало на идущата учебна година трѣбва да бѫде опрѣдѣлено, кога да се захване, кога да се свърши, кога да има ваканции и по колко деня, кои праздници да се праздуватъ и други подобни, за да неможе напразно да се губи врѣмето за учение. Особенно трѣбва да се внимава, щото нищо да не прѣчи за своеврѣменното откриванье на гимназията.

Управлението на гимназията трѣбва да бѫде строго опрѣдѣлено. За да не ставатъ неприятности и бъркотии, още отъ начало трѣбва строго да се опрѣдѣлѫтъ длъжноститѣ и правата на всѣкиго съ особени отрано изработени и утвърдени правилници за управлението на гимназията, за ученицитѣ, за библиотеката, за ученическитѣ дружества и др. Да се даджтъ още и точни инструкции за испълнението на правилницитѣ, за наблюдаваньето на реда и др.

5) Прѣди да се наченѫтъ уроцитѣ, трѣбва да бѫдѫтъ доставени всичкитѣ учебни пособия:

а) нужднитѣ географически карти, глобуси, картини и др.

б) нужднитѣ геометрически тѣла и фигури.

в) исторически атласи по всеобща и свещена история.

г) нужднитѣ образци и модели за чертание и рисуване, като: 1) листове за натурални прѣдмети дървета, цвѣтя и др. 2) нужднитѣ образци за рисуване, като половинъ глава, лице въ профилъ, очи, тѣло въ бюстъ, рѫцѣ, нозѣ и др., най-малко по шестъ екземпляра отъ всѣки видъ; 3) понеже въ V, VI и VII

класове ще трѣбва да се изучава перспективата, за да се научѫтъ да чертаѭтъ и рисуватъ пейсажи, кѫщи и всичко, което види окото, то ще трѣбватъ нѣкой форми отъ гипсъ, които да бѫдѫтъ отъ единъ до единъ и половина метра височина и 4) най-главното да се доставѭтъ нѣколко рѫководства по чертание и рисуване по най-новата система.

д) химически кабинетъ

е) физически кабинетъ

ж) скелетъ и други потрѣби по анатомия и физиология.

з) пособия за космография.

и) пособия по естествена история (по зоология, ботаника и минералогия).

к) пособия и инструменти за изучванье на тригонометрията.

л) библиотека отъ най-добритѣ рѫководства по всѣкой прѣдметъ и отъ най-нужднитѣ пособия за ученицитѣ и пр.

6) Гимназията за да може да тръгне напрѣдъ, за да може да има нѣкаква система въ обучението, непрѣмѣно трѣбва да има една опрѣдѣлена програма, защото мѣняванъето на програмата всѣка година принася врѣда на заведението. Тази програма трѣбва да бѫде отрано строго опрѣдѣлена, удобрена и утвърдена, и да влѣзе въ дѣйствие прѣди да се наченѫтъ уроцитѣ въ гимназията. Въ тази програма напространо и подробно трѣбва да е показано въ главни черти всичко, което трѣбва да се мине, по всѣки прѣдметъ, за една година въ всѣки класъ. При тази програма да бѫдѫтъ показани и рекомандовани учебницитѣ и рѫководствата, който се намѣрѭтъ за най добри и най полезни. Хубаво би било тази програма да се прѣдложи за изработванье на учителския съвѣтъ при гимназията.

7) За успѣшния вървежъ на гимназията необходимо е да иматъ всичкитѣ други училища въ Македония еднообразна и сериозно обработена програма. При всичко, че това направо не се отнася къмъ гимназията, по нѣманъето на такъва програма въ другитѣ училища твърдѣ много докача успѣха на тая гимназия. Знайно е, че гимназията се попълнява повече отъ ученици, които идѫтъ отъ вѫтрѣшностьта на страната, и като слѣдвали по разни програми, нѣматъ сднаква сила и нуждната подготовка, отъ което не малко етрада успѣхътъ на гимназията въ учебно отношение. Затова, за да се избѣгнѫтъ подобнитѣ незгодности, и за да има успѣхъ и въ всичкитѣ български училища по Македония, потрѣбно е да се изработѭтъ и да се положѫтъ въ дѣйствие прѣзъ идущата учебна година слѣдующитѣ двѣ програми, които да сѫ пространно и подробно написани, съ означение на потрѣбнитѣ учебници и пособия, придружени съ нужднитѣ обяснения; 1) програма за 4-тѣ отдѣления въ първоначалнитѣ народни училища и 2) програма за градскитѣ трикласни народни училища. Тази послѣдната програма да бѫде съобразна съ програмата на тритѣ първи класа въ гимназията, така щото

ученикъ, свършивши III. класъ въ кое да е трикласно училище, безъ да дава испитъ, на основание на своето свидѣтелство, да може да прѣмине въ IV гимназиаленъ класъ.

8) Но най-добрата гаранция за добрия ходъ на всѣко учебно заведение е — добриятъ съставъ на учителския персоналъ. На много пѫти учительтъ е длъженъ да замѣнява за ученика ржководствата, да му дава улеснения при нѣманьето на пособия и изобщо отъ личностьта на учителя твърдѣ много зависи успѣха по онзи прѣдметъ, който той се заема да прѣподава. Особенно по нашитѣ български мѣста, като нѣмаме никаква литература по нѣкой прѣдметъ, отъ която ученикътъ би могълъ да попълнява щърбелитѣ на своитѣ знания, учительтъ трѣбва да има доста голѣмо развитие по прѣдмета, който се заема да прѣподава. Въ това отношение не само въ нашата гимназня, но и въ всичкитѣ почти български училища остава още твърдѣ много да се желае; но тази празнина у насъ отъ денъ на денъ се попълнява и ето защо св.-Екзархия трѣбва да се погрижи и да положи всевъзможни старани, за да снабди гимназията съ учители отъ по-високо и солидно образование, тъй като въ противенъ случай гимназията само името ще носи срѣдно учебно заведение, а въ сѫщность не ще бѫде.

9) За да има хармония между учителитѣ, за да се съхрани справедливостьта въ интереса на икономическата часть на гимназията, трѣбва да се опрѣдѣли щатъ на учителитѣ съобразно съ тѣхното образование, и да се опрѣдѣли минимума и максимума на уроцитѣ, които трѣбва да държи всѣкой учитель.

10) Учителитѣ по чуждитѣ язици, които ще прѣподаватъ въ по-долнитѣ класове, непрѣменно трѣбва да знаѭтъ български, защото инакъ ученицитѣ, освѣнъ простъ прочитъ, нищо друго по язицитѣ не научаватъ, споредъ както се видѣ отъ тазгодишния опитъ. Учителитѣ по чуждитѣ язици, като не сѫ знаяли български языкъ, старали сѫ се, но безъ никакъвъ успѣхъ, съ мимика да тълкуватъ на ученицитѣ разнитѣ думи, отъ които повечето, като прѣдставляватъ отвлечени понятия, не е било възможно да се обяснѭтъ по такъвъ начинъ. Наистина, за да се изучи по-скоро и по-добрѣ единъ языкъ, трѣбва учительтъ да говори съ ученицитѣ си въ класа на тоя языкъ и даже да не знае съвсѣмъ языка на своитѣ ученици; но това може да бѫде само въ по-горнитѣ класове отъ IV на горѣ, гдѣто ученицитѣ малко-много вече разбиратъ да имъ се обяснява на този языкъ но не и за първитѣ три класа. Като потвърждение на това може да се каже, споредъ мнѣнието на минѫлогодишнитѣ учители, че ученицитѣ минѫлата година при учителя Бучкова сѫ имали много по-голѣмъ успѣхъ по французския языкъ, отъ колкото тая година. А по турския языкъ, при всичко че го учили ученицитѣ три години наредъ, но нѣма ни единъ, който да се обяснява или добрѣ да разбира по турски.

11) Трѣбва да се обърне сериозно внимание върху прѣподаваньето на официялния въ страната турски языкъ. Безъ съмнѣние не трѣбва да се привождатъ никакви доказателства въ полза на това мнѣние, защото то е явно. За българитѣ въ Македония, необходимо е да знаѣтъ своето положение, своитѣ права и длъжности, което безъ знанието на този языкъ не е възможно, нито пакъ ще може нѣкой да си защити правото, ако да не знае поне до нѣкадѣ официялния языкъ. Като казва, че трѣбва да се обърне сериозно внимание върху прѣподаваньето на този языкъ, учителския съвѣтъ неиска да каже, че е нуждно да се вземе още единъ учитель; напротивъ, той е на мнѣние учительтъ по турския языкъ да е само единъ — пакъ е достаточенъ, особенно слѣдъ като се унищожѫтъ шестъ урока отъ първия класъ; но съвѣта е на мнѣние, щото да се избере за прѣподаватель на този прѣдметъ человѣкъ, който да го прѣподава добрѣ, систематически, и който да знае български. Само по такъвъ начинъ може да се очаква успѣха по този прѣдметъ.

12) Трѣбва да се отхвърли отъ първия класъ изучваньето на чуждитѣ языци, тъй като тѣ твърдѣ много врѣме отниматъ и по тая причина ученицитѣ не могѫтъ да се приготвѫтъ по най-нужднитѣ прѣдмети. Обикновенно и въ другитѣ гимназиални училища първия и втория класъ се употрѣбяватъ за приготовление ученицитѣ по математика и матерния языкъ. За това учителския съвѣтъ е на мнѣние да се усилѫтъ часоветѣ на помѣнѫтитѣ прѣдмети и да се обърне внимание на краснописанието.

13) Учителския съвѣтъ, като взема прѣдъ видъ нуждата на повечето отъ ученицитѣ да знаѣтъ търговското книговодство, е на мнѣние да се прѣподава този прѣдметъ въ III или IV класъ, слѣдъ свършваньето на аритметиката, като допълнителенъ курсъ къмъ този прѣдметъ.

14) Относително стипендиантитѣ съвѣтътъ е на мнѣние, че трѣбва да се вземѫтъ не отъ такива мѣста, като Прилепъ, Велесъ, Охридъ, Кукушъ, но отъ мѣста, които дѣйствително се нуждаѣтъ отъ това, като: отъ Солунско, Сѣрско, Драмско, Воденско, Зжхненско, Костурско, Тетовско, Скопско, Кратовско, Кумановско, Прѣспанско, Корчанско, Дебърско, Кичевско и др.

За стипендиантитѣ съвѣтътъ е на мнѣние, щото тѣ да се изваждатъ отъ училището и да се пращатъ учители само слѣдъ като свършатъ V класъ на гимназията, и то тѣзи стипендианти, които се учѫтъ по-слабо и които сами пожелаѣтъ; а по-добритѣ ученици трѣбва да се оставятъ да свършѫтъ курса и даже да се издържатъ за по-високо образование.

15) Да се устрои при гимназията канцелярия съ особенъ писаръ, за да могѫтъ да се държѫтъ въ редъ книжата и архивитѣ на гимназията, и да се прѣкъснѫтъ веднажъ за всѣкога частнитѣ донесения въ Екзархията.

16) Сегашния съставъ на учителския съвѣтъ е на мнѣние, че за добрия ходъ на гимназията въ всѣко отношение, необхо-

димо нуждно е да сѫществува и занапрѣдъ при гимназията учителски съвѣтъ, въ ржцѣтѣ на който трѣбва да сѫ прѣдадени най-важнитѣ работи на заведението. Властьта на директора да бѫде по-малка, повече испълнителна и прѣдставителна, и при това строго опрѣдѣлена.

По въпросътъ за измѣняванието на Българската Конституция.*)

Въ сегашно врѣме, когато общественното мнѣние е възбудено до крайна степень по поводъ на станжлитѣ въ послѣдно врѣме събития; когато общиятъ потокъ за прилиряванье и прѣкъсванье ужъ на борбата е затъмнилъ умътъ на мнозина, та сѫ отстжпили даже отъ първоначалнитѣ си основни начала; когато най-послѣ разнообразни и хитро скроени постжпки се извършватъ, които клонѣжтъ къмъ измѣнението на нашата хубава Конституция; мислѣж ще бѫде най-умѣстно да запознаемъ публиката по-отблизу съ прѣкрасната, научно-написаната и доказателна статия на г. Петка Каравеловъ: „Българската Консти-

*) Както ще видѣжтъ читателитѣ отъ настоящата статия, автора й има за цѣль да популяризира цѣлата статия на г. Каравелова и слѣдователно да отговори на въпроса: трѣбва ли, полезно ли е и необходимо ли е да се измѣни Конституцията, както тогава е прѣдлагала тъй наречената у насъ консервативна партия, а именно: а) Народното прѣдставителство да се състои отъ двѣ камари; б) Числото на народнитѣ прѣдставители значително да се намали и в) Народнитѣ прѣдставители да се избиратъ чрѣзъ двойна избирателна система. „За да се разясни по-хубаво въпросътъ, за да може всѣки да го разбере, трѣбва да се каже по нѣщо отдѣлно за всѣка една отъ тѣзи три части, защото всѣка отъ тѣхъ иска специални възражения", казва автора. И той захваща първо да разясни въпроса за двѣтѣ камари, на който въпросъ е посвѣтена цѣлата тази статия. Вѣстникъ „Съзнанье", гдѣто е напечатана тая статия, е спрѣлъ да излиза тутакси слѣдъ отпечатванието края й, и ние ненамѣрихме продължението и възраженията по другитѣ два въпроса. При всичко това и то, което прѣдставляваме на читателитѣ, споредъ насъ, е отъ не малка важность, толкозъ повече, че се отнася до единъ конституционенъ въпросъ, който възможно е отново да изникне, ако нѣкога намѣри поддържатели слѣдъ опитътъ съ нашия Държавенъ Съвѣтъ и за който въпросъ у насъ най-малко се е писало. Най-сетнѣ тази популяризирана статия е една характеристика за автора й по отношение на въпроситѣ, които въ нея се досѣгатъ. При това трѣбва да споменѫ, че както въ стиховетѣ, така и въ другитѣ произведения на автора, азъ съмъ прѣмахнѫлъ личнитѣ оскърбления и нѣма защо да обиждамъ хората, имената на които Китанчевъ споменува въ една или друга форма. По тая причина азъ запазихъ на всѣкѫдѣ обращенията къмъ партии: либералната партия, консервативната партия, или либералитѣ, консерваторитѣ и пр., като мислѣж, че това не ще се счете обидно за никого. Гдѣто споменуванье имената на бѣ възможно да се избѣгне, тѣ се споменуватъ въ най-прилична форма.

Ю. И.

туция и прѣдлагаемитѣ въ нея промѣнения отъ консервативната партия", напечатана въ „Наука", кн. VIII и IX, X, XI и XII.

Статията е твърдѣ своеврѣменна и тя разглежда най-животрѣпещущитѣ въпроси, около които се върти всичката почти вжтрѣшна политика въ Княжеството за сега и за които произлиза най-ожесточената борба на партиитѣ, която дава възможность да вирѣжтъ и се закрѣпяватъ у насъ разни врѣдни за младата ни държавица чужди влияния. Тя (статията) съдържа отговори пълни, ясни, добросъвѣстно обработени и подкрѣпени съ най-силнитѣ авторитети и мислители по политическата наука. Въ нашата бѣдна книжнина, наистина, до сега нѣщо оригинално написано, сериозно и научно изложено по тази часть — не се срѣща. Статията е първъ опитъ на единъ българинъ въ областьта на политическитѣ науки и опитъ, съ удоволствие трѣбва да признаемъ, напълно сполученъ. Статията е такава, щото съ нея авторътъ не би се посрамилъ, ако се явеще даже въ нѣкоя отъ европейскитѣ литератури. Всѣки, който е навикнжлъ да чете нѣщо по-сериозно и по-отвлечено и да го разбира, приятно ще бжде зачуденъ, като срѣщне въ „Наука" статията на г. Каравелова и ще се радва, че и на български става възможно писанъето за подобенъ родъ въпроси по такъвъ начинъ. Всичката статия е прѣпълнена съ голѣмо число високи и благородни мисли, било заети отъ нѣкои знаменити писатели, било исказани отъ самия авторъ и то мисли такива, които би трѣбвало да знае и да почувствува всѣкой образованъ и честенъ человѣкъ. Само ако земе человѣкъ да разяснява една по една тѣзи мисли отдѣлни, би трѣбвало да се занимава постоянно нѣколко мѣсеца.

Многочисленнитѣ прѣкрасни цитати отъ най-избранитѣ автори по политическитѣ науки, които бихж могли да служіжтъ на любознателния читатель като най-добри указания за по-добро и коренно запознаванье съ въпросътъ, както и самитѣ сжждения на авторътъ, правіжтъ статията твърдѣ убѣдителна и найясно показватъ огромната начитанность на авторътъ, широкитѣ му и хуманни погледи и прѣкрасното разбиранье на конституционнитѣ въпроси. Особенно иоразява человѣка основателното познаванье на английската литература; още повече ще се зачуди читательтъ, ако знае, че г. Каравеловъ е изучилъ английския языкъ самъ, безъ помощьта на учитель.

Языкътъ на статията е ясенъ, доста чистъ, живъ, разнообразенъ и изложението е много сжато. На нѣкои мѣста изложението е легко, даже игриво, на други ядовито и саркастическо; на мѣста отвлечено и сериозно, споредъ изискваньето на самиятъ прѣдметъ. Въ цитатитѣ авторътъ се е старалъ да прѣдаде вѣрно и точно мисъльта на оригинала, като е обрѫщалъ малко внимание за красотата на слогътъ. Но при всичко това, трѣбва да се каже, че за человѣкъ, прѣдварително неприготвенъ, статията е недостжпна; защото, при написваньето ѝ авторътъ, спо-

редъ както се вижда, е ималъ прѣдъ видъ публика такава, която горѣ-долѣ има, ако не пълно въспитание, то поне елементарнитѣ понятия по въпросътъ. Този начинъ на писанье въ подобенъ родъ статии е най-згодниятъ и цѣлесъобразниятъ; защото, ако бѣше взелъ писателтъ да исказва въ популярна форма всичкитѣ тѣзи мисли, то статията трѣбваше да излѣзе 4—5 пѫти по-голѣма, отъ колкото и сега, сир. трѣбваше да излѣзе книга въ 20—22 коли, нѣщо съвсѣмъ не згодно поне за сега.

Друго нѣщо, което се хвърля въ очи при четеньето на статията, е хладнокръвието и безпристрастието при трактуванъето на най-животрѣпетнитѣ въпроси отъ практическиятъ политически нашъ животъ. Съ исключение на двѣ три иронически и даже саркастически мѣста, като четешъ тази статия, струва ти се, че я пише не водитель на политическа партия въ една страна и практически дѣятель, не человѣкъ, привикнѫлъ да управлява множеството съ горѣщото си страстно слово, какъвто наистина е г. Каравеловъ, а вижда ти се да е написано отъ нѣкой кабинетъ ученъ человѣкъ, чистъ теоретикъ, когото малко интересува практическата страна на въпросътъ и практическитѣ доказателства, а гледа само за чистата истина.

Ние тука неправимъ подробна критическа оцѣнка на статията на г. Каравелова, и съ горнитѣ думи искаме само да обърнемъ вниманието на читателитѣ върху нейната важность. Ще се задоволимъ тука да кажемъ само изобщо, че тя ни произведе най-приятно впечатление и възбуди въ насъ голѣма надѣжда, че ако би г. Каравеловъ продължи своята дѣятелность въ това направление, сир. да пише за сериознитѣ политически и конституционни въпроси, които се испрѣчватъ прѣдъ очи въ българския вѫтрѣшенъ политически животъ, то той може да положи основание на политическа литература, самостоятелно разработена у насъ и неговитѣ съчинения да послужѫтъ за коментарии на нашата Конституция. Съ това би се развило политическото самосъзнание на нашата интелигенция и на народа, и бихѫ станѫли много по-скѫпи учрѣжденията ни (политически), така щото не би могълъ лесно да ни ги измъкне изъ ржцѣтѣ всѣки политически вѫтрѣшенъ или външенъ авантюристъ. Ние вѣрваме, че г. Каравеловъ не ще запре само на тази статия; ние очакваме отъ него разработванъето на цѣлъ редъ въпроси, за разяснението на които очаква съ нетърпѣние младото наше поколение. Надѣваме се още, че г. Петко Каравеловъ не ще се откаже отъ длъжностьта (при тѣзи способности и начитанность) да бѫде учитель и въспитатель на младото ни поколение въ политическитѣ въпроси, както е станѫлъ въспитатель на сегашното наше младо поколение братъ му Любенъ Каравеловъ въ литературно и беллетристическо отношение съ своитѣ произведения.

Като вземе человѣкъ прѣдъ очи отъ една страна всичко горѣказано, отъ друга — важнитѣ критически минути, които проживява нашиятъ народъ съ разнитѣ кризи въ Княжеството; а отъ третя — неразбираньето отъ массата на народа най-важнитѣ пунктове отъ Конституцията, които неприятелитѣ на свободата ни и на народниятъ ни напрѣдъкъ тъй хитро и съ такива сладки и усмихнѫти лица се мѫчѫтъ да ги измѣнѫтъ или съвсѣмъ да ги исхвърлѫтъ, наистина жалко и тежко става на всѣки человѣкъ, който разбира отъ работитѣ, гдѣто до сега ни единъ отъ нашитѣ вѣстници не сѫ погрижи да запознае читателитѣ си съ доказателствата и изводитѣ на г. Каравелова въ горѣспоменѫтата статия, съ които той така силно и хубаво защищава най-важнитѣ точки на нашата Конституция, които, щомъ се измѣнѫтъ веднѫжъ, то и Конституцията не е Конституция, и управлението ще падне въ ржцѣтѣ на человѣци, като нашитѣ консерватори и *благоразумни* (?!) либерали и като чужденцитѣ и ще бѫде по-лошо, отъ колкото въ врѣме на *пълномощията*. То се знае, че мълчанието или твърдѣ остритѣ нападения на консервативнитѣ органи ние бихме лесно разбрали, но мълчанието на либералниятъ, или по-добрѣ либералствующиятъ нашъ печатъ е са насъ необяснимо. А непрѣменно трѣбваше, ако не съвсѣмъ подробно запознаванье съ статията, то поне нѣкои извлечения изъ нея да станѫтъ; защото, едно, съвсѣмъ малцина четѫтъ „Наука“, гдѣто е напечатана статията, а друго, даже ония, които я прочетѫтъ, мѫчно ще я разберѫтъ, защото е изложена научно, съ стилъ високъ и языкъ отвлеченъ, философски. Ония, които се борѫтъ чистосърдечно за запазваньето на народната наша Конституция (която противницитѣ още отъ сега захванахѫ да наричатъ „*Търновска*“ за отличие отъ нѣкаква *си нова*, по тѣхната гайда, което твърдѣ ги блазни), въ статията на г. Каравелова би намѣрили богати доказателства и силни опроверженія противъ неприятелитѣ на Конституцията; а до сега още никой не се е възползувалъ отъ статията.

Най-послѣ и да нѣмаше всичкитѣ тѣзи достойнства, статията трѣбваше да обърне вниманието на нашата журналистика, защото е написана по текущитѣ въпроси и то отъ г. П. Каравелова. Господинъ П. Коравеловъ бѣше и още е единъ отъ водителитѣ на народната либерална партия; той е единственниятъ человѣкъ, който може теоретически и научно да искаже и да защити началата на тази партия; той е взелъ, може би, найголѣмо участие въ изработваньето на тази Конституция, която разни лица и отъ разни лагери сѫ взели днесь ножицитѣ въ ржцѣ и сѫ се наготвили да я прѣкрояватъ на посоки, бесъ да имать въ умътъ си нѣкой другъ по-добръ и по-ясенъ планъ. Той е ималъ, има и ще има привърженци въ цѣла България, кой каквото иска нека казва, ако не на неговата личность, то на идеитѣ, които той прѣслѣдва и на който за сега осмисленно

олицетворение у насъ е той. Като захванахѫ да се пръскатъ слухове за измѣняванье на Конституцията, той си исказа мнѣнието чрѣзъ поменѫтата статия така, както до сега никой не е направилъ, нито отъ либералитѣ, нито отъ консерваторитѣ. Трѣбваше ли въ такъвъ случай да се прѣнебрѣгне неговото мнѣние, толкова повече, че то е мнѣние на едно грамадно множество отъ народътъ? Не трѣбваще ли и неговото мнѣние да се прѣдложи на гласность, обсѫжданье и критика? Не трѣбваше ли да се чуе и неговиятъ гласъ? Ако той, заедно съ мнозина други, мисли криво, като не допуща за сега никакви измѣнения въ сѫществующата Българска Конституция, то докажете му въ какво се състои неговото заблуждение!

Ние мислимъ, че това, което се заключава въ статията на г. П. Каравелова е твърдѣ своеврѣменно и полезно да узнаѫтъ колкото се може повече человѣци, да си отворѫтъ хубаво очитѣ, та кога ги повикатъ и имъ поискатъ нѣкакви измѣнения въ Конституцията, да знаѫтъ какво да правѫтъ; да разбиратъ какво значение иматъ ония членове отъ сегашната наша Конституция, които толкова много прѣчѫтъ на старитѣ чорбаджии и новитѣ наши аги. Но тъй като всѣки не може да намѣри „Наука“ и всѣки не може да разбере статията, то ние ще се помѫчимъ да раскажемъ по-важнитѣ и поглавнитѣ мѣста отъ нея съ свои думи, за да може да разбере всѣки.

Прѣди да захване самата статия, г. Каравеловъ прави една твърдѣ умѣстна бѣлѣжка, въ която той разяснява, че не трѣбва да се гледа на неговата статия, като на нѣщо не нуждно, минѫло и несвоеврѣменно. И наистина, мнозина можѣхѫ да помислѫтъ, а неприятелитѣ нарочно ще распръскватъ, че да се говори и да се пише сега по тѣзи въпроси ще бѫде нѣщо, като пословицата „подиръ дъждъ качулка“; защото отъ прѣвратътъ насамъ Констуцията на практика е прѣтърпѣла толкова измѣнения, щото смѣло може да се каже, че тя фактически не сѫществува, а особенно пакъ слѣдъ разнитѣ закони, които се въведохѫ въ Княжеството и които до днесъ дѣйствуватъ. Но мнѣнието, че не трѣбвало да се пише по тѣзи причини е погрѣшно отъ двѣ страни: първо, защото разнитѣ измѣнения, които до сега станѫли отъ прѣврата насамъ, сѫ извършени безъ волята на народътъ, за които се пишѫтъ и прилагатъ разнитѣ противуконституционни закони. Като извършени така, тѣ сѫ беззаконни, а като такива, никой не трѣбва да ги счита за законни, да прѣклони глава прѣдъ тѣхъ, да скръстоса ржцѣ и да ги испълнява, а напаки, всѣки има право да погледне на тѣхъ критически и като види тѣхната лошавина, зловрѣдность, трѣбва да се старае съ всички сили за прѣмахваньето на ония пълномощия, които излѣзохѫ толкова ялови за добрини и толкова *чревати* за зли и врѣдни наредби. Отъ друга страна, разясненията, които се касаятъ до разнитѣ членове отъ нашата Конституция,

никога не могжтъ да бѫджтъ несвоеврѣменни; защото тия разяснения ще направѭтъ Конституцията за насъ по драга и ние ще можемъ да устоимъ противъ всѣкакви посѣгвания отъ страна на когото и да било, а такива посѣгвания ние трѣбва да очакваме всѣкога, даже и тогава, когато би се повърнѫла и би захванѫла да дѣйствува Конституцията пакъ. Второ, въпроситѣ, за които се расправя въ статията, сѫ толкова важни, щото никога не е късно да се кажжтъ за тѣхъ нѣколко думи, тъй като тѣзи въпроси вълнуватъ още и за дълго врѣме ще вълнуватъ обществото не само у насъ, но и въ повечето европейски държави; а нашия народъ съвсѣмъ не е запознатъ съ тия въпроси, особенно теоретически. Ето защо г. Каравеловъ прѣдупрѣждава читателя въ тази бѣлѣжка, че той повече се интересува и ще расправя за теоретическата страна на въпросътъ, като остави на страна практическата, защото, казва той, ака бихме се заели съ практическата, то би трѣбвало другъ родъ доказателства, а не членове, печатани отъ журналитѣ, колкото искусно и да сѫ написани тѣ.

„Конституцията на Княжеството", казва г. Каравеловъ, „до сега толкова души осжждахѫ и се стараѭтъ да осжждатъ, щото на всѣки единъ, който е спомогнѫлъ да се изработи тя такава, лѣжи обязаность, ако не да защищава лично себе си (дѣто е подписалъ и удобрилъ такава Конституция), то извършената работа и мотивитѣ, които сѫ го ржководили да извърши работата тъй, а не инакъ". И г. Каравеловъ, който е участвувалъ въ учрѣдителното събрание, съ настоящата статия иска да прѣдстави, кои сѫ били мотивигѣ, които сѫ го накарали да иска тогава, щото Конституцията да излѣзе такава, каквато я гледаме сега. Ако искашъ да обяснишъ най-добрѣ нѣкой законъ, трѣбва да се обърнешъ и да разгледашъ, какво нѣщо е накарало законодателя да направи законътъ такъвъ, а не онакъвъ, сир. да разгледашъ мотивитѣ на законодателя. Тия мотиви, ако сѫ свѣсно доказани, ще бѫджтъ най-добри коментарии и обяснения. Ето защо г. Каравеловъ се надѣва, че неговата статия ще послужи като коментарии на най-важния членъ отъ Конституцията.

I.

„Както, вѣроятно, е извѣстно на читателитѣ, дѣленьето на партии въ Княжеството се почнѫ още отъ Търновското Велико Народно Събрание, което изработи сѫществующата Конституция. Още въ това врѣме, тъй наречените консерватори или поне тѣхнитѣ признати прѣдводители, отъ какъ видѣхѫ, че Конституцията се изработва не по образецътъ, който тѣ считахѫ, като най-пригоденъ за нашия народъ или, може би, за нѣкого другиго, оставихѫ събранието, като протестирахѫ противъ три точки: членоветѣ за печатътъ, сдружествата и еднокамерното народно прѣдставителство. Но прѣди да бѫде подписана Консти-

туцията, консервативнитѣ водители, като видѣхж, че съ оттеглюваньето на нѣколко души събранието не прѣстанж да работи по пжтя, който то мислѣше за цѣлеисходенъ, се върнахж въ събранието и подписахж и тѣ Конституцията съ захвалванье, че тѣ ще се мжчижтъ по всѣкакъвъ начинъ да я прѣмахнжтъ. Отъ тогава тая партия не е прѣдстаяла да вика противъ Конституцията, но отъ нейнитѣ крѣсъци врѣсъци не можа да се разбере — сжщитѣ ли членове, срѣщу които протестирахж, продължаватъ да не одобряватъ, или и други нѣкои, и кои именно? До прѣди малко врѣме консерваторитѣ виждахж всичкото зло въ Конституцията, а сега и тѣ сж се убѣдили, незнаемъ искренно или не, че безъ нея е още по-голѣмо зло и че, щомъ се измѣнжтъ нѣкои членове въ нея, въ отечеството ни врѣдъ масло и медъ ще потече. На помощь на нашитѣ кансерватори срѣщу Конституцията се явихж още много критици, и свои, и чужди, и викани, и невикани; но никога тия критици, не само че не сж привеждали нѣкакви доводи противъ нея, но даже не сж показали, кои членове отъ нея считатъ тѣ непригодни изобщо, или непригодни за нашия народъ". Така захваща г. Каравеловъ статията си. И наистина, чудно нѣщо; нашитѣ консерватори и онѣзи либерали, които обичатъ да наричатъ себѣ си *умѣрени и благоразумни (?)* викахж и викатъ противъ Конституцията и искатъ да я измѣнятъ, но никой отъ тѣхъ до сега не си е сторилъ трудъ да земе сериозно, какго прилича на человѣкъ образованъ и сериознъ, да ни порасправи, — защо пакъ трѣбва да се измѣнява; никой отъ тия, които искатъ да измѣняватъ, не е прѣдставилъ ни едно основание. Кажете, молимъ ви, кой отъ консерваторитѣ се е завзелъ въ силата на думата и на словото да убѣди населението, че това измѣнение е нуждно и може да се оправдае отъ науката и отъ нашия български животъ? Но онова, което за насъ е ясно, то е, че тѣзи, които искатъ да мѣняватъ Конституцията, тѣ не сж человѣци достаточно искренни; тѣ се надѣватъ да смутолеватъ работата така и да минжтъ безъ доказателства, защото иначе всѣки ще види, че измѣнението на Конституцията, особено тамъ, кждѣто искатъ тѣ, не ще бжде за полза, а за съсипня за народътъ. Освѣнъ това, консервативната партия нѣма человѣкъ, който да земе че научно да се борп по теоретическитѣ въпроси на учрѣжденията съ прѣдставителитѣ на либералната партия.

Това за да не се покаже отведнжжъ прѣувеличено, ние ще попитаме да укажжтъ поне една статия, ако не журнална, то поне въ тѣхнитѣ вѣстници, която да има сериозенъ характеръ и която малко по-дълбочко да поглежда на въпросътъ. Всѣки който е челъ, ще бжде принуденъ да каже, че подобно нѣщо не е имало. Даже повече, до послѣдно врѣме никой не знаеше, какво искатъ най-послѣ нашитѣ консервативи. Тѣ само викахж: „долу Конституцията", а попитай ги защо? — распаленностьта се загубваше и тѣ навеждахж носътъ си долу. Това

нѣщо нравственна сила на партия ли е, и това нѣщо най-послѣ ще ни заповѣдате да признаваме за партия, за *хатжрътъ* на която да си излѣняваме нашата хубава Конституция? — Да не мислите, че българскиятъ народъ заедно съ своята интелигенция е полудѣлъ, та нѣма капка смисъль въ главата си? Най-послѣ, за да видите, че наистина тѣзи человѣци нѣматъ нравственна и умственна сила въ партията си, обърнете вниманіе на това нѣщо: г. Каравеловъ имъ отправи едно силно прѣдизвикванье въ статията си; отъ какъ се е напечатила тя (която бѣше специално написана противъ тѣхъ), минахж се вече цѣли петъ мѣсеца, почти половина година и вие виждате, — *гъкна* ли нѣкой отъ тѣхъ и да се защити? — Никой. И причината на тѣхното мълчаніе, разбира се, не е деликатность прѣдъ г. Каравелова, а съзнанието, че той има право и че той стои по своята ученость неизмѣримо по-високо отъ тѣхъ, та не имъ е лесно да се прѣпиратъ и да се борятъ съ него въ науката и съ подобни и открити срѣдства. Тѣ съзнаватъ, че началата на либералитѣ сж ясни, твърди, добри и свѣтли и че всѣко честно сърдце, всѣка не окаляна съвѣсть ще ги пригърнжтъ и ще ги послѣдватъ. И мълчжтъ тѣ, защото всичко умно, честно, свѣтло, което за сега се намира у насъ, е за Конституцията. Тѣ дълго врѣме не се рѣшаваxж да кажжтъ какво искатъ, защото искахж твърдѣ прѣстжпни нѣща, споредъ насъ; тѣ люлѣяхж мечти за съвършенна, абсолютна монархия, съ полицейска наредба и чрѣзъ Князътъ да бждатъ владѣелитѣ; но като видѣхж, че не ще ги угрѣе, тѣ прѣдставихж една програма на консервативната партия, въ която искатъ нѣкои изменения въ Конституцията. Що лъ казахжтѣ какво искатъ и либералната партия, въ лицето на г. Каравелова, имъ отговори. Господинъ Каравеловъ казва: „Ние не можемъ да не благодаримъ сега нашитѣ консерватори за програмата имъ, въ която, ако и да нѣма никакви доводи, то поне се указватъ не згоднитѣ, по тѣхно мнѣніе, членове, които тѣ желаjжтъ да бждатъ изменени. Ние не вѣрваме, че нашитѣ обяснения ще могжтъ да произведжтъ нѣкакво впечатление на нашитѣ консерватори и ако би останжло за дѣйствуваме на тѣхъ, ние бихме се отказали и да пишемъ, но трѣбва да се допусне, че могжтъ се намѣри на Конституцията противници и между хора, които не могжтъ да бждатъ причислени къмъ консерваторигѣ. Заклѣтитѣ противници вдигахж толкосъ врѣва противъ нея, щото, може би, сж успѣли да убѣдятъ нѣкои изъ по-малодушнитѣ хора въ непригодностьта на нѣкои отъ членоветѣ на нашата Конституция“.

Консерваторигѣ трѣбва да прѣтеглжтъ срѣдствата, които се прѣдлагатъ за цѣръ, като припомнжтъ, че нѣкои отъ болѣститѣ може би да сж въображаеми, други — може да изцѣри само врѣмето и не трѣбва никога да не заборавятъ, че *най-добриятъ лѣкъ* за повечето, ако не за всичкитѣ обществени болѣсти — е *свободата*. И наистина ние никога не трѣбва да

приемаме токо-тъй на вѣра всичкитѣ лѣкове, които ни се прѣдлагатъ; защото по нѣкога се случва, че нѣкои лѣкове, колкото и да сѫ добри, принасятъ вреда, или пъкъ могѫтъ само приврѣменно да прѣкъснѫтъ болѣстьта, за да се развие по-послѣ още повече. Ако нашето отечество има нужда за лѣкуванье, както искатъ да кажѫтъ консерваторитѣ, то трѣбва по-напрѣдъ да се издири каква е болѣстьта, че послѣ да се лѣкува. Но до сега нищо такъво не е направено отъ консерваторитѣ, нито пъкъ могѫтъ да го направѭтъ. За това, казва г. Каравеловъ, нека разгледаме ония лѣкове, които консерваторитѣ прѣдлагатъ съ своята программа, като прѣдполагатъ, че ние сме болни и искаме именно тѣ да ни лѣкуватъ.

Защитницитѣ на Конституцията иматъ право да поискатъ отъ противницитѣ на тая Конституция поне нѣкои доказателства за подкрѣпление на тѣхнитѣ искания. Конституцията сѫществува; тя е приета отъ народътъ и одобрена отъ първото Велико Народно Събрание; слѣдователно тя е добра до тогава поне, до като не се докажѫтъ нейнитѣ лоши страни и до като не се докаже отъ противницитѣ, че измѣненията ще унищожѭтъ недостатъцитѣ и нѣма да поведѫтъ къмъ нови недостатъци. А защитницитѣ да изслужѭтъ всичко това и послѣ да отговарятъ. Ето защо защитницитѣ сѫ въ пълното си право да попитатъ по-напрѣдъ противницитѣ на Конституцията: кждѣ се намира злото у нея и, слѣдъ като докажѫтъ тѣ, че наистина въ нея има зло, пакъ иматъ право да попитатъ още и да искатъ разяснения, да-ли съ измѣнението на тоя или оня членъ отъ Конституцията злото ще бѫде прѣмахнѫто и искоренено.

„Всичко това трѣбваше да бѫде направено отъ консерваторитѣ, казва г. Каравеловъ, ако не искахѫ да насилватъ съ помощьта на всѣкакъвъ видъ чужденци, но да ни убѣждаватъ, че съ прѣдложенитѣ реформи работитѣ ще тръгнѫтъ въ по-добъръ редъ. Но понеже мотивирани възражения противъ нашата Конституция нѣма до сега, то намъ ни остава да се задоволимъ съ онова, което ни даватъ противницитѣ".

Тука нѣма да разгледваме цѣлата программа на консерваторитѣ, но само оная часть отъ нея, която се прѣко касае до нашата Конституция.

На консерваторитѣ сѫ омразни членоветѣ 85 и 86, които гласѭтъ:

„85. Прѣдставителството въ Българското Княжеството се заключава въ Народното Събрание, което бива:

„1. Обикновенно

„2. Велико".

„86. Обикновенното Народно Събрание се съставя отъ прѣдставители, избрани направо отъ народа, по единъ прѣдставитель на десетъ хиляди души отъ двата пола.

„Прѣдставителитѣ се избиратъ за 3 години.

„Избиратели сѫ всичкитѣ български граждани, които иматъ възрасть по-горѣ отъ 21 година и се ползуватъ отъ граждански и политически правдини.

„Избираеми за прѣдставители сѫ всички български граждани, които се ползуватъ съ граждански и политически правдини и сѫ на възрасть по-горѣ отъ 30 години и да сѫ книжовни (грамотни)."

Консерваторитѣ искатъ да измѣнѭтъ сега тѣзи два члена съ слѣдующитѣ двѣ начала:

„I. Народното прѣдставителство да състои отъ двѣ камари; числото на народнитѣ прѣдставители да се намали.

„II. Народнитѣ прѣдставители да се избиратъ чрѣзъ двойна избирателна система".

Както виждатъ самитѣ читатели тука намѣсто двѣ, сѫ три прѣдложения. За да се разясни по-хубаво въпросътъ, за да може всѣки да го разбере, трѣбва да се каже по нѣщо отдѣлно за всѣка една отъ тѣзи три части, защото всѣка отъ тѣхъ иска специални възражения.

Най-напрѣдъ нека захванемъ да разглеждаме въпросътъ: „трѣбва ли законодателното тѣло да бѫде раздѣлено на двѣ камари?" — едно, защото този въпросъ е най-мѫчниятъ и друго, защото, може би, той има най-много привърженци.

II.

Нуждно ли е „народното прѣдставителство да състои отъ двѣ камари"?

„Първата мѫчнотия, която срѣщаме при разглеждането на този въпросъ, състои въ това, че двукамерното прѣдставителство, или по-добрѣ, раздѣлението на законодателната власть на двѣ камари, сѫществува въ повечето страни, слѣдователно, практиката като че е противъ насъ. За това ние, прѣди да пристѫпимъ къмъ разглеждането, до колко една подобна система на прѣдставителството би била полезна за насъ, — трѣбва по-напрѣдъ да обяснимъ този фактъ, и да се помѫчимъ да докажемъ, че и въ другитѣ страни ползата отъ такъво едно дѣление е доста съмнителна и че има пълна вѣроятность, че при една камара работитѣ щѣхѫ да вървѭтъ тъй сѫщо добрѣ и даже много по-добрѣ".

Като видѣхме, че двукамерното прѣдставителство сѫществува въ повечето страни, прѣди да рѣшимъ питаньето—ще ли бѫде полезно и ние да имаме двѣ камери, нека обяснимъ исторически този фактъ: защо да има въ повечето страни двѣ-камерно прѣдставителство?

За обяснение на този фактъ, ние трѣбва да се обърнемъ къмъ минѫлия животъ на человѣчеството, къмъ историята. Въ този въпросъ трѣбва да оставимъ на страна стария свѣтъ, защото тогава не е имало прѣдставителство, а цѣлия народъ самъ

непосрѣдственно е участвувалъ въ изработваньето на законитѣ. За сега, освѣнъ въ нѣкои швейцарски малки кантони, това на друго мѣсто не се практикува и нито е възможно да се практикува поради обширностьта на господарствата.

Сегашнитѣ свободни европейски урѣдби сж се създали постепенно въ срѣднитѣ вѣкове отъ два фактора: 1) отъ зачалата на онѣзи свободни учрѣждения, които донесохж съ себе почти всичкитѣ народи, що замѣстихж римската империя и 2) отъ нуждата, която кральетѣ почувствували при управлението на своитѣ работи и при работитѣ на управлението въ други разноски освѣнъ онѣзи, които имъ доставляваxж доменитѣ.

Имаше правило или по-добрѣ законъ въ срѣднитѣ вѣкове, че никой свободенъ человѣкъ не трѣбва да плаща никакъвъ данъкъ, а щомъ се появи нужда, всѣки свободенъ человѣкъ да отива на война. Що се касае до разноскитѣ по управлението, тѣ трѣбвало да се изваждатъ отъ приходитѣ на господарственнитѣ земи, наречени *домени*.— Но около половината на XII вѣкъ, повечето отъ кральетѣ неможехж да поддържатъ управлението; защото отъ една страна домени твърдѣ малко останахж въ тѣхнитѣ ржцѣ, а отъ друга — разноскитѣ се уголѣмяваxж. Да наложжтъ данъкъ, тѣ нѣмахж право; за това се видохж принудени да свикатъ, ако не всичкитѣ свободни человѣци отъ държавата, то поне прѣдставвтели тѣхни. По такъвъ начинъ около това врѣме се явяватъ въ повечето европейски държави прѣдставителнитѣ учрѣждения, на които отъ началото главната цѣль е била — съгласие отъ страна на свободнитѣ человѣци да помагатъ на правителството съ пари. Това е било причина да се свикватъ прѣдставители отъ народътъ. Послѣ е станжло обичай да се свикватъ такива събрания по-начесто и по такъвъ начинъ се образуваxж и се распространихж прѣдставителнитѣ учрѣждения почти по цѣла Европа.

Свободни хора въ онѣзи тъмни врѣмена сж се считали само: духовенството, дворянството и една часть отъ проститѣ граждане, а селянитѣ сж се считали въ повечето държави за роби. Тъй като въ онова врѣме съсловията бѣхж раздѣлени твърдѣ строго по подобие на каститѣ, то по-горнитѣ съсловия не въспримаxж да засѣдаватъ и да разсжждаватъ заедно съ подолнитѣ. По тази причина въ европейскитѣ господарства се явихж намѣсто една — три камари, а въ нѣкои страни, като напримѣръ въ Швеция и Нервегия, гдѣто селянитѣ бѣхж по-свободни, се явихж и четири. Споредъ свидѣтелствата на най новитѣ и достовѣрни историци, и въ самата Англия отъ началото е имало четири камари: 1) въ първата засѣдавали владицитѣ и другото духовенство; 2) въ втората — свѣтскитѣ лордове или голѣмцитѣ; 3) въ третята — прѣдставителитѣ на дворянството въ графствата и 4) въ четвъртата — прѣдставителитѣ на градскитѣ съсловия. Но въ началото на XIV в. отъ тия 4 камери въ Англия се об-

разуватъ двѣ: духовенството и лордоветѣ съставляватъ горнята камара; а прѣдставителитѣ на дворянството и прѣдставителитѣ отъ общинитѣ, съставляватъ долнята камара, или камарата на общинитѣ. Но слѣдъ малко кралъетѣ по цѣла Европа захванахж да се стрѣмѣтъ да унищожѣтъ прѣдставителнитѣ учрѣждения. И наистина, кждѣ края на XVI вѣкъ не сѫществуваxж вече свободни прѣдставителни наредби. На нѣкои мѣста, напримѣръ въ Кастилия и Арагония, тѣ бидоxж унищожени формално, а въ други, като напримѣръ въ Франция — практически. Та и въ самата Англия въ онова врѣме властьта на парламентътъ бѣше твърдѣ ограничена. Слѣдъ това цѣлия XVII в. въ Англия минж въ борба на парламентътъ съ царската власть и се свърши тази борба съ побѣдата на народнитѣ правдини. Така щото, въ всичка Европа прѣдставителнитѣ учрѣждения бѣxж се унищожили, а само въ една Англия бѣxж се удържали.

Отъ всичко казано до тука се вижда, че сѫ се образували въ европейскитѣ държави отъ начало по двѣ-три камари, не за това, защото това непрѣменно е било нуждно, за да излизатъ законитѣ по-добри; а просто затова, защото е имало съсловия високи и ниски, сир. защото еднитѣ сѫ се считали за благородни, та не сѫ въспримали, щото по-нискитѣ отъ тѣxъ въ общественното положение, да засѣдаватъ заедно съ тѣxъ и свободно да разсѫждаватъ и да говорѣтъ прѣдъ тѣxното свѣтло лице. Сѫществуванѣто на многото камари отъ начало се разбирало само отъ себе си и никой не се стараялъ да му даде нѣкакво друго тълкувание. Но по-послѣ, по силата на обстоятелствата, явили се человѣци, които почнѫли много да харесватъ раздѣлението на законодателното тѣло и захванѫли за това да му даватъ друго обяснение. А това ето какъ станѫло.

Кждѣ началото на XVII в. въ Франция се захванѫ едно много силно умственно движение и една систематическа борба, цѣлта на която бѣше — освобождение на человѣчеството отъ всѣкакъвъ родъ рѫждясали вериги. За да могѫтъ по-добрѣ и по-успѣшно да се борѫтъ съ старитѣ идеи французитѣ се обърнахж къмъ английскитѣ велики мислители, а така сѫщо захванахж да се въсхищаватъ съ свободата, отъ която се наслаждаваше Англия. Единъ отъ най-знаменититѣ и умнитѣ мислители и писатели на французитѣ — *Монтескьо*, както и мнозина други французи, отишълъ въ Англия, не само за да изучи английскитѣ философи, но и да се запознае лично съ английскитѣ учрѣждения. Слѣдъ завръщанѣто си въ Франция, той написалъ една книга — „L' Esprit des Lois“ или „Духътъ на Законитѣ“.

Това съчинение на даровития французки писатель е имало грамадно влияние върху всичкитѣ почти конституционни теории по-послѣ. Той, като гледаше каква голѣма свобода владѣеше въ Англия, станѫ му много чудно и се мѫчеше да разбере, защо само въ Англия да се е указала, удържала и развила свободата,

а не въ друга нѣкоя държава. Като търсилъ причинитѣ, той мислилъ, че ги намѣрилъ именно въ това, гдѣто англичанитѣ ужъ приложили на практика основнитѣ начала на политическата тогавашна наука, сир. въвели въ своето държавно устройство дѣление на властитѣ — законодателна, испълнителна и сждебна, като повѣрили при това всѣка една отъ тѣхъ на различни независими единъ отъ другъ хора. За да подкрѣпи, че това дѣление на властитѣ е добро, той на друго мѣсто отъ своето съчинение казва, че ако би се съединили тѣзи власти въ едно лице, или въ едно тѣло, то свободата би се унищожила, защото монархътъ или събранието ще изработва тиранически закони и тиранически ще ги прилага. Сжщо ако бжде съединена сждебната власть съ законодателната, то животътъ и правдинитѣ на гражданитѣ ще бждатъ изложени на опасность отъ страна на законодателтъ; а ако сждебната власть бжде съединена съ испълнителната, то сждията ще има власть да угнѣтява.

По този пжтъ, указанъ отъ Монтескьо, послѣдваxж още мнозина писатели, които подкрѣпяваxж неговитѣ мисли за нареждане на правлението. Тѣ даже повече развиxж неговата теория, като приведоxж нѣкои други доказателства за подкрѣплението ѝ. Така напр. тѣ, като признаваxж, че е хубаво нѣщо раздѣлението на властитѣ, казваxж, че най-добрѣ ще бжде, ако се даде испълнителната власть на едно лице, сир. на кралътъ, а законодателната власть да бжде раздѣлена на двѣ части или двѣ камари, защото въ такъвъ случай едната часть ще служи като сждилище за рѣшенията на другата или, споредъ както казва Монтескьо, едната ще контролира другата чрѣзъ взаимно право на гласуванье. Но други отъ послѣдвателитѣ на Монтескьо, като напр. англичанина Блякстонъ, ако и да признаватъ раздѣлението на властитѣ, пакъ казватъ, че испълнителната и сждебната власти не трѣбва да ги сравняваме съ законодателната, защото тѣ трѣбва да бждатъ подчинени на тая послѣднята. Блякстонъ казва: „Парламентътъ (събранието) има върховна и безконтролна власть да прави закони, да ги разширява и стѣснява, да ги унищожава, да ги отмѣнява и възобновява. Тая законодателна власть се прилага къмъ всичкитѣ прѣдмети — духовни и свѣтски, граждански и военни, морски и углавни. Парламентътъ е мѣсто, въ което английската Конституция е вложила най-неограничената, даже деспотическата власть, която въ всѣка държава необходимо се намира нѣкждѣ. Парламентътъ може да измѣнява Конституцията на държавата, да подновява и да прѣустройва самата Конституция на други основи. Той може да прави всичко, освѣнъ онова, което физически е невъзможно, и онова, което прави парламентътъ, никоя власть на земята не може да разруши". Тука като говори Блякстонъ подъ думата парламентъ разбира кралътъ и двѣтѣ камари, но ние по-послѣ ще видимъ, че то главно се отнася само къмъ камарата на общинитѣ, която е истинското Народно Събрание.

Друго едно обяснение, защо свободата се е упазила въ Англия; друго едно хубаво начало, което Монтескьо и неговитѣ послѣдователи намѣрихѫ въ английската Конституция, се заключавало въ това, гдѣто силитѣ, които прѣдставляватъ върховната власть тамъ се уравновѣсвала. Още старитѣ гръцки философи Платонъ и Аристотель учили, че има три павилни или хубави управления — монархия, аристократия и демократия и три неправилни и развалени управления — тирания, олигархия и охлократия. Всѣко отъ добритѣ упавления носи съ себе си семе за развала, затова, мислили тѣ, най-добро управление ще бѫде онова, гдѣто има елементи и отъ тритѣ добри управления, така щото да могѫтъ да се съдържаватъ и да се уравновѣсяватъ едно съ друго. Това мнѣние на старитѣ философи минѫло и въ по-новитѣ, и Монтескьо сѫщо помислилъ, че това правило го намѣрилъ исиълнено въ английската Конституция, въ която кралътъ, камарата на лордоветѣ и камарата на общинитѣ прѣдставляватъ монархията, аристократияга и демократията, а отъ тѣхното смѣсванье произлѣзла английската Конституция.

До тука виждаме, че прѣдставителни учрѣждения въ XVII в. е имало само въ Англия и че въ другитѣ европейски държави тѣ не сѫ сѫществували, та може би за това толкова свѣтла, висока и идеална се прѣдставлявала английската свобода на другитѣ европейци, които думи не намирахѫ какъ да я похвалѫтъ и даже теории захванахѫ да строѫтъ и да доказватъ, че то е най-разумното и доброто управление. Всичкитѣ разсѫждения на ученитѣ человѣци отъ школата на Монтескьо за управлението още оставахѫ само написани на книги; но ето слѣдъ малко врѣме дойдохѫ такива нѣкои исторически събития, които прѣдизвикахѫ да се приложѫтъ тия теории въ практика. Около това врѣме, когато бѣхѫ излѣзли и се распространили съчиненията на Монтескьо, освободихѫ се американскитѣ колонии отъ Англия и поискахѫ да си наредѫтъ свободно управление. Тамъ при наредбата на управлението, при удобряваньето на Конституцията, увлѣкохѫ се отъ идеитѣ и теориитѣ на Монтескьо и въведохѫ двѣ камари.

Слѣдъ това дойде великата французска революция. Въ 1789 год. бѣхѫ събрани генералнитѣ щати на Франция, които не бѣхѫ се събрали цѣли 200 години. Въ това събрание се допуснѫ да се удвои числото на членоветѣ въ камарата на срѣдното съсловие, сир. на гражданитѣ, така щото тѣхното число бѣше равно на числото на прѣдставителитѣ и отъ двѣтѣ други по-горни камари (духовенство и дворянство) заедно. Прѣдставителитѣ на третото съсловие знаехѫ, че ако остане да гласоподава всѣко съсловие отдѣлно, то никаква полезна мѣрка, никакво полезно подобрѣние не ще може да се прокара прѣзъ три събрания, на които интереситѣ сѫ били разни и противоположни. За това тѣзи прѣдставители, поддържани отъ общественното

мнѣние на цѣла Франция и като намѣрихѫ съчувствие въ една часть отъ нисщето духовенство и дворянство (които се бѣхѫ увлѣкли отъ общия потокъ), сполучихѫ да принудѭтъ и другитѣ съсловия да засѣдаватъ и да гласуватъ заедно съ тѣхъ. Въ 1791 г. по такъвъ начинъ се образува Великото Учрѣдително Събрание. Поклонницитѣ на Монтескьо и на английската Конституция бѣхѫ малко и за това не сполучихѫ да проведѫтъ своитѣ идеи за раздѣлението на законодателната власть на двѣтѣ тѣла и за това се въведе въ Конституцията отъ 1793 г. еднокамерна система.

Въвежданьето на една камара въ Франция въ онова врѣме имаше голѣмо влияние за по-послѣднитѣ Конституции; защото всичкитѣ крайности, всичкитѣ несполуки при утвърдяванъето на конституционния редъ въ Франция, доктринеритѣ захванахѫ да го приписватъ на това, че французитѣ не послушали теориитѣ на Монтескьо и не си направили двѣ камари. Нападателитѣ никакъ не вземахѫ въ внимание това, че тогава врѣмето бѣше революционно и при голѣмото възбужденье на умоветѣ и при високо въздиганье на народното чувство, крайноститѣ бѣхѫ неминуеми при каквото и да било управление. Тѣ не искахѫ да земѫтъ въ внимание и това, че по-послѣшнитѣ Конституции прѣзъ революционния периодъ даже до смѣшно се придържахѫ до кроежътъ на Монтескьо, но пакъ нищо не сторихѫ. Не се даваще внимание, че подражаваха не на духътъ на английската Конституция, а на буквата ѝ. „Послѣ, не обрѫщахѫ внимание на това, че първитѣ три събрания—учрѣдителното, законодателното и конвентътъ, могѫтъ се похвали съ грамадна дѣятелностъ въ всичкитѣ сфери на народния животъ, че тѣ спасихѫ Франция отъ чужденцитѣ; а съ що могѫтъ да се гордѣѭтъ послѣдующитѣ дву-камерни събрания? И можеше ли конвентътъ да развие оная гигантска дѣятелностъ, ако силитѣ му бѣхѫ раздробени на двѣ камари, които щѣхѫ да се заяджтъ още отъ първия день?“ Показахѫ ли се въ нѣщо по-добрѣ слѣдующитѣ двѣ Конституции отъ революционния периодъ, които имахѫ се по двѣ камари, безъ да говоримъ вече за разнитѣ Конституции на Напалеона I и Бурбонитѣ, гдѣто доктринеритѣ положихѫ вече всичкото си теоретическо доктринерско искуство?

Както и да е, но общитѣ тогавашни укорения на доктринеритѣ противъ еднокамерното прѣдставителство хванахѫ мѣсто; защото по-послѣ, при честитѣ прѣврати въ Франция, колкото пѫти ставаше нужда да се изработи нова Конституция, се въвеждахѫ по двѣ камари. А по-послѣ, когато захванахѫ да се въвождатъ прѣдставителни учрѣждения въ другитѣ европейски държави, то въвеждахѫ двѣ камари за това, защото бѣше общо прието въ тогавашнитѣ конституционни въпроси да се дѣли законодателното тѣло на двѣ части. Имаше само единъ примѣръ противенъ, сиречъ за едно камерно прѣдставителство въ Франция, който по-

горѣ указахме, но тогава той бѣше осжденъ отъ всички. Освѣнъ това Конституциитѣ, които се въвеждахж въ другитѣ господарства на Европа, не бѣхж самостоятелно разработени, а бѣхж просто копье, прѣправено и искривено само на нѣколко мѣста.

Но освѣнъ тия причини, които по-горѣ изброихме, има още много други, които силно сж спомогнѫли да се въведѫтъ двѣ камари, а не една. Тукъ ще си позволимъ да приведемъ буквално изложението на тия причини, както си у г. Каравелова: „Повечето Конституции почнахж да се увеждатъ въ врѣмето на реакцията противъ революционнитѣ идеи, а за такива се считаше всичко, което клони да прѣмахне старитѣ злоупотрѣбления. Съ малко исключения, повечето Конституции сж тъй наречени дарованни отъ страна на правителитѣ. Тамъ, гдѣто народътъ самъ си е изработвалъ Конституция, той е увождалъ една камара, както Кадикската Конституция въ Испания, унищожена вѣроломно отъ Фердинанда VII, и Норвежката Конституция, която може тоже да се причисли къмъ еднокамарнитѣ. На всѣкждѣ твърдѣ много елементи трѣбваше да се прѣодолѣѭтъ прѣди да се мисли да се създаде идеална Конституция; трѣбваше да се убѣждаватъ силни съсловия; трѣбваше да имъ се доказва, че тѣ нищо нѣма да загубѭтъ отъ въвежданьето на Конституцията, — съ една дума трѣбваше, ако не да се привлѣкѫтъ, поне до една степень да се примирѭтъ съ нея: Кралтъ, бюрократията, духовенството, дворянството, а по нѣкои мѣста и богатата буржуазия. Всичкитѣ елементи бѣхж противъ всѣкаква Конституция, но щомъ тя неможеше да се избѣгне, тѣ се мжчехж, до колкото е възможно, и при нея да запазѭтъ своитѣ лични интереси и да я омаломощѭтъ отъ самото начало. Това омаломощение на Конституцията най-лесно се достигаше съ раздѣлението на законодателната власть на двѣ камари, при което дѣление наистина се обезсилва, защото едната часть всѣкога биваше въ властьта на привилегированнитѣ съсловия. Кральетѣ въ континенталнитѣ Конституции, освѣнъ гдѣто запазвахж ония права, които принадлежѫтъ номинално на английската корона, именно испълнителната власть и законодателното veto; — но въ нѣкои мѣста присвоихж си право да назначаватъ наслѣдственни или пожизнени законодатели. Въ една отъ камаритѣ, тѣ имахж възможность да назначаватъ за членове — хора, които сж тѣмъ лично и приятни и прѣданни. Бюрократията (чиновницитѣ), която, може би, имаше най-много да губи при конституционото управление, се и най-противеше нему; но когато вече нѣмаше що да се прави, тя си запази право — отъ нея да избиратъ пожизненни (до животъ) или наслѣдственни законодатели. — Духовенството е било на врѣдъ и винаги противъ всичко, което носи името свобода и самоуправление; то винаги е благославяло политическото робство и деспотизмътъ, и ги е прѣвъзнасяло като Божи учрѣждения на земята (особно черното духовенство); но щомъ нѣкждѣ се увождаше

Конституция, то бързаше да вмъкне своитѣ висши прѣдставители, като членове по право въ горната камара, за да прѣчижтъ постоянно на всѣкакви подобрѣния въ общественнитѣ работи и занапрѣдъ. Разбира се, че и дворянството не закъсне да обезпечи своитѣ интереси, като пожела да бжде раздѣлена легислатурата (законодателното тѣло), та да засѣдава и то въ нѣкои отъ камаритѣ, или по право, или пакъ избрани отъ високо цензурани избиратели. На това послѣдното условие склоняваше и богатата боржуазия (сир. избирателитѣ да бждатъ само най-богатитѣ и най-ученитѣ). Като притуримъ и това, че интересътъ на официалнитѣ учени бѣше на страната на дѣлението, защото споредъ много Конституции, тѣ сж въ числото на ония, които иматъ доста шансове да попаднжтъ членове въ горнята камара по назначение отъ Короната. Най-сетнѣ, може да се приеме за аксиома, че на-да-ли има такъво диво учрѣждение, което да не намѣри искусно и даже искренни защитници, а тука се защищаваxж и се защищаватъ мнѣния, които никой не би нарѣкълъ диви, мнѣния освятени отъ велики и стари авторитети и освѣнъ това мнѣния, които могжтъ да бждатъ изгодни и за самитѣ защитници. Дори мнозина прѣданни поборници на народнитѣ правдини сж се съгласили да допуснжтъ всевъзможни осакатявания на конституционниятъ принципъ, само за да се избавижтъ по-скоро отъ отеческата грижа на бюрократията при самодържавнитѣ отечески правления. Често, може би, е необходимо да търсимъ не най-добро, но най-доброто отъ ония нѣща, които ни се прѣдлагатъ. За чудо ли е послѣ това, че въ повечето държави срѣщами двѣ камари, а не една? Единъ английски историкъ казва, че всичкото учение за раздѣлението на законодателната власть и всичкитѣ безбройни опитвания да се въведжтъ въ всичкитѣ държави двѣ камари, се е появило просто за това, защото въ Англия има двѣ камари. Но ако се обърнемъ къмъ историята на английската Конституция, ние ще видимъ, че това е станжло съвършенно случайно и сжществуваньето на двѣ камари е проста случайность.

„Ето по кой начинъ се е въвело на всѣкждѣ почти въ Европа, съ малки нѣкои исключения, двукамерното прѣдставителство и ето кои сж причинитѣ, гдѣто фактътъ, че тѣ сжществуватъ, противорѣчи на нашето мнѣние, че тѣ не сж нуждни".

До тука, като разгледахме причинитѣ, които сж накарали всичкитѣ почти европейски господарства да въведжтъ у себе си двойна камара, ние видѣхме, че най-главната причина е била тази, че двѣ камари сжществували въ Англия. И наистина и до днесъ още защитницитѣ на тази система, като немогжтъ иначе да я защитижтъ, като най-главно доказателство за нейната добрина и полезность привождатъ това, че при тая система Англия е свободна и процвѣтява, та отъ тука изваждатъ заключения, че гдѣто и да се въведе тя, се има надѣжда да се запази сво-

бодата. За това нека разгледами, до колко сж вѣрни основитѣ на тая теория и до колко въ Англия е приложенъ принципътъ или началото, отъ което извадихж тая теория.

Дѣлението на върховната власть на три независими една отъ друга части се отхвърля почти отъ всички по-знаменити писатели, които осжждатъ тъй сжщо и дѣлението на законодателното тѣло на двѣ камари и аристократизмътъ на англійската Конституция. За да докаже горнята мисъль г. Каравеловъ привожда многочисленни цитати отъ най-знаменититѣ англійски писатели, отъ които цитати явно излиза, че такова раздѣление на върховната власть, каквото съставилъ на теория Монтескьо, не сжществува на практика въ англійската Конституция, гдѣто на дѣло върховенството принадлежи само на законодателната власть. Сждебната власть не може да бжде независима, защото тя е длъжна само да прилага ония закони, които сж изработени отъ Събранието, и всѣки подобенъ законъ е задължителенъ за сждебната власть. Що се касае до испълнителната власть, то и тя е подчинена на законодателната, ако и да ни се показва отъ първъ пжтъ, че е съвсѣмъ независима. Наистина, въ теорията на англійската Конституция се казва, че испълнителната власть принадлежи на кралтъ, но на практика това не е така, защото съ многочисленни примѣри е доказано, че тази власть собственно принадлежи на кабинета, сир. на министритѣ, тъй като ни една заповѣдь на кралтъ не може да има сила, до като не бжде скрѣпена съ подписътъ на надлежния министръръ. Освѣнъ това, испълнителната власть само испълнява рѣшенията на законодателната и сждебната власть, и признато е, че по-голѣмата власть има онзи, който заповѣдва, а не онзи, който испълнява заповѣдитѣ. Тука не трѣбва и да говоримъ за законодателната власть на кралтъ, която има при изработваньето на законитѣ, сир. да наложи *вето* или запрѣщение на всѣкой законъ; защото, ако и да иматъ англійскитѣ кралье това право на теория, но на практика тѣ сж го изгубили вече отдавна, тъй като става цѣли 200 години, отъ какъ не сж го употрѣбили, а едва ли ще имъ се позволи и едва ли тѣ ще се рѣшжтъ да го употрѣбжтъ занапрѣдъ. Отъ всичко това, както и отъ другитѣ доказателства, които г. Каравеловъ привожда за потвърдение на това, излиза явно, че духътъ и сегашната практика на англійската Конституция, съвсѣмъ не отговаря на буквата и теорията нейна. Слѣдователно ония, които искатъ да направжтъ нѣщо като англійската Конституция, не трѣбва да обрѫщатъ вниманіе само на буквата, а на духътъ и на практиката на тази Конституция. А сегашната практика ни показва, че и сега въ Англия върховната власть не е раздѣлена на нѣколко независими една отъ друга части, а се съсрѣдоточава само въ законодателното тѣло. Така щото кралтъ въ Англия не е върховенъ глава, а е единъ министръ на ония, у които сжщински се намира върховната власть.

Въ Събранието, което може да ограничава кралътъ, той не е *суверенъ* (върховенъ глава), а суверенъ е самото Събрание. Даже англійското законодателно тѣло е запазило голѣмата съдебна власть, която му е спомогнжла да заварди своето върховенство. Наистина, правителството на англійския краль, споредъ Конституцията, има голѣми правдини, но то не е негово правителство, защото той е принуденъ да го избира по волята на прѣдставителитѣ и да го распуща и замѣнява пакъ по тѣхна воля.

Съ други многочисленни и неопровержими доводи, г. Каравеловъ доказва, че въ Англия не само кралътъ нѣма почти никакво значение въ управлението на практика, но че и камарата на лордоветѣ стои само за форма. Тя просто служи като мѣсто, гдѣто се минуватъ въ регистрътъ разнитѣ закони, изработени отъ долната камара. Наистина тя (горната камара) има право да прави измѣнения въ законътъ, но това ѝ се позволява само въ исключителни случаи за нѣкои твърдѣ дрѣбни работи, които не докачатъ ни долната камара, ни министерството; въ противенъ случай лордоветѣ нищо не могжтъ да направжтъ. Ако по нѣкога се рѣши горната палата да направи нѣкое нещастно измѣнение въ единъ поне членъ на нѣкой законопроектъ, което измѣнение да привлече общественното мнѣние, то какъвъ голѣмъ шумъ, какви голѣми радости се подигатъ отъ консервативнитѣ по цѣла Англия! Но щомъ нѣкой министръ, подкрѣпенъ отъ долната камара, желае да прокара нѣкои законопроекти, то той непрѣменно ще го прокара, при всичкитѣ крясканія на горната палата. Наистина, имала е горната палата значение, но не сега, защото парламентъ като кажжтъ, разбиратъ просто палатата на общинитѣ; да се распусне парламента, значи да се распусне долната палата, да се избере новъ парламентъ, ще каже да се избержтъ нови прѣдставители въ палатата на общинитѣ и пр. За по-голѣмо доказателство на това, че и камарата на лордоветѣ въ Англия нѣма никакво почти значение въ управлението на страната, трѣбва да приведемъ и това, че при нареждането и утвърждението на бюджета, тя нѣма никакво право да се бърка; сжщо нѣма никаква намѣса и въ контролиранъето на министерството; тя не се бърка и нѣма право да влияе ни при сваляньето на министерството, ни при избираньето на ново министерство. Всичкитѣ тия работи върши камарата на общинитѣ, а това е едно отъ най блѣстящитѣ доказателства, че именно камарата на общинитѣ, или долната камара, е върховната власть въ Англия.

Но ако сж изгубили своята власть и значението си кралътъ и палатата на лордоветѣ, за това пакъ е спечелило, и твърдѣ много, правителството. Ако се вгледаме по-добрѣ, ние ще забѣлѣжимъ, че англійското правителство не е нищо друго, освѣнъ единъ комитетъ, избранъ отъ прѣдставителитѣ на долната камара изъ между тѣхъ, но такъвъ комитетъ, който има

право на апелъ къмъ народътъ; защото премиеръ-министрътъ, който всякога бива водительтъ на болшинството въ камарата на общинитѣ, ако вижда, че народътъ е съ него, може съ единъ указъ да распусне камарата и да назначи втори избори. Така щото ако камарата има право да свали министерството, то и министерството има право да распусне камарата. Така щото, ако долната палата изрази недовѣрие къмъ кабинета, то министерството, или трѣбва да си даде оставката, или трѣбва да распусне камарата.

Отъ тукъ излиза, че на практика английската Конституция е твърдѣ демократична, защото всичката върховна власть е въ ржцѣтѣ на долната камара или събранието на народнитѣ прѣдставители; въ тѣхна власть е и испълнителната власть въ държавата, защото министерството всѣкога се избира отъ болшинството на тази камара; а сждебната власть се намира въ зависимость отъ законитѣ, които изработва това събрание; освѣнъ това долната камара е запазила много обширни сждебни права. Не разбиранѣто на това противорѣчие между цсторията и практиката на английската Конституция и прилаганѣто на буквата на тази Конституция по другитѣ европейски държави е било причина, споредъ мнѣнието на г. Каравелова, гдѣто до сега констатиционализмътъ е прѣтърпѣлъ толкова поражения.

Има една мжчнотия за человѣка, който се зема да критикува консервативната програма. Тя състои въ това, че като казватъ консерваторитѣ: „искаме двѣ народни събрания", тѣ не опрѣдѣлятъ какви трѣбва да бждатъ тѣ. Колкото за едното, ние разбираме, че ще бжде нѣщо горѣ-долѣ като сегашното наше Народното Събрание; но второто ние съвсѣмъ не знаемъ какво искатъ да бжде, защото въ всичкитѣ конституционни господарства вие неможите да намѣрите двѣ висши камари, които да си приличатъ и да бждатъ еднакви, както по съставътъ си, тъй и по правата, които иматъ. Сега, каква искатъ да бжде горната камара нашитѣ консерватори?

„Въ Германия, напримѣръ, казва г. Каравеловъ, Федералниятъ Съвѣтъ (Bundesrath) се избира отъ отдѣлнитѣ правителства, които съставляватъ Германския Федераленъ Съюзъ. Въ други страни, горната камара се съставлява отъ прѣдставители, избрани отъ законодателнитѣ събрания въ щатоветѣ и кантонитѣ; по тоя начинъ се образуватъ горнитѣ камари въ Швейцария и Съединенитѣ Щати на Америка и на ония отъ другитѣ американски държави, на които Конституцията на Съединенитѣ Щатове е послужила за образецъ. Въ трети — членоветѣ сж наслѣдственни и по право, както въ Англия, а въ четвърти — тѣ се избиратъ отъ мѣстнитѣ муниципални събрания. Въ норвежската Конституция долната камара или Народното Събрание избира $^1/_4$ часть помежду си и тѣ съставляватъ горната камара, която въ случай на разногласие съ събранието, трѣбва да засѣдава наедно съ

Народното Събрание и се рѣшаватъ въпроситѣ тогава по просто вишегласие. Много отъ другитѣ камари сѫ отъ смѣсенъ видъ, така напримѣръ въ французския сенатъ само $^1/_4$ се избиратъ отъ самиятъ сенатъ, като пожизнени членове, а другитѣ се избиратъ отъ муниципалнитѣ и департаменталнитѣ събрания и пълномощията имъ еѫ срочни. На кой видъ отъ тия камари ще прилича нашия прѣдполагаемъ сенатъ, съ който искатъ да очеститѫтъ отечеството ни консерваторитѣ, не е извѣстно, — за това въ програмата имъ нѣма ни рѣчь. Трѣбва да признаѣмъ читателитѣ затруднителностьта на нашето положение; защото каквито възражения и да направимъ противъ тѣхнитѣ прѣдложения, тѣ — консерваторитѣ — се ще иматъ благовиденъ прѣдлогъ да кажѫтъ, че възраженията ни се не относятъ до прѣдполагаемиятъ отъ тѣхъ сенатъ, защото тѣ не сѫ мислили да му даджтъ такъвъ съставъ и такива права. По тая причина ние еме принудени тука да разгледаме само общата часть на въпросьтъ, безъ да влизаме въ подробности и да отложимъ специалния отговоръ, до когато ни се прѣдстави отъ консерваторитѣ нѣщо конкретно, ако послѣдното само нѣкога бѫде".

Но сега нека се обърнемъ та да видимъ, какъвъ видъ горна камара у насъ е възможна. Ако бѫджтъ и двѣтѣ камари избрани отъ народътъ направо, то нѣма нужда за втората камара; тъй като и двѣтѣ ще бѫджтъ избрани подъ еднакви влияния, слѣдователно, която партия има болшинство въ едната камара, сѫщата ще има и въ другата. Освѣнъ това, при такъвъ изборъ се губи самата цѣль на втората камара. Най-главното доказателство на ония, които желаѣтъ да сѫществува втората камара е това, че тя щѣла да поправлява грѣшкитѣ на първата: но ако бѫджтъ избрани отъ народътъ и подъ еднакви влияния, то народътъ ще избере еднакви лица. Тогава какво поправление може да се чака? Но нека кажемъ, че е възможно да стане така, при всичко че въ ни една европейска или друга държава това нѣщо не сѫществува. И двѣтѣ камари, щомъ се осланятъ върху народътъ, който ги е избралъ еднакво, като дойджтъ въ противорѣчие могѫтъ да бѫджтъ равносилни. Тогава само единъ гласъ вишегласие въ една отъ камаритѣ ще да може да разваля законодателството. При това не трѣбва да забравяме, че такива камари отведнѫжъ ще захванѫтъ да се яджтъ помежду си и така не ще има страната никакво управление, или поне то ще бѫде много слабо. Но вѣроятно е, че нашитѣ консерватори нито даже помислюватъ за подобна камара.

Да бѫде нашиятъ прѣдполагаемъ сенатъ като германскиятъ Bundesrath, или като сенатитѣ на Съединенитѣ Щати въ Америка, или като на Швейцария, — това не е никакъ възможно, защото тия учрѣждения тамъ сѫ прѣдставители или посланици на отдѣлнитѣ правителства отъ съюза, правата на които тѣ защищаватъ, а ние такива отдѣлни правителства и независими щатове или кантони нѣмаме.

Ако рѣчемъ да се назначаватъ пожизненно членоветѣ на горната камара, то това у насъ е повече отъ невъзможно, а при това то би било прѣстжпление; защото и тамъ, кждѣто ги има такива, хората сж се наситили отъ тѣхъ и можемъ да се надѣваме, че скоро и тамъ ще ги унищожжтъ.

Ако би нашитѣ консерватори искатъ да направжтъ една горна камара, гдѣто да могжтъ да влизатъ само най-богатитѣ человѣци, за да защищаватъ правата на богаташитѣ, сир. ако искатъ да въведжтъ такъвъ цензъ, както въ Белгия или Влашко, то това на практика е неприложимо, особенно между нашето българско население, у което нѣма никакви спомени за раздѣление на народътъ по съсловия и гдѣто почти всѣки человѣкъ има по-малко земя или друга недвижима собственость да владѣе, а голѣмитѣ капиталисти и чифликчии — *чокои* можемъ да ги прѣброимъ на пръсти. Ако туримъ такъвъ цензъ, като ромжнския или белгийския, то не само не ще намѣримъ избиратели, но и за избираеми не ще има человѣци.

Ако се избиратъ членоветѣ на горната камара отъ муниципалнитѣ и окржжнитѣ учрѣждения, тогава тѣ ще станжтъ центръ на борбата, за да може всѣка партия да прокара свой кандидатъ въ горната камара. Невѣроятно е при това, че тия учрѣждения съвсѣмъ ще бжджтъ независими въ изборътъ си отъ натискътъ на правителственната власть, особенно въ такъвъ още младъ народъ, какъвто е нашиятъ. Даже ако прѣдположимъ, че това ще бжде, пакъ подобна система за избиранье на прѣдставители въ върховната палата ще бжде само двойна избирателна система и нищо повече.

Ако се даде право на правителството да назначава членоветѣ въ сенатътъ, то пакъ ще бжде незгодно, даже и въ такъвъ случай, когато прѣдположимъ, че това право ще се извършва отъ министерството, отговорно прѣдъ Народното Събрание. Назначаванитѣ членове могжтъ да бжджтъ или пожизненни, или врѣменни. Ако сж пожизненни, тѣ ще се назначаватъ отъ оная партия, която е на властьта въ оная минута и слѣдователно, тя ще се осигори за едно цѣло поколение, и борбата нѣма да се спрѣ, а ще се продължава още по-ожесточено, само че ще бжде безполезна за страната. Ако ли бжджтъ врѣменно назначавани, то тѣ не ще иматъ никаква самостоятелность, защото, както ще искатъ да се удържжтъ на мѣстата си, тѣ ще се стараjжтъ да угоджтъ на правителството. Въ такъвъ случай, какъ ще се рѣши подобна една камара да контролира оногова, който я назначава и който може да я свали? Въ нѣкои държави, гдѣто правителството назначава членоветѣ на сената, то е ограничено да избира само отъ най-високитѣ чиновници, които сж прослужили много врѣме честно и безукоризненно. Но ако приемемъ и ние това правило, то ще трѣбва да търсимъ за своя Държавенъ Съвѣтъ нѣкои турски миралаи и паши.

Една само система на горна камара е възможна у насъ и то е — по образецътъ на Норвежката, защото условията на народътъ и тамъ сж какго у насъ; и тамъ повечето народъ състои отъ землевладѣлци — земледѣлци. Но и да се въведе такава горна камара, пакъ е съвсѣмъ безполѣзна; защото при първото сблъскванье и несъгласие, долната камара ще поиска съвмѣстно засѣдание и съ своето висшегласие ще я подава. Тогава защо да я устроява не напраздно?

Тая невъзможность да се опиратъ о нѣщо, казва г. Каравеловъ, е накарало европейскитѣ делегати, при изработванъето на Органическиятъ Уставъ за Източна Румелия, да уведжтъ у насъ една камара, а не двѣ; а трѣбва да забѣлѣжимъ, че ординарнитѣ европейци иматъ двойното прѣдставителство като религиозенъ догматъ и ако да имаше най-малко практическа възможность да се уведе такова нѣщо — то щѣше да бжде уведено. Европейститѣ делегати, които съставляваxж уставътъ за областьта, бѣxж не радикали, даже не нѣкои либерали съ опрѣдѣлени политически убѣждения, по прости чиновници, които за това се не рѣщихж да уведжтъ у насъ такова нѣщо, като двѣ камари, защото е почти невъзможно. Хубаво щѣхме да бжделъ и въ Княжеството и въ областьта съ двѣ камари, съ нѣкой *фанзчии*, като прѣдставители на туземната аристокрация!

Никой, вѣроятно, нѣма да укорява *русситѣ* въ особена любовь и въ особенно покровителство къмъ демократическитѣ форми, при всичко това, въ проектътъ още за нашата Конституция, тѣ уведохж една камара. Разбира се, тука не е думата за ония русси, които иматъ и право и възможность да пишжтъ и проекти за Конституции.

Вѣрвамъ, че при всичката си простота, колкото тя и да е голѣма, нѣма да се намѣри нѣкой, който да причисли Държавния Съвѣтъ споредъ русския законопроектъ и Постояния Комитетъ въ Южна България къмъ горнитѣ камари, както и да сравняватъ тия послѣднитѣ помежду имъ.

„Главнитѣ аргументи на днешнитѣ защитници за дѣлението на законодателната власть сж слѣдующитѣ: една власть, която отъ нищо не се ограничава, не закъснява да бжде тираническа. Абсолютизмътъ прѣдставлява ли се чрѣзъ единъ человѣкъ, или чрѣзъ едно събрание, се е абсолютизмъ. Една втора камара може да ограничава това стрѣмление на първата къмъ деспотизмъ и, освѣнъ това, тя служи като срѣдство да се даджтъ на народа по-добри закони. Системата на двѣтѣ камари доставя извѣстна гаранция противъ скороспѣлитѣ мѣрки. Обоюдния контролъ кара всѣка една отъ двѣтѣ да изучава въпросътъ по-добрѣ, за да докаже своята правда; двойното разгледванье на въпроситѣ просвѣщава гражданитѣ и ги прави по-склонни и по-расположени да се повинуватъ на законитѣ“. Тия сж, споредъ

нашето мнѣние, казва г. Каравеловъ, най-добритѣ доводи, които се срѣщатъ днесъ отъ страна на защитницитѣ на двойното прѣдставителство.

Сега нека видимъ едно по едно всичкитѣ тия доказателства до колко сж вѣрни и каква цѣна иматъ. Най-напрѣдъ ние срѣщаме думата *абсолютизмъ* и *деспотизмъ*. Но какво ще каже абсолютизмъ въ тоя случай? Ако бихж ни казвали за абсолютизмъ, когато се касае за една държава, гдѣто върховната власть се намира въ ржцѣтѣ на едно лице, което е получило тая власть по право на наслѣдство, безъ всѣкакви лични заслуги отъ негова страна—лице, което има право да издаде закони, каквито му скимнжтъ; да назначава сждии, които да осжждатъ прѣстжпницитѣ по неговитѣ закони; да зема отъ джобътъ на народа пари, колкото намира за нуждно; държи неограничено число обржжени хора, които могжтъ да бжджтъ употрѣбени срѣщу мирнитѣ граждани; да прѣдаде въспитанието на бждящитѣ поколения въ ржцѣтѣ на свои чиновници, за да въспитажтъ отъ тѣхъ бждящи доброволни роби; да плаши прѣзъ устата на духовенството съ проклѣтия и *адъ* всички непокорни и строптиви, които не *подлагатъ вию* и да обѣщаватъ царство небесно само на покорнитѣ и раболѣпнитѣ; и най-послѣ да има право да хвърли собственнитѣ си закони на страна и да каже: „моята воля, изразена чрѣзъ устата на моитѣ чиновници, е законъ за моитѣ поданници": — тогава ние знаемъ и разбираме такъвъ абсолютизмъ.

Сжщо може да разбере человѣкъ думата *абсолютизмъ*, когато се говори за аристократически правления; защото аристократическото правление, ако и въ по-малка степень, но сѣ може да кара до нѣкждѣ работитѣ на държавата, както въ монархическитѣ управления. Абсолютизмъ или деспотизмъ въ управлението може да бжде само въ една монархия, или въ една аристократия; защото тѣ по своето положение не могжтъ да иматъ еднакви интереси съ народътъ. Но съвсѣмъ не може человѣкъ да разбере абсолютизмъ на една камара; избрана отъ цѣлиятъ народъ и то за опрѣдѣленъ и доста кратъкъ срокъ.

Тѣзи, които искатъ да докажжтъ, че наистина може да бжде опасенъ за единъ народъ абсолютизмътъ на Народното Събрание, привождатъ за примѣръ нѣкои случки отъ врѣмето на великата френцуска революция; но тѣзи примѣри нищо не потвърждаватъ отъ онова, което тѣ потвърждаватъ, тъй като въ ония размирни врѣмена, когато народътъ обезумѣлъ отъ вѣковнитѣ си страдания, отмъщаваше на своитѣ врагове, не само втора, но и десета камара да имаше, пакъ нищо не можеше да направи. Тѣхнитѣ примѣри доказватъ само, до какво изтупление може да дойде единъ народъ, който систематически се притиска. Сжщо и ония примѣри, които тѣ зематъ отъ Гърция и Римъ, съвсѣмъ не сж на мѣсто, защото тогавашнитѣ народни събрания съвсѣмъ неприличали на сегашнитѣ.

„И какъ може да стане деспотично или да издава деспотични закони едно събрание, съставено отъ нѣколко стотини души, избрани отъ цѣлия народъ и които, при това, нито сж наслѣдственни, нито пожизненни законодатели, но срочни и често избирани на кжсъ срокъ? Срѣщу кого ще бждатъ посочени деспотическитѣ дѣйствия на едно събрание, което прѣко, нито назначава чиновницитѣ, нито командува войската? Вѣроятно никой нѣма да се намѣри да каже, че такова събрание ще се стрѣми да прави наредби, врѣдни за народнитѣ интереси; поне съзнателно, умишленно това не може да се случи". При това до сега най-демократическитѣ Конституции, най-демократическитѣ събрания сж били и най-свободнитѣ, така щото хората сж привикнжли вече да смѣсватъ тия двѣ понятия. Щомъ кажемъ на нѣкой человѣкъ, „най-демократическо правление", той разбира „най-свободно" и много малцина сж онѣзи, които правятъ разлика въ това отношение между тѣзи двѣ понятия. Трѣбва да прибавимъ още, че събранията неуправляватъ; даже въ издаваньето на законитѣ, тѣ играятъ второстепенна роль; тѣ недѣйствуватъ, а контролиратъ, сир. прѣцѣняватъ и присжждатъ чужди дѣйствия. Ето по коя причина казанното за деспотизмътъ на Народното Събрание не е право и си нѣма мѣстото.

Но когато захващатъ да говорятъ противъ деспотизмътъ на една демократическа камара, малцина иматъ прѣдъ видъ този деспотизмъ, на който по-горѣ ние указахме. Тѣ подразумѣватъ друго нѣщо, което не всѣкога имъ понася да го изказватъ, но повечето европейски списатели, които поддържатъ, че трѣбва да има двѣ камари, поддържатъ най-много по тая причина, а именно: тѣхъ ги кара страхътъ да не би да се угнетява менществото отъ страна на болщинството. Тѣ знаятъ хубаво, че сиромаси сж повече, а голѣмитѣ богаташи всѣкога сж по-малко, та затова мислятъ, че ако бжде всеобщо гласоподаваньe и една камара, то болщинството ще бжде отъ страна на сиромаситѣ и, слѣдователно, законодателната власть ще падне въ ржцѣтѣ на человѣци отъ неимущето болщинство. Тѣ сами, до като сж били на властьта, сж подали единъ доста поучителенъ примѣръ, че господарственната мелница най-много трѣбва да мели за оногова, който е нейнъ воденичарь. Ето защо тѣ се боятъ, да не би да захване тъзи мелница да мели въ полза на сиромаситѣ, та за това мислятъ да ограничятъ Народното Събрание, да неможе да дѣйствува въ тъзи смисъль съ наредбата на втората, висока или горна камара.

Да видимъ сега да ли се достигнж тази цѣль, сир. ограничение на народното събрание съ втората камара. Едно събрание, като втората камара, за да има власть, трѣбва да има нѣкаква сила физическа, вънъ отъ камарата, върху която да се опира. Ако бжде избрана отъ народътъ, тя ще се опира на самиятъ народъ, както и долната камара, и тогава може да бжде и най-

силна; ако бѫде втората камара избрана отъ съсловия, ще се опира на тѣхъ, но тогава тя ще има много по-малка сила. За примѣръ може да ни послужи английската аристокрация, която е най-гордата, най-силната и най-образованата на свѣтътъ, и пакъ нищо не може да направи и нищо невърши. Когато такава аристокрация не може да удържи своята позиция то що остава на другитѣ, които ще трѣбва да противодѣйствуватъ на другата камара, избрана отъ народътъ. Сѫщото и даже повече нѣщо трѣбва да се каже и за такава камара, която ще бѫде съставени отъ старци, назначавани отъ короната; тѣ пакъ на кого ли ще се опиратъ вънъ отъ камарата? И ако наистина подобни старци сѫ толкова умни, влиятелни и мѫдри, то защо да не повлияѫтъ та да се изберѫтъ въ долната камара и тамъ да раздаватъ своята мѫдрость? Що се касае до такъвъ сенатъ или втората камара, прѣдставителитѣ на които сѫ избрани само на основание паричниятъ цензъ, то тя може да има най-малко влияние и сила; защото, ако има нѣкои привилегии, които да сѫ най-умразни и ненавистни на всичкитѣ народи, то сѫ онния привилегии, които се даватъ на богатството. Случвало се е, че по нѣкога народътъ е поддържалъ аристократитѣ, но тогава тои не е поддържалъ и ни е съчувствувалъ на богаташитѣ, на които е гледалъ всѣкога съ прѣзрение, като на „*лихваджии*“, *чорбаджии, базиряни* и пр. Като нѣматъ на какво да се опиратъ, горнитѣ камари по всичкитѣ европейски държави нѣматъ никакво самостоятелно значение; тѣхната роля е безцвѣтна, и на мѣсто да се съединяватъ съ по-слабата страна, та да произведѫтъ нѣкакво равновѣсие, споредъ както го изисква теорията, тѣ напротивъ всѣкога сѫ заедно съ по-силниятъ, за да си запазѫтъ мѣстото; така напр. английската втора камара е всѣкога съ народното събрание, а пруската и др. сѫ всѣкога съ короната.

И каква нужда има у насъ да се умѣрява демокрацията, та да се увождатъ двѣ камари, когато ние нѣмаме никакви отдѣлни класове, никакви съсловия, които да иматъ противоположни интереси съ интереситѣ на болшинството. Тогава каква нужда имаме да създаваме нови наредби, на които цѣлта е да защищаватъ такива интереси? Нашитѣ чорбаджии и пр. и така сѫ защитени отъ всичко и отъ всички. Трѣбва ли да направимъ висша камара, която да защищава тѣхнитѣ интереси срѣщу интереситѣ на народа?

Колкото за това, гдѣто казватъ, че по-внимателно щѣли да се разглеждатъ законитѣ, когато има двѣ камари; че щѣли да се прѣдвардватъ отъ прибързани и недомислени мѣрки, и всѣка камара ужъ по-добрѣ щѣла да обмисля своитѣ дѣйствия, защото щѣла да се бои отъ опозицията на другата: това би могло да бѫде само въ такъвъ случий, ако можеше да се прѣдположи,

че долната камара ще състои се отъ хора едномислящи, а пакъ на горната камара „членоветѣ ще бждѫтъ распалени отъ желание само да мислѫтъ и дѣйствуватъ за общитѣ интереси“ и че само тѣ „притѣжаватъ тайната въ що се заключаватъ тия интереси“. Но това съвсѣмъ не е така, защото въ всѣка долна камара има опозиция, която даже често съ излишна ревность указва недостатъцитѣ на разнитѣ законопрокти. Освѣнъ това, ако человѣцитѣ, които влѣзатъ въ горната камара, сѫ толкова умни и влиятелни, нека се избиратъ въ Народното Събрание и нека принасятъ голѣмата си полза тамъ. Трѣбва да забѣлѣжимъ, че законопроектитѣ и разнитѣ мѣрки, които ще трѣбва да приеме Народното Събрание, още прѣди да се събере то, се обжждатъ съ такава сериозность и толкова добри доказателства се привождатъ въ вѣстницитѣ и журналитѣ, щото никога тъй не е възможно да се обсѫди нѣщо при устно говоренье. И това трѣбва да земемъ въ внимание, че Народнитѣ Събрания твърдѣ малко се занимаватъ само съ изработванъето на закони, тѣ само прѣглеждатъ и одобряватъ. Досегашниятъ опитъ въ другитѣ държави, като напр. въ Англия, ни показва обратното на онова, което искатъ да кажѫтъ защитницитѣ на двукамарната система, защото горната камара, намѣсто да поправлява законитѣ, исхабява ги. Сѫщиятъ опитъ пакъ може да ни покаже, че горнитѣ камари сѫ противодѣйствували не на недозрѣлитѣ мѣрки, а напротивъ на онія, които сѫ *пръзрѣли*, та би трѣбвало да ее въведѫтъ отдавна. Тѣ всѣкога противодѣйствуватъ на всичко, което носи името *„реформа“* и искатъ само старото да владѣе, защото тѣмъ е добрѣ.

Изобщо трѣбва да се каже, че въ законодателството бърка не незнанието, а нѣманьето на добра воля. Когато искатъ прѣдставителитѣ изработватъ добри закони. Но могѫтъ ли да иматъ добра воля онія, които сѫ турени да защищаватъ интереси противоположни на народнитѣ? Че наистина добрата воля и честностьта повече значѫтъ въ това отношение, ще приведемъ за примѣръ наредбата на заклѣтитѣ сѫдии (*присяжнитѣ*). Намѣрили человѣцитѣ, че много по-добрѣ и по-справедливо рѣшаватъ и много по-безопасно за правосѫдието е да се даде въ ржцѣтѣ на 10—12 прости избрани граждани рѣшението на сѫдебнитѣ дѣла, отъ колкото да се прѣдостави то въ ржцѣтѣ на нѣколцина много учени юристи. А че пакъ нѣма да попаднѫтъ въ горната камара на българитѣ най-ученитѣ, честнитѣ и най-способнитѣ, доказа опита и никой вече не се съмнява. Стига да погледне человѣкъ на нашето учрѣждение, бившия Държавенъ Съвѣтъ, за да си състави вѣрно понятие, че и въ прѣдполагаемата наша горня палата ще се наблъска всичко куцо, слѣпо, сакато и глупаво.

„Колкото за възоосъть, че при двойното прѣдставителство и двойното разглежданье на работитѣ, народътъ се просвѣща-

валъ и повече билъ наклоненъ да се повинува и да почита законитѣ, — на това можемъ да отговоримъ, че народътъ се просвѣщава въ политическо отношение отъ дѣйствията, въ които той самъ зема участие, и се повинува много по-лесно и почита много съ по-голѣма обичь закони, одобрѣни и приети отъ хора, които той самъ си е избралъ за законодатели. И колкото неговитѣ прѣдставители дѣйствуватъ по-свободно и по-самостоятелно, безъ да се подаватъ на каквито и да сѫ давления отъ страна на Короната или нѣкое съсловие, толкова повече народътъ има довѣрие къмъ тѣхъ и къмъ законодателнитѣ имъ дѣяния".

„Още единъ аргументъ се привожда отъ защитницитѣ на двойното прѣдставителство, че при него правителствата бивали по-яки. Ние сами сме поклонници на якитѣ правителства, казва г. Каравеловъ; „но да разгледаме въпросътъ по внимателно, защото мислимъ, че подъ думата яко правителство, различни хора подразумѣватъ различни нѣща. Говори се, че втората камара закриля монархътъ и че сенатътъ става посрѣдникъ между него и прѣдставителитѣ на народътъ въ случай на нѣкои недоразумѣния. На това много лесно се отговаря. Щомъ има народно прѣдставителство, значи че монархътъ не внушава вече благоговѣние, че народътъ е прѣстанѫлъ вече да счита за свещенно всичко онова, което му налага волята на монархътъ; че неговитѣ дѣйствия, или ония на слугитѣ му, се критикуватъ, а при такива условия монархътъ има по-голѣми шансове да устои противъ всѣкакви бури, ако се не закриля съ никого и не търси посрѣдници, а се задоволи съ онова, което му оставятъ да има. Нуждата отъ посрѣдници показва, че трѣбва да се устѫпя, че монархътъ не е величина по-голѣма отъ народа, че дори не е равна, а е отъ твърдѣ умѣренъ размѣръ и че той може да бѫде само гражданинъ, ако и първъ между другитѣ граждани, и че, ако желае да запази престижътъ си като такъвъ, той трѣбва да нѣма други мнѣния, или поне да не налага на народътъ, освѣнъ ония на отговорнитѣ прѣдъ народътъ съвѣтници (прѣдставителитѣ). Другояче никакви посрѣдници нѣма да спасѫтъ монархътъ. Коя горна камара е спасила нѣкоя страна отъ революция? Спаси ли камарата на лордоветѣ Карла I отъ ешафотъ и Якова II отъ изгонванье? Спасихѫ ли французкитѣ пери тронътъ на Карла X и монархията на Людовика Филипа? Обѣли ли си зѫбъ французкиятъ сетатъ, ако не да спаси, то поне да оправдае Напалеона III, а въ сенатътъ фигурирахѫ все негови прѣданни клеврети!" . . . Не само това не е ставало, не само че не сѫ успѣвали горнитѣ палати и разнитѣ сенати да задържѫтъ господаритѣ, а напротивъ, тѣ сѫ бивали причината за паданьето имъ; защото безъ тѣхното подкрѣпление господаритѣ съ нѣкои малки отстѫпки бихѫ се помирявали съ народътъ и не би прѣдприемали прѣврати и други крайни мѣрки,

които не водѫтъ къмъ пропасть. А въ подобни рѣшителни минути горнитѣ палати ги нѣма, тѣ мълчѫтъ и кротуватъ!

Най-послѣ г. Каравеловъ пита: кждѣ сѫ узнали ца практика, че било лошо да има само една камара тѣзи, на които се иска да ни прѣпоржчѫтъ двѣкамарно прѣдставителство? Въ Франция то е било въведено само на кратко врѣме и то въ врѣме на революцията, когато не е било възможно да се установи окончателно нѣкакво правление. Мнозина указватъ на сегашна Гърция, като примѣръ на лошо управление; но първо и първо всичкото тамъ е прѣувеличено въ лоша страна, а второ тамъ вината не е въ това, гдѣто има само една камара, а въ това гдѣто има много лоши страни въ съставътъ на събранието, което важи колкото цѣлата Конституция. Господинъ Каравеловъ излага доста напространно и съ неотразима убѣдителность погрѣшкитѣ на гърцката Конституция, отъ което всѣки може да се убѣди, че не е причината тамъ на лошото управление въ еднокамарното прѣдставителство, а въ другитѣ лоши страни на Конституцията, които сѫ избѣгнѫти и ги нѣма въ нашата Конституция.

1883 г.

По случай II Май 1884 година.

11 Маи се празднува най-тържественно въ всѣки градъ, въ всѣко село, дѣто се говори български языкъ и диши българщината. Дѣца, старци — всички събрани въ священното за тѣхъ училищно здание, днесъ славословятъ великитѣ дѣла и подвиги на славянскитѣ апостоли. Днесъ всички българи, както освободени и полуосвободени, тъй и находящитѣ се подъ чужда власть — всички се намиратъ съединени подъ влиянието на едни и сѫщи мисли, на едни и сѫщи благородни и възвишени чувствования на душата, които този денъ се отражаватъ най-силно въ тѣхнитѣ весели лица. Тѣзи мисли, тѣзи чувствования сѫ величието на днешния священъ праздникъ и значението му за бѫдѫщето на насъ, българитѣ, и въобще на славянскитѣ народи. Той е праздникъ въ память и слава на двамата Солунски братя, Кирилъ и Методия, които самата църква е поставила въ числото на святцитѣ. Тѣзи двама братя ни дадохѫ кръстъ и книга, вѣра и наука. Тѣ покръстихѫ и посвятихѫ въ евангелскитѣ истинни цѣлото славянство; тѣ измислихѫ славянската азбука, прѣведохѫ Св. Писание на языка ни и така положихѫ основитѣ на нравственното и умственното развитие на българския народъ и на славянитѣ въобще. Отъ тѣхното врѣме датира славянската писменность и цивилизация.

Животътъ на двамата тѣзи народни наши просвѣтители е отъ най-назидателнитѣ. Истински пастири и съвѣстни учители,

тѣ испълнявали длъжностьта си най-ревностно, като имали прѣдъ видъ само доброто на народа си. Тѣ се отричали отъ всички земни блага, прѣзирали съкровищата и удоволствията и се въодушевлявали отъ единственното желание — вѣрно да служѫтъ на народа си. Неуморимата имъ и постоянна дѣятелность свидѣтелствува за патриотическия и християнския тѣхенъ духъ. Чрѣзъ неуморимитѣ си трудове, продължени отъ ученицитѣ имъ, тѣ распръснѫли вѣковния мракъ на невѣжеството и язичеството, и посѣли небесната благодать, благотворната свѣтлина на науката и вѣрата. Така българина почнѫлъ да сео благородява, неговитѣ диви нрави да се умегчаватъ и българскиятъ народъ вървялъ исполински къмъ просвѣщението; за него вече наставалъ златния вѣкъ — Симеоновата епоха.

Не само български, не само и славянски е днешния праздникъ, той е общенароденъ християнски праздникъ. Всичкитѣ народи признаватъ заслугитѣ къмъ человѣчеството на двамата Солунски братя, като велики и святи хора. Тѣ сѫ проповѣдвали християнството и сѫ били вѣрни распространители между человѣчеството на християннскитѣ добродѣтели.

Като пишемъ тия редове ние неволно си спомняме факта, че учителитѣ у насъ винаги сѫ занимавали първо мѣсто въ редоветѣ на народнитѣ ни дѣйци: тѣ сѫ играли най-важната роль въ общенароднитѣ наши прѣдприятия и сѫ били винаги прѣдначинатели и водители въ осѫществлението на всичкитѣ наши народни стрѣмления и цѣли. Дѣлото бѣ начнѫто отъ двамата първоучители, а слѣдвало се е и сега още се слѣдва отъ нашитѣ учители. Въ най-тѣжкитѣ и лоши врѣмена на турското иго, учителитѣ сѫ въобновявали нашата занемарена и почти изгубена писменность; учителитѣ сѫ отваряли училища и вдѫхвали въ народа желание къмъ науката и образованието; учителитѣ сѫ възбуждали и благополучно сѫ свършвали духовното ни освобождение отъ гърцитѣ; и най-сетнѣ, учителитѣ, всрѣдъ ужаснитѣ гонения и жестокитѣ мѫки и страдания отъ страна на свирѣпитѣ валии и паши, сѫ пропагандирали и сѫ распръсвали спасителната идея за политическото ни освобождение.

Слѣдъ освобождението ни, учителитѣ занематъ пакъ първо мѣсто въ народнитѣ ни работи. Тѣ се явяватъ най-вързлитѣ защитници на народнитѣ правдини и храбро се опълчаватъ противъ всички тия, които погледнахѫ съ сатанинско око на свободата, която се даваше на народа отъ Търновското Учрѣдително Народно Събрание. Учителитѣ геройски въстанахѫ противъ похитителитѣ на Конституцията и въ разни врѣмена храбро водихѫ борбата противъ народнитѣ непрiятели, макаръ и да бѣхѫ изложени на систематически прѣслѣдвания, гонения, затвори и пр. И занапрѣдъ, надѣждитѣ на народа справедливо сѫ пакъ възложени на сѫщитѣ тѣзи народни учители, които съставляватъ поголѣмата часть отъ нашата интелигенция.

Ние вѣрваме, че нашата интелигенция, която въ най-труднитѣ врѣмена и обстоятелства е водила нашиятъ народъ, страдала е за него и съ него, ще съумѣе и занапрѣдъ да изведе народа къмъ едно по-сносно и по-бляскаво бѫдѫще. Да! Това свято дѣло прѣдлежи да се извърши отъ нашитѣ млади интелигентни сили, къмъ който класъ на обществото и да принадлежѫтъ тѣ: биле чиновници, свещенници или учители. Ние имъ желаемъ пъленъ успѣхъ въ това дѣло и, като имаме прѣдъ видъ минжлитѣ тѣхни сполуки, смѣемъ да ги увѣримъ, че тѣхнитѣ трудове ще бѫдѫтъ увѣнчани съ славенъ исходъ на работитѣ, стига само да бѫдѫтъ силно въодушевени отъ идеята, която гонѫтъ. Сега трѣбва да послѣдваме добриятъ примѣръ на нашитѣ първоучители — да се покажемъ истинни тѣхни потомци и достойни тѣхни послѣдователи. Нека за това най-вече служи и бѫде вѣчна тѣхната память между българитѣ. Ние сме убѣдени, че както въ минжлото, тъй и занапрѣдъ, подобно значение ще се отдава най-вече на днешния великъ праздникъ.

Нека прочее даде Богъ, щото нашитѣ чиновници да имать за идеалъ поведението на Бориса, неговиятъ твърдъ и рѣшителенъ патриотизмъ — да се жертвуватъ вѣчно за благото на народа, комуто служѫтъ; нашето духовенство да слѣдва примѣрътъ на св. Методия и да се отличи съ неговата святость и безкористие; а нашитѣ учители, като имать прѣдъ видъ животътъ и дѣлата на философа Кирила, да останѫтъ винаги прѣданни на отечеството си, да развиватъ неговата писменность, да учѫтъ бѫдѫщитѣ поколения и така да въздигнѫтъ нашиятъ народъ и да го поставѫтъ наравно съ другитѣ европейски народи по образование, богатство и сила.

1884 г.

По поводъ хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия.

Днесъ сме въ надвечерието на великия всеславянски праздникъ — хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия. Още отъ нѣколко дни насамъ се забѣлѣзва една трѣскава дѣятелность и се съглеждатъ голѣми приготовления въ столицата на свободното наше отечество. Градътъ на всѣкждѣ се приготвя прилично да посрѣщне праздникътъ, но особенно зданията, въ които ще става празднуванъето, се украсяватъ съ вѣнци и знамена — емблема на свѣтлата радость, която пълни сърдцата на българското население. Всѣки часъ въ градътъ пристигатъ скѫпитѣ гости, нарочно избрани и испратени отъ българското население за праздника. Гоститѣ идѫтъ не само отъ Княжеството, но и отъ полусвободната Южна България и отъ новопоробената Добруд-

жа. Само отъ Македония нѣма гости и нѣма да има, защото на македонскитѣ българи е запрѣтено да сж българи и да считатъ за центръ на народния български животъ — София . . . На всѣкждѣ изъ градътъ се забѣлѣзва движение, тичанье и бързанье, на всѣкждѣ вече празнично настроение! Всички съ нетърпѣние очакватъ да дойде денътъ, съ който ще се испълнятъ цѣли хилядо години, отъ какъ ние сме християни, отъ сжществуванието на нашия книжовенъ языкъ и нашата азбука. И денътъ, тоя многознаменателенъ за насъ денъ настжпва. Приготовляемото бждще тържество е особенно, то е извънредно въ нашиятъ животъ, но за това то е рѣдкость. Всичкото славянство, безъ разлика на вѣроисповѣдание, радва се и тържествува за споменъ на св. Солунски братя; всички възхваляватъ и възвеличаватъ тѣхнитѣ работи, всички се възхищаватъ отъ тѣхнитѣ пълни съ добри сѣтнини за славянството трудове. Когато празднуватъ и тържествуватъ другитѣ облагодѣтелствувани народи, колко повече трѣбва да бждемъ възхитени ние българитѣ, като знаемъ, че св. братя сж биле отъ нашия родъ, че тѣ изнамѣрили азбуката и прѣвели свещенното писание за насъ, че говорили, писали и проповѣдвали на нашия языкъ! . . . И наистина, има ли по-знаменитъ денъ, по-знаменитъ праздникъ отъ този за насъ? — Ако разгледаме минжлия животъ на нашето племе, то ще видимъ, че въ старо врѣме ние не сме били така притиснжти, нищожни и послѣдни между другитѣ славянски народи; на два пжти нашиятъ народъ се е издигалъ и е показвалъ влияние върху другитѣ славянски народи и отчасти на цѣла Европа. Първия пжтъ при распространяванието на християнството, когато той е игралъ, ако и малка, но важна цивилизаторска роля между Славянството; втория пжтъ по врѣме на оново силно умствено и религиозно движение между нашия народъ, което породи богомилството съ неговото удивително напрѣдничаво учение въ нравственно, социално и държавно отношение. Движението на българския народъ въ тия два момента отъ нашата стара история сж произведение на двамата св. братя; защото, безъ тѣхната прѣдварителна работа не би било възможно ни едното, ни другото. Друго нѣщо, съ което ние българитѣ можемъ да се похвалимъ прѣдъ свѣта, е нашата стара литература, която въ своето врѣме е била първа по количество и качество въ цѣна Европа, слѣдъ гръцката и римската; но първото си начало и развитие тая литература е получила отъ нашитѣ просвѣтители. Двамата наши просвѣтители сж причината, да се прослави и распространѣ нашего родно българско наречие по всичкото славянство и да стане твърда основа за всичкитѣ други славянски языци. Най-послѣ, безъ да изброяваме други събития и моменти отъ историята на българитѣ, трѣбва да кажемъ, че сь името и дѣлата на двамата наши просвѣтители, въ минжлото на нашия народъ се свързва всичко по забѣлѣжително, напрѣд-

ничаво, славно и свободолюбиво, всичко онова, което ние съ открито лице можемъ да произнесемъ прѣдъ другитѣ народи.

Св. Кирилъ и Методия сж биле първитѣ борци за нашата народность, за националното сжществувание на цѣлото славянство. Особенно е пострадалъ св. Методия, който е билъ затварянъ въ ужасна тъмница, само защото служилъ въ божия храмъ на български, и не оставилъ Панонцитѣ да се понѣмчжтъ!.., Нека послужи за утѣшение сега споменътъ на неговитѣ мжки и етрадания на нашитѣ братя, които гниjжтъ въ Солунския *зиндань* и въ *Канлж-куле*! . . . Тѣ, като поборници на нашата народность, като патрони и покровители на своя български народъ служили сж и служжтъ още и слѣдъ смъртьта си, като нѣкое завѣтно знаме, около което се групиратъ всичкитѣ наши сили противъ вѣковнитѣ неприятели на нашето самобитно народно сжществувание. Тѣ ни дадохж и оржжие за борба. и направление за нашето народно сжществувание. Въ старо врѣме, когато нашиятъ народъ трѣбваше да води културна борба срѣщу по цивилизования гръцки народъ, съ тѣхното име и съ тѣхнитѣ дѣла, съ тѣхния авторитетъ оборва Черноризецъ Храбръ и др. притязанията и насмѣшкитѣ на гръцитѣ. Съ тѣхно име и въ името на великия принципъ на националностьта, който тѣ ни оставихж, българитѣ още отъ най-старитѣ врѣмена при царь Бориса сж се домогвали и сж сполучили да добиjжтъ своя самостоятелна автокефална *църква*, като символъ на нашето индивидуално народно сжществувание, образъ на нашата народна самостоятелность и достолѣпие, и олицетворение на нашето народно православно „*испълнение*". — И забѣлѣжително нѣщо, когато нашия народъ е забравялъ паметьта на своитѣ просвѣтители, той не се е проникналъ отъ тѣхнитѣ идеи и не се е въодушевлявалъ отъ тѣхнитѣ дѣла; забравялъ е *знамето си* и е прѣставалъ да фигурира като особенъ народъ. Така бѣше съ нашия народъ прѣзъ врѣмето на онния мрачни и пълни съ нещастия вѣкове, когато България, поставена всрѣдъ могжественната Отоманска Империя и строго изолирана отъ Европа, просна въ робство и летаргически сжнъ. Но когато въ послѣднитѣ врѣмена и за насъ блѣсна зората, когато се захванж народното ни събужданье и възражданье, пакъ споменътъ за св. Солунски братя е билъ най-важното събитие отъ обществения нашъ животъ, пакъ праздникътъ въ споменъ на тѣхнитѣ дѣла и тѣхнитѣ имена сж се явили всрѣдъ нашиятъ животъ като знаме, което е вджхвало смѣлость и мжжество, ентузиазъмъ и вджхновение въ изнемощелитѣ вече отъ борбата жили на борцитѣ за нашето народно сжществувание и свѣстяванье, и това знаме всѣкога е водило народа ни къмъ нови сполуки за отбрана на своето. Кой отъ българитѣ не помни какво огромно значение е ималъ и има още праздникътъ на св. Кирилъ и Методия за нашето пробужданье и образование? Не тѣхниятъ ли праздникъ възбуждаше и

възбужда днесъ, особено въ тѣхното нещастно отечество, искрата на народното самосъзнание и прѣдизвиква нови сили въ редоветѣ на нашитѣ борци? . . . . Не тѣхната память ли ни отличава като особенъ народъ отъ близкитѣ наши съсѣди? Не съ тѣхното име ли се гордѣехме неотдавна ние униженитѣ и потѫпканитѣ, когато ни укоряваѫ едноплеменитѣ наши братя. че сме биле народъ доленъ и недостоенъ? . . . . Не тѣхниятъ праздникъ ли възбужда въ насъ нови сили за борба и всѣка година подновява въ умътъ и сърдцата ни задълженията, които имаме спрямо народътъ си, като ни указва сѫщеврѣменно гдѣ и съ кого да се боримъ, за да запазимъ своето и да развиемъ способноститѣ на народа си? . . . .

Ето защо е голѣмо движението и събираньето на гости въ София; ето защо сѫ тия приготовления къмъ великото извънредно празднуванье, ето защо на лицата на всички сѫ исписани радостьта и веселието по случай на праздника. Да, имаме право да се веселимъ при празднуваньето, защото споменътъ за животътъ и дѣлата на нашитѣ просвѣтители не е за насъ само праздникъ църковенъ; но той е праздникъ националенъ, праздникъ на младото бѫдѫще поколение, на цивилизацията и образованието; праздникъ на умътъ и науката; праздникъ миренъ и свѣтълъ. *А днесъ, при сегашнитѣ обстоятелства, тоя праздникъ ни призовава, знамето между насъ се издига и указва тамъ на Юнъ въ благословената, но нещастна страна на тъхното отечество и нашата страдающа сестра—Македония. Тамъ още желанието на св. братя не е испълнено.* Нека се съберемъ подъ това знаме всички ние свободни и полусвободни братя; нека достойно отпразднуваме паметьта на св. братя, но да я отпразднуваме не само съ тържества, яденье и пиенье, но и съ работи достойни да подържатъ идеята на св. братя тамъ, кѫдѣто тя, ослабнѫла и заглѫхнѫла, пропада. Нека празднуваме и се радваме, *но нека свѣтлата радость не заглушава въ насъ омаломощения послѣденъ викъ за помощь, кой по дохожда отъ полуубития нашъ народъ въ Македония* . . . .

1885 г.

Сърбия противъ съединението.

Друга нова опасность за сега заплашва нашето отечество и опасность отъ тамъ, отдѣто най-малко я очаквахме. Братската наша страна Сърбия трупа войскитѣ си на българската граница и заявява, че иска да прѣвземе нѣкои окржзи отъ нашата земя. За сега сърбитѣ искали да завземѫтъ само тия мѣста: Трънъ, Брѣзникъ, Цариброд, Кула и Видинъ. Въ послѣдно врѣме пакъ заявяватъ, че искали и нашата столица — София. Споредъ както

явяватъ нѣкои отъ чуждитѣ вѣстници, по цѣла Сърбия се слушало само единъ викъ: „въ Софию, въ Софию!“ и народътъ ужъ искалъ война съ България. Тия дни очакватъ Краль Милана въ Пиротъ, отъ гдѣто щѣлъ да издаде манифестъ и заповѣдь на войскитѣ си да навлѣзатъ въ България.

Не за пръвъ пжтъ ние слушаме, че сърбитѣ ни мразятъ. Тѣ това сж го доказали на хилядо начина. До сега противъ насъ тѣ сж издали стотини книги и брошури, една отъ друга по-коварни, една отъ друга по-лъжливи. Отъ наша страна не само не се е считало за нуждно да се отговаря на клеветитѣ и инсинуациитѣ имъ, но даже не се е обръщало никакво внимание, едно, защото претенциитѣ и обвиненията на сърбитѣ бѣхж явно абсурдни, а друго — защото нашата ингелигенция не искаше да распаля враждата между тия два най-родственни славянски народи. Сърбската ингелигенция обаче постжпваше и постжпва съвсѣмъ наопаки. Тя ежедневно по вѣстницитѣ възбужда прѣзрѣнието и ненавистьта на сърбския народъ къмъ българитѣ, до като го докара до това враждебно и фанатично положение, щото приема съ готовность и радость една война противъ нашия народъ безъ никаква причина. Смѣлостьта на сърбскитѣ шовинисти се простираше до тамъ, щото тѣ обявихж на свѣта въ послѣднитѣ си брошури, че споредъ най-новия нѣкои издирвания, български народъ нѣмало на свѣта, че тия, които се казватъ българи, били сърби! Крайноститѣ на сръбскитѣ шовинисти сж много и твърдѣ смѣшни, но ние не располагаме съ мѣсто и врѣме, за да ги приповторимъ тукъ на своитѣ читатели; до сега не сме обръщали внимание на тѣхъ, защото мислехме, че не ще се намѣри въ самата Сърбия человѣкъ уменъ и патриотъ, който да ги подържа, обаче ние сме били излъгани, защото виждаме днесъ болшинството на сръбския народъ да ги послѣдва въ тѣхнитѣ враждебни къмъ насъ стрѣмления. Изобщо поведението на сърбитѣ до 6 септемврии е било твърдѣ оскърбително; защото, намѣсто ние да претендираме за онія български области, които по Берлинския Трактатъ минахж къмъ Сърбия,—тѣ претендиратъ да ни земжтъ още отъ нашата земя и отъ нашитѣ населения; намѣсто ние да претендираме, че сме имъ полагнжли значително, за да извоюватъ свободата си отъ турдитѣ съ нашитѣ доброволчески чети почти въ всѣка тѣхна битка,—тѣ претендиратъ и безъ никакъвъ срамъ прѣдъ лицето на цѣлия свѣтъ заявяватъ, че „*Българското Княжество било издинжто на кръвьта и коститѣ на сръбскитѣ синове*“, дѣто ще каже, русситѣ нѣматъ съвсѣмъ никаква заслуга за нашето освобождение.

Но слѣдъ 6 септемврии, слѣдъ актътъ на нашего съединение, сръбското правителство, а особенно сръбскитѣ публицисти, надминахж всичко, което можеше да се очаква отъ тѣхъ. Отъ Ниш се прѣскахж и още слѣдва да се пръскатъ най-разнообразни и компрометирующи насъ лъжи, на които вече никой не вѣрва,

но коиго показватъ до каква степень водителигѣ на сръбския народъ сж заслѣпени огъ завистъ, вражда и недоброжелателство къмъ успѣхътъ на българекия народъ. Когато се мобилизираше още нашата армия, тѣ пръснахж телеграмма, че ни единъ огъ резервиститѣ не се явилъ и че офицеритѣ отивали по селата и свързани донасяли солдатитѣ на сборния пунктъ; че сж се явили въ Кюстендилъ само 30 души доброволци и пр. По послѣ обявихж, че отъ Кула и Бѣлоградчикъ българитѣ молили тѣхния пограниченъ околийски началникъ, да ги пусне да побѣгнѫтъ въ Сърбия, защото ги било страхъ отъ турцитѣ(?); още по-послѣ тѣ пакъ пуснахж слухъ, че отъ Трънъ населението ги викл да го завземѫтъ и пр. и пр.

Въ паралелъ на тия лъжи и инзинуации, сръбското правителство обявява, че то не може да допусне съединението на България, защото България ставала два пѫти по-голѣма и по-силна отъ Сърбия; че ако се признае съединението, то сърбитѣ щѣли да навлѣзѫтъ и да земѫтъ българска земя за възнаграждение. Като доказателство, че това не е само просто заканванье, сръбското правителство натрупа войска на цѣлото пространство по край нашата граница и то тогава, когато повечето наши войски бѣхж бѣхж вече отишли на турската граница въ Тракия и на Македонската граница кждѣ Кюстендилъ. Намѣсто да ни одобряватъ и да ни помагатъ, сръбитѣ обрѫщатъ войската си срѣщу насъ и то въ такава минута, когато, може би, ни прѣдстои война съ Турция. И забѣлѣжително е това, че тѣ обявихж своитѣ претенции не по-напрѣдъ, а чакахж, когато се дигнж нашата войска отъ Видинъ. Това ли не е юнащина? Нашего правителство, като не прѣдполагаше, че сърбигѣ ще могѫтъ да си позволѫтъ една толкова неблагородна постѫпка, не бѣше останвило ни единъ войникъ по сръбско-българската граница и дѣйствително сърбитѣ имахж право да бждѫтъ тѣй храбри въ първитѣ дни на тоя мѣсецъ, но по-послѣ вече се взеха мѣрки и вѣрваме, че ако сърбитѣ си позволѫтъ да нападнѫтъ, ще има и кой да ги посрѣщне- Ние не сме нападали и не желаемъ да нападаме никого; но ако ни нападнѫтъ, ще се браним съ отчаяността на единъ народъ тъй коварно и измѣнически нападнѫтъ и не ще позволимъ да мине ни една педа земя отъ нашата къмъ толкова любезнигѣ ни братя—сърбигѣ. Работата, която захващатъ сега противъ насъ сърбитѣ, се осѫжда отъ всичкия честенъ печатъ, защото то прилича сѫщо като нападението на нѣкой човѣкъ върху кѫщата на съсѣда му, когато стопанина отсѫтствува. Не съзнаватъ ли сърбитѣ и тѣхното правителство, че съ своята постѫпка нанасятъ врѣда не само на българския народъ, но и на сръбския? . . . .

1885 г.

Рецензия.

Рѣчникъ на Св. Писание. *Цариградъ 1884 год.*

Подъ това заглавие въ послѣдно врѣме е излѣзла отъ печатъ въ Цариградъ една много сериозна и полезна книга. Тя е прѣведена на български языкъ отъ извѣстнитѣ американски мисионери. Тъй като мнозина отъ нашитѣ читатели сж наклонни да се отнасятъ съ подозрѣние къмъ издаванитѣ отъ това Американско Дружество книги съ религиозно съдържание, то ние считаме за своя длъжность да ги прѣдупрѣдимъ, че въ тая книга нѣма нищо протестанско или противоправославно. Тя е едно специално научно съчинение съ общехристиянски характеръ, което на всѣки християнинъ, отъ което исповѣдание и да би билъ той, нищо освѣнъ полза не може да принесе.

Прѣводътъ е много добъръ, правописанието еднообразно, печатътъ чистъ и хубавъ, а страницитѣ на книгата сж украсени съ разнообразни драгоцѣнни картини и рисунки, които наглѣдно ни прѣдставляватъ почти отъ всѣка страна животътъ на Европейскитѣ (Еврейскиятъ?) и на другитѣ окржжающи него народи, които сж имали нѣкакво сношение или досѣгание съ него, както и всичката почти по-важна страна на природата въ Палестина и съпрѣдѣлнитѣ съ нея страни. На краятъ на книгата сж приложени нѣколко прѣкрасно изработени карти на Дрѣвния Истокъ и Палестина въ разни периоди. Книгата, съобразно съ достойнствата на печатътъ, съ вжтрѣшното си съдържание и съ голѣмината е твърдѣ евтина—нѣщо около 20 гроша. Никога нашъ книжаръ не би могълъ да напечати такава хубава книга така хубаво и да я дава тъй евтино.

За да се запознае человѣкъ съ Библията, за да изучи Св. Писание, тъзи книга му е необходима, защото тя е таково ржководство, каквото не се срѣща даже въ русската литература. Ние прѣпоржчваме тая книга на нашитѣ селски и градски свящепници, както на цѣлото ни духовенство, а така сжщо и особно — на ученицитѣ отъ духовнитѣ училища, както и на всѣки любознателенъ человѣкъ, който желае да знае нѣщо и да има подобро понятие за Библията. А изучваньето на Библията е нуждно и важно по много причини.

Даже съвсѣмъ да не се интересува человѣкъ отъ религиозно-нравственната страна на Библията, той пакъ може да я изучава и трѣбва даже да я изучава съ голѣмо внимание. Само ако взememъ прѣдъ видъ това обстоятелство, че тая книга отдавна врѣме е служила и още даже служи като ржководитель на дѣйствията на най-образованата часть отъ человѣчеството; че споредъ нейнитѣ прѣдписания върви животътъ на много милиони человѣци, — пакъ ще видимъ, колко е важно изучваньето на Библията.

Отъ друга страна Библията, като поетически памѣтникъ на единъ отъ старитѣ народи, възбужда най-голѣмъ интересъ при

изучванъето на Дрѣвнята История. Еврейскиятъ народъ съ своето миньжло, съ своитѣ монотеистически идеи и съ другитѣ страни отъ своя старъ животъ е единъ отъ най-оригиналнитѣ народи на Дрѣвниятъ миръ, който е оказвалъ и още даже оказва влияние върху человѣчеството. А Библията е пълна история за живота на този народъ. Даже историцитѣ на най-новитѣ врѣмена, когато искатъ да изучватъ по-добрѣ Старата История, обръщатъ се къмъ Библията. Тя е такъвъ старъ памятникъ на человѣческитѣ дѣяния и человѣческата култура въ Стариятъ Истокъ, какъвто другъ подобенъ не се срѣща. Свѣденията на Библията за най-първобитното състояние на народитѣ, тѣхното подраздѣлиние на племена и царства и пр., до нѣкждѣ сж влѣзли въ основание на науката—История. Тѣзи свѣдѣния, ако и да сж записани сравнително доста кжсно, но тѣ сж заети отъ прѣдания и устни раскази въ народътъ, които несъмненно си водѣтъ началото отъ дълбока дрѣвность. Въ тѣзи прѣдания внимателнитѣ историци лесно различаватъ чистата историческа истина отъ поетическитѣ украшения. И по този начинъ Библията става единъ отъ най-важнитѣ источници, отъ гдѣто могѫтъ да се черпѫтъ свѣдения за Историята.

Ако пакъ обърнемъ внимание на това, че Палестина се е намирала помежду великитѣ монархии, които отъ най-напрѣдъ сж развили и сж повели напрѣдъ цивилизацията, сир. между монархиитѣ на голѣмитѣ долини на Нилъ, Тигъръ и Ефратъ, които постоянно сж съперничали за владѣнието на Прѣдня Азия и чрѣзъ това сж имали постоянно досѣганье и влияние на израйлскиятъ народъ; ако най-послѣ си припомнимъ, че еврейтѣ сж имали непрѣкъснѫти сношения съ Финикиянитѣ, и като знаемъ, че всичкитѣ тѣзи събития сж се отразили и въ тѣхната религиозна книга; — тогава само ще можемъ да си съставимъ понятие за важностьта на Библията въ историческо отношение. Безъ надлежното изучванье на Библията, почти не е възможно да се изучва както трѣбва историята на Египетъ, Асиро-Вавилония, Персия, Арабия, Римъ и пр. А авторътъ на настоящата книга, на която заглавието приведохме по-горѣ, е обърнѫлъ голѣмо внимание върху тази страна на Библията и е обяснилъ съ умѣние и споредъ най-новитѣ издирвания много въпроси отъ историческа важность, като ги е придружилъ (за по-голѣма наглядность) съ надлежни прѣркасно исполнени картини; така щото съчинението му излѣзло и религиозно, но повече историческо. Ето по коя причина ние прѣпоржчваме тая книга на всичкитѣ наши учители, особно на ония, които прѣподаватъ Историята и на всичкитѣ ученици, особно отъ по-горнитѣ классове.

Най-послѣ, на свършванье, ние благодаримъ на мисионеритѣ за тъзи имъ разумна услуга на нашата историческа и религиозна книжнина, която (на вѣрно може да се каже) не сѫществува

още. Радва ни появлението на тая книга, защото нашитѣ младежи и интелигенцията ни се сдобиватъ съ една сериозна и добра книга и защото това показва, че у насъ се усѣти вече нуждата отъ по сериозно работенье въ книжнината, отъ по-обмисленъ изборъ. Появяванъето на Логиката отъ Джевонса въ прѣводъ отъ г-жа Каравелова и на тъзи книга, ние считаме за знакъ, че нашата прѣводна книжнина захваща да показва, че ще излѣзе отъ състоянието на дѣтинството си и че ще настжпи за нея другъ по-разуменъ периодъ. Дано не останемъ излъгани въ прѣдположението си.

Ако почитаемитѣ мисионери желаѫтъ да принесѫтъ наистина полза на нашиятъ народъ чрѣзъ свойтѣ трудове и материални жертви; ако тѣ желаѫтъ да укажѫтъ върху насъ благотворно нравственно-религиозно влияние; ако желаѫтъ, щото народътъ да ги почита и обича: нека оставѫтъ на страна разликата, която сѫществува между нашето православно вѣроисповѣдание и тѣхното; нека обрѫщатъ повече внимание върху общитѣ християнски начала, безъ да докачатъ нашитѣ догмати; нека издадѫтъ още нѣколко книги, като настоящата и нека бѫдѫтъ увѣрени тогава, че наистина народътъ ще имъ бѫде признателенъ. Ние се надѣваме, че Евангелското Дружество не ще спре своята дѣятелность само на тъзи книга; напротивъ, увѣрени сме, че то, като вижда какъ се посрѣщатъ съ радость отъ насъ хубавитѣ негови издания, ще се постарае да ни снабди още съ нѣкои други сериозни и важни съчинения. 1885 г.

Македония въ врѣме хилядогодишнината на св. Методий отъ Офейкова. Пловдивъ, 1885 г. Цѣна 1 левъ.

Брошурата на г. Офейкова подъ горното заглавие произведе доста силно впечатление. Тя биде посрѣщнѫта съ радость отъ цѣлата наша журналистика. На прѣпоржкитѣ нѣмаше край. За тоя си успѣхъ, г. Офейковъ е длъженъ да благодари просто на прѣдмета, който се заелъ да трактува и на згодното врѣме, въ което се появи книжката му. За това и ние, като имаме прѣдъ очи всѣкога сждбата на Македония и като видѣхме успѣхътъ на брошурата, рѣшихме се да направимъ единъ прѣгледъ и една малка прѣцѣнка на тая толкова прѣпоржчана книжка.

Както може да се види отъ самата брошура, цѣлта на автора е — да ни запознае съ днешното положение на Македония, въ отношение на нашето национално пробужданье, да ни прѣдстави отъ какви опасности се застрашава нашата народность тамъ, и най-сетнѣ, да ни каже, какви мѣрки трѣбва да земемъ за напрѣдъ и каква линия на поведение трѣбва да държимъ, за

да не изгубилъ тая земя. Остава намъ да разгледаме до колко автора е билъ въ състояние да отговори на зададенигѣ си въпроси и до колко е могълъ да постигне цѣлта си.

Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че за такъвъ единъ важенъ въпросъ, ние очакваме да видимъ книжка поне малко по-систематочезка. Брошурата на г. Офейкова наистина е написана на лѣкъ языкъ и лѣсно се разбира, но за това пъкъ материалътъ е така разбърканъ, повторяванията сж толкова чести и тежки, разнитѣ мисли сж така разглобени, щото отъ единъ пжтъ се хвърля въ очи на читателя голѣмата небрѣжность на автора и невнимателностьта му логически да слѣдва развитието на даденія въпросъ. Но при всичко това, прѣдъ видъ на важностьта на самия прѣдмѣтъ, ние ще оставимъ всичкитѣ подобни дрѣбни и едри недостатъци, а ще поговоримъ просто за свѣдѣнията, който автора дава и за лѣкътъ, който той рекомандува. Ще изоставимъ сжщо така и нѣкои любопитни още отъ Москва и Петербургъ негови мисли за Аксакова, Каткова, панславизма, православието, крѣпката дѣсница и пр., защото тия нѣща нито разясняватъ, нито затъмняватъ сегашното състояние на Македония, а показватъ само умственната и нравственната физиономия на писателя, съ когото ние нѣмаме зиманье-даванье.

Не ни е по сърдце да откриваме псевдонимитѣ, но нека ни бжде позволено да кажемъ тукъ, че лично познаваме г. Офейкова, и за това именно рѣшаваме се да кажемъ, че той е ималъ възможность да издаде своята книжка по-пълна съ свѣдѣния и позрѣло обмислена. Така, както тя е издадена, тя не дава нищо ново, нищо не ни открива, а напротивъ, закрива и замълчава много нѣща, които би грѣбвало да се искажжтъ и обяснжтъ. Чудното нѣщо е това въ тоя случай, че повече нѣща закрива г. Офейковъ съ цѣль, умишленно, за да възвеличи и възвиси въ очигѣ на народа своитѣ патрони, и това е, което наскърбява всѣки македонецъ, който е запознатъ по-отблизо съ общественнигѣ църковно-училищни наши работи въ Македония. Има нѣща вѣрни и много добри въ брошурата, но тѣ не сж нови, нито сж неизвѣстни, а при това г. Офейковъ не си направилъ никакъвъ трудъ да ги разясни и едва ли е това по незнание. При всичко това, самата идея за написваньето и издаваньето на тая книжка е добра и ние сме благодарни на г. Офейкова за това. Не че ние не сме сѣщахле понапрѣдъ да напишемъ нѣщо по тоя въпросъ, а просто, защото и най-невинната наша дописка или статия за Македония считаше се отъ патронитѣ на г. Офейкова за прѣстжпление и прѣдателство къмъ интереситѣ на народа ни въ Македония. Сега вече съ появяваньето на г. Офейковата брошура, сами людьето, къмъ които принадлежи Офейковъ, признаватъ, че е възможно да се говори публично за Македония и да се изважда на явѣ състоянието на църковно-училищнигѣ ни работи тамъ. Тя е причината, гдѣто ние благодаримъ г. Офейкову за неговото прѣдначинание.

Заедно съ Македонскитѣ работи, г. Офейковъ ни запознава въ книгата си и съ учебното дѣло въ Одринско. При всичко, че и въ това отношение нищо ново не донася, ние нѣма да се запрѣмъ върху тия свѣдения изъ Одринско, защото по-подробно не сме запознати съ състоянисто на българщината по ония мѣста.

Слѣдъ тия встжпителни думи, ние пристжпваме къмъ разглежданьето на самата брошура. Брошурата съдържа слѣдующитѣ 19 глави: I, Значението на Македония; II, Еллинизма въ Македония; III, Католицизма въ Македония; IV, Католицизма въ Одринско; V, Статистика на Македония и Одринско; VI, Учебното дѣло въ Одринско и Македония; VII, Класнитѣ училища въ Македония и Одринско; VIII, Солунската гимназия; IX, Духовнитѣ училища; X, Народното самосъзнание; XI, Българскитѣ труженници въ Македония; XII, Поддържката на първоначалнитѣ училища; XIII, Силата на гръцкитѣ владици въ образованието; XIV, Що е още нуждно за Македония; XV, Екзархийското вѣдомство въ Македония; XVI, Унищожение схизмата; XVII, До колко бихме сполучили, ако би днесъ да се разрѣши Македонския въпросъ; XVIII, Границитѣ на българската Македония и XIX, Каква трѣбва да бжде за сега нашата политика съ Турция.

Това е всичкото съдържание на брошурата. Както забѣлѣзватъ сами читателитѣ, тука отсжтствуватъ много глави и въпроси, които би трѣбвало непрѣменно да фигурират.

Много добрѣ се е сѣтилъ г. Офейковъ, като туря на чело на брошурата си въпросътъ за значението на Македония. Но за голѣма жалость, той самъ, види се, не знае, какво е значението на Македония за българския народъ, та за това туря само заглавие и исказва двѣ фрази и то голословни, че Македония е била отечество на св. Кир. и Методия, че нашето бжджще е тамъ и че безъ Солунъ българска държава е немислима, и съ това свършва. Само по себе си това е твърдѣ вѣрно, но това всѣки знае, или поне всѣки безсъзнателно повтаря, но никой ясно не може да си прѣдстави и да си разясни, защо това е така. А отъ друга страна, въпросътъ е отъ голѣма важность. Ние трѣбва сами да си изяснимъ, да съзнаемъ, какво е Македония, що печелимъ ако е наша, и що може да изгубимъ, ако тя е чужда, защото, повтаряме, нищо отъ това нашата публика не знае. Не казваме вече за по-простата масса отъ народа въ Княжеството, която мисли и нарича македонцитѣ—*арнаути*, но и поинтелигентнитѣ лица криво сж убѣдени, че Македония е страна полу-гръцка, че македонското нарѣчие е по близо до сърбския языкъ, че и да не се присъединява Македония на Княжеството пакъ може и пр. Отъ тука се явява налѣжаща нужда да разяснимъ тоя много важенъ въпросъ—какво значение има Македония за насъ отъ всѣка страна, съ потрѣбната серіозность. Като видѣхме заглавието на първата глава отъ г. Офекойвата брошура, ние се израдвахме и помислихме, че ще срѣщнемъ нѣкое сери-

озно изложение, а не всѣкидневни банални фрази; че ще ни покаже автора значението на Македония въ етнографическо и статистическо отношение; надѣвахме се да ни покаже какво влияние има и може да има Македония на нашиятъ народъ въ икономическо отношение; мислѣхме че ще ни покаже г. Офейковъ, че по-добрата половина отъ нашиятъ народъ, отъ нашата националность, е тамъ; че въ Македония сж се упазили още самобитнитѣ черти на нашиятъ народъ; мислѣхме да намѣримъ доказателства, че и въ языкословно отношение Македония е необходима за българитѣ, ако желаѭтъ да сжществуватъ като особна индивидуална народность; вѣрвахме да намѣримъ доказателства, че за сжществуванье на нашиятъ народъ въ всѣко отношение е необходима Македония; че ние се боримъ и ще се боримъ въ Македония съ турци, гърци, сърби, нѣмци и арнаути, не за нѣкои своекористни цѣли, а просто за благоденствието на тамошното население, каквото и да било то. Като водимъ борба, като ще я водимъ и за напрѣдъ, ние трѣбва да оправдаемъ това свое дѣяние и прѣдъ нашитѣ собственни очи и прѣдъ очитѣ на всичкитѣ честни человѣци. Ние трѣбва да докажемъ, че не се боримъ за нѣщо нечестно, не се боримъ за нѣщо назадничаво, а искаме нѣщо справедливо, отъ която точка и да се разгледа, че нашитѣ стрѣмления не сж чисто и просто само патриотически, но и хуманни въ общечеловѣчески смисъль, че въ борбата, която ще се отвори въ Македония—рано или кжсно—може да взема участие всѣки честенъ человѣкъ, отъ която народность и партия и да е той, съ гордость и безъ да се черви, а ние българитѣ—трѣбва да земемъ участие и да жертвуваме всичко особенно и най-много, защото ние ратуваме, за да избавимъ себе си. Отъ всичкитѣ тия питания въ брошурата ни едно не е спомѣнжто, а камо ли да е развито, разработено. Мислимъ, че всѣки отъ читателитѣ има право да изисква подобно поне разяснение на питаньето отъ една брошура, която си туря за цѣль да ни разяснява положението на Македония и която има претенцията да ни дава умъ—какъ трѣбвало да дѣйствуваме, за да спечелимъ тая страна. Но авторътъ се отнася къмъ този, както и къмъ всичкитѣ други въпроси, които се спомѣнуватъ въ книгата му, крайно повърхностно, даже просто дѣтински. Разбираме ние, че може би да е писана брошурата на бързо, може авторътъ да е нѣмалъ врѣме, но за това и не изискваме нѣщо особенно, а—простро спомѣнувание доказателства повърхностни върху най-нужното.

Въ слѣдующата глава за еллинизма въ Македония показва се всичката непослѣдователность на мислитѣ на автора, а сжщо и нѣкои негови тенденции, които поне по отношение къмъ Македония не трѣбваше да ги проявява. Отначало, твърдѣ много прѣувеличава автора положението на Македония прѣди войната, като казва, че всички общини били хубаво наредени, че имало

прѣдсѣдатели достойни отъ духовно звание, че имало интелигенция, че народътъ високо заявилъ за своята народность и че непріятелитѣ на нашиятъ народъ трѣперяли прѣдъ нашата интелигенция въ Македония. Автора или не знае, или нарочно прѣувеличава тогавашното положение на Македония. Наистина, имаше малко по-живо движенние, но то бѣше въ Охридъ, Прилѣпъ, Битоля, Велесъ и отчасти въ Сѣрската епархия. Народътъ въ по голѣмата часть на Македония не бѣше нищо заявявалъ за своята българщина, освѣнъ въ Кичево и Дебъръ, а въ Скопската епархия, при всичко че имаше владика, нищо не се вършеше за пробужденье на народното чувство. Най-добро доказателство за това послѣдното е факта, че слѣдъ като минж къмъ Сърбия една часть отъ Скопската епархия, никой не се намѣри да заяви, че тамъ живѣжтъ българи. Най-послѣ, всѣки македонецъ, а сжщо всѣки българинъ, който редовно е челъ нашитѣ вѣстници, които излизахж въ Турция прѣди войната, знае всичко това и не е потрѣбно да му се расправя. Трѣба да признаемъ, че прѣди войната ние по-малко внимание обращахме на Македония, защото и срѣдствата и силитѣ ни бѣхж по малки. Даже повече. На много мѣста българитѣ въ Македония бѣхж се разочаровали отъ своитѣ български владици, като виждахж, че въ отношение на духовнитѣ давания никакви подобрения не ставахж и никаква облага не добихж отъ толкова годишната си упорна борба съ гъркоманитѣ. Тукъ за примѣръ ще приведемъ покойния Велишки, покойния Доротей, Охридски попъ Х. Христо съ другитѣ Охридски грнждани, които събирахж владичнината и др., и за които самитѣ македонци твърдѣ добрѣ знажтъ. Ето защо ние казахме, че г. Офейковъ прѣувеличава, и убѣдени сме, че прави това, не отъ незнание, а съ цѣль да докаже, че владицитѣ тогава всичко неправили.

Слѣдъ това, като расправя какво е било състоянието на Македония въ врѣме на войната и послѣ нея, авторътъ прѣдставлява мрачното врѣме тогавашно, но не съ всичкитѣ му краски; той като че се намира въ Цариградъ, та се старае да прѣмълчи и да не искаже всичкитѣ ония убийственни, позорни и езуитски дѣяния, съ които турското правителство се стараеше и се старае да погуби всичката интелигенция въ Македония. Той нищо не спомѣнува за огромнитѣ отъ 200—500 души турски чети, които се расхождахж въ Македония, не само по селата, но посѣщавахж и такива градове, като Крушово, Рѣсенъ, Струга, самиятъ Охридъ, Костурскитѣ голѣми села и пр. Но при всичко това, той прѣувеличава отъ друга страна въ това отношение, като казва, че никаква рѣшителна интелигенция не останжла и че всичко трѣбвало съвсѣмъ отново да се създаде. Наистина, никой не може да откаже, че огромно количество по-живи и по-будни хора изгнихж въ тъмницитѣ, отидохж въ заточение, бидохж убити, а нѣкои побѣгнахж тука въ Княжеството и въ Румелия;

но така сѫщо неможемъ да отречемъ, че отидоха вече всички, че не останахѫ и въ Македония нѣкои сили, които, ако и полека, но дѣйствуваxѫ, поддържаxѫ духътъ на македонеца и въ ония критически моменти, когато всесилната и всеблагодѣтелната свѣта Екзархия се помѣщаваше въ благочестивия градъ Пловдивъ. Това не трѣбва да забравяме! Отъ друга страна, имаше друго обстоятелство, което поддържаше духътъ на българското население тамъ — то бѣхѫ извѣстията отъ Българското Княжество, които тайно се разнасяxѫ отъ мѣсто на мѣсто. Наистина, въ нѣкои мѣста българитѣ се отчаяxѫ и признахѫ пакъ Патриархията, но това станѫ, едно, подъ силнията натискъ на турскитѣ шайки и разнитѣ *урфиета*, а отъ друга страна, вслѣдствие прѣмѣстяването на Негово Блаженство отъ Цариградъ въ Пловдивъ; но пакъ трѣбва да кажемъ, че такива мѣста бѣхѫ твърдѣ малко. Като прѣувеличава и въ това отношение, автора очевидно е искалъ да поласкае на своитѣ патрони, като извади, че тѣ сѫ създателитѣ на всичко онова, което сега имаме въ Македония. Человѣкъ, който знае историята на Македония до послѣднитѣ години, трѣбва само да се усмихне на това желание на автора. Наистина, никой не може да откаже, че извѣстенъ родъ влияние сѫ имали и могѫтъ да иматъ нашитѣ духовни началници въ Македония; но не такова голѣмо и не толкова плодотворно и благотворно, както на нѣкои се иска да го прѣдставятъ.

Особенно е любопитенъ г. Офейковъ, гдѣто съжалява Македония, че нѣмала *чорбаджийски* елементъ. Ето какъ казва той буквално за това: *„Елемента, който сѫществуваше едно врѣме въ България, и който се наричаше чорбаджийски, днесъ въ Македония не сѫществува; заможнитѣ македонци намиратъ повече интересъ да се казватъ гърци. Ако македонскитѣ българи притъжаваxѫ своитѣ първенци, своитѣ чорбаджии, разрѣшението на въпроса щѣше да е много по-лѣсно, защото чорбаджиитѣ, при всичкия си гибеленъ чорбаджилъкъ, щѣxѫ да бѫдѫтъ прѣдставители прѣдъ мѣстнитѣ власти на простата масса, щѣxѫ да я защищаватъ въ това именно значение, че не щѣxѫ да позволяватъ на гърцитѣ и гъркоманитѣ да лъжѫтъ мѣстнитѣ власти, прѣдъ които и прѣдставляватъ българското население“*. Излиза, спорѣдъ г. Офейкова, че ако да бѣхме имали въ Македония чорбаджии, то въпроса щѣше да бѫде на половина разрѣшенъ; но понеже нѣмаме, то трѣбва по-скоро да ги създадемъ. Че г. Офейковъ питае нѣжни чувства и силни симпатии къмъ чорбаджийтѣ, ние си го знаемъ отдавна и никакъ не ни е чудно това, но чудно ни бѣше като видѣхме това напечатано въ брошурата за Македония. Ние мислѣхме, че г. Офейковъ поне тука ще бѫде до толкова добросъвѣстенъ, за да признае, че никой другъ елементъ между българското общество не е послужилъ за такъвъ тежъкъ тормазъ по народнитѣ ни работи, както чорбаджийскиятъ; че не може да бѫде у насъ съсловие по-враж-

дебно настроено къмъ нашиятъ напрѣдъкъ, отъ колкото чорбаджийското. Примѣри ли иска г. Офейковъ? Ако наистина се намѣрятъ между цѣлата масса чорбаджии двама или трима, които съ нѣщо да сж спомогнѫли, то тѣ сж спомогнѫли по добротата на своятъ характеръ, по своята честность, а не за туй, защото сж били чорбаджии. Кой е оня, който ще прѣдположи, че ако не бѣхж тѣ, чорбаджиитѣ, то нищо не щѣше да се работи за доброто на народа? Отъ гдѣ на кждѣ мисли г. Офейковъ, че чорбаджиитѣ именно така благотворно ще дѣйствуватъ, както нему му се ревне да ни ги прѣдстави, като идеални работници за нашето пробужданье? Гдѣ е срѣщалъ подобни чорбаджии въ историята на нашето възражданье, та иска и сега да извади такива дѣятели? Та най-послѣ, защо става толкова смѣлъ, като утвърдява, че въ Македония нѣмало чорбаджии, и се рѣшава още да съжалява за това? — Ами какъ! Да жалѣешъ за нѣщо друго бай Офейковъ, а за такова добро — *чорбаджии и чорбаджилъкъ*, хичъ недѣй плака; наспорилъ ги е господъ и въ Македония повече, отъ колкото сами вие може да пожелаете. При това, г. Офейковъ самъ си противорѣчи, като казва, че на всичкитѣ чорбаджии по-износно идѣло да се казватъ гърци и да дѣйствуватъ противъ народа си. И това е повече отъ вѣрно. Но защо тогазъ не се запрѣ да констатира и да разясни тоя фактъ г. Офейковъ, ами просто гледа да обърне онова, което служи за най-голѣмъ позоръ на чорбаджиитѣ, въ тѣхна полза? Македонския българинъ има най-голѣма борба не съ сжщинскитѣ родени гърци (защото такива нѣма, или поне сж твърдѣ малко, и то въ извѣстни мѣста), а съ евоитѣ братя гъркомани. А кои сж тия гъркомани? Не сж ли тѣ *българи-чорбаджии*, които послѣ повличатъ подиръ себе си и други нѣкои по-прости хорица? Кой е най-голѣмиятъ противникъ на българшината въ Солунъ? Не сж ли братя Х. Лазарови, отъ които само единъ братъ подари 30,000 лири турски за гръцко дѣвическо училище? Знае ли г. Офейковъ, че тѣ сж чорбаджии и иматъ грамадно влияние на всѣкждѣ, но употрѣбяватъ своето влияние само за вреда на българщината? Ето пакъ въ Солунъ има единъ българинъ чорбаджия и чифликъ-сайбия на име Костантинъ Герасимовъ отъ Охридъ; той е членъ въ апелативното сждилище и е членъ и въ гръцката община и въ гръцкия Силлогосъ, а у дома си е строго забранилъ да се говори български. Едно врѣме той бѣше сиромахъ — не бѣше чорбаджия, — и знаете ли какъвъ бѣше? — той бѣше прѣдсѣдатель на българската община. А Трендавилъ чорбаджи отъ Сухо малъкъ чорбаджия ли е? Цѣлата Солунска каза трѣпери отъ него, но единътъ му синъ е въ гръцката гимназия, другия въ българската на стипендия, и пакъ се пише гъркъ и прави пакости на българитѣ. Сжщото можемъ да кажемъ за Георги Карадалнята, за Шумкова и др. въ Солунъ. Що сторихж всичкитѣ тѣзи за българщината и що етруватъ? Не тѣ ли собственно

тормозѫтъ и въспиратъ дѣлото? Ами слушалъ ли е г. Офейковъ за *Челеби Мита* отъ Струмица? И той е българинъ, и чорбаджия, и челебия, и човѣкъ съ влияние, и всичко; но той е единственият най-върлъ гонитель на българитѣ въ Струмица. Врѣмето и мѣстото не ни позволяватъ да ви изброимъ колко чорбаджии има прославени; но и безъ нашето изброяванье, македонцитѣ си ги знаѫтъ, че тѣ сѫ които пиѫтъ кръвьта и ни клеветѫтъ прѣдъ правителството, само за да си увардѫтъ своя интересъ и за да спечелѫтъ прѣдъ правителството име на благонадежни и благовѣрни. Даже ония отъ тѣхъ, които по разни обстоятелства сѫ се явили за българи, що сѫ направили и що сѫ могли да направѫтъ? Прѣхваленията нашъ Петрушъ Шумковъ не се ли викаше по-напрѣдъ *Шумкиди* и не бѣше ли отстраненъ отъ българската община, а се прибра само слѣдъ като му се ладе извѣстната на всички *сумма?* Та защо трѣбва да ги изброяваме, всѣкой ги знае и не сѫ малко, а името на чорбаджиитѣ въ Македония е — *легионъ* И тия чорбаджии наистина иматъ своятъ *гибеленъ* чорбаджилътъ, но той е билъ гибеленъ и ще бѫде такъвъ отъ всѣка страна за нашитѣ народни интереси, и да желае человѣкъ размножаванъето на чербаджиитѣ въ Македония, значи, да желае опропастяванъето на тая и така нещастна страна.

Освѣнъ това, г. Офейковъ или незнае или се прѣправя че незнае, но ние вѣрваме че той нарочно умълчава, единъ фактъ отъ най-голѣма важность, а именно; Македония още отъ послѣдната война се намира въ военно положение; още отъ тогава до сега не е припозната оффициално ни една българска община. Напрѣдъ, нашитѣ общини можехѫ да се явяватъ като юридически лица и църковно-обществени учрѣждения чрѣзъ своя прѣдсѣдатель и прѣдъ управителитѣ и прѣдъ сѫдилищата. Сега вече не ни признава никой и прѣдсѣдатели има назначени отъ Екзархията, но тѣхъ никой не ги припознава. Така щото, трѣбвало г. Офейковъ и св. екзархия да побързатъ и да се постараятъ най-напрѣдъ за възстановлението на общинитѣ и за тѣхното признаванье отъ страна на правителството, та послѣ лесно се намиратъ чорбаджии. А гдѣто казва г. Офйековъ, че чорбаджиитѣ гъркомани за сега били прѣдставители на българитѣ—то е лъжа, защото българитѣ нѣматъ никакви прѣдставители прѣдъ властьта и сѫ съвсѣмъ беззащитни, а пакъ ония чорбаджии, както и нашитѣ тамъ чорбаджии, просто се втикатъ въ конацитѣ отъ чистосърдечно раболѣпство, за свой интересъ и отъ любовь къмъ шпионството. Да, чуденъ е г. Офейковъ! Като че той не разбира какъ сѫ дѣйствували и какъ дѣйствуватъ чорбаджиитѣ, а се прѣструва глухъ и нѣмъ. Незнае ли г. Офейковъ, че собственно борбата въ Македония въ сѫщность е борба междуособна, борба мѣжду чорбаджиитѣ (които всѣкога се гърчѣѫтъ и сѫ вѣрнопрданни съюзници на турцитѣ) отъ една страна и

народътъ отъ друга? Ако не знае Македония, то нека погледне тамъ въ Пловдивъ , кой е прѣдставительтъ на силлогоса и най-озлобениятъ противъ българитѣ; не е ли пословичния Копривщанецъ-чорбаджия *„о Петкосъ, о Вулкосъ, о Метаксесъ?“* Да се обърне и при другитѣ си башъ-чорбаджии и народни, не говорѫтъ ли още до сега гръцки въ кѫщи? — Това сѫ били и сѫ чорбаджиитѣ и тукъ и въ Македония. Тогава, защо г. Офейковъ плаче за тѣхъ? — Ние знаемъ защо; защото тука му се иска да въздигне чорбаджилъка. Съ тая бѣлѣжка той е искалъ, види се, съ единъ ударъ два зайци да убие: косвенно да прѣдстави, че тука по-напрѣдъ нищо не можело да се рѣши, ако да не били чорбаджиитѣ? и друго — да може въ Македония поне да въздигне чорбаджилъка, или както обикновенно се нарича ариетокритизма. Им али сме случай да се убѣдимъ, че това е желанието и на други хора. Ще успѣѫтъ ли обаче въ това си прѣдприятие — остава да ни покаже врѣмето. Но най-послѣ пакъ, ние ще се обърнемъ къмъ г. Офейкова и ще му кажемъ, че честния человѣкъ и искренятъ доброжелатель на Македония никога нѣма да моли Бога да праща въ Македония *чорбаджии*, та тѣ да я освободѫтъ, а ще пожелае да има повече между македонцитѣ человѣци самостоятелни, рѣшителни и готови да мрѫтъ, било въ тъмници, бидо на въже, било въ заточение. Това искай, г. Офейковъ, а не искай чорбаджии; защото никой не ще повѣрва, че искренно си убѣденъ, какво чорбаджиитѣ ще освободѫтъ Македония. Най-нужното за сега да се изработи отъ свѣтата Екзархия е — припознаваньето на българскитѣ общини отъ страна на правителството. Тогава народътъ ще си намѣри лица за прѣдсѣдатели, каквито си иска, и не ще му трѣбватъ никакви чорбаджии. — Наистина, жалко ни е, като срѣщаме такива тенденции въ брошура, написана отъ българинъ, който има претенцията да ни прѣпоржчва начини за дѣйствие въ Македония!

Като расправя за разнитѣ пропаганди, които сѫществуватъ въ Македония, г. Офейковъ никакъ не споменува за огромната и твърдѣ опасна пропаганда, която се развива отъ страна на нашитѣ братя *сърбитѣ*. Или това съвсѣмъ не е извѣстно на автора, или пакъ нарочно си прави углушки. Не е невъзможно и второто. И наистина, намъ ни е твърдѣ чудно, или по добрѣ да се изразимъ, съвсѣмъ неможемъ да разберемъ, защо нашата прѣсветейша Екзархия се отнася толкова хладнокръвно, за да не рѣчемъ благоволително, къмъ тая най-опасна за народа ни пропаганда. За г. Офейкова извинително е да не знае ни размѣритѣ на тая пропаганда, ни опасността, съ която тя застрашава народната ни цѣлость: но за Екзархията, която управлява училищно-църковнитѣ работи на нашитѣ братя въ Македония, която за тая цѣль именно събира пари — това неразбираме, защото знаемъ, че тя (Екзархията) е била увѣдомявана за това нѣщо, просена ѝ е помощь, а тя все се прѣструва и до днесъ глуха и

слѣпа. Нека ни отговорятъ: нѣма ли сърбски учители, заплащани отъ сърбското правителство въ всичкитѣ почти села отъ сърбската градица даже на 2 часа до Скопье? Защо г. Офейковъ тогава не обръща нашето внимание и върху тая пропаганда, защо умълчава тия грозни фактове? Ще кажете, че не е знаялъ? — Не, ние положително пъкъ знаемъ, че той всичко това е ималъ подъ ржка, но пакъ е умълчалъ. А защо? — Самъ съ патрона си знае.

За гръцката пропаганда е казано най-много сравнително, но то е пакъ твърдѣ малко и съвсѣмъ невѣрно. Опасностьта отъ гърцитѣ трѣбвало би да се изложи по-обстоятелно; трѣбваше г. Офейковъ да ни покаже, какъ дѣйствуватъ гърцитѣ, какъ тѣ въспитватъ своитѣ ученици, какви сж недостатъцитѣ на нашето училищно въспитание въ Македония и пр., а не само за пари да се провиква. Наистина, гърцитѣ трошжтъ огромни количества пари и повечето съ пари работіжтъ прѣдъ турцитѣ; но трѣбва да се признаемъ, че паритѣ не сж единственната причина, която притегля и задържа македонскитѣ българе до гърцката народность. Отъ друга страна, г. Офейковъ самъ не е запознатъ, не само достатжчно, но поне удовлетворително, съ гръцката пропаганда въ Македония; не знае размѣрътъ на нейното разпространение и силата ѝ, та за това напрасно ще търси читателътъ вѣрни свѣдения върху тоя прѣдмѣтъ въ неговата книжка. Намъ ако се поспрѣше да ни порасправи по-добрѣ за гръцкитѣ училища въ Битоля, Воденъ, Сѣресъ, Костуръ и Солунъ; но самъ види се нищо повече по тоя въпросъ не знае, освѣнъ една изтъркана фраза, която биде казана въ Солунъ еднжжъ отъ синътъ на Струмичкия чорбаджия *Челеби Мите*, че главнитѣ базиси на Гърцитѣ били: Воденъ и Струмица (г. Офейковъ разбралъ *Струга*), Мелникъ и Леринъ. Той зелъ тая фраза на хитрия гъркоманинъ като чисто злато, безъ да има понятие за градовете, като бърка Струга съ Струмица и като казва, че въ Леринъ нѣмало православни българи.

Въ брошурата на г. Офейкова доста добрѣ е разяснена и разбрана само цѣлта на католическата пропаганда; но за срѣдствата и усилията, които тя полага, нищо ново не е казачо. Като описва кои мѣстности сж обзети отъ католическата пропаганда, г. Офейковъ съвсѣмъ забравя Енидже и нищо не споменува за ония млади и невинни момчета, които се испратихж отъ Кукушъ въ Римъ въ езуитската коллегия и които ще се повърнжтъ върли фанатици. Не би трѣбвало още толкова рано да се радва г. Офейковъ за Кукушъ, като мисли, че ще бжде лесно да се прѣобърне пакъ въ православие. И въ тоя случай, при разсжждаваньето за католическата пропаганда въ Македония, г. Офейковъ не можалъ да се стърпи и да не искаже любимитѣ си мисли: „*Православието би трѣбвало да бжде славянско*“ (ще

каже власитѣ, гърцитѣ, арнаутитѣ, грузинцитѣ и пр., нѣматъ право да бждятъ православни!), *Славянитѣ би трѣбало да бждятъ православни!* (стр. 20); слѣдъ нѣколко рѣда той мечтае за милата му *желѣзна ржка* и *желѣзна воля*. Да, не напразно е ялъ хлѣбътъ на Каткова и Аксакова г. Офейковъ; но ние мислимъ, че като человѣкъ признателенъ, той би трѣбвало да проповѣдва тия идеи тука, а не тамъ въ Македония, гдѣто желѣзната ржка постоянно тупа по гърба нещастниятъ македонецъ и гдѣто желѣзната воля на турцитѣ и гърцитѣ никакъ не се нуждае въ подканванье.

Прѣди да начене разглежданьето на учебното дѣло въ Македония, г. Офейковъ привожда една кратка статистика за населението. Тая статистика е била обнародвана до сега десетина пѫти, та за това нищо за нея нѣма да говоримъ, защото тя нищо ново не донася. При всичко, че абсолютна вѣрность може да нѣма, но за сега тъзи изработена отъ други хора статистика е най добрата, и добрѣ направилъ г. Офейковъ, като я привожда въ своята брошура; но що се касае до статистиката, която господство му дава за училищата въ Македония, той е ималъ възможность да даде точно и съвсѣмъ вѣрно описание, и ако не е направилъ това, причината е нестаранието на тия, отъ които зависи събираньето на подобни свѣдения. Намъ ни се вижда прѣувеличено и съмнително числото на училищата въ Македония прѣзъ 1881—82 учебна година. Знаемъ поне, че въ тая година не е имало училища въ Галичникъ, Леринъ, Кичево, Джмбени и др., които привежда автора, и че въ тия мѣста сѫ открити училища по-послѣ. Изобщо трѣбва да кажемъ, че статистиката на училищата е съмнителна и състоянието на учебного дѣло е прѣдставено въ розови бои. Хвалбитѣ на г. Офейкова за нѣкои училища въ Македония сѫ явно прѣкалени; така напр., той казва, че Битолското и Скопското четирокласни училища били най-добрѣ наредени, имали минералогически и геологически потрѣбности, физически кабинетъ, и *отличии учителски персонали*. Който незнае състоянието на тия училища, ще дойде въ възторгъ; но който ги знае, нищо друго не ще каже, освѣнь, че всичко горѣказано отъ г. Офейкова е неистина.

Лукаво умълчава г. Офейковъ единъ фактъ, именно, че прѣзъ тая учебна година св. Екзархия отказа помощь на много градски училища, като въ Охридъ, Струга, Рѣсенъ, Крушово, Прилѣпъ и нѣкои други градове, за да може съ това да замаже очитѣ на читателитѣ, които не сѫ запознати съ работата, и да покаже, че всички тия училища зависѫтъ и се поддържатъ отъ нашата Екзархия. При все това, отъ статистиката, която дава тамъ г. Офейковъ, ние виждаме, че дѣятелностьта на Екзархията по откриванье на нови училища не само не се е уголѣмила, но напротивъ се е ограничила. Ние знаемъ единъ съвсѣмъ неблаговиденъ фактъ. Нѣколко пѫти сѫ се обръщали за помощь отъ

селото Киречъ-кьой никой не имъ помага; сѫщото се е случило и съ нѣкои други села. Тогава, защо Екзархията прѣкѫсѝ помощьта на ония градове?

Пристрастието на г. Офейкова къмъ клерикализма и клерикалитѣ у насъ явно се вижда тамъ, гдѣто той говори за духовнитѣ училища. Всѣкой благоразуменъ читатель ще осѫди поведението на нашата Екзархия, която се е впустнѫла да отваря сумма духовни училища. Се още нѣкѫдѣ може да се намѣри оправдание за едно духовно училище; но защо бѣше духовно училище въ Прилѣпъ, това никой не може да си обясни, освѣнь ония, които сѫ били близо до Екзархията. За насъ, то е извѣстно, а именно, то се устрои само и само да може Отецъ Методий да се прѣпоръчи прѣдъ своитѣ съграждани и да закрѣпи прѣдъ тѣхъ авторитета си, който бѣше взелъ да отпада. Всѣкой би осѫдиль тая постѫпка на Екзархията, която *за хатѫръ* харчи толкова пари на вѣтърътъ; но не тъй обаче постѫпва г. Офейковъ. На него ако остане, той би обърнѫлъ всички училища на духовни и въ Македония и въ Одринско; защото, казва той: *„духовенството въ Македония и Одринско игра голѣма роля. Онова, което може въ Македония да направи петима мирски учители (стр. 68)“*. И по нататъкъ продължава: *„въ едно Македонско село мѫчно, даже невъзможно е, да се отвори училище, ако тамъ нѣма свещенникъ (?). Дай имъ възможность да си направѧтъ църква, снабди ги и съ свещенникъ, и тогава само ще сполучишъ да имъ отворишъ и училище, да имъ дадешъ и учителъ“*. Ние тука не знаемъ на какво да се чудимъ, да ли на наивностьта, или на невнимателностьта на г. Офейкова. Какъ мисли г. Офейковъ, кому приказва той тия бабини деветини — на китайци ли или на японци? Или мисли, че българската публика състои отъ глупци, та не отбира отъ нищо. Наистина, никой не може да откаже, че у насъ бѣлото духовенство (т. е. проститѣ попове, които се гонѧтъ и притѣсняватъ винаги всѣкога земало участие въ борбата на народа; но сѫщо никой не може да откаже, че не тѣмъ е принадлежало и не тѣмъ принадлежи палмата на първенство, като народни борци. Борцитѣ сѫ други хора, тѣ сѫ *даскалитѣ* г. Офейковъ! А всичко, което вие казвате за влиянието на свещеницитѣ е прѣувеличено и нарочно направено отъ васъ въ вашето въображение. Това ваше проповѣдванье би имало мѣсто само прѣдъ други хора, а ние не сме тъй отдалечени отъ народа, за да можете да ни излъжете. Обърнете се въ тъмницитѣ и вижте, че процентътъ на свещеницитѣ е нищоженъ сравнително съ процентътъ на такa нарѣченитѣ отъ васъ *мирски учители*. И въ тоя слѫчай, г. Офейковъ не можалъ да се въздържи отъ своитѣ консервативни поѫлзновения, а се принудилъ да прави такива голи и бездоказателни утвърждения, както горѣприведенитѣ.

Особенно страненъ ни се показва языкътъ на г. Офейкова тамъ, гдѣто той говори за учителитѣ въ Македония. Тукъ той се явява като адвокатъ на турското правителство, защото казва, че свободно и твърдѣ спокойно може всѣки человѣкъ да бѫде учитель въ Македония, и че турцитѣ никога не закачатъ мирнитѣ и вѣрноподданнитѣ человѣци, а прѣслѣдвали само този родъ учители, казва г. Офейковъ, *„който, далечъ отъ да се занимаватъ само съ учителствуванье, си позволяватъ работи дѣйствително опасни, вънъ отъ тѣхнитѣ обязанности. Напримѣръ, възбуждатъ населението явно противъ турцитѣ, говорѣтъ на българитѣ за освобождение, за близка война, за Княжеството, хвалѣтъ българското управление, прѣвознасятъ нѣкои български държавни мѫжье, четѫтъ запрѣтени отъ турското правителство книги и вѣстници, приематъ писма отъ Княжеството и Източна Румелия съ подозрително съдържание, пишѫтъ сами на своитѣ приятели, че македонцитѣ страдаятъ и трѣбва да имъ се помогне и пр.“* по нататъкъ още казва г. Офейковъ, че ако учителя *„не го интересуватъ никакви други въпроси освѣнъ неговото учителство . . . . — за него нѣма никаква опасность: той работи тъй свободно и тъй безопасно, както би работилъ всѫдѣ“*. Какво е това безпристрастний читателю? Кѫдѣ и отъ кого се пише това? Да не отъ нѣкоя турска стамболска канцелярия, или е отъ българинъ, и то человѣкъ патриотъ и дѣятель? Какво ни казва г. Офейковъ? — Нищо друго освѣнъ напълно оправдание на турскитѣ звѣрства, които ежедневно се извършватъ надъ нещастнитѣ учители въ Македония. Улавятъ ли, затварятъ ли нѣкого — ние трѣба да кажемъ: да, така трѣбаше, защото той не е отъ мирнитѣ учители! И отъ кѫдѣ на кѫдѣ вади г. Офейковъ такива заключения, че имало учители, които явно подбуждали населението противъ турцитѣ? Камо му примѣри за това? Не го ли е срамъда признава, че дѣйствително всички затворени и заточени, всички избѣсени, измрѣли и избити сѫ биле криви? Не го ли е баремъ грѣхъ прѣдъ блѣднитѣ истощели лица на невиннитѣ страдалци, които гниятъ и сега въ зѫданитѣ? — Но не; нито го е срамъ, нито го е грѣхъ, защото за него свѣстнитѣ и чистосърдечни учители сѫ чапкѫни, бунтовници, нехранимайковци и пр. Не го е грѣхъ, защото чорбаджиитѣ и напрѣдъ въ турско така сѫ гледали на нашитѣ дѣятели, а и сега още така гледатъ, а пъкъ г. Офейковъ, ако и да не е самъ чорбаджия, може да има намѣрение за напрѣдъ да бѫде такъвъ. И не че не съзнава това нѣщо г. Офейковъ, та го е исказалъ по глупость; не, той твърдѣ добрѣ знае кѫдѣ бие, той иска, ако има учители въ Македония, да бѫдѫтъ тѣ само отъ мирнитѣ, които нищо друго да не гледатъ, ни въ общи работи да се бъркатъ, ни пъкъ да говорѣтъ или пишѫтъ, а само да бѫдѫтъ риби безгласни, или *да сѫ заети само съ личнитѣ си дертове.* Особенно го е страхъ г. Офейкова да не би учителитѣ да *пишѫтъ на своитѣ приятели, че македонцитѣ страдаятъ.* Знае ъ,

че какго г. Офейковъ, тъй и всичкитѣ му патрони, сж противни на всѣко извѣстие, което би дошло до ушитѣ на другитѣ българи въ Македония; тѣ искатъ, щото тѣхнитѣ дѣла да бждтъ проникнжти съ духътъ на дълбока тайна и съ всичкитѣ си сили се стараxж и се стараjжтъ да направjжтъ това и наистина сполучихж. Днесъ нищо не знаемъ що става въ Македония съ църковно-училищнитѣ ни работи, защото катосе назначаватъ учители, строго се заповѣдва и заплашва, че *щомъ се появи дописка съ съдържание противъ распорѣжданията на Екзархията, ще бждатъ испъдени въ сжщия часъ* Ето изворътъ на горнитѣ вджхновения на г. Офейкова. Тука, тѣ подъ видъ на патриотизмъ, постигатъ своятацѣль — да държжтъ дѣлат аи *смѣткитѣ* въ тъмнина и да излиза на явѣ прѣдъ свѣта, че тѣ сж всичкото, тѣ произвели движението въ Македония, тѣ създали самосъзнанието на народа. Любопитно е само това, че като бжде за дописки, които иматъ хвалебно съдържание и по-добростастно се отнасятъ къмъ Екзархията — за тѣхъ не само не се запрѣщава, а нарочно се пращатъ на Румелийскитѣ вѣстници; напротивъ даже, писателитѣ на подобни дописки се награждаватъ, напр. Шапкаревъ, Поповъ, Б. Димитровъ, Антонъ Митровъ, самъ г. Офейковъ и tutti quanti. Идете послѣ това и кажете, че г. Офейковъ не провежда тука на всѣка стжпка сво йта чорбаджийска тенденция? Лъже оня, който говори, че той написалъ тая брошура за полза на Македония; не, той я написалъ, за да може подъ този благовиденъ прѣдлогъ да распространява и да популяризира ония начала, които въодушевяватъ него и неговитѣ патрони. Отъ друга страна, съ това нѣщо е искалъ г. Офейковъ да оправдае постжпкитѣ на своитѣ патрони при испъжданьето на по-добритѣ и по-честнитѣ учители отъ Македония подъ прѣдлогъ че били: или *безбожници*, или *небла-гонадѣжни*.

Като оставимъ на страна разнитѣ многоглаголания и съ цѣль пущани прѣувеличения за екзархийското вѣдомство въ Македония, съ което, види се, г. Офейковъ иска да издигне въ нашитѣ очи Екзархията, ние ще прѣминемъ къмъ други страни на книжката му. Ще си позволимъ тука само да кажемъ, че умишленно лъже г. Офейковъ, като казва, на 98 стр., че: „мѣстнитѣ власти, по примѣра на центра, се показахж любезни къмъ Ексархийскитѣ намѣстници, при всичко, че екзархийското вѣдомство въ Македония не бѣше припознато. Управителитѣ имъ правѣхж даже визити и пр.“ Това никждѣ не е било и не е било възможно да бжде по твърдѣ простата причина, че намѣстницитѣ никждѣ не сж официално припознати, а само сж търпими просто като *„буларъ-папазларъ“*, както всѣки попъ или калугеръ. Сжщо нѣма тука да спомѣнуваме и за унищожението на схизмата, за което толкова се безпокои автора и на което придава голѣма важность.

Г. Офейковъ полага единъ въпросъ доста важенъ и го трактува въ цѣла глава, а именно въпросътъ: *„До колко бихме спомогнали, ако би днесъ да се разрѣши Македонския въпросъ“*. При разглеждането на тоя въпросъ, г. Офейковъ е показалъ всичкото си незнаенье на Македония. Онова, което утвърждава въ първата часть—опровергава го съ втората часть на писаното си. При всичко това, той пакъ дохожда най на края до бл агочестивото и блавѣрно заключение, че ние не трѣбва да бързаме за Македония, че трѣбвало да дѣйствуваме най-напрѣдъ за *владици*, а послѣ за училища, и то да ги *удвоимъ и утроимъ*; повече за сега да дѣйствуваме било опасно и недобро. Ний се чудимъ на г. Офейкова, какъ дохожда до такива заключения, когато самъ признава, че кждѣто се откриватъ училища и тутакси се закриватъ отъ турскитѣ власти въ съюзъ съ гърцитѣ, че изобщо успѣхъ никакъвъ не може да се очаква, защото сега за сега турското правителство и гръцкитѣ агитатори могжтъ да ти извадѣжтъ *махзаръ*, че едно мѣсто е гръцко, когато искатъ и както искатъ. Щомъ тѣ могжтъ да направѣжтъ това днесъ въ най-развититѣ български мѣста, ще могжтъ и по-послѣ. Казва г. Офейковъ, че ако се разрѣши сега въпросътъ, ние щѣли сме да изгубимъ Македония. Никой наистина не отрича, че народътъ въ Македония не е готовъ; новсѣкой, който отъ малко—малко познава тоя народъ, ще се съгласи съ насъ, че ако не бжде притѣсняванъ отъ турски заптии, *беговс*, кжрсердари, хайдушки чети, андарти и др. злодѣйци, ако бжде оставенъ самъ свободно да се искаже, то непрѣменно тоя народъ ще исповѣда какъвъ е. А инакъ ние не разбираме, какъ може той да се приготви, когато до сега, въ разстояние на 15 - 20 години, не се е приготвилъ. Ние сме увѣрени, че двѣ години да проведе нашиятъ народъ тамъ подъ свободно реформирано управление ще бждатъ достатъчни, за да унищожимъ и да осуетимъ всевъзможнитѣ странни пропаганди и да се узнае еднжжъ за всѣкога, че Македония е населена съ българи. А така, както ни прѣдлага г. Офейковъ, тая цѣль не може да бжде достигнжта даже и слѣдъ 50 години, защото нѣма да ни оставятъ да имаме ни духовенство, ни училища. Такъвъ съвѣтъ, какъвто ни дава г. Офейковъ, сир. да мълчимъ, нищо да не искаме, да не протестираме, даже ония правдини, които ни сж обѣщани отъ Берлинския Трактатъ да ги нещемъ, а само да искаме владици (!) и да отваряме училища, — такъвъ съвѣтъ може да ни дава и ни дава само турското правителсво. Въ това отношение, г. Офейковъ не се отличава повече отъ нѣкакъвъ *Абдулрахманъ-ефенди* изъ губернаторската канцелария въ Солунъ!

Въ главата: „Каква трѣбва да бжде нашата политика съ Турция“, г. Офейковъ сжщо говори като нѣкой турчинъ или турски чиновникъ, който се е ржководилъ при написването на това отъ оффициалнитѣ рапорти на каймакамитѣ и донесенията

на гръцкитѣ владици. Тъй напр., той казва, че България проваждала чети въ Македония. Че сж минували чети отъ България въ Македония — никой не отказва: но тѣ отивали сж сами, а не ги е испроваждалъ никой. По-долѣ казва: „*Мнозина македонци отъ България и Румелия въ частни писма до роднинитѣ си въ Македония имъ даватъ разни обѣщания и надѣжди: че слѣдующето лѣто България ще отвори война за да освободи Македония, че Русия е вече на пѫтъ къмъ Солунъ и пр.*“ Такова нѣщо утвърждаватъ само турцитѣ и гърцитѣ, а г. Офейковъ говори съ такова самоувѣрение, като че самъ ги е виждалъ. Ние знаемъ положително, че хората отъ тука и отъ Румелия се бояѫтъ да пишѫтъ просто „много здравье“, и че до сега ни едно такова писмо не се е уловило (освѣнъ нарочно скроени подобни отъ гърцитѣ), а г. Офейковъ сѣдналъ да оправдава съ своето утвърждение турцитѣ. Не се задоволилъ г. Офейковъ съ това само, а поискалъ да си направи друга волность, като казва „*тия писма, които се пишѫтъ ужъ повечето пѫти отъ по-интелигентнитѣ хора, които рѫководѫтъ македонското дѣло въ София и Пловдивъ, като че се пращатъ нарочно да повръдѫтъ, а не да ползуватъ*“. Ние бихме попитали г. Офейкова: дѣйствително ли е той въ истинностьта на тия свѣдѣния, или прави това само отъ ненависть къмъ *по интелигентнитѣ*? Виждалъ ли е, или даже, слушалъ ли е, че наистина е имало такива писма? И защо г. Офейковъ се прѣструва на *ахмакъ*, та прѣдставлява рѫководителитѣ толкова глупави и прѣстѫпни, че тѣ даже и да върщѫтъ нѣщо такова— ще земѫтъ да пишѫтъ за това официални писма? По нататъкъ ще приведемъ за любопитство на читателитѣ още нѣколко фрази отъ *туркофилскитѣ* разсѫждения на г. Офейкова; „*Причини за истрѣблението* (на всичко интелегентно въ Македония) *сѫ давани повечето отъ наша страна* (Стр. 124). . . „*Македонскитѣ комитети бѣхѫ на границата и испращахѫ ежедневно бунтовници да повдигатъ населението*“. . . (стр. 124). „*Ежедневнитѣ комити тичатъ да влезатъ въ сношение и да скомпрометиратъ най-напрѣдъ учителитѣ*“ (стр. 130). Отъ тука виждашъ читателю, че турцитѣ сѫ чисти, святи и безгрѣшни и че иматъ право не само да сѫдѫтъ и осѫждатъ, да пращатъ въ зѫндана, Канлѫ-куле и заточения, но даже да мѫчѫгъ и убиватъ; защото, казва г. Офейковъ: „*какво щѣше да направи България, акс въ Турско се образувахѫ чети и се пращахѫ да размиряватъ населението въ Княжеството?*“ (стр. 130). Г. Офейковъ! Македония ли защищавате противъ посѣгателствата на гърцитѣ и мѫченията на турцитѣ, или защищаватъ турското правителство противъ справедливитѣ домогвания на българския народъ?... — Да се разберемъ баремъ! Да бѫдете противъ четитѣ, разбираме; но да говорите съ такъвъ языкъ и да изопачавате така работата — е чисто и просто клеветничество. Тая глава, както и цѣлата книжка, г. Офейковъ заключава съ съвѣтъ — да бѫдемъ добри и мирни съ Турция.

Но той разбира подъ името да бждемъ мирни само да спимъ, да не искаме никакво измѣнение въ сегашното си положение, освѣнъ испращанъето на двама-трима владици...

Много нѣщо още бихми могли да кажемъ въху книгата на г. Офейкова; много невѣрности и прѣднамѣрени лъжи бихме могли да укажемъ; но ние и тъй много напространно говорихме за тая книга, а отъ друга страна мислимъ, че ще бжде достатъчно и казаното, за да се убѣдятъ читателитѣ, че цѣлта, съ която е била написана тая малка книжка, не е за доброто на Македония, а съвсѣмъ за друго. Остава ни да кажемъ още нѣколко думи за *Солунската гимназия*, на която авторътъ е посвѣтилъ особна глава, и да свършимъ вече съ разгледаньето на тая брошура.

Ако послушаме г. Офейкова какъ ни говори за тая гимназия, то ние би трѣбвало да дойдемъ въ възторгъ и да извикаме: „О, св. Екзархио! Ела и у насъ тука въ Княжеството да управлявашъ учебното дѣло, защото си умѣла толкова хубаво да нарѣдишъ Солунската гимназия!“ И наистина, именно съ такава цѣль е написаль г. Офейковъ тая глава отъ своята брошура. Види се, г. Офейковъ счита за голѣмъ патриотизмъ лъжата и прѣувеличението въ това отношение, но всѣки знае, че това не е патриотизмъ. Ето въ какви розови чърти ни прѣдставлява г. Офейковъ казаната гимназия: „*Учителския персоналъ въ Солунската гимназия днесъ е отъ най-добритѣ. Отъ 16 души учители, 6 сж съ висше специално образование. — нѣщо, което не сжществува въ никоя гимназия въ Княжеството и Источна Румелия (? р.). Гимназията, по своята добра наредба се ползува отъ голѣмо уважение...*“ „*Тя е снабдена съ физически и химически кабинети, а освѣнъ това, и съ други математически, геологически и минералогически потрѣбности, (стр. 64)*“. „*При гимназията има пансионъ, въ който живѣятъ всичкитѣ почти гимназисти . . . . .*“ „*Програмата на Солунската гимназия е общата програма на гимназиитѣ въ Княжеството и Румелия, съ нѣкакви само измѣнения, налагани отъ мѣстнитѣ условия*“. „*Гимназията се управлява отъ Директоръ, правата и длъжноститѣ на когото сж опрѣдѣлени въ особенъ правилникъ, изработенъ въ св. Екзархия. Сжществува и единъ педагогически съвѣтъ и пр.*“ „*Сжществува освѣнъ това и една хозяйственна комиссия, състояща отъ двоица учители и двоица членове на общинатa по изборъ (?); въ ржцитѣ на тая комиссия е хозяйственната часть на заведенията*“. Като прочете тия свѣдения на г. Офейкова, наивния читателъ трѣбва отъ все сердце да се радва, да се гордѣе и да моли Бога да даде той животъ и здравье на ония патриоти, които така добрѣ сж нарѣдили тая гимназия, щото не остава вече нищо друго повече да се пожелае за нея. Разбира се, че и ние нѣмаме нищо да кажемъ противъ това и бихме се радвали наймного отъ всички; но за наше съжаление, не можемъ, защото

знаемъ сѫщинското положение и не намирами нищо вѣрно въ горнитѣ думи на г. Офейкова. Ние знаемъ подробности много за Солунската гимназия, но нѣмаме мѣсто и врѣме тука да ги расправяме. При всичко това, прѣдизвикани отъ горѣпоменѫтитѣ прѣувеличения на г-нъ Офейкова, принудени сме да кажемъ и ние нѣколко думи по тая гимназия, като ще се стараемъ да бѫдемъ по възможность кратки. За значението на Солунската гимназия нѣма да се распространяваме, защото всички го знаѫтъ; но именно прѣдъ видъ на това значение ние ще бѫдемъ безпристрастни и строги, та който ще, нека ни се сърди. Ние не претендираме на разни мѣста тамъ, не искаме никого да окривяваме, а просто говоримъ правото, за да могѫтъ да се земѫтъ строги мѣрки отъ надлежното мѣсто, та поне за идущата учебна година да се нарѣди по-добрѣ и да върви по-цѣлесъобразно това единственно наше учебно заведение въ Македония.

Самъ г. Офейковъ признава, че цѣлта, съ която е устроена Солунската гимназия е — да снабди Македония съ нужното число учители и да въспита едно поколение млади дѣятели или будна интелигенция, която да води борбата съ чуждитѣ пропаганди, за запазванье нашето народно сѫществувание и да дири правдинитѣ на народа ни тамъ прѣдъ правителството, а ако се укаже нужда и прѣдъ другитѣ държави. Тая цѣль е дѣйствително прѣкрасна, за това и Солунската гимназия трѣбва да въспитае хора дѣятели, самоотвърженни, отчаяни патриоти и въ висша степень честни, хора съ честолюбие и твърдъ характеръ. За да може това да се достигне, трѣбва учителитѣ да развиватъ въ своитѣ ученици чувството на человѣческо достоинство, разумна рѣшителность и пр., защото духътъ и така е крайно убитъ у македонския българинъ, а особенно у дѣцата, които се намиратъ подъ тройно и четворно иго, и на които духътъ е убитъ още и отъ безобразниятъ семѣенъ деспотизмъ, който е твърдѣ развитъ и силенъ у насъ. За това, да се проповѣдва кротость и смирение, търпѣние и лицемѣрие, е грѣшно, па даже то е прѣстѫпление противъ народа ни. Ето защо ние казваме, че първата задача на Солунската гимназия е — да даде характеръ, съзнание и строго опрѣдѣленно направление на ученицитѣ, а послѣ вече, като нѣщо второстепенно да бѫде даванъето на знанията. Като казваме това, ние не разбираме, че учебната часть трѣбва да се прѣнебрѣгава прѣдъ въспитателната, защото е възможно да се постигне едноврѣменно и едното и другото, щомъ се работи разумно и патриотически. Но... *чистото дѣло изисква и чисти рѫцѣ.* И наистина, какво е въспитанието на ученицитѣ отъ Солунската гимназия? Какви сѫ въспитателитѣ и въспитаницитѣ сега? Ето какви. Първо и първо, г. *Г. Кандиларовъ*, директора, е: *директоръ* на гимназията и *съдържатель* на пансиона едноврѣменно, а сѫщо и *директоръ на*

дъвическото училище и *инспекторъ на българскитѣ първоначални училища* въ Солунъ; членъ въ испитателния отдѣлъ отъ комисията на просвѣщението *(муарифи-коммиссионъ)*; членъ въ контролната комисия въ пансиона си; членъ по право въ общината; и ако би имало въ Солунъ още нѣкои български учрѣждения, вѣроятно, благоволението на Екзархията не би забравило да го втикне и въ тѣхъ, като непрѣменень членъ. За да испълнява всичкитѣ тия служби, г. Кандиларовъ нѣма просто физическа възможность, та за това, нито прѣподаваньето му е прѣподаванье, нито надзорътъ му надъ ученицитѣ е надзоръ. Кое заради това, кое по своята лична наклонность, той е устроилъ цѣло шпионско отдѣление въ пансиона, като счита шпионството за добродѣтель и за най-добро възпитателно срѣдство. Като второ срѣдство е *боятъ*, който се употрѣбява твърдѣ често. Изобщо ще кажемъ, че г. Кандиларовъ е человѣкъ съ езуитски начала, користолюбивъ и лицемѣренъ. Неговитѣ лични качества не могжтъ да се не отражаватъ и на ученицитѣ. Не ще бжде излишно, ако кажемъ тука, че и прѣподаваньето на г. Кандиларова е повече отъ долно. Намъ е жално, гдѣто не можемъ повече да се распространимъ та съ факти въ ржцѣ да подкрѣпимъ всичко казано до тука за него. Между другитѣ учители най-много се отличава г. *Поповъ*, който да се признаемъ, е най способния учитель между всичкитѣ други, но отъ друга страна оказва най-врѣдно влияние съ своето поведение. Намѣсто да прѣподава, като влѣзе въ классъ, той повече се ограничава да расказва на ученицитѣ масали и анекдоти, съ които укорява другитѣ учители, свои другари, и ги прѣдставлява за смѣшни и глупави. Минжлата година, когато бѣше само простъ учитель и получаваше само 5,000 франка, той е расказвалъ разни анекдоти на ученицитѣ за живота на Кандиларова въ Руссия, като го прѣдставлявалъ за най-лицемѣрния и подлия человѣкъ на свѣта: казвалъ е, че Кандиларовъ е крайно безчестенъ человѣкъ и гледа да земе пакъ пансиона, за да спечели отъ гърлото на ученицитѣ, че той, г. Поповъ, като честенъ человѣкъ ще напусне Солунъ, понеже вижда, че нѣма да се поправи работата и пр. За Архимандрита Козма, прѣдсѣдательтъ на общината, той е казвалъ, че не е нищо друго, освѣнъ *калпуловия конь възведенъ въ консулско достойнство* и др. п. епитети; пъкъ за учителя Стателова каралъ самитѣ ученици да му расказватъ анекдоти и случки отъ прѣподаваньето му, та да се смѣе. Сжщото е вършилъ и по отношение къмъ другитѣ учители, и то повечето пжти въ классъ въ врѣме на прѣподаванье. Той е училъ ученицитѣ, че е подлость отъ тѣхна страна, ако търпжтъ всичкотова и др. такива. Но тая година, г. Кандиларовъ, като опитенъ человѣкъ, при всичко че го знае какъвъ е и го мрази отъ душа и сърдце, прибра го въ пансиона си, храни го, пои го, има го на своя служба и му издѣйствува освѣнъ това и инспек-

торска служба съ 6,000 фр. заплата. Разбира се, слѣдъ тия благодѣяния би било съвсѣмъ неразумно за г. Попова да вика и да проповѣдва, както миналата година, или да напустне, както обѣщаваше. Да, г. Поповъ е практиченъ человѣкъ, та за това ималъ е право да напусне и своитѣ *филологически издирвания* и разнитѣ проповѣди за *честность, неподкупность* и пр., и да стане простъ полицейски подъ управлението на патрона си Кандиларова. Освѣнъ това, той виде, че като заема такава длъжность и като има тъй усигурено положение, нему не е вече потрѣбно да се приготовлява, за да влиза въ класъ, та за това, той вече и не прѣподава така, както напрѣдъ, а само онова, което помни отъ блаженнитѣ стари врѣмена, или пъкъ земе *Афанасьева*, пакъ си чете на русски въ класъ, до като дрънне звънеца. А понеже вижда, че ученицитѣ усѣщатъ шарлатанитѣ му, той се е ожесточилъ противъ тѣхъ и само пази: *кой ходи съ вирната глава, кой не гледа долу въ земята и кой яде блажно въ сръда и петъкъ.* Съ такива учители, мислимъ, ни характеръ се въспитава, ни знания се добиватъ. Другитѣ учители сжщо съ такава монета отплащатъ на Попова и на Кандиларова, като расправятъ на ученицитѣ разни безобразия. Въ тия оплаквания прѣдъ ученицитѣ сж си позволявали нѣкои да приказватъ такива нахални и безобразни работи, като напр., че еди кой си учитель е заразенъ съ *френа*, еди кой си пъкъ сега се лѣкува отъ еди коя си болѣсть и пр. Колкото да бждатъ безсъвѣстни, Солунскитѣ въспитатели, вѣрваме, не ще могжтъ да отрѣкжтъ тия безобразни фактове. Молимъ ви се, що е това, въспитание и обучение ли е, или систематическо развратяванье на младежитѣ въ всѣко отношение? За надзиратели на пансиона, г. Кандиларовъ, като нарочно, е избралъ млади момци съ много пониско образование, развалени и испждени отъ други учебни заведения, за да могжтъ да му бждатъ покорни всѣкога и въ всичко. Отъ надзирателигѣ *Драмовъ* е испжденъ отъ IV кл. на Габровската гимназия за лошо поведение и освѣнъ това, като бѣга отъ военната служба въ България, той е принуденъ да сѣди въ Солунъ и напълно зависи отъ Кандиларова и Попова; *Битраковъ* сжщо испжденъ отъ бившето правителственно училище за лошо поведение, ни малко не се отличава отъ най-долнитѣ улични чапкжни въ Солунъ. Казватъ ни нѣкой ученици, че като спѣли заедно съ тѣхъ въ една стая, виждали ги да се лѣкуватъ по извѣстни части и самитѣ ученици протестирали, но тѣхния протестъ не се взелъ въ внимание, защото г. Поповъ, казалъ, че ако се испжди Драмовъ, то той самъ ще си даде оставката. Ако това вие наричате *въспитатели*, а не *развратители*, тогава друга работа. Самитѣ учители, единъ отъ общинаритѣ, който часто кисне въ пансиона, и надзирателитѣ, за най-малко нѣщо биятъ ученицитѣ, така щото, тия послѣднитѣ сж крайно наплашени, иматъ убитъ духъ и крайно смиренъ вънкашенъ видъ, но сж се научили на

страшно лицемѣрие и шпионство. Не може никой ученикъ дума дума да произнесе, безъ да дойде тя до ушитѣ на учителитѣ и директора; така щото, и довѣрието на ученицитѣ единъ къмъ другъ е подкопано. Който ученикъ шпионствува, той бива първъ по повѣдението и по уроци, а който се държи по далечъ отъ учителитѣ или надзирателитѣ, подозрѣва се въ неблагонадѣжность и му се свалятъ бѣлѣжкитѣ и по поведение и по успѣхъ. Така щото, ученицитѣ, за да добиятъ добро свидѣтелство, трѣбва да се стараятъ да прѣдаватъ или поне да клѣветятъ другаритѣ си. Тия отношения и нрави на ученицитѣ се поощряватъ, като имъ се даватъ награди и се похваляватъ отъ страна на учителитѣ. Имаше случай, че нѣкои богати момчета добиха стипендии само за това, а нѣкои сиромашки ученици и способни и първи изгубиха стипендиитѣ си само защото не искали да кажатъ, кой отъ тѣхнитѣ другари е говорилъ противъ директора или противъ учителитѣ. Ако това вие наричате въспитание въ *Македонска самоотверженна интелигенция*, тогава позволете ни да ви кажемъ, че вие сте не прави! Шпионството, подлизничеството, лицѣмѣрието и пр. вече сж се вкоренили въ ученицитѣ отъ Солунската гимназия, благодарение на сегашната система на езуитского въспитание. Че тия не сж добродѣтели и необходими елементи за една добра македонска интелигенция, мислимъ, нѣма нужда отъ никакви докателства. Такова ли въспитание трѣба да даваме на нашитѣ младежи, като убиваме и тъй отъ окржжающата среда и отъ обстоятелствата убитиятъ тѣхенъ духъ?— Нека размислятъ сериозно за това тия, които ги боло сърдце за Македония! Колкото за учителскитѣ сили въ учебно отношение, при всичкитѣ хвалби на г. Офейкова, трѣба да се признаемъ, че сж крайно слаби. Освѣнъ Попова и Петровски, другитѣ учители не струватъ за нищо. Но Поповъ вече, както по горѣ казахме, не счита за нуждно да се занимава; а Петровски не можиха да го търпятъ, защото бѣше добъръ учитель и честенъ человѣкъ, та г. г. Кандиларовъ и Поповъ го обвиниха прѣдъ Езархията за *безбожникъ* и го принудиха посредъ годината да напусне и да си отиде въ Руссия. Кандиларовъ почти нищо не прѣподава, та и неговата неспособность не излиза на явѣ. За г. Стателова нѣма и да говоримъ, защото тамъ ученицитѣ сж то взели отдавна време на *гавра*; а като доказателство оффициално ще приведемъ това, че той е испжденъ *за неспособность* отъ Шуменското педагогическо трикласно училище. *За Дойкина* и други подобни, като Пърличева, Буфети и Чеха, нѣма да спомѣнуваме; тѣ сж хора нищожни и самитѣ ученици ги прѣзиратъ. Това ти е учебната страна на гимназията. Химия щѣше да се прѣподава, но като взеха да я прѣподаватъ нѣкои отъ тия „най-способни“ учители, видѣха, че не е лъжица за тѣхнитѣ уста и напуснаха я. Сжщо г. Офейковъ ни приказва за кабинети, когато ние знаемъ, че има

само нѣколко инструменти по физиката, които г. Стателовъ не знае какъ да употрѣблява, та бѣше се засрамилъ даже на испита. Но да не се распространяваме много, нека оставимъ да се хвалятъ въ добра нарѣдба на гимназията и да гледаме какъ най-буднитѣ и най-добритѣ ученици бѣгатъ, като се прѣслѣдватъ отъ самитѣ си учители и като не имъ се позволява отъ Екзархията да учителствуватъ въ родното си мѣсто, а отъ друга страна—да проглушаватъ ушитѣ на свѣта, че нѣмало учители за по селата въ Македония.

Пансиона въ Солунъ има голѣмо значение за гимназията. Ако е той добрѣ нареденъ, то и гимназията ще върви добрѣ и обратно. Хвали по обичая си т. Офейковъ и пансиона. Ние знаемъ твърдѣ добрѣ, че съ тоя пансионъ сж се върщили и напрѣдъ разни нередовности съ *Бертранда*, прѣжния французинъ пансионисъ-държатель, но сегашното надминува прѣжнитѣ. Ние бихме се распространили и тъй много, ако захванехме да указваме *всичкитѣ видове нередовности на просвѣтителитѣ*, особенно на г. Кандиларова, съ пансиона, та за това ще се ограничимъ да укажемъ просто само каква е нарѣдбата и надзорътъ на тоя пансионъ и то въ общи черти. Оставаме на страна незгодноститѣ на помѣщенията, защото ще земагъ да ни си оправдаватъ съ нѣманье на собственно помѣщение. Ще кажемъ само, че и това не служи за оправдание да се помѣщаватъ ученицитѣ въ тѣснитѣ класни стаи по цѣлъ денъ и да спжтъ само натикани като риби въ друго едно мрѣсно помѣщение, защото съдържателя-директоръ зима почтенно количество турски лири, за да даде на ученицитѣ всичко що е нуждно. При приеманьето на ученицитѣ въ училището зиматъ разно: отъ едни ученици по 25 лири, отъ други по 20, 19, 18, 15, 14, 10 и 5, и освѣнъ това, получаватъ отъ Екзархията за 80 стипендианта и толкова още полустипендиянта. Какъ утъкмѣватъ тия суммы — *само единъ Господъ знае. Тукъ има възможность за злоупотребление просто съ нищо неограничена.* Кандиларовъ, като хитъръ человѣкъ, тая година, като приемали ученици въ комисията, окачилъ въ стаята една униформа съ сърма и казвалъ да даватъ повече, защото само формата струвала скжпо; но послѣ направилъ съвсѣмъ друга евтина форма. *Това е шарлатанство.* Но такива сж всичкитѣ негови лъжи. Какъ харчи, облича, съдържа и пр. ученицитѣ — никой не го контролира. Инспектора Поповъ е неговъ человѣкъ, надзирателитѣ сжщо. Контролната коммисия, за която ни говори г. Офейковъ и която разпорѣжда всичкигѣ пари и всичкигѣ учебни заведения въ Солунъ състои ето отъ кои лица: 1) *г. Кандиларовъ*, който да контролира себе си, — ако не е смѣшно, то поне е неразумно; 2) Нещастния *г. Стателовъ*, който стои въ тая коммисия за *мебелъ*, както би стоялъ единъ столъ въ нѣкоя стая. Стателовъ нищо никждѣ не се осмѣлява да говори, защото съзнава своята неспособность и настроени-

ето на ученицитѣ противъ себе си, а сѫщо като знае, че на друго мѣсто такъвъ келепиръ не може да намѣри, тъй като той, заедно съ жена си, зима тамъ, въ Солунъ, повече отъ 7,000 л. годишно, а такъвъ келепиръ ни въ България, ни въ Румелия до като е живъ нѣма да намѣри. Ето защо г. Стателовъ само си мълчи, като гледа да се измине още нѣкоя и друга година, до като го испѫдятъ, та за това промѣнения разни ставатъ, а само той е несмѣняемъ учитель. Знае г. Стателовъ да си пази положението, знае, че ако обади Кандиларова, ще му се отмъсти жестоко, но ако обиди ученицитѣ — нищо. Тия сѫ членоветѣ отъ контролната коммисия отъ страна на гимназията, но не избрани както казва г. Офейковъ, а просто назначени. Отъ страна на общинитѣ сѫ: 4) архимандритъ Козма, прѣдсѣдателя и 5) г. П. Шумковъ, кассиера на общината. За тия двама можемъ да кажемъ навѣрно, че не сѫ тъй глупави да не одобряватъ Кандиларова или да бѫдятъ противъ него, защото се облажватъ. Архимандрита е простъ, и той никога нѣма свое мнѣние; а прѣхваленията г. Шумковъ зема на година отъ суммитѣ, пращани отъ Екзархията за Солунскитѣ училища, 200 лири турски за възнаграждение, че билъ членъ въ меарифи-коммисиону и 50 лири като кассиеръ на общината. Той е френкъ-терзия, та като се правѫтъ дрѣхи на пансионеритѣ до сега се той ги е правилъ по произволна цѣна, безъ малонаддаванье. Тая година г. Кандиларовъ пакъ ги даде на г. Шумкова, при всичко, че се явихѫ други терзии, които даваха и по хубава материя и съ 68 гроша всѣки костюмъ по евтино. Ще кажете, че г. Кандиларовъ като съдържатель е изгубилъ много, та не си знае хесапа? Да, може и така да е, а може и за приятелство. Но земете въ внимание, че костюмитѣ сѫ всичко 350, ако най-малко по половина лира да спечели г. Шумковъ, ще има 175 лири, а всички казватъ въ Солунъ, че ще спечели по една лира. Притурете тѣхъ при първитѣ 250 лири и ще видите, че Шумковъ е *патриотъ* и че нѣма причина да не бѫде *българинъ*. При тия обстоятелства притурете още, че г. Кандиларовъ има пълномощия да пѫди самъ по своя воля и учители и ученици когато ще, а съ своето влияние може да проводи Архимандрита Козма, когато поиска, въ св. Гора, да яде маслини, и тогава ще се увѣрите, че контроль нѣма, а контролната коммисия е просто една *шайка* обирачи. Послѣ това не трѣбва да ни се вижда чудно, че въ Солунъ българщината не успѣва, че който не влезе въ пансиона, не може да бѫде ученикъ, че който излѣзе отъ пансиона, испѫжда се и отъ гимназията. Не трѣбва да ни се вижда чудно, че се прощава на г. Кандиларова да отваря пансиона си на октомврий и ноемврий и да зема паритѣ споредъ контракта *тек-милъ* до една. Нищо чудно нѣма да ни се види, гдѣто постановили, че ще се пости всичкитѣ: *Велики пости, Рожденственски пости, Богородични пости, всички среди и петъци;* защото г. Кан-

диларовъ, Поповъ и Шумковъ сж хора православни; тука собственно тѣ постжпватъ така, не защото *фасулътъ* и *оцетътъ* сж много *евтини*, а само *за вѣрицата ни!* Да; да живѣжтъ подобни патриоти! Желателно е Екзархията и до година да ги остави да нареджтъ пакъ тъй работичката! Но, стига толкова.

Нека направимъ сега едно заключение на това що видѣхми въ книжката на г. Офейкова. 1) Неговиятъ трудъ ясно ни показва, че той незнае така добрѣ положението на Македония, за която се е взелъ да расправя, а пише само онова, което е слушалъ отъ извѣстнитѣ намъ лица; 2) Изложението на ония работи, които той трактува и въпроситѣ, които развива, е *крайно повърхностно*; 3) Мислитѣ разбъркани, не подъ редъ изложени и безъ добра логика; 4) Крайно прѣувеличава значението на духовенството; 5) Намѣсто безпристрастно да погледне на работата, той провежда разни тенденции и исказва своето съчувствие къмъ *чорбаджилжка*; 6) Обвинява България и нейното правителство въ беззаконно отнасянье къмъ Турция и турцитѣ; 7) При нава, че турцитѣ иматъ право да гонжтъ българитѣ въ Македония, защото имало *комити* и се пищели писма *бунтовни*; 8) Съвѣтва ни да бждемъ покорни на турцитѣ и мирни, като не искаме нищо друго , освѣнъ *владици*; и 9) най послѣ, като пита: *що е още нуждно за Македония*, отговаря: една гимназия въ *Битоля* и *пансионъ* при реалната гимназия въ *Одринъ*.

Ще каже, че споредъ г. Офейкова, всичката дѣятелность наша трѣбва да се заключава въ това: 1) да *молимъ* Султана да ни прати владици; 2) да отворимъ гимназия въ Битоля и пансионъ въ Одринъ и да се стараемъ да отваряме повече първоначални училища. Да! гениална мисълъ е обзела главата на г. Офейкова. И наистина, кому дохождаще до сега на умъ изъ насъ българитѣ, че владици да има въ Македония е добро нѣщо? Кой отъ македонцитѣ до сега е поискалъ владици? Никой. Да не бѣше г. Офейковъ ние не щѣхме да знаемъ това! Ами пъкъ, кой до сега се е сѣтилъ да ни каже, че да имаме гимназия не само въ Битоля и Одринъ, но и въ Сересъ, Костуръ, Скопье и пр. е необходимо? — Пакъ никой другъ освѣнъ г. Офейкова. Да живѣе прочее г. Офейковъ!

Но да оставимъ шегата на страна. Ако г. Офейковъ е противъ революционнитѣ дѣйствия въ Македония, ако той иска и намира за полезно да се дѣйствува легално, по законенъ начинъ, то не можа ли да намѣри друго срѣдство да ни прѣпоржча, ами ни прѣпоржчва крайното аскетическо смирение? Не бихме се чудили на това мнѣние, ако да не заглеждахме задъ гърбътъ на Офейкова други лица. Но ние знаемъ, че и по миренъ и легаленъ начинъ, ние пакъ можемъ да дѣйствуваме за Македония, стига да бждемъ патриоти, но не такива като Солунскитѣ. Ние нѣмаме врѣме и мѣсто тука да указваме, като какви срѣдства считаме за полезни и защо, но пакъ не можемъ да се въздържимъ да не изброимъ поне нѣколко отъ тѣхъ;

1) Екзархията de jure нищо не е изгубила отъ послѣднята война, напротивъ нейнитѣ правдини се утвърдихж и отчасти разширихж отъ Берлинския Трактатъ. Тогава защо да не бѫдетя наредена поне така, както бѣше прѣди войната? Защо да нѣма екзархийски мирски съвѣтъ, съставенъ отъ изборни лица изъ Македония и Одринско, който да управлява училищнитѣ работи и материалната страна на църковнитѣ работи на братята ни, що останахж подъ Турско? Нали казва г. Офейковъ да се огледаме на гърцитѣ? Ето гърцитѣ иматъ това учрѣждение и успѣватъ, ами ние защо го унищожихме?

2) Защо не постжпи енергично Екзархията и защо не се настрои самото българско население въ Македония да иска припознаванъето на българскитѣ общини, когато гърцитѣ се признавать?

3) Военното положение, което отъ послѣдната война насамъ тѣжи съ всичката си сила на Македония, не може ли да бѫде дигнжто чрѣзъ дѣйствуванъето на Екзархията и оплаквания прѣдъ Великитѣ Сили? — Ако има чети по 20 до 30 души, защо да страдае цѣлото население? Каква постжпка е направена досега въ това направление? — Никаква.

4. Училищата въ Македония се атварятъ всѣки денъ, и тонай-главната причина е, че турцитѣ, като видѫтъ книга или учебникъ, печатанъ въ Пловдивъ или София, считатъ го за *мухзиръ*, противенъ. Защо да нѣматъ българитѣ въ Одринско и Македония една *печатница*, която да напечати книги и учебници? Ако е работата за пари, мислимъ, Екзархията ще ги получи. Ако е работата, че турското правителство запрѣщава, тогава ние пакъ, на основание на закона, имаме право на настояваме. Ние мислимъ и убѣдени сме, че ако би Екзархията да настои силно и да направи въпросъ, то турцитѣ не могжтъ да откажжтъ. Слѣдователно, потрѣбно е и можемъ да имаме поне двѣ печатници — една въ Цариградъ и една въ Солунъ.

5. Всичкитѣ народи въ Турция иматъ свои вѣстници. Защо ние бъгларитѣ само да нѣмаме? Закона не ни запрѣщава, ние можемъ настоя и се пакъ на основание на закона, съ мирна дѣятелнось, да искаме да ни се позволи да имаме свои вѣстници поне въ Цариградъ, Солунъ и Одринъ. Или и това е невъзможно и революционно? Или не бива Екзархията да се застжпи? Но не, тя напротивъ прѣпятствува, когато нѣкои се постарахж да осжществѫтъ това, а послѣ, за да се покаже че и тя желае, това храни цѣла година като слѣпци съ по 15 лири айлжкъ двама въ качество на редактори на несжществущъ вѣстникъ.

6. Защо да се не зематъ по-енергични мѣрки, да се противопостои на огромната и зловрѣдна сърбска дропаганда въ западна Македония? Това поне турцитѣ нѣма да прѣпятствуватъ.

7. Защо Екзархията да се не погрижи да има инспекторн за своитѣ училища, припознати отъ правителетвого, както гръцкитѣ?

8. Защо родолюбцитѣ, които искатъ да се закрѣпи българския елементъ въ Солунъ, не се погрижѫтъ да се основе и да дѣйствува тамъ едно българско търговско дружество, което да подкрѣпва съ помощь и съвѣтъ българскитѣ търговци и занаятчии, когато само по такъвъ начинъ ние ще можемъ да конкурираме съ силнитѣ въ търговията гърци.

9. Не е ли нужно едно учителско дружество, въ което учителитѣ да се сдружаватъ и да се запознаватъ, та умственно да се развиватъ и въ нужда да си спомагатъ. И това не е, мислимъ, противъ законитѣ на високославната отоманска империя: тогава защо да не го искаме!

10. Педагогическитѣ курсове, че сѫ полезни, не ще доказванье; нито пъкъ сѫ нѣщо противозаконно и революционно срѣдство. Не е ли хубаво да има такива курсове въ Одринъ, Солунъ, Битоля и Скопье? Но разбира се, не такива мизерии, какъвто ѣдниждъ станѫ въ Солунъ.

11. Най-послѣ, ние мислимъ, че да си дѣствува за испълнението на Берлинския Трактатъ, пакъ е законно и нереволюционно.

Та само това ли е? Колко още други работи има, които можемъ да искаме по законенъ, по легаленъ начинъ. А г. Офейковъ проповѣдва да мълчимъ и да искаме *само и само* трима владици! Не е ли чуденъ человѣкъ?

Кой отъ насъ не знае, че турцитѣ съ добро и съ покорность нищо не даватъ? Кой не знае, че тука хората прѣди войната правѣхѫ на законно основание заявления и си искахѫ правата, и за това се ползувахѫ сравнително съ по-сносно положение. Ако не толкова, то поне малко отъ макло имаме право да искаме. Пакъ повтаряме, че г. Офейковъ твърдѣ злѣ прави, като ни прѣпоржчва такива нѣща.

1885 г.

Да се учимъ.*)

(по случай новата 1891 година).

Любезни читатели и читателки!

Покрай много други испроводихме още една година въ вѣчностьта; станѫхме една година по-стари. Да, станѫхме по-стари, но нека се попитаме: станѫли ли сме по-умни, по-работни, по-добри и по-честити? Изработили ли сме нѣщо за общо добро,

*) Тая статия е била приготвена за единъ календаръ, печатанъ въ Македония, за това язикътъ въ статията е по-лекъ, простъ и възможно по-близо до македонския говоръ.

Ю. И.

за доброто на нашитѣ по-малки братя — проститѣ и неученитѣ; помогнѫхме ли имъ ние по-ученичкитѣ и книжовнитѣ поне да се научѫтъ да четѫтъ, та малко отъ малко да распръснѫтъ тъмнината на простотията, що ги е налѣгнѫла отъ всѣкадѣ? Направили ли сме поне това, що сме могли да направимъ? — Ако и съ съжаление, но принудени сме да кажемъ — *не*. Въ това отношение минѫлата 1890 година каквито ни намѣри, такви ни остави.

Ако хвърли человѣкъ единъ бързъ погледъ къмъ другитѣ европейски народи и послѣ да се обърне и да погледне насъ самитѣ, ще остане крайно поразенъ отъ тѣхниятъ напрѣдъкъ въ всѣко отношение и отъ нашата назадничавость въ всичко. Само при такъвъ единъ погледъ може человѣкъ да забѣлѣжи, колко неизмѣримо далеко се намираме ние отъ тия народи и какви грамадни усилия трѣбва да направимъ, за да можемъ поне малко отъ малко да ги настигнемъ въ образованието, искуствата и занаятитѣ. А пакъ всѣки отъ насъ трѣбва хубаво да съзнае, че трѣбва много да бързаме, защото въ днешно врѣме, който е образованъ и ученъ, той бива силенъ, богатъ и честитъ, а който остане простъ, не изученъ на книга и на никакъвъ занаятъ, остава слабъ, сиромахъ и е добръ само за слуга и за *хамалинъ*. Както е съ всѣки отдѣленъ человѣкъ, така бива и съ цѣли народи. Оня народъ, който знае по-искусно да работи, който има по-добри занаятчии и търговци, който е по-развитъ умственно, по-ученъ — той скоро се обогатява, става силенъ, намножава се и става по-честитъ въ животътъ си; а напротивъ, оня народъ, що не се учи, не си развива умътъ, не гледа да подобри своитѣ занаяти, своята търговия, що остава простъ, та за това работи съ ония орждия, които му сѫ останѫли отъ дѣда и баба и ония занаяти, що ги е имало отъ памтивѣка, — той захваща да осиромашава, да ослабва, изгубва своитѣ и така малки и нищожни занаяти, защото другитѣ учени и народи изработватъ потрѣбнитѣ нѣща съ своитѣ машини и други улеснения и по-хубави, и по-ефтини и тогава на такъвъ народъ не му остава нищо освѣнъ, да стане хамаленъ и слуга на другитѣ по-учени народи, та да го употрѣбяватъ като *говедо* за тежки и ниски работи, за да му даджтъ една коричка хлѣбъ, колкото да си държи душата, както даватъ на биволитѣ и воловетѣ по единъ кошъ слама. . . . . Ако е жално нѣщо да гледашъ отдѣленъ единъ человѣкъ въ такъво положение, то колко по-скърбно е да гледашъ единъ цѣлъ народъ обърнѫтъ на слуги и хамали и приравненъ съ работнитѣ животни? А пакъ всѣки отъ насъ явно може да види и да почувствува, че ако се позабавимъ още нѣколко години да киснемъ въ простотията, европейскитѣ народи съ своитѣ знания и искуства, съ своитѣ занаяти и съ търговията си, ще ни обърнѫтъ всички насъ източнитѣ народи на *просяци и хамали*.

Що трѣбва да правимъ, за да се избавимъ отъ това положение, въ което сме паднѫли поради своята простотия?

Що трѣбва да правимъ, за да захванемъ да работимъ земята така, щото съ по-малко трудъ отъ наша страна, много плодъ да ни дава; за да можемъ посѣяното лесно и скѫпо да го продаваме? Що трѣбва да правимъ, за да можемъ да извличаме най-голѣма полза отъ питомнитѣ домашни животни? Що трѣбва да правимъ за да подигнемъ нашитѣ занаяти до толкова поне, щото сами да си обработваме всичко що ни е нуждно, а не да го купуваме отъ нѣмци, френци и ингилизи? Съ една дума, що трѣбва да правимъ, за да се избавимъ отъ економическата тежина, която е почнѫла веке да ни души и която за малко години ще ни удуши съвсѣмъ и ще ни направи просяци и хамали? — Нищо друго не ни остава да правимъ, освѣнъ **да се учимъ.**

Да, трѣбва да се учимъ, да вървимъ по сѫщиятъ пѫтъ, по който сѫ вървѣли всичкитѣ образовани европейски народи и да се учимъ да вършимъ всичко онова, що правѫтъ и що вършѫтъ тѣ; защото, знаемъ всички, че тѣ само чрѣзъ учението достигнѫли това що иматъ сега. Нека се заловимъ да се учимъ отъ тѣхъ на занаятъ, изкуства, науки и пр. Но какъ да се учимъ? Да отидемъ сами по Европа — неможемъ, защото сме сиромаси, а тамъ за учение трѣбватъ пари; да викаме европейцитѣ като учители да ни учѫтъ — пакъ неможе, защото струва скѫпо, а ние сме сиромаси и сме прости, та като дойдѫтъ при насъ можѫтъ, намѣсто да ни научѫтъ на нѣщо добро и полезно, да ни вземѫтъ хлѣбътъ отъ ржцѣтѣ и да станѫтъ наши господари тука. Но ако тия двѣ срѣдства за сега сѫ недостижими за насъ, има едно трето срѣдство, което е ефтино и лесно. Това срѣдство е—*да се учимъ сами.* Европейцитѣ сами за своитѣ народи сѫ написали до сега книги толкова много, толкова хубаво и просто написани за всѣка наука, за всѣкой занаятъ, за всѣкое изкуство, щото стига да ги прочете человѣкъ и да иска да се научи на нѣщо, книгата ще го научи безъ учитель или поне ще му покаже най-лесниятъ и най-сгодниятъ начинъ, какъ да се здобие съ това знание, което той търси. Такиви книги има вече доста много, прѣведени отъ чужди язици и написани на български, а и отъ денъ на денъ все повече и повече се печататъ, та за това трѣбва да поченемъ да ги четемъ. Но тука се явява всичката мѫчнотия, и всичката наша назадничавость: *кой да ги чете тия книги, когато сме прости и безграмотни;* когато грамадната часть отъ нашия народъ не знае що е книга; а пакъ малцината, що сѫ измежду насъ книжовни, или незнаѫтъ и неможѫтъ да намѣрѫтъ тия книги, или пакъ си гледатъ кефътъ и не ги е грижа за нищо?

Ето защо, прѣди всичко трѣбва да се учимъ да четемъ; трѣбва да гледаме по всѣкой начинъ, щото грамотностьта да се распространи по всички градове и села помежду нашия народъ. А въ твва отношение ние не сме направили нищо. Може нѣкои да ни кажѫтъ, че имаме училища и въ училищата дѣцата ни се

учѫтъ и ще станѫтъ грамотни. Това наистина е така, но първо и първо колко училища имаме. Ако се вземе въ внимание колко българско население имаме въ Одринскиятъ, Солунскиятъ, Битолскиятъ и Скопскиятъ вилаети и колко училища имаме български, ще видимъ, че едва ли се пада едно училище на 4—5 хиляди души. Освѣнъ това, ако се прѣброи колко дѣца има на такава възрасть, когато трѣбва да ходѫтъ на училище и само колко отъ тѣхъ се учѫтъ, то ще видимъ, че едва ли се учѫтъ само 10 или 12 на стотѣ, а 90 оставатъ прости. Е тогава що? Вижда ли се тука нѣкаква надѣжда? Но нека прѣдположимъ, че ще се учѫтъ повече дѣца въ нашитѣ училища; каква голѣма полза може да очакваме отъ това образование, ако се наблѣгаме само на училищата за малкитѣ дѣца? Зеръ, да скръстиме ржцѣ и да чакаме 20—25 години, до като порастнѫтъ и станѫтъ достойни граждани и селяни?

Наистина, при сегашниятъ вървежъ на работитѣ, при сегашната бързина на искуствата, наукитѣ и изнамѣрванията, 25 години сѫ равни на цѣло столѣтие. Искаме ли и трѣбва ли да чакаме 100 години още да останемъ назадъ? — Не! Трѣбва да се завземемъ мѫжки за отварянье на нови училища по селата и градовегѣ; трѣбва да поставиме и да се грижимъ, щото тия училища да бѫдѫтъ пълни съ ученици и ученички, *но не трѣбва да забравяме и възрастнитѣ, наша пора людье.*

За малкитѣ горѣ-долу почнѫхме да се грижимъ; за тѣхното образуване има до нѣкадѣ и училища, и учители, и настоятели, пакъ и святата наша Екзархия се грижи доста да спомогне, но за по-възрастнитѣ никой до сега не се е погрижилъ, никой за тѣхъ неиска да знае, и тѣ, щомъ въ дѣтинството си сѫ останѫли неучени, осѫдени сѫ у насъ за сега да останѫтъ все такива тъмни и не книжни до смъртьта си. А трѣбва ли да ги оставимъ въ сѫщото положение, когато знаемъ, че тѣ сѫ нашитѣ бащи, братя, роднини; че тѣ сѫ гражданитѣ и селенитѣ наши, отъ които очакваме добрини, обогатяванье и напрѣдъкъ? Трѣбва ли да стоимъ хладнокръвни като до сега. Длъжность е на всѣки грамотенъ българинъ отъ сега на тамъ да се погрижи и да изучи на четенье и писанье поне 2 — 3 отъ своитѣ граждани, отъ своитѣ връстници; а най-голѣма длъжностъ тежи на учителитѣ и на по-интелигентнитѣ лица, които сѫ ржководители народни. За постиганье на тая свята цѣль нетрѣбва да се жали никакъвъ трудъ, защото и наградата ще бѫде голѣма. За да може въ малко врѣме да напрѣдне нашето население, трѣбва да има устроени училища и за възрастнитѣ, а такива училища биватъ *праздничнитѣ и вечернитѣ.*

Праздничнитѣ училища сѫ много полезни и могѫтъ да направѣѫтъ грамотни всички възрастни людье, които поискатъ да се учѫтъ. Освѣнъ *недѣлнитѣ дни*, нашата православна църква празднува още много други, така щото изобщо празднични дни, въ които всѣки може да отиде въ празднично училище, има

най-малко около 120. Както всѣкой знае, у насъ божествената служба въ църквитѣ се извършва много рано, така щото отъ църковниятъ отпускъ до обѣдъ оставатъ свободни 3 — 4 часа. Защо въ продължение на 3—4 часа неграмотнитѣ да не отиджтъ въ училището и да се поучжтъ за своя полза? И кой най-простъ человѣкъ не ще се изучи хубаво да чете, да пише и да смѣта (да прави хесапъ), когато ще учи цѣли 120 дена по 3 часа на денъ? Освѣнъ това, послѣ обѣдъ праздниченъ денъ, намѣсто да ходжтъ по кафенета и механи, или намѣсто да ходжтъ по родни-ни, приятели и комшии и да прѣминуватъ врѣмето си въ празни прикаски, не ще ли бжде по-добрѣ и по-полезно да отиджтъ въ празничното училище, да се научжтъ нѣщо полѣзно и добро? И наистина, ако всичкото празднично врѣме человѣкъ употрѣби съ полза, ще се научи не само да чете, да пише и да смѣта, но може да придобие знания такива, каквито се придобиватъ въ едно по-ниско касно училище. А какво благодѣяние, какво наслаждение е на единъ простъ человѣкъ да се научи да чете и да пише, да си прѣсмѣтва всичко що му е нуждно въ животътъ и освѣнъ това още да знае много нѣща, за които по-напрѣдъ не е можѣлъ и да сънува! Какво щастие ще бжде за ония младежи, които сж останжли безграмотни по разни причини въ дѣтинство, да можжтъ по такъвъ начинъ да станжтъ грамотни! А за постиганьето на това нѣщо не се искатъ ни пари, ни голѣми мжки, а се иска само *добра воля* отъ страна на учителитѣ и на по-ученичкитѣ граждани и селянн. За помѣщение на праздничнитѣ училища може да смужжтъ обикновеннитѣ училищни здания, които въ празднични дни сж свободни и иматъ всички нуждни помагала, като: чинове, масси, столове, черни дъски, тебеширъ, подвижни букви и пр. Учителитѣ на първо врѣме, както учжтъ малкитѣ дѣца, могжтъ всѣки праздникъ да пожертвуватъ 3—4 часа отъ свобсдното си врѣме, за да учжтъ и възрастнитѣ; въ тая работа по послѣ ще имъ помагатъ и другитѣ грамотни и по-учени граждани или селяни, и ето ти праздничното училище готово. Кога е толкова лесно за постиганье, а отъ друга страна толкова полезно за народътъ, грѣхъ и срамъ ще бжде за нашитѣ народни учители, кждѣто и да се намиратъ тѣ, въ село или градъ, ако не побързатъ да отворжтъ такива празднични училища всѣкждѣ, кждѣто сжществуватъ и обикновени народни училища за малкитѣ дѣца. Въ тия училища трѣбва да се прематъ всѣкакви людье безъ разлика: богати и сиромаси, млади и стари. Учителкитѣ могжтъ да направжтъ сжщото и за женскиятъ полъ. Всѣкой отъ възрастнитѣ ученици на недѣлното училище ще може да си купи нуждитѣ букварчета и други книжки, а за малцината сиромаси, които не би могли да си купжтъ, може да се събере една полошь, за да имъ се купжтъ и подаржтъ книжки. Нека се опитатъ нашитѣ народни учители да отворжтъ подобни училища и тѣ ще виджтъ каква голѣма

полза ще принесѫтъ на населението. Въ европейскитѣ държави, гдѣто отдавна сѫществуватъ празднични училища, има людье, които съ години сѫ ходили въ тия училища и сѫ се образували и развили до толкова, щото нѣкои отъ тѣхъ сѫ станѫли писатели, други учители въ срѣдни и висши училища, трети сѫ завзели други високи мѣста въ държавата и обществото, като да сѫ се учили още отъ малки въ кой знае какви високи училища.

Но не сѫ само праздничнитѣ дни, когато человѣкъ може да има свободно врѣме. Стига человѣкъ да иска да се учи, той може да намѣри по нѣколко часа свободни всѣкой денъ. Вечерно врѣме, слѣдъ като си свърши дневнитѣ занятия, може да се занимава съ учение 2—3 часа, а зимно врѣме и 4—5 часа. На това основание сѫ отворени у европейскитѣ народи *вечерни училища*. Вечернитѣ училища у насъ може да бѫдѫтъ още по-полезни отъ празднични, особено за въ селата, гдѣто зимно врѣме населението се излѣжава цѣлитѣ дълги ноши безъ работа; но не помалко е полезно и за въ градоветѣ, гдѣто вечерно врѣме людьето иматъ сума свободно врѣме. Учителитѣ и по-развитичкитѣ граждани и селяни трѣбва да се погрижѫтъ за отваряньe на такива вечерни училища, гдѣто да учѫтъ по-възрастното население на четенье, писанье, смѣтанье, законъ божи и други нѣкои първоначални знания. За отваряньe и поддържанье на вечерно училище пакъ не се искатъ нѣкакви голѣми разноски, а само разноскитѣ по освѣтление и отопление за зимно врѣме, които разноски сѫ нищожни и ще могѫтъ да си ги заплатѫтъ самитѣ учащи се.

Както празднитѣ, така и вечернитѣ училища трѣбва да бѫдѫтъ раздѣлени на 2—3 отдѣления, защото ще се явѫтъ и ще искатъ да се учѫтъ и такива нѣкои отъ възрастнитѣ, които могѫтъ малко-много да прочитатъ и да си записватъ; така, напримѣръ, може нѣкой да поиска да се учи само да смѣта, сирѣчъ да учи аритметика; други може да иска да се научи само да пише правилно по български (граматика); трети може да иска да се запознае въ землеописаниего или съ историята, та за това, и за улѣснение трудътъ на учителитѣ, трѣбва да има двѣ—три отдѣления. По-послѣ, слѣдъ като се види успѣхътъ на тия ученици, ще може въ по-голѣмитѣ градове, като въ Солунъ, Битоля, Прилепъ, Охридъ, Скопье, Тетово, Велесъ, Щипъ, Сѣръ, Одринъ, Малко-Търново, Воденъ и др., да се изучава въ празднитѣ и вечернитѣ училища и по нѣкой занаятъ.

За да може да се получи очакваниятъ успѣхъ, трѣбва строго да се внимава, щото учителитѣ и другитѣ ржководители на празднитѣ и вечернитѣ училища да бѫдѫтъ прѣдадени отъ все сърдце на тая работа; да бѫдѫтъ учтиви и любезни къмъ всички, които се явяватъ при тѣхъ, за да се учѫтъ; да бѫдѫтъ търпѣливи до крайна степень и да се въздържатъ да не показватъ нито съ думи, нито съ дѣйствия никакво неудоволствие,

никаква насмѣшка, когато се случи нѣкой отъ учащитѣ се да не разбира или да не може да запомни нѣщо. Отношението на учителитѣ трѣбва да бѫде твърдѣ деликатно, защото той ще има работа съ людье вече възрасти и опитни, и въ много отношения по-опитни даже отъ тѣхъ.

За да може да се заинтересуватъ всички съ науката и да видѭтъ колко е полезно знанието, учителитѣ трѣбва да се погрижѫтъ, особно въ началото, да кажѫтъ нѣколко скаски въ праздничнитѣ или вечернитѣ училища по разни прѣдмети, които може да интересуватъ тѣхнитѣ слушатели, като, напримѣръ, за нуждата отъ образованието, за лѣсноглията, съ която може единъ неученъ человѣкъ да се изучи да чете и да пише; по нѣкога нѣщо отъ законъ божи; да имъ се разправи нѣщо отъ землеописанието за чуждитѣ образовани народи; да имъ се обяснѭтъ нѣкои природни сили и явления, като пàрата, електричеството и тѣхното употрѣбление отъ человѣка, и пр., и пр. Ако учителъ самъ неможе да състави нѣкаква скаска, най-добрѣ ще направи, да земе и да имъ прочете нѣкоя малка и общедостѫпна книга и да имъ я разясни. Ако постѫпѭтъ учителитѣ така, още отъ началото ще видѭтъ съ какво съчувствие ще ги посрѣщне обществото и съ каква благодарность ще ги слушатъ и ще имъ се радватъ всички.

Щомъ нѣкадѣ се отвори празднично или вечерно училище, трѣбва непрѣменно тамъ да се устрои и *една библиотека*, сир. съ общи срѣдства и съ волни помощи да се купѭтъ, колкото е възможно повече, отъ най-добритѣ и просто написани книги на български языкъ и разни други списания, които сѫ дозволени и допуснѭти отъ царската цензура; защото безъ такива книги безполезно ще бѫде учението, или поне по-малка полза ще принесе. И наистина, колко хубаво и утѣшително нѣщо ще бѫде, да изучишъ единъ простъ человѣкъ да чете и да разбира, и да му дадешъ въ рѫцѣтѣ книга да прочита и да развива своятъ умъ! Тия книги всѣки ще може да ги вземе за четенье и, слѣдъ като ги прочете, да ги връща пакъ назадъ, за да може да се ползуватъ и другитѣ. Такива библиотеки или читалища ще бѫдѫтъ отъ много голѣма полза и за самитѣ учители, защото по-послѣ ще може да се купуватъ и по-голѣми и по-сериозни книги, които ще трѣбватъ и на самитѣ учители, които, захвърлени въ нѣкои затънтени градове и села, неможѭтъ съ години да видѭтъ нѣкоя нова и полезна книга, за да обогатѭтъ и тѣ своитѣ знания.

Въ много мѣста изъ Македония и Одринско, за голѣмо съжаление, още се намиратъ българи заблудени, които продължаватъ да учѫтъ дѣцата си на *гръцки*, при всичко че честьта на гръцкиятъ языкъ вече отдавна падѫ и въ търговията, и всѣкѫдѣ. Освѣнъ това, има много възрастни людье, които на младо врѣме сѫ се учили да четѫтъ и да пишѫтъ по гръцки, защото е нѣмало български училища и така сѫ останѫли

грамотни на гръцки языкъ. Както тия по-стари българи, така и онія, които още се гръчеѭтъ, при всичко че сѫ учили и още се учѫтъ по гръцки, но пакъ не знаѭтъ гръцкиятъ языкъ до толкова, щото да се ползуватъ отъ гръцкитѣ книги и списания, и не ще могѫтъ да го научѫтъ; защото, споредъ както всѣкой отъ насъ знае, гръцитѣ, по своята гордость и глупость, не пишѫтъ така просто, както говорѭтъ сега въ ново врѣме, а се мѫчѭтъ съ своята „*елиника*“ да пишѫтъ и да говорѭтъ така, както сѫ писали и сѫ говорили старитѣ еллини, та за това и тия самитѣ изучватъ по 7—8 години тоя мъртавъ языкъ и пакъ хубаво не го знаѭтъ, а колко повече нашитѣ българи не ще могѫтъ за малко врѣме да го научѫтъ. Наистина голѣма глупость е, гдѣто нашитѣ гръкомани мѫчѭтъ дѣцата си да ги учѫтъ на такъвъ мъртавъ и вече безполѣзенъ языкъ и за това трѣбва да имъ се разяснява това, но може и да имъ се спомогне. За всѣки, който знае да прочита по гръцки, е много лесно въ три-четири дена да се научи да чете и да пише по български, а наймного въ единъ мѣсецъ, като му се разяснѫтъ нѣкои думи книжовни, що ги нѣма въ разговорниятъ языкъ, той ще се научи да разбира българскитѣ книги много по-добрѣ, отъ колкото гръцкитѣ книги, при всичко че може би е училъ гръцкиятъ языкъ десетина години. А за онія българи, които знаѭтъ само буквитѣ гръцки, а по гръцки нищо не отбиратъ, просто срамно е, гдѣто не изучаватъ въ 2—3 дни българската азбука, ами се мѫчѭтъ да пишѫтъ *зито* вмѣсто *жито*, *свеста* вмѣсто *свѣщьта* и пр. Като съжаляваме тия наши братя и за да не останѫтъ и тѣ прости, обръщаме вниманието на учителитѣ и другитѣ родолюбци, да се завземѫтъ сериозно, било частно, било въ вечернитѣ и недѣлнитѣ училища, да ги изучѫтъ да прочитатъ и да пишѫтъ по български, да имъ даватъ за прочитанье български книги, като, напримѣръ, евангелието, нѣкои поучения, нѣкои малки любопитни книжки, повѣсти и пр. Слава богу, нашиятъ книжовенъ языкъ е до толкова близо до говоримиятъ, щото, съ малко усилия, всѣкой отъ тѣхъ ще се зарадва, като види какъ скоро ще почне да разбира книгитѣ, писани на майчиниятъ му языкъ.

Като исказваме тука всичко това, ние се обръщаме къмъ всички учители и свѣсни младежи и ги молимъ да се проникнѫтъ отъ тия мисли и непрѣменно да отворѭтъ празднични и вечерни училища, да устроѭтъ при тѣхъ библиотеки и да почнѫтъ работата още прѣзъ настѫпающата зима. За малкитѣ усилия и жертви отъ своя страна, тѣ богато ще бѫдѫтъ възнаградени отъ съзнанието, че се извършили своята длъжность на учители и народни просвѣтители; че сѫ спомогнѫли и сѫ дали ново направление на народътъ си; че тѣ първи въ мѣстата, гдѣто служѫтъ, сѫ отворили подобни училища и сѫ отворили очитѣ на мнозина свои съграждани и съселени; а отъ друга страна ще

спечелѣтъ любовьта, уважението и признателностьта на населението, помежду което живѣѣтъ. Дано новата 1891 година бѫде тъй честита, щото на всѣкѫдѣ по насъ да чуемъ, че сѫ се отворили вече подобни училища! Дано вѣстницитѣ ни извѣстѣтъ още въ първиятъ мѣсецъ на новата година, че трудолюбивитѣ и ревностни български учители сѫ възприели и сѫ осѫществили тая спасителна мисъль.

1890 г.

За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие.

Западно-македонското нарѣчие е едно отъ най-оригиналнитѣ нарѣчия на българския езикъ. На това нарѣчие говори една голѣма часть отъ българскиятъ народъ, и, ако не за друго, а само по тая причина, то́ заслужава най-сериозно внимание на нашитѣ филолози. Независимо отъ това, въ него сѫ се запазили отъ старобългарския езикъ толкова хубави, чисто български думи и форми, и изобщо останѫло е такова богатство, щото е желателно, при развиванъето и усъвършенствованъето на новиятъ ни книжовенъ езикъ, да черпимъ материалъ отъ него съ пълни рѫцѣ. Но пъкъ отъ друга страна, въ сѫщото това нарѣчие има и такива особенности и архаически остатъци, които, и да е желателно да ги има въ новиятъ ни езикъ, твърдѣ е късно вече да се въвеждатъ въ него отъ сега нататъкъ, и за това сѫ осѫдени да останѫтъ за всѣкога като провинциализми.

Обаче изучванъето и на тѣзи отличителни чърти и археизми отъ западно-македонското нарѣчие е важно, — едно защото чрѣзъ тѣхъ могѫтъ да се освѣтѣѫтъ нѣкои тъмни страни въ нашата млада филологическа наука и да се обяснѫтъ нѣкои явления въ другитѣ нарѣчия, дору и въ самиятъ ни книжовенъ езикъ, които (явления) безъ това би ни се показали странни и необясними; а друго, — защото самитѣ тѣзи археизми и особенности могѫтъ по нѣкога да послужѫтъ и за по̀-доброто и по́-съзнателното усвояванье грамматическиятъ строй на езикътъ ни. Безъ подобно изучванье и обяснения на архаическитѣ остатъци и оригиналнитѣ чърти на нашитѣ нарѣчия (особенно западнитѣ), мнозина отъ насъ ще продължаватъ да сматрятъ чистобългарскитѣ особенности на тѣзи нарѣчия, като нѣщо чуждо, внесено отъ другъ чуждъ езикъ въ нашиятъ.

Между такивато особенности на западно-македонското нарѣчие, които заслужватъ да се изучѫтъ и запазѫтъ като архивъ на езикътъ, а не и за да се въвождатъ въ книжовния езикъ, е и *ударението* върху думитѣ, което съставлява една отъ най-оригиналнитѣ чърти, отличѫющи това нарѣчие отъ всичкитѣ други бъл-

гарски нарѣчия. Ударението и интонацията при говорењето сж една отъ най-главнитѣ причини, гдѣто западно-македонското нарѣчие, на първо врѣме за непривичното ухо се прѣдставлява толкова отдалечено отъ другитѣ наши нарѣчия и отъ книжовния ни езикъ. Това странно ударение и странната интонация въ произнасянѣто на думитѣ сж накарали мнозина да мислѫтъ, че ударението въ това нарѣчие се е образувало подъ влиянието на сърбския езикъ, или даже че то е цѣло сърбско. По тая причина срѣщалъ съмъ доста интелигентни наши людье, които, като разговарятъ съ нѣкой простъ человѣкъ отъ Западна Македония, и като искатъ да му говорѫтъ на неговото нарѣчие, мжчѫтъ се да изговарятъ думитѣ споредъ ударението въ сърбския езикъ, и съ това се показватъ още по-странни за него. Азъ самъ отъ начало, като не бѣхъ чулъ да се говори по сърбски, и като слушахъ много мнѣния за ударението въ това нарѣчие, бѣхъ наклоненъ да мислѫ така; но по-послѣ, като се запознахъ съ сърбския езикъ, видѣхъ, че ударението, което се употрѣбява въ Западно-македонското нарѣчие, е поне толкова (ако не и по-вече) несвойственно и странно за сърбския езикъ, колкото и за другитѣ български нарѣчия.

Като се заинтересувахъ съ този въпросъ, дълго врѣме недоумѣвахъ за това странно мѣняванье на ударението въ думитѣ и, като неможахъ да си обясня правилата, по които то се рѫководи, мислѣхъ, че както въ другитѣ български нарѣчия, и въ книжовния ни езикъ ударението е произволно, и неслѣдва никакви опрѣдѣлени правила, — така трѣбва да бѫде и въ Западно-македонското нарѣчие. Но едно по-внимателно наблюдение върху говорењето ме убѣди, че ударението въ това нарѣчие слѣдва едни опрѣдѣлени правила, и че въ това отношение Западно-македонското нарѣчие е напълно оригинално, защото, доколкото знаѫ, подобни правила за ударението не се срѣщатъ ни въ единъ отъ езицитѣ на съсѣднитѣ народи: арнаутски, турски, гръцки, влашки и сърбски. Единъ само прѣгледъ на настоящата ми статия, вѣрвамъ, ще убѣди всѣкиго въ справедливостьта на тѣзи думи.

Азъ не се завзеламъ да обяснѫ, нито кога сж се появили, нито пакъ и защо сж се развили такива правила за ударението въ западно-македонското нарѣчие, а само констатирамъ единъ фактъ, като прѣдоставямъ на компетентнитѣ лица да разрѣщѫтъ тѣзи въпроси. Бихъ си позволилъ обаче тука да споменѫ само мимоходомъ като прѣдположение, че мене ми се струва, какво изгубванъето на падежитѣ трѣбва значително да е повлияло и върху самото ударение на думитѣ, и че говорътъ се е стрѣмилъ да си послужи съ ударението и интонацията на гласътъ, за да си дотъкми онова, що е изгубилъ въ ясностьта и опрѣдѣлителностьта на рѣчьта съ изгубванъето на падежнитѣ окончания. На такъва мисъль поне ни навеждатъ: съединението на членоветѣ

къмъ думитѣ (относително ударението); съединението на прѣдлозитѣ съ нѣкои имена, прѣдъ които тѣ стоѫтъ; особенната интонация на гласътъ въ въпросителнитѣ прѣдложения, слѣдъ изгубваньето на въпросителната частица „*ли*“ (въ Рѣсенския говоръ) и други нѣкои подобни факти, които ни показватъ, че съ изгубваньето на нѣкоя форма, измѣнява се, и ударението, и самата интонация при говореньето. Азъ мисліѫ още, че за да се образуватъ подобни правила за ударението въ това нарѣчие, не малко влияние е оказала и поетическата размѣрена рѣчь отъ народнитѣ пѣсни, пословици, гатанки, баяния, тѫжачки и пр.

Изучваньe правилата, които управляватъ ударението върху думитѣ въ западно-македонското нарѣчие, не само ще отмахне заблуждението да се счита то́ като привнесено отъ чуждъ езикъ, или да се приписва появлението и развитието му на влиянието на сърбски езикъ, но още, вѣрвамъ, не малко ще послужи на оние български учители, които се трудѫтъ въ Западна Македония, за да разберѫтъ тая особенность на мѣстното нарѣчие, та чрѣзъ това да могѫтъ по́-лесно да накаратъ ученицитѣ си, да привикнѫтъ на общо употрѣбителното въ книжовния ни езикъ ударение, като имъ обърнѫтъ вниманието върху ония особености отъ мѣстното нарѣчие, които тѣ най-много трѣбва да избѣгватъ въ книжовния езикъ. Понеже това ударение върху думитѣ, което се употрѣбява въ западно-македонското нарѣчие, нѣма да се въведе въ книжовния ни езикъ, а ще остане за винѫги като единъ провинциализмъ, то желателно е ученицитѣ (както изобщо и всѣки малко много интелигентенъ человѣкъ) да отвикнѫтъ отъ него, и да не го употрѣбяватъ вече при разговоритѣ и четеньето. Но това е твърдѣ мѫчно за всѣкиго, който още отъ малъкъ е навикнѫлъ на това толкова опрѣдѣлено ударение, та за това и учителитѣ въ Западна Македония срѣщатъ доста голѣмо затруднение, до като научѫтъ ученицитѣ си да четѫтъ правилно споредъ ударенията.[1]) Азъ вѣрвамъ, че ако бихѫ знали правилата, по които се ржководи ударението въ западно-македонското нарѣчие, учителитѣ твърдѣ много бихѫ си спомогнѫли въ разрѣшението на тая задача.

Въ настоящата си статия обаче, азъ нѣма да разглеждамъ какви сѫ правилата, които управляватъ ударението въ цѣлого западно-македонско нарѣчие, а ще се спрѫ само върху единъ

---

1) Че това затруднение е голѣмо, доказва се отъ фактътъ, че лица, които не сѫ се учили дълго врѣме въ училище, или не сѫ живѣли въ мѣста, гдѣто се говорѫтъ другитѣ български нарѣчия, доста мѫчно отвикватъ отъ употрѣбяваньето на това ударение; а има и такива, които никога не могѫтъ съвсѣмъ да отвикнѫтъ отъ него. Като живо доказателство на това могѫтъ да послужѫтъ мнозина, (между които и доста интелитентни лица), които, ако и да сѫ се прѣселили отъ 10—12 год. насамъ въ София и другадѣ изъ свободна България, все още напълно не могѫтъ да отвикнѫтъ отъ този оригиналенъ провинциализмъ въ произнасяньето на думитѣ.

отъ говорптѣ на това нарѣчие, а именно — върху Рѣсенскиятъ говоръ: едно, защото азъ най-добрѣ познавамъ този говоръ (като такъвъ — посрѣдъ който съмъ се родилъ и отрасълъ) и друго, защото, споредъ моетс мнѣние, едва ли ще се намѣри другъ говоръ отъ цѣлото западно-македонско нарѣчие, гдѣто ударението да слѣдва такива строго опрѣдѣлени правила, и да бѫде така послѣдователно приложено, както е въ Рѣсенския говоръ.[1])

Но прѣди да пристѫпѭ къмъ изложението на прѣдметътъ, ще кажѫ нѣколко думи за самиятъ *Рѫсенски говоръ*.

Когато се минува отъ Битоля за Охридъ, почти на срѣдъ пѫтьтъ между тия два града, на самото шоссе, е расположенъ градъ *Рѫсенъ*, който е главно мѣсто и единственъ градъ въ *Ирѫспанската* долина. Въ административно отношенпе цѣлата Прѣспанска долина съставлява само една *кааза* отъ Битолскиятъ виляетъ, съ главенъ градъ Рѣсенъ и се нарича *Рѫсенска кааза*, а се дѣли на двѣ *нахии: Горна-Ирѫсна*, съ главно мѣсто градъ Рѣсенъ, и *Долна-Ирѫспа*, съ главно мѣсто село *Пѫпле*, гдѣто сѣди особенъ *Мюдюръ*. Названията Горна-Прѣспа и Долна-Прѣспа, които до скоро врѣме сѫществувахѫ, въ послѣдньо врѣме почватъ да излизатъ изъ употрѣбление, като се замѣняватъ съ думитѣ: Рѣсенска нахия и Пѣспанска нахия, така щото названието *Ирѫспа* почва да се прѣдава само на Долна-Прѣспа (Юго-Източната часть на долината), гдѣто дѣйствително се намиратъ развалинитѣ на бившата Самуилова столица — Прѣспа. Самото население на Прѣспанската долина си дава название спорѣдъ това административно дѣление. Ако се попита нѣкой отъ жителитѣ на Долна-Прѣспа, отъ гдѣ е, той всѣкога ще отговори, че е отъ *Прéспа*, или че е *прéспанецъ*, ако ли се попита нѣкой отъ жителитѣ на Горна-Прѣспа, на сѫщиятъ въпросъ ще отговори, че е отъ *Рéсенско*, а само нѣкои старци и то твърдѣ нарѣдко вече,

1) Не могѫ да кажѫ, че знамъ добрѣ другитѣ говори отъ западно-македонското нарѣчие, нито пъкъ че имамъ събрани нѣкои особенни свѣдѣния отъ тѣхъ по отношение къмъ ударанията, та за това не смѣѫ да утвърждавамъ положително. Но, до колкото съмъ могълъ да наблюдавамъ въ сношенията и разговоритѣ си съ много лица отъ разни страни, гдѣдо се говори на зап.-мак. нарѣчие, мислѫ, че правилата, които управляватъ ударението въ Рѣсенския говоръ, дѣйствуватъ сѫщо така и въ по̀ голѣмата часть отъ западно-македонското нарѣчие. Това поне може да се каже съ голѣма вѣроятность за говоритѣ на околноститѣ на: Битоля, Охридъ, Струга, Долни-Дебъръ, Горни Дебъръ, Кичево, Крушево и отчасти: Прилепъ, Гостиваръ и Тетово. Колкото за другитѣ мѣста, гдѣто се говори западно-македонско нарѣчие, като напр.: селата на Призренскитѣ българе мухамедани — *Торбешитѣ*, околноститѣ на Скопье (до Вардаръ на Сѣверъ), Велесъ, Тиквишъ, Морйово, Долна-Прѣсна и др, то тѣ, като съставляватъ прѣходъ къмъ другитѣ български нарѣчия (съ исключенне на Торбешкиятъ говоръ), отстѫпватъ въ много отношения отъ правилата за ударенията, които се употрѣбяватъ обикновенно въ западно-македонското нарѣчие, или пъкъ ги слѣдватъ само отчасти.

ще се намѣрѫтъ да кажѫтъ, че сѫ отъ *Горна-Преспа*. Жителитѣ на Рѣсенската нахия наричатъ своитѣ съсѣди отъ Юго-Източната часть на долината просто съ името *преспанци*, и говорътъ имъ — *пре́спански*. Както въ административно отношение, българското население въ Прѣспанската долина се дѣли сѫщо така и по говореньето си на Горно-прѣспански и Долно-прѣспански говори. *Долно-прѣспанскиятъ* или собствено *Прѣспанскиятъ говоръ* съставлява единъ видъ прѣходъ отъ западно-македонското къмъ източно-македонското нарѣчие, а имено — къмъ Костурскиятъ говоръ отъ това послѣдньото; а *Горно-прѣспанскиятъ* или *Рѣсенскиятъ* — е особенъ говоръ отъ западно-македонското нарѣчие, и съставлява нѣщо срѣдньо между Битолскиятъ и Охридскиятъ говори, отъ които твърдѣ малко се отличава.

Въ настоящата си статия азъ ще имамъ прѣдъ видъ винѫги само този Горно-прѣспански говоръ, като ще го наричамъ постоянно *Рѣсенски* — по името на г. Рѣсенъ, и споредъ както го нарича въ послѣдньо врѣме самото население, което го говори.*)

---

*) Населението на Прѣспанската долина състои: отъ Българи, Арнаути, Турци, Власи и Цигани (около 200 кѫщи). Огромната часть на населението на тая долина съставляватъ *Българитѣ*, които споредъ вѣрата си се дѣлятъ: на християне и мухамедане. Българитѣ християне населяватъ всичкитѣ села и половината отъ г. Рѣсенъ, а мухамедане-българи има въ градътъ и още въ 3—4 села, като: Цѣ́редворъ, Ко́зякъ, Ла́фци (Влахци) и др. *Арнаутитѣ* сѫ распръснѫти по цѣлата долина по нѣколко кѫщи въ селата, особенно въ Долна-Прѣспа; има нѣколко кѫщи и въ градътъ. *Турцитѣ* на брой сѫ твърдѣ малко, живѣѫтъ само въ градътъ, и происхождението имъ е твърдѣ съмнително, защото не знаѫтъ и не могѫтъ да се научѫтъ хубаво да говорѫтъ по турски, а бъркатъ въ говореньето си много български думи и цѣли фрази, а освѣнъ това. и по турски говорѫтъ съ сѫщитѣ ударения върху думитѣ и съ сѫщото произношение, съ каквото говорѫтъ и мѣстното българско нарѣчие. напр.: *бу́ ѣун ка́ѣтъм е́ркен, а́лдъм туфе́нч, ѣиѓтим а́ва* и др. так. Нѣкои мислѫтъ, че тѣ сѫ сѫщи Турци родомъ, но кото били малко и като попаднѫли между Българитѣ и българскитѣ потурнаци, забравили биле езикътъ си. Тая мисъль имъ възбуждатъ софтитѣ, които дохождатъ по рамазанътъ отъ Цариградъ и които, особенно въ пбслѣдньо врѣме, сѫ обронали сериозно внимание за *потурчванъето* на Помацитѣ въобще, и дѣйствително, Рѣсенскитѣ турци въ послѣднитѣ години твърдѣ усърдно изучватъ и съ голѣма охота говорѫтъ турскиятъ езикъ. При всичко това, азъ пакъ съмъ на мнѣние, че всичкитѣ турци въ Рѣсенъ сѫ сѫщо такива потурнаци, каквито сѫ и другитѣ тѣхни съсѣди-помаци въ градътъ и селата: Ко́зякъ, Цѣредворъ и др. *Власитѣ* (Цинцаритѣ) живѣѫтъ въ градътъ (около 150 кѫщи) и въ ближното до Рѣсень село Янковецъ (около 25—30 кѫщи); тѣ съставляватъ гъркоманската партия въ Рѣсенъ и наричатъ себе си *гърци*, ако и да не знаѫтъ ни една дума по гърцки. Съ помощьта на турското правителство, тѣ сѫ завладѣли (отъ прѣди 10—15 год. насамъ) едничката въ градътъ църква и половината отъ общото градско училищно здание, въ което, съ помощьта на гръцкиятъ Силогосъ отъ Битоля, поддържатъ гръцки училища; мѫжско и дѣвическо. *Циганитѣ*, които сѫ дошле въ Рѣсенъ отъ кѫдѣ Янинско, вѣроятно прѣди 70—80 години, заедно съ Власитѣ, исповѣдватъ мухамеданска вѣра, а говорѫтъ по арнаутски. Тѣ сѫ занаятчии — желѣзари и, понеже въ градътъ има около 200 кѫщи, то поради тѣхъ и поради нѣколко прѣселени арнаутски фамилии, арнаутскиятъ езикъ се говори доста въ Рѣ-

Отъ Рѣсенскиятъ говоръ до сега сж се явили съвсѣмъ малко образци въ печатътъ, така щото тѣ не могжтъ да даджтъ человѣку доста материалъ за наблюдение върху този говоръ. Но колкото и да сж малко напечатанитѣ до сега образци отъ народни произведения по Рѣсенския говоръ, азъ не съмъ ималъ възможность да ги видиж и за това, при издирванъето правилата, които управляватъ ударението въ този говоръ, азъ съмъ се ползувалъ само отъ моитѣ свѣдѣния и отъ такива думи и фрази, които самъ съмъ могълъ да запишж. По тая причина, за потвърждение на правилата, които се излагатъ тука пò-долу, азъ нѣма да цитирамъ нищо отъ онова, който до сега е било напечатано, като образецъ отъ Рѣсенскиятъ говоръ, защото, както пò-горѣ споменжхъ, нѣмамъ ги сега подъ ржка и не могж да си ги доставиж за скоро врѣме.

Впрочемъ, даже и да бѣхъ ималъ възможность да видиж тѣзи напечатани образци, азъ съ голѣма прѣдпазливость бихъ се ползувалъ отъ тѣхъ, особенно щомъ работата се касае до *ударението*, защото отъ опитъ знаиж, че събирачитѣ на народни умотворения отъ западно-македонскитѣ говори, даже онѣзи отъ тѣхъ, които сж родомъ отъ сжщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения, не отбѣлѣзватъ напълно вѣрно ударението така, както се говори. Това неотбѣлѣзванье или криво отбѣлѣзванье на ударението става несъзнателно, или даже по нѣкога и съзнателно. Съзнателно не отбѣлѣзватъ събирачитѣ ударението по двѣ причини: защото — считатъ, че ударението не е толкова важно нѣщо, та за това може и да не се отбѣлѣзва, и второ — защото имъ се вижда чудно и непонятно, та се страмуватъ да прѣдставятъ въ такъвъ смѣшенъ видъ своето родно нарѣчие прѣдъ читателя. Подобни събирачи, като знаижтъ, че всички българи отъ другитѣ нарѣчия се присмиватъ на това ударение, отъ неразбранъ срамъ стараижтъ се да смѣгчжтъ и да изравнижтъ нѣкои твърдѣ оригинални ударения, та за това, или съвсѣмъ не отбѣлѣзватъ ударенията, или ги отбѣлѣзватъ криво. Несъзнателно пъкъ отбѣлѣзватъ ударенията оние събирачи, които не сж родомъ отъ сжщото мѣсто, отъ гдѣто събиратъ народнитѣ умотворения и не познаватъ основателно мѣстниятъ говоръ. Такива събирачи, както и оние отъ мѣстнитѣ жители, които сж запознати съ книжовния езикъ, или съ другитѣ български нарѣчия, безъ да искатъ, испадатъ въ погрѣшки при отбѣлѣзванъето на ударенията, защото мислжтъ, че въ прѣдложението всѣка дума непрѣменно трѣбва да си има и ударението, когато напротивъ, въ много отъ западно-македон-

---

сенъ. Само българитѣ и власитѣ сж християне, а турцитѣ, потурнацитѣ — българи, циганитѣ и арнаутитѣ сж всички мухамеданци. Арнаути-християне нѣма въ Прѣспанската долина. Отъ другитѣ народности, освѣнъ българитѣ, по селата живѣжтъ и по малко арнаути; а турцитѣ, циганитѣ и власитѣ живѣжтъ само въ градътъ (и въ селото Янковецъ има 25—30 кжщи Власи).

скитѣ говори нѣкои отъ думитѣ губѧтъ ударението си, ако сѫ съединени по извѣстенъ начинъ въ прѣдложение, а други—приематъ ударение на такива слогове, гдѣто по̀-напрѣдъ не сѫ имали. По нѣкога, при всичката старателность и при всичкото внимание на събирачътъ, самиятъ разказвачъ го въвежда въ заблуждение, безъ да ще. Когато подобенъ събирачъ запише фразата, счита за нуждно да попита повторно расказвачътъ, за да постави по̀-вѣрно ударенията, но въ такъвъ случай самиятъ расказвачъ му казва съвсѣмъ друго ударение, а не такова, каквото го е произнесълъ вече първъ пѫть. При това, и расказвачътъ и събирачътъ мислѧтъ, че не правѧтъ никаква грѣшка, защото на всѣка отдѣлна дума турятъ по едно ударение, и то такова ударение, което наистина е свойственно на думата, кога е вземена отдѣлно.

Къмъ тѣзи волни и неволни погрѣшки въ отбѣлѣзванъето на ударенията, трѣбва да се притурѧтъ и многочисленнитѣ печатни погрѣшки, които е много мѫчно да се избѣгнѫтъ съвършенно, защото твърдѣ нарѣдко се случва да държи корректурата самъ събирачътъ, или поне лице, основателно запознато съ говоритъ, образци отъ който се печататъ. Като се има прѣдъ видъ всичко до тука казано, вѣрвамъ че всѣки ще се съгласи съ мене, че относително ударенията въ западно-македонскитѣ говори человѣкъ трѣбва да се ползува съ голѣма прѣдпазливость отъ напечатанитѣ до сега образци.

* * *

Когато человѣкъ за пръвъ пѫтъ обърне внимание върху ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ, ще му се покаже, че то е толкова непонятно и подвижно, толкова непослѣдователно и произволно, щото ще си състави понятие, че не се поддава на никакво правило; въ една фраза отъ два реда може да се срѣщне една и сѫща дума съ двѣ-три различни ударения, а по̀-нататъкъ,—сѫщата дума, че е изгубила съвсѣмъ ударението си. При всичко това обаче, ударението въ този говоръ слѣдва едни строго опрѣдѣлени правила, или, по̀-добрѣ да се каже, едно *общо правило*, отъ което, като слѣдствие, проистичатъ още нѣколко други правила.

За по̀-голѣма ясность въ изложението на тѣзи правила, ще раздѣлимъ статията си на двѣ части: въ първата часть ще се расправя за ударението върху думитѣ, когато сѫ взети всѣка отдѣлно, а въ втората—за ударението върху думитѣ, когато по извѣстни причини сѫ съединени по̀лежду си, за да изразѧтъ само едно понятие, или пъкъ сѫ съединени въ цѣло прѣдложение, за да изразѧтъ нѣкоя мисъль.

I.

За ударението върху думитѣ, когато сж взети отдѣлно една отъ друга.

Всѣка дума, взета отдѣлно, каквато часть на рѣчьта и да е и колкото многосложна и да е, има въ Рѣсенскиятъ говоръ само едно ударение, на което мѣстото е строго опрѣдѣлено, и зависи всѣкога отъ количеството на слоговетѣ на думата.

Общото правило за ударението, което може да се нарече общъ законъ въ този говоръ, е това: *ударението всѣкога стои на третиятъ слогъ, като се смѣта отъ краятъ на думата къмъ началото ѝ;* то никога неможе да прѣмине на четвъртия, петия и пр. слогове, смѣтани отъ краятъ на думата, нито пъкъ да бѫде на послѣдниятъ и прѣдпослѣдниятъ ѝ слогъ. Само когато думата е еднослжна или двусложна, ударението по необходимость стои на единственниятъ слогъ на еднослжната дума и на вториятъ слогъ отъ двусложната дума. *Примѣри*: бре́г, ри́д, но́ж, мѣ́ж, вра́та, кро́сно, ре́ка, мо́ре. тре́ва, се́но: ко́шница, пе́рница, га́лица, пла́нина, ла́дина, (хладина), ле́дина, о́гнище, на́пивам, и́спразва, о́деньe, о́тзади, о́цпреди, по́така, о́тстърна; Бога́риіа, юна́щина, нао́паку, прегре́швенье, горе́щница, умо́рнина, скрива́лище, кутӯрица; испопла́шванье, испретре́сивме, попречӯкано, умира́чката; испродаде́ните, (са) испренаде́авме, поднапие́ните, доработве́ещем и пр. Изобщо, отъ колкото слога и да състои думата, ударението трѣбва да стои на третиятъ слогъ отъ краятъ, и въ никакъвъ случай неможе да замине този слогъ и да падне по́-близо къмъ началото на думата, нито пъкъ — на послѣдниятъ или на прѣдпослѣдниятъ ѝ слогъ.

Като се съобразява съ това общо правило, Рѣсенскиятъ говоръ всѣкога въ двусложнитѣ и трисложнитѣ думи поставя ударението на първиятъ слогъ, и това съ такава послѣдователность, щото неправи исключение нито за собственнитѣ имена, нито за каквито и да било други думи; така напр., слѣдующитѣ собственни имена се произнасятъ така: Ва́силь, И́ван, Сто́іан, Бо́жин, А́врам, А́ндон, А́танасъ, А́настас, Ни́кола, А́ндриіа, Ко́стадин, Е́лена, И́рина, Пе́ткана, Е́втим и пр. Това правило се варди толкова строго, и хората толкова сж навикнжли на него, щото не само българскитѣ думи и собсевенни имена, но даже и всички други иностранни думи и собственни имена се произнасятъ споредъ това общо правило, което на всѣки непривикнжлъ се прѣдставлява толкова странно и смѣшно, а за всѣки Рѣсенецъ е толкова естественно, щото съвсѣмъ мжчно може да отвикне отъ него. Даже рѣсенскитѣ Турци и Помаци говорѧтъ турски языкъ, като се съобразяватъ

съ това правило и като го прилагать неизмѣнно и за всички турски и арнаутски думи, които сж влѣзли въ тѣхниятъ говоръ.*) Примѣри: Ру́шчук, Свищов, Си́листра, Кьо́стендиль. Бу́ргас, Е́дрене, Ка́занлък, Ка́ловер, Ге́либоу́, И́змир (Смирна), Джу́маіа, Узунджово, Па́ришъ, Бу́курешъ, Га́лацъ, Бра́ила, Мо́ра, А́тина, А́влона, А́йнорос (Света-Гера), Е́нишер, (Ени́-Шехи́р), Бе́ратъ, Е́льбасанъ, Турно-Се́верин, Смеде́рево, Ка́йльари, У́скюдаръ, Орха́ние, Меджи́дие,Ази́зие, Ру́салим или IЕру́салим, А́надоу́, Ми́сер (Египетъ) Тара́булус (Триполи) Ги́рит, Аар а́бистан, Арна́утлук, Ка́радак (Черна-Гора), Да́льіан (италианецъ), Ма́джаръ, Мо́сковъ, Моско́віиа, Пе́търбургъ, О́деса; —

Пе́триалъ, ка́равилъ, тре́ндавилъ, пана́гиіа, литу́ргиіа, ва́нгеле, а́постоу́, псау́тир (псалти́рь), ма́ртир и ма́ртор, ске́парь (тесла), по́индила (хлѣвъ), дзе́вгар (чифтъ), де́ксам (въсприемамъ), (са) ке́рдоса, пи́лидрум, (перидромос), Вѣ́ртолум (Св. Вартоломей), тѣ́рпеза, а́влиіа, попе-а́вендо, (ἃ θέντα); —

Ка́диіа, ева́ндиіа, за́бит, ка́баат, у́кюмат, ма́сраф, ме́сариф, ка́ймакам, ва́лиіа, а́скер, те́ртип, му́насип, па́мбук, а́рач, джа́ндар, пу́сат, дже́за, ту́фек, туве́кчиіа, сува́риіа, аджа́миіа, лакѣ́рдиіа, му́абет, кону́штисва, буюрдисва и др.

Срѣщатъ се наистина по нѣкога нѣкои трисложни и многосложни думи съ ударение на прѣдпослѣдния слогъ, сир. на вториятъ слогъ отъ краятъ на думата, но тѣ не сж исключение отъ общото правило, защото всички подобни думи сж скратени, та при поставянье на ударението се взема въ смѣтка и скратениятъ слогъ, за който говорътъ е запазилъ споменъ, и който въ на́йпо́-вечето случаи се е измѣнилъ съ *й*. Така нач.р.: ласта́йца, пиа́йца, богоро́йца, волу́йте, Ива́ной, сполу́йти, одавде, одѣнде, кона́ка, зима́ва, лето́во, есена́ва, година́ва, и пр. сж скратени отъ думитѣ: ласто́вица, пи́явица, богоро́дица, волу́вите, Ива́нови, исполаѣти, от-о́въде, от-о́нъде, кон-о́вака, зима́-ова, лето́-ово, есена́-ова, година́-ова.**)

---

*) Заслужва да се спомене тука като куриозъ единъ фактъ, който ми е съобщенъ отъ единъ учитель въ Западна Македония. Когато той прѣподавалъ французски езикъ, мнозина ученици произнасяли французскитѣ думи споредъ това ударение, напр. индикатив презан (indicatif présent). партисип пасе (participe passé) жаве деманде (j'avais demandé) и пр., и имъ било мжчно да отвикнжтъ отъ това произношение.

**) Думитѣ: зима́ва, лето́во и пр. се произнасятъ по́-често така: зима́ава, лето́ова, есена́ава, година́ава, което е и по́-правилно и несъставлява исключение отъ общото правило. Може още да се прѣдположи

Като едничко изключение отъ общото правило за ударенията върху думитѣ, въ Рѣсенскиятъ говоръ съмъ чулъ думата *одва́й* (едвамъ), покрай *о́двай*, но и тая дума, мисльж, трѣбва да е приела това ударение по подражание голѣказанитѣ съкратени думи, или трѣбва да се счита скратена отъ мѣстния падежъ, двойственно число и прѣдлогътъ *о*, сир. че трѣбва да е била първоначално *о-дваю*.

Въ народнитѣ пѣсни, пословици, гатанки и въ други отъ народнитѣ умотворения, които сж исказани съ измѣрена стихотворна рѣчь, срѣщатъ се исключения отъ това правило, но тѣ трѣбва да се считатъ като поетически волности, отпущани само въ стихотворната рѣчь, за да запази размѣрътъ, ритмата и ударението на стжпката въ стихътъ, както ще се разясни въ краятъ на настоящата статия. Така нопр. слѣдующитѣ примѣри: А́сан, со вѣ́рвца *опа́сан*; Господи брани отъ го́ли *дебра́ни*; Ко́леда-ле́да, па́днала гре́да, ударила деда . . . . . ста́ни ми старче со ку́цо мага́рче и пр.; думитѣ *опа́сан*, вмѣсто о́пасан, *дебра́ни*, вмѣсто де́брани и *мага́рче*, вм. ма́тарче сж употрѣбени само за да се запази ритмата и размѣрътъ на стихътъ, но въ обикновенната рѣчь никога не се употрѣбляватъ така.

Мѣстеньето на ударенията въ думитѣ.

Както и по́-горѣ се спомена, ударението въ Рѣсенския говоръ зависи отъ количеството на слоговетѣ въ думата, защото, споредъ общото правило, ударението стои винжги на третиятъ слогъ отъ краятъ. Заради това, като слѣдствие отъ общото правило, проистича друго едно правило, споредъ което: *щомъ се измѣни числото на слоговетѣ въ думата, измѣнява се и ударението, като се мѣсти къмъ началото или къмъ краятъ на думата, за да заема обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ краятъ.* Напр.: ю́нак, ю́наци юна́шина, юнащи́ната; тука въ първата и втората думи ударението остава неизмѣнно на първиятъ слогъ, съгласно съ общото правило, защото едната дума е двусложна, а другата — трисложна. Въ третята дума — *юна́шина* — ударението е прѣмѣстено, и е прѣминжло на слѣдующия слогъ къмъ краятъ, защото къмъ окончанието на думата е пригуренъ новъ

че това удвоение на гласната е станжло, за да се означи продължителность на врѣмето, защото, ако се каже само *зи́мава* — значи тази зима, а кога се каже *зима́ава* — означава въ продължение на тая зима; напр.: *зи́мава* са згоди мно́гу ло́ша (значи: тая зима се случи лоша), но: *зима́ава* ке рабо́таме во Стъмбо́у — (значи: въ продължение на тая зима ще работиме въ Цариградъ): *ѕоди́нава* бърго по́мина, но: *ѕодина́ава* вре́мето бе́ше до́жливо, сир. въ продължение на тая година и пр.

слогъ, та удирението остава на четвъртиятъ слогъ, като се смѣта отъ краятъ на думата, което е противъ общото правило и, за да се избѣгне това, ударението се мѣсти на единъ слогъ къмъ краятъ на думата, и дохожда по такъвъ начинъ пакъ на третиятъ слогъ отъ краятъ. Въ четвъртата дума — *юнащи́ната* — ударението минува още единъ слогъ по́-нататъкъ къмъ краятъ, защото къмъ думата се е прибавилъ още единъ слогъ. Изобщо трѣбва да се гледа щото, отъ колкото слога и да състои думата, ударението всѣкога да бѫде на третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ него да слѣдватъ два слога безъ ударение. Примѣри: бо́гарин, бо́гари, бога́рите, бо́гарче, бога́ринья, богарчи́ньата; маке́донец, маке́донци, македо́нците, македо́нчиньа, македончи́ньата*) го́сподин, господинот, господи́новци, господино́вците; ко́шница, кошни́ците, ко́шниче, кошни́чиньа, кошничи́ньата; ко́са, ко́севме, по́косив, испо́косив, испона́косив и проче.

Отъ казанното до тука става явно, че ударението върху думитѣ въ Рѣсенския говоръ не е постоянно, а се мѣсти, като се съобразява съ уголѣмяването или намаляването на слоговетѣ въ думата. Но понеже, при разнитѣ измѣнения на думитѣ, могѫтъ да се пригурятъ слогове и къмъ началото и къмъ краятъ

*) Националното име *бъ́лгарин* е останѫло въ Рѣсенскиятъ говоръ *бо́гарин* по двѣ причини: 1-во, защото въ този обикновенно ъ (а нѣкога и ъ по подражание) се замѣнява съ о, като напр.: во́лна, ко́лна (кълна), мо́лза, по́лно. до́лго, то́нко (тънко) и пр., та по тая причина и името *бъ́лгарин* трѣбвало е да се произнася *бо́лгарин*; и 2-ро, защото, споредъ друго едно правило въ сѫщия говоръ буквата *л* въ слоговетѣ: ал, ел, ил, ол, ъл, чл, юл, іел, йол, се обръща въ кратко *у*, и фонетически трѣбва да се отбѣлѣзва съ буквата „у́“, ако подиръ тѣзи слогове слѣдва съгласна буква или ъ, като напр.. ка́у (калъ), ви́кау́ (викалъ), пепеу́ (пепелъ), петеу́ (петель), велеу́, сториу́, ошоу́ (отишелъ), чуу́ (чулъ) іау (ялъ) и пр.; а се задържа буквата *л* въ тѣзи слогове, само ако слѣдва слѣдъ нея гласна буква или ъ, сир. когато трѣбва да се произнесе мѣко. напр.: се́каль (прахънъ), ме́тпль, ви́гиль, тре́ндавиль, би́лька, и пр. Вслѣдствие на това послѣдньо правило, и горѣприведенитѣ думи въ Рѣсенския говоръ се произнасятъ; во́уна, ко́уна, мо́уза, до́уто, и за това националното име се е произнасяло *бо́уларин*, отъ което по́слѣ станѫло *богарин*. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че послѣдньото правило за измѣнението на *л* въ *у* дѣйствува еднакво, безъ да е гледа, къдѣ се намира слогътъ, въ началото, въ срѣдата, или въ краятъ на думата. Впрочемъ, въ послѣдньо врѣме, особенно въ градътъ, подъ влиянието на училищата и книжнината, сѫ започнѫли вече да произнасятъ *л* и да не го замѣняватъ съ *у*. — Колкото пъкъ за думата *Маке́дния* и другитѣ производни отъ нея думи трѣбва да се забѣлѣжи, че тази дума е чужда и сега влиза въ употрѣбление между населението, и че относително ударението, както тая, така и производнитѣ отъ нея други думи, се съобразяватъ съ общото правило. Заради това, неможе да се каже и никъдѣ не се казва: Ма́кедониіа, ма́кедонец, ма́кедонче е пр., както изобщо Българитѣ отъ другитѣ наречия се присмиватъ на западнитѣ македонци, че ушъ тъй сами наричали себе си, защото това би било противъ общото правило за ударенията, а се казва: Маке́дния, маке́донци, и пр.

на думата, а сѫщо и при умаляваньето на слоговетѣ — могѫтъ да се умаляватъ или отъ началото или отъ краятъ на думитѣ, за това тука трѣбва да разгледаме: какво става съ ударението, когато се притурятъ или отнѣматъ слогове въ началото на думата, и какво става — когато се притурятъ или отнѣматъ въ краятъ.

1. Когато се притурятъ слогове къмъ началото на думата, то ударението се мѣсти и върви отъ краятъ къмъ началото на думата, като слѣдва при това слѣдующитѣ правила:

а) Ако думата, къмъ началото на която се притурятъ нови слогове, е трисложна или многосложна, то колкото слога и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението не се измѣнява и не се мѣсти, защото вече е поставено на обикновенното си мѣсто — третиятъ слогъ отъ краятъ на думата; напр.: о̀дивме; изо́дивме, испоо̀дивме; се́коа (сѣкога) иссе́коа испосе́коа, испонасѣкоа; ре́ковме, порѣковме, нарѣковме, испонарѣковме и пр.

б) Ако думата е двусложна и отпрѣдъ се прибави още единъ слогъ, то ударението минава на прибавениятъ слогъ, защото тогава думата става трисложна и ударението, споредъ общото правило, трѣбва да мине на третиятъ слогъ отъ краятъ, или иначе — върху първиятъ слогъ отъ трисложната дума, напр. ка́за, по́каза, и́сказа; кри́ја, по́кривам, о́ткривамъ; пи́ја и́спивам; а́ренъ, по́арен, на́йаренъ, арен и пр. Но слѣдъ това вече колкото други слогове и да се притурятъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣняемо, защото думата е станѫла трисложна (глец. по́-горѣ буква *а*), напр.: го́ра, и́згоре, испои́згоре; ту́ва, о́ттува; стѣ́рна, о́тстѣрна, на́стѣрна, по-на́стѣрна и пр.

в) Ако думата е еднозложна, то, като се прибави къмъ началото ѝ само единъ слогъ още, ударението прѣминува на напрѣдъ къмъ този прибавенъ слогъ, защото, споредъ общото правило, ударението въ всѣка двусложна дума стои на първия ѝ слогъ. Ако ли къмъ еднозложна дума се прибавятъ въ началото ѝ два слога едно по друго, то ударението прѣминува на вториятъ прибавенъ слогъ, сир. върху първиятъ слогъ отъ цѣлата дума, която въ този случай става трисложна. Но слѣдъ това вече колкото слога и да се прибавляватъ отпрѣдъ, ударението си остава неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, споредъ общото правило и споредъ както се расправи по́-горѣ (глед. бук. а и б); така напр. отъ пив (пихъ), като се притури единъ слогъ отпрѣдъ, става: и́спив, на́пив, а като се притурятъ два слога, става и́знапив, сир. ударението минува върху вториятъ прибавенъ слогъ. Други примѣри: бра́в (брахъ), на́брав, по́ѣнабрав, испо́набрав; скри́в (скрихъ), (са) за́дскрив, (са) по́задкрив; ми́в (михъ), и́змив, и́спомив, испо́измив; гле́д, по́глед и пр.

Сжщитѣ тѣзи правила се пазятъ, и когато се намаляватъ слоговетѣ, въ началото на думитѣ, сир. гледа се, щото слѣдъ намаляването на слоговетѣ ударението пакъ да стои на третия слогъ отъ краятъ; а, остане ли думата само трисложна или двусложна, ударението стои все на първия слогъ. Разликата въ този случай състои само въ това, че ударението се мѣсти отъ началото къмъ краятъ на думата, и то само слѣдъ като стане думата двусложна или еднослоѫна, а до като е многосложна или трисложна, както и да ее съкращава, ударението си стои неизмѣнно все на третиятъ слогъ отъ краятъ, напр. испонарéковме, испорéковме, порéковме, рéковме; испонáкосив, понáкосив, нáкосив, кóсив и пр.

Забѣлѣжка. Въ рѣсенскиятъ говоръ частицитѣ, които се притурятъ прѣдъ думитѣ, за да покажатъ степеньта на сравнение, въ която е поставена думата, се смѣтатъ всѣкога като нераздѣлна часть отъ-тая дума и като неинъ слогъ, и то не само най-употрѣбителнитѣ *пре* и *все*, като не се гледа при това, каква часть на рѣчьта е думата, прѣдъ която сж поставени и къмъ която се отнасятъ тѣзи частици, напр. пó-чеек (человѣкъ), пó-богат, нáй-арен, прéчиста, сéчесна (всечестна), пресвета, и пр.

Отрицателното нарѣчие „*не*“ се счита като часть отъ думата, прѣдъ която стои (ако отрицанието се отнася къмъ тази дума), и се взема въ внимание при поставянието на ударението, безъ да се гледа каква часть на рѣчьта е думата, прѣдъ която е поставено това нарѣчие и къмъ която се отнася отрицанието, напр. нéверникъ, нéчеек, нéразбран, нéдойде, нéседа, нéода, нéмиен и пр.

Отрицателното нарѣчие „*ни*“, когато стои прѣдъ думитѣ единъ, а, о, и, и прѣдъ въпросителнитѣ мѣстоимѣния и нарѣчия, съединява се съ тѣхъ, и се счита като прибавенъ слогъ на тѣзи думи, напр. нúеден, нúедна, нúедно, нúедни, нúкой нúчий, нúчиіа, нúчие, нúкоýко, нúкако и пр. А въ всѣки други случай, прѣдъ каквато друга дума и да стои отрицателната частица *ни*, не се съединява съ думата и не влияе върху ударението ú.

Относително прѣдлозитѣ трѣбва да се забѣлѣжи, че кога стоятъ прѣдъ глаголъ, отглеголно сжществително или причастие като слогове на думата, прѣдъ която стоятъ. Въ други случаи, кога именно се съединяватъ прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които стоятъ, ще се укаже пó-нататъкъ въ настоящата статия. Но изобщо твърдѣ мжчно е да се изброятъ всичкитѣ случаи и да се укаже точно, кога именно прѣдлозитѣ се съединяватъ съ думата, прѣдъ която стоятъ (сир. кога трѣбва да се считатъ за нейни прѣдставки), та чрѣзъ това влияятъ върху поставянието на ударенията.

2. Когато пъкъ се притурятъ слогове къмъ краятъ на думата, тогава ударението се мѣсти, и върви отъ началото къмъ краятъ на думата, като слѣдва слѣдующитѣ правила:

а) Когато къмъ окончанието на трисложна или многосложна дума се прибави още единъ слогъ, то и ударението се прѣмѣстява на слѣдующия слогъ къмъ краятъ; ако се прибавятъ два, три и повече слогове, то и ударението сжщо се прѣмѣстява на два, три и пр. слогове къмъ краятъ на думата, за да заеме своето обикновенно мѣсто, споредъ общото правило — третиятъ слогъ отъ краятъ, сир. подиръ ударението да слѣдватъ само два слога безъ ударение — ни повече, ни по-малко отъ това; напр. у́ченик, учéници, ученúците, ученичúньата; ливáда, ливáдче, ливáдата, ливáдчиньа, ливадчúньата; дéца дéчиньа, дечúньана; тоáрвенье, тоарвéйньето и пр.

б) Когато къмъ окончанието надвусложна дума се притурисамо единъ слогъ, то ударението не се мѣсти, защото думата става трисложна, а ударението си е на третия слогъ отъ краятъ, споредъ както изисква общото правило: напр. врáта-врáтата; гóра-гóрата; бéра-бéревме; стóя — стóевме; бóгатъ-бóгати и пр. Но ако къмъ окончанието на двусложна дума се прибавятъ едно по друго два, три и повече слогове, то и ударението се мѣсти на толкова слогове къмъ краятъ на думата, споредъ както е показано по-горѣ (гл. буква *а*); напр.: бóгат, бóгати, богáтите, богатáщите; у́чен, у́чени, учéните, ученúците; бéгам, бéгаме, бегàещем и пр.

в) Когато къмъ окончанието на еднозложна дума се притури единъ или два слога, то ударението не се мѣнява, а си остава на сжщото мѣсто, все на първия слогъ на думата, която въ този случай става двусложна или трисложна. Само когато се прибавятъ къмъ краятъ на еднозложната дума три слога едно по друго, тогава ударението почва да се мѣсти къмъ краятъ, споредъ както се каза по-горѣ (букв. *а* и *б*); напр.: снéг, снéгот, снéгоит (снеговитъ), снегоúтите (планинье); лéб, лéбот, лéбой, но — лебàрница, лебарнúцата; бег, бéгот, бегóите, бегóските (беговските); дрèн, дрéнот, дренóите, дренóина и пр.

Сжщитѣ тѣзи правила се пазятъ, и когато се намаляватъ слоговетѣ отъ къмъ краятъ на нѣкоя дума, само че въ този случай ударението се мѣсти отъ краятъ и върви къмъ началото на думата, но пакъ се гледа да бжде всѣкога на третиятъ слогъ отъ краятъ на думата, както е скратена; напр.: ученичúньата, като се скратява, прави: ученúчиньа у́чениче.

Забѣлѣжка. Членоветѣ: ов, ва, во, он, на, но, от, та, то, за единственно число и: ве, ва, не, на, те, та, за множественно число, които се притурятъ при окончанието на думитѣ, считатъ се всѣкога като тѣхни слогове, и се вематъ въ смѣтка при опрѣдѣление на ударението имъ. Примѣри: é зеро, езéроо, (езéрово), езéроно; планúна, планúнаа, планúната, планúньено, умúрачка, умирáчкана, умирáчките, у́читель, у́чительов, у́чительон, у́чительот, учителúве; учителúне, учителúте; у́ченик, учéников, учéникон, учéникот, ученúциве, ученúцине, ученúците и пр.

Горѣизложенитѣ правила за мѣстеньето на ударенията сж толкова общи, и хората отъ този говоръ толкова сж навикнжли на тѣхъ, щото ги прилагатъ безъ никакво исключение, не само за всички български думи, които сжществуватъ въ този говоръ, и не само за оние български думи и собствени имена, които сега влизатъ въ употрѣбление чрѣзъ училищата и печатътъ, но още и за всички чужди думи, които до сега сж влѣзли вече въ употрѣбление и които сега започватъ да се въвождатъ. Примѣри: фали́ранье, фалира́ньето и фалирани́ето; книжа́рница, книжарни́цата; печа́тница, печатни́цата; а́рмиіа, арми́іата; конституу́циіа, конституци́іата; собра́ние, собрани́ето; учѐние, учени́ето; тѐртип, дептѝпите; ка́ймакам, каймака́ми, каймака́мите; а́рзуаў, арзў́алот, арзуа̀лите; му́абет, муа́бетот, муабе́тите. Рѣсенскитѣ Турци и потурнацитѣ употрѣбяватъ сжщото ударение, когато говорѫтъ по турски; напр.: му́абет, муа̀бетлер, муабе́тлери, муабетле́рине, муабетлери́низе (*сизин муабетлерѝнизе мўсафир гельдъм*).

Като исключение отъ тѣзи правила за мѣстеньето на ударенията могѫтъ да се взематъ скратенитѣ думи, сир. такива, които иматъ ударение на прѣдпослѣдния слогъ на думата, ако и да сж трисложни или многосложни, като напр.: ласто̀йца, пи́йци, Петре́йца и пр.; но ако се разгледатъ по̀-отблизо, ще се забѣлѣжи, че и тѣ несъставляватъ исключение отъ общото правило. Въ този видъ думи, скратенията слогъ държи мѣстото на два слога, та затова, когато се мѣсти ударението, при уголѣмяванье числото на слоговетѣ, то се удържа два пѫти на сжщиятъ слогъ, който заема мѣстото на третия и четвъртия слогове, считани отъ краятъ на думата; така напр.: отъ ласто̀йца (ласто́вица), остава си пакъ ласто́йцата, (ласто́вицата), но тука не се взема въ смѣтка вече скратенията слогъ *ви* (й), та затова пакъ не е исключение отъ общото правило; или пъкъ трѣбва да се обясни, че е станжло отъ думата — *ластойцата* = ласто́йцата, както и отъ *богородица* прави богоро́йчина (богороди́чина). Така е съ другитѣ примѣри отъ сжщиятъ родъ; напр.: во́лой (волови), волóйте (воловите), Ива́ной (Ива́нови), Иваноо́йте (Ивановите). Изобщо, щомъ се прибави новъ слогъ къмъ подобнитѣ думи, скратенията, който обикновенно се е обърнжлъ на *й*, не се смѣта вече за особенъ слогъ въ думата, и не се взема въ внимание при поставянье на ударението, както и всѣкждѣ другадѣ, гдѣто се срѣща въ думитѣ.

II.

За ударението върху думитѣ, когато въ извѣстни случаи сѫ съединени помежду си.

Горѣизложенитѣ правила за ударението се прилагатъ при думитѣ, когато тѣ сѫ взети отдѣлно една отъ друга. Но когато думитѣ се съединяватъ помежду си, за да изразѫтъ едно понятие или една мисъль, освѣнъ горѣизложенитѣ правила, въ Рѣсенскиятъ говоръ дѣиствуватъ и други още особни правила, които проистичатъ като слѣдствия пакъ отъ общото правило, но се различаватъ отъ прѣдидущитѣ правила главно по това, че указватъ на условията, при които двѣ или по-вече думи могѫтъ относително ударението да се съединѫтъ и да образуватъ, като че е една само сложна дума съ едно ударение.

Както и по̀-горѣ се спомена, въ Рѣсенския говоръ има една такава особенность въ поставяньето на ударението върху думитѣ, споредъ която, двѣ или по̀-вече думи, при извѣстни случаи, се съединяватъ помежду си и се считатъ за една дума, която има само едно ударение, колкото многосложна и да е тая съединена дума. За поставянье ударението въ подобни съединени думи, не се вематъ въ внимание тѣхнитѣ прѣжни ударения, които тѣ сѫ имали, когато сѫ биле самостоятелни думи, а се взема въ внимание единственно само общото число на слоговетѣ въ съединенитѣ думи. По тая причина може да се случи, че нѣкоя отъ съединенитѣ думи да изгуби съвсѣмъ ударението си, а друга — да приеме ударение върху такъвъ слогъ, върху който никога не би могло да има ударение, ако да не би се попадѫла думата въ такова съединение. Но и въ Рѣсенскиятъ говоръ не всички думи, кога сѫ съединени помежду си въ прѣдложения, се съединяватъ и относително ударението въ една дума, а има само извѣстни видове думи и при извѣстни случаи, които могѫтъ да се съединяватъ въ това отношение.

Такива случаи, когато двѣ или по̀-вече думи се съединяватъ относително ударението въ една дума, въ Рѣсенскиятъ говоръ има шестъ вида: 1) съединение на двѣ или по̀-вече думи за образуваньe на една сложна дума, съ цѣль да се искаже едно понятие; 2) съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума; 3) съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения и въпросителнитѣ и нѣкои други нарѣчия съ глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ; 4) съединение на скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи (един. и множ. числа) отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения съ сѫществителното, прилагателното, глаголътъ (отъ повелително наклонение), причастието и дѣепричастието, подиръ които непосрѣдственно слѣдватъ; 5) съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, прѣдъ които стоѫтъ или като прѣдставки,

или отдѣлно, за да се означѫтъ чрѣзъ тѣхъ разни отношения: за врѣме, мѣсто, цѣль, начинъ на дѣйствие; и б) съединение на съюзътъ *и* и частицата за обращениэ *ле* съ нѣкои думи.

I. За ударението въ сложнитѣ думи.

Когато двѣ или по̀-вече думи се съединяватъ, за да образуватъ една сложна дума, то относително ударението пакъ си остава въ сила общото правило, сир. съединенитѣ думи, като се смѣтатъ за една, иматъ само едно ударение, което всѣкога стои на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума. Вслѣдствие на това, ако послѣдующата отъ съединенитѣ думи е еднозложна или двусложна, то тя губи съвсѣмъ ударението си, което прѣминува на прѣдпослѣдния слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е еднозложна, и на послѣдующиятъ слогъ на прѣдидущата дума, ако послѣдующата е двусложна. Когато пъкъ послѣдующата отъ съединенитѣ думи е трисложна, то прѣдидущата дума губи своето ударение, което въ такъвъ случай всѣкога стои на първиятъ слогъ на послѣдующата дума, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ на цѣлата сложна дума. Ако и двѣтѣ или само едната отъ съединенитѣ думи се уголѣмяватъ или намаляватъ въ слоговетѣ си, а пъкъ при това пакъ все си оставатъ съединени въ една сложна дума, то и ударението се мѣсти споредъ правилата, които се изложихѫ по̀-горѣ за мѣстенъето на ударението въ думитѣ изобщо.

Примѣри: Ко́лищърк, ко́ложег, бо́жигроб, помо́жибог, ка́таден, дру́гиден, И́линден, И́ванден, Ве́ливден, го́роцвет, ста́росват и пр. Но кога се уголѣмяватъ слоговетѣ, то и ударението се мѣсти, напр.: го́роцвет—горо́цветот; ста́росват, старо́сватот; ко́мар-бег, комар-бе́гов, комар-бе́гои, комар-бегоѝте (комаръ-беговитѣ), комарбегойчи́ните; бо́жигроб, божи́гробски, божигро́бските; ка́таден—ката́дена; Сели́м-ага, Селим-а́гоа, Селим-агоа́та (нива); ко́ложег—коло́жега. Какго се срѣща напр. въ една народна пѣсня:

Ми заблеѝала овца-ро́гуша
Во среде́-зима, во *Коло́жсга* . . . *)

*) За да се разбере по̀-добрѣ интонацията на гласътъ при произношението и самото ударение, азъ ще бѣлѣжѫ свързани съ чъртица (—) всички онѣзи думи, които сѫ съединени по ударение въ една дума, като ще правѫ исключение само за нѣкои отъ сложнитѣ думи, които обикновенно се пишѫтъ слѣто. Така напр. думитѣ въ горниятъ примѣръ *стре́де* и *зи́ма* се съединяватъ относително ударението въ една дума и иматъ само едно ударение, което, споредъ общото правило, стои на третиятъ слогъ отъ краятъ, и за това се произнася *стредезима;* сѫщо и думитѣ *бѫца* и *ро́гуша* сѫ съединени, но понеже послѣдующата е трисложна, то прѣдидущата губи своето ударение и се произнасятъ двѣтѣ, като да сѫ една дума — *овцарогуша.*

Сѫщото се срѣща и въ слѣдующитѣ примѣри: гърмо́-търнье, бильбиль-камен, грозйе́-брайнье, клананьé-здравье, вино́-жито (джгата), заот-соу́нце или зоот-соу́нце, бе́у-джигер, Кѣосе́-Трайче, Света́-гора, овчо́-поле, Воу́ко́-дери, дери́-мече, Бори́-мечка, мавни́-вила, влечи́-пола, дели́-пала, дери́-коза, ла́й-кучка, сполай-богу, шесто́реда, трой-но́глаа; утре́-вечер, вчера́-утро, лани́-зима, лани́-лето, шатру́м-патрум, назум-гъзум (назад-гъзом); зѣр-попе, о́ф-леле, ту́м-баба; шесторе́дица, църно-кла́сица, кини-о́пута (о́пута се казва връвитѣ, съ които се връзватъ цървулитѣ долу за кракътъ); ничкугла́ички (съ главата на долу, напр.: той се вѣрли во во́дата ничку-гла́ички)-шесторедйцата, църноклаcйцата и пр.

Забѣлѣжка. Къмъ сложнитѣ думи трѣбва да се отнесѫтъ и ония цѣли изрѣчения, които се употрѣбяватъ постоянно въ една и сѫща форма при поздравления, молитви, клѣтви и пр., та говорътъ е навикнѫлъ вече да ги счита като една дума; такива сѫ напр.: дай-бо́г-добро; бог-да́-прости; сполай-богу; здраа́-ми-си (здрав-да́-ми-си) или здраа́-ми-сте; пома́а-бог или помо́жи-богъ тамо-да́-му-е; тамо-да́-ти-е и др. такива.

2. Съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума.

Въ Рѣсенския говоръ относително ударението сѫществува една особенность, която рѣзко го отличава отъ повечето западномакедонски говори. Тая особенность състои въ това, че опрѣдѣлението, когато стои непосрѣдственно прѣдъ думата, която опрѣдѣлява, съединява се съ нея въ една сложна дума и тогава двѣдѣ думи иматъ само едно ударение. Това съединение на тѣзи двѣ думи си има мѣстото, безъ да се гледа, да ли се намиратъ тѣ въ цѣло прѣдложение, или просто опрѣдѣлението придружава сѫществителното за да му придаде извѣстно качество, или да образува едно понятие съ него. Колкото много слога и да иматъ двѣтѣ по такъвъ начинъ съединени думи (опрѣдѣленото и опрѣдѣляемата дума), ударението пакъ бива само едно. При това трѣбва да се има прѣдъ видъ, че и въ този случай на съединение, относително ударението, пакъ дѣйствува общото правило, сир. като се взема въ смѣтка общото число на слоговетѣ и въ двѣтѣ думи, ударението се поставя на третиятъ слогъ, считанъ отъ краятъ на послѣднята отъ съединенитѣ думи. Тука обаче се явява едно исключение отъ общото правило само тогава, когато опрѣдѣляемата дума (сѫществителното име) е еднословна, защото въ такъвъ случай на съединение ударението минува само на единъ слогъ къмъ началото, сир. остава всѣкога на послѣдниятъ слогъ на прѣдидущата дума (опрѣдѣлението) и, като се образува по такъвъ начинъ многословна дума, ударението пада не на третиятъ слогъ отъ краятъ на тая сложна дума, а на вториятъ — въпрѣки общото правило. Така напр.: *сѝв-койнь* прави сивио́т-койнь; бе́у-леб прави белио́т-леб; ло́ш-воу́ прави

лошио́т-воу́ и пр., а не сивио́т-коинь, белио́т-леб, лошио́т-воу́, както би трѣбвало да бѫде споредъ общото правило, което управлява и сложнитѣ думи, като: бо́жигроб, а не божи́гроб; дру́гиден, а не другиден, цѣрноокъ, а не църноо́к и пр. Съ изключение обаче на този случай, сир. когато опрѣдѣляемата дума е еднозложна, въ всичкитѣ останѫли случаи се прилага общото правило на ударенията.

Както сложнитѣ думи, така и при съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, ако се случи тази послѣдната (сѫществителното) да е трисложна, то опрѣдѣлението губи ударението си и, отъ колкото слога и да състои, произнася се бърже-бърже, като да нѣма съвсѣмъ ударение, а пъкъ гласътъ се издига само тогава, когато достигне до първиятъ слогъ на трисложната опрѣдѣляема дума, напр.: беламариіа, зеленалива да, испокосенителивагье (а не испокосе́ните ли́вагье); зеленато-ле́дина, найголемата-ко́шница и пр. Отъ това произлиза такова явление, че всѣки пѫтъ, когато опрѣдѣлението непосрѣдственно прѣдшествува опрѣдѣляемата дума, то се произнася много бърже, та за това и самиятъ Рѣсенски говоръ е единъ отъ най-бързорекитѣ въ българскиятъ языкъ. Особенно се забѣлѣзва това бързанье, когато се случи опрѣдѣляемата дума да е еднозложна или двузложна, защото тогава ударението пада на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр. *изнапреените-куйкьи, избистрените-реки:* помина́вме по́край *прекопанине-лозіа;* той пак си и (ги) о́ткупи *испродадените-ниви* и пр.[1]) Отъ това се вижда, че когато сѫществителното име (опрѣдѣляемата дума) е еднозложна или двузложни, то тя губи своето ударение, което минува на послѣдниятъ слогъ на опрѣдѣлението, напр.: сиу́на-войска, цървено́-вино, бела́-яна, киселá-вода, старо́-село (на старо́-село — но́в-адет); Голема́-река, Льо́река (лева́-река), люта́-змиіа лоша́-куйкьа (напр. іа омѣжиле во *лоша-куйкьа*; како ке жи́веет со *лоши́ льуйье?*),**) бѣрз-койн, бързио́т-койн; неразбра́н-чек (человѣкъ), неразбранио́т-чек (или че́ек), ми ку́пиле о́т пазар е́ден *скършен-стоу́*; доне́си-го вамо *скършенио́т-стоу́*; *скришнио́т-збор*

[1]) Да ли не е произлѣзло названието *бързіаци*, което се придава на повечето людье, които говорѫтъ западно-македонското нарѣчие, (съ изключение на Дебранскитѣ *мйіаци*), отъ този навикъ за бързо изговарянье за опрѣдѣлителнитѣ думи въ прѣдложението и отъ любовьта за съкращение на цѣли слогове при говореньето, като напр.: *кѫйкьойш* вм. къде-ке́-хо диш; *конкъйкьорате* вм. кон-къде-ке-о́рате; *кѫйкьднайте* вм. къде-ке-го на́йдите; *кокьбаущиш* вм. кога-ке-го́-пущиш; *йосіакьотвора* вм. е́во се́га ке го о́твора; *гліа́й сіа кѫй къ́б-върлья* вм. гле́дай се́га къде-ке-го́ върлья и пр.

**) Подобно явление се срѣща и въ нѣкои Великорусски говори и нарѣчия, а особенно тамъ, гдѣто се срѣща да се е развилъ и членъ, подобенъ на единъ отъ западно-македонскитѣ (человѣкъ отъ, жената, дитя-то) и тамъ се срѣща въ пѣснитѣ: ретиво́-сердце, зелено́-вино, сине́ море, злодѣйтоска и пр.

не́-требит да са ка́жвит (ка́жувит) ни́кому; ла́ни ко́о (кога) па́дна *дебелѝт-снеи* іас бев бо́лен и пр.

Забѣлѣжка. Когато прѣдъ името стоятъ нѣколко опрдѣления, то се съединява съ него само онова отъ тѣхъ, което е непосрѣдственно прѣдъ името, а другитѣ удържатъ всѣко своето ударение, напр.: той синапреу́ убай, здра́ви ви́соки *дървенѝ-куйки*; на́шата. ва́шата и *етрикоота́-куйкьа* изго̀реа (изгореха); во ба́вчана и мат го́леми, здре́ли, *цървенѝ-круши* и *ар.*

Но, за да сжществува съединение между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, необходими сж три условия: 1) опрѣдѣлението да прѣдшествува опрѣдѣляемата дума; 2) между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума да нѣма каквато и да било друга дума да ги раздѣля, а да слѣдватъ непосрѣдственно една слѣдъ друга; и 3) опрѣдѣляемата дума (сжществителното име) да не бѫде членувана. Щомъ отсжтствува едно отъ тѣзи три условия, съединение не може да има. Така напр. въ слѣдующиятъ примѣръ: до́йде е́ден *чеек ви́сок* и ми да́де е́дна *са́бїа до́уга, о́стра* — съединение нѣма, защото опрѣдѣлението е поставено слѣдъ опрѣдѣляемата дума. Въ слѣдующитѣ изрѣчения: *у́бай*, ре́че, *ни́вье* зеу́, ту́ку скѣпи; *у́чен* ка́кощо ка́жвеше, *да́скау́* си це́ниле за в'село оваа-го́дина — сжщо нѣма съединение, а всѣка дума удържа своето особно ударение, защото между опрѣдѣлението *у́бай* и опрѣдѣляемата дума *нивье* стои вмѣтната дума *ре́че*, както и между опрѣдѣлението *у́чен* и опрѣдѣляемата дума *да́скау́* стои вмѣтнатото прѣдложение „ка̀кощо ка́жвеше“, та за това, като не слѣдватъ една слѣдъ друга непосрѣдственно, и не се съединяватъ. Тѣзи примѣри, ако да не бѣхж вмѣтнатитѣ думи и прѣдложение, бихж се произнесли така: *у́бай-нивье* зе́у ту́ку скѣпи; *учѐн-даскау́* си це́ниле и пр.

Забѣлѣжка Отъ това правило има само едно исключение. Когато се случи между прилагателното (нечленувано и обикновенно притѣжателно) и сжществителното, къмъ което то се отнася, съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, то съединението не се разваля, а пакъ сжществува; напр. братоо-ми́-дете, стрикоо-ми́-мнуче, таткоо-ти́-нива. таткоо-си́-стока. майкина, му́-душа, вуйков-му́-дукьан, дедоо-ви́-куќьи: татков-ни́-деу́ и пр. Отъ това се вижда, че съобразно съ общото правило, щомъ послѣдующата дума е еднозложна или двузложна, ударението минува върху мѣстоимението.

Най-послѣ даже да стои опрѣдѣлението непосрѣдственно прѣдъ опрѣдѣляемата дума, щомъ отсжтствува само третото условие, сир. щомъ опрѣдѣляемата дума е членувана, то пакъ съединение относително ударението не може да има; ло́щи льу́йгьето ми са ви́доо (видоха); арни ло́зіата бїа (бѣхж) ла́ни; скѣпи ко́йньите му изле́гоо, и пр. Тука нѣма съединение между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, едно защото

послѣднята е членувана, и друго — защото опрѣдѣлението не направо опрѣдѣля сѫществителното, а чрѣзъ посрѣдство на спомагателния глаголъ (който впрочемъ често се испуща и остава да се подразумѣва), или пъкъ за това още, защото опрѣдѣлението, което се отнася къмъ името, сѫщеврѣменно допълня и глаголътъ въ прѣдложението, така щото, не е тѣсно свързано единственно само съ името, та за това неможе да състави съ него една дума съ едно ударение.

Това правило — да се свързва относително ударението опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума въ една сложна дума при горѣспомѣнѫтитѣ условия — се варди постоянно и така послѣдователно въ Рѣсенския говоръ, щото се прилага не само къмъ българскитѣ, но и къмъ чуждестраннитѣ думи и фрази.

Има наистина случаи, когато опрѣдѣлението не се свързва съ опрѣдѣляемата дума, даже ако сѫ на лице и тритѣ горѣприведени необходими за свързваньето условия, сир., ако сѫществителното име слѣдва непосрѣдствено слѣдъ опрѣдѣлението и не е членувано; но това исключение отъ общото правило има мѣсто само тогава, когато говорящиятъ иска да прѣдаде по̀-голѣмо значение на опрѣдѣлението, или да обърне вниманието на слушательтъ по̀-вече върху признакътъ, отъ колкото върху самиятъ прѣдметъ. Въ такъвъ случай, при говореньето се натъртва гласътъ по̀-вече върху опрѣдѣлителната дума, та за това, както тя, така и сѫществителното име запазватъ своитѣ особни ударения. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че щомъ има логическо ударение въ фразата, неможе да сѫществува съединение относително ударението между опрѣдѣлението и опрѣдѣляемата дума, а се запазва тогава вече чистото граматическо ударение върху всѣка дума отдѣлно, напр.: *учѐниот* чѐек чи́нит ко́у́ку два́йца неу́чени; *за ло́шите* (сир. а не за други нѣкои) лъу́йгье ни́кой не́-е арен; кро́ток та́тко — кро́тки де́ца; *ста́рите* лъу́йгье зна́атъ по́-арно и пр.

Тъй като въ прѣдложението опрѣдѣлението се изразява съ разни части на рѣчьта, а именно: съ сѫществително име, съ прилагателно, числително, съ причастие и съ нарѣчие, то ще трѣбва тука да разгледаме, да ли тѣзи части на рѣчьта, кога сѫ употрѣбени като опрѣдѣления въ прѣдложенията, се съединяватъ относително ударението въ една дума съ името, което опрѣдѣляватъ. И дѣйствително, като разгледаме внимателно стрбятъ на рѣчьта въ прѣдложението и самото произношение на думитѣ, ще забѣлѣжимъ, че въ Рѣсенскиятъ говоръ опрѣдѣлението, каквато часть на рѣчьта и да е, щомъ стои непосрѣдствено прѣдъ името, което опрѣдѣлява, съединява се съ него въ една дума, ако това послѣдньото (името) не е членувано. При това съединение, както и при всички други съединения на двѣ или нѣколко думи въ

една, относително ударението дѣйствува накъ общото правило, сир. то се туря на третиятъ слогъ отъ краятъ на съединенитѣ думи обикновенно, или на вториятъ слогъ отъ краятъ, ако послѣдующата дума (сѫществително име) е едносложна.

За потвърждение на това, ще приведемъ нѣколко примѣра, гдѣто се срѣщатъ като опрѣдѣления думи отъ горѣспоменѫтитѣ части на рѣчьта:

а) Опрѣдѣления, изразени съ прилагателни имена.

Опрѣдѣленията обикновенно и прѣимущественно се изразяватъ съ прилагателни имена и всѣкждѣ, гдѣто се срѣщатъ прилагателни имена а опрѣдѣления при горѣспоменѫтитѣ условия, сир. ако непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ слѣдва опрѣдѣляемата дума и ако тя не е членувана), — съединяватъ се относително ударението въ една дума съ сѫществителното име, къмъ което се отнасятъ. Така напр.: *бе́у-петеу́ бела́-пенеу́* пре́таше (ровеше); *бела́-книга, црно́-писмо;* ви́дов е́ден де́до со *бела́-брада*; я йзлѣзи на по́ртата, да ти ви́да *бело́-лице бело́-лице, црни́-очи;* си ку́пив *сувó-грозйе* и пр.

Забѣлѣжка. Между всичкитѣ прилагателни имена, които служатъ за опрѣдѣления, азъ знамъ само едно, което прави исключение отъ това правило и не се свързва съ сѫществителното име, къмъ което се отнася и то е прилагателното *свети*, така напр. се казва: све́ти Спа́с, све́ти Вра́ч, све́та Пе́тка, све́ти На́умъ, све́т' Никола, све́т' Илия, све́ти Гьо́ргиа, све́ти А́танасъ, све́ти ио́н и пр.

б) Опрѣдѣления, изразени съ числителни имена.

Прѣди да говоримъ за числителнитѣ имена като думи, чрѣзъ които се исказватъ опрѣдѣления въ прѣдложението, трѣбва да разгледаме, какъ се произнасятъ тѣ и какво ударение иматъ въ простото броение, когато сѫ взети сами по себе си, безъ отношение къмъ нѣто, което опрѣдѣлятъ или къмъ мѣстото, което заематъ въ прѣдложението.

Освѣнъ количественнитѣ, всичкитѣ други числителни имена иматъ ударение споредъ общото правило, споредъ както се прилага то къмъ всѣка дума, отдѣлно взета, напр.; пѣ́рва, вто́риот, четвѣ́ртото, че́твърти, четво́рица, четвори́цата, пе́тина, десе́тина, поло́йна, дванаесе́тина, дво́ен, че́творен, ше́сторен, пет-ше́стина, че́твъртит и пр.

Що се отнася до ударение въ числителнитѣ *количественни*, то трѣбва да се забѣлѣжи, че и тѣ отъ 1—10 слѣдватъ общото правило и се произнасятъ: е́ден, е́дна, е́дно, че́тири, се́дом, о́сом, де́вет, де́еет, пе́тте, де́сетте, четйрите и

пр., сир. ударението стои всѣкога на третия слогъ отъ краятъ, ако думата е трисложна или многосложна, и на първиятъ слогъ на думата, ако тя е двусложна.

Думитѣ, означающи десетицитѣ и оние, означающи единицитѣ въ числата отъ 11—99, се съединяватъ относително ударението въ една дума, при което прѣдлогътъ *на* (въ числата отъ 11—19) и съюзътъ *и*, които съединяватъ десетицитѣ съ единицитѣ, се считатъ за слогове на тая сложна дума и се вематъ въ смѣтка при поставянье на ударението, което и въ тоя случай слѣдва общото правило; и, понеже послѣднитѣ отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи, означающи единицитѣ, биватъ повечето пжти еднослоѫни или двусложни, то често се случва, че ударението пада върху тѣзи свързающи думи (*на* и *и*), а самитѣ думи, означающи десетицитѣ и единицитѣ, оставатъ съвсѣмъ безъ ударение, напр.; единáйсет (един-на́-десет), дванáйсет, (два-на́-десет); четиринáйсет, двáйсет (два́-десет), двайстѝедно (двадесет-и́-едно), двайстѝдве (двадесет-и́-две), двайсти-чéтири (двадесет-и-чéтири), двайстѝдевет, трѝесет (три́-десет), триестѝседом, триестѝдевет, четѝресет (или както въ Битолско — четирѝесет, което е пò-правилно), четирестѝдве, четирестичéтири, четирестѝдевет, пéдесет, шéесет (шéст-десет), седóмдесет, осóмдесет, ѳсомдестѝпет, осомдестѝосом, девéдесет, деведестѝтри, деведестѝпет, деведестѝдевет.

Стотицитѣ се произнасятъ: стó, двéсте, трѝста, а отъ 400 — 900, думитѣ 4, 5, 6, 7 8 и 9 се съединяватъ съ думата *стóтини*, която слѣдва подиръ тѣхъ, и затова губѫтъ своето ударение, понеже послѣдующата дума *стóтини* е трисложна и ударението си е на мѣстото, споредъ общото правило, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума. Така напр.: *четиристóтини* се изговаря като да е (? Ред.) четирѝ-стóтини (а не както въ другитѣ български нарѣчия: чéтир стóтин или четѝри стотѝни), петстóтини, седомстóтини и пр. Думитѣ, изразающи стотицитѣ, не се съединяватъ по ударение нито съ единицитѣ, нито съ десетицитѣ, които слѣдватъ подиръ тѣхъ, напр.: стó и пéт, двéсте и трѝ, трѝста, и чéтири, четиристóтини идéсет, пестóтини идвáйсет и пр. Но когато подиръ стотицитѣ слѣдватъ десетици и единици, то тѣзи послѣднитѣ пакъ се съединяватъ по между си, напр.: сто и *седомнáйсет*, двéстеи *двайстѝпет*, трѝстаи *педесетѝосом*, четиристóтини и *четиресетичéтири* и пр.; така щото десетицитѣ и единицитѣ се свързватъ помежду си въ една дума, ако слѣдватъ една до друга непосрѣдствено, гдѣто и да се намиратъ.

Хилядитѣ се изражаватъ, като се притури къмъ числата думата *ѝлада*. Като се притури и тая дума къмъ числата отъ 1—99 съединява се съ тѣзи числа, и относително ударението се счи-

та за една дума съ тѣхъ, и понеже е трисложна, то числата отъ 1—99 губятъ своето оссобенно ударение и се изговарятъ бързе-бързе, като да нѣма върху тѣхъ съвсѣмъ ударение, напр.: двайстипетйляди (а не двайстúпет йляди), четири-йляди (а не чéтири йляди), педесетиосом-йляди, деведестидевет-йляди и пр. Впрочемъ по нѣкога се произнасятъ и така, както се съединяватъ съ думата *йляди* само единицитѣ, а десетицитѣ запазватъ своето особено ударение, напр.: пéдесет и *шес-úляди*, чети́ресет и *четири-úляди*, осóмдесет и *седом-úляди*, девéдесеть и *седом-úляди* и пр. — Когато думата *úляди* слѣдва непосрѣдственно подиръ стотицитѣ, то се съединява и съ тѣхъ, напр.: *двесте-úляди*, *четиристотини-úляди*. (произнася се [? Ред.] като; четирй-стотинй-йляде), *осемстотини-úляди*, *деветстотини-úляди* и пр.; но щомъ слѣдъ стотицитѣ идатъ само десетици, или само единици, то се съединяватъ съ думата *úляди* само тѣзи послѣднитѣ, а стотицитѣ запазватъ своето особено ударение, напр.: стó и *десет-úляди*, двé сте и *педесет-úляди*, трúста и *пет-úляди*, петстóтини и *шес-úляди* и пр. Ако ли слѣдъ стотицитѣ идатъ и десетици и единици, тогава стотицитѣ си иматъ ударение, а колкото за десетицитѣ и единицитѣ, то тѣ или наедно се присланятъ къмъ *úляди*, та губятъ ударението, или пакъ само единицитѣ се присланятъ и губятъ ударението, а десетицитѣ го задържатъ, напр.: петстóтини и *двайстидв-úляди*, или петстóтини и двáйсет и *две-úляди*; трúста и *осомдестиседом-úляди* или тристаосóмдесет и *седом-úляди*; седемстóтини и *триестишесúляди*, или седемстóтини и триесет и *шес-úляди* и пр.

Всичко казано до тука относително ударението и произношението на числителнитѣ количественни имена се прилага къмъ тѣхъ само при простото броенье, но когато се иска съ тѣхъ да се искаже не само просто числото, а и нѣкаква отсѣнка на нѣкое чувство на говорителътъ, като напр. ако иска той да искаже учудванье за голѣмината или малостьта на числото; ако иска да придаде особена убѣдителность на исказаното число, или пъкъ да обърне вниманието на слушателътъ само върху нѣкоя часть отъ исказаното число, сир. въ всичкитѣ случаи, когато числото е исказано съ особенна интонация (когато е употрѣбено логическо ударение), съединението се разваля, та за това, както думитѣ означающи единицитѣ, десетицитѣ стотицитѣ, така и думата *úляди*, която се притуря при тѣхъ за означение на хиляди-тѣ, удържатъ всѣка своето граматическо ударение; напр.: двáйсет и двé, девéдесетъ и пéт, четúресет и чéтири, стó и двáйсет и óсем, двесте и трúесет и четири, чéтири úляди, двáйсет и сéдом úляди, девéтстóтини и осóмдесет и дéвет úляди и пр. Не се разваля при това само съеди-

нението на числата отъ 11 до 19 и на числата, които изражаватъ цѣли десетици и стотици, като напр.: петна́йсет, осмна́йсет, два́йсет, пе́десет, осо́мдесет, четиристо́тони, шесто́тини, и пр.

Всичкитѣ числителни имена се считатъ за прилагателни и чрѣзъ тѣхъ се изражаватъ опрѣдѣления въ прѣдложенията. Заради това, когато числителнитѣ имена сж поставени прѣдъ нѣкое сжществително, за да опрѣдѣлятъ количеството, частитѣ и порядъкътъ на прѣметитѣ, въ такъвъ случай тѣ се съединяватъ по ударение въ една дума съ това сжществително; напр, две́ деда, пе́т-пари, десе́т-мина петнайсе́т-мина, двайстипе́т-пари, триестиосо́м-души, четиристипе́т-ниви, шестидеве́т-куйки, деведестиосо́м-реки, сто́-върби, двесте́-овци, два́-вола, три́-койньа, илядá-овни, четиристотини́-глай о́вци, четири́-кози, деветнайсе́т-кули; но: триести́шес-дѣбой (дѣбови), шесто́тини-го́йда, три́ста-гро́шей и пр., защото тука послѣдующитѣ думи, ако и да сж скратени, считатъ се за трисложни, та за това всичкитѣ прѣдидущи думи на числата, които се свързватъ съ тѣхъ, губѣтъ ударението си.

Отъ горнитѣ примѣри става явно, че числата отъ 1 до 99 (съ исключение на е́ден, е́дна, е́дно, е́дни, които не се свързватъ съ послѣдующето сжществително, къмъ което се отнасятъ), се съединяватъ съ опрѣдѣляемата дума, къмъ която се отнасятъ, ако тя слѣдва непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ и не е членувана. При това десетицитѣ, единицитѣ и сжществителното име съставляватъ една дума относително ударението.

Сжщо така се съединяватъ съ сжществителното и стотицитѣ и хилядитѣ, напр. двесте́-мина, триста́-куйки, петстотини́-души, шестотини́-мина; пет-илядú-пари, осом-иладú брави (впрочтмь послѣднитѣ примѣри се срѣщнтъ вече доста редко, а вмѣсто тѣхъ се казва: ку́пив осом-и́ляди брави; зе́дов дванайсет-и́ляди шти́ци и пр.). Но когато слѣдъ стотицитѣ и хилядитѣ слѣдватъ само единици, или само десетици, то съ сжществителното се съединяватъ само единицитѣ или само десетицитѣ, които сж непосрѣдствено прѣдъ него, а хилядитѣ и стотицитѣ въ този случай удържатъ пакъ своето обикновено ударение; напр. две́сте и *осо́м-души*, три́ста и *пт-е́койньа*, четиристо́тини и *деве́т-пѫти;* петсто́тини и *триесе́т-пари*; шесто́тини и *четиресе́т-брави* о̀вци; две́ и́ляди и *пе́т-лева*, три-и́ляди и двеете и *десе́т-лавти* (лакти) пла́тно и ир. Ако ли изъкъ се случи подиръ хилядитѣ и стотицитѣ да слѣдватъ още десетици и единици заедно, то съ по, слѣдующето сжществително се съединяватъ: или десетицитѣ и

единицитѣ изедно, или пъкъ само единицитѣ, а пъкъ хилядитѣ, стотицитѣ и въ послѣдния случай десетицитѣ задържатъ своето особно ударение; напр. три-и́ляди и две́сте и *петнайсе́т-мина*, четири-и́ляди и три́ста и *двaистипе́т-кози*, или пъкъ: девет-и́ляди и четиристо́тини и осо́мдесет и *два́-койньа*, две́сте и триесетъ и *ше́с-души*, четири и́ляди и сто и седо́мдесет и *пе́т-съжни*, петсто́тини и четириесет и *четири́-оки* и пр,

Забѣлѣшка. Думата *и́ляда* се смѣта като прилагателно име, когато стои вмѣсто *една* хиляда или *много* хиляди, та за това се съединява съ сжществителното, къмъ което се отнася, ако стой непосрѣдственно прѣдъ него, напр. и ля да́-мина, и ля да́ кози, и ля да́-свиньи. и ля ди́-оки. и ля ди́-риби и пр.

Отъ другитѣ видове числителни имена (освѣнъ количественитѣ), *пореднитъ* и *умножителнитъ* или *пропорционалнитъ* се съединяватъ всички съ сжществителното, като прилагателни, напр. вторио́н-дъ́ъ б е по́-висок; четвъртана́ порта е отво́рена; третото́-лето не спе́чалив ни́що; четворното́-йъже е по́-яко отъ тро́йното; двойното́ платно са ски́на и др. так· Отъ *дробнитъ* числителни имена се съединяватъ само *поу́* (пол) и *поло́йна* (поло́вина), напр. по́у́-саат, по́л-ока, по́у́-пъти, по́л-аршин; полойна́-ока; полойната́-нива я про́даде и пр., а вмѣсто другитѣ дробни числителни имена се употрѣбяватъ на́й-често турскитѣ думи: *че́рек, три че́река* и др. так. — Що се касае до *събирателнитъ* числителни имена, тѣ правятъ исключение отъ горѣизложеннитѣ правила, защото не се съединяватъ съ сжществителното, прѣдъ което сж поставени като опрѣдѣления, нап. сто́тина ло́зи, педесе́тина ла́вти дванайсе́тина кра́ви и пр.

Забѣлѣжка. Въ говореньето, когато искатъ да придаджтъ особенна важность на самитѣ числителни имена, не ги съединяватъ съ сжществителното име което тѣ опрѣдѣлятъ, а ги произнасятъ съ обикновенното имъ ударение, напр.. два́йсет ко́йньа, пе́десет и пе́т съжни; му оста́наа са́де три́есет и о́сом о́вци; пъ́рвиот (сир. не вториятъ или другъ нѣкой) че́ек до́шоу́; а́рните ль у́йгье си о́шле, а ло́шите оста́ нале. Изобщо и тука, както и на всѣкждѣ, гдѣто се съединяватъ относително ударението двѣ или нѣколко думи въ една (освѣнъ въ сложнитѣ думи), трѣбва да се забѣлѣжи все сжщото правило, че щомъ се употрѣби логическо ударение, свръзката между съединенитѣ по ударение думи се губи, и тогава тѣ оставатъ само съ граматическото ударение.

в) Опрѣдѣления, изразени съ причастия.

Въ Рѣсенския говоръ, като опрѣдѣление при сжществителнитѣ имена, се употрѣблява само страдателното причастие, а дѣйствителното не се срѣща никждѣ употрѣбено въ такова значение. Заради това, само страдателно причастие (съ окончание

на; *н, ан, ен, ян* и по нѣкога на; *ат. ет, ит),* сматряно като прилагателно име, се съединява относително ударението съ сжществителното, което опрѣдѣлява, ако то слѣдва непосрѣдствено слѣдъ причастието и ако не е членувано, напр.: на стрéдсело нáшле éден *опрáн-чеек* (убитъ); *умрéниóт-чеек* го закóпаа; *разí аденóт-плет* го зáградив; *изоранинé-нивье* и (ги) пóсяв (пóсеав); со *опорúт-чеек* некáрай-са и пр.

г) Опрѣдѣления, изразени съ мѣстоимения.

Всичкитѣ прилагателни мѣстоимения, които служжтъ за опрѣдѣления въ прѣдложението, съединяватъ се по ударение съ сжществителното, което опрѣдѣляватъ. Исключение въ това отношение отъ всичкитѣ мѣстоимения правжтъ: *личнитѣ, възвратнитѣ, относителнитѣ* и *неопрѣдѣлителнитѣ.*

Примѣри: мóй-койнь не-сá-земат; *моявá-шуйкьа* не-сазúтворвит; *твойтé-дѣци* са пó-умни от мóйне; *нейзиниót-ковчег* е многу шáрен; той ни е *свóй-чеек;* тúе úмаат *свóйльуйе* тáмо; *овóй-камен* е мнóгу тéжок; *овиé койньи* са мнóгу бѣрзи; *ониé-чупи* (моми) пéіаа (пѣехж) вчéра убáй-песни; пóкрай *овá-река* от *онá стърна* рáстіа големú върби; *тоó-дете* (товá-дете) пó-напред гокрéна (дигна) *ová-яне*, асéтне го зéде и *онá-яре;* не-бéв-видеў *оноукáв-амбар* (оноликав амбар); не-тú-требит тебе *оўкáв-стап* (оволикав); *вакóв-овчар* на *онакво́ стадо* не-трéбище; на такvá-глаа, такó́в-бричь; *инакóв-збор* ми рéче, тўку не-гó-дочув; *кóй-турчин* дóшоў и чúл-овца зéў? Со *каквá мера* го мéривте лóзйето? *Коўкаá-змия* óпрале на пѣтон! *Коўкáв-иървец* нáшле во сирéйньето! Во *секоó-кўйкьа* и зáкон или во *секоá-куйкьа; сскóй-чеек* нé-е за *тая-рáбота; цело́-яйце* в'зéўник; *цéў-ден* сé вúсит нáпорта; *целá-нива* са прóдаат; *секакóв йъзик* збóрвит; *секаквá-трева* нáкосив; *секаквó-цвейкье* си нáбрав; *сътичкиót-леб* го úзеде (всичкиятъ хлѣбъ . . .); *сътичкотó-млеко* го úсърка (изсърба); *сáм-чеек* или *самá-жена* нé-можит да óрат; *вéсден, сá-ноши, сé лето, сé-нешто;* коó да сáкат чéек, *сé-нещо* нáпраат и пр. Сжщо се съединява и мѣстоимението *що*, което е употрѣбено вмѣсто *какъв, а, о, и,* напр.: их, бог-доó (да-го)-прости, *щó-чеек* бéше! (вм. какóв-чеек беше!); яс му рéков, ама *щó-вайде?* (вм. каква полза?); *щó-нива* кýпи; *щó-добро* нáйде! и пр.

Отъ другитѣ видове мѣстоимения *личнитѣ* и *възвратнитѣ*, като не се употрѣбяватъ за опрѣдѣления, не се съединяватъ съ сжществителнитѣ. *Неопрѣдѣлителнитѣ* и *относителнитѣ*, както споменжхме по-горѣ, правжтъ исключение отъ това правило и не се съединяватъ съ сжществителното име, ако и да стожтъ непосрѣдственно прѣдъ него, като негови опрѣдѣления, напр.: нéкой

чéек; óшла нéкоя жéна; óшла *нéкоя* бáба; вúкнале *нéкое* дете; *нúкой* чéек нé-е бéз-грев; *нúкоя* крáва неса-óтели: излéгвела от-éзеро *нéкаква* рúба; *нéкаков* глáс му са зáчуý и пр. А пъкъ *относителнитъ* мѣстоимения не се съединяватъ съ сжществителното, на което служжтъ за опрѣдѣления, вѣроятно за отличие отъ *въпросителнитъ*, защото въ Рѣсенскиятъ говоръ собственно отдѣлни относителни мѣстоимения нѣма, а за такива служжтъ пакъ въпросителнитѣ, които се познаватъ, че заематъ мѣстото на относителни, едно по смисъльта, а друго по това, че не се съединяватъ съ имената, къмъ които се отнасятъ; когато въпросителнитѣ напротивъ, всѣкога се съединяватъ не само съ имената, къмъ които се отнасятъ, но даже, какго ще видимъ по-нататъкъ, и съ глаголитѣ; напр.: *кóйчеек* ти кáза да дóйшъ? Но: кóй чéек ти кáза да дóйш, той ке ти кáжит да с'йóйш (óтидиш-оидиш-ойш); *кой-нива* изóравте? Но: кóя нúва изóравте, нé-я засéйте-я. *Какóвйъчмен* посúвте (посéяхте)? Но: кáков йъчмен посúвте, тáков ке пожнúете и пр.

д) Опрѣдѣления, изразени съ сжществителни имена.

Отъ тѣзи видове опрѣдѣления свързватъ се по ударение съ сжществителното, на което служжтъ за опрѣдѣления само оние *родови* сжществителни имена, които *слѣдватъ* непосрѣдственно и нечленувани слѣдъ нѣкое *видово* сжществително име, за да го опрѣдѣлятъ, и да покажжтъ нѣкое качество, нѣкое достоинство, или родътъ на прѣдмѣтътъ; а другитѣ сжществителни, които сж употрѣбени въ качество на прилагателни имена, не се съединяватъ по ударение съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ. Този видъ опрѣдѣления при съединението си съ сжществителного не се съобразяватъ съ общото правило за съединение на опрѣдѣлението съ опрѣдѣлителната дума въ това отношение, че всичкитѣ други опрѣдѣления, съ каквато часть на рѣчьта и да бѫджтъ изразени, за да се свържатъ съ сжществителното име, къмъ което се отнасятъ, изискватъ, опрѣдѣлението да бѫде непрѣмѣнно прѣдъ опрѣдѣляемата дума, а пъкъ опрѣдѣленията, изразени съ сжществително име, напротивъ, за да се свържатъ по ударение съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ, изискватъ като необходимо условие, щото опрѣдѣлението (родовото сжществително име) да *слѣдва* непосрѣдственно слѣдъ опрѣдѣляемата дума; напр.: Абеди́н-паш, Кудýс-ага, Хáлил-бег, Балильвóйвода, Кузман-кáпидан, киска-бóсильок, то'ар-бóрика, мрена́-риба, бадéм-дрео (древо), мермéр-камен, Секуладéтенце, Якула-вóвойда. Но ако родовото сжществително е поставено *прѣдъ* видовото, сир. ако опрѣдѣлението, изразено съ сжществително име, стои *прѣдъ* опрѣдѣляемата дума, тогава съе-

динение между тѣхъ относително ударението неможе да сжществува: напр:. Ка́пидан Па́вле, па́ша И́браим, а́га Се́лим, поп И́ван, ка́мен ме́рмер и пр. По тая причина и сжществителнитѣ имена, които означаватъ родство или друга нѣкоя интимность и които обикновенно се турятъ прѣдъ сжществителнитѣ собствени имена, не се съединяватъ съ тѣзи послѣднитѣ по ударение, а всѣка дума удържа своето особено ударение, напр.: Стри́ко Сто́ян, вуйко М'и́тре, те́тка Ка́льа; Го́сподин Сто́йче и пр.

е) Опрѣдѣления, изразени съ наречия.

Когато нѣкой отъ наречията сж употрѣбени въ прѣдложението като опрѣдѣления, то и тѣ се съединяватъ относително ударението въ една дума съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ, ако то слѣдва непосрѣдственно слѣдъ тѣхъ и не е членувано; напр.: Той е кира́джия со *многу́ койньи*; ова а-го́дина *многу́-мина* изумреле от у́лера (холера); яс до́сега *многу́-майки* су (съмъ) расплакаў; *тоуку́-льуйгье* не-бе́в-видеў со́брани на едно́-место; зер той *малу́-пари* му и́зеде та́тку-си; Бога́рия и́мат *поике́-войска* от Сърбия; ко́о да ва́тат е́дна ра́бота *пойке́-мина*, бърго я би́тисват; *коуку́-овци* про́даде не́кни (онзи день)? *Коуцина́-мина* о́йдовте? *Ката́-утро*, си́нко, добро́-утро; *вчера́-вечер* ми до́йдоо го́сти; *лани́-лето* бе́ше су́ша, а *лани-зима* сне́гот не́-беше мно́гу гло́бок и пр.

Отъ тѣ и примѣри се вижда, че на́й-много като опрѣдѣления се употрѣбяватъ: *количественнитѣ, въпросителнитѣ, показателнитѣ*, както и нѣкои отъ *временнитѣ* наречия и, когато сж употрѣбени като опрѣдѣления, винжги се съединяватъ съ сжществителното, къмъ което се отнасятъ; а пъкъ всичкитѣ други видове наречия, ако и да стоятъ непосрѣдственно прѣдъ сжществителнитѣ нечленувани имена, пакъ не се съединяватъ съ тѣхъ по ударение.

3. Съединение на въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ и нѣкои други наречия съ глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ.

Въпросителнитѣ мъстоимения, въпросителнитѣ наречия и *отрицателното наречие „не“* съединяватъ се всѣкога съ глаголътъ, къмъ който се отнасятъ, и образуватъ съ него относително ударението една сложна дума, ако се намиратъ *прѣдъ* този глаголъ и ако не сж отдѣлени отъ него съ нѣкоя друга дума. При това относително мѣстото на ударението и тука се пази общото правило, сир. ударението се поставя всѣкога на третиятъ

слогъ отъ краятъ на съединената дума или на вториятъ слогъ, ако на́й-послѣднята отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи (глаголътъ) е еднозложна. *Примъри: Кога́-чу? Кого́-би? Кой-дойде? Кой-падна* в'ре́ка; *кого́-удри* Сто́ян? *Кому́-даде* на́ри? *Коука́в-беше* смо́кот? *Чи́й-беше* ку́йкьата що и́згоре? *Какво́-било* де́тето? *Що́-чинит* та́ткоти? — Ра́ботат. *Како́-рече* по́пот? — Ре́че: да сте блосо́ени (благослове́ни) ри́сяни! *Како-ре́коо* льуйгьето? *Како-напра́я* (напра́вехж) рабо́тта? *Коуку́-собра* от вереси́ите? — Пет-и́ляди. *Коуку́-найде* пче́нка (кукурузъ)? — Десе́т-кила. *Коуку-спе́чели* от сто́ката? *Коо́-дойде* Ма́рко? — Не́кни. *Коо́-викна* или *Кога́-викна* прот'у́герот? — Пре́йге (прѣди малко). *Коо́-умре* или *Кога́-умре* Ристе? — Ла́ни. *Къ́й-падна* (или *къде́-падна*, защото и това нарѣчие, както нарѣчието *кога* се употрѣбява двояко: скратено — *къ́й* и нескратено — *къде*)? *Къ́й-удри* ка́менот що го вѣрлив? Бра́т-ти кон *къ́й-ойде* (вмѣсто кждѣ отиде)? Де́неска *не́-зедов* леб; *не́ найде* до́ма ни́кого; вуйко-ти *не́-дойде* на́-пазар; *не́-беше* зго́дно вре́мето; о́бата *не́йкьоа* (не́-хотеха) да до́йдат и пр.

Забѣлѣжка. Отрицателното наречие „не“, прѣдъ каквато дума и да стои, съединява се относително ударението съ нея, ако отрицателното се отнася къмъ тая дума и ако тя не е раздѣлена отъ отрицителното съ друга дума; напр.: не́-убав, не́-миен, не́-пран, не́-сакам, не́-зедов, не́-чеек, не́-стока, не́-разбран и пр.

Когато мѣжду въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното *не* — отъ една страна, и между глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи да стоятъ: скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на *личнитѣ* и *възвратното* мѣстоимения, спомагателния глаголъ въ каквото наклонение, врѣме, лице и число и да е (въ сложнитѣ врѣмена или въ сложнитѣ сказуеми), частицитѣ *да и ке*, съ помощьта на които се исказватъ желателно наклонение и бждщитѣ врѣмена, — то всичкитѣ тѣзи думи не врѣдятъ на съединението, а влизатъ въ него и, относително ударението, се взематъ въ смѣтка, като прости слогове на образуваната по такъвъ начинъ сложна дума *Примъри*: *Кой-го́-зеде* но́жот? — *Не су-го́-видеу́*. *Не су-ти-го́-вратиу́* у́ще ле́бот ще ми го да́де за́вчера на́заем *Коо-ке-го́-копаш* или *кога-ке-го́-копаш* ло́зйено? *Коо-ке́-й-ораш* Селим-агойне́-нивье; Види, *како-ти́-речи* вче́ра и *како-ке-ти́-речит* де́неска. *Що-му́-стори*, та ти са на́йли (нахили = разсърди)? *Що-ке-ми-ти́-чинит*, бре ду́шко, а́ко *не-му́-платиш* на вре́метo? *Защо́-ке-си и́-биеш* у́ще мно́гу гла́ата! [Ако би било утвърдително прѣдложението, би се произнесло така: За́тоо ке си я би́ещ гла́ата у́ще мно́гу, за́що не́маш ум во́-ньа (нея)]. За *коуку-йе-си-го́-купиу́* ге́рданот? От *коо-ке-си-го́-земиш* а̀кот (хакътъ—заплата)? — От Гьу́ргевден. *коо-ке́ с'-ойте* или *коо-ке-си́-ойте* (вм. кога ки си ходите)? *Кой-ке-си-го́ продайш* ви́ното? *Чуму ти́-беше* оуку́-

Чуму-ми-ти́ била са́бята, ко́о *не-си́ можеу́* да са бранишъ со-ньа? стока? *Що-ке-ми-ти́ купит* та́те о́т-пазар? *Не-ми-ти-са́ зюди* работи́чката ко (како) що са́каше ти. *Коо-ке-си-и́ косиш* вашине-ли́вайье? От *къй-го́-знееш* и пр.

Трѣбва да се забѣлѣжи при това, че подобно съединение въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява не само въ прѣкиятъ, но и въ костевниятъ въпросъ и въ косвенното отрицание, напр. яс зньѣм (зная) *кою-ке-си-го́-земиш* за дру́гар; со ваква́ глаа, не́-зньѣм *що-ке́-чинит*; вче́ра ми ка́заа, *що-му си́-сториу́*; не-та-о́питав, *чуму ти-са́-били* па́рите що и са́каше на́-заем: яс а́рно зньѣм, о́ти *не ти-са́-сакат* да ра́боташ; у́ще о́т-сега са ви́ждатъ оти (вм. че) *не-ке-му́ сечит* ти́квата; многу́-пъти ми е збо́рвеу́, ко (како) да *не-му су́-сториу́*, ни́кога до́бро и пр.

При отрицателната страдателна форма на *прѣминѫло неопрѣдѣлено* и *отдавна прѣминѫло* врѣме, горѣпоименуванитѣ думи: въпросителнитѣ мѣстоимения, въпросителнитѣ нарѣчия, отрицанието „не“, частицата *да* и *ке*, скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения — не се съединяватъ съ причастието, а само съ спомагателниятъ глаголъ, който го придружава; напр.; да *не-бе́в-биу́* пи́ян, не-ке́-паднев: кни́гите що ми и зе́доо, *не-ми-са́-биле* да́дени до́ сега. Казва се: у́ще *не-бе́в-даден* на суд, но: *не-су́ биу́* да́ден на суд; *не-му-е́-казан* той збор, но: *не-му-са́-биле* ка́зани тие-збо́рой. Сѫщото се случва, и когато въ прѣдложението нѣма другъ глаголъ освѣнъ спомагателниятъ, сир. когато сказуемото е исказано съ причастие, сѫществително, прилагателно, числително и мѣстоимение. Въ такъвъ случай нѣма съединение и между: сѫществителното, прилагателното, числителното мѣстоимението, причастието и горѣспоменѫтитѣ думи, а само съ спомагателниятъ глаголъ, напр.; той зна́у́, оти *не-су́-биу́* ло́ш; *къй-ке́-биу́* бо́гат, коо а́рджеу́ то́у́ку; той *не-ке́-беше* то́у́ку сла́б, ако са ва́рдеше и пр.

Но щомъ между въпросителнитѣ мѣстоимения и нарѣчия и отрицанието *не* отъ една страна и глаголътъ, къмъ който тѣ се отнасятъ, отъ друга — се случи нѣкоя друга вмѣтната дума (освѣнъ спомагателния глаголъ, казаннитѣ лични и възвратното мѣстоимения и частицитѣ *да* и *ке*), то съединението се разваля; напр. *Коо-ке-му-го́-купиш* жи́тото? Но: ко́га, ре́че, ке му го ку́пиш жи́тото? *Како-ке-му-го́-продайш* ме́стото? Но: ка́ко, та́ка, ке му про́дайш ме́стото? Въ даденитѣ случаи щомъ влѣзохѫ помежду вмѣтнатитѣ думи „*ре́че*“ и „*така*“ и съединението се развали.

По подражание на въпросителнитѣ нарѣчия и отрицателното „не“ и слѣдующитѣ други нарѣчия, които отговарятъ на въпроситѣ *колко* и *какъ*: *о́ку*, *о́ноу́ку*, *то́у́ку*, *ма́лу*, *мно́гу*, *до́ста*, *по́йке* (по́веке), *ва́ка*, *о́нака*: *та́ка*, *а́рно не́пара* (неособенно), — се съединяватъ съ глаголътъ, къмъ който се отнасятъ, и изобщо

се подчиняватъ на всички правила, които изложихме по́-горѣ за въпросителнитѣ нарѣчия и за отрицателното нарѣчие „не“. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че наречието *доста* се съединява обикновенно само съ спомагателнитѣ, а не и съ нѣкои други глаголи. *Примѣри: Оу́ку-ми́-даде, тоуку-ти́-даам*; ко́уку ми чи́нит, *тоу́ку-ти-го́-даам; тоу́ку́-стори* де́неска сто́ката; ко́у́ку ке му слу́жа, *тоу́ку-ке-ми́-платиш; малу-му́-бя* (бѣхж) мѣ́ките, а́ми гле́дай и́-ти у́ще да му *при́клайш* (прикладиш—притуриш); *малу-му-са́-биле* негойте́-овци, ами при́зеу́ да па́сит и чу́жди; *многу́-му-са* и тие́-пари, що му и да́ваат; *пойке́-сакау́* да ра́бо́тат; *пойке-ке́-ядеу́* на ру́чек; *до́ста-су, до́ста-е, доста́-бевме, доста-кѣ-бевме; доста-ке́-сме́-биле: доста-ке-му-сме́-биле* тоуку́-гости; *доста-ке-ми́-беше* а́кот, ако не-бе́в-женст; *доста--муса́ биле* па́рите, що и (ги) зе́мау́ и пр. (Обаче съ другитѣ глаголи както нарѣчието *до́сти* така и *ма́лу, мно́гу* не се съединяватъ, напр. до́ста о́ди на чу́ждина; до́ста спа́ до пла́днина: до́ста ке спеча́левме а́ко бе́вме рабо́тале цело́-лето). *Ваками́-рече* зборот той, *вака-ти-го́-вельа* и јас те́бе; *така-ке-ми-го́земит* ле́бот той, со и́трос: и́злезе со родни́ньето сво́и в' пла́нина, та *така-си-и́-зеде* о́вците на́зат; до́йде той при́-мене, тики: *вака́-било, онака́-било*, ду́ри да ма́и́змамит; *арно́-стори* що дойде; *арно-си́-стори́у́*, що му си и (ги) пла́тиу́ па́рите; *арно-му-си́-стори́у́* що си го и́стерау́: *арно-му́-рече; арно-му-си-го́-рекоу́* той-збор; *непара́-гльаат* (неособенно довижда); *непара́-зборвит; непара́-му-са́-сейт* (седитъ) *непара-ми-го́ ващат* о́коо (око-во;) *непара-му́-вървит* лакърдийята пре́д-него; *непара-му́-сечит* у́мот и пр.

Забѣлѣжка. И при този видъ съединение на думитѣ относително ударението, ако би говорителтъ да иска да обърне вниманието на слушателтъ по-вече върху една само извѣстна дума, отъ колкото изобщо върху цѣлиятъ смисълъ на самото прѣдложение, то издига и натъртва гласътъ си по-вече върху тая дума, спр. употрѣбява логическо ударение. Щомъ се случи това, съединението се разваля, и тогава всѣка дума взема пакъ своето обикновенно ударние, напр.: *до Ма́тровден тоу́ку ке ми пла́тит*; тукъ се обръща най-по-вече внимание върху утвърдителното нарѣчие *тоу́ку* и за това върху него пада най-силното ударение на гласътъ при произнасянѣто на фразата; другитѣ послѣдующи думи не се съединяватъ вече съ глаголътъ и помежду си, а оставатъ всѣка съ своето особенно граматическо ударение.

4. Съединение на личнитѣ и възвратнитѣ мѣстоимения (съкратената форма отъ винит. и дател. пад. за двѣтѣ числа) съ сѫществително, прилагателно, глаголъ, причастие, дѣепричастие и нарѣчието „камо.“

Скратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнигѣ и възвратното мѣстоимения, когато слѣдватъ непосрѣдственно подиръ сѫществително и прилагателно имена, слѣдъ глаголъ, нарѣчие, дѣепричастие и нарѣчието *камо*, съединяватъ се съ

тие части на рѣчьта, и помежду си въ една сложна дума съ едно само ударение, което винжги стои споредъ общото правило на третиятъ слогъ отъ краятъ на тая сложна дума, безъ да се гледа, че послѣдняга отъ съединенитѣ по такъвъ начинъ думи е еднословна. Но тука трѣбва да се различаватъ два случая: а) съединение на съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения, когато слѣдва подиръ сжществително и прилагателно имена; и б) съединение на съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи отъ сжщитѣ горѣспомѣнжти мѣстоимение съ глаголъ, причастие, дѣепричастие и нарѣчието *камо*, когато слѣдватъ подиръ тие части на рѣчьта, както и помежду си едни съ други.

а) Съкратената форма отъ дателенъ падежъ на възвратното и личнитѣ мѣстоимения (и за двѣтѣ числа), сир. мѣстоименията: *ми, ти, си, му, йе*, (вл. и́), *ни, ви* и *му* (вм. *им*, което въ Рѣсенскиятъ говоръ се е изгубило и не се употрѣбява вѣче), когато слѣдватъ непосрѣдственно подиръ сжществително или прилагателно име, съединяватъ се относително ударението въ една сложна дума съ името и, при поставянье на ударението, се вематъ въ внимание, като слогове на сложната дума, напр.: по́братим, побра́тим-ти, побрати́ма-му; те́тин, те́тин-ми, тети́на-ми; посестри́ма-му, посестри́ме-си и пр. Но сжщитѣ тѣзи мѣстоимения, ако сж употрѣбени прѣдъ името, не се съединяватъ съ него.

Споменжтигѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ особенно слѣдъ такива сжществителни, които показватъ родство или нѣкаква друга интимность, а слѣдъ други сжществителни имена се употрѣбяватъ твърдѣ рѣдко, и то по́ вече въ елиптически изрѣчения, които замѣняватъ желателно наклонение, като напр.: о́рман-ти ка́дия сир. гората да ти бжде сждия (= бегай тамъ), или напр.: въ слѣдующиятъ при́смѣхъ за циганка: „Егюпке-гюпке, *ка́мен-ти* на́-глаа, *тѣпан-ти* на́-рамо, *су́рла-ти* на́-пояс, *гло́мна-ти* в'г . . от, *пипе́рка-ти* в'но́сот, *ши́кла-ти* ши́рина, прекý-море ве́чера и пр. Сжщо се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения употрѣбени подиръ сжществителни нечленувани имена и въ клѣтвитѣ и псувнитѣ, напр.: *ле́ба-ми, ле́ба-ти, кърста-ми, кърста-ти, бо́га-ми, бо́га-ти**). Други примѣри: та́тко-ни, татко́й-ви, (татко́ви-ви), ма́йка-му, де́до-йе, ба́ба-си, стри́ко-ти, стрико́й-му, све́кърва, свекърва-йе, йътърва-йе, побра́тим-ти, побрати́ма-ти, побрати́му-му, посе́стрима, посестри́ме-си; сто́пан-йе, стопа́нка-му; мѣж-йе, и мѣжот-йе; же́на-му, и жена́та-му и пр.

*) Впрочемъ тѣзи послѣднитѣ се употрѣбяватъ по́-често съ друго ударение, и тогава се произнасятъ съ протегнатъ гласъ: *лебáа-ми*, кърстá а-ти, богá а-ти и пр.

Слѣдъ прилагателнитѣ имена още по́-рѣдко се употрѣбяватъ споменѫтитѣ мѣстоимения, и, гдѣто се употрѣбяватъ, тѣ слѣдватъ обикновенно подиръ такива прилагателни притѣжателни, които сѫ произлѣзли отъ родовитѣ сѫществителни имена, напр.: чи́е-е ло́зйео?—*Татко́о-ми* (татково-ми); Чи́й-стока про́дааш? — *Майки́на-ми*. Чи́е-е ова́-руо (руво = рухо)? — *Сестри́но-йс*. Слѣдъ други прилагателни имена се срѣща още по-рѣдко и то по-вечето въ клѣтви, пожелания и пр., напр.; пра́в-ти пъ́т, кри́в-ти вра́т. До́йдоо, ико́о се́днаа, ти́ки: *здра́в-ми-си*, *жи́в ми си*, го и́спия (испиха) съто́-вино. *Жи-ми* Господ (жив-ми Господ), *Жи́ти* (жив-ти) Ри́стос и пр.

Както и по-напрѣдъ се спомена, когато съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личното и възвратнитѣ мѣстоимения се случи между прилагателно нечленувано и сѫществително (сѫщо нечленувано), къмъ което прилагателното се отнася като опрѣдѣление, въ такъвъ случай мѣстоимението небърка за съединението на опрѣдѣлението съ опрѣдѣляемата дума, а тритѣ думи се съединяватъ въ една обща сложна дума относително ударението, напр.: де́неска слу́жив литу́ргия за *таткоо-ми́-душа*; *братоо-ми́-дете* до́шло да ма ви́дит; от *дедоо-ми́-стока* о́стана са́де е́дна ли́вада и пр.

Забѣлѣжка. Когато сѫществителното или прилагателното име сѫ членувани, немогѫтъ да слѣдватъ подиръ тѣхъ спомагателнитѣ мѣстоимения непосрѣдствено, и за това нѣможе да сѫществува съединение между тѣхъ. Така напр., когато въ другитѣ български нарѣчия се казва: кравата ми, господаръ̀тъ ми, нивата ми, дѣтето ми и пр., въ Рѣсенскиятъ говоръ това не се допуща, а всѣкога, щомъ името е членувано, вмѣсто съкратената форма отъ дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, се употрѣбява притѣжателно мѣстоимение, напр: кра́вата мо́я, или моя́та-крава, го́спо́даротмой или мойот-го́сподар, ни́вата тво́я или твоя́та нива и пр. Сѫщото става и съ прилагателнитѣ притѣжателни, като напр., въ другитѣ нарѣчия се казва; башиното ти лозе се продаде, стриковото ти момче си отиде, а въ Рѣсенскиятъ говоръ въ даденитѣ случаи членъ не се употрѣбява, а се говори безъ членъ: *таткоо-ти́-лойзе* са про́даде; *стрикоо-ти́-момче* си о́йде и пр.

б) Съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, (за двѣтѣ числа и тритѣ рода), сир. мѣстоименията: *ми, ти, си, му, йе, ни, ви, му* (вм. *имъ*); *ма, та, са, го, я, го, ни, ви, и* (вмѣсто *ги*), въ Рѣсенскиятъ говоръ се турятъ всѣкога прѣдъ глаголътъ и въ съставнитѣ (сложнитѣ) врѣмена – прѣдъ спомагателниятъ глаголъ, но никога не се поставятъ слѣдъ глаголътъ. Ако се случи да се тури слѣдъ глаголътъ пълната форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на тѣзи мѣстоимения, то непрѣменно прѣдъ глаголътъ се поставя пакъ съкратената форма отъ сѫщиятъ падежъ; напр. му ре́ков, йе ка́зав, го ви́кнав и пр., или: му ре́ков не́му, йе ка́зав не́йзе, го ско́рнав (събудихъ) него и пр., и въ всичкитѣ тѣзи случаи,

споменжтитѣ мѣстоимения, било отъ пълната, било отъ съкратената форма, не се съединяватъ нито съ глаголътъ, нито помежду си.

Но отъ това общо правило има изключение само за глаголитѣ отъ повелително наклонение, които изискватъ съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежи на личнитѣ и възвратното мѣстоимения да слѣдватъ всѣкога слѣдъ тѣхъ непосрѣдственно. Наистина по нѣкога, когато повелителното наклонение отъ глаголътъ е придружено съ отрицание, може да се турятъ казанитѣ мѣстоимения прѣдъ глаголътъ, но въ такъвъ случай пъкъ, слѣдъ глаголътъ непрѣменно трѣбва да слѣдва пълната форма отъ сжщиятъ падежъ на сжщото мѣстоимение; напр.: не-го́-слушай не́го; не-му́-кажви не́му ни́що, не-йе́-давай не́йзе де́у́ от сто́ката и пр. Впрочемъ, подобно употрѣбление на съкратената форма отъ казанитѣ мѣстоимения *прѣдъ* глаголитѣ отъ повелително наклонение е твърдѣ голѣма рѣдкость, а повечето се употрѣбяватъ пакъ слѣдъ глаголътъ и при отрицанието, напр. *не-ка́жви-му* не́му; *не-слу́шай-го* не́го; *не-зе́май-си* ле́б за у́тре и пр.

Отъ всичко казано до тука се вижда, че съкратената форма отъ дателенъ и винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения се употрѣбява непосрѣдственно слѣдъ глагоилтѣ, *само* когато тѣ сж въ повелително наклонение. — И така, когато тѣзи мѣстоимения слѣдватъ непосрѣдственно подиръ *глаголъ* отъ повелително наклонение, подиръ *причастие, дѣепричастие* и нарѣчието *камо* (кждѣ е), тѣ се съединяватъ съ тѣзи думи и помежду си въ една сложна дума, съ ударение, споредъ общото правило, на третиятъ слогъ отъ краятъ на сложната дума, безъ да се гледа, че послѣднята отъ съединенитѣ думи е еднозложна. Най-често се срѣщатъ тѣзи мѣстоимения подиръ глаголитѣ отъ повелително наклонение, напр.: ка́жи-ми, кажете́-ми, *кажете́-ми и* ни́вите; на́точи ви́но, *нато́чи-ми* ви́но, *нато́чете-ми* ви́но; *наточете́-ми-го* но́жов; *дайте́-ми-го* ле́бот; *покосете́-ми-и* лива́йгьено; *задскрийте́-му-са* зад ри́дон; *испразнете́-му-я* то́рбата; *земете́-му-я* сабята и пр.

Слѣдъ *дѣепричастието*, което въ Рѣсенския говоръ окончава на *е́щем*, горѣказанитѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ въ разговорътъ доста често и въ такъвъ случай всѣкога се съединяватъ по ударение съ него и помежду си въ една дума, напр.: одее́щем, *оде́щемси;* работе́е́щем или работа́ещем, *работе́щем-си; работещем-си-я* рабо́тата; *чегильаещемс-и-я* бра́даа го и́скършив че́шельот; *кажвещем-му* така, и ту́ку ми при́темне пред о́чиве и пр.

Споменжтитѣ мѣстоимения се употрѣбяватъ непосрѣдственно само слѣдъ *дѣйствително причастие отъ минѫлото врѣме*, а не и слѣдъ другитѣ причастия. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че

това се срѣща само въ народнитѣ пѣсни, и то въ изрѣчения елиптически, които исказватъ нѣкакво добро или зло пожелание (като клѣтва), а въ самиятъ разговоръ вече съвсѣмъ почти сж излѣзли отъ употрѣбление напр. *капна́ла-ти* р у с а́ - к о с а; *пукна́ла-му* (дано да му пукне) б ъ р з а́ - к о й н ь а; *викна́ла-го* з е т а́ щ и н а; *настúгнаý-я* ц ъ р н - к а́ л у г е р и пр.

Збѣлѣжка. Въ Рѣсенскиятъ говоръ спомагателниятъ глаголъ въ сложнитѣ врѣмена обикновенно върви *прѣдъ* причастието, но, когато се случи да слѣдва слѣдъ причастието (както се срѣща напр. за прѣминжло неопрѣдѣлено врѣме въ народнитѣ пѣсни), то се съединява съ него по ударение въ една дума, напр. *доне́ сла-е* с т у д н а́ - в о д а; *дотéкла-е* м ъ т н а́ - в о д а; *легна́ла-си* (глаг.) з а́ с п а л а п о д б е́ ý - ц ъ р в е н т р е́ н д а в и л ь; *исúйло-су* л ь у т а́ з м и я *со* т р ú - г л а и, д в е - о́ п а ш к и; *дошлé-ми-са* л е в е́ т - б р а й к ь а и пр.

Когато споменжтитѣ мѣстоимения се случи да слѣдватъ непосрѣдственно подиръ въпросителното нарѣчие *камо*, то тѣ се съединяватъ относително ударението съ него и по-между си въ една дума, напр. *ка́мо-ти* п ý ш к а н а́ - р а м о? *камо́-ми-ти* ч и́ в т е п и́ щ о л и? *кáмо-ми-го* п е л и́ в а н о т? *Камо-ми́-ти-го* к а́ п ч е т о? *Камо́-ни-и* п а́ р и т е? *Камо́-ви-я* в о́ д а т а; *Камо́-ти-го* п р и я́ т е л ь о т? и пр.

По́-напрѣдъ споменжхме, че, когато съкратената форма отъ винителенъ и дателенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения стои *прѣдъ* глаголътъ, тѣзи мѣстоимения не се съединяватъ съ този глаголъ, напр.: *Ти си му и* р е́ к о ý з б о р о́ й т е, к о щ о са́ к а в я с; т и е к е *ни и* да́ д а т к н и́ г и т е ý т р е и пр. Но когато тѣзи мѣстоимения се случатъ между глаголъ и такива думи, които винжги се съединяватъ съ глаголътъ, — като: отрицателното нарѣчие „не“, въпросителнитѣ мѣстоимѣния, въпросителнитѣ нарѣчия и нарѣчията *óýку, óноýку, тóýку, м'лу, мнóгу, пóйке, дóста, вáка, óнака, тáка, áрно, нéпара*—ако и да стоижтъ въ такъвъ случай прѣдъ глаголътъ, пакъ се съединяватъ съ него и помежду си, спорѣдъ както се разясни вече по́-горѣ въ настоящата статия; напр.: *Коо-ке-ни-й дадат* т е с к е р и́ ң ь а т а? *Како-си му-й-скършиý* с т о́ м н и т е? *Не-ми-са́-вервит* т о о щ о к а́ ж в и ш и пр.

5. Съединение на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които тѣ сж поставени.

Както е извѣстно, прѣдлозитѣ играижтъ важна роля въ българскиятъ езикъ, особенно въ синтаксисътъ, а пъкъ и до сега още сж останжли като най-неразработена часть отъ нашата граматика. По отношение на тѣхното влияние върху ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ сжщо така е мжчно да се издирижтъ всички правила, които управляватъ съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ, прѣдъ които се поставятъ и къмъ които тѣ се отнасятъ.

При всичкото ни старание да вникнемъ въ духътъ на Рѣсенскиятъ говоръ въ това отношение, ние се признаваме, че пакъ неможихме да си обяснимъ удовлетворително нѣкои случаи на съединения. Не ни се иска да вѣрваме, че ударението, — което изобщо въ този говоръ слѣдва толкова строго опрѣделени правила, — при съединението на прѣдлозитѣ съ други думи може да бѫде произволно, а повече сме наклонни да мислимъ, че ние сами не сме могли да издиримъ и забѣлѣжимъ още нѣкои други правила; защото сме убѣдени, че както сѫществуватъ долуизложенитѣ нѣколко правила за съединение на прѣдлозитѣ съ имената, мѣстоименията, глаголитѣ, причастията и нарѣчията, сѫществуватъ сѫщо така и други нѣкои правила, чрѣзъ които ще могѫтъ да се обяснѫтъ и онія случаи на съединения, които за сега ще се намѣрѫтъ, може би, необяснени.

Прѣдлозитѣ, когато стоѫтъ прѣдъ каквато и да е дума, могѫтъ да бѫдѫтъ или прѣдставки (préfixe) на тая дума, или самостоятелни отъ нея отдѣлни думи.

1. Когато прѣдлозитѣ сѫ прѣдставки на думата, прѣдъ която стоѫтъ, съединяватъ се съ нея по ударение, счита се за неинъ слогъ, и затова влияятъ върху поставянѣто на ударението. Но мѫчнотията въ този случай състои въ това, че не се знае всѣки пѫтъ, да ли трѣбва и кога трѣбва прѣдлогътъ да се счита за прѣдставка на думата и кога не, защото нѣма за това точно опрѣдѣлени правила. За сега въ това отношение можемъ да укажемъ само на слѣдующитѣ правила, които показватъ, кога да се счита прѣдлогътъ за прѣдставка на думата:

а) Прѣдлозитѣ: *про*, *пре*, *о*, *раз* въ Рѣсенския говоръ никога не се употрѣбяватъ отдѣлно отъ думитѣ, а винаги се считатъ за прѣдставки на думата, която прѣдшествуватъ.

б) Прѣдлозитѣ, щомъ прѣдшествуватъ непосрѣдственно глаголи, считатъ се въ този говоръ винѫги за прѣдставки, напр.: ра́згледа, пре́гледа, на́гледа, о́тгледа, до́гледа, на́дгледва, при́гледа, о́гледа и пр.

в) Прѣдлозитѣ, които се срѣщатъ непосрѣдственно прѣдъ отглаголнитѣ сѫществителни имена, прѣдъ прилагателнитѣ, станѫли отъ причастия и прѣдъ самитѣ причастия, считатъ се за прѣдставки, само ако сѫ били такива и въ глаголътъ, отъ който тѣзи думи сѫ произведени, напр.: пре́глед, пре́лез, ра́зсад, про́цеп, прегле́дване, расфѣ́рляне, и́збиен, за́виен, на́дигран, по́дпрен и пр.

г) Прѣдлогъ *по*, когато е употрѣбенъ прѣдъ нѣкоя дума, както и *най*, за означение степенъта за сравнение, винаги се счита за прѣдставка на тая дума, каквато ча́сть на рѣчьта и да бѫде тя.

Освѣнъ тѣзи случаи, като не е възможно точно да се опрѣдѣли, кога именно се употрѣбяватъ прѣдлозитѣ като прѣдставки

въ думитѣ, ще се ограничимъ тука да кажемъ само това, че изобщо въ всичкитѣ случаи, когато въ другитѣ наречия отъ българския езикъ прѣдлозитѣ се считатъ за прѣдставки, считатъ се за такива и въ Рѣсенския говоръ, съ исключение на нѣкои случаи въ нарѣчията.

2. Общото правило за прѣдлозитѣ, които стоятъ прѣдъ думитѣ, не като тѣхни прѣдставки, а като отдѣлни думи — е това, че когато тѣ стоятъ прѣдъ съществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, причастия и нарѣчия, не се съединяватъ съ тѣхъ и не влиятъ върху ударението на думитѣ отъ тѣзи части на рѣчьта, освѣнъ въ горѣпоименуванитѣ случаи, когато се считатъ за тѣхни прѣдставки (глед. букв. *а*, *в* и *г*). Но отъ това общо правило има исключения, когато прѣдлогътъ се съединява съ думата, която прѣдшествува и влияе върху постъвяньето на ударението ѝ, което въ подобни случаи минува върху самиятъ прѣдлогъ, ако думата, прѣдъ която стои прѣдлогътъ, е еднозложна или двузложна. Ние ще се опитаме да изброимъ тука по̀-долу тѣзи исключения отъ общото правило.

а) Когато двѣ еднакви думи съ свързани помежду си съ прѣдлогъ, който показва извѣстно отношение между дѣхъ, то прѣдлогътъ, относително ударението, съединява се съ тѣхъ, и така се образува една сложна дума, въ която прѣдлогътъ се счита само като отдѣленъ слогъ. Когато послѣднята отъ тия съединени думи се случи еднозложна или двузложна, то ударението, споредъ общото правило, дрѣминува върху прѣдлогътъ а самитѣ думи остаятъ безъ ударение. Послѣднята дума не губи ударението си, само ако е трисложна, или многозложна, което твърдѣ рѣдко се случва. Примѣри: еден-по́-еден, еден-до́-други, ръка-за̀-ръка, парче-по́-парче, трооо-по́-трооо (троха = малко), малу-по́-малу, лека-по́-лека, нива-до́-нива, сноп-до́-сноп; кой-от-кой по̀-убай, коса-за́-коса, брада-за́-брада; отъ къде-до́-къде и пр.

б) Когато се случи да прѣдшествува нѣкой прѣдлогъ пълната форма отъ винителенъ надежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, то всѣкога прѣдлогътъ се съединява съ тѣзи мѣстоимения, и тъй като тѣ биватъ само двузложни или еднозложни, и ударението, споредъ общото правило, прѣминува всѣкога върху прѣдлогътъ, а пъкъ самитѣ мѣстоимения оставатъ безъ ударение; напр.: пре́д-мене, до́-тебе, за́-него, о́т-нъа (нея), по́-нас, ко́н-вас, за́д-ними, прекý-ними и пр.

Забьлѣжка. Исключение отъ това правило съставляватъ само сложнитѣ прѣдлозе: поради, заради, намѣсто и нѣкои други, които не се съединяватъ съ тѣзи мѣстоимения, ако и да ги прѣдшествуватъ, напр.: за́ради ними, по́ради васъ, намéсто него, намéсто нъа и пр. Тѣзи прѣдлози, освѣнъ това, не се съединяватъ съ никоя друга дума, прѣдъ каквато и да стоятъ.

в) Когато прѣдлозитѣ стоѫтъ прѣдъ нарѣчията, обикновенно не се съединяватъ, но има и много нарѣчия, що се съединяватъ съ прѣдлозитѣ, които ги прѣдшествуватъ. Тѣзи случаи ще се укажатъ по-долу.

Забѣлѣжка. Прѣдъ въпросителнитѣ нарѣчия, както и прѣдъ въпросителнитѣ мѣстоимения, какъвто прѣдлогъ и да стои, не се счита за тѣхна прѣдставка, и не се съединява съ тѣхъ по ударение, напр.: на къ́де, от къ́де, от ко́га, до́ кога, отъ ко́уку, до ко́уку; както и: ко̀го, за ка́кви, от ко́укав и пр. Въ това отношение Рѣсенскиятъ говоръ се отличава отъ другитѣ говори и нарѣчия отъ ѫлгарския езикъ, които въ този случай считатъ прѣдлозитѣ, които прѣдшествуватъ нарѣчията, за прѣдставки.

г) Когато прѣдлозитѣ стоѫтъ прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, които се употрѣбяватъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за мѣсто, врѣме, начинъ на дѣйствие и цѣль, то твърдѣ често се съединяватъ съ тѣхъ по ударение въ една дума.

Но, понеже всѣки прѣдлогъ си има особенно значение и особенъ свой характеръ, то за съединението на прѣдлозитѣ съ думитѣ въ послѣднитѣ два случая (бук, *в* и *г*),—сир. когато стоѫтъ прѣдъ нарѣчия и прѣдъ сѫществителни нечленувани имена, употрѣбени съ прѣдлогъ като обстоятелственни думи въ прѣдложението (като нарѣчия)—неможе да се даджтъ изобщо за всичкитѣ прѣдлози едни и сѫщи правила, а трѣбва да се разгледа всѣки прѣдлогъ отдѣлно, и да се опрѣдѣли, при какви обстоятелства той се съединява относително ударението съ името и нарѣчието, които прѣдшествува. За тая цѣль ние ще разгледаме тука само по-главнитѣ прѣдлози.

Забѣлѣжка 1. За да може да сѫществува съединение мѣжду прѣдлогътъ и сѫществителното име, което служи за обстоятелственна дума въ прѣдложението, трѣбва сѫществителното *да не е членувано*, защото въ противенъ случай съединението се развали и прѣдлогътъ удържа своето особно положение, напр.: *ни́з-река* пли́ват е́дно дърво, но: низ *ре́ката* пли́ваше дърво; нашата́ куйкьа е *на́д-ит*, но: нашата́-куйкьа е над *ъ́тот* и пр.

Забѣлѣжка 2. При долунаведенитѣ примѣри ще се стараемъ да избираме повечето такива сѫществителни имена, които сѫ еднозложни или двузложни, защото на тѣхъ най-добрѣ личи съединението съ прѣдлогътъ, понеже ударението минува на самиятъ прѣдлогъ, и тогава ударението е за всѣкого ясно. Трѣбва обаче да се помни, че, при даденитѣ условия, съединението сѫществува и тогава, когато сѫществителното име е трисложно или многосложно; само че ударението въ такъвъ случай, като слѣдва общото правило, не минува на прѣдлогътъ, а се стрѣми да заеми обикновенното си мѣсто, сир. третиятъ слогъ отъ краятъ на думата, напр. прекý-ли́вада (а не пре́ку ли́вада), околу-пла́нина (а не о́колу пла́нина), над-водéница, под-о́рало, на-гьара́миди (керамиди) и пр.

На.

Споредъ общото правило, прѣдлогътъ *на*, когато стои прѣдъ сѫществителни и прилагателни имена, прѣдъ мѣстоимения, причастия и нарѣчия, не се съединява съ тѣхъ относително

ударението. Като изключение отъ това общо правило трѣбва да се забѣлѣжатъ слѣдующитѣ случаи, въ които този прѣдлогъ се съединява съ нарѣчията и сжществителнитѣ имена:

а) Когато прѣдлогътъ *на* стои прѣдъ *нарѣчията*: 1 *за начинъ на дѣйствия*, които отговарятъ на въпросъ *какъ?* и то въ слѣдующитѣ: на́порки (той го и́згледа *на́порки*, сир. въ упоръ или искриво), на́само, на́-яве, на́-соне, на́двеи, на́три, на́преку, на́ново на-звевто (вѣхто), на́криву и пр. 2) *количественното* нарѣчие е́днош — *на́еднош*; 3) *за мѣсто*, които оттоварятъ на въпросъ *кѫдѣ?* или *накѫдѣ?* като: на́двор (вънъ), на́пред, на́зад, на́близу, нада́леку, нао́колу, наи́ѫъде, нас тредеи пр.*).

б) Прѣдлогътъ *на* се съединява съ сжществителнитѣ имена, които служатъ прѣдложението за обстоятелственни думи, когато тѣ не сж членувани и когато прѣдлогътъ стои прѣдъ тѣхъ и то въ слѣдующитѣ случаи:

1) когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, означава начинъ на дѣйствие и отговаря на въпросъ *какъ?* Напр.: го кре́нав *на́-рѫц*; го пречека́а попа́таго *на́-нодзе*; *на́-нос*, *на́-врат*, одва́й му по́бегна; я́гне са пе́чит *на́-ръжен*; не́кни зе́дов трооп а́ри *на́-заем*; ког' удриле (кога го удариле) па́днау́ *на́-плещи*; ско́кна *на́-нодзе*; гозе́де *на́-очи*; си кре́на (дигна) пу́шка *на́-рамо*; гозанѐсоо *на́-кола*; му збо́рвеше *на́-шѫка* и пр.

2) Когато името, което е употрѣбено съ прѣдлогътъ *на*, означава *мѣсто*, гдѣто прѣдметътъ пада, или се отправлява, гдѣто се върши нѣщо, или гдѣто лицето отива *съ цѣль* да извършва нѣщо. Въ всичкитѣ подобни въпроси отговаря на въпросътъ *кѫдѣ?* Напр.: па́днав *на́-земйя*; о́йде *на́-войска*; тѣ́ргнау д'о́йт (да ходит) *на́ дърва*; Рада о́шла *на́-вода*; Бе́ле се́йт *на́-дукьан*; та́тко кьо́йт (ке ходиг) *на́-па́зар*; я кре́нау́ та́блата *на́-глаа*; го кла́де ве́сот (фесътъ) *на́-нишан*; са це́ниу́ да ра́ботат оваа-го́дина *на́-бавча*; ката-сѣ́бота *на́-бана*; го о́пекле я́гнето *на́-вурна*; град гра́дила само́вила ни *на́-небо*, ни *на́-земя*; и́злези, ба́бо, *на́-врата*; са ка́чи *на́-диван*, *на́-чардак*; де́тено о́йт (ходит) *на́-даскау́*; со ка́икот и́злезе *на́-скеле*; го то́ари *на́-кола* и пр.

---

*) На́-вамо, *на́-тамо*, *на-о́намо* не се употрѣбяватъ въ Рѣсенскиятъ говоръ, а вмѣсто тѣхъ се употрѣбяватъ слѣдующитѣ нарѣчия съ прѣдлогътъ *кон*: кона́ка (коно́вака), ко́н-така; не се употрѣбяватъ и думитѣ: на́-горе, на́-долу, а вмѣстѣ тѣхъ се говори: *у́горе*, *у́долу*; сжщо така и вмѣсто: *на́-напред на́-назад* се говори просто: *на́пред*, *на́зад*, или пъкъ *ко́н-напред ко́н-назад*.

Надъ.

Прѣдлогътъ *надъ*, кога е прѣдъ нарѣчията, не е съединява съ тѣхъ, а сжщо и когато е прѣдъ сжществителни имена, прѣдъ мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения). Прѣдъ причастията кога се срѣщне, съединява се съ тѣхъ, само ако е прѣдставка, сир. ако го е имало въ глаголътъ, отъ който е произлѣзло причастието, а въ противенъ случай не се съединява, напр.: *Надигранió̀т-чеек* са льутит; но: над пи́ян че́ек не сме́й-са; над опра́н (отепан) — чеек не-наве́ждай-са; над умóре́н-чеек не-запи́рай-са и пр.

А когато прѣдлогътъ *над* се употрѣбява прѣдъ сжществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто*, и отговарятъ на въпросъ *кѣде*, то се съединяватъ съ името, прѣдъ което стоятъ, напр.: *На́д-село* дѣ́рво ви́соко такви́-льуйгье ко (како) те́бе *на́д-път* и по́д-път са наóждат; но и то трѣбва да се забѣлѣжи, че твърдѣ нарѣдко се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сжществително нечленувано, а обикновенно се употрѣбява прѣдъ членувани сжществителни имена, а щомъ името е членувано, съединение на прѣдлогътъ съ името неможе да има.

Отъ.

Като исключение отъ общо правило, прѣдлогътъ *от*, когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия и сжщесвителни имена, съединява се съ тѣхъ при слѣдующитѣ случаи:

а) Съ нарѣчията се съединява: 1) Когато нарѣчието е *мѣстно* и отговаря на въпросъ *отъ кѫдѣ?* Напр.: о́тнадвор, о́тнътре, о́дзгора, о́здола, о́ттамо, одо́намо, о́ттака, (от-тжде), о́дувде (от-овжде), о́дънде, (което не е всé едно съ *о́донде*, защото значи от-онжде и дѣйствително, често се произнася и *одо́нънде);* 2) Съ слѣдующитѣ нарѣчия за *врѣме*, които означаватъ още и *порядъкъ* и отговарятъ на въпросъ *отъ кога?* Напр.: о́тпърво, о́тнапред, о́тсетне, о́тсега, о́дамна (отдавна); 3) Съ *количественното* нарѣчие *о́теднош;* 4) Съ нѣкои нарѣчия за *начинъ на дѣйствие*, които отговарятъ на въпросъ *какъ?* Напр.: *о́т-ново*, *о́т-нафоу́* (нафол) — прѣструвка, като: ле́гнала бо́у́на о́тнафоу́), *о́цпреди*, *о́тзади* (отспреди, от-зади), я свършив ко́лата оцпреди и др. так. Впрочемъ двѣтѣ послѣдни нарѣчия обикновенно се считатъ за мѣстни и отговарятъ на въпросъ *от кѣде?*

Що се касае до другитѣ нарѣчия: врѣменни, качественни, количественни, въпросителни и др., ако и да ги прѣдшествува често пжти прѣдлогътъ *от*, но не се съединява съ тѣхъ напр.:

от у́тре, от ла́ни, от вчера́, от ма́лу, от мно́гу, от по́йке, от то́у́ку, (от гоу́ку́-време не-си-ми́-дошоу́ на́-гости), от оноу́ку льу́йгье (от оноу́ку-льуйгье) како-неса́-найде-не́кой да му по́может?

б) Съ сжществителнитѣ нечленувани имена, прѣдъ които стои, прѣдлогътъ *от* се съединява:

1) Когато тѣ служатъ въ прѣдложението за *обстоятелственни мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *отъ кждѣ?* Но и въ този случай, за да има съединение, трѣбва прѣдлогътъ *от* да нма значение на *мѣсто или точка за отправление* и да показва движение или възвръщание отъ такова мѣсто, гдѣто человѣкъ е отишелъ съ цѣль да върши нѣкоя работа; напр.: са вратив о́т-*пазар*, о́т-*дукьан;* сидо́йдов о́т-*дрва*, о́т-*църква;* той си гре́йт (гредит) о́т-*лозье*, о́т-*нива;* же́ните си до́йдоо о́т-*река*, (разбира се гдѣто ходили да перѫтъ); по́вея ве́тър о́т-*море;* по́крена камен о́т-*земйа* и пр. Но когато прѣдлогътъ *от* прѣдшествува такива обстоятелственни мѣстни думи, които сѫ собствени имена, то пакъ не се съединява съ тѣхъ, напр.: вче́ра си до́йдов от Ре́сен; А́ндон е от Сте́нье, е Ни́кола — от Кру́шйе; зе́довме пи́сма от Со́лун, от Прилеп, и от Во́ден.

Сжщо така нѣма съединение, когато сжществителното, прѣдъ което стои прѣдлогъ *от*, служи за допълнение въ прѣдложението и отговаря на въпросъ *отъ що?* или *отъ какво?* Напр.: Одо́щоса-е сто́рило ова́-бла́то? —*От-ре́ка.* Одо́що-е напре́ена (напра́ена) лопатата? — *От же́лезо.* Сто́ян ке му да̀йт бра̀туси де́у́ и *от ни́ви*, и *от ло́зйа*, и *от куйкьа*, и от се́-нещо.

2) Когато прѣдлогътъ *от* означава дигание, отнимание на нѣщо, напр.: му го зе́де но́жот *о́т ръце*; го кре́на ле́бот *о́т совра*; и (ги) со́бу че́влите *о́т-нодзе*; му го и́звай (извади) ле́бот *о́т-уста* и пр.

3) Когато сжществителнитѣ имена, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*, служатъ като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие*, и отговарятъ на въпросътъ *какъ?* Напр.: ова а-ра́бота му гре́йт нему *о́т-ръце;* овие збо́рой ти и (ги) ве́льа *о́т-сърдце;* или от-се́-сърце; го по́канив да седнит *о́т-стърна;* сино́й му го исте́раа Ми́трета *о́т-куйкьа* на́двор; сне́гот са у́рна *о́т-куйкьа* и се́тне са сто́пи и пр. Тука въ послѣднитѣ примѣри се пита *какъ?* или *отъ кждѣ?* но се обръща внимание главно върху начинътъ, какъ се е извършило дѣйствието, и за това има съединение; но когато въ сжщитѣ тѣзи фрази се иска да се обърне внимание не върху самиятъ начинъ на дѣйствието, а върху мѣстото, отъ гдѣто е произлѣзло дѣйствието, сир. ако имената, прѣдъ които стои прѣдлогътъ *от*,

отговарятъ не на горнитѣ въпроси: *какъ* и *отъ кждѣ*, а на въпроситѣ: *отъ що* или *отъ какво*, то въ такъвъ случай съединдние не може да има. Така напр., ако се каже: И́ван па́дна от вѣ́рба, то тогава се обръща вниманието на слушателтъ върху думата *върба*, сир. върху мѣстото, отъ гдѣто Иванъ падналъ, като му се дава да разбере, че именно отъ върба паднжлъ, а не отъ стълба или отъ брѣгъ и пр.; а когато се каже: Иван па́дна *о́т-върба*, то съ това се обръща вниманието на слушателтъ върху самото паданье на Ивана.

До.

Прѣдлогътъ *до* се съединява съ твърдѣ малко нарѣчия прѣдъ които стои, и то: 1) съ слѣдующитѣ *врѣменни*: до́-сега, до́първа (тепърва), до́вечер или дове́чера и 2) съ слѣдующитѣ *мѣстни:* до́вде, до́нде, до̀-тува до́-тамо, до́номо, до́-надвор, до́-стреде и др. нѣкои.

Когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сжществителни нечленувани, съединява се съ тѣхъ само тогава, ако служжтъ въ прѣдложението за обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпроса *до кждѣ?* Напр.: го и́згледа о́т-върв (върхъ) *до́ коренъ*; пу́щиў бра́да *до́-поясъ*; запре́гнала бели-рѣкаи *до́ лакти* (лакти); си я о́стригоў ко́сата *до́-кожа*; напре́еме ка́ўдрма о́т-сокак *до́-куйкьа*. Трѣбва да се забѣлѣжи обаче, че съвсемъ на рѣдко се употрѣбява този прѣдлогъ прѣдъ сжществителни нечленувани, но гдѣто се употрѣбява и ако отговаря на въпросътъ *до кждѣ*, непрѣменно се съединява съ сжществителното. На́й-често прѣдлогътъ *до* се употрѣбява прѣдъ сжществителни членувани и въ такъвъ случай не се съединява съ сжществителното, напр. до́йдов до се́лото; сле́гов до ре́ката (рѣдко: до́река); си ле́гнав до о́гнот: са при́ближив до ни́вата; сти́гнав до вѣ́рвот и пр.

За.

Прѣдлогътъ *за*, когато стои прѣдъ нарѣчията, не се съединява съ тѣхъ по ударение, както не се съединява съ всичкитѣ други думи, прѣдъ които стои, ако не е тѣхна прѣдставка. Отъ това правило се исключаватъ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато *за* стои прѣдъ сложнитѣ *съюзи*, които сж станжли отъ този прѣдлогъ и мѣстоимения, като напр. *за́що*, за́тоо (за това), зани́що (за нищо или като руското *ни за что;)* но когато стои *прѣдъ мѣстоимения*, а не прѣдъ съюзи, то не се съединява, напр.: *за́що?* — Та́ка; но: *за що́* збо́рвите? — За жи́то. Впрочемъ тая разлика твърдѣ мжчно може да се схване въ говореньето, тъй като както *за́що*, така и *за що́*, като въпросителни съединяватъ се съ глаголътъ и др. думи, къмъ които се отнасятъ, та често губѣжтъ ударението си, като влизатъ въ

съставътъ на сложната дума, или пъкъ, вслѣдствие на това съединение, ударението и въ единиятъ и въ другиятъ случай, може да папне върху послѣдниятъ слогъ *що*. По тая причина, види се, въ Рѣсенскиятъ говоръ, за да се прави разлика въ говоренъето между съюзътъ *за́що* и мѣстоимението *за що́*, образувало се е мѣстоимение *о́що* вм. *що* въ мѣстоимението *за що* и така се произнася *за о́що* или скратено *з' о́що* (зо́що) вм. *за що*. Напр. защо́ дойде на́ пазар? — За ра́бота; но: за ощо-го́-вати во́лот? — За-ро́гой или за-о́пашка; *з' ощо*-та́-вати той, ко́о са зби́вте? — За́ коса; но защо та́-вати той та́мо? — За́що (вм. защото) и́мав да му да́ам па́ри и пр. По́-добрѣ личи това, когато прѣдлогътъ *за* е употрѣбенъ прѣдъ мѣстоименията: то́й, та́а то́о (това); напр. *За ко́е-дете* ти ка́жвеше той? — *За о́ва, за о́на, за то́о. За́що*-ти́-каза та́ка? — *За́тоо* ми ка́за, за да чу́еш и́-ти.

2) Когато прѣдлогътъ *за* стои прѣдъ такива сжществителни нечленувани, които се употрѣбяватъ въ прѣдложението, като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ? защо? за какво?* При това прѣлогътъ *за* означава хващанье, дърпанье за нѣщо, грабванье на нѣщо. Напр.: са ва́тия (хватиха) *за́-рѫце*; го по́веде *за́-рѫка*; о́вчарот я ва́ти о́вцата *за́-нога*; ку́чето ке го ва́теше *за́-очи*, ко ще беше на́веден; ме́чката я вѣ́рзват *за́-нос*; да́скалот и тѣ́ргат децана *за́-уши*; ко́о да и́граот о́роса ва́щаат *за́ пояс*; ко́о говатия, е́ден *за́-коса*, дру́ги *за́-брада*; еден *за́-гуша*, дру́ги *за́-нодзе*, ти́ки му вѣ́рлия е́ден у́бав кьо́тек; ба́ба ра́здаде пче́йница *за́-душа* и пр. Въ всичкитѣ горѣприведени примѣри се пита: за какво нѣщо е хванжло или държало лицето, но въ сжщность истинскиятъ въпросъ е: какъ е хванжло, по какъвъ начинъ е хванжло? Само въ послѣдния примѣръ обстоятелственната дума показва *цѣль* и отговаря на въпросътъ *защо* или съ каква цѣль е раздала баба пчеица? — За спасение на душата, или *за́-душа*.

Задъ.

Прѣдлогътъ *зад* се съединява 1) Само кога стои прѣдъ врѣменнитѣ нарѣчия: за́вчера (зад-вчора) и за́дутре а 2) Когато стои прѣдъ сжществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кждѣ?* Напр.: жа́батa се скри́ла *за́д врата*; сме́тот го вѣ́рлив *за́д-куйкъа*; во́лотго вѣ́рзале *за́д-племна*; во́дата те́чеше *за́д-бавча*; са за́дскрив *за́д круша*; от сту́д му о́шло *за́д нокти* (нокти); и о́тералe го́йдата ду́ри *за́д синор* и пр. Но когато въпросътъ не е *кждѣ?* а се пита: *задъ що* именно или *задъ какво-нѣщо?* — то въ такъвъ случай и да се отговори съ сжществително нечленувано, прѣдъ което стои прѣдлогътъ *зад*, този прѣд-

логъ не се съединява съ сѫществителното, напр.: з а д - о щ о с а́ - з а д с к р и ? — з а д *ку́йкьа*, з а д *ка́мен* и пр. З а д - о щ о́ л е г н а ? — З а д к р у́ ш а, з а д с о́ б а и пр. З а д о щ о́ г о́ - к л а д е ? — З а д в р а́ т а з а д р е́ к а, з а д ц ѣ́ р к в а и пр. И този прѣдлогъ обикновенно се туря прѣдъ членувани сѫществителни имена, та за това нарѣдко се срѣща съединенъ съ думитѣ, които прѣдшествува.

По.

Прѣдлогътъ *по* се съединява: 1) съ всѣка дума, каквато часть на рѣчьта и да е, ако стои прѣдъ нея *като частица за означение на сравнителна степень*, напр.: п о́ о к а (по́-вака), п о́ - т а к а, по́-в а м о, по́ т а м о, п о́ - т р о о, п о́ й к е, п о́ - н ъ т р е, п о́ - н а д в о р, п о́ - г о р е, п о́ - д о л у, п о́ - б л и з у, п о́ - д а л е к у, п о́ - н а п р е д, по́-н а з а д, по́-а р н о, п о́ - л о ш о, п о́ - у м е н, п о́ - у ч е н и др. так. 2) съ слѣдующитѣ нарѣчия *за мѣсто*: п о́ - н а д в о р (во смисъль повънъ, по себе си), п о́ - с т р е д е, п о́ - к р а й, п о́ - м е ѓ у, п о - м е́ ѓ и ч к и, п о́ - щ о - з а́ щ о (я продадов стоката *по́-що-за́-що)* и пр. 3) съ такива сѫществителни нечленувани, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпросъ *какъ?* или по́-точно — *по що? по какво нѣщо?* Напр.: я с с и д о́ й д о в *по́-суо*, а с т о к а т а я п у́ щ и в (вм. испратихъ) *по́-вода*; т о й г о у́ д р и *по́-уши*, *по́-лице*, *по́-глаа по́-очи*, и пр.; с а с о́ б л е ч е *по́-е́лек*; и́ г р а ш е о́ р о *по-чо́рапи*; т о й и з и́ м е о́ й т *по́-минтан*; я к л а́ д е з м и́ я т а в ' п а́ з у в а *по́-голо*. Въ по́-вечето подобни случаи прѣдлогътъ *по* означава движение на нѣщо по повърхностьта на нѣкой прѣдметъ.

Подъ.

Този прѣдлогъ, освѣнъ онѣзи думи, въ който той е прѣдставка, и освѣнъ за случай, когато стои прѣдъ пълната форма отъ виниг. падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, съ други думи не се съединява. Като изключение отъ това правило, той се съединава само съ такива сѫществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за начинъ на дѣйствие* и *за мѣсто* и отговарятъ на въпроситѣ: *какъ?* и *кѫдѣ?* Напр.: с а́ к а т д а г о и́ м а т с е́ к о г а *по́д-ръка*; г о с к р и к а́ м ч е т о (каменчето) *по́д-йъзик*; с и к л а́ д е к а́ м е н *по́д-глаа*; и з а́ к о п а п а́ р и т е *по́д-куйкьа*; н и́ р а ч о т н и́ р н а *по́д-вода*; т о́ й - в о у́ у щ е н е - е́ - б и у́ *по́д-ярем* и пр. Но когато има логическо ударение върху сѫществителното, сир. когато говорачътъ иска да обърне вниманието на слушателътъ не върху начинътъ на дѣйствието, или върху смисъльта

на цѣлото прѣдложение, а само върху прѣдметътъ, който означава името, тогава съединение на прѣдлогътъ съ името неможе да има, защото въпросътъ вече не е *кждѣ?* или *какъ?*, а се пита: *подъ що?* или *подъ какво?* Напр.: къй-и (ги)-зáкопаў пáрите? — *Прд-куйкьа;* но: под-що-и-зáкопаў пáрите? — Под *кýйкьа*, под *кáмен*, под *кáца*, под *бóчка* и пр.

Предъ.

Прѣдлогътъ *пред*, когато стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи *за мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кждѣ*, съединява се съ тѣхъ, напр.: сéднавме *прéд-куйкьа;* за зáпреле *прéд-врата;* го тéраше *прéд-койньа;* той óдеше *прéд-кола;* гробúщата са *прéд-црква;* излéгоо да го пречéкаат бéгот *прéд-село;* му пóбегна зáякот *прéд-очи;* сакýрдисаў Нáум влáот *прéд-дукьан* и кáнит мущéрии и пр.

„Срѣдъ и Срѣди."

Сжщо така и прѣдлогътъ *стред* или *стрéде* не се съединява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Исключение отъ това правило се прави само за сжществителнитѣ нечленувани имена, които служатъ въ прѣдложението като обстоятелствени думи за *мѣсто* и *врѣме* и отговарятъ на въпроситѣ: *кждѣ?* и *кога?* Напр.: течúт-вода студена *пострéд-село* Вѣрбяни: *стрéд-куйкьа* пóстелья пóслана; са íспреў (исправилъ) тéльальоот *стрéд-пазар* да вúкат: за зáпреле на *стрéд-пжт*: *стрéд-море* плúват гéмия; *стрéд-лето* бóўна лéгнала; *стрéд-зима* било, кóо са врáтиў; *стрéд-ден* му са укрáдиле пáрите; *стрéд-месец* дóщоў да си го сакатъ ákот и пр. Сжщо така се употрѣбява и прѣдлогътъ *пострéд*, *стрéде* и *пострéде*, само съ тая разлика, че *стрéде* и *пóстреде* не се употрѣбяватъ прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, а само прѣдъ нечленувани сжществителни, които служатъ като обстоятелствени думи за *мѣсто* и *врѣме*; напр.: во *стредé зима*, во Колóжега: *стредé-пости* божúкои; си го óстаив (óставих) мъжкотó-дете во *стредé-койки* на рогóзина; *стредé-море* джýнджуле (гатанка).

Но когато прѣдлогътъ *стред* или *стрéде* прѣдшествува собственни имена, не се съединява съ тѣхъ, вѣроятно за това, защото собственнитѣ имена, като извѣстни, считатъ се като членувани; напр.: са запáлила éдна кýйкьа стред Рéсен; дýкьанот му е стред Сóлун; бáвчата нéгоо е стред Стѣмбоў и др. так.

„Пре́ку.“

Прѣдлогътъ преку въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява въ значение на *прѣзъ, чрѣзъ* и, когато се намира прѣдъ сѫществителни (членувани), прилагателни, мѣстоимения (освѣнъ прѣдъ винит. падежъ пълната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения), прѣдъ причастия и наречия, не се съединява съ тѣхъ. Отъ това правило прави исключение само наречието *прекѹ-трупа* (въ значение на *безразборно*, прѣзъ просото), и когато този прѣдлогъ стои прѣдъ сѫществителни нечленувани, които служѫтъ въ прѣдложението като обстоятелственни думи *за мѣсто* и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* Напр.: къй-и-о́тера о́вците? — *Прекѹ́-ниви, преку-ли́вада, преку-пла́нина;* зме́в (змей) пре́летаў *прекѹ́-море;* го пре́скокна *прекѹ́-глаа;* препли́вало ста́дото *прекѹ́-река.* Но и този прѣдлогъ твърдѣ наредко се употрѣбява прѣдъ сѫществителни нечленувани и то повече въ пѣснитѣ, а въ разговорътъ почти всѣкога се употрѣбява прѣдъ членувани сѫществителни имена, та за това въ такъвъ случай нѣма съединение; напр.: пре́минаў пре́ку мо́стот, пре́ку ре́ката; са пре́върли пре́ку пле́тот и пр.

„Спроти“.

Прѣдлогътъ *спроти* въ Рѣсенскиятъ говоръ се употрѣбява въ двѣ значения: 1) въ значение на стариятъ прѣдлогъ *сѫпротивъ* (отъ който има и нарѣчие *спро́тия* и *спро́тива)* и 2) въ значение на прѣдлогъ *споредъ* (съобразно съ, прилично на). Заради това, когато този прѣдлогъ се случи да стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимѣния, ако е употрѣбенъ въ значение на *сѫпротивъ*, съединява се съ тѣхъ и се произнася: спроти́-мене, спроти́-тебе, спроти́-нья, спроти́-него, спроти́-ними и пр.; не́-стой *спроти́-мене*; ке сава́та на о́рото *спроти́ тебе;*. Но когато този сѫщиятъ прѣдлогъ стои прѣдъ тѣзи мѣстоимения, а е употрѣбенъ въ смисъль на прѣдлогътъ *според*, тогава не се съединява съ тѣхъ; напр. ке ба́раме (гърсимъ) о́ртак *спро́ти на́с* (сир. като за насъ хора): *спро́ти него* а́рное ме́стото, къй що са гла́виў; *спро́ти ва́с*, де́мек ни́е тре́бит да изу́мриме (сир. на ваше мнѣние, споредъ васъ) и пр.

Употрѣбява се този прѣдлогъ съединенъ и съ сѫществителни нечленувани, употрѣбени като обстоятелственни мѣстни думи въ прѣдложението, но твърдѣ рѣдко и то пакъ, кога е поставенъ въ смисъль на съпротивъ (на среща), напр. За́станав *спроти́-со́ўнце* не́му му беше спроти́-глаа, що се весе́леше то́ўку сно́щи.

Спроти се употрѣбява въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто горнобългарското *срещу*, напр. намѣсто: въ сѫбота срѣщу недѣля,

казва се: в сѣбота спро́ти не́дельа. Въ този случай *спроти* отговаря на русската дума *наканунѣ* и, защото е употрѣбено прѣдъ такива имена, които се считатъ като собствени, не се съединява съ тѣхъ, макаръ да сж тѣ нечленувани; напр. спро́ти стре́да, спро́ти Бо́жик, спро́ти пе́ток, спро́ти вто́рник и пр.

Безъ.

Прѣдлогътъ без се съединява винжги съ сжществителното нечленувано име, прѣдъ което стои, каквото мѣсто и да взема въ прѣдложението това име; напр. бе́з-пари, бе́з-ум; оста́нало бе́з-татко и бе́з-майка си́раче; мжж бе́з-пари и ку́йкьа бе́з-жена за ни́що не́-са и пр. Въ други случаи, ако не е прѣдставка въ думата и ако не стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, този прѣдлогъ, прѣдъ каквато дума и да стои, не се съединява съ нея по ударение, а запазва отдѣлното си положение отъ думата.

При.

Въ противоположность на *без*, прѣдлогътъ *при* не се съединява съ никое отъ сжществующитѣ (членувани или нечленувани) имена, нито съ прилагателнитѣ, причастията и мѣстоименията, прѣдъ които стои. Исключение отъ това прави само кога стои прѣдъ пълната форма отъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (винит. пад. и за двѣтѣ числа и тритѣ рода). А когато прѣдлогътъ *при* стои прѣдъ нарѣчия, то се съединява само съ нѣкои *отъ врѣменнитѣ*, като напр. прѝвечер, прѝквечер, прѝзори и др. и съ нѣкои отъ тѣзи, които показватъ *начинъ на дѣйствие*, като напр. прѝлично, прѝбрано и др. нѣкои такива.

„Кѣ́рз“.

Този прѣдлогъ е малко употрѣбителенъ, но се срѣща въ смисъль на *прѣзъ*. Той се съединява само съ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (пълната форма отъ винит. пад. за двѣтѣ числа и тритѣ рода), когато стои прѣдъ тѣхъ и съ нѣкои сжществителни имена, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и които отговарятъ на въпросътъ *кѣ́де?* Напр.: *кѣ́рз-лозйе, кѣ́рз-нива;* и пу́щив ко́зите да по́ми́нат *кѣ́рз-нива;* гю́пките о̀йдоо (отидоха) да пи́таат (просятъ) *кѣ́рз-село;* в истина? — *кѣ́рз-кланик* (вм. кърста-ми)*). Впрочемъ

*) Когато не искатъ да се кълнятъ наистина, казватъ *кърз-кланик*, вмѣсто къ́оста-ми. Кла́аник или кла́ник (кла́дник) се казва каменьтъ, който стои на чело на всѣко огнище и който въ Рѣсенско силно се почита, като сж се запазили даже много чърти отъ домашнията култъ на огнището отъ старата религия.

трѣбва да се забѣлѣжи, че обикновенно вмѣсто *кѣрз* се говори въ сжщиятъ смисъль *низ*, и въ послѣдно врѣме прѣдлогътъ *кѣрз* почти е излѣзълъ изъ употрѣбление.

Около.

Този прѣдлогъ обикновенно не се съединява съ думитѣ, прѣдъ които стои. Когато се намира прѣдъ пълна форма отъ винит. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения, по нѣкога се съединява съ тѣхъ, като напр. *околу́-мене* с а с о́ б р а а д е́ ц а т а и м а о п и́ т в я (питаха); н и к о й н е с а н а й д е *околу́-него; околу́-нима; околу́-нъа* и пр.: но се употрѣблява по нѣкога и раздѣлно, напр. *о́колу на́с* н е́ м а т н и́-е д н а к у́ й к ь а ; о́ к о л у в а́ с к е з а́ г р а д а т с о п л е́ т; о́ к о л у н е́ г о б я (беха) с а с о́ б р а л е д е с е́ т и н а п ц ѝ (пси — кучета) и пр.

Ако и доста нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ съединенъ съ сжществителни нечленувани, които служжтъ въ прѣдложението за обстоятелственни *мѣстни* думи, напр.: с а з а́ в ъ р т е *околу́-куйкьа*; с а р а с т ѣ́ р ч а а д е́ ц а т а *околу́-църкьва*; з а д а в л е́ з и ш в о д в о́ р о т, т р е́ б и т д а п о́ м и н и ш *околу́-племна* и др. так.

Изъ.

Ако не е употрѣбенъ като прѣдставка, прѣдлогътъ *из* не се съединява съ никоя отъ думитѣ, прѣдъ който стои; даже не се употрѣбява и прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, защото въ този случай въ Рѣсенскиятъ говоръ се замѣнява съ прѣдлогътъ *от*. Но когато стои прѣдъ нѣкои нарѣчия, които показватъ *начинъ на дѣйствие* и отговарятъ на въпросъ *какъ?* съединява се съ тѣхъ, напр.: и́ з н о в о, и з о́ т з а д и и пр. При всичко че твърдѣ нарѣдко, но се срѣща този прѣдлогъ прѣдъ сжществителни нечленувани, употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни *мѣстни* думи и тогава се съединява съ тѣхъ; напр.; т о й и́ з л е з е *из-врата* на́двор; м у с а и́ с п у щ и к о́ й н ь о т *из-ръце;* с а п р о́ ш е т а в и́ *из-пазар* и пр. Впрочемъ трѣбва да се забѣлѣжи, че въ това послѣдното значение прѣдлогътъ *из* все по̀-вече и по́-вече излиза отъ употрѣбление, като се замѣнява постепенно съ *низ* и *от*.

„*Низ*“.

Прѣдлогъ *низ* се употрѣблява въ Рѣсенскиятъ говоръ вмѣсто *из* и вмѣсто *пръз*, който е излѣзълъ изъ употрѣбление въ този говоръ и се е замѣнилъ съ прѣдлозитѣ: *преку, низ* и *кърз*.

Този прѣдлогъ се съединява съ пълната форма отъ винит. пад. на личнитѣ и възвратното мѣстоимения, ако и да срѣща

твърдѣ нарѣдко употрѣбенъ прѣдъ тѣзи мѣстоимения; напр.: той по́мина у́ *ни́з-нас* и ни́кой не-го́-виде́у; ку́ршумот по́мина *ни́з-мене* и у́дриво шти́цата. Сжщо така се съединява този прѣдлогъ, и кога стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, употрѣбени въ прѣдложението като сбстоятелствени думи *за мѣсто;* напримѣръ: *ни́з-село* вѣ́рват се́имени; *ни́з-пазар* щѐтат Бо́жана; ча́дот и́злегвит *ни́з-баджа;* са про́шетав ни́з-бавча; а́ждерот и́злегоу́ *ни́з-вода* и пр. Но когато прѣдлогътъ *низ* стои прѣдъ сжществително собственно име, не се съединява съ него, или ако и да се срѣщне въ този случай съединенъ, то е въ народнитѣ пѣсни, и трѣбва да се счита за поетическа волность, а въ разговорътъ обикновенно съединенъ не се употрѣбява; напр. низ Ре́сен те́чит во́да от Голема̀-река; низ Со́лун вѣ́рват ни́зами; Альо-бег са про́шетаун низ О́рид (Охридъ) и пр.

„Кон."

Този прѣдлогъ, освѣнъ кога е прѣдъ личнитѣ и възвратното мѣстоимения (отъ вин. пад. пълната форма), съединява се още и съ такива сжществителни нечленувани имена, които сж употрѣбени въ прѣдложението като обстоятелственни думи за *мѣсто* и отговарятъ на въпроситѣ: *кѫдѣ? къмъ кѫдѣ? на кѫдѣ?* Напр.: кѣ́й-ойде Ве́льян? — *Ко́н-пазар.* Вче́раса про́шетав *ко́н-лозйо* и пр. Обаче щомъ прѣдлогътъ *кон* стои прѣдъ сжществително собственно име, не се съединява съ него, напр.: тѣ́ргнав д'о́да кон Ре́сен; кьо́да кон Со́лун и кон Ве́лес; са свѣ́ртив (обърнахъ) кон Пе́тка, кон Ста́йка и пр. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че този прѣдлогъ се срѣща твърдѣ рѣдко съединенъ съ имената, прѣдъ които стои, защото по-вечето пѫти и обикновенно се употрѣбява прѣдъ сжществителни членувани, а въ такъвъ случай неможе да ее съединява съ тѣхъ.

И прѣдъ нарѣчията когато е поставенъ прѣдлогътъ *кон,* не се съединява съ тѣхъ. Като изключение отъ това може да се укаже на нарѣчието за *врѣмс* — кве́черу, гдѣто се срѣща този прѣдлогъ съкратенъ, но азъ мисля, че това *к'* трѣбва да е особенъ прѣдлогъ или поне по-послѣжна форма отъ прѣдлогътъ *кѫн.*

У.

Прѣдлогътъ *у* се срѣща съединенъ, само когато е прѣдставка на думата, когато стои прѣдъ пълната форма отъ винит. падежъ на личнитѣ и възвратното мѣстоимения и кога е прѣдъ слѣдующитѣ нарѣчия: у́две, у́три (вм. о́две, о́три), у́горе,

у́долу, у́горно у́доу́но и др. нѣк. так.; а когато стои прѣдъ всички оетанжли думи, ако не е тѣхна прѣдставка, не се съединява.

Съ.

Сжщо така и прѣдлогътъ *со,* кога не е прѣдставка, не се съединява съ никаква друга дума, освѣнъ съ пълната форма отъ вин. пад. на лич. и възврат. мѣстоимения и съ нарѣчията: со́се (совсе) и со́сема (съвсѣмъ), които се употрѣбяватъ за сега безразлично едно вмѣсто друго.

Край и покрай.

Освѣнъ кога е прѣдъ лич. и възвр. мѣстоимения (вин. пад. пълната форма), този прѣдлогъ се срѣща съединенъ и когато стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, които служжтъ въ прѣдложението за *обстоятелствени мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* Напр.: цу́цуль па́сит го́еда *покра́й река* Си́тница . . . .; замѣчи-са Божа́-майка Ма́рия . . . Ни́кой ми са *покра́й-нея* не́-згоди . . .; *кра́й-село* дѣрво ви́соко; *покра́й-рѣка* вѣрби наса́дени; *кра́й-море,* край бели́-Ду́нав и пр. Но въ говоритъ твърдѣ рѣдко се срѣщатъ тѣзи прѣдлози така съединени, а повечето се срѣщатъ въ пѣснитѣ.

Въ.

Прѣдлогътъ *во* се произнася съкратено *в',* когато се съединява съ думата, прѣдъ която стои, обаче това правило не се пази строго всѣкога, защото се срѣща и прѣдлогътъ *во* да се съединява съ думата, прѣдъ която стои, както е напр. въ случаятъ, когато *во* стои прѣдъ пълната форма отъ винителенъ падежъ на личнитѣ и възратното мѣстоимения: *во́-мене, во́-тебе, во́-него, во́-нас, во́-вас, во́-ними.*

Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ сжществителни нечленувани имена, които служжтъ въ прѣдложението за *обстоятелствени мѣстни* думи и отговарятъ на въпросъ *кѫдѣ?* съединява се, съ тѣхъ и вмѣсто *во* става *в':* а когато въпросътъ не е *гдѣ?* или *кѫдѣ?* а се пита: *въ що?* или *въ какво?* тогава прѣдлогътъ *во* не се съединява съ сжществителното име, и си остава пакъ *во;* напр.: кѣй-ойде Па́вле? — *в' ло́зйе* (сир. въ извѣстното на тебе лозье); во що́-влегле о́вците?—*во ло́зйе* (а не во ни́ва, во ли́вада и др.). Къй го́-клау́ гро́зйето?—*в' ко́шница;* вощо-го́ собрау́ гро́зйето?—*во ко́шница, во кѣрбла, во бо́чка,* и пр.; къй-го кладе гра́от?—*в' гѣрне;* во що-го́-свари граот?—*во гѣрне.* Отъ това прави исключение слѣдующиятъ примѣръ, гдѣто и при съединението си съ името, което прѣдшествува, прѣдлогътъ *во*

си остави пакъ не съкратенъ: кѣ́й-п а д н а ў Н а́ с т е? — *во́ во́да*, но: в о щ о́-п а д н а ў? — во во́да (а не во кал, во снег и пр). Когато прѣдлогътъ *во* стои прѣдъ членувани сжществителни имена и прѣдъ собственни, като не се съединява съ тѣхъ, употрѣбява се безразлично и съкратенъ и не съкратенъ, напр. о́й д о в в' Р е́ с е н и о́й д о в в о Р е с е н; т о й ж и́ в е е т в' Б и́ т о л ь а и т о й ж и́ в е е т в о Б и́ т о л ь а; г о в ѣ́ р л и в в' р е́ к а т а и в о р е к а т а. Само когато има мжчнотия за произнасянѣто, тогава за благозвучие се употрѣбява само *во*, напр. *во дво́рот*, а не в' д в о р о т и пр,

Това двойно употрѣбление на *во* и в' дава поводъ да се мисли, че по-напрѣдъ трѣбва да се е правила нѣкоя разлика въ употрѣблението имъ, както и сега може по нѣкога да се забѣлѣжи, че в' се употрѣбява, когато името отговаря на въпросъ *кждѣ*, като напр.: к ѣ́ й-о й щ? — в' Р е́ с е н; а *во* — когато се говори за нѣщо случившe се вжтрѣ въ мѣстото и кога се пита *гдѣ*, напр. с и́ т е с а с о́ б р а а *во Ре́сен*. Но сега обикновенно вече не правжтъ тая разлика, а говорjтъ *во* и в' безразлично, когато този прѣдлогъ не се съединява съ името, което прѣдшествува.

6 Съединение на съюзитѣ и междуметията съ нѣкои думи.

Съюзитѣ и междуметията не се съединяватъ съ думитѣ, които свързватъ, или между които се поставятъ. Исключаватъ се отъ това правило съюзътъ *и* и междуметието *ле*.

Съюзътъ *и* въ числителнитѣ имена, когато е поставенъ да свързва думитѣ, означающи десетици и единици, съединява се съ тѣхъ и тритѣ, та образуватъ една сложна дума, и за това, когато се случи, щото думата, означающа единицитѣ, да е едносложна или двусложна, ударението минува върху този съюзъ, а двѣтѣ други думи оставатъ безъ ударение, напр.: д в а й с т-и́-д е в е т, г р и е с т-и́-о с о м, ч е т и р е с т-и́-п е т и пр. Сжщо така се съединява съюзътъ *и*, и когато свързва думата п о ў́ (пол) съ нѣкоя друга дума, означающа число или другъ нѣкой прѣдметъ; т р и-и́-л о ў́; с е д о м-и́-п о ў́; д в а и с т и п е т-и́ п о ў́; о к а-и́-п о ў́, ш и н и к-и́-п о ў́; г о д и н а-и́-п о ў́, м е с е ц-и́-п о ў́. Както е въ послѣднитѣ примѣри, думата п о ў́ се присъединява чрѣзъ съюзътъ *и* къмъ такива сжществителни имена, които служатъ като единици за мѣрка, а думитѣ: е́ д е н, а, о сж пропуснжти.

По нѣкога съюзътъ *и* се съединява, когато стои прѣдъ личнитѣ мѣстоимѣния и прѣдъ нѣкои нарѣчия; но особенно се забѣлѣзва това, когато се повтарятъ тѣзи мѣстоимения и нарѣчия едно слѣдъ друго и сж свързани съ този съюзъ, напр.: и́-я с, и́-т и, и́-т о й, и́-т и е (вм. тѣ); и́-н и м и, и́-н ь а; и́-*яс*,

и-ѣи, сме сиромаси; *и-него и-нѣа* и (ги) о́прале (убили) ле́тоска; *и-така* до́йде, ба́рем пора́ботай тро́о; *и-така и-така* къ́йш на́-пазар, барем ку́пи-ми е́дна о́ка соль.

Нѣкои отъ междуметията, като се съединяватъ помежду си, образуватъ сложни думи. Въ такъвъ случай, като се считатъ за една само дума, ударението се поставя въ тѣхъ споредъ общото правило, сир. на третиятъ слогъ отъ краятъ, ако думата е многосложна и на първиятъ и́ слогъ, ако е двусложна или трисложна, напр.: бре́бре, море́море, ехы́хаа, о́ѳлеле, трака́трука, като напр. въ слѣдующата пѣсня:

Трака́-трука Ма́це (дат. пад.) на портата
Да йзлезит Ма́ца на бею — Вардар . . . .

Въ обращенията частицата *ле*, която се притуря къмъ думата, означающа прѣдметътъ, къмъ който е отправено обращението, се счита като слогъ отъ тая дума и влияе върху поставянъето на ударението и́, напр.:

Месечи́но-ле, Ма́ро-ле . . , .
Плани́но-ле, Шар-планино . . . .
Дими́тро-ле, русо́-косо мо́миче . . . .

Вр тѣзи примѣри думитѣ: *Месечи́но-ле, плани́но-ле, Дими́тро-ле* сж измѣнили ударението си, което, ако не би се прибавилъ слогътъ *ле*, би било единъ слогъ по́-напрѣдъ къмъ началото: *месе́чино, пла́нино, Ди́митро.*

* * *

Нашето изложение за ударението въ Рѣсенскиятъ говоръ не би било пълно, ако неспоменемъ слѣдующето:

Въ народнитѣ пѣсни се срѣщатъ понѣкога и такива ударения върху думитѣ, които немогжтъ да се обяснжтъ ни съ едно отъ горѣизложенитѣ правила, или, по́-добрѣ да кажемъ, сж съвсѣмъ противни на тѣзи правила. Въ пѣснитѣ се срѣщатъ съединени по ударение такива думи, които въ говорењето нетрѣбва да бждтъ и немогжтъ да бждтъ никога съединени; а пъкъ сж разединени такива думи, които въ говоритъ, споредъ правилата за ударението, трѣбва да бждтъ съединени. Но на това явление трѣбва да се гледа като на поетическа волность, която се обяснява, споредъ както ще видимъ по́-долу, пакъ чрѣзъ сжщото общо правило за ударенията

Стиховетѣ, както е извѣстно, се дѣлжтъ на стжпки, а стжпкитѣ — на слогове. Всѣки стихъ може да има по двѣ, три, четири и пр. етжпки; а сжщо и всѣка стжпка въ Рѣсенскиятъ говоръ (както, мислж, и въ цѣлото западно-македонско нарѣчие) може да има: два, три, четири, петъ и шестъ слога. И така стжпкитѣ въ стиховетѣ на народнитѣ пѣсни по Рѣсенскиятъ го-

воръ биватъ *двусложни*, *трисложни*, и *многосложни*. Понеже всѣка стѫпка (въ тѣзи народни пѣсни), отъ колкото слога и да състои, се взема като една отдѣлна дума, то всѣка стѫпка има само едно ударение, което, съобразно съ общото правило, бива на първиятъ слогъ на стѫпката, ако тя е двусложна или трисложна и на третиятъ слогъ, считанъ отъ краятъ на стѫпката, ако тя е многосложна. Стѫпката се взема, както казахме, като отдѣлна дума, само съ едно ударение; но тъй като размѣрътъ, съ който е започнѫта пѣсеньта, неможе да се издържи до краятъ изцѣло, по причина, че не се намиратъ думи съ подходяще ударение, то се случва да влизатъ по нѣколко думи въ една стѫпка, или напротивъ — една дума да се раздѣля между двѣ стѫпки. Щомъ единъ пѫтъ по такъвъ начинъ сѫ образувани стѫпкитѣ, ударението въ тѣхъ слѣдва общото правило, а никакъ не се обръща внимание върху частното ударение на всѣка отъ думитѣ, които съставляватъ стѫпката, защото въ стѫпката се гледатъ само слоговетѣ, а не думитѣ. По тая причина се явяватъ поетическитѣ волности въ народнитѣ пѣсни, но тие волности всѣки пѫтъ се подчиняватъ пакъ на общото правило, защото се вематъ като редовно поставени, споредъ него въ стѫпката, която се взема като отдѣлна дума. За обяснение на казаното до тука, ще приведемъ нѣколко примѣри:

Месечи́но-ле | Ма́ро-ле,
Убоо́-вечер | *да́-грееш!*
Многу сва́тои | *ке́-збера,*
Отнеса́м-ке́-и | о́тнеса
Дур на *и́ървено* | *я́боу́ко* . . .

Тая пѣсень, ако не я пѣятъ, а я расказватъ, ще я произнесѫтъ така, както е сега написана. Въ нея има съединени думи, които не трѣбва да се съединяватъ, като: *убоо́-вечер*, вм. у́бо о ве́чер; *да́-грееш*, вм. да гре́еш; *ке́-збера*, вм. ке збе́ра; *отнеса́м-ке-и*, вм. ке и (ги) о́тнесам; а пъкъ думитѣ *и́ървено я́боу́ко* сѫ раздѣлени една отъ друга, когато тѣ трѣбва да бѫдѫтъ съединени по ударение — *и́ървено я́боу́ко* и опрѣдѣлението да нѣма ударение.

Защо сѫ допуснѫти тѣзи неправилности въ ударението, се обяснява твърдѣ лесно, като се погледне на размѣрътъ на самиятъ стихъ. Стихътъ е двустѫпенъ; първата стѫпка е петосложна, а втората е трисложна. Споредъ общото правило, ударението въ първата стѫпка, неможе да бѫде на друго мѣсто, освѣнъ на третиятъ слогъ отъ краятъ, и такова ударение има първата стѫпка на всѣки стихъ. Втората стѫпка на всѣки стихъ, като приложна, трѣбва да има ударение на първиятъ слогъ, затова се явяватъ неправилности като: *ке́-збера*, *да́-грееш*.

Или напр. въ слѣдующата пѣсень:

Течи́т-вода | сту́дена
Низ стре́д-село | Вѣ́рбяни,
Що но́сеще | во́дата
До три́-върби | ки́тени;
На вѣ́рбите | имаще
До три́-одра | ща́рени,
На о́дрои | се́деа
До три́-млади | *те́рдзии* . . . .

Има неправилно ударение само въ първата стѫпка на първиятъ стихъ *течи́т-вода*, вм. те́чит во́да, но и тая волность е допуснѫта, за да се спази размѣрътъ и ударението въ стѫпката, тъй като двѣтѣ думи *течи́т* и *во́да* не се вематъ въ стѫпката като отдѣлни думи вече и не се обръща внимание върху ударението, което сѫ имали, когато сѫ биле отдѣлни самостоятелни думи, а се вематъ тука, като слогове на една сложна дума.

Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че всички неправилности въ ударенията, които се срѣщатъ изъ народнитѣ пѣсни, сѫ отъ подобенъ родъ; и така трѣбва да се обясняватъ. Щомъ се срѣщне нѣкое ударение, което неможе да се обясни съ обикновеннитѣ правила за ударенията, трѣбва да се обърне внимание върху цезурата на стихътъ, да се види отъ колко стѫпки състои и отъ колко слога състои стѫпката, гдѣто се срѣща неправилното ударение, и тогава ще се види, защо е така поставено то.

Въ на́й-добрѣ съставенитѣ народни пѣсни се срѣщатъ твърдѣ малко произволни съединения на думи и неправилни ударения, а по́-вечето думи сѫ подбрани така, щото ударението въ стѫпката пада естественно и споредъ правилата на надлежниятъ слогъ отъ краятъ, напр.:

А от гро́зйето | цървено́-вино | пра́еше,
От коми́нките | льута-ра́йкия | ва́реше . . . .

Но при всичко това, твърдѣ нарѣдко може да се намѣри народна пѣсня, гдѣто размѣрътъ да е запазенъ изцѣло до краятъ безъ да е употрѣбено нѣкадѣ неправилно ударение.

1892 г.

Знаменититѣ европейски писатели и поети на български языкъ.*)

. . . . . Но да оставимъ шегитѣ на страна. Какво ме питашъ ти?

— „Какъ може да се снабди българската читающа публика съ европейскитѣ писатели и поети на български языкъ?“ — Отговарямъ ти чисто и просто — **никакъ**. Не е възможно да се постигне това, което искашъ ти, което бихъ желалъ азъ, както и всѣки искренъ патриотъ, националистъ българинъ. Това е много скърбно за насъ, но то е цѣла истина, то е толкова вѣрно, щото е слѣпъ, който го не вижда. И не само сега е не възможно, а даже, споредъ моето мнѣние, и слѣдъ 60—70 години едва ли ще да бѫде възможно, ако бѫде честита България до тогава да сѫществува като самостоятелна национална единица. Сега ти имашъ право да ме попиташъ: защо? Причинитѣ сѫ много и не се завземамъ да ти ги изброѭ всичкитѣ, но само двѣ или три отъ тѣхъ сѫ достатъчни да ти покажатъ нагледно невъзможностьта и непостижимостьта на това, което ти искашъ.

Най-главната и сѫщественна прѣчка е численностьта на нашиятъ народъ. Всичкитѣ почти малки европейски народи сѫ осѫдени, ако и въ по-малка степень, на сѫщата оскѫдность въ литературно отношение, както и ние. Всѣкой отъ тѣзи малки народи има прѣдъ себе си нѣкой другъ отъ голѣмитѣ язици, съ който се ползува. Българинъ образованъ само съ български языкъ—е невъзможенъ. Който иска да бѫде образованъ человѣкъ, да се ползува съ богатствата на всесвѣтската литература, ако е българинъ, освѣнъ българскиятъ языкъ, трѣбва да знае единъ отъ езицитѣ: руски, нѣмски, французски, или английски. Само въ такъвъ случай ще може да се ползува, само въ такъвъ случай ще му бѫдѫтъ достѫпни знаменититѣ европейски поети и писатдли. Въ противенъ случай, той може да прочете нѣколко откѫслеци въ христоматиитѣ, нѣкои отдѣлни съчинения на отдѣлни автори, случайно прѣведени на лошъ тарабарски языкъ и нѣколко брошурки отъ по 50—60 страници за общото съдържание на извѣстни съчинения, а друго не. По тази причина съвѣтвай своитѣ ученици да се занимаватъ сериозно съ изучваньето на руския или французкия языкъ, ако искатъ съ врѣме да станѫтъ умни, начетени и даже учени хора.

Ако славянитѣ сѫ послѣдното между образованитѣ европейски племена, то българитѣ сѫ най-послѣдното отъ славянскитѣ племена и по образование и по много други нѣща, а особенно по своята литература. Причината на това не е само, че

*) Това е 2|3 отъ едно писмо, което Китанчевъ писалъ Божилъ Райкову изъ Хасковскиятъ затворъ. Нарочно го печатимъ тукъ, зашото мислимъ, че въ тоя отдѣлъ по-съотвѣтствува.

Ю. И.

най-късно сме се отървали отъ турцитѣ, а още и въ това, че сме най-малочисленниятъ и най-селащкия отъ всички други славянски и не славянски народи. Като казвамъ тука малочисленъ, азъ имамъ прѣдъ видъ читающата публика, както и условията за нейното развитие и умножаванье. Даже онѣзи народи, които на гледъ и даже по число сж по-малки отъ насъ, иматъ несравненно по-голѣмо число градско население, а читающата публика по селата иматъ такава, щото дай Боже ние да ги достигнемъ слѣдъ 50—60 години. България брой 3 мил. и 300 хил. жители, но чисти българп нѣма цѣли $2^1/_2$ мил. Вънъ отъ тѣзи $2^1/_2$ мил. нѣма български народъ за книгата, която се издава тука, защото въ Турция не я пропущатъ, въ Сърбия хичъ, а българитѣ въ Сърбия, Влашко и Руссия вече не се българи, нито се интересуватъ отъ българска книга. Сравни съ това гърцитѣ и ще видишъ, че освѣнъ всичкитѣ 2 мил. отъ Еллада, но още около $1^1/_2$—2 мил. и по-вече въ островитѣ, въ Европейска и Азиятска Турция и даже въ Египетъ четжтъ свободно гърцката книга. Ами ако вземешъ процентътъ на търговцитѣ и занаятчиитѣ въ сравнение съ селянитѣ? Ами ако вземешъ тѣхната читающа публика въ сравнение съ нашата? — Гдѣ сме ние?! Ами зеръ власитѣ съ своитѣ 7—8 мил. и съ голѣмото си градско население сж подолу; ами сърбо-хърватитѣ? Та що най-послѣ? Даже словацитѣ, словенцитѣ, галицийскитѣ рутенци сж по-вече отъ насъ по число, а главно и по читающата публика. Ако не друго, всичкитѣ други европейски народи, както протестанскитѣ, тъй и католическитѣ, иматъ въ всѣко село по единъ постояненъ читатель въ лицето на селскиятъ попъ, който винаги се интересува съ народната литература и купува книги, жертвува за спомоществования и пр. Ето защо даже литературитѣ на словенцитѣ, словацитѣ и малоруситѣ сж по-богати отъ нашата. И до когато България остане въ сегашнитѣ си политически граници, до тогава не ще можемъ да надминемъ въ литературно отношение други народъ въ Европа, освѣнъ арнаутитѣ. По тази причина и всички онѣзи, които искатъ да си остане България тъй, както е сега, безъ да се распростре въ своитѣ етнографически граници, съзнателно искатъ да бжде тя не държава и народность, а само провинция.....

При казаното до тука притури още това, че повечето други малки народи, като власитѣ, хърватитѣ, словинцитѣ и др., освѣнъ просвѣтено духовенство, освѣнъ свѣсни учители, иматъ и достатъчно число аристократи. Ти знаешъ моитѣ мнѣния и убѣждения за духовенството и аристократията, но въ това отношение тѣ не могжтъ да не се вематъ като благоприятствующи за развитието на литературата фактори, — поне за повечето родове литература, освѣнъ извѣстни исторически и политико-социални съчинения, безъ които, ако и малко щърба, но все пакъ може да бжде богата книжнината на еднъ народъ, като напр. русската.

Ами у насъ? Я прѣсмѣтни колко души съставляватъ нашата читающа публика и колко пъкъ отъ тѣзи, които сегисъ-тогисъ пообичватъ да попрочетѫтъ нѣщо, ще си купѫтъ книги? Слава Богу, има и у насъ въ послѣдно врѣме една новоиспечена бюрократическа аристокрация (впрочемъ самитѣ имъ прозвища показватъ достатъчно благородството на тѣхното происхождение, при всичко че сѫ навирили носоветѣ си двѣ педи на горѣ: Свинаровъ, Коняровъ, Биволаровъ, Овчаровъ, Козаровъ, Фурнаджиевъ и пр. и пр.), но вѣрвашъ ли ти, че тѣ ще ти купѫтъ книга да четѫтъ? Та най-послѣ обърни се около себе си и виждъ: мнозина ли учители даже въ гимназиитѣ ще намѣришъ, които да сѫ си купили даже най-необходимитѣ рѫководства по прѣдметътъ, който прѣподаватъ? А нѣма ли да намѣришъ и такива, които нѣматъ у себе си и учебникътъ, по който прѣподаватъ? Сѫщо погледни и къмъ чиновницитѣ — едничката наша интелигенция, на която чѣкатъ книжаритѣ — може ли да се намѣрѫтъ мнозина, които да иматъ свои книги за четенье и да съставляватъ нѣщо като своя библиотека?

Но за голѣмо наше нещастие, отъ читающата наша публика трѣбва да исключимъ, като не наша, като чужда, една твърдѣ голѣма часть отъ най-интелигентнитѣ наши мѫжье, които се интересуватъ съ четенье и то за това, защото тѣ сѫ въспитани вънъ отъ България, знаѫтъ добрѣ по единъ страненъ языкъ и четѫтъ на този языкъ, като прѣдпочитатъ да си купуватъ и книги на чуждиятъ языкъ. И кой може да ги осѫжда за това? Азъ съмъ единиятъ, който никога нѣма да се съгласѫ да дамъ петъ пари за българскиятъ прѣводъ на Илияда отъ Велева, когато имамъ възможность да се наслаждавамъ съ прѣкрасниятъ руски прѣводъ на Гнѣдича. И защо пъкъ да чета прѣводътъ, когато могѫ да се ползувамъ отъ оригиналътъ? Ще кажешъ, отъ патриотизмъ! да, но колцина сѫ тѣзи, които ще даджтъ по 10—12 лева и повече за една книга, само за да поддържатъ българската литература? То бѣше вече този патриотизмъ: той се минѫ още прѣди 20—30 години и само въ тогавашнитѣ български книги ще срѣщнемъ, напр. слѣдующето: „Мусикословеснѣйший г. Авксентия за братанца своего кир Іованча и за сестриница своего кир Павла и за словеноболгарской училища — 3“. Това е куриозъ и не ще се вече срѣщне. Отъ патриотизмъ цървули днесъ хората не носѫтъ, само защото биле българско издѣлие!

Подиръ всичко казано, направи една тънка смѣтка казанлъшка и ще видишъ колко книги ще можешъ да продадешъ въ България отъ едно сериозно съчинение, било прѣводно, било оригинално. Прѣсмѣтни, колко трѣбва да се похарчи, до като се напечати съчинението, до като се распрати по книжарници, спомоществователи и приятели, а не забравяй при това да прѣсмѣтнешъ още, като въ колко врѣме ще можешъ да съберешъ

исхарченитѣ пари, та тогава ела да говоримъ за снабдяванье съ поети и писатели. Не виждашъ ли, че у насъ простъ вѣстникъ партизански, съ който се занимаватъ всички, или просто периодическо издание, та пакъ безъ субсидия не боже помози? Но що казвамъ азъ? — даже учебникъ ако не е одобренъ и прѣпоржчанъ, а често субсидиранъ и наложенъ, пакъ не може да се распродаде! Това ти и самъ съзнавашъ, за това въ писмото си казвашъ: „Азъ мислѫ, че най-мѫчното е да се намѣри издатель. Ние сме хора сиромаси; можемъ да прѣведемъ, но не и да го напечатаме на свои разноски“. Това е съвършенно вѣрно, но знаешъ ли на какво прилича? — То прилича на онзи вашъ сиромахъ котленецъ, който се тъкмелъ да иде на хаджилжкъ и всичко друго си билъ приготвилъ, а само за пари се измайвалъ. Имало, казващъ тамъ, единъ младъ книжаръ, който се наемалъ да издава книгитѣ. Азъ съвсѣмъ не вѣрвамъ, че той ще успѣе, даже го съжалявамъ, че ще пропадне, ако дѣйствително ти го увлѣчешъ да се задълбочи въ това прѣдприятие. Той ще може да издаде една, най-много двѣ книги, подиръ което ще трѣбва да го чѣкате двѣ-три години, до като дойде на себе си, за да издаде слѣдующиятъ номеръ и то, ако се случи да има добъръ успѣхъ. За такова дѣло до нѣкждѣ добъръ, или по-добрѣ най-добриятъ издателъ е само Дановъ, но той е хитръ и съ куче въ чувалъ не влиза, а пъкъ за патриотически цѣли въ книжната търговия едва ли ще иска да слуша; той тази пѣсенъ не обича и, разбира се, има право.

Освѣнъ това ти съвсѣмъ самонадѣянно се отнасящъ и къмъ силитѣ на прѣводачитѣ. Ти казвашъ че ще помолишъ Тодора и нѣкои учители, послѣ ти, азъ и ще прѣвеждаме. . . Какво? — европейскитѣ знаменити поети! Вѣрвашъ ли това, което говоришъ, или лафъ олсунъ, та веръ биръ лула тютюнъ. Ти опиталъ ли си се да прѣвождашъ стихове? Знаешъ ли, чезнаменити поети сж прѣвождали други поети и пакъ съвсѣмъ нарѣдко сж сполучвали? Знаешъ ли, че за тѣхъ сжщо се повтаряли пословицата: tradutore — tradditore? Когато за тѣхъ е било така, като сж прѣвождали на языкъ напълно обработенъ, какъвъ ще бжде нашиятъ прѣводъ? Или: ухапа ме една бълха, отидохъ на долна махла? Поетътъ пакъ поетъ би трѣбвало да го прѣвожда, и не само стиховетѣ, а ако е възможно и прозата. А ние съ тебе и съ Василева какви поети сме? Я опитай се да прѣведешъ само едно стихотворение отъ Пушкина, та ще видишъ колко врѣме ще изгубимъ и какво ще излѣзе.

Впрочемъ не казвамъ, че нѣма вече никаква възможность да се постигне идеалътъ, който те блазни тебе, както и мнозина други, но тука трѣбва падишахжнъ куветийленъ да стане работата, сир. пакъ брашняниятъ чувалъ да се туша, пакъ въ хазната да се бърка и то безъ надежда за възвръщанье на взетото, обаче тогава пакъ не би имало съвсѣмъ никаква гаранция

за доброкачественността и достойството на прѣводитѣ. Има и друго срѣдство все тъй леснопостижимо и все тъй вѣроятно за испълнение, а то е — да речѫтъ Евлоги Георгиевъ и Шоповъ, двамата заедно, да завѣщаѭтъ всичкото си имание, всичкитѣ си 40—50 милиона лева, съ условие да се прѣведѫтъ и напечататъ на български языкъ по-знаменититѣ писатели и съчинения на свѣтътъ или поне европейскитѣ (което впрочемъ въ сѫщность е все едно). Виждъ, тогава вѣрвамъ, че може да се снабди читающата българска публика съ знаменититѣ европейски поети и писатели, но и то пакъ, ако не се бърза твърдѣ много съ прѣвожданьето, защото ще излѣзе съвсѣмъ кьопаво. Въ това отношение само 4—5 милиона, дадени подъ распорѣжданьето на една добрѣ съставена коммисия, много нѣщо би извършили. Но гдѣ да се намѣрѭтъ тѣзи милиони? Кой ще си даде даромъ милионитѣ на българитѣ? — Никой. Наистина Евлоги Георгиевъ слушаше се напрѣдъ, че искалъ да подари милиони за построяванъето и поддържанъето на единъ университетъ въ София. Да има нѣкой да го убѣди да остави да се исхарчѫтъ за издаванье на книги 3—4 милиона—по-хубаво би било; защото за университетъ и самото Народно Събрание може да отпусне пари, но за издаванье на книги въ такива грамадни размѣри — никога. Обаче всичко това, което ти пишѫ тукъ, сѫ такива сѫщо мечтания, кавито и твоитѣ.

Като ти написахъ това до тука, не трѣбва да мислишъ, че съвсѣмъ не одобрявамъ твоята мисъль; напротивъ, азъ я намирамъ за много добра и ви съвѣтвамъ да почнете издаванъето на двѣ-три книги. Една само да можешъ да издадешъ, все е кяръ. Ако изберете нѣкое малко съчинение отъ 2-3 до 4-5 коли, ще можете да издадете на година 2-3 такива съчинения; ако ли изберете по-голѣмо, не ще можете да издадете повече отъ едно. Но въ всѣки случай, по-добрѣ едно или двѣ, отъ колкото хичъ. Ти знаешъ, че даже отъ нашето Киевско въодушевление все излѣзе единъ малъкъ плодъ—твоятъ прѣводъ за Американскитѣ патриоти. Дай боже и сегашното да не остане безполезно. Само не си задавай цѣли такива, които не сѫ постижими, а гледай по-скромничко. Даже най-добрѣ би било да издадете цѣлото събрание на съчиненията на единъ авторъ, отъ колкото 2-3 разни книги отъ разни автори.

Домързѣ ме вече да ти пишѫ, а много нѣща бихъ искалъ още да ти искажѫ. Ако не те мързи и ако има нѣщо да ми възразяващъ срѣщу написаното, можешъ да ми пишешъ. Азъ на драго сърдце ще четѫ твоето писмо. Блазѣ ти, че вѣрвашъ още по младежки въ много нѣща! . . . Дѣйствително блаженни вѣрующи. . .

1893 г.

Сервантесъ и неговия Донъ-Кихотъ *)

(По статиитѣ на Dumas, Ninord и В. Карелинъ).

Ни една книга толкова не се е прославила, ни единъ романъ не е спечелилъ такава гръмлива извѣстность и такава всемирна популярность, както Донъ-Кихотъ на Мигуела Сервантеса. Но нека допълнемъ казаното: на всѣка стѫпка и отъ всички слушаме името отъ героя на това безсмъртно произведение, но мнозина ли ще се намѣрѫтъ у насъ, които да сѫ чели Донъ-Кихота и още повече — такива, които да знаѫтъ нѣщо за сѫдбата на самия авторъ? А едва ли има друга книга, която да се е печатала толкова често, да се е прѣвождала на толкова чужду езици, и другъ авторъ, който да се е удостоилъ съ толкова биографии. Задъ мършавиятъ ликъ на героя, който е станалъ типъ, проглежда мощната фигура на самия авторъ. Нека се яви прѣдъ насъ за минута той, прѣди да почне да повѣствува за живота и дѣянията на Донъ-Кихота, дворянинътъ отъ Ламанча.

Често се говори, че историята на великитѣ писатели е сѫщеврѣменно и история и на тѣхнитѣ произведения. Въобще, нѣма нищо по-вѣрно отъ това: повечето отъ писателитѣ на нова Европа сѫ отпечатали цѣлия си животъ въ паметницитѣ на своя геній, които сѫ оставили слѣдъ себе си, и интересътъ на тѣхнитѣ биографии се ражда изключително отъ славата на произведенията имъ. Но не е така съ писателитѣ, които сѫ прославили Испания въ великия вѣкъ на нейната литература. Всичкитѣ прѣди да посвѣтѫтъ живота си на книжнината, живѣли сѫ животъ дѣятеленъ; всичкитѣ, прѣди да земѫтъ перото, сѫ въртѣли сабя; всички, въ първата половина на своя животъ, сѫ зимали участие въ онова движение, което увличало тѣхнитѣ сѫотечественици по бойнитѣ полета на Европа и Африка, или незнайнитѣ краища на Новия свѣтъ, открить прѣди нѣколко десетини години. Този животъ на испанскитѣ писатели, пъленъ съ въодушевление, а по нѣкога и съ приключения, дава още по-голѣма привлѣкателность на тѣхното животоописание: човѣкъ се интересува за самия авторъ. Такова е поне впечатлението, което добиваме, когато четемъ биографията на Лопе или Калдерона и др. Надѣваме се, че сѫщото впечатление и сѫщото чувство ще изпита и читательтъ, като прочете живота на Сервантеса, който ще се опитаме да изложимъ тука накратко.

Отъ когато Донъ-Кихотъ направи безсмъртно името на Сервантеса, въ Испания съ голѣмо любопитство сѫ търсили да узнаѫтъ, кои сѫ били прадѣдитѣ на този знаменитъ авторъ.

*)Настоящата статия на Китанчевъ е била прѣдназначена да се тури на чело на негова прѣводъ на *Д. Кихота*, но понеже и безъ туй излѣзълъ твърдѣ голѣмъ, романътъ останѫлъ безъ всѣки етюдъ върху него и неговия авторъ.

Сега се знае, че Сервантесъ происхожда отъ единъ старъ дворянски родъ въ Австрия, който много отдавна дошълъ и се установилъ въ Кастилия. Въ XIII в. мнозина рицари отъ този родъ сж придружавали царь Фердинанда при завоюванието на Баеза и Севилля и, споредъ тогавашния обичай, взели извѣстенъ дѣлъ при распрѣдѣлянието на завоюваната земя. По-кжсно, името на Сервантесовци се срѣща между завоевателитѣ на новия свѣтъ. Кастилския клонъ отъ този родъ, който чрѣзъ бракъ билъ се сродилъ съ дома Саведра, почнжлъ вече отъ началото на XVI-й в. да изгубва прѣжния си блѣсъкъ и могжщество. Прѣзъ онова врѣме се споменува нѣкой си Жуанъ Сервантесъ, който е билъ *корехидоръ**) въ Осуна и съ своитѣ добри качества спечелилъ любовьта и почитанието на тамошнитѣ жители. Този донъ Жуанъ ималъ синъ, Родиго Сервантесъ, който се оженилъ около 1540 година за донна Леонарда де Кортинасъ, жена отъ благородно произхождение, отъ която ималъ четири дѣца: напрѣдъ двѣ дъщери, Андрея и Луиза и послѣ двама синове, Родриго и Мигуелъ. Този послѣдния, който съединява знаменитостьта на рода съ величието на гения, е героятъ на нашия разказъ.

Родителитѣ на Мигуелъ Сервантесъ-де Саведра, людье небогати, живѣли близо до Мадридъ, въ градеца Алкала-де-Хенаресъ, когато той се родилъ въ началото на Окт. 1547 год. Той е билъ кръстенъ на 9-й Окт. сжщата година въ енорийското училище на Санта-Мария-ла-Майоръ. Това сега е доказано съ най-добри свидѣтелства; така щото за напрѣдъ не трѣбва да се отдава никаква важность на претенциитѣ на Мадридъ, Севилля, Толедо, Люсена, Есквивиаръ и Алказаръ-де-Санъ-Жуанъ, които оспорявихж до сега на Алкала честьта, че е дала на Испания едного отъ най-славнитѣ ѝ синове.

Годинитѣ на дѣтството и първата младость на Сервантеса сж покрити за насъ съ мракъ и даже разнообразнитѣ загатвания, които срѣщаме тукъ-тамъ изъ съчиненията му, малко спомагатъ за разсѣванье на този мракъ. Обаче, отъ нѣкои негови упоминания се вижда, че още отъ най-млади години той е ималъ такъвъ вкусъ, такава страсть къмъ четенье, щото съ жадно любопитство е събиралъ по улицитѣ, изъ калта, всѣки кжсъ печатана хартия и четелъ съ такъво внимание, като да е било нѣкое високо литературно произведение. Освѣнъ това, ние знаеме, пакъ по негово признание, че когато билъ на 10—12 години, той е видѣлъ на сцената заменития Лопе де-Руеда, чийто талантъ, като актьоръ и като поетъ, го поразилъ: даже въ края на своя животъ той е обичалъ да си припомнюва разнитѣ роли, въ които го билъ виждалъ и да декламира наизустъ цѣли откжслеци отъ нѣкои испански комедии, които бѣхж останжли въ паметьта му вече отъ половинъ вѣкъ.

---

*) Първъ чиновникъ по правосждието въ единъ градъ.

Споредъ най-вѣроятни прѣдположения, Сервантесъ трѣбва да е получилъ първоначалното си образование въ родното си мѣсто Алкала. Алкалския университетъ, който билъ основанъ нѣщо прѣди 50 години, се ползувалъ въ онова врѣме съ голѣма извѣстность и Сервантесъ израстнѫлъ въ тая духовна атмосфера, постѫпилъ по-послѣ въ Саламанския университетъ, за да довърши тамъ висшето си образование. Въ този университетъ той изучилъ правнитѣ науки, но като любимъ неговъ прѣдмѣтъ и тамъ била летературата. Като стоялъ двѣ години въ Саламанка, той ималъ възможность и свободно врѣме да наблюдава на самото мѣсто университетскитѣ нрава, които сетнѣ тъй добрѣ е рисувалъ въ нѣкои отъ своитѣ произведения.

Сервантесъ въ това врѣме се намѣрвалъ подъ рѫководството на едного отъ своитѣ учители, отличенъ хуманистъ, на име Жуанъ Лопе-де-Хойосъ, съ когото скоро се сближилъ, като му внушилъ голѣма любовь и почетъ къмъ себе си. По случай смъртьта на царицата Елисавета Валуа, прославена отъ Шилдера въ неговия „Донъ-Карлосъ“, Жуанъ Лопе билъ натоваренъ отъ Мадридскиятъ градски съвѣтъ да състави нѣкакви алегории и девизи, които трѣбвало да украсяватъ мавзолея на царицата и да издаде единъ томъ стихотворения. Понѣже врѣмето било кѫсо, то добриятъ хуманистъ се обърнѫлъ за помощь къмъ най-добритѣ си ученици и въ отчета, който обнародвалъ за болѣстьта, смъртьта и погрѣбението на царицата, споменува, че нѣкои отъ най-добритѣ стихотворения сѫ произведения на младия Мигуелъ Сервантесъ, когото на нѣкои мѣста нарича *свой драгъ и многолюбимъ ученикъ*. По такъвъ начинъ Сервантесъ излѣзълъ най-напрѣдъ на книжовното поле и макаръ въ първитѣ му произведения не се забѣлѣзва нѣкакъвъ особенно силенъ талантъ, все пакъ, важния за него отзивъ на Лопе и обстоятелството, че една отъ неговитѣ елегии е била издадена отъ името на цѣлата школа, доказватъ съ каква почесть се е ползувалъ той между учителитѣ и другаритѣ си студенти.

Насърдченъ отъ този първъ успѣхъ, Сервантесъ отива въ Мадригъ, гдѣто въ това врѣме билъ повиканъ и неговиятъ учитель, за да заеме една вакантна катедра въ колегията на този градъ. Тамъ той всецѣло се прѣдалъ на литературата. Виждаме го да съчинява една малка *пастирска* поема, която сега е изгубена, а сѫщо и разни сонети и романси, които е постигнѫла сѫщата сѫдба, както и поемата.

По случай смъртьта на Елисавета, както и на дѣтето Донъ Карлоса (чиято таинственна смърть се случила два мѣсеца прѣди не по-малко тайнственната смърть на царицата), папата, Пий V, испроводилъ едного отъ римскитѣ прелати, който билъ натоваренъ да прѣдаде на абсолютния монархъ неговитѣ съболезнования за тази двойна загуба. Този пратеникъ въ сѫщото врѣме е ималъ, споредъ както прѣдполагатъ, тайни инструкции, да се

оплаче срѣщу нѣкои дѣйствия на царскитѣ намѣстници въ Миланската область, отъ които била нѣщо недоволна черковната юрисдикция. Подобна миссия не можела да бжде приятна на Филипа II-й, който не поискалъ да слуша никакво ходатайство въ полза на собственния си синъ, и който, колкото и да бѣше набоженъ, ревниво охранявалъ своитѣ царски права противъ домогванията на римския дворъ въ своитѣ Италиянски държави. Заради това, пратеникътъ билъ доста злѣ приетъ при двора и малко подиръ пристиганьето му испроводени му били паспортитѣ, съ заповѣдь незабавно да се завърне въ Италия. Но въ краткото си прѣстояванье въ Мадридъ той успѣлъ да се запознае съ най-отличнитѣ мжжье въ столицата и съ младитѣ людье, които подавали добри надѣжди за въ бжджще и които той твърдѣ приятелски поканвалъ да ги гощава у себе си, водилъ на расходка въ своя екипажъ и обичалъ да се разговоря за разни въпроси по политиката, науката и поезията. Между младитѣ испански литератори прелатътъ особно внимание обърнжлъ върху Сервантеса: той се заинтересовалъ за него и въ минутата на тръгваньето си, го взелъ съ себе си, като домашенъ слуга (camarero). Тука му е мѣстото да припомнимъ, че въ XVI и XVII в. въ Испания, както въ Франция и Италия, този видъ слугуванье не било нѣщо унизително, а се считало за почтено и че за единъ бѣденъ младежь това е било най-сигурното срѣдство, да достигне до високо положение въ Черквата,

Придруженъ отъ своя camarero, Кардиналъ Аквавива тръгнжлъ да пжтува прѣзъ Валенция и Каталония. Мисли се, че той се е възползувалъ отъ случая, за да посѣти южнитѣ провинции на Франция. Особенното познаванье на тази страна, което е показалъ Сервантесъ въ първото си произведение, което обнародвалъ слѣдъ възвръщаньето си къмъ литературенъ животъ, струва ни се, подвърдява това мнѣние.

Въ Римъ Сервантесъ се възхищавалъ отъ паметницитѣ на вѣчния градъ. Може да се намѣри и въ неговия безсмъртенъ романъ свидѣтелство за живото впечатлѣние, което сж произвели толковато отлични художествени произведения върху неговия духъ, надаренъ съ такава способностъ да разбира и да чувствува всичко велико. Но слѣдъ 12 или 15 мѣсеца, прѣкарани на служба у кардинала, било по причина, че не му се понравилъ покровителътъ му, било че му е омръзнжлъ монотонниятъ животъ, който прѣкарвалъ при него или пъкъ най-послѣ, защото, въпрѣки своитѣ религиозни чувства той е видѣлъ, че нѣма никаква наклонность къмъ черковната служба, той хвърлилъ расото и се записалъ въ испанскитѣ войски, които се намирали въ Италия.

Минутата била благоприятна: звукътъ на оржжията и военниятъ зовъ пълнѣли всичкитѣ италиянски градове; Дориитѣ въоржжавали своитѣ галери въ генуезскитѣ верфи, а на римскитѣ

площади испански офицери правѣли прѣгледъ на войскитѣ. Една силна распря се бѣше повдигнѫла между венециянската република и султана Селима II за островъ Кипръ, а папата се обръщаше съ молби и писмени напомнювания къмъ християнскитѣ господари, като ги подбуждаше да споспѣшатъ за побѣдата на кръста надъ мухамеданския полумѣсецъ и дѣйствително една часть отъ християнството се въоржжило срѣщу отоманското могѫщество. Из олени отъ венецианцитѣ, Филипъ II и папата направихѫ съ тая република съюзътъ, извѣстенъ подъ името *свещенна лига*. Споредъ условията на договора, подписанъ на 20-й Май 1571 год. Донъ-Жуанъ Австрийски, незаконния синъ на Карла V и братъ на Филипа II, прославенъ вече въ войната на Алпуяра, дѣто той потушилъ възстанието на морискитѣ (маврите), билъ назначенъ за главнокомандующъ на всичкитѣ съюзни войски. Донъ-Жуанъ Австрийски отишълъ да вземе отъ Генуа испанскитѣ галери, които го чакали и отъ тамъ, безъ да се бави, тръгнѫлъ за Мессинското пристанище, което било означено като сборно мѣсто на съюзнитѣ флоти. Слѣдъ като избавилъ Корфу, донъ Жуанъ почнѫлъ да прѣслѣдва непиятелската флота и я открилъ на 7 Октомврий сутриньта, при входътъ на Лепантския заливъ. Останѫлото е извѣстно: името на Лепанто ни напомня оная паметна побѣда, въ която за винаги биде унищожена морската сила на турцитѣ.

Увлеченъ отъ войнственното настроение на врѣмето си, Севатесъ бѣше постѫпилъ въ испанската войска на двайсетъ и третата си година, за да се бори срѣщу непримиримия врагъ на християнството и особенно на своето отечество. Той се записалъ въ отряда на Диего-де-Урбина, знаменитъ боецъ отъ Гвадалаяри и заедно съ този отрядъ стоялъ отъ начало въ Неаполъ. Скоро обаче му се прѣдставилъ случай да се отличи. Отрядътъ, въ който се намиралъ Сервантесъ, завзелъ военниятъ корабъ *Ла-Маркѣза* и заедно съ всичката флота, тръгнѫлъ отъ Мессинското пристанище за Корфу и послѣ за Лепанто.

Въ деня на Лепанската битка Сервантесъ лѣжалъ боленъ отъ силна треска, която вѣроятно си бѣше спечелилъ въ своитѣ расходки по околноститѣ на Римъ. Като чува, че битката се почва, той скача и се хвърля на кувертата на кораба. Неговиятъ капитанъ, славниятъ донъ Диего де-Урбанъ, както и неговитѣ другари, като сѫ знаяли въ какво положение се намира, искатъ да го задържѫтъ да стои между двата поста на кораба, но той отблъсва тѣхнитѣ съвѣти; той моли, напротивъ, донъ Диега да го назначи на най-опасния постъ. По неговитѣ настоятелни молби, донъ Диего го помѣстилъ съ други дванайсетъ души избрани войници при една лодка, на поста на храбритѣ. Каква трѣбва да е била радоста на Сервантеса, когато е видѣлъ, че битката се почва отъ крилото на Барбариго, отъ което е съставлявала часть и галерата *Ла-Маркѣза*, на която се намиралъ той! Как-

во неисказанно щастие трѣбва да е испълнило тази героическа душа, когато Ла-Марквеза се е ударила съ адмиралския корабъ отъ Александрия! . . . . . Марквеза била отъ числото на ония кораби, които сж се отличили най-много прѣзъ този денъ. Войницитѣ ѝ избили 500 турци заедно съ команданта имъ и прѣвзели царското знаме на Египетъ. Наистина, че и едно толѣмо число отъ войницитѣ на Урбина погинахж въ това ожесточено сблъскванье. Вэрѣдъ прѣстрѣлката Сервантесъ получилъ тѣзи рани: двѣ въ гърдитѣ и една въ лѣвата ржка, която останжла саката за прѣзъ цѣлия му животъ, но оставала му другата ржка здрава, за да покаже на потомсвото, колко се гордѣялъ, че е взелъ участие, ако и като тъменъ войникъ въ тази славна битка и че носи на тѣлото си слѣди отъ храбростьта, която показалъ. Сервантесъ е казвалъ, че като е изгубилъ ржката си, той пакъ не е заплатилъ твърдѣ голѣма цѣна за този славенъ въ историята на християнството денъ, когато турската флота е била изгонена отъ Срѣдиземно море. „Своята рана“, казва той въ прѣдговора къмъ II ч. отъ *Донъ-Кихотъ*, въ отговоръ на единъ низъкъ клеветникъ, който му нанесълъ обида зарадъ неговата строшена ржка, „своята рана азъ съмъ получилъ въ едно отъ най-блѣскавитѣ дѣла на минжлитѣ и бждщитѣ вѣкове . . . Азъ прѣдпочитамъ да я имамъ и да я пазиж заедно съ спомена, че съмъ се намѣрилъ на мѣстото да участвувамъ въ тази удивителна и ужасна битка, отъ колкото да се виждамъ живъ, здравъ и цѣлъ, но подъ условието да не съмъ присжтствувалъ тамъ . . . . Рѣскитѣ и бѣлѣзитѣ отъ рани на храбритѣ сж като звѣзди, които водѣтъ другитѣ къмъ небето на честьта!“

При всичкитѣ благородни чувства, които одушевлявали Сарвантеса, пакъ ранитѣ му, получени въ врѣме на болѣстно състояние, били доста опасни. Неговитѣ биографи ни расправятъ, че той пролѣжалъ цѣли шестъ мѣсеца въ болницата въ Месина, гдѣто се бѣше оттеглила християнската флота слѣдъ побѣдата. Прѣзъ врѣмето, когато Сервантесъ лѣжалъ въ болницата, донъ Жуанъ Австрийски, който прилѣжно посѣщавалъ раненитѣ, се обрщалъ къмъ него, казватъ, съ голѣмо внимание и когато, слѣдъ дълговрѣменно лѣкуванье, той можалъ да почне службата си, билъ записанъ пакъ въ войската, а главнокомандующиятъ като го похвалилъ лично, заповѣдалъ да му даватъ по-голѣма мѣсечна заплата. На слѣлующата пролѣтъ го виждаме пакъ покрай брѣговетѣ на Гърция въ отряда на Фигуероа — най-важниятъ отрядъ отъ цѣлата войска; виждаме го прѣдъ Модонъ и при щурма на Наваринъ.

Въ послѣдующитѣ години Сервантесъ е участвувалъ още въ много битки, а особенно въ славната експедиция срѣщу Тунисъ. За нещастие, нѣмаме точни свѣдения за неговитѣ лични подвизи въ тѣзи различни сражения, но изобщо може да се утвърждава, че той се водилъ храбро и е спечелилъ нови права

за високата почетъ, която е умѣлъ да вдъхне на своитѣ началници къмъ своята личность. И тъй като флотата се връщала да зимува въ Италия, то той се е ползувалъ отъ свободното си врѣме тогава, за да уголѣмява познанията си и да усъвършенствува таланта си; той посѣщавалъ главнитѣ градове на Италия; изучвалъ съ любовь италиянскитѣ поети и прозаици, а особенно Ариосто и Бокачио; и тѣзи изучвания сж му послужили послѣ да даде на испанския языкъ едно великолѣпие, една величавость, една прѣлесть, каквото той не е ималъ прѣди него.

Слѣдъ като послужилъ така въ войската цѣли петъ години, като желаялъ да види отечеството и семейството си, а сжщо и да попроси отъ правителството наградата, която се слѣдваше за неговитѣ заслуги, Сервантесъ поискалъ отъ донъ Жуана Австрийски врѣмененъ отпускъ. Исканиятъ отпускъ билъ даденъ и даже и младиятъ побѣдитель при Лепантъ притурилъ при него и едно най-настоятелно прѣпоржчително писмо до брата си, царьтъ, съ което го молѣлъ да повѣри на покровителствования отъ него Сервантеса една отъ чигитѣ, които тогава се образували въ Испания, за да се испроводжтъ въ Италия. Въ сжщото врѣме вице-кралътъ на Сицилия донъ Карлосъ Арагонски Херцогъ Зеза-и-Терранова му далъ за Филипа II и за министритѣ на царя други прѣпоржчителни писма, пълни съ най-ласкателна симпатия за единъ войникъ, на когото всички прѣвъзнасяли храбростьта, ума и примѣрното поведение.

Прѣпоржчанъ по такъвъ начинъ отъ най-значителнитѣ личности до всичкитѣ най-голѣми власти въ Испания, Сервантесъ се качилъ отъ Неаполъ на испанската галера *Ель Соль* (el Sol слънце), придруженъ отъ брата си Родрига, който като него бѣше участвувалъ въ всичкитѣ горѣспомѣнжти битки, отъ Перо Диезъ Карильо де Квезада, генералъ отъ артилерията и отъ другитѣ пжтници, повечето военни, които ее завръщали въ отечеството си. Но завистливата сждба била рѣшила иначе. На 26 Септемврий 1575 год. галерията *Ель-Соль* срѣща една ескадра отъ варварски корсари (морски разбойници), която кръстосвала по това мѣсто подъ заповѣдьта на *Арнаутъ-Мами*, морски капитанъ. Испанската галера била нападнжта отъ три кораби, между които е имало единъ съ два чина (сѣдалища) за гребци, командуванъ отъ Дали-Мами, потурченъ гръкъ, нарѣченъ *Куцият* (Топалъ). Слѣдъ една неравна битка, галерата се принудила да се прѣдаде и била отведена съ триумфъ въ Алжирското пристанище. Тамъ, при дѣлбата на плячката, Сервантесъ се паднжлъ на Дали-Мами, който най-силно бѣше спомогнжлъ за плѣняването на християнския корабъ. Съ това се започва нова епоха въ живота на Сервантеса, която дълбоко и мощно е повлияла върху него. „Единъ отъ най-хубавитѣ драгоцѣнни каменье на неговия животъ би липсвалъ, казва Френцелъ въ своитѣ великолѣпни essais, ако не би му се случило да поноси робскитѣ окови“.

Като растърсилъ своятъ плѣнникъ, Арнаутъ-Мами намѣрилъ между книжята на Сервантеса прѣпоржителнитѣ писма, които били дадени на храбрия войникъ за царь Филипа II-и за неговитѣ министри. Като се научилъ за съдържанието имъ, жестокиятъ користолюбивъ потурнакъ Арнаутъ-Мами си въобразилъ, че държи въ ржцѣтѣ си едно отъ най-важнитѣ лица въ Испания и като се е лъскаялъ отъ надѣждитѣ, че ще получи много голѣмъ откупъ за него, държалъ го много строго, обковалъ го съ желѣза и го подлагалъ на всѣкакви притѣснения. Така сж постжпвали всичкитѣ варвари съ своитѣ плѣнници, съ надѣжда, че тѣзи послѣднитѣ, уморени отъ мжченията, ще удводжтъ настоятелнитѣ си молби прѣдъ родителитѣ и приятелитѣ си, за да побързатъ да имъ испроводжтъ часъ по-скоро суммата за откупванъето имъ. Но Сервантесъ, както видѣхме и отъ прѣдидущитѣ му дѣйствия, не е билъ человѣкъ, който да се уплаши отъ тѣзи мжчения. Като е мислилъ, че свободата е най-висското благо, а робството — най-голѣмото зло, което може да постигне человѣка, той не прѣставалъ да крои какъ да възвърне свободата на себе си и на нѣколцината свои другари по нещастие, които, слѣдъ малко врѣме, го избрали за свой прѣдводитель. Той е искалъ, както често прѣди него сж се опитвали други християнски плѣнници, да избѣга по сухо отъ Алжиръ въ Оранъ, който тогава принадлѣжалъ на испанцитѣ; но за това му трѣбвало единъ водачъ, който да познава добрѣ страната и той скоро намѣрилъ единъ мавръ, когото спечелилъ на своя страна съ помощьта на нѣколко обѣщания. Но ето че, още отъ първия денъ на бѣгството имъ, мавръть ги изоставя; и нашитѣ бѣглеци, като се виждатъ изложени на погинванье отъ гладъ и жажда посрѣдъ пѣсъцитѣ на пустинята, принуждаватъ се да се върнжтъ пакъ въ Алжиръ, сир. да се върнжтъ, за да подложжтъ себе си на едно робство още по-тежко и по-строго отъ прѣжното, а, може би, и смъртно наказание. Обаче слѣдъ възвръщанъето имъ, съ тѣхъ се отнесли по-мегко, отъ колкото тѣ могли да очакватъ.

Къмъ срѣдата на слѣдующата (1576) година, нѣкои отъ другаритѣ на Сервантеса били откупени отъ робството, а между другитѣ и морскиятъ офицеръ (прапорщикъ) Фенрихъ Габриелъ де — Кастаньеда, който по-напрѣдъ билъ взелъ участие въ бѣгството. При тръгванъето си Габриелъ билъ натоваренъ отъ Родрига и Мигуеля Сервантесовци, да занесе на родителитѣ имъ писма, въ които двамата братя живо рисували своето плачевно положение. Бащата Сервантесъ тозъ-часъ продалъ всичкиятъ свой имотъ, наслѣдството на дъщеритѣ си и даже тѣхната прикя (вѣно) и испроводилъ въ Алжиръ прѣзъ Австрия 1577 година всичкитѣ пари, които можалъ да събере по такъвъ начинъ, за да освободи двамата си синове отъ робство. Но и това не спомогнжло. Когато Сервантесъ прѣдложилъ на Дели-Мами полови-

ната отъ испроводената сумма, като откупъ за себе си, то този послѣдният не приелъ: неговиятъ господаръ оцѣнявалъ многу по-високо человѣкътъ, който ималъ прѣпоржителни писма до краль Филипа II. Тогава Сервантесъ притурилъ своята часть къмъ частьта на брата си Родрига и го откупилъ. Договорено било между братята, че Родриго, като се върне въ Испания, ще се погрижи да приготви единъ корабъ било въ Валенция, било въ Балеарскитѣ острови и съ него да се приближи тайно до брѣговетѣ на Алжиръ, за да освободи отъ робство брата си и другитѣ плѣнени христиани.

Между това, Сервантесъ, безъ да губи мжжеството, продължавалъ да обмисльова планъ за избѣгваньето, което си билъ прѣдначърталъ още отъ пò-напрѣдъ. За успѣхътъ на това бѣгство той билъ взелъ най-разумни мѣрки, като приготвилъ отъ пó-рано всичко нуждно. На три мили далечъ отъ Алжиръ, къмъ истокъ на брѣгътъ на морето, имало една градина съ лѣтна кжща, принадлежащи на алъ-каидъ Хасана, потурченъ венецианецъ, който държалъ за градината единъ робъ на име Жуанъ, родомъ отъ Навара. Този послѣдният, убѣденъ отъ Сервантеса, ископалъ въ най затънтената часть на градината едно подземно скривалище, гдѣто, въ краятъ на Февруарий 1577 г., прибѣгнжли разни християни плѣнници, на които числото, като растѣло постъпенно, достигнжло четиренайсетъ или петнайсетъ. Сервантесъ, макаръ и да стоялъ още у свойтъ господаръ, управлявалъ съ съвѣтитѣ тази малка невидима республика. Двата отъ съзаклетницигѣ му спомагали. Жуанъ Наварецътъ имъ доставлявалъ храна и пития и пазѣлъ да не би нѣкой да се приближи до градината. Другъ единъ робъ, нареченъ по занятието си *златарь* (el-Dorador), родомъ отъ Малилла, който билъ се отрекълъ едно по друго нѣколко пжти отъ христианството и отъ мухамеданството, дохождалъ нощя при тѣхъ и имъ донасялъ извѣстия за всичко що се вършило вънъ. Когато Сервантесъ си помислилъ, че пристиганьето на освободителниятъ корабъ е вече близко, то и самъ той на 20 Септемврий сжщата 1577 год. избѣгалъ отъ кжщата на господаръ си и отишълъ въ подземието при другитѣ бѣглеци. Прѣди да тръгне отъ Алжиръ, той се простилъ съ вѣрниятъ си приятель докторъ Антонио де-Зоза, който по причина на болѣстъ, не можалъ да го послѣдва. Сервантесъ да е обладвалъ такава сжща физическа сила, каквато той ималъ въ нравственно отношение и ако ранитѣ, получени отъ него при Лепантската битка, да бѣхж оставили неповрѣдени и двѣтѣ му ржцѣ, то нѣма съмнѣние, че той би отнелъ на ржцѣ своятъ приятель

Споредъ обѣщанието на Родрига, въоржжили на бърже единъ фрегатъ (въ Валенция или въ Майорка, положително не се знае) и повѣрили командуваньето му на нѣкой си капитанъ Виана, человѣкъ добъръ и храбъръ морякъ, който знаялъ от-

лично варварийскиятъ брѣгъ. Виана пристигнѫлъ и се показалъ прѣдъ Алжиръ на 28-й Септемврий 1577 г., стоялъ цѣлъ денъ въ морето далечъ, за да не бѫде забѣлѣженъ и щомъ настѫпила нощьта, се приближилъ до самиятъ брѣгъ при градината. Плѣнницитѣ излѣзли изъ своето скривалище, но за нещастие, нѣкои мавритански рибари, като се готвѣли прѣзъ тая нощь да отплуватъ въ морето, за да ловѫтъ риба, като забѣлѣжили въ мракътъ фрегатътъ и неговиятъ екипажъ, а сѫщо и нѣкакво движение въ градината, която другъ пѫтъ е била толкова тиха, почнѫли да викатъ за помощь и да дигатъ голѣмъ шумъ, така щото капитанъ Виана, отъ прѣдпазливость, трѣбвало пакъ отъ ново да влѣзе въ морето, а плѣнницитѣ — да се скриятъ въ своето подземие. Подиръ нѣколко дена капитанъ Виана се опиталъ още единъ пѫтъ да излѣе на брѣгътъ, но този пѫтъ слѣдствието било още по-плачевно: фрегатътъ билъ хванѫтъ отъ мавритѣ, които го очаквали отъ по-напрѣдъ задъ една засада (пусия) и достойниятъ мѫжъ Виана, заедно съ цѣлиятъ си екипажъ, попаднѫлъ самъ въ робство, подъ властьта на мавритѣ. И по такъвъ начинъ този планъ за бѣгство напълно се развалилъ.

Къмъ това нещастие се присъединило скоро и друго. Въ послѣдниятъ денъ на сѫщиятъ мѣсецъ Септемврий 1577 г., Златарътъ обеспокоенъ, види се, отъ лошиитъ обратъ на работитѣ и отъ страхъ прѣдъ немилостивиятъ сѫдъ, прѣставилъ се прѣдъ Алжирскиятъ дей (така се наричалъ управительтъ на Алжиръ, вмѣсто бей), паднѫлъ на колѣнѣ прѣдъ нозетѣ му, открилъ заговорътъ и му се призналлъ въ всичко. Крайно зарадванъ отъ тази новина, която му позволявала да си присвои всичкитѣ тѣзи плѣнници, като изгубени роби (защото, споредъ законитѣ на страната, всичкитѣ избѣгнѫли плѣнници трѣбвало да принадлежѫтъ нему), деятъ този-часъ испроводилъ началникътъ на свойтѣ тѣлопазители съ едно достатъчно отдѣление войници, за да хванѫтъ, по показанията на доносителтъ, христианитѣ въ градината на Хасана. Най-напрѣдъ тѣ хванѫли градинарътъ, а слѣдъ това се устрѣмили къмъ подземието. Още въ първата минута, когато вънкашниятъ шумъ го накаралъ да подозрѣва, че има нѣкакво прѣдателство, Сервантесъ е ималъ толкова присѫтствие на духътъ, щото прѣдупрѣдилъ свойтѣ другари, че ще вземе само върху себе си всичката вина, като ги молилъ, както се молѫтъ за нѣкоя голѣма милость, да не опровергаватъ думитѣ му. И наистина, като се прѣставилъ пръвъ прѣдъ въоръженитѣ турци, той извикалъ: „азъ, само азъ съмъ виновниятъ! Азъ убѣдихъ другитѣ плѣници и ги увлѣкохъ къмъ бѣгството! азъ всичко съмъ приготвилъ и расположилъ за избѣгваньето! . . .“ Зачуденъ отъ едно таково признание, комендантинътъ испроводилъ едного отъ конницитѣ си при деятъ, за да му расправи това, което се бѣше случило. Деятъ заповѣдалъ да затворѫтъ всичкитѣ други христиани въ неговата тъмница, а

Сарвентаса да доведжтъ при него. Вслѣдствие на тази заповѣдь, него го обковали въ желѣза и го повели пѣши, прѣзъ улицитѣ на градътъ къмъ палатитѣ на деятъ. Тамъ, безъ да гледа на ласкателствата, обѣщанията и заплашванията на деятъ, който го принуждавалъ да открие кои му сж съучастницитѣ, той съ благородство постоянствувалъ на първитѣ си показания: „само азъ съмъ виновенъ, не наказвай никого други освѣнъ мене: пощади моитѣ братия! . . .“ Побѣденъ отъ едно такова упорство, умиленъ, може би, отъ това толкова великодушно поведение, деятъ се задоволилъ да си присвои само Сервантеса, като изгубенъ робъ, сжщо като и другитѣ плѣнници, и ги испроводилъ, окованн съ желѣза, въ своята тъмница.

Като се научилъ за случката аль-каидътъ Хасанъ, въ градината на когото избѣгнжлитѣ плѣнници били намѣрени, дошълъ да поиска назадъ своятъ робъ, нещастниятъ Жуана Наварецътъ и, да покаже единъ добъръ примѣръ, казватъ, го обѣсилъ съ собственнитѣ си ржцѣ. За щастие, господаритѣ на другитѣ бѣглеци пò-добрѣ искали да си възвърнжтъ робитѣ за да ги варджтъ и послѣ да ги продаджтъ, отъ колкото да ги убиватъ. И Сервантесъ сжщо билъ повърнжтъ пакъ на Дали-Мами, но слѣдъ нѣколко дена деятъ го прѣкупилъ отъ него за 500 талера (écus), като се надѣвалъ да ископчи за него много голѣмъ откупъ.

Деятъ Хасанъ-ага е билъ истинско чудовище, единъ варваринъ отъ най-жестокитѣ, които може чековѣкъ да си въобрази. Единъ съврѣменен испански писатель, който е живѣлъ дълго врѣме въ Алжиръ прѣзъ тази епоха, го описва съ такива чърти, които повечето сж свойственни на нѣкой дяволъ, избѣгалъ отъ пжкълътъ, отъ колкото на человѣкъ. Отъ своя страна, Сервантесъ въ новелата си Плѣненията капитанъ*), като говори за мжкитѣ, които търпѣли християнитѣ роби въ тъмницата на Хасанъ-ага, исказва слѣдующето: „Ние търпѣхме по нѣкога, и даже почти всѣки денъ, гладъ, жажда, недостатъчность въ облѣклото. Но най-скърбното ни мжчение бѣше да гледаме и да слушаме на всѣка минута невѣроятнитѣ жестокости, на които моя господарь подхвърляше християнитѣ. Всѣкой денъ се извършваше по нѣкой новъ ужасъ: едного набиваxж на колъ, другиго бѣсехж, на три рѣжехж ушитѣ; и всичко това за такива дрѣбни нѣща, или по-добрѣ да се каже, толкова безпричинно, щото даже и самитѣ турци признаваxж, че той правеше злото само зарадъ удоволствието, което му доставляваxж страданията на другитѣ людье и защото неговитѣ природни инстинкти го караxж да бжде убиецъ на человѣческиятъ родъ“. Такъвъ билъ новиятъ господарь на Сервантеса.

Възвишено зрѣлище, казва Хайне, прѣдставлява кастелляньтъ, робъ на алжирския дей; неговото мжжество учудва даже

*) Гледай първата часть на *Донъ-Кихота*, глава XI.

най-злитѣ му врагове; той постоянно мисли за своето освобождение, непрѣстанно развива своитѣ смѣли планове, спокойно посрѣща опасностьта, когато прѣдприятието не сполучва; той поскоро приема истѣзания и даже самата смъртъ, отъ колкото да издаде своитѣ съучастници поне съ една дума. Таквозъ безгранично великодушие, таквазъ висока добродѣтель обезоржжаватъ даже неговиятъ кръвожаденъ властитель: тигрътъ щади скованиятъ левъ и трѣпери прѣдъ ужасниятъ „*сдноржкъ*“ (чолакъ), когото би могълъ да лиши отъ животъ само съ една своя дума. Въ цѣлиятъ Алжиръ Сервантесъ билъ извѣстенъ съ името „едноржкиятъ“. Положително се знае, че той бѣше внушилъ на всички най-високо понятие за своята рѣшителность и за своята смѣлость; а деятъ Хасанъ-ага е ималъ обичай да казва, че той може да бжде спокоенъ за своята столица, за робитѣ си и за флотата си, до като едноржкиятъ испанецъ се пази подъ добра стража.

Въпрѣки строгата бдителность, съ която билъ въоржженъ въ тъмницата на деятъ, Сервантесъ пакъ не прѣставалъ да крои планове за своето освобождение; и въ течение на слѣдующата година (1578) той намѣрилъ срѣдство да испроводи тайно, до команданта на Оранъ, донъ-Мартина Кордуански, единъ мавръ съ писма, въ които молилъ да му испроводи единъ довѣренъ человѣкъ, който би могълъ да му даде срѣдства за да избѣга, заедно съ трима други христиани плѣнници, отъ тъмницата на Хасанъ-ага. За нещастие, мавръть билъ арестуванъ, тъй да се каже, прѣдъ портитѣ на Оранъ, довели го въ Алжиръ и го набили на колъ. Колкото за Сервантеса, когото подписътъ издалъ, че е авторъ на писмата, осжденъ на двѣстѣ удари съ тояга, но нѣколцина негови приятели, които били около деятъ, сполучили да попрѣчжтъ за испълнението на тази присжда и Сервантесъ пакъ билъ помилванъ.

Обаче всичкитѣ тѣзи толкова пжти повтаряни нещастия не сж могли да го накаратъ да се откаже отъ своитѣ планове, нито да охладжтъ неговата горѣща любовь къмъ свободата, и слѣдъ нѣколко мѣсеца подиръ това (прѣзъ Септемврий 1579 г.), той намислилъ новъ планъ за избѣгванье. Въ това врѣме имало въ Алжиръ единъ потурнякъ испанецъ отъ Гренада, нарѣченъ лиценциантъ Жиронъ, който, заедно съ приеманьето на мухамеданството, бѣше приелъ името Абдъ-аль-Рихманъ. Този нещастникъ съжалявалъ за своето отстжпничество отъ християнството и желаялъ да се възвърне пакъ къмъ вѣрата на бащитѣ си и да влѣзе въ отечеството си. Сервантесъ се научилъ отъ другитѣ плѣнници за неговото раскайванье и, като се запознали съ него, живо го насърдчилъ въ неговитѣ толкова похвални намѣрения, като се задължилъ да му достави срѣдства за да достигне до Испания. Съ тази цѣль, той се споразумѣлъ съ двама търговци отъ Валенция, установени въ Алжиръ,

които дали необходимата сума за купуването на единъ въоръженъ фрегатъ подъ името на Абдъ-аль-Рахмана. Благодарение на Сервантесовата дѣятелность вече всичко било готово. Но уви! и този опитъ за избѣгванье не е ималъ по-голѣмъ успѣхъ отъ другитѣ: въ надвечерието на тръгването, единъ гнусенъ прѣдатель, когото духовната дрѣха, що носѣше, го правеше по-виновенъ, докторъ Жуанъ Бланко де Пацъ, отишълъ и открилъ заговорътъ на Алжирскиятъ дей.

Макаръ че деятъ отъ началото мислѣлъ да си мълчи и да се прѣструва, че не знае нищо, за да може послѣ да хване християнитѣ върху самото дѣло, но слухътъ проникнѫлъ въ народътъ и валенцианскитѣ търговци дошли въ ужасъ. Отъ страхъ да не би, като го арестуватъ и мѫчѫтъ, Сервантесъ да искаже своитѣ съучастници, тѣ му прѣдложили да го откупѭтъ съ какъвато и да е цѣна. Но Сенвантесъ погледнѫлъ на това като на нѣщо срамно — да изостави своитѣ другари въ опасностьта: той отблъснѫлъ, прочее, прѣдложеното на тѣзи добри людье, като ги успокоилъ до колкото можалъ, че нищо на свѣтътъ не ще може да го накара да ги издаде.

Малко прѣди опрѣдѣленията за избѣгването съ корабътъ денъ, Сервентесъ побѣгнѫлъ отъ тъмницата на своятъ господарь Диего Кастелляно. Нѣколко дена слѣдъ откриването на заговорътъ, единъ глашатай минѫлъ прѣзъ улицитѣ на Алжиръ, като разгласявалъ, че се търси пленникътъ Сервантесъ и че укривателтъ му, по заповѣдь на деятъ, ще бѫде осѫденъ на смъртъ, ако не прѣдаде прѣстѫпникътъ. Сервантесъ, като чулъ това, отъ страхъ да не компрометира приятелтъ си, измъкнѫлъ се отъ тази гостоприемна кѫща и доброволно се притекълъ да се прѣдстави прѣдъ деятъ. Хасанъ-ага му заповѣдалъ да открие имената на своитѣ съучастници, ако не иска тозъ-часъ да умре, и за да го уплаши по-вече, казалъ да му вържатъ рѫцѣтѣ и да му прѣмѣнѫтъ вѫжето на шията. Сервантесъ, безстрашенъ както винаги, казва пакъ, че той е единчкиятъ авторъ на планътъ за избѣгването, като прибавилъ, че никому не е съобщилъ този планъ, освѣнъ на нѣколцина вѣрни приятели. Деятъ ге попиталъ, кои му сѫ приятелитѣ. Той ги поименувалъ . . . . тѣ били четворица испански дворяни, наскоро откупѣни, които вече тръгнѫли за Испания. На кѫсо, той показалъ въ всичкитѣ си отговори такава твърдость, благоразумие и хитрость, щото непрѣклонниятъ Хасанъ-ага се умилостивилъ още единъ пѫтъ. Той се задоволилъ само съ това, че испроводилъ на заточение въ Фецкото кралство отстѫпникътъ Жирона, а Сервантеса хвърлилъ въ тъмницата на мавритѣ, гдѣто го държалъ цѣли петъ мѣсеца, окованъ отъ главата до петитѣ съ вериги.

Безъ да се обезсърдчи отъ толкова несполуки, Сервантесъ, ако се вѣрва на послѣдниятъ му испански биографъ, билъ нами-

слилъ, даже отъ тъмницата да подигне двайсетъ и петтѣ хиляди християни плѣнници, които тогава се намирали въ Алжиръ, и да прѣвземе градътъ, за да го прѣдаде въ ржцѣтѣ на Филипа II. Въ „уловениятъ робъ“ той расказва за чудеснитѣ сждбини на свойтъ животъ. Този уловенъ робъ е той самъ.

Какво е правило обаче семейството на Сенвантеса въ това врѣме за неговото избавление? Донъ Родриго Сервантесъ — баща му, на когото слабитѣ срѣдства били погълнжти отъ откупътъ на по-стариятъ му синъ, ходатайствувалъ въ Мадридъ прѣдъ кралътъ, да се застжпи той за откупуването на втория му синъ. Достойниятъ баща, като умрѣлъ, безъ да получи това утѣшение, вдовицата му и по-голѣмата му дъщеря, Андрея, дошли да се молжтъ въ Мадритъ. Но тѣ получили само една недостатъчна помощь. Между това, пръснжло се извѣстие, че комисаритѣ отъ орденътъ на Св. Троица, фрай Жуанъ Гиль и фрай Антонио де-ла-Белла, тръгватъ за Алжиръ, да воджтъ прѣговори за откупуването на нѣкои плѣнени испанци. Тогава бѣднитѣ жени правжтъ едно сѣтно усилие, и като събиратъ, съ помощьта на нѣкои приятели, суммата триста дуката, занасятъ я на калугеритѣ, като ги заклеватъ да доведжтъ въ Испания тѣхниятъ синъ и братъ.

Отцитѣ искупители пристигнжли въ Алжиръ на 29 Май 1589 год., на денъ на Св. Троица и достойно отпразднували този праздникъ, като почнжли още въ сжщиятъ день да откупуватъ плѣненитѣ. Но относително Сервантеса, тѣ срѣщнжли голѣма мжчнотия: за да удвои цѣната, за която го бѣше купилъ и, може би, за да възнагради себе си за досадата, която му билъ причинявалъ такъвъ единъ непокоренъ робъ, деятъ поискалъ за него хиляда жълтици, като заплашвалъ, че ако откажжтъ да му даджтъ тази сумма, той ще го заведе въ Цариградъ, за гдѣто се готвелъ да замине. Даже въ минутата на тръгването си за тамъ, той билъ заповѣдалъ вече да прѣмѣстжтъ Сервантеса на неговиятъ корабъ. Умилени отъ ужасното положение на този толкова интересенъ робъ, за когото всѣки исказвалъ похвали, добритѣ калугери сполучили, съ настоятелнитѣ си молби, щото Сервантесъ да имъ се прѣдаде за единъ откупъ отъ петстотинъ испански жълтици, сумма, която тѣ допълнили, като взели една часть отъ общиятъ капиталъ за откупуването, а другата часть взели на заемъ отъ нѣкои търговци; и бждщиятъ авторъ на Донъ-Кихота билъ снѣтъ на земята въ сжщата минута, когато корабътъ на деятъ расперилъ платната за да пжтува къмъ Цариградъ! — Сервантесъ не се показалъ неблагодаренъ къмъ своитѣ искупители. Произведението му „Английска испанка“ (la Espagnola inglesa) служи като достоенъ паметникъ въ честь на отцитѣ отъ орденътъ на Св. Тройца и когато человѣкъ чете великолѣпнитѣ похвали за калугеритѣ отъ този орденъ, то не трѣбва да забравя, че то е едно заслужено почитание за тѣхното

тъй дѣятелно милосърдие и една признателность отъ страна на великиятъ человѣкъ.

Първата грижа на Сервантеса, слѣдъ като му възвърнѫли свободата, била да прѣдизвика една анкета за поведението, което билъ държалъ прѣзъ пет-годишното си робство. На това бѣше го подбудило обстоятелството, че подлия Бланко де Пацъ, който бѣше издалъ планътъ му за бѣгството, което той по-напрѣдъ бѣше устроилъ съ помощьта на лиценцианца Жирона, възползуванъ отъ строгиятъ тъмниченъ затворъ на нашия герой, бѣше распръснѫлъ за него едни недостойни клевети. За въ Алжиръ тѣзи клевети не бѣхѫ странни, защото всичкитѣ ги знаяхѫ за такива, но за въ Испания, благодарение на чинътъ и расото на клеветникътъ, можехѫ да добиѫтъ нѣкаква вѣроятность и съ това да хвърлѫтъ сѣнка върху доброто име на Сервантеса. За тава исканата отъ него анкета е била едно мѫдро прѣдварванье. Прочее, най-значителнитѣ и най-уважаванитѣ християнски пленници били испитани по този въпросъ прѣдъ папскиятъ нунции (пратеникъ) Педро де Рибера. Нуждно ли е да се казва, че слѣдствието на тази анкета послужило за по голѣма честь на Сервантеса? Но има нѣкой отъ тѣзи показания, които ни се виждатъ много интересни и ние мислимъ, че е добрѣ да ги възприизведемъ тука. Его напр. какво казва единъ кармелитски калугеръ, фрай Фелициано Енрикецъ: „Слѣдъ като признавамъ лъжливостьта на клеветитѣ, пръскани срѣщу Сервинтеса, азъ се присъединявамъ къмъ него и, както всичкитѣ плѣнници, които сѫ го познавали, азъ въздавамъ хвала на неговото благородно поведение, на неговата безукорна честность, на неговата добродѣтель, благочестие и пр.“ А ето какъ се изразява и прапорщикътъ (ensiegne) Луй де Педроза: „Макаръ че имало въ Алжиръ плѣнници толкова отлични по происхождението си, колкото и Сервантесъ, обаче никой не е направилъ толкова добрини на другитѣ плѣнници и не е показалъ такова достойнство като него. Азъ всѣкога съмъ забѣлѣзвалъ въ него толкова благоразумие и духовитость, щото малко людье има, които да могѫтъ да се сравнѫтъ съ него и пр.“ Послушайте още донъ Диега де Бенавидесъ. Той е билъ, безъ съмнѣние, единъ младъ человѣкъ, който още въ дѣтинството си е билъ плѣненъ отъ варваритѣ и който въ своето робство е тѫжѣлъ за приятноститѣ на бащиниятъ си домъ. Неговото показание е умилително: „Като ме доведохѫ робъ отъ Цариградъ въ Алжиръ, азъ питахъ въ този послѣдния градъ, кой е най-отличниятъ человѣкъ отъ испанскитѣ плѣнници. Всички ми показвахѫ на Сервантеса като на человѣкъ съ рѣдки достойнства, пъленъ съ благородство и добродѣтель, человѣкъ съ най-добъръ характеръ и къмъ всички благосклоненъ. Азъ се постарахъ да го намѣрѭ и да се запознаѭ съ него и наистина въ неговото лице азъ намѣрихъ баща и майка“. Къмъ тѣзи много различни свидѣтелства, както и още много

други, които би било дълго тука да изброяваме, се прибавило и тържественното свидѣтелство на отцитѣ искупители, които ставали тълкуватели на единодушнитѣ чувства на плѣнницитѣ; и снабденъ съ едно копье отъ тази анкета, толкова славна за него, Сервантесъ можѣлъ съ всѣка сигурность да тръгне за Испания.

Прѣзъ Октомврий 1580 г., той тръгнѫлъ за Испания. Както се знае, никаква особна случка не е ознаменувала връщанъето му. Но, ако не се лъжемъ, въ интереснигъ му разказъ за плѣненията капитанъ, могѫтъ да се намѣрѫтъ слѣди отъ оние чувотва, които тогава сѫ го вълнували: „Нѣма на земята, казва герсятъ на този разказъ, щастие равно на това, което человѣкъ чувствува, когато си възвърне изгубената свобода". И по-нататъкъ, когато отъ лодката, която го носила, се забѣлѣзалъ испанскиятъ брѣгъ: „земята на моето отечество, прибавя той, блѣщеше прѣдъ насъ, както блѣщи полярната звѣзда прѣдъ очитѣ на мореплавателятъ". А къмъ крайтъ, когато лодката се допира до брѣгътъ, той казва: „азъ паднѫхъ на колѣни върху свещенната земя, цѣлувахъ я съ любовь, и като плачехъ отъ радость, възблагодарихъ небето, което ми позволи да видѫ пакъ моята драга Испания"[1]). Такива сѫ били безъ съмнѣние великитѣ и мощни вълнения, които въ аналогичнитѣ обстоятелства сѫ испълнявали душатана Сервантеса. Отъ тази гледна точка, ние не се боимъ да утвърждаваме, че историята на Плѣненията Капитанъ е история на самиятъ Сервантеса.

Но въздушнитѣ кули, съ които той утѣшавалъ себе си, когато билъ въ плѣнъ, както и на връщанье по пѫтътъ, трѣбвало скоро да се разсѣѫтъ като димъ. Испания не искала да знае за человѣкътъ, който тъй дълго се борилъ за нея и даже въ робството си спомагалъ за прославяванъето на своего отечество и който, ако не за друго, то поне само за своитѣ страдания, заслужавалъ всеобщо уважение.

Въ минутата когато Сервантесъ встѫпи въ Испания, войскитѣ на Филипа II бѣхѫ вече завоювали Португалия, но оставали да се покорѫтъ още Азорскитѣ острови. Сервантесъ се притекълъ да пригърне майка си и сестра си и послѣ поискалъ служба. Человѣкътъ, прѣдъ когото трѣперялъ самиятъ Алжирски дей, билъ приетъ на служба само като простъ войникъ въ своятъ по-напрѣженъ полкъ, подъ началството на Фигуероа, и заедно съ брата си Родрига, участвувалъ въ сраженията прѣзъ цѣлата война срѣщу Азорскитѣ острови на 1581, 82, 83 год. Но и тѣзи нови заслуги не сѫ биле по-добрѣ възнаградени, отъ колкото първитѣ, и като разбралъ, види се, че осакатената му рѫка е една спънка за неговото повишение въ службата, Сервантесъ се отказалъ, не безъ съжаление, отъ военното поприще.

---

1) Глед. първата часть на *Донъ-Кихота*, гл. XLI.

Още до като стоялъ заедно съ своятъ полкъ на зимни квартири въ Лисабонъ, Сервантесъ билъ приетъ въ най-високото общество, защото достойнсвата му и благородството на неговиятъ духъ нищо не губѣли отъ това, че той билъ просто войникъ. Той завързалъ даже любовни сношения съ една госпожа отъ високъ родъ, отъ коятоималъ една дъщеря — Изабелла де Сааведра. Тази своя дъщеря той завелъ съ себе си въ Испания, когато свърскитѣ между него и майка ѝ били вече прѣкжснжти и когато напуснжлъ военната служба.

Съ това се започва втората фаза отъ животътъ на Сервантеса. Виждахме го до сега едно по друго, ту войникъ, ту плѣнникъ, да развива на бойнитѣ полета една геройска храбростъ, а въ робство — единъ духъ пъленъ съ надѣжда и непоклатимо постоянство; отъ сега нататъкъ ще го гледаме какъ се бори съ мжчнотиигѣ на литературниятъ животъ. Тѣзи, които търсжтъ въ биографиитѣ само чудесни случки и романтически епизоди, трѣбва да спржтъ тука четението си; но който обича, прѣди всичко, да намѣри въ животътъ на единъ человѣкъ такива чърти, които откриватъ високъ характеръ, той може да продължава; азъ съмъ увѣренъ, че писательтъ ще му се покаже сжщо тъй великъ и достоенъ за учудванье, сжщо тъй достоенъ за неговата симпатия, както лепантския войникъ и алжирския плѣнникъ.

Едва встжпилъ Сервантесъ въ гражданскиятъ животъ и се оженилъ. На 19 Декемврия 1584 година станжла свадбата му съ донна Каталина де—Палациосъ — Салацаръ — и — Во змедианна, мома отъ благородно происхождение, родомъ отъ малкиятъ градецъ Есквидиаръ въ Кастилия, въ която билъ се залюбилъ въ врѣме на една негова ескурсия по Испания. Той билъ вече на 37 години, когато встжпилъ въ бракъ; донна Каталина, казватъ, донесла на своятъ мжжъ повече хубостъ и любезность, отъ колкото богатство. Сервантесъ, отъ своя страна, не билъ по-богатъ отъ нея, но той чувствувалъ въ себе си сила, надѣвалъ се на своитѣ таланти и, пълень съ увѣренность, той се устрѣмилъ къмъ Мадридъ съ своята млада съпруга. Тука се захваща новиятъ прѣвратъ въ животътъ на Сервантеса: отъ войникъ, той се прѣобръща на литераторъ въ най-добрата смисъль на думата, защото на перото си той не гледа като на срѣдство за сжществование, но като на орждие, съ помощьта на коего, като е схванжлъ всичкитѣ чудновати особенности на народниятъ вкусъ, той ни рисува, като въ огледало, всичката испанска литература въ умаленъ видъ. Още въ сжщата година на евоята женидба, той излѣзълъ на литературното поле, като обнародвалъ „*Галотея*, *пастирски* романъ, съставенъ посрѣдъ занятията на военната служба, въ врѣмето между двѣ войни. Подъ чьртитѣ на своята героиня, той рисувалъ лицето, съ което скоро трѣбвало да съедини сждбата си, а подъ името на овчари—главнитѣ пи-

сатели отъ своето врѣме, повечето негови лични приятели. Това странно произведение, написано спорѣдъ италиански и испански образци, било въ шестъ книги, което мжчно можело да се очѣква отъ единъ воененъ человѣкъ; къмъ него и священиктъ отъ селото на Донъ-Кихота се отнесълъ твърдѣ милостиво, като е казалъ, че очѣква продължението му, но ние трѣбва да отдадемъ справедливость на англичанина Дунлопа, който е забѣлѣжилъ, че за Сервантеса може да се каже, че е написалъ най-занимателната и най-отегчителната книга на свѣтътъ. И настина, право иматъ критицитѣ, които натякватъ на Сервантеса за ученностьта и философията на негивитѣ овчари, многочисленностьта на епизодитѣ и малката свръзка на нѣкой отъ тѣзи епизоди съ главната фабула (главното съдържание на съчинението) и пр.; но за да бждемъ напълно справедливи, трѣбва да похвалимъ въ това съчинение вѣрностьта и хубостьта на описанията, интереснитѣ положения, искусно довършени, чувствителностьта, съ която авторътъ говори за любовьта и най-послѣ стилътъ, който, безъ да се гледа на извѣстна неопитность, вече е указвалъ на него като на великъ писатель.

Въ Мадритъ Сервантесъ живѣялъ въ Палацуелла — де — Матуте; столицата го приела въ своятъ литературенъ кржгъ; той взелъ участие въ образуванъето на академията по образецъ на италиянската и продължавалъ своилѣ литературни занятия. Подиръ обнародванието на *Галатея*, той се обърнжлъ да пише за театрътъ, който и тогава обѣщавалъ на авторитѣ по-добра печалба. Сцената прѣдставлява въ онова врѣме най-обширно поле за писателя и Сервантесъ посвѣтилъ себе си на нея почти исключително въ първитѣ четири години подиръ женитбата си. Дворътъ тъй сжщо се снрѣлъ въ Мадритъ и отъ една странствующа трупа на актьори се образувалъ постояненъ театраленъ персоналъ. Въ 1590 год. били открити двата театра; — *де—ла —Круцъ* и *дель Принципе* и отъ това врѣме даже най-добритѣ умове прѣстанжли да считатъ унизително за себе си писанъето за сцената. Сервантесъ билъ единъ отъ първитѣ, които встжпили на това поприще и написалъ отъ 20—30 драматически произведения, както той самъ се изразява, малко тъмно, въ прѣдговоритъ, на своитѣ осъмъ комедии, издадени отъ него на 1615 год.

Но отъ тѣзи 20—30 пиеси, за които говори Сервантесъ, които сж имали доста добъръ успѣхъ, до насъ сж достигнжли само двѣ: едната е *Животътъ въ Алжиръ*, а другата—*Нуманция*. Първата отъ тѣхъ е единъ видъ възвание къмъ Филипа II и къмъ испанцитѣ въ полза на алжирскитѣ плѣнници. Авторътъ е въвелъ и самъ себе си, подъ името Сааведра, между дѣйствующитѣ лица въ драмата и отправлява къмъ монархътъ едно краснорѣчиво слово, което има за цѣль да го подбуди къмъ разрушението на този разбойнически вертепъ. Заради това, на туй произведение особенно трѣбва да се гледа като на единъ актъ

отъ человѣколюбие. Отъ гледна точка на искуството, при всичкото голѣмо непостоянство на планътъ, въ тази драма се намиратъ интересни епизоди и едно рѣдко чувство за театралнията ефектъ. При четенъето на втората драма, *Нуманция*, може да се забѣлѣжи бързиятъ успѣхъ, който постигнжлъ Сервантесъ. Въ нея дѣйствието е едно, а различнитѣ епизоди служжтъ само за да извадѫтъ на явѣ още съ по-голѣма испъкналость аргументътъ, избранъ за прѣдметъ на драмата и авторътъ, по-упражненъ вече и по искусенъ, употрѣбява и въ стилътъ си сжщото единство, както и въ съчиняванъето на драмата. Но това, което още повече ни учудва въ нея, то е нравственното и националното чувство, което одушевлява тази пиеса. Единъ знаменитъ германски критикъ е казалъ, колкото духовито, толкова и право, че въ нея царува единъ видъ спартански патосъ. За това, не трѣбва да се чудимъ, гдѣто тази благородна трагедия е произвела едно отъ най-славнитѣ дѣйствия, за които едно произведение на искуството може да се домогва: въ началото на тозн вѣкъ, когато Сергасса е била обсадена, *Нуманция* била прѣдставена на сцѣната въ този градъ и, възпламенени, безъ съмнение, отъ тази патриотическа поезия, новитѣ испанци подновихж чудесата отъ самопожъртвование, за които бѣхж имъ подали примѣръ тѣхнитѣ прадѣди. Изобщо, и двѣтѣ тѣзи драми, ако и да не могжтъ да се нарѣкжтъ майсторски произведения на литературата, но все пакъ свидѣтелствуватъ за необикновенниятъ талантъ на авторътъ въ изобразяванъето на умилни и поразителни сцени и положения. Впрочемъ, трѣбва да признаемъ, че навсѣкждѣ у него проглежда недостатъкъ въ истински драматизмъ, а това обстоятелство само по себе си е откривало прѣдъ писательтъ нова область за епическо прѣдставление, въ което, вмѣсто тѣсната форма за развиванье дѣйствието, което бърже се стрѣми къмъ развръзката, изисква такъвъ разказъ, който води и къмъ нея полека и величественно. Сервантесъ и самъ е могълъ да чувствува погрѣшната посоко на своятъ гений, та затова когато на хоризонтътъ се явилъ, като нѣкой блѣскавъ метеоръ, Лопе—де—Вега, той почнжлъ съвсѣмъ погрѣшно да мисли за своятъ талантъ, отчаялъ се и тъкмѣлъ да замине за Америка, която и тогава, както и сега, е била прибѣжище за всички нещастни и разочаровани въ своето призвание. За това негово отчаяние спомагало още и обстоятелството, че въпрѣки неговитѣ доста очевидни таланти и въпрѣки придобититѣ отъ него успѣхи, той неможалъ да намѣри въ театрътъ онова, което очаквалъ, сир. хлѣбъ за себе си и за своитѣ си. Той билъ тогава на четиридесеть години, врѣме, въ което нещастнитѣ слаби автори свършватъ своята кариера. Въ това врѣме (1588 г.) нѣкой си Антонио де—Гевара, членъ на съвѣтътъ по финансиитѣ, е билъ назначенъ за провиантъ майсторъ на флотата въ Индия, съ право да си назначи още четири комисари, за ускоряванье на работата. Той

прѣдложилъ на Сервантеса едното отъ тия комисарства; Сервантесъ приелъ и затова се прѣмѣстилъ отъ Мадридъ въ Севилля съ семейството си, сир. съ жена си, съ двѣтѣ си сестри, Андрея и Луиза и съ дъщеря си Изабелла. Майка му бѣше умрѣла, а братъ му Родриго служѣлъ тогава въ войската въ Фландрия, гдѣто, види се, е билъ убитъ, защото, отъ това врѣме на сѣтнѣ, за него не става никакъвъ въпросъ. Както и да е, но най-послѣ той винаги ималъ на вратътъ си четири души да храни, безъ да смѣта, разбира се, себе си.

Сервантесъ прѣкаралъ нѣколко години подъ заповѣдитѣ на Антонио де—Гевара, като е сновалъ по селата на Андалузия, за да купува дървено масло и жито. Послѣ, слѣдъ като вече флотата въ Индия била снабдена съ всичко нужно и неговата длъжность се закрила, той получилъ съ помощьта на поржчителство, което за него не било мжчно да си достави, събирането на правата (данъцитѣ) нарѣчени tercias и alcabalas, които трѣбвало да се внасжтъ въ царскитѣ съкровища. Тази служба, когато особенно е ходилъ по забиколка за събиранье на данъцитѣ, принасяла му шеснайсетъ реала (около четири франга) на денъ. Той присъединилъ къмъ това, подъ видъ на прибавка, агентура по разни дѣла. И тъй като въ свободнитѣ минути, които му оставали отъ неговитѣ занятия, той пакъ се занимавалъ съ литературата, то това врѣме е било най-честито въ животътъ му.

Севилля, по своето народонаселение, по търговията и богатствата си, е била тогава, може би, най значителнията градъ въ Испания и прибирала въ своитѣ стѣни едно голѣмо число отлични артисти и писатели, съ които и Сервантесъ се запознялъ и сприятелилъ. Вѣроятно прѣдъ събранието на тѣзи отлични приятели той е челъ своитѣ *Новелли*, които сж обнародвани по-послѣ, но почти всички сж написани прѣзъ това врѣме. Всичкитѣ други артисти и писатели сж го почитали, като гледали при това на него, като на великъ человѣкъ.

Но докато той, като писатель, се е наслаждавалъ съ тази умѣрена слава, като финансовъ бирникъ трѣбвало да прѣтърпи едно жестоко нещастие. Сервантесъ ималъ за испращанье въ съкровището една малка сумма, събрана въ Велезъ — Малага. За да избѣгне разноскитѣ по прѣнасяньето, той далъ тази сумма на единъ търговецъ отъ Севилля, на име Симонъ Фрейръ де Лима, който се задължилъ да я брои въ Мадритъ. Между това, Симонъ Фрейръ фалиралъ и изчезнжлъ. Съкровището, за да запази своитѣ права, наложило запоръ върху имотитѣ на банкеръть; слѣдъ това, тъй като забавяньето да испрати паритѣ вдъхнжло извѣстно съмнѣние въ доброто водение на дѣлата на Сервантеса, то му направили ненадѣйна реви ия и като намѣрили смѣткитѣ му открити съ една нищожна сумма отъ двѣ хиляди шестотини и четиресеть и единъ реалъ (нѣщо около шестотини

и шестдесетъ франка), хвърлили го въ тъмница. Той подалъ прошение и тѣ му позволили да излѣзе отъ затворътъ, но съ условие, че ще ликвидира смѣткитѣ си въ единъ срокъ отъ тридесетъ дена, което той направилъ като напълно при това задоволилъ съкровището, защото отъ това врѣме прѣслѣдванията вече прѣставатъ. Но, посрѣдъ тѣзи смущения, той изгубилъ мѣстото си.

Сервантесъ е живѣлъ въ Севилля до 1598 год.; но отъ това врѣме до 1603 г., той се изгубилъ отъ тамъ и неговитѣ биографи сж принудени да правжтъ разни прѣдположения. Твърдѣ е вѣроятно, че той е прѣкаралъ тѣзи четири или петъ години въ Ламанха, гдѣто, като агентъ, е ималъ разни поржчки, било отъ страна на правителството, било отъ частни лица. Въ своятъ безсмъртенъ романъ той показва съвършенно познаванье на мѣстнитѣ нрави на тази провинция, а по единъ най-положителенъ начинъ се знае, че той не е можалъ да живѣе тамъ нито прѣди 1598 г., нито слѣдъ 1603, та за това трѣбва да се прѣдполага, че неговото тамъ прѣбивание е било въ врѣмето между тѣзи двѣ дати. Както и да е, но тѣзи години съставляватъ блѣскавиятъ периотъ на неговата литературна дѣятелность, защото къмъ това врѣме се отнася гениалното му произведение — *Донъ-Кихотъ*. Въ прѣдговорътъ на *Донъ-Кихотъ* Сервантесъ и рично говори, че това произведение на неговиятъ духъ било започнжто въ една тъмница; а началото на негововиятъ расказъ, — *въ единъ малъкъ градецъ на Ламанха, името на който не искамъ да споменувамъ*, — дава ни да мислимъ, че именно въ Ламанха е прѣтърпѣлъ той това оскърбление, второ отъ този родъ. По каква причина и въ кое мѣсто е билъ затворенъ, това достовѣрно не се знае. Споредъ едни, това се е случило въ селото Тобозо, вслѣдствие на една остра дума, отправена отъ негова страна къмъ нѣкоя си свадлива жена, за която се застжпили главнитѣ власти на мѣстото, които били нейни роднини и приятели. Споредъ други (и това мнѣние ни се етрува по-вѣроятно) той билъ затворенъ въ тъмница по постановление отъ градскиятъ съвѣтъ на градецътъ Аргамазилля де Алба, настроенъ противъ него, защото е изисквалъ изплащанъето на нѣкои изостанжли неизплатени даждия за великото приорство (мънастиръ) Санъ-Жуанъ, или още по вѣрно, защото той отнѣмалъ отъ тѣхнитѣ градини водата на Гвадиана, отъ която се нуждаялъ за една фабрика за селитра. Знае се поне положително, че даже до днесъ жителитѣ на този градецъ показватъ на любопитнитѣ пжтници една стара кжща, нарѣчена *кжща на Медрано* (le casa de Medrano), гдѣто, споредъ прѣданието, е билъ затворенъ Сервантесъ. Освѣнъ това, почти еднодушното мнѣние за неговитѣ биографи е, че той въ това врѣме е ималъ поржчка, отъ страна на великиятъ приоръ (прѣдстоятель) на малтийскиятъ орденъ въ Ламанха да събира приходитѣ на този орденъ въ Аргамазилля и че като приелъ върху себе си тая благочестива длъжность, той билъ изложенъ на

гонение отъ страна на длъжницитѣ, които не искали да плащатъ дълговетѣ си и даже билъ затворенъ въ тъмница; та заради това, подъ впечатление на гнѣвътъ си, той почнѫлъ да пи.е своятъ Донъ-Кихотъ, като изваждалъ своя герой отъ това село, гдѣто се отнесли съ него по такъвъ сраменъ начинъ и като отнасялъ първитѣ приключения на рицарьтъ въ печата на Ламанха. Всичко това е възможно, и даже вѣроятно, но положителни доказателства за истинността на тия прѣдположения нѣма. Впрочемъ, гдѣто и да е станѫло това затварянье и каквито и да сѫ били причинитѣ, може да се утвърждава, че не е имало нищо позорно въ него; даже и да не бихме познавали характеръть на нашиятъ герой, ние бихме се убѣдили въ това, като си припомнимъ обстоятелството, че самиятъ Сервантесъ не би споменувалъ съ такава безгрижность този епизодъ отъ своятъ животъ въ прѣговоритъ на едно произведение, което той е прѣдназначилъ на потомството, ако споменътъ за него би съдържалъ въ себе си нѣщо такъво, което да го кара да се черви отъ срамъ.

Въ 1603 г. ние намираме бѣдниятъ поетъ, испѫдения финансовъ бирникъ, въ Валядолидъ, гдѣто го билъ привлѣкълъ, вѣроятно, дворътъ на Филипа III, и то намираме го на петдесетъ и шестъ години, проситель. Той се е надѣвалъ да намѣри при двора покровители, които да му помогнѫтъ, и за това се рѣшилъ да се обърне къмъ Херцога Лерма, който е билъ въ онова врѣме *стълбъ на монархията*.и върховенъ раздавачъ на всички благоволения и милости. Притиснѫтъ отъ нуждитѣ на своята фамилия, Сервантесъ събралъ всичкото си мѫжество и се прѣдставилъ прѣдъ него; но понеже наглиятъ и жестокосърдеченъ фаворитъ (любимецъ) отхвърлилъ неговата молба, то той за винаги се отказлъ отъ тази роля, която изисквала една голѣма гъвкавостъ на характеръть, каквито Богъ не бѣше му далъ. Безъ съмнѣние, като се е върнѫлъ отъ аудиенцията, той е казалъ на женитѣ, които сѫ го очеквали въ смущение, съ пълни отъ надѣжда сърдца: „Господинъ Херцогътъ не пожела да направи за насъ нищо; е, добрѣ, ние пъкъ ще се помѫчимъ да живѣемъ отъ приходитѣ на моята агентура и отъ произведенията на моето перо“. И, като повикалъ на помощь всичката сила на душата си и всичката си философия, той весело довършилъ въ своето скромно усамотение онази безсмъртна шега, която весело бѣше започнѫлъ въ тъмницата.

Донъ-Кихотъ, или поне първата часть отъ *Донъ-Кихота*, която отначало се е появила сама, е била напълно довършена къмъ срѣдата на 1604 и Сервантесъ получилъ кралска привелегия за напечатваньето ѝ на 26 Септемврий сѫщата година. Но тогава, споредъ обичая, който всички изобщо слѣдвали въ онова врѣме, оставáло да се намѣри единъ меценатъ (покровитель), който би въспиелъ да покровителствува съ

своето име книгата слѣдъ обнародванъето ѝ, като приема по-напрѣдъ посвѣщението. За Сервантеса, и особено за *Донъ-Кихота*, това покровителство е било нуждно по двѣ причини: то трѣбвало да служи като указание, че произведението не е недостойно за вниманието на сериознитѣ хора и послѣ, въ случай на нужда, да го защити противъ злоželанията, които можали да подигнѫтъ щеговититѣ загадки, съ които книгата е пълна. Изборътъ на Сервантеса се спрѣлъ върху донъ-Алонзо-Лопе-де-Цунига-и-Сатомайоръ, седмиятъ херцогъ Беарски, единъ отъ най-просветенитѣ велможи въ Испания. Херцогътъ, като се научилъ, че книгата е сатира противъ рицарскитѣ романи, не приелъ отъ начало посвящението, като се боялъ да не компрометира високия си санъ. Сервантесъ, безъ да се оплаква, показалъ се покоренъ на това, и го помолилъ да благоволи да изслуша четенѣто само на една глава отъ книгата. Това четенье му произвело такова удоволствие, щото авторътъ билъ накаранъ да чете глава слѣдъ глава, до като, увлѣченъ, не прочелъ цѣлата книга до край. Тогава херцогътъ благоволилъ да приеме посвѣщението, което му се прѣдлагало и което по такъвъ начинъ обезсмъртило името му. И така, Донъ-Кихотъ, се появилъ на 1605 г., въ печатницата на Жуана де-ла-Квеста, на четвъртина отъ листъ и съдържала 312 страници (само първата часть).

Нейното появяванье ослѣпило като мълния; ефектътъ, произведенъ отъ нея, не може да се сравни съ нищо друго въ литературата на прѣжнитѣ вѣкове. Само въ наше врѣме почнахѫ да се распродаватъ нѣкои книги въ такива грамадни количества. Въ втората часть на своятъ Донъ-Кихотъ, Сервантесъ казва, че книгата му се распродала въ 30.000 екземпляра и прибавя, че очаква да се распродаде още въ количество хилядо пѫти по-голѣмо отъ това. Положително е извѣстно, че само въ сѫщата година на своето появяванье, Донъ-Кихотъ е издържалъ четири издания, безъ да се смѣта безкрайнитѣ прѣпечатвания, чрѣзъ които той, като нѣкой пламтящъ огънь, се распространилъ по Франция, Италия, Португалия и Фландрия. Да, Сервантесъ е имадъ право да каже, че скоро не ще има такъвъ народъ, на чийто языкъ да не бѫде прѣведенъ неговия Донъ-Кихотъ и въ скоро врѣме не останѫла ни една кръчма, гостинница, бръснарница, които да не сѫ окичени съ картини отъ историята и дѣянията на Донъ-Кихота и неговия орѫженосецъ.

Отъ какъ е излѣзла (нѣщо прѣди $2\frac{1}{2}$ вѣка) и до днесъ, тая книга, между всичкитѣ произведения отъ този родъ, е станѫла въ образования свѣтъ наржчна, всеобща книга за всички възрасти и положения: старецътъ, който е на края на живота си, както и дѣтето, което едва влиза въ живота; сериозния мѫжъ, както и лекомисленната жена, учения и простия, богатиятъ и сиромахътъ, всички сѫ чели и сѫ се развеселявали съ тази книга. Даже тѣзи, които не четѫтъ, пакъ сѫ запознати съ не-

забравимитѣ типове на главнитѣ лица въ романа, както и съ тѣхнитѣ приключения и патими, или по слухъ отъ расказитѣ, които всѣки денъ се повтарятъ, които искуството е направило популярни. Можемъ да кажемъ, че никога друго произведение на единъ поетически духъ не е могло тъй мощно да обладае въображението на массата, както това направи Донъ-Кихотъ.

Но каква е тази чудна книга, която е придобила такава слава и такова распространение? При все че мѣстото, съ което разполагаме тука, е твърдѣ малко, ние ще се опитаме да дадемъ една кратка оцѣнка на това безсмъртно произведение, на което Сервантесъ дължи своята слава.

Епохата, когато цъвтѣли търсящитѣ приключения рицари, паладинитѣ, кралъ Артуръ и неговитѣ рицари на кръглата маса, се наченва съ падането на стария свѣтъ и се свършва съ развитието на правилния държавенъ животъ. Това е мрачната епоха на срѣднитѣ вѣкове, когато свѣтътъ се е управявалъ отъ сабята и юрручното право, когато двубоягъ е застжпвалъ мѣстото на законитѣ, а черквата само съ голѣма мжка е могла да прѣслѣдва своитѣ цивилизуюши цѣли. Въ онова врѣме защитата на притесненитѣ и помощьта на нещастнитѣ сж били защита и помощъ възвишени и достойни за рицарството. Прѣкрасна картина се рисува прѣдъ очитѣ ни: ние виждаме, какъ рицаръть се впуща въ широкия свѣтъ, съ мечъ въ ржка, съ шлемъ и ризница, за да докаже, съ силата на ржцѣтѣ си, висотата на своитѣ убѣждения и да послужи като ограда на справедливостьта и добродѣтелта. Въ образа на този герой се въплотява нравственната идея, която никое врѣме не е способна да очисти отъ нашата жизненность. Жената, като най-слаба, трѣбваше да стои подъ особенното покровителство на тѣзи странствующи рицари и това обстоятелство придаваше на рицарството нѣкаква си своеобразна прѣлесть. Това чудесно врѣме трѣбваше да намѣри въ поезията своето облагорождающе изражение. Изобиленъ материалъ за фантазията на трубацуритѣ, минезенгеритѣ и рапсодитѣ прѣдставявахж въ това отношение кръстоноснитѣ опълчения, походитѣ на отдѣлнитѣ рицари, турниритѣ, двороветѣ на любовьта и празненствата. Подвигитѣ на героитѣ сж се прославявали или въ звучни стихове, или пъкъ въ проза, пълна съ живи хубости. Отъ тѣзи поетически произведения сж се развили по-послѣ рицарскитѣ романи, които испърво прѣдставлявали само прозаическа прѣправка на епическитѣ стихотворения. Но писателитѣ на тѣзи романи не разбрали добрѣ своята прѣкрасна задача. Въ тѣхнитѣ произведения човѣкъ вижда само свади, сбивания, жестокости, приключения и нищо повече: ни планъ, ни свръзка, нито пъкъ здравъ смисълъ. По единъ най-разбърканъ начинъ се прѣплитатъ по между си мечтателната любовь и дивата чувственность, безнравственностьта и прѣдразсждъкътъ. Исполини и джуджета, чудовища и магьосници хаотически сж разбъркани въ тия рицарски

романи, които би послужили за срамъ и укоръ на самитѣ рицари, ако да не бѣше врѣмето така незрѣло и простодушно, щото вземаше тѣзи приказки за сжща дѣйствителность и съ жадность поглъщаше всичко, което му се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ, по нѣманье на по-добра умственна храна. Направлението на вѣка доде на помощь на това незрѣло произведение на фантазията. Кръстоноснитѣ опълчения породихж по цѣла Европа страсть къмъ приключения и пробихж по такъвъ начинъ пжтъ на рицарскитѣ романи. Въ Испания, гдѣто рицарството, съ всичкитѣ си атрибути, бѣше пуснжло особни дълбоки корени, дойде да се присъедини още единъ новъ елементъ. Войнитѣ съ мавритѣ, които обрѣщахж всѣки испанецъ въ войникъ и внасяхж рицарския духъ въ всѣко семейство, не можехж да не прѣдизвикатъ изобразяването на разни приключения и геройски подвизи; не сж могли да не прѣдизвикатъ произведения на развратната фантазия, които намирахж винаги людье да ги слушатъ съ голѣма охота. Рицарскитѣ романи почнахж да процъвтяватъ въ Испания къмъ края на XV в. и още съ появяването си влѣзохж въ мода много скоро. Испанскиятъ народъ слушаше твърдѣ усърдно тѣзи истории, съставени отъ най-чудни и невѣроятни приключения, а свѣтътъ, и безъ това фантастиченъ, какъвто е билъ въ онова врѣме, въсхищавалъ се е още повече отъ фантастическитѣ създания на разюзденото въображение. За скоро врѣме работата достигнжла до тамъ, щото книжовнитѣ людье не искали да пишжтъ нищо друго, освѣнъ рицарски романи и цѣлиятъ народъ не е искалъ да чете нищо друго, освѣнъ тѣзи книги. Освѣнъ това, писателитѣ, които бихж могли да украсижтъ своитѣ измислици, като примѣсижтъ тѣхъ съ умѣренность нѣщо отъ *чудесното*, заето отъ источнигѣ вѣрвания, не направихж така, а напротивъ, тѣ прѣнесохж своитѣ герои и своитѣ читатели въ единъ фантастически миръ, населенъ съ свърхестественни сжщества, гдѣто всичко се извършва чрѣзъ магьосванье. Не е мжчно да се разбере отъ това, каква опасность прѣдставляваxж подобнитѣ книги особенно за единъ народъ пламененъ и страстенъ съ въображение ентузиазирано и легковѣрно. Младежьта вече не можла да намира никакво удоволствие въ сериозната страна на историята, отнасяла се твърдѣ симпатично къмъ разюзденитѣ произведения на поетитѣ и приемала като образецъ за себе си, както дѣянията, така и езика на тѣзи романи. Наклонностьта къмъ сбивания и свади, която довеждала до кървави отмъщения за нищо и никакви прѣпирни, ненавистьта къмъ гражданския редъ и дивата распуснатость на нравитѣ застжпили мѣстото на испанскитѣ рицарски обичаи и, намѣсто да внушаватъ мжжество, испанска геройска смѣлость, тѣзи книги развращавали фантазията на младежитѣ и унищожавали прѣжния духъ на народа. Нѣкои уважаеми лица, богословци и моралисти, като напр.: Луй Фидесъ, Алейо Фанласъ, Диего Грацианъ, Мелхоръ Кано, Луй-де-Гранада и Бенито Ариасъ Монтано, подиг-

нѫли гласа си противъ това осрамяванье на литературата, което „въ Испания се проявява по-ярко, отъ колкото кѫдѣто и да било другадѣ". Най послѣ излѣзло на сцѣната и законодателството: краль Карлъ съ декретъ запрѣтилъ на всичкитѣ вице-кралье, сѫдилища и намѣстници отъ новия свѣтъ (Америка) да позволяватъ печатанъето, продажбата и четенъето на рицарскитѣ романи. Въ 1555 г. кралскитѣ кортеси, които засѣдавали въ Валядолидъ, рѣшително поискали да се издаде сѫщото запрѣщение и за Испания, като оправдавали тази мѣрка съ опасностьта отъ такива произведения за младежитѣ и отъ двата пола. Тѣ исказали даже желание, щото всичкитѣ сѫществуюци романи да се съберѫтъ и изгорѫтъ. Кралицата Иоанна обѣщала да издаде такъвъ законъ, но той никога не билъ издаденъ и, нито нравственнитѣ проповѣди на уважаемитѣ ли ца отъ онова врѣме, нито законитѣ, не могли да искоренѫтъ рицарскитѣ романи, къмъ които се бѣхѫ пристрастили, както народътъ, така и образованото общество. Кральтъ Карлъ открито уважавалъ тѣзи романи и съ наслаждение четѣлъ *Белианиса* отъ Грациена, най-безсмисленния отъ този родъ романи; когато сестра му, венгерската кралица, искала да празднува завръщанъето си въ Фландрия, не могла да намисли по-голѣмо удоволствие за него, отъ колкото да прѣдстави, на знаменития праздникъ въ Бинсъ, всичкитѣ герои отъ този рицарски романъ, въ видъ на живи лица; при това фигурираль даже и Филипъ II. Тѣзи паразитни растения проникнѫли даже прѣзъ свѣщеннитѣ стѣни на мънастиритѣ: калугеритѣ и калугеркитѣ четѣли и пишели рицарски романи. Числото на тѣзи книги, които излѣзли въ Испания до първитѣ години на XVII в., е просто за невѣрванье.

Въ таквози положение били работитѣ, когато у Сервантеса зрѣялъ планътъ да подготви ударъ на рицарскитѣ романи. Малко-извѣстниятъ и изоставенъ човѣкъ, който не е ималъ въ ржцѣтѣ си други срѣдства, освѣнъ ума и перото, намислилъ да насочи силитѣ си за унищожението на това заблуждение, което до тогива все си сѫществувало, на пукъ на здравия смисълъ и разнитѣ закони. Орѫжието, съ което той излѣзълъ на борба противъ безумието, е било — двоеостриятъ мечъ на присмѣха, а побѣдата му била толкова пълна и съвършенна, щото, отъ както се е появилъ Донъ-Кихотъ, не е излѣзълъ вече ни единъ рицарски романъ, не е билъ издаденъ отъ ново даже нѣкой отъ старитѣ. Отъ онова врѣме, и до наши дни, казва Тикноръ, тѣ изчезнахѫ така съвършенно, щото, напротивъ, сега принадлежѫтъ къмъ най-голѣмитѣ рѣдкости и съставляватъ едничъкъ по рода си примѣръ на това, какъ съ силенъ умъ и сполучливъ присмѣхъ може по нѣкога да се унищожи у единъ народъ, великъ и горделивъ, цѣлъ клонъ отъ литературата, цъвтящъ и отъ всички любимъ. И право има единъ отъ биотрафитѣ на Сервантеса—Г. Емилъ Щалъ, когато се провиква: „Don-Quichotte paru, la chevalerie était morte

et Cèrvantes immortel". Тѣзи думи прѣдставляватъ, безъ съмнѣние, най-прѣкрасния и скратенъ отзивъ за Донъ-Кихота. Така щото, съ съчиняването на *Донъ-Кихота*, Сервантесъ е принесълъ една голѣма услуга на Испания, може би даже най-голѣмата, отъ гледна точка на нравитѣ, която писательтъ е принесълъ нѣкога на своята страна.

Колкото грададенъ и да е билъ резултатътъ отъ появяването на Донъ-Кихота, пакъ на първо врѣме книгата не произвела всичкото очаквано отъ нея дѣйствие. Между испанскитѣ историци на литературата се е запазило прѣдание, че Сервантесъ само съ хитрость е можалъ да вмъкне книгата въ ржцѣтѣ на образованитѣ людье. Подъ заглавие „Buscapie" той издалъ ужъ една брошура, въ която, като се прѣструвалъ, че критикува Донъ-Кихота, прѣдпазливо, но доста нагледно, давалъ да се разбѣре, че цеговитата на гледъ книга крие въ себе си ядовита сатира противъ най-важнитѣ придворни дюдье и прѣимущественно срѣщу любимеца на краля, херцога Лерма и Калдерона „придворниятъ". Даже и да е истинско това прѣдание, то показва само, че на Сервантеса се искало да привлѣче съ това публиката, а не че сатирата срѣщу кралскитѣ придворни людье е била дѣйствително сжщинската негова цѣль. Обаче достовѣрностьта на това прѣдание е съвсѣмъ съмнителна и едва ли може то да се приеме за истинско: 1) защото цензурата никакъ не би допуснжла да излѣзе въ Испания такъвъ единъ памфлетъ и 2) защото съ публикуването му Сервантесъ твърдѣ много би рискувалъ да скомпрометира едноврѣмено и книгата и нейния авторъ. Както и да е, но това прѣдание показва, че отъ началото Донъ-Кихотъ е билъ приетъ доста хладно отъ публиката.

Остроумната критика цѣли двѣ столѣтия се е опитвала да истълкува споредъ себе си *Донъ-Кихота*, и да натрапи на неговия авторъ тенденции и възгледи, отъ които той стоялъ толкова далечъ, колкото е далечъ неговото врѣме отъ нашето. Само едно най-пълно неумѣяние да се оцѣни, както трѣбва, произволното и непроизволното творчество на Сервантеса е могло да докара до подобни абсурди. По всѣка вѣроятность, намѣрението му е било да покаже противоположностьта между поезията и прозата въ человѣческата природа, или между геройството и великодушието отъ една страна и хладния егоизмъ отъ друга; отъ тука взема началото заблуждението, че той е искалъ ужъ да изобрази дѣйствителния животъ. Но, както е казалъ съвсѣмъ справедливо Тикноръ, метафизическитѣ тънкости съвсѣмъ не отговарятъ на духа на неговото врѣме, което не е било никакъ наклонно къмъ таквазъ обща философска сатира, освѣнъ това, не оттоварятъ и на личниятъ характеръ на Сервантеса, до колкото го знаемъ. Критиката, която иска да бжде справедлива, трѣбва да сжди прѣимущественно по самото съчинение, по собственнитѣ думи на писательтъ. Още въ прѣдговора къмъ

първата часть, съвсѣмъ ясно се говори: „това съчинение нѣма никаква друга цѣль, освѣнъ цѣлта да унищожи авторитета и уважението, съ които се ползуватъ рицарскитѣ романи у читающата публика и изобщо въ свѣта“, а слѣдъ десетъ години Сервантесъ сключва втората часть съ думитѣ: „азъ не съмъ ималъ друго намѣрение, освѣнъ да възбудя отвращението на людьетѣ къмъ лъжливитѣ и безсмисленни приказки, въ форма на рицарски романи, значението на които е вече подкопано чрѣзъ историята на моя правдивъ Донъ-Кихотъ и скоро трѣбва да падне съвсѣмъ“. Въ такъвъ случай, защо ние да не вѣрваме на това заявление на автора, като знаемъ, съ какво голѣмо значение се ползува въ Испания всѣки отдѣленъ клонъ отъ литературата.

Очевидно Сервантесъ е искалъ да напише само сатира противъ споменатитѣ романи и да ги изложи на общъ присмѣхъ, за да могатъ людьетѣ, като се убѣдятъ въ тѣхната безсмисленность, да прѣстанатъ вече да имъ отдаватъ прѣжното значение. Но перото на гения, спорѣдъ остроумната бѣлѣжка на Хейне, стои всѣкога по-високо отъ него: то обгръща много повече, отъ колкото неговитѣ случайни намѣрения и за туй Сервантесъ, безъ да съзнава самъ това нѣщо, е написалъ велика сатира противъ человѣчестото самомнѣние. Ако се съгласятъ съ насъ въ това, ние ще допустнемъ смисъла на Донъ-Кихота, който е прочела въ него естетиката, а именно, че това съчинение прѣдставлява борбата между идеализма и реализма; дългиятъ и мършавъ Ламанщки рицарь е въплъщение на идеалната екзалтация изобщо, а дебѣлиятъ оржженосецъ е реалниятъ разсждъкъ, и двамата тѣ сжщеврѣменно прѣдставляватъ пародия на собственния си патосъ. Фишеръ вижда даже въ Донъ-Кихота и неговия оржженосецъ разногласието между единичния мечтатель и единичния прозаикъ, не вѣчната противоположность на едностранчивия идеализмъ и реализмъ и хвали това съчинение, защото въ него индивидуалното очъртание се съединява съ универсалностьта на значението.

За да осжществи идеала на рицарството, Сервантесъ прѣдставя ламанския дворянинъ съ мозъкъ възпламененъ отъ четенъето на рицарски романи, но въ сжщото врѣме го рисува прѣдъ насъ като сжщинска рицарска фигура, като человѣкъ испълненъ съ чувство на честь, съ екзалтация, съ бодрость, смѣлость и достойнство. Той иска да осжществи още единъ пжть златното врѣме на странствующето рицарство, което отдавна вече е било прѣобърнжто на прахъ. Вѣренъ на рицарскитѣ обичаи, той си избира оржженосецъ, който прѣдставлява пълна противоположность съ него, — макаръ и добродушенъ, честенъ и фанатическн привързанъ къмъ своя господарь, но невѣжественъ и легковѣренъ, непохватенъ и егоистиченъ, лакомъ и лъжецъ, съ една дума — реалистъ отъ петитѣ до главата.

Напълно въоржжени и снабдени съ припаси, двамата излизатъ отъ родното си село да търсятъ приключения, които раз-

горещената фантазия на рипаря вижда и намира на всѣка стѫпка; вѣтрениитѣ мѣлници смѣта за исполини, стадото овци — за цѣла войска, галернитѣ катили — за испански голѣмци и всѣка кръчма — за палатъ; а пъкъ орѫженосецътъ му, по своята непосрѣдственность, безъ да съзнава даже своя юморъ, прѣобръща чудеснитѣ видѣния на своя господарь въ гола прозаическа дѣйствителность. Това постоянно сблъскванье на идеала съ еуровата проза на дѣйствителния животъ, на староврѣмския патосъ съ настоящето, трѣбвало е да довежда до най-странни резултати, които постоянно потвърждаватъ справедливостьта на гениалнитѣ думи: du sublime au ridicul il n'y a qu'un pas, до като най-послѣ нашитѣ прѣдставители на идеализма и реализма, смачкани тѣлесно и душевно, се възвръщатъ въ родното си мѣсто. Но съ това, както пояснява Сервантесъ, историята имъ не се свършва. Така се сключва първата часть.

Но като осигори за винаги славата на Сервантеса, обнародваньето на *Донъ-Кихота* не може да му даде желанното спокойствие. Напротивъ наскоро слѣдъ това той трѣбвало да прѣнесе ново и то най-жестоко унижение. Близо до кѫщата, въ която той живѣялъ въ Валядолидъ, станѫло прѣзъ една нощь убийство, по случай на единъ двобой между двама придворни, отъ които една погинѫлъ. Подозрѣние паднѫло върху домашнитѣ на Сарвантеса и до началото на слѣдствието по това дѣло, него го хвърлили въ тъмница, съгласно съ испанскитѣ закони, но подиръ нѣколко дена пакъ го пуснѫли. Освѣнъ този епизодъ, ние нищо друго не знаемъ за живота за Сервантеса въ Валядолидъ.

На 1606 г., Сервантесъ отишълъ въ Мадридъ, гдѣто е слѣдвалъ, вѣроятно подиръ двора; и отъ тогава, съ исключение на нѣколко бързи посѣщения на роднинитѣ си въ Алкала или въ Есквивиаръ, въ семейството на жена си той е живѣлъ неотлѫчно въ новата столица до края на живота си, като е распрѣдѣлялъ врѣмето си между занятията съ агентура и между литературата, и тъй като неималъ твърдѣ много поржчки и работа като агентъ, то е работплъ съ пламенността на младъ човѣкъ, ако и да е билъ вече въ прѣклонна възрасть, надъ различнитѣ произведения, които обнародвалъ едно по друго въ послѣднитѣ години на живота си.

Нравоучителнитѣ раскази (Novelas exemplares) се явили въ 1613 год. Повечето отъ тѣзи раскази, както споменѫхме и погорѣ, сѫ били съставени въ Севилля, но, ако не се лъжемъ, авторътъ по-послѣ ги е поправилъ и усъвършенствувалъ. Всичкитѣ сѫ интересни и разказани тъй, както не може да бѫде по-добрѣ, но съ особенна похвала трѣбва да се споменѫтъ: *Ринконетъ* и *Кортадиллъо* (който е история на двама малки севилски крадци), *Малката циганка* (la Gitanilla), *Силата на кръвьта* (la Fuerza de la sangre) и *Ревнивиятъ Естрамадурецъ*

(el Zeleso Estremeno), всѣко едно отъ които е образцово произведение. Поради хубостьта на новеллитѣ му, съврѣменницитѣ нарекли Сервантеса *испански Боккачио;* и ако да не бѣше написалъ Донъ-Кихота, тѣ сами бихж били достатъчни за да го прославятъ, както *Декамеронътъ* е билъ достатъченъ за да обезсмърти името на великия италиянски прозаикъ.

На слѣдующата година (1614), Сервантесъ е обнародвалъ една поема, подъ заглавие *Пжтуване на Парнасъ* (Viage del Parnasso), съчинение алегорическо, въ което той възхвалява и прѣвъзнася до хипербола добритѣ испански поети и се присмива на лошитѣ ритмоплетци отъ своето врѣме. Но най-любопитното нѣщо въ това произведение сж похвалигѣ, които авторътъ съ една доста законна гордость, си въздава самъ на себе си: заведенъ при Аполена, той му изброява всичкитѣ си трудове и му излага неблагодарностьта, съ която му е било платено; и одобрѣнието на боговетѣ остава като негова награда.

На 1615 год. той обнародвалъ единъ сборникъ отъ осемъ комедии и осемъ интермедии, съставени по начина на Лопе де Вега. Най-интересната между тѣхъ е *Алжирската тъмница*, прѣдназначена да нарисува нещастията и страданията на плѣнницитѣ християни въ Алжиръ. Въ всичкитѣ тѣзи комедии, а особенно въ интермедиитѣ, се забѣлѣзва една чудесна изобрѣтателность, рѣдъкъ талантъ за наблюдение и очъртаване, а въ испълнението — една естественость, едно вдъхновение и единъ умъ просто несравненни Ако тѣзи пиеси бихж се изгубили, както сж се изгубили толкова други Сервантесови произведения, и ако сега бихж се намѣрили, безъ да бѫде указано на тѣхъ името на автора имъ, то добриятъ познавачъ, безъ двоумѣние, би ги приписалъ пакъ на автора на *Донъ-Кихота*.

Най-послѣ прѣзъ сжщата 1615 год. Сервантесъ издалъ и втората часть на Донъ-Кихота, която бѣше обѣщалъ на публиката въ края на първата часть и надъ която бѣше работилъ десетъ години. Този трудъ билъ доста напрѣднжлъ у него, когато въ срѣдата на 1614 година, се явило въ Таррагона едно лъжливо продължение на първата часть, авторътъ на което, подъ псевдонимъ Авелланеда, недоволенъ че откраднжлъ отъ изнамѣрвача неговата идея, отправилъ къмъ него най-дебѣлашки обиди. Въ тази минута Сервантесъ билъ достигнжлъ до LIX глава отъ втората часть. Той побързалъ да я довърши и я издалъ. Противъ Авелланеда и неговия начинъ на дѣйствие се подигнжла голѣма врѣва, но въ този литературенъ фактъ, едничкъ по рода си, чудното е това, че продължательтъ и подражательтъ, като че прѣдугажда съдържанието на недовършения образецъ. Тая книга, наистина безъ гения на Сервантеса, не би заслужвала никакво внимание, ако образецътъ да не бѣше получилъ такова значение. Но автора унищожилъ самъ себе си, като се е старалъ съ всичкитѣ си сили да унижи образеца и като се

е присмивалъ на поета, на старостьта му, надъ страданията му и даже надъ ранитѣ му, които заслужватъ дълбоко уважение. За съжаление, раздразнението, възбудено въ Сервантеса отъ тази възмутителна литературна подигравка, за която той много говори въ втората часть, не е останжло безъ влияние върху понататъшната обработка на произведението му. Сервантесъ вече работѣлъ бърже до края и достигнжлъ до него по-рано, отъ колкото самъ прѣдполагалъ. При все това, *Донъ-Кихотъ* прѣдставлява петнайсетъ годишенъ трудъ и, ако първата часть е произведение на щеговитъ человѣкъ, то втората часть, която се е появила подиръ десетъ години, е произведение на философъ. Въ тая втора часть Донъ-Кихотъ отново излиза да търси приключения, които ставатъ още по-богати и по-фантастични и носіжтъ въ себе си още по-романтиченъ характеръ, отъ колкото въ първата часть, но тука тѣ нѣматъ оная типическа физиономия и не така дълбоко се запечатватъ въ народната паметь, вслѣдствие на което първата часть е станжла толкова популярна, щото е послужила като источникъ отъ гдѣто сж възникнжли множество пословици и поговорки.

Критицитѣ сж въобще съгласни да считатъ втората часть за по-високостояща даже и отъ първата, но това, споредъ насъ, не е до тамъ вѣрно. Наистина, въ втората часть историята още дълго врѣме стои на сжщото равнище, както и въ първата, но въ едно злокобно мѣсто комедията прѣминува въ трагедия. До като Донъ-Кихотъ се въвежда въ заблуждение и се лъже отъ собственнитѣ си очи, чрѣзъ които той вижда всичко като сжщински странствующъ рицарь, до тогава и ние сами се заплитаме заедно съ него въ сжщитѣ примки. Но когато другитѣ почватъ да играіжтъ съ него и му устрояватъ зли щеги, когато тѣ нарочно, съ намѣрение, го тласкатъ къмъ заблуждения и скърбни погрѣшки за свое собственно увеселение, тогава този блѣскавъ умъ се помрачава и Донъ-Кихотъ става за насъ единъ достоенъ за съжаление побърканъ человѣкъ, кандидатъ за въ лудницата въ Севилля. Чарлзъ Камбъ е казалъ на едно мѣсто справедливо: „Гонерилля би се зачервила отъ срамъ, ако би направила нѣщо подобно на краля, който се бѣше отрѣкълъ отъ прѣстола (Краль Лиръ), и вълчицата Регана, при всичкиятъ си слабъ разсждъкъ, не би могла да продължава щегитѣ сн, а Донъ-Кихотъ е истърпѣлъ всичко това отъ недостойната кралица. Какво ниско, долно общество“! Героятъ на Авелланеда можеще и трѣбваше да свърши съ такива заблуждения, но Сервантесъ не трѣбваше никога да сгрѣши като него. Ако похвалитѣ на Санчовитѣ щеги, които тука, както и у Авалланеда, излизатъ на първъ планъ, сж могли да го накаратъ да направи този характеръ срѣдоточие на по-нататъшния си расказъ, то това е достатъчно, щото, въ по-голѣмата половина отъ втората часть, да се унищожи състраданието къмъ героя. Заради това ние мжчно можемъ да разберемъ, какъ истори-

къть на испанската литература, Джоржъ Тикноръ, отдава несравненно прѣимущество на втората часть сравнително съ първата, освѣнъ ако приемемъ, че той придава по-голѣмо значение на художествената композиция, нежели на идеалното съдържание.

Впрочемъ, като забравяме отегчението, което испитваме при четенъето на една часть отъ втората половина на романа, за оцѣнката на цѣлия романъ ние сме съгласни съ Фишера, който е казалъ: „безсмъртната заслуга на Сервентеса състои въ това, че той въ едно произведение, съ художественна ирония, е създалъ комическиятъ и заедно съ това естественниятъ романъ. Това осмиванье на рицарството го прави народенъ романъ, защото той възбужда народа къмъ осмиванье на отживѣлия идеалъ на аристокрацията.“ По-ясно не може да се изрази значението на тази книга за цѣлата литература.

Независимо отъ голѣмитѣ заслуги на поета, той е живѣлъ винаги въ твърдѣ стѣснителни условия, поддържанъ само отъ двама свои покровители: Толедския архиепископъ и графа де-Лемосъ, Неаполитанскиятъ вице-кралъ. Новелитѣ, сборникътъ отъ осемтѣ комедии и втората часть на Донъ-Кихота били посвѣтени на графа де-Лемоса, който, ако и да се считалъ за неговъ покровитель, но както се вижда, не е билъ особно щедръ, макаръ че Сервантесъ на много мѣста въ послѣднитѣ си съчинения да го хвали и да казва, че му давалъ помощь по-вече, отколкото той самъ можалъ да се надѣва. Ако се прѣгледа списъкътъ на книгитѣ, по които той се е мѣстилъ, отъ врѣмето на послѣдното си установяване въ Мадритъ, то ще се види, че и съ помощьта, която му е давалъ неговия покровитель, бѣдниятъ великъ човѣкъ едвамъ е намѣрвалъ покривъ, подъ който да подслони глава въ своята старость!

Но най-виновни въ това сж били министритѣ и раздавачитѣ на царскитѣ милости; даже нека си кажемъ право, виноватъ е билъ и самиятъ царь, безгрижниятъ и неблагодарниятъ Филипъ III. Еднжжъ като стоялъ на балкона на своя палатъ, Филипъ III забѣлѣзалъ единъ студентъ, който се расхождалъ съ книга въ ржка по брѣга на Мансанаресъ и който, отъ врѣме на врѣме, прѣкжевалъ четенъето съ неудържимъ смѣхъ и съ голѣмо възхищение. Тогава царьтъ казалъ: „този студентъ или е лудъ, или пъкъ чете *Донъ-Кихота*.“ Нѣколцина отъ придворнитѣ се притекли къмъ студента, за да виджтъ каква книга чете и тозъ-часъ се върнжли да кажжтъ на царя, че той вѣрно е отгатнжлъ. Негово Величество останжлъ много задоволенъ отъ своето остроумие, но нито нему, нито на нѣкого отъ придворнитѣ дошло на умъ да помислжтъ за сиромашията, въ която се намиралъ авторътъ на знаменитата книга.

Въ посвѣщението, което отправилъ прѣзъ мѣсецъ Октомврий 1615 год. до графа де Лемосъ, заедно съ втората часть на

Донъ-Кихота, Сервантесъ му извѣстявалъ, че за идущата пролѣтъ ще му испроводи другия си романъ *Персилесъ и Сигизмунда*)*. Споредъ обѣщанието си, той билъ свършилъ това произведение прѣзъ пролѣтьта на 1616 год., но въ сжщото врѣме една тежка болѣсть прѣкъснжла работата и му побъркала да напише прѣдговора и посвѣтителното писмо. Като се надѣвалъ, че полскиятъ въздухъ въ началото на пролѣтьта ще му спомогне да се поправи, той тръгнжлъ прѣзъ първитѣ дни на Априлия за малкия градецъ Есквивиаръ, гдѣто живѣяли роднинитѣ на жена му. Но слѣдъ едно малко прѣсѣдяванье, като видѣлъ, че му става още по злѣ и като искалъ, безъ съмнѣние, да умре поне въ кжщи, посрѣдъ лицата, които най-много е обичалъ, той тръгнжлъ за Мадридъ, придруженъ отъ двама приятели, които можели да му даджтъ изъ пжтя необходимата въ неговото положение помощь. По пжтя ги срѣщнжлъ единъ студентъ и дълго врѣме се разговарялъ съ Сервантеса, комуто този разговоръ далъ поводъ да напише прѣдговора къмъ *Персилеса*, гдѣто се срѣщатъ единичкитѣ подробности, които ние сега знаемъ за неговата болѣсть. Студентътъ, като се научилъ, че прѣдъ себе си вижда Сервантеса, отъ когото той се възхищавалъ, безъ да го познава, притекълъ се къмъ него, хванжлъ го за лѣвата ржка (която, както се знае, е била осакатена), и извикалъ: „да! ето наистина знаменитиятъ едноржкъ, веселиятъ писатель, любимецътъ на музитѣ!“ Като се научилъ послѣ за болѣстьта на Сервантеса, студентътъ казалъ, че тази болѣсть е хидропизия (водна болѣсть), отъ която може да го изчѣри всичката вода на океана, ако се пие капка по капка. При все това той далъ на Сервантеса нѣкои съвѣти какъ да се лѣкува, но Сервантесъ му отговорилъ: „пулсътъ ми толкова силно бие, щото, най-кжсно до въ недѣля, всичко трѣбва да се свърши.“ И наистина така се случило. Едва пристигнжлъ въ Мадритъ и билъ принуденъ да легне на постеляга, а на 18 сжщий мѣсецъ Априлий извършили надъ него обряда на послѣднето маслосвѣщение. На слѣдующия день той написалъ, испълнено съ юморъ и проникнжто съ истинско мжжество, посвѣщение на *Персилесъ и Сигизмунда* до графа де-Лемоса, който се връщалъ отъ Неаполъ, и подиръ четири дена умрѣлъ въ кжщата, която се намирала на улица Calle de leon и която въ сегашно врѣме е украсена съ

*) *Персилесъ* билъ издаденъ, на слѣдующата година подиръ смъртьтьта на Сервантеса, отъ жена му. То е едно лошо подражение на гръцкитѣ и на рицарскитѣ романи, лишено отъ истинска изобрѣтателность, отъ наблюдение и правда, безъ никакъвъ интересъ и въкоето едва само въ два или три твърдѣ кратки епизоди може да се намѣри нѣкакъвъ проблескъ отъ талантъ и умъ. Какъ е станжло така, че едно произведение, написано отъ перото на Сервантеса въ сжщото врѣме, когато той е написалъ втората частъ отъ *Донъ-Кихота*, да бжде тъй напълно и лишено отъ всѣко достоинство? Единственото обяснение на това е, че сюжетътъ на *Донъ-Кихота* билъ толкова щастливо избранъ, колкото злѣ е билъ избранъ сюжетътъ на *Персилеса*.

медалионенъ портретъ на Сервантеса. Умрѣлъ той въ пригражданитѣ на жена си, десетъ дена прѣди смъртьта на Шекспира, едничкиятъ неговъ съперникъ.

Чужденецътъ, който въ сегашно врѣме посѣщава Мадритъ, не трѣбва да търси въ този градъ гроба на Сервантеса; този гробъ е изчезналъ и прахътъ, който той заключавалъ въ себе си, се носи сега пръсиатъ изъ пространството, заедно съ праха на Хомеръ и Виргилия. Сервантесъ билъ погрѣбанъ въ мънастиря на ордена „Св. Троица". Този мънастиръ по-послѣ билъ отчужденъ отъ ордена и, когато слѣдъ врѣме се сетили да потърсятъ гроба на Сервантеса, то вече не могли да го намѣрятъ. Но за това пъкъ името му се запазило въ паметьта на съврѣменницитѣ и потомцитѣ, обкражжено съ таквазъ слава, за каквато едва ли може да се домогва, което и да е друго име въ литературата, освѣнъ името на Шекспира. За сега въ Мандритъ се намира само единъ надписъ на мраморна плоча, турнята подъ портика на послѣднята кжща, въ която Сервантесъ е живѣлъ и посрѣдъ една отъ градскитѣ площади е издигнята една бронзова статуя, която прѣдставлява малко-много вѣренъ образъ на автора на Донъ-Кихота. Това о закжснѣлото почитание, което нова Испания въздава на вѣликия човѣкъ, съставляющъ нейната гордостъ и слава.

Портретитѣ, които сж снели отъ Сервантеса съврѣменнитѣ нему живописци, сж се изгубили. Но въ прѣдговора на своитѣ Новелли, като е билъ на 66 години, той е начърталъ самъ на себе си единъ портретъ, на който вѣрностьта е несъмненна. Въ този прѣдговоръ той казва: „Този, когото виждашъ тука, съ лице продълговато, съ коси кестиневи, съ чело гладко и открито, съ очи живи, съ носъ пригърбенъ, но пропорционаленъ, съ брада посрѣбрена (а прѣди 20 години е била позлатена), съ мустаци голѣми, съ уста малки, съ зжби малочисленни, защото му оставатъ само 6 и тѣ въ лошо състояние и още по-злѣ наредени, съ тѣлосложение срѣдньо, ни голѣмо, ни малко, съ цвѣтъ на лицето доста живъ (animé), повече бѣлъ, отъ колкото мургавъ, съ плѣщи малко пригърбени и не твърдѣ легкъ въ нозетѣ; този е, каззамъ, портретътъ на автора, който е съчинилъ Галатея, Донъ-Кихота Ламанщски и други още произведения, изоставени безъ всѣкакъвъ надзоръ да се скитатъ по свѣта и, може би, безъ името на тѣхния господаръ. Викатъ го обикновено Мигуелъ де Сервантесъ Сааведра".

Колкото за нравственния му портретъ, можемъ да си го възпроизведемъ, като си припомнимъ неговия животъ. Ние погорѣ говорихме за неговата храбрость на бойнитѣ полета, за неговата твърдостъ, за неговото постоянство въ робството му; а неговата покорность на Божията воля, неговото търпѣние, расположението на духа му сж били винаги еднакви посрѣдъ мжчнотиитѣ, които той срѣщнжлъ прѣзъ своя литературенъ животъ. Видѣхме неговата привързаность къмъ семйството му, неговото

доброжелателство къмъ съперницитѣ му, неговата безгранична благодарность къмъ благодѣтелитѣ му, които не сж заслужвали да иматъ единъ такъвъ знаменитъ длъжникъ. Най-послѣ, тъй като тука се говори за единъ писатель, който е оставилъ най-занимателната книга на свѣта, то сме длъжни да споменемъ и онази чърта отъ характера му, която най-добрѣ ни показва, като какви възвишени чувства сж го въодушевлявали, когато е съчинявалъ своитѣ произведения. „Ако бихъ прѣдвиждалъ, казва той въ сжщия този прѣдговоръ на Новеллитѣ, които споменжхме по-горѣ, ако бихъ прѣдвиждалъ, че моитѣ съчинения ще могжтъ да вдъхнжтъ нѣкаква порочна наклонность, или нѣкаква безчестна мисъль, то азъ повече бихъ прѣдпочелъ да отсѣкж и тази ржка, която ми остава, отколкото да ги издамъ". Тъй щото, както и други прѣди насъ сж забѣлѣжили, душата на Сервантеса е била достойна за неговия гений.

Не знаемъ на основание на какви документи, но испанската библиография е утвърждавала и даже въ послѣдньо врѣме утвърждава, че отъ 1605 до 1857 г., въ Испания сж излѣзли не по малко отъ 400 издания на Сервантесовитѣ съчинения. Това не е нѣщо невѣроятно, защото прѣводни издания на неговитѣ съчинения има: на английски езикъ — 200, на французски — 168, на италиански — 96, на португалски — 80, на нѣмски — 70, на шведски — 13, на полски — 8, на датски — 6, на русски — 5 и на латински — 1. Ние не вземаме тука въ смѣтка язицитѣ на нѣкои по малки народи, нито подражанията и прѣправкитѣ за сцена, въ видъ на драма, опери и даже балети.

1895 г.

Македонското движение.

На друго мѣсто въ днешния ни брой[1]), читателитѣ ще намѣржтъ извлѣчения отъ вѣстницитѣ по арменския въпросъ, отъ които всѣки ще може да се убѣди, че този въпросъ не ще остане съвсѣмъ безъ послѣдствие, както се бѣше пръснжло слухъ прѣзъ послѣднитѣ дни. Турското правителство се съгласило вече да образува отъ петьтѣ арменски окржзи особна провинция. Главния управитель на тази область щѣлъ да бжде пакъ турчинъ, защото повече отъ половината на населението състои отъ мухамедани. Прѣобразованията, които се тъкмжтъ отъ страна на турското правителство, не сж богъ-знае какви, но все пакъ сж значителни, а важното е това, че, този пжтъ, Турция е принудена и сериозно мисли да приложи тѣзи реформи въ Армения.

За наст, въ дадения случай, не е важно обстоятелетвото, че турцитѣ обѣщаватъ да даджтъ и сами да приложжтъ рефор-

[1]) Думата е за в. „Млада България".

митѣ въ Арменія — ние твърдѣ добрѣ знаемъ, какво значѫтъ тѣзи обѣщания, — а важно е да се знае причината, която докарала неотстѫпчивата инакъ Турция да бърза съ прилаганьето на каквито и да е реформи.

Извѣстно е, че напослѣдъкъ се бѣше подигнѫлъ на крайния истокъ единъ въпросъ, който бѣше погълнѫлъ всичкото внимание на Великитѣ Сили. Руссия прѣдяви своитѣ искания, щото Япония да не взема териториално възнаграждение отъ Китай на континента и биде поддържана въ това отношение отъ нѣкои европейски държави. Побѣдителката Япония не искаше да се подчини на това, особенно, като се наблѣгаше на тайната поддържка отъ страна на други нѣкои отъ европейскитѣ държави. Очакваха се заплитания, които можѣха да подкладѫтъ огънътъ на всеобщата война, и неприятелитѣ на Руссия бѣха наострили уши да чуѫтъ, че, и този пѫтъ, тя ще прѣтърпи несполука по дипломатически редъ. Но излѣзе всичко наопаки. Силата на Руссия въ послѣднитѣ години до такава степень е нарастнѫла, щото никоя отъ държавитѣ на истокъ или на западъ не смѣе вече да я игнорира. Япония, споредъ най-послѣднитѣ извѣстия, е напълно отстѫпила на исканията на Руссия, и този толкова обезпокоителенъ въпросъ на крайния истокъ е съвършенно уравненъ въ полза на Руссия. Нѣма съмнѣние, че тази дипломатическа побѣда на Руссия ще има голѣмо значение за нея отъ много страни; но за насъ, собственно, е важно, че съ това се подига много престижа ѝ, както на истокъ, тъй и на западъ, и че сега ржцѣтѣ ѝ ще бѫдѫтъ развързани, и тя ще вземе подѣятелно участие въ разрѣшението на другитѣ политически въпроси, които сѫ турени на дневенъ редъ въ Европа и Азия. . . .

Свижданьето, което г. Лобановъ е ималъ тѣзи дни съ турския посланникъ въ Петербургъ, както ще видѫтъ читателитѣ ни по-долу, доказва именно това. Тонътъ, съ който е говорилъ г. Лобановъ, може да ни даде една доста силна надѣжда, че Руссия, може би, скоро ще напусне пасивното си положение по отношение къмъ *източния въпросъ*, изобщо, и къмъ България, въ частности.. Ако това излѣзе истина, ние нѣмаме причина да не се радваме. Кой както ще нека говори, но само когато Руссия се застѫпи енергически прѣдъ Турция за въ полза на християнскитѣ поданници на Портата, само тогава можемъ да се надѣваме, че ще има дѣйствително истински реформи въ Арменія, въ Македония и въ другитѣ вилаети. Само Руссия се застѫпва истински, защото само тя е толкова хуманна (нѣкои биха рѣкли наивна), щото за освобождението на чужди народи да пролива кръвьта на своитѣ избрани синове, и да харчи рублитѣ на своитѣ сиромаси, за да помага на чуждитѣ. Другитѣ европейски държави могѫтъ само ноти да пишѫтъ и да изработватъ проекти, които винаги оставатъ само написани. И въ случая за Арменія, тази истина още единъ пѫтъ блѣстяще се потвърди.

До като Русия се държеше по този въпросъ до нѣкждѣ въ резерва, Турция бѣше съвсѣмъ неотстжпчива; но щомъ се чу мощната дума на русския външенъ министръ, който свършилъ рѣчьта си съ думитѣ: *„това е мнѣнието на царя“*,—Турция бързо сама да приложи нѣкакви реформи.

Ето коя е причината за отстжпчивостьта на Турция прѣзъ послѣднитѣ дни по арменския въпросъ. Казвали сме го много пжти и сега пакъ ще го повторимъ, че Турция отстжпва само прѣдъ силата, а никога нищо не е отстжпила до сега и нѣма да отстжпи за напрѣдъ по благоволение, както се прѣструва че вѣрва нашето правителство. Това е вѣрно въ всички случаи за Турция. Ако тя отстжпи и ни даде нѣкакви църковни правдини въ 1870 год., слѣдъ опорита и ожесточена 30-годишна борба отъ наша страна, то една отъ главнитѣ причини бѣхж възстаническитѣ чети на прѣдшествующитѣ нѣколко години. Даже сега, нашето тукашно македонско движение по-скоро ще накара турцитѣ да даджтъ нѣкакви облегчения на населението въ Македония, отколкото посрѣдничеството на нашето правителство и ходатайствата на нашата Екзархия.

Отъ всичко горѣказано за насъ излиза само едно заключение: че трѣбва съ съединени сили и всички съгласно да се заловимъ съ по-голѣма енергия и дѣятелность за македонския въпросъ и да не го изоставаме, защото дѣйствително нашето движение е схванжло добрѣ психологическия моментъ. Никой не може да продположи, че Русия, която тъй енергично излиза да се застжпи за Арменія, ще откаже своето застжпничество на Македония. Отъ наша страна се иска само единодушие, куражъ и повече самопожертвование, и тогава ще имаме, не само помощьта на цѣлокупния български народъ и съчувствието на цѣлъ образованъ свѣтъ, но и мощната поддържка на Русия и други нѣкои отъ Великитѣ Сили. Нѣма защо да се боимъ, нѣма защо да се стѣсняваме, защото нашата цѣль, нашитѣ искания, не сж нито шовинистически, нито тѣсно-национални. Ние искаме: *„политическа автономия* **за населенията** *на Македония и Одринско, гарантирана и приложена отъ Великитѣ Сили“*.

Съ това не може да не се съгласи всѣки честенъ и свободолюбивъ човѣкъ, къмъ когато партия, народность и вѣра да принадлежи.

По рѣшенията на македонския конгресъ.

Рѣшенията на I македонски конгресъ отдавна вече сж достояние на публиката; тѣ бидохж напечани въ повечето отъ нашитѣ вѣстници. Както е извѣстно, тѣзи рѣшения се касаятъ до организацията на македонскитѣ дружества, на македонския

комитетъ и на македонскитѣ конгреси за въ бѫдѫще. Освѣнъ това въ тѣзи рѣшения се опрѣдѣлява цѣлта на дружествата и срѣдствата, които тѣ и комитета ще употрѣбяватъ за постиганьето на тази цѣль.

Върху тѣзи рѣшения на конгреса до сега нашата журналистика не бѣше исказала своитѣ мнѣния, или поне мълчаливо ги е одобрила. Върху организацията и върху цѣлта на дружествата даже сѫ се исказали извѣстни нѣкои похвали. Оставаше да се кажѫтъ нѣколко думи върху срѣдствата, които трѣбва да се употрѣбяватъ за постиганье цѣлта. Ако и да сѫ се исказали нѣкои мнѣния въ вѣстницитѣ мимоходомъ по този въпросъ, повечето въ одобрителна смисъль, но подробно никой вѣстникъ не ги е разгледалъ. Ние прѣдполагахме отъ начало, че именно по този въпросъ ще се явѫтъ нѣкои разисквания, защото и въ самиятъ конгрессъ отъ начало се исказахѫ доста разногласия. Обаче, срѣдствата отъ послѣ бидохѫ формулирани въ такива общи чърти, щото почти всички останахѫ съгласни. А и сега, до колкото виждаме, явява се извѣстно разногласие само по двѣ, или по-право казано, върху една точка отъ рѣшенията на конгреса относително срѣдствата и то, надѣваме се, че разногласието е само вслѣдствие на едно недоразумѣние. Само два отъ вѣстницитѣ сѫ обърнѫли особенно внимание върху тази точка и сѫ исказали своето мнѣние по нея и тѣ сѫ: „Гласъ Македонски“ и „Народна Самозащита“. Въ първия вѣстникъ се яви едно частно писмо, а въ втория има цѣла статия по рѣшенията, която се продължава въ два-три броя и още не е довършена. Ние трѣбваше да почакаме да се свърши тази статия, та тогава да ѝ отговаряме, но понеже, както се види, тя ще бѫде дълга, а вѣстника излиза само единъ пѫтъ въ недѣлята, то ние се видѣхме прѝнудени да отговормъ още сега.

Несъгласието, или по-добрѣ да се каже недоразумѣнието, е само върху слѣдующето:

Въ п. 2 отъ рѣшенията на конгреса, като се говори за срѣдства, които ще се употрѣбяватъ за постиганье цѣлта е казано:

г) Поддържанье изборътъ за депутати въ Народното Събрание на онія лица, които се задължаватъ да дѣйствуватъ за постиганье цѣлта на македонскитѣ дружества.

А въ п. 14 отъ рѣшенията е казано:

14. Всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, **по въпросътъ за автономията на Македония и Одринско,** *се задължава да поддържа всѣко българско правителство, което дѣйствува за постиганье тази цѣль и да се старае да въздѣйствува върху онова правителство. . .*

Всѣки, който прочете внимателно тѣзи двѣ рѣшения, ще види ясно, че тѣ сѫ едно и сѫщо, но пъкъ едното пояснява другото. Отъ тука сѫщо става ясно, че конгреса, кога е взе-

малъ това свое рѣшение, не е ималъ никаква задна цѣль да се вмѣсва въ тукашнитѣ партизански борби. Цѣлта на конгреса е била и си остава тази: *да препоржча на всички партии и фракции, да считатъ въпроса за автономията или освобождението на Македония и Одринско за общенароденъ, а не партизански въпросъ*. Когато едно, което и да било, българско правителство се рѣши да дѣйствува нѣщо по този въпросъ, то опозиционнитѣ партии и фракции да го поддържатъ, а не да бждатъ противъ него и да му противодѣйствуватъ само за това, защото било противъ тѣхъ по другитѣ въпроси. Отъ друга страна, партизанитѣ на правителството, което и да било то, да не поддържатъ това правителство *само по този въпросъ*, ако то го игнорира, или ако дѣйствува въ вреда. Съ една дума всѣки трѣбва да се старае, щото този въпросъ да не заглъхва вече, както бѣше заглъхнѫлъ по-напрѣдъ и всѣки въ своята сфера, въ своята партия да дѣйствува за постиганьето на тази цѣль. Може би това на първъ погледъ да се вижда за непостижимо, но то е благородно рѣшение и всѣки честенъ человѣкъ може да го усвои и да дѣйствува въ негова полза. Съ тѣзи двѣ рѣшения именно е искалъ македонския конгресъ да избѣгне партизанствата, а не да се вмѣси въ тѣхъ.

Искало се е да се установи едно нѣщо—че всѣки, къмъ която партия или фракция и да принадлѣжи, щомъ се отвори въпросъ за автономията или освобождението на Македония и Одринско, да настоява, щото и неговата партия да обяви, че ще дѣйствува въ полза на този въпросъ, че нѣма да го игнорира. Никой не е мислилъ въ конгреса иначе. Всички сж настоявали само да можемъ да заинтересуваме съ този въпросъ нашитѣ политически дѣятели (ако е възможно всичкитѣ), както и всѣки съзнателенъ български гражданинъ, за да не го игнорираттъ. Заради това и всѣки членъ отъ македонскитѣ дружества, прѣди да почне да агитира за своя кандидатъ, трѣбва да поиска отъ него тържественно обѣщание, че по въпроса за автономията на Македония и Одринско, той нѣма да бжде противъ и нѣма да го игнорира.

Никой не е помислилъ даже да образува нѣкаква си особна македонска партия, както нѣкои си въобразили, или по-добрѣ, всички въ конгреса сж мислили, че по този въпросъ всички партии и фракции трѣбва да бждатъ едно. Лошо и немислимо ли е да има единъ въпросъ отъ такъвъ хуманенъ и общонароденъ характеръ, който да съедини всичкитѣ българи въ едно? Това партизанство ли е, или избѣгванье отъ партизанството?

Онѣзи, които сж мислили, че това е невъзможно, трѣбвало би да се убѣдятъ, като хвърлятъ единъ погледъ върху нашата журналистика въ послѣдньо време и отношението ѝ къмъ този въпросъ. Всичкитѣ партии и фракции сж съгласни, че трѣбва да се направи нѣщо за подобрѣние на нашитѣ братя и съотечествен-

ници въ Турция и всички пишжтъ въ одобрителна смисъль. Каравелисти, Цанковисти, Радослависти, Независими, Социалисти, даже и нѣкои отъ провинциалнитѣ органи на Стамболова удобрително се произнесохж. Оставатъ само Съединиститѣ, Консерваторитѣ, Стамболовъ съ своята „*Свобода*“. Съединиститѣ се произнасятъ и тѣ, че трѣбвало да се работи, но че хората, които сега стоели на чело на македонското движение, не били добри. Хубаво, това е лѣсенъ въпросъ; нека влѣзжтъ тѣ въ нашата организация и нека вземжтъ въ ржцѣтѣ си воденьето на дѣлото; стига да бжде добрѣ за това дѣло отъ тѣхното водителство, ние се надѣваме, че всѣки ще имъ отстжпи. Що се касае до Стамболова, неговата помощь не е нужна; той може да си остане клеврегъ на Австрия и австрийскитѣ интереси, какъвто си е билъ въ растояние на 8 години; но нека знае, че, даже нѣколкото му привърженци, по този въпросъ ще го изоставятъ. Колкото пъкъ се отнася до Консерваторитѣ, ние все не губимъ надѣжда и въ тѣхъ, защото ако не друго, то самото настроение на общественното мнѣние ще имъ подскаже, че не бива тъй да си игражтъ съ чувствата на народа за хатъра на Австрия. Ние не губимъ надѣжда, че Консерваторитѣ и Съединиститѣ, като правителство, ако и да се държжтъ по този въпросъ съ голѣма резерва, не ще отиджтъ до тамъ, щото искренно да испълняватъ заповѣдитѣ на турскитѣ и австрийскитѣ агенти.

Отъ казаното до тукъ се вижда че е било разумно и постижимо рѣшението на конгреса, че дѣйствително е възможно да се дѣйствува и *въздѣйствува* по този въпросъ върху правителството, върху народното прѣдставителство и върху самото общественно мнѣние.

Македонския конгресъ постжпи твърдѣ разумно и чисто по человѣчески, като си постави такава обширна, нешовинистическа и благородна цѣль, за която могжтъ да ратуватъ не само най-крайнитѣ свободолюбиви партии и фракции, но и всичкитѣ народности. Отъ такъвъ характеръ сж и горѣцитиранитѣ рѣшения. Азъ съмъ увѣренъ, че въ идущето Народно Събрание по въпроса за автономията на Македония и Одринско ще се съединжтъ прѣдставители отъ всичкитѣ опозиционни партии и ще се образува една група, въ която се надѣвамъ да влѣзжтъ не малко прѣдставители и отъ правителетвеннитѣ партии.

Силата на македонскитѣ дружества не е въ самитѣ македонци, а въ членоветѣ, които сж тукашни граждани. До колкото знаемъ, има дружества, които броятъ 220—30, а отъ тѣхъ македонцитѣ родомъ сж само 17—18. Затова съвсѣмъ неоснователно е изражението, което се срѣща въ „Гласъ Македонски“, че нищо неможели дружествата да направжтъ, защото македонцитѣ сж малко. Този въпросъ е общенароденъ та

и общечеловѣчески, а дружествата се наричатъ *македонски* само защото ще работятъ за автономията на Македония и Одринско, а не защото ще състоятъ отъ македонци. На много мѣста изъ България инициативата за образуванье на дружества се е вземала отъ мѣстнитѣ българи, а не отъ македонскитѣ.

Въ рѣшенията на конгреса е казано, че дружествата и членоветѣ имъ ще *въздѣйствуватъ* върху ония правителства, които игнорират този въпросъ. Думата *въздѣйствие* на прѣдполага винаги *противодѣйствие*; има доста срѣдства за споразумение и паралелно дѣйствие, та и правителствата, ако желаятъ, могатъ да бждатъ по отстжпчиви.

Понеже и тъй статията ни стака доста дълга, то ще оставимъ за другъ пжтъ да поговоримъ още върху този въпросъ.

РЂЧИ

2 Августъ 1887 година. *)

(Съобщава Хр. П. Константиновъ).

Ваше Царско Височество!

Гражданитѣ на старата българска столица съ възторгъ идѫтъ прѣдъ Ваше Царско Височество въ сърдето на тая стара столица, която е била източникътъ на толкова исторически събития. Търновскитѣ граждани, както и всички други събрани тукъ отъ разни страни на нашето отечество, като дохождатъ тукъ прѣдъ Ваше Царско Височество, изразяватъ своитѣ чувства на прѣданность и благодарность, за Вашето рѣшение да дойдете между насъ, въ такива трудни минути, и да поемите тежкиятъ товаръ, който България Ви възлага. (Викове: ура? ура!).

Ваше Царско Височество!

Наистина българскиятъ народъ се е намиралъ и се намира и сега още въ много тежко положение; наистина българскиятъ народъ отъ старо врѣме и до днесъ е билъ много страдаленъ и ще е много страдаленъ; наистина българскиятъ народъ не е направилъ такива работи, съ които да излѣзе прѣдъ свѣтътъ, както другитѣ народи; но и тази малка часть, която е направилъ, му дава надѣжда за свѣтло бѫдѫще, подъ прѣдводителството на Ваше Царско Височество, който въ такива трудни врѣмена се наемате да ржководите нашата държава. (Викове: ура! ура!).

Ваше Царско Височество!

Гражданитѣ на старата българска столица иматъ пълна надѣжда, че желанието на народа ще бѫде удовлетворено, че надѣждитѣ му ще бѫдѫтъ осѫществени.

Гражданитѣ на старата българска столица вѣрватъ, че подъ Вашето управление ще цъвти свободата и ще се почитатъ на-

*) На 2 й Августъ 1887 година, Търновскитѣ граждане, народнитѣ прѣдставители отъ IV-то Велико Народно Събрание и находящитѣ се въ Търново българе отъ много мѣста на България, направихѫ вечерьта овация на Негово Царско Височество Князъ Фердинанда I. По тоя случай, покойниятъ Трайчо Китанчевъ, тогава училищенъ инспекторъ на Търновското учебно окрѫжие, произнесе горната рѣчь:

роднитѣ правдини и че ще дойде единъ денъ народътъ да прогласи себи си за народъ самостоятеленъ, за народъ независимъ. (*Викове*: ура! ура!)

Ваше Царско Височество!

Народътъ възлага на Васъ всичката си надѣжда, за осжществението на народния идеалъ; народътъ ще тръгне подиръ Васъ единодушно; народътъ ще жертвува живота, имота и честьта си всѣкога, когато нуждитѣ на държавата го изискватъ. Имайте довѣрие въ народа; осланяйте се на неговитѣ плѣщи и той не ще Ви остави никога. (Викове: Вѣрно! Вѣрно! Ура!).

Гражданитѣ отъ старата българска столица се надѣватъ въ Вашето лице и Вашата династия да се подновжтъ старитѣ български царье Крумъ, Симеонъ, Асѣнъ и др. (Гласове: Дай Боже! Дай Боже! Ура!).

Да живѣе Негово Царско Височество Българския Князъ Фердинандъ I-й! (Викове: Ура! Музиката изсвири „Шуми Марица“).

Слѣдъ това, по-младитѣ отъ овациентитѣ, пѣяйки патриотически пѣсни, се отправихж къмъ паметника на избѣсенитѣ презъ 1876 година поборници. При паметника, Трайчо Китанчевъ, произнесе слѣдующата рѣчь:

Почитаеми господа! Съ голѣмо въодушевление тукъ гледамъ повече млади хора и ученици; тукъ на това свѣщенно мѣсто, гдѣто сж прѣдали духътъ си толкозъ български мжченици. Като чествуваме разни праздници, нека почетемъ и туй мѣсто и прославимъ памятьта на онѣзи, които тукъ сж загинжли и които сж виновницитѣ на тѣзи тържества, съ които ние се явяваме прѣдъ свѣтътъ. Не можехме да излѣземъ ние току така и да се отървемъ отъ тежкото робство, ако не бѣхж мжченицитѣ, като тия, които сж измрѣли на туй мѣсто; не можехме да излѣземъ ние съ лице да се покажемъ прѣдъ другитѣ народи и да искаме свобода, ако не бѣхж загинжли много мжченици.

Наистина, господа, нашиятъ народъ е билъ въ много потежки обстоятелства и мжки, но се намѣрихж хора, които се борихж съ мжки и притѣснения и за народната свобода сж прѣдали живота си.

Какво значение имать сто и петдесетъ момчета, които сж излѣзли срѣщу турцитѣ? Мислили ли сж че ще съсипжтъ великата турска империя, утвърдена отъ вѣкове? Никой отъ тѣхъ не е мислилъ, че ще може да съсипе турцитѣ, но сж искали да заявжтъ на свѣтътъ, че българскиятъ народъ е билъ потъпканъ и че трѣбва да се освободи. Така щото, българскиятъ народъ ако и да е билъ поробенъ, ако и да е билъ притиснжтъ подъ тежкото робство, той пакъ е показалъ велики примѣри отъ самопожертвуване и — е показалъ такива примѣри на всѣкждѣ. Нека се гордѣжтъ

прочее другитѣ народи за своитѣ армии, а ние ще се гордѣемъ за своитѣ юнаци, защото когато отивашъ съ единъ милионъ войска срѣщу неприятеля е лесно, но да отивашъ съ сто души е много по-мжчно.

Това мѣсто, господа, ще ни въодушевлява за всѣгда; то ще въодушевлява всѣкиго да мре за отечеството. (*Гласове*: Вѣрно!). Нека земемъ примѣръ отъ тѣзи юнаци и нека ние, които сега сме свободни, да се явяваме на помощь на страдующитѣ наши братя и нека почитаме памятьта на тѣзи наши мжченици. Вѣчна имъ память! (*Гласове:* Вѣчна имъ памятъ! Вѣчна имъ памятъ!).

Прѣвръщание десятъкътъ въ поземеленъ данъкъ.

(Рѣчь, държана въ втората редовнв сессия на V-то обикновенно Народно Събрание, въ засѣданието отъ 8 Декемврий 1888 година).

Г-да прѣдставители! Прѣди мене говорихж нѣколко г-да и разяснихж работата доста добрѣ, тъй щото мене оставя само да припомня нѣкои работи, които г-да прѣдговорившитѣ, може би, сж забравили. Прѣди всичко, г-да прѣдставители, както забѣлѣжихж нѣкои отъ г-да прѣдговорившитѣ и самъ г-нъ министръ прѣдсѣдатель, ние трѣбва по тоя въпросъ да се отнесемъ хладнокрѣвно. Азъ тоже съмъ съгласенъ съ това, което казва г-нъ министръ прѣдсѣдатель, че съ викания, тропания и заканвания не се рѣшаватъ въпситѣ. Трѣбва да се изслушатъ всичкитѣ оратори и да се види кой какво може да каже, и послѣ да се пристжпи къмъ гласуванье. Тоя въпросъ е отъ крайна важность. Вие знаете, г-да прѣдставители, че въ началото на сессията се слушахж гласове отъ народнитѣ прѣдставители да се внесе единъ законопроектъ за прѣвръщание десятъка въ поземеленъ налогъ. Г-нъ министръ прѣдсѣдатель самичакъ каза, че $^{9}/_{10}$ отъ прѣдставителитѣ сж искали това. Възможно е, даже и азъ самъ да съмъ билъ единъ отъ тѣхъ, които казвахж, че ако е възможно по-рано да се внесе на разглеждание, защото всички признаваме нуждата му. Г-нъ министръ прѣдсѣдатель каза, че понеже сж искали народнитѣ прѣдставители, зарадъ туй на бързо се съставилъ законопроекта и се внесълъ въ Събранието. Азъ вѣрвамъ, че ако бѣше тука г-нъ министръ на финанситѣ, той самичъкъ щѣше да признае, че, може би, не е билъ готовъ съ всичкитѣ свѣдения, за да прѣдстави законопроекта много по-добрѣ обмисленъ, отколкото е сегашния. Най-напрѣдъ ще ви прѣдупрѣдж, че тоя законопроектъ трѣбва или да се отложи, или да се оттегли отъ правителството, не заради това, че партията го иска, но азъ вѣрвамъ, че всички, които сте партизани на правителството, ще сподѣлите това мнѣние. Азъ мисліж, че не би било потрѣбно да се укорява единъ

народенъ прѣдставитель, ако се е явилъ на трибуната и говори противъ законопроекта. (Гласове: на прѣдмѣта). Азъ говоря сега по принципъ—трѣбва ли да се приеме закона или не трѣбва, а послѣ ще си дойдж самъ на прѣдмѣта. Тукъ не трѣбва да се смѣсва партизанство. Азъ въ много отношения съмъ съ правителството, а въ много други съмъ противенъ.

Сега да видимъ, кои сж принципитѣ на тоя законопроектъ. Споредъ мене, г-да прѣдставители, всичката принципиална страна не може да се удобри. Най-напрѣдъ по принципъ признавамъ, че трѣбва да има нѣкои измѣнения въ сжществующия законъ за даждието, защото въ него има много несправедливости. Но да ли съ това, което ни се прѣдлага, ще могжтъ да се отмахнжтъ несправедливоститѣ? Това е въпросъ. И нѣма ли на мѣсто да испишемъ вежди, да и вадимъ очи? Народната пословица казва: „На слънчице поспала, на свѣщица попрѣла," така и ние—цѣли два мѣсеца стояхме, а изведнжжъ искаме да свършимъ сега всичко и да приемемъ закона така на бързо. (Шумъ. Прѣдсѣдатель: Молж да не прѣкжсвате оратора). Молж тия, които ме прѣкжсватъ, да прочетатъ чл. 6. (Чете):

„Чл. 6. Въ случай че нѣкои общини, по извънредната безплодность на почвата, по мжчнотитѣ на съобщенията или по други важни причини би сж намѣрили въ извънредно неблагоприятно положение въ сравнение съ други общини, които би биле фаворизирани отъ обстоятелствата, постояннata комисия може да намали оклада на такива общини въ размѣръ отъ 2 до 20 на сто, като разхвърли разликата върху окладитѣ на другитѣ общини, които сж повече фаворизирани" и пр.

И това всичко, г-да прѣдставители, трѣбва да се вземе въ внимание. Хубаво. Показва ли тоя законопроектъ какво е положението на всѣка околия и на всѣки окржгъ? Ние не можемъ да поставимъ обща цифра, догдѣто не вземемъ прѣдъ видъ всичкитѣ данни, които може да се събержтъ за отдѣленъ окржгъ. Но тука какво виждаме? Събира се общо число на дюлюми и общо число на оклади. А вие знаете, г-да, че въ нѣкои окржзи има плодородни мѣста, а въ други не. Да вземемъ, напримѣръ, въ Търновския Окржгъ Раховската околия и да я сравнимъ съ други околии, или да вземемъ Пловдивския окржгъ и да сравнимъ Станимашката околия съ Рупчоската. Ще ли можемъ да сравнимъ хубавитѣ Т.-Пазарджикски ниви съ тия отъ Панагюрската околия, съ тѣхнитѣ пасбища и съ тѣхнитѣ балталъци? За това казвамъ, че трѣбва да се има прѣдъ видъ, когато сравняваме единъ фактъ, но и всички други, които се намиратъ на лице. Самиятъ тоя законопроектъ признава, че освѣнъ мѣстностьта има и други причини, които влиятъ да бжде наложенъ по голѣмъ или помалъкъ данькъ на една околия. Ако би Пловдивския Окржгъ да има еднакво число дюлюми, напримѣръ съ Варненския или Софийския, то не трѣбва да забравяме, че Пловдивския има 200,000

жители; а Софийския само 100,000, но сѫщото число дюлюми; значи еднакво ли трѣбва да плащатъ? Или ако е единъ окржгъ бѣденъ, както Трънския или Бѣлоградчиския и въобще балканскитѣ околии, трѣбва ли тѣ еднакво да плащатъ съ другитѣ? Най-послѣ, ако би да внесемъ тоя законопроектъ въ коммисията и да ѝ възложимъ, че тя трѣбва да прѣдвиди особенни категории на земитѣ, то питамъ, какъ ще ги прѣдвиди? Ако дѣлимъ по категории окржзитѣ, не можемъ да дойдемъ до справедливо распрѣдѣление. Абсолютна справедливостъ и въ старитѣ държави нѣма вѣ това отношениа, ако и да сѫ правили кадастри, но не сѫ сполучили никогашъ. Но тукъ поне малко справедливостъ трѣбва да се направи. Мислите ли, че въ три дена коммисията ще може да направи нѣщо? Мислите ли, че въ министерството на финанситѣ има всичкитѣ тѣзи данни и свѣдения? Азъ знаѭ, че даже и статистиката не е напечатана, за да бихме могли да видимъ какъ върви търговията въ всѣки окржгъ, а камо ли и статистиката за плодородието. Въ Търновския окржгъ има много плодовити нивя, които сѫ равносилни съ Разградскитѣ; но въ Разградския окржгъ по-лѣсно се продаватъ житата, защото сѫ по блиски до скелята, а отъ Търново до скелята име 2—3 дена. Когато се налага десятъка, има ли се прѣдъ видъ и това нѣщо? Тъй щото по една гола цифра, че имало такива ниви въ Пловдивския окржгъ, а такива въ другъ единъ окржгъ, тоже не можемъ да се управляваме, защото, ако вземемъ за Пловдивския окржгъ 7 или 8 лева, то, разбира се, за други мѣста 5 и 3 лева ще бѫджтъ много. Има напримѣръ въ Казанлѫшка околия гюлове, гдѣто даватъ произведения, които се продаватъ много скѫпо. Да-ли и тѣ трѣбва да платѭтъ равно? Значи трѣбва да имаме по-вече данни, а не така набързо да прѣкарваме най-важнитѣ закони. Азъ говорѭ въ интереса на тия г-да, които сѫ отъ повечето наложени съ данъкъ окржзи и въ тѣхенъ интересъ ще бѫде, ако се отложи въпросътъ, да се изучи по-хубаво, и както сме търпѣли 10 години, да потърпимъ още една година; инакъ ще стане голѣма несправедливостъ. Подиръ това казва се въ чл. 6, че окржжнитѣ постоянни коммисии (чете):

„Постоянната Коммисия може да намали оклада на такива общини въ размѣръ отъ 2 до 20 на сто.“ Но като видѭтъ, че земята е много плодородна, то тѣ могѫтъ да уголѣмѭтъ съ малко количество, а гдѣто е неплодородна могѫтъ да свалятъ най-малко на $^{56}/_{0}$ на дюлюмъ. Азъ ще припомня, че въ Чепеларска или въ Тревненска или Троянска околия има такива земи, гдѣто и $^{25}/_{00}$ ако имъ наложимъ на дюлюмъ, не могѫтъ да ги изваджтъ. Аслѫ тамъ най-сиромаси сѫ ония, които обработватъ земя. Слѣдователно, ако би да се свали на $^{56}/_{00}$ най много, то ще бѫде за тѣхъ несправедливо. Азъ говорѭ, както виждате, като имамъ прѣдъ видъ това, което се намира въ законопроекта и дохождамъ до заключение, че понеже нѣма достатъчни данни, и понеже нѣма

тука никакъвъ докладъ и никакви статистически данни, затова ще бѫде прѣждеврѣменно на веднѫжъ да притупаме тоя законъ. Отъ друга страна не ще бѫде мѫчно нито за г-на министра на финанситѣ, нито за г-на министра прѣдсѣдателя, ако би да го оттеглятъ. Тѣ сами признаватъ, че сѫ го внесли, защото сѫ били поканени отъ г-да прѣдставителитѣ. Слѣдователно, азъ мисля, че ще бѫде по-практично да се внесе тоя законопроектъ въ идущата сессия.

Подиръ това азъ не виждамъ въ проекта да е прѣдвидено нѣщо за слѣдующия случай: ако би напримѣръ въ нѣкой окржгъ, който плаща доста много пари, като Търновския, който плаща $1^1/_2$ м. десятъкъ, ако би да се расхвърли поземелния данъкъ, щото да излѣзе само единъ милионъ, тогава гдѣ ще расхвърляме останялото, което не стига—да-ли на другитѣ окржзи и околии? Но азъ ще кажѫ, г-да, още друго нѣщо. Въ чл. 7-й е казано, че членоветѣ на окржжнитѣ съвѣти щѣли да отидѫтъ, за да оцѣняватъ земята и да я распрѣдѣлятъ по категории, а послѣ да расхвърлятъ окладитѣ по общинитѣ. По такъвъ начинъ ще има доста голѣми суми разноски по описваньето на тия работи, тия разноски ще бѫдѫтъ, може би, напразно, защото за вѣрванье е, че слѣдъ една година ще се убѣдимъ, че това, което сме направили, е непрактично. Нека ми бѫде позволено да кажѫ, че не трѣбва да правимъ така и че не трѣбва да се надѣваме отъ окржжнитѣ съвѣти, че тѣ ще могѫтъ да знаѫтъ всичко, което е нуждно, за да не ставатъ никакви несправедливости. Нѣкои г-да прѣдставители искатъ да кажѫтъ, че въ чл. 10 имало прѣдвидени разни степени и тѣзи степени сѫ разрѣдени на категории. Но ако прочетемъ членътъ, ще видимъ, че се касае само до различни видове притѣжания, като бустани, градини, гюлови градини и така нататъкъ. А това распрѣдѣление още не е достатъчно.

Азъ понататъкъ не бихъ желалъ да говоря, само ще кажѫ, че за да може да се приеме тоя законопроектъ по принципъ, то трѣбва да има сумма свѣдения и трѣбва да се раздѣли земята на нѣколко категории, на основание на достовѣрни данни. Не е достатъчно да туримъ околия по околия, но трѣбва даже една община подиръ друга да се нареди. Една община въ една околия, може да е отъ първа категория, а другитѣ да сѫ отъ четвърта или пета. Ако вземете, напримѣръ, Търновската околия, — тамъ има само една община, която може да се тури въ 4-й разрядъ, а всичкитѣ останяли принадлежатъ на 9-й разрядъ. Като нѣмаме такива свѣдѣния, то ще бѫде най-разумно да се отложи тоя законъ. А сѫщеврѣменно азъ казвамъ, че трѣбва да се възложи на финансовото министерство да приготви всички нужни свѣдения за идущата сессия; а за тѫзи сессия вече не е възможно, защото имаме прѣдъ себе си бюджета, който трѣбва да разгледаме. Ако вие мислите, че само за да се удовлет-

вори нѣкаква амбиция, трѣбва да се наложи новъ налогъ, безъ да се гледа на това, да ли правимъ несправедливости, ако мислите, че може топтанъ да ее приеме закона за поземелния данъкъ, тогава приемете го.

Намѣсата на войската въ държавнитѣ работи. [1])

(Рѣчь, държана въ третата редовна сесия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 6 Ноември 1889 година).

Направихъ това допълнение къмъ чл. 22 отъ закона за полицията отъ тия съображения, които исказахъ и минжлия пжтъ, когато се чете на второ четенье този законъ, именно за да бжде по-ясно и точно опрѣдѣлено, кога да се употѣблява войската въ помощь на полицията. И тогава казахъ, че това е твърдѣ много нуждно да се знае отъ самитѣ насъ, народнитѣ прѣдставители, и че не трѣбва да се оставя да се опрѣдѣля и урежда само по съгласието на министра на вжтрѣшнитѣ дѣла и военния министръ, както е тукъ въ самия законъ, гдѣто е казано че щѣла да се изработи особенна инструкция. Трѣбва да знаемъ, г-да прѣдставители, че най-лошо нѣщо въ една държава е, когато войската се мѣси въ политическитѣ партии; това нѣщо, че не трѣбва да го има, че не е добро, трѣбвало би да го съзнаваме ние, върху гърба на които тежи, отъ нѣколко години насамъ, намѣсваньето на войската въ държавнитѣ наши работи. Ставатъ прѣврати, ставатъ истѣзания, ставатъ други нередовни работи; но ако не бѣхж войскитѣ, ако войската се ненамѣсваше въ тия работи, нѣмаше и да станжтъ, може би. Азъ излизамъ отъ този принципъ, че духовенството и войската у насъ не трѣбва да се намѣсватъ никакъ въ политическитѣ работи на страната, защото нито еднитѣ, нито другитѣ дѣйствуватъ по своитѣ собственни сили, съ свои собственни срѣдства и съ свои авторитети. Когато излѣзе владиката или свещенника да говоржтъ, иматъ въ своитѣ си

1) Китанчевъ е направилъ слѣдующето прѣдложение по случай на която е държалъ горната рѣчь:

Прѣдложение.

Чл. 22 отъ „закона за полицията“ да се измѣни така:

„Когато полицията се окаже недостаточна за запазванье редътъ и вжтрѣшната безопастность, окржжния управителъ или, гдѣто нѣма такъвъ, околийския началникъ може да поиска военна помощь отъ коменданта на градътъ, но само въ слѣдующитѣ случаи:

1) Когато има опастность отъ разбойническа или друга въоружена чета.

2) Когато се случи явенъ бунтъ съ въоржжено съпротивление противъ Държавния Глава или законоустановенитѣ правителственни власти.

3) За растърванье на двѣ противоположни страни, които се нападатъ съ оржжия“.

ржцѣ евангелието; тѣ излизатъ съ митрата на главитѣ си: говорѧтъ отъ името на Бога, съ авторитета на вѣрата и съ други нѣща, срѣдства, които ние и народътъ считаме за священни. Ако се обърнемъ къмъ войската, ще забѣлѣжимъ, че още по голѣма е опасностьта за държавата, за държавнитѣ работи, ако тя зема участие въ вѫтрѣшнитѣ наши партии. Всѣки знае, че колкото и да бѫде опасенъ единъ агитаторъ, колкото да е влиятеленъ, той не може да има тъзи сила, която има единъ ротенъ командиръ, защото и Народното Събрание и закона даватъ му войската въ ржцѣтѣ и всѣки войникъ трѣбва да го слуша и да испълнява неговитѣ заповѣди, а не направи ли това, което му каже, вади сабята, съсича го и сждилището го оправдава. Сега, трѣбва ли да туряме нашитѣ граждански права въ ржцѣтѣ на такива хора, които може да иматъ хиляди души на безусловно расположение и които иматъ такива права надъ тѣхъ? Единъ дружиненъ командиръ нѣма ли 1000 души на расположение всѣки часъ?

А пъкъ ние знаемъ отъ станжлитѣ у наса събития до сега, че въ нашитѣ политически събития се е употрѣблявала най-много войската. Заради това, добрѣ би било тия погрѣшки, които до сега сѫ ставали, до захванемъ да ги избѣгваме; защото най-голѣмитѣ нещастия на сегашнитѣ разбъркани наши работи сѫ именно намѣсванъето и политизираньето на войската въ вѫтрѣшнитѣ наши работи. Въ този членъ азъ казахъ да се опрѣдѣли точно, кога се вика войска, тъй щото да нѣма случаи за напрѣдъ да се употрѣблява войската въ партизански случаи. Не трѣбва да се увѣряваме и основаваме на думитѣ и обѣщанията на правителството, които то дава, а трѣбва строго да опрѣдѣлимъ въ законитѣ, които вотираме, защото както днешното, така и всѣко друго правителство се избира и съставлява отъ разни хора. Хората могѫтъ да бѫдѫтъ много добри, но никога не могѫтъ да бѫдѫтъ ангели, и като хора, и тѣ иматъ своитѣ грѣшки. Властьта е едно таквозъ нѣщо, което излъгва най-твърдитѣ натури; то е такава сладка работа, която накарва и най-твърдия человѣкъ да злоупотрѣблява съ нея и да отстѫпи отъ своитѣ прѣжни убѣждения. Всѣки, който стои по-високо, иска да се държи тамъ. И много пѫти се случва, че колкото и да е противенъ управляющия на строгитѣ мѣрки, но когато полицията може да му извърши работата, той ще я употрѣби, а ще повика и войската на помощь. Може да не е по убѣждението му, но за него е добро —и то му стига. Както и самъ г-нъ министрътъ ще признае, на това не се гледа, защото успѣхътъ царува и се възхвалява. Може би не винаги да е добрѣ употрѣблявана войската, но щомъ има успѣхъ, хората похваляватъ. Заради това, азъ казвамъ, че би било много желателно да се опрѣдѣли ясно и точно въ настоящия законъ: кога да се употрѣблява войската, за да не се употрѣблява по такива работи, въ които никога не трѣбва да се мѣси.

Отъ друга страна ще кажж, че редакцията, която направихъ, споредъ мене, обема почти всичко, което може да се случи и да се счита за опасно за държавата и когато би трѣбвало да се вика войската. Азъ казахъ, че когато се появи опастность отъ разбойници или въоржжени чети, тогава да се употрѣби войската. По-нататъкъ казахъ, когато се случи явенъ бунтъ противъ законоустановената властъ и Държавния Глава, сжщо да може да се употрѣби и азъ мислж, че тука се разбиратъ много случки и такива собственно, за които настояваше г. министра президентъ. Прѣдвидѣхъ още особна алинея за случая на разтърваванье на двѣ противоположни страни, които употрѣбяватъ оржжие и се бижтъ. Това направихъ, защото често пжти у насъ се случватъ такива работи. Напр. єдно село съ друго скарватъ се за мера, вдигатъ се и се бижтъ, и ако полицията не бжде въ състояние да ги разтърве, тогазъ може да се вика войска на помощь. Като имаме прѣдъ видъ всички тия съображения, не би било злѣ да погледнемъ на този въпросъ по безпристрасно, по-сериозно и да приемемъ този въпросъ въ тъзи редакция, която азъ прѣдлагамъ.

Жално ми е, че когато и да съмъ прѣдлагалъ нѣщо, не се е приемало, може би за това, защото се е мислило, че имамъ Богъ знае какви задни мисли. Но желателно е въ този случай поне да се погледне по-инакъ, защото тукъ не се правижтъ партизански закони, не се правижтъ законитѣ за частни цѣли, а се правижтъ за всѣкого, както каза по-напрѣдъ и самия министръ. Ако погледнемъ така на въпроса, азъ мислж че и случаитѣ, които г. министръ прѣдсѣдателъ изброяваше по-напрѣдъ, влизатъ въ тая редакция, която азъ прѣдлагамъ и за това тя може да се приеме. За това азъ молж г-на министра, да се съгласи да приеме, тъй както съмъ редактиралъ този членъ, защото ако оставимъ нередактиранъ този членъ, ако прѣдоставимъ само на военния министръ и на министра на вжтрѣшнитѣ дѣлада изброяватъ случаитѣ за употрѣбяванье войската въ помощь на полицията, то ще каже, че оставяме да се употрѣбява войската въ партизански работи по волята на частни лица, а тогазъ не трѣбва и законъ да гласуваме, а да оставимъ на добрата или лошата воля на министритѣ. Както и самъ г. министръ прѣди каза, ние правимъ закони, но не знаемъ кой ще ги прилага. У насъ, като въ конституционна държава, може би Нар. Събраніе или пъкъ Държавния Глава да нѣма довѣриего къмъ министерството и то тогава може да падне. Ако би да стоеше работата така, ако се вѣрваше, че българската държава ще се управлява постоянно отъ г-нъ Стамболова, тогава добрѣ, защото съмъ увѣренъ, че прѣдставителитѣ отъ болшинството му вѣрватъ, и както мнозина приятели увѣряватъ, той не може въ зло да употрѣби войската, до като той да бжде на властъ. Но ако направимъ такъвъ законъ, може да дойде и друго министерство, да дойджтъ други хора, които

много злѣ могжтъ да си игражтъ съ войската. Ето защо трѣбвало би да погледнемъ на този въпросъ вънъ отъ партизанска точка зрѣние. Азъ пакъ молж г-да нар. прѣдставители, да бжджтъ до толкова безпристрастни и да приематъ това, което прѣдлагамъ, защото го виждамъ, че е нуждно и вѣрвамъ, че и тѣ сами сж убѣдени, че ще бжде по-добрѣ така да се редактира члена, отъ колкото да се остави само на властьта на двама министри.

За Бюрото при избиранье народни прѣдставители.

(Рѣчь, държана въ третята редовна сесия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 24 Ноември 1889 г.).

Г-да Прѣдставители! Взехъ думата да кажж нѣщо по чл. 37 отъ прѣдлагаемия законопроектъ, а именно по състава на бюрото въ врѣме на изборитѣ. При всичко че много пжти се е случвало, когатѣ азъ прѣдлагамъ нѣщо, да ми се хвърлятъ обвинения въ цѣли рѣчи, че всѣкога съмъ виждалъ въ законопроектитѣ злонамѣреность (Прѣдсѣд.: Говорете на прѣдмета), че всѣкога съмъ мислилъ лошитѣ страни, азъ пъкъ ще кажж, че е по-добрѣ да се прѣдвиждатъ лошитѣ страни при гласуванье на законитѣ и тѣ да се ограничаватъ, защото ако послѣ не се случатъ прѣдвижданитѣ злоупотрѣбления, то ще бжде голѣма печалба. Азъ нѣма тъй сжщо да обвинявамъ, както мене обвиняватъ, че се е имало лоши цѣли при съставеньето на настоящия законопроектъ, а напротивъ, ще признаж, както и самъ г-нъ м-ръ прѣдсѣдатель каза, че се е имало прѣдъ видъ съ този законъ повече да се гарантиратъ правата на избирателитѣ и да се ограничаватъ онѣзи, които искатъ да злоупотрѣбяватъ съ тѣзи права. Състава на бюрото при избиранье народни прѣдставители, всѣкога е игралъ най-голѣмата роля въ самия изборъ. Ако погледнемъ всѣстрано на нашитѣ политически работи, отъ освобождението насамъ ще забѣлѣжимъ, че най-важния центъръ, около който сж се въртѣли борбитѣ на всички наши партии, е било бюрото. Въ единъ изборъ всичката борба се е заключавала, кой да стигне по напрѣдъ и вземе въ ржцѣ бюрото; а вземе ли веднашъ една партия бюрото въ ржката, другата партия вече не прѣдполага да се бори, или даже ако е искала да се бори, то е ставало съ насилствени и незаконни мѣрки. Азъ не искамъ да посочиж на тъзи или онъзи партия, защото въ тѣзи грѣшки всички сжществующи партии сж виновни. Настоящия законопроектъ има за цѣль, до колкото се може, да отстрани борбитѣ на партиитѣ, които се въртжтъ около бюрото, а да направи борбата законна и да прѣнесе агитациитѣ вънъ отъ бюрото, между самитѣ избиратели; така щото, ако партията иска да побѣди, да прокара

свой кандидатъ въ избора, тя трѣбва да доведе повече избиратели, тъй щото, която партия може да има най-много избиратели да гласоподаватъ заради нея, тя ще побѣди. По-добро отъ това ние никога нѣма да намѣримъ; по-хубаво нѣщо особенно въ партизански борби не може да се измисли. Въ всички конституционни държави по Европа сж се старали отъ начало, щото да се отмахнжтъ, до колкото е възможно, насилственнитѣ мѣрки при изборитѣ било отъ една, били отъ друга страна. Държавитѣ, които иматъ по-дълга конституционна практика, сж искали да прѣкъснжтъ партизанскитѣ борби за съставътъ на бюрото, като сж се мжчили да турjжтъ избирателното бюро вънъ отъ всѣко съмнѣние за злоупотрѣбление на гласоветѣ, така щото всѣки отъ избирателитѣ, който отиде да гласоподава, да е увѣренъ напълно, че нѣма да се злоупотрѣбява гласътъ му. Ако можемъ съ настоящия законъ да въвѣдемъ и въ нашата страна тѣзи добрини на избирателнитѣ права, тогава ще извършимъ една отъ най-голѣмигѣ работи, за които сме повикани въ настоящата сесия. Наистина самия законопроектъ прѣдвижда и се стрѣми да гледа да провѣрява точно и вѣрно всичкитѣ гласове. На сжщото мнѣние съмъ и азъ, че трѣбва да се стрѣмимъ да направимъ бюрото съвсѣмъ безпристрастно, за да не може да се злоупотрѣби нито единъ гласъ при прѣброяванjето и провѣряванjето на гласоветѣ; трѣбва да се направjжтъ всевъзможни усилия само и само да се постигне желаемия резултатъ.

Но за да може това нѣщо да се постигне, г-да прѣдставители, азъ съмъ съгласенъ да се приеме чл. 37-й отъ настоящия законопроектъ, както е тукъ редактиранъ, само съ една моя малка прибавка или допълнение, по-добрѣ да кажж. Това допълнение, което азъ прѣдлагамъ, у насъ не се е практикувало, а така сжщо не се практикува и въ повечето държави, но при всичко това има пакъ държави, гдѣто се практикува. Азъ прѣдлагамъ, щото при тѣзи членове на бюрото, които се прѣдвиждатъ по настоящия законопроектъ, да има и други по двама членове отъ всѣка сжществующа въ избирателната околия партия (Шумъ). Молjж ви се, г-да прѣдставители, послушайте ме, какво искамъ да кажж, че подиръ това можете да отхвърлите това, което азъ прѣдлагамъ. Таквозъ едно нѣщо сжществува въ Белгия, таквозъ нѣщо сжществува въ нѣкои отъ кантонитѣ на Швейцария, таквозъ сжщото сжществува и въ нѣкои отъ държавитѣ на Сѣверна Америка. Като искаме да има безпристрастие въ бюрото, нека да допустнемъ, че онѣзи, които претендиратъ за редовностьта на изборитѣ, биле отъ едната, или отъ другата партия на избирателитѣ, да иматъ по двама души отъ себе си при бюрото. Въ такъвъ случай, азъ мислjж, че безпристрастието се постига въ висока степень, а отъ друга страна борба нѣма да сжществува за избиранье състава на бюрото, нито е възможно нѣкой да има нѣкакво съмнѣние, че въ бюрото ще може да се злоупотрѣбля-

ватъ гласоветѣ на гласоподавателитѣ. Тъй щото, за да се постигне тѫзи цѣль, азъ прѣдлагамъ чл. 37-й да се чете по слѣдующия начинъ: „Чл. 37-й. Избирателнитѣ събрания се ржководѧтъ отъ едно бюро, което състои отъ единъ членъ отъ окр. съвѣтъ-за прѣдсѣдатель и членове, взети изъ между общинскитѣ кметове въ околията и членоветѣ на общинския съвѣтъ въ околийския центръ, на брой три пѫти повече отъ числото на прѣдставителитѣ, които се избиратъ въ околията и по двама души отъ сѫществующитѣ въ околията партии. Общинския кметъ на избирателния центръ е по право членъ на бюрото". За да може да се осѫществи това нѣщо, азъ по-нататъкъ прѣдлагамъ да става изборътъ на тѣзи лица по слѣдующия начинъ, като се прѣдвиди това въ особенъ членъ 39-й, който да гласи така: „Членоветѣ на бюрото отъ страна на политическитѣ партии се назначаватъ отъ окрѫжната постоянна коммиссия, на основание особни заявления за това отъ страна на избирателитѣ на разнитѣ партии. Тѣзи заявления трѣбва да бѫдѫтъ подписани най-малко отъ 100 души избиратели и да бѫдѫтъ подадени въ окрѫжната постоянна коммиссия най-късно два дена прѣди теглението на жребьето за избиранье другитѣ членове на бюрото. Ако до това врѣме не е подадено ни едно подобно заявление, прѣдставя се право на окр. постоянна коммиссия да назначи тя сама, или не, подобни лица въ бюрото".

Тука може да има само едно възражение, че въ нѣкоя околия могѫтъ да дойдѫтъ твърдѣ много партии и дрѣбни фракции, та да правѫтъ спънки на бюрото. За да може по такъвъ начинъ да се ограничи, щото малкитѣ фракции да не могѫтъ и тѣ да уголѣмяватъ числото на бюрото, азъ казвамъ по-надолу, че членоветѣ на бюрото отъ страна на политическитѣ партии се назначаватъ отъ окр. постоянни коммиссии на основание на особенни заявления отъ страна на партията, които заявления трѣбва да бѫдѫтъ подписани най-малко отъ 100 души. Както виждате, г-да прѣдставители, което азъ прѣдлагамъ, не може по никой начинъ да поврѣди добрия ходъ на изборитѣ. Даже ще спомогне, че ще всели въ избирателитѣ по-голѣмо довѣрие къмъ бюрото. Врѣда отъ това по никой начинъ не може да произлѣзе и практически то е приспособимо: ние ще направимъ съ това единъ актъ на една справедливость, ще се покажемъ търпими къмъ всички партии на страната и ще допустнемъ на нашитѣ граждани свободни избори ако приемемъ това нѣщо. Мисля, че по такъвъ начинъ ако постѫпимъ, закона ще бѫде единъ отъ най-напрѣдналитѣ избирателни закони; защото и въ други държави вече полека-лека се стрѣмѧтъ да вематъ това начало, щото да оградѫтъ бюрото отъ какви да е злоупотрѣбления; а пъкъ само по такъвъ начинъ, какъвто азъ прѣдлагамъ, могѫтъ да се направѫтъ бюрата толкова безпристрастни, щото нито единия, нито другия отъ избирателитѣ или членоветѣ на бюрото не може да прави какви и да е злоупотрѣбления и скривания на гласоветѣ.

Вслѣдствие на тѣзи мои изказани съображения, азъ бихъ молилъ г-да народнитѣ прѣдставители, да се съгласятъ щото членъ 37 да се допълни, както казахъ, Сѫщо и по долу да се прибави другъ членъ, който азъ прочетохъ и за който послѣ ще кажж, нѣколко думи, когато му дойде реда, ако се приеме сега това мое прѣдложение.

Заема отъ тридесетъ милиона.

(Рѣчь, държана въ третата редовна сессия на V-то обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 27 Ноември 1889 г.).

(Отъ трибуната). Господа прѣдставители! Мисліж, че въпроса е твърдѣ важенъ, даже отъ такава важность, щото си въображавахъ, че нѣма да се гласува днесъ, и то сега, когато е толкова късно и сме уморени. Трѣбваше разглежданьето на този въпросъ да се остави за утрѣ, но рѣши Събранието и ние сме длъжни да се подчиняваме. Сключенъ е заемъ, г-да прѣдставители, отъ 30,000,000 лева, но по име, а не въ сѫщность толкова лева. Върху този заемъ повикани сме сега да се произнесемъ. Прѣди всичко, азъ ще си позволіж да се обърнж къмъ безпристрастието на г-да прѣдставителитѣ безъ исключение на партии, да бѫджтъ до толкова търпѣливи да изслушатъ всичко онова, което всѣки отъ насъ може да каже по този въпросъ. Всички вие, г-да прѣдставители, знаете, че тукъ не се вече касае въпроса за партии, а тукъ се зема заемъ, който ще исплаща цѣлъ народъ. Може нѣкой да е либералъ или консерваторъ, но нѣма да го исключатъ за това отъ повинностьта за исплащанье на този заемъ. За това ви молиж да бѫдете толкова търпѣливи да изслушате това, което ще кажж, а сѫщо така молиж и онѣзи г-да прѣдставители, които по едни или други съображения викатъ винаги, че въпросътъ е исчерпанъ, за въ този случай да отложжтъ този свой обичай. Важностьта на този въпроеъ не мисліж да ви доказвамъ, защото вие сами чувствувате всичката тежина, която ще лѣгне върху нашитѣ гърбове, като се произнесемъ легко и нѣ-бързо върху такъвъ важенъ въпросъ. (Смѣхъ). Смѣйте се, г-да, но то не е за смѣхъ, а ще плачжтъ тѣзи, които ще го плащатъ. Нѣма да бѫде този вашъ вотъ, като гласуванье на кой и да е другъ законъ; защото другитѣ закони, които се гласуватъ, можемъ утрѣ пакъ да дойдемъ, или ние или други, и да ги промѣнимъ. Но тукъ съ настоящия законъ земаме едно обязателство, едно задължително, което ще тежи на самитѣ насъ и на нашитѣ потомци. За това, г-да прѣдставители, трѣбва да бѫдемъ сериозни и искренни и да не стѣсняваме словото поне по този въпросъ. Нека да си искаже всѣки, кой каквото има по

него, и, ако нѣкой не може да искаже, както трѣбва, то могжтъ да му докажжтъ противното. (Прѣдсѣд.: Г-нъ Китанчевъ, нѣма никой да ви ограничава; говорете по въпроса). Азъ казахъ тѣзи думи, защото г-нъ министръ-президентъ каза, че може да се говори само по ипотеката. (Цвикю: Искашъ да падне министерството ли?). Не искамъ, г-нъ Цвикю, да падне министерстото. (Прѣдсѣд.: Молж, говорете по прѣдмета, и не обръщайте внимание къмъ частни разговори).

Г-да прѣдставители! Чл. 123 отъ нашия основенъ законъ, Конституцията, гласи: „Ни единъ заемъ не може да се направи безъ съгласието на Нар. Събрание". Закона отъ 17-й Декемврий 1887 г. този законъ, който упълномощява министерството да направи заемъ за 50,000,000 л., опълномощява го да направи този заемъ само за доискарванье желѣзнопжтната линия Цариброд̀ъ—София—Вакарелъ, за исплащанье дълговетѣ по откупванье на Руссе-Варненската желѣзница и за исплащанье дългътъ, който дължимъ на бившия български князъ Александра. Друго пълномощие тамъ нѣма. Заради това питамъ, да ми се отговори, за тия нужди ли се прави тоза заемъ или за други нѣкои нужди? Чл. 52-й отъ нашия основенъ законъ, Конституцията, гласи: (Чете): „Чл. 51. Начинътъ, по който ще се отстжпватъ и залагатъ самитѣ имоти, а така сжщо и распорежданьето съ приходитѣ имъ, ще се опрѣдѣлятъ съ законъ." Самия г-нъ министръ-прѣдсѣдатель каза, че нѣмаме такъвъ законъ. До колкото азъ се научавамъ желѣзницитѣ били вече заложени безъ законъ и безъ разрѣшение отъ Събранието. (Гласове: Вѣрно). Ако, г-да прѣдставители, това ви се вижда смѣшно и нѣкои отъ г-да прѣдставителитѣ могжтъ да се смѣжтъ, то азъ питамъ (Прѣдсѣд.: Оставете тия работи, говорете по прѣдмета), на основание на Конституцията ли е направено това или не? Защото азъ считамъ, че тоя заемъ не е направенъ съ пълномощието на Нар. Събрание, съ изричното пълномощие за такива кредити, които сж му отпуснжти отъ Нар. Събрание. Сжщо така азъ считамъ, че ипотеката или залаганьето на нашитѣ желѣзнопжтни линии, не е направено споредъ никой законъ. Отъ друга страна азъ бихъ желалъ да попитамъ, като ще вземемъ въ ржцѣтѣ си тия пари, които ни ги даватъ, за какво ще ги употрѣбимъ? Ако ги употрѣбимъ само за правънье на желѣзници, разбирамъ, но за правънье на такива желѣзници, за които е упълномощено правителството отъ страна на Събранието да прави заемъ.

Подиръ това, г-да прѣдставители, азъ ще се обърнж да кажж нѣколко думи къмъ г-на докладчика на комисията. Финансовата комисия намѣри за добрѣ, като разгледала всичко, което се е вършило, всичкитѣ прѣговори и книжа по заема, намѣрила за нуждно да каже само, че контракта билъ много добъръ и заемътъ билъ сжщо много добъръ. Г-нъ министръ-президентъ казва, че тоя заемъ, който ние сега правимъ, билъ мно-

то добъръ и при сегашното положение на нашата държава можѣлъ даже до нѣкждѣ да се сравни съ заемитѣ, които сж правили другитѣ държави. Това сж, господа прѣдставители, доказателствата, които, както докладчика, така сжщо и г-нъ министръ-призидентъ ни дадохж като ни каратъ да приемемъ онова, което ни сега прѣдлагатъ, т. е. да приемемъ за сключенъ заема, да заложимъ нашитѣ желѣзници и да теглимъ всички тѣзи послѣдствия, които излизатъ отъ този заемъ. Прѣди всичко, г-да прѣдставители, азъ мислж, че трѣбвало би, особнно г-нъ министръ на финанситѣ, който е упълномощенъ да води тая работа, да ни расправи малко по-подробно какъ сж текли прѣговоритѣ съ другитѣ банки, които сж прѣдлагали заемъ на нашето правителство, какъ тѣ сж се прѣкъснжли и дали наистина тѣхнитѣ условия, които сж прѣдлагали, сж били по-лоши, отъ колкото условията на Лендербанкъ и Банкферайнъ. Азъ мислж, ще бжде добрѣ, прѣди да изкажж нѣкои свои възражения, г-нъ министръ да ни освѣтли. Азъ се надѣехъ, че г-нъ докладчикътъ на комисията, щѣше да ни расправи тия работи, а той, както видѣхте, каза само, че контракта билъ много добъръ и заема сжщо много добъръ. Въпросъ отъ такъва голѣма важность, г-да прѣдставители, да ни се казва, да го приемъ само съ три думи и съ голо увѣрение, че билъ добъръ заема, азъ не разбирамъ. Ако да би било позволено на насъ по-напрѣдъ да се увѣдомимъ за всичкитѣ перипетии, прѣзъ които е минжла тая работа, въ такъвъ случай, може би, щѣхме да можемъ да сждимъ подобрѣ, но намъ не ни се обяснява нищо. Ние, може би, ще има да възразимъ противъ това . . . .

Прѣдсѣд.: На мѣсто да правите такива работи, по-добрѣ обърнете се къмъ г-на министра на финанситѣ и искайте свѣдения.

Тр. Китанчевъ: Ще ми дадете ли подиръ думата? Ако ми я дадете, азъ спирамъ.

Прѣдсѣд.: На мѣсто да говорите това сега, послѣ може да говорите.

Тр. Китанчевъ: Добрѣ. Азъ молж г. министра на финанситѣ, да обясни тия работи, за които го питамъ и слѣдъ отговора, който ще ми даде, азъ си задържамъ правото да говоржж.

М-ръ Саллабашевъ: Свършете. Азъ нѣма какво да ви отговарямъ сега.

Тр. Китанчевъ: (Шумъ) Молж ви се, азъ казахъ: „питамъ г-на министра желае ли да ми отговори, или не“? И тогава да продължавамъ.

М-ръ Стамболовъ: Г-нъ Китанчевъ! Запитванье ли правите, или разисквате? Ако правите запитванье, кога дойде редъ, ще ви се отговори, а сега говорете каквото сте слушали отъ Каравелова.

Тр. Китанчевъ: Отъ Каравелова нищо не съмъ слушалъ, а ако бихъ слушалъ отъ него, ти не щѣше да можешъ да ми отговоришъ

нищо. А пъкъ ако искашъ да говоришъ за него лошо, ти самъ трѣбва да отговаряшъ, а не азъ; ти бѣше тогава прѣдсѣдатель на Нар. Събрание (Шумъ).

Прѣсѣд.: Г-нъ Китанчевъ, азъ ше ви молѭ, да не се раздражавате, а да говорите благоприлично, защото ще бѫдѫ принуденъ да се обърнѫ къмъ квесторитѣ, които ще ви свалятъ отъ трибуната съ размахнѫти крака, ако имате намѣрение да се подигравате тукъ.

Китанчевъ: Благодаримъ за търпимостьта ви, че съ размахнѫти крака ще ме махнете отъ трибуната.

Азъ мислѭ, г-да прѣдставители, че разглежданьето на настоящия отчетъ трѣбвало би да стане съ всичката сериозность и да се гласува той параграфъ по параграфъ и членъ по членъ. А за сега ще пристѫпѭ да кажѫ нѣколко думи по прѣдложенитѣ тукъ условия, понеже виждамъ, че има хора, които се възмущаватъ като говорѭ азъ и които казватъ, че съмъ говорилъ съ устата на другиго. Азъ ще оборѭ, г-да прѣдставители, както думитѣ на г на докладчика, така сѫщо и думитѣ на г-на министра-президента и ще докажѫ, че заема, който е сключенъ съ Лендербанкъ и Банкферайнъ, не е толкова добъръ, както го прѣпоръчва г-нъ докладчика; не е толкова полезенъ, както го намира г-нъ министъръ-прѣдсѣдатель. Какво ни казватъ заключенитѣ усвовия? Казватъ ни, че се заематъ 30.000.000 лева, съ шестъ процента лихва, 1% погашение, а отъ друга страна се казва, че съ 85% емисия се прави заема. То ще каже, че на мѣсто да заемемъ 100,000,000 заемаме 85,000,000. Или пъкъ относително, намѣсто 30,000,000, ще заемеме $25\frac{1}{2}$ милиона, а освѣнъ това ще плащаме лихва по 6% за всички 30,000,000 и цѣли ще ги плащаме. Ако да би били само тия даже условия, азъ пакъ намирамъ, че тоя заемъ е твърдѣ скѫпъ, защото ако вземе человѣкъ да прѣсмѣтне, колко се пада чиста лихва, тъй както ние помежду си вземаме и даваме, ще видимъ, че лихвата на тоя заемъ съ всичкитѣ му условия и послѣдствия ще достигне до 28 процента. (Шумъ).

Прѣдсѣд.: Молѭ да не се смущава г-нъ оратора.

Китанчевъ: Азъ се радвамъ, като виждамъ, че прѣдставителитѣ иматъ задоволствие да се смѣѭтъ . . . .

Прѣдсѣд.: Говорете по прѣдмета.

Тр. Китанчевъ: Ако вие, г-да прѣдставители, се смѣете, то бихте могли да направите смѣтка и ще видите, че това, което говорѭ азъ, е право. Ако се задържѫтъ $4\frac{1}{2}$ милиона лева за емисия и ако смѣтнете тия пари колко лихва ще даджтъ за 33 години, ако турите сѫщеврѣменно и разноскитѣ за котираньето на този заемъ, $\frac{1}{2}$% за комисионеритѣ $\frac{1}{8}$% на онія, които сѫ длъжни да се занимаватъ съ нашитѣ купони, ако вземете да турите всички тия разноски и прѣсмѣтнете, тогава мислѭ, че онѣзи, които се смѣехѫ, нѣма вече да се смѣѭтъ, а ще трѣбва да се замислѭтъ.

Азъ дойдохъ, г-да прѣдставители, тукъ да говоря най-много върху параграфъ 4-й. Ще обърна вниманието ви върху тоя параграфъ отъ настоящото съглашение, който ще ми позволите да го прочета. (Чете). „IV. Плащанѣто на купонитѣ и на истегленитѣ облигации ще бѫде гарантирано съ първа ипотека на желѣзнитѣ линии Царибродъ – София – Вакарелъ и Ямболъ – Бургасъ. За тая цѣль българското правителство установява, съгласно българскиятъ граждански законъ, една първа ипотека на казанитѣ желѣзнопѫтни линии съ всичкитѣ тѣхни станции, постройки, принадлежности, подвиженъ и неподвиженъ материалъ. Ипотеката ще се даде на императорско-кралевската привилегирована банка на австрийскитѣ земи и на Виенската Банкферайнъ за смѣтка на притѣжателитѣ на облигациитѣ. Ако българското правителство не плати изсроченитѣ купони и истегленитѣ облигации въ разстояние на 6 мѣсеци слѣдъ падежитѣ, притѣжателитѣ на облигациитѣ ще иматъ властьта и правото да вематъ въ свои ржцѣ експлоатацията на ипотекиранитѣ линии за напланьане. Ако българското правителство въ разстояние на двѣ години не изплати дълговетѣ си, происходящи отъ тоя заемъ, притѣжателитѣ на облигациитѣ ще иматъ правото да пристѫпѫтъ къмъ продажбата“ — забѣлѣжете тукъ „продажба“ се казва — „на казанитѣ желѣзнопѫтни линии и да употрѣбяватъ произведението отъ тая продажба за исплащанѣто на изсроченитѣ купони, и на истегленитѣ облигации и на случайниятъ остатъкъ отъ заемътъ, който не би билъ погасенъ, освѣнъ ако не се прибѣгне до правителството за неплатеното количество. Всичкитѣ тѣзи права ще могѫтъ да се упражняватъ чрѣзъ императорско кралевската привилегирована банка на австрийскитѣ земи и Виенската Банкферайнъ въ името и за смѣтка на носителитѣ облигациитѣ.“ Г-да народни прѣдставители! Ако отиде единъ человѣкъ да вземе на заемъ 100 лева, и ако му даджтъ тия 100 лева, на основание на всичкитѣ негови приходи, а сѫщо така и ако отиде да иска 100 лева и му казватъ: „остави си палтото и часовника вѣкъ има повече кредитъ? (Смѣхъ). Било е врѣме, когато не бѣше смѣшно това да се прѣдлага, защото азъ мисля, че нашата българска държава не е още обанкрутена и не е докарана до такова положение, да си залага дрѣхитѣ и всичко, за да взема нѣкакъвъ си заемъ отъ 10—15 милиома лева. Какво виждаме въ прѣдложения отчетъ? Виждаме, че Лендербанкъ и тъзи другата Банкферайнъ, които се съдружили да ни обладодѣтелствуватъ съ заема, прѣдлагатъ за условие, да не се казва въ облигациитѣ, че е държавенъ заемъ на България, ами че е ипотекаренъ шестопроцентенъ заемъ на желѣзнопѫтнитѣ линии: Ямболъ—Бургасъ и Царибродъ—София—Вакарелъ. Азъ мисля, г-да прѣдставители, че самъ г-нъ министеръ-прѣдсѣдатель, когато въ края на 1885 год. имаше да се прави желѣзницата Царибродъ—Со-

фия—Вакарелъ, пръвъ бѣше, който, отъ тъзи сжщата трибуна, съ такова въодушевление говори, че никой нѣма право да наложи ржка на нашитѣ желѣзници, че никой нѣма право нито да ги строи, че ние трѣбва да ги експлоатираме сами, щото всичкитѣ прѣдставители му ржкоплѣскахж. Голѣмо щастие за българския народъ щѣше да бжде, ако г-нъ министръ-прѣдсѣдатель бѣ удържалъ тѣзи свои убѣждения и до днесъ. Но за жалость, виждаме, че сега не е така. Ако наистина заема е билъ толкова нужденъ и заемъ, както се вижда отъ отчета 12, защото количеството 15 милиона се намалява, като извадижтъ лихвитѣ, емисията и други разноски, не можеше ли да направимъ минжлата и тъзи година едно спестяванье отъ огромнитѣ чиновнически и офицерски заплати и отъ другитѣ държавни разноски, и да имаше тия пари, безъ да залагаме нашитѣ желѣзници, гдѣто сж работили нашитѣ синове? (Ржкоплѣскания). Много хубавъ билъ заемътъ, много прѣкрасенъ, но да видимъ срѣщу какво го даватъ? Даватъ го срѣщу желѣзницата Царибродъ—София—Вакарелъ, заедно съ прѣжния материалъ, заедно съ постройкитѣ, за които сж похарчени повече отъ 20 милиона лева, а може би и повече. Още и срѣщу желѣзницата Ямболъ—Бургасъ, която едва се строи, и може да бжде оцѣнена за 8—9 милиона лева, а може би и за 10 милиона. И така, срѣщу 12 милиона лева заемъ, зематъ гаранция за 30 милиона лева! Благодѣтели! Освѣнъ това, г-да прѣдставители, имайте прѣдъ видъ и друго нѣщо въ тѣзи условия: всичкитѣ истеглени купони, както истегленитѣ облигации отъ настоящия заемъ, ще се приематъ по именната имъ стойность, въ всичкитѣ правителственни казначейства и касси за исплащанье: права, такси, мита, данъци и други даждия и т. н. Значи, ще се исплащатъ постоянно, ще се приематъ срѣщу мито, срѣщу данъкъ и т. н. отъ правителственното ковчежничество; слѣдователно, какъвъ по сигуренъ доходъ за банкитѣ? Това не е ли сигуранция за тѣзи, които ни облагодѣтелствуватъ? Защо е трѣбвало да се даджтъ и желѣзнопжтнитѣ линии въ залогъ на тѣзи банки? Истегленитѣ купони и истегленитѣ облигации позволяваме имъ да ги внесжтъ срѣщу мито въ ковчежничествата на България, а вие знаете, че само доходитѣ отъ митницитѣ на година възлизатъ на 5 милиона златни лева; а пъкъ ние срѣщу това имаме да имъ даваме годишно само два милиона и 100 хиляди лева. Тогава, каква нужда е имало да имъ се залагатъ още и желѣзницитѣ? Казватъ нѣкои, както и г-нъ министръ-прѣдсѣдатель спомѣна, че не е било опасно това, гдѣто сме заложили желѣзнопжтнитѣ линии! Не било опасно за това, защото не е имало до сега българско правителство, което да не е плащало своитѣ дългове и надѣваме се, казватъ тѣ, че и за напрѣдъ нѣма да има такова. Молж ви се, гдѣ е прѣдвидено въ тѣзи условия force majeure? Утрѣ става нужда да се мобилизира войската и всичкитѣ пари, които имате на расположение, трѣбва да ги дадете

за това. Но ако пъкъ се продължи мобилизацията 6—7 мѣсеца, тогава какво ще стане? Не излиза ли работата, че тѣзи банки иматъ право да наложатъ ржка върху експлоатацията на даденитѣ имъ линии, за залогъ? Ами ако стане нѣкждѣ нѣкое възбунтуванье или война, и не можемъ да платимъ на врѣме, не ще ли продаджтъ банкитѣ нашитѣ желѣзници? Кой ще ги купи? Разбира се, който има пари, а у насъ тогава не ще да има. Ще излѣзатъ пакъ тѣ, да купѫтъ и ще ги погълнѫтъ, ще ги зематъ въ ржцѣтѣ си. Г-да прѣдставители! Азъ съмъ увѣренъ, че тѣзи хора, които ни сѫ дали заемъ, едничката имъ цѣль е да зематъ въ ржцѣтѣ си нашитѣ желѣзници . . .

М-ръ Стамболовъ: Протестирамъ противъ това. Да не се нападатъ хората, които сѫ дали пари на България.

Прѣдсѣд.: Говорете по прѣдмѣта, г-нъ Китанчевъ.

Тр. Китанчевъ: Азъ говоря върху условията. И тъй, г-да прѣдставители, опасностьта, споредъ както виждате, е, че нашитѣ желѣзнопѫтнитѣ линии ще миняѫтъ въ ржцѣтѣ на тѣзи хора, които ни сѫ дали голѣмъ заемъ, вѣроятно, за да бѫде въ скоро врѣме още по-голѣмъ. Казватъ въ условията, че ако въ разстояние на 6 мѣсеца не можемъ да исплатимъ дълга си отъ истеглените купони и облигации, то тѣзи банки ще дойдѫтъ да експлоатиратъ и двѣтѣ наши линии. Ами, когато нашитѣ линии не могѫтъ дс извадѫтъ разноскитѣ си по експлоатацията— споредъ както слушамъ — и когато не могѫтъ да дадѫтъ лихвитѣ на капитала, който е похарченъ за тѣхната постройка, какво ще земѫтъ тѣзи банки? Тѣ ще трѣбва още отъ джеба си да вадѫтъ и да плащатъ на нашитѣ чиновници по желѣзницата. А мислите ли ги за толкова ахмаци, да не знаѫтъ нашето финансово положение? Тогава, какво ще стане? Не остава освѣнъ да продаджтъ желѣзницитѣ, и, азъ вѣрвамъ, че това нѣщо ще стане, ако приемете това, което ни се прѣдлага. Желѣзнопѫтната линия Царибродъ — София — Вакарелъ толкова бѣхме ревниви едно врѣме да я имаме въ своитѣ ржцѣ, щото Нар. Събрание постанови, да се дадѫтъ всичкитѣ улеснения, за да се направи тя отъ мѣстнитѣ прѣдприемачи — да я направѫтъ български прѣдприемачи, А сега, едва тъзи желѣзница направена отъ наши прѣдприемачи, отъ наши срѣдства, даваме я въ ржцѣтѣ на чужди хора! Ще обърнѫ вниманието ви, г-да прѣдставители, още върху този въпросъ. Мислите ли вие, че въ растояние на 3—4 години България толкова ще се обогати, щото да може да се избави отъ този заемъ? Обръщамъ ви вниманието още и върху това, дѣто е казано, че даже да намѣримъ по-послѣ заемъ съ по-ефтина лихва, а съ по-голѣма емиссия, по-рано отъ 5 години не можемъ да исплатимъ този дългъ. Ние сме задължени значи въ растояние на 5 години да теглимъ купони. Така щото отъ 5 години по-рано ние отъ тѣзи хора не можемъ да се избавимъ, даже да намѣримъ нѣкждѣ по-ефтинъ заемъ. Въ другъ единъ

пунктъ е казано, че за разиграванье въ борсата на нашитѣ облигации българското правителство щѣло да вземе върху себе си грижата, а тъй сѫщо и разноскитѣ въ Лондонъ до 50.000 лева да плаща, а за Берлинъ колко ще отиджтъ — не е казано. Питамъ защо българско правителство да взема тоже и тая грижа, а не самата банка, която несъмнено ще се ползува повече отъ това котирванье? Защо дѣто има да се даватъ разноски, само правителството е прѣдвидено да ги дава, защо да има задължения само на българското правителство, а нищо отъ тѣхна страна не се прѣдвижда? Най-послѣ, г-да прѣдставители, сами виждате при какви тежки условия е туренъ този заемъ. Но мнозина казватъ, че трѣбвахѫ ни пари и истеръ-истемесъ трѣбваше да ги вземемъ. Наистина лощи условия, ще кажѫтъ, но кой ти дава другъ? Азъ ще отговарѭ на това, че толкова пари, колколо тия хора ни даватъ, можемъ сами да ги намѣримъ отъ вѫтрѣшни срѣдства и изъори на нашата страна. Отъ друга страна, г-да прѣдставители, мене тукъ доста съмнително ми се вижда 6 § отъ това обяснение. (Чете го): (Виждъ по-горѣ). Ами ако намъ не ни трѣбватъ тѣзи пари и поискъ да ни ги даджтъ, можемъ ли се отказа, или не? Не можемъ. Ами като не можемъ: защо да ги вземемъ, да стоѭтъ при нашитѣ касси и да имъ плащаме лихвитѣ? (Смѣхъ). Това на нѣкои се вижда смѣшно. Ако е смѣшно, азъ ще ви кажѫ, че за да могѫтъ тѣзи пари да се харчѫтъ за други желѣзно-пѫтни линии, трѣбваше да има постановление отъ Нар. Събрание, трѣбваше да се напраѭвтъ смѣтки и поемни условия за тѣзи желѣзници, трѣбваше да видимъ дали е почнѫто даже изучванѣто на тъза линия и кога ще се почне постройката, дали е отдадена на прѣдприемачъ и пр. Така щото, ние нѣ маме нищо прѣдъ себе си, а рѣшаваме заемъ за несѫществующи работи, за да го вардимъ по касситѣ и плащаме лихвитѣ. Ако ли не е тъй, то може да бѫде друго. Циркулиратъ слухове, че намѣсто да се вематъ пари, щѣло да се вземѫтъ пушки и то такива, които може би, ще служѫтъ повече за тояги, а не за пушки. Позволете ми, г-да прѣдставители, да ви обърнѫ вниманието и върху друга една точка отъ настоящия отчетъ. Казано е, че банкитѣ си задържатъ правото да изискватъ да имъ се плащатъ истеглените купони и облигации тамъ, кѫдѣтѣ ще искатъ и българското правителство непрѣмено е задължено тамъ да ги плаща. Тъй щото да не бѫде въ тѣхната банка въ Виена, а тамъ, гдѣто продаджтъ нашитѣ облигации. Тѣзи хора искатъ въ всѣки случай всѣ за себе си да правѭтъ улеснения. Могѫтъ да продаджтъ облигациитѣ въ Америка и да искатъ правителството да ги плаща тамъ, и разноскитѣ за исплащанѣто ще бѫджтъ за смѣтка на правителството Тѣзи хора сѫ направили такива условия, щото да ни вѫртѭтъ, както искатъ. То може да е смѣшно, на които сега е хубаво, но азъ мисльѫ, че ще е жално на

онѣзи, които ще исплащатъ. Относително ипотекираньето на желѣзницата, г-да прѣдставители, азъ бихъ молилъ да не приемете, защото опастността е твърдѣ голѣма и защото съ този заемъ слѣдъ като не ще можемъ да платимъ на тѣзи хора, ще ни хвръкнѫтъ нашитѣ желѣзници, които сега притѣжаваме. Сега за сега имаме капиталъ 20—30 милиона лева въ тѣзи желѣзници, а слѣдъ нѣколко години нѣма да имаме нито капиталъ, нито желѣзници, нито нѣкакъвъ еносенъ заемъ ще можемъ да направимъ. Ето защо желателно е, щото и правителството да се проникне отъ тъзи мисъль, че ако му сѫ нужни 12,000.000 лева, може да расчитва, че между самия народъ ще ги намѣри, стига да направи съкращение въ бюджета, ще постигне ако не 12,000,000 изведнажъ, ще може 6—7 милиона и т. н. Азъ молѭ г-да прѣдставителитѣ, на всички тѣзи основания, но най-напрѣдъ да приематъ, щото да се гласува пункъ по пункъ това съглащение. Това първо, и молѭ моето прѣдложение да се гласува. Второ, молѭ г-да прѣдставителитѣ да отхвърлятъ особено пунктъ 4-й, защото тамъ е всичката опастность, а колкото за банката, може да бѫде съ друго осигорена, защото отъ пунктъ XIII, дѣто е казано, че нашитѣ истеглени купони и облигации може да ги внася въ българ. ковчежничества срѣщу митници и т. н., явно се вижда, че тя е съвсѣмъ осигорена. Слушамъ, г-да прѣдставители, че нѣкои искатъ да кажѫтъ, че не може да се гласува пунктъ по пункъ, а да стане топтанъ мазарлъкъ. (Прѣдсѣд.: Този въпросъ сега оставете, а когато му дойде реда). Това не е нѣкой международенъ актъ, г-да прѣдставители! Това е едно съглашение съ една банка, което може послѣ да се добави и поправи отъ правителството, ако би банката да се съгласи да отхвърли пункъ 4-й.

Така щото азъ свършвамъ сега, като молѭ г-да народнитѣ прѣдставители да бѫдѫтъ до толкова сериозно проникнѫти отъ важността на този прѣдмѣтъ, щото да не се ржководѭтъ и движѫтъ, нито отъ приятелство, нито отъ интересъ на партията, а да имаме прѣдъ видъ клѣтвата, която сме дали тържественно тукъ, а сѫщо и лошитѣ послѣдствия, които могѫтъ да произлѣзѫтъ отъ този заемъ.

Русофилство и русофобство.

Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 24 Октомврий 1894 година.

Г-да прѣдставители! Като излизамъ сега да говорѭ прѣдъ васъ, позволете ми да ви напомнѭ чл. 93-й отъ Конституцията, който говори: „Всѣки членъ на Събранието има право да исказва

свободно своето мнѣние и да дава гласъ по свое убѣждение и съвѣсть. Никой не може да иска отъ него за исказаното мнѣние смѣтка или да повдига за това срѣщу него гонение". Тоя членъ приведохъ, г-да прѣдставители, за това, защото говорѫ не отъ страна на нѣкоя группа или партия, а отъ своя собственна страна — ще искажѫ своето собственно мнѣние. Въпросътъ, който се подигнѫ и за който толкова други говорѣхѫ прѣди мене съ такова краснорѣчие, щото азъ се стѣснявамъ, като излизамъ да говорѫ прѣдъ васъ, е въпросъ вече много старъ, но и въпросъ, който нѣма да овѣхтѣе скоро.

Г-да прѣдставители! Каза се тукъ за русофилство и русофобство. Каза се, че не било добрѣ да се дѣлѫтъ партиитѣ така — на русофили и русофоби. Каза се, че ако ние се наричаме иначе, ще прѣстанемъ да бѫдемъ русофили и русофоби. Въ това отношение, позволете ми да не вѣрвамъ, защото названията правѫтъ партиитѣ, а дѣлата имъ. Въпросътъ за русофилство и русофобство е въпросъ, както казахъ, много старъ. Особено русофилството е толкова старо, щото нѣма нужда да диримъ коренитѣ му въ минѫлото. Русофобството, може да се каже, се захваща отъ врѣмето на оная българска интелигенция, когато нѣкои наши населения бѣхѫ привличани да се засѣлватъ въ Русия, а на тѣхно мѣсто се проваждахѫ черкези и татари. Отъ врѣме на приснопамятния Раковски се захваща струята на русофобството. Тогава могли бихме да я нарѣчемъ патриотическа, но сега,—не. Не искамъ да расправямъ, да ли нашитѣ патриоти сѫ имали право нѣкога да се боѭтъ отъ Русия; не искамъ сѫщо тъй прѣдъ васъ да говорѫ, да ли наистина народътъ, массата, общебългарската масса е била въ правото си да се счита русофилска и да очаква нѣщо отъ Русия. Фактоветѣ, които се явихѫ отпослѣ, доказахѫ всичко нагледно, та за това не трѣбва да се говори по-нататъкъ. Чувството, което сѫществува въ нашия простъ народъ — въ массата, — чувството на признателностъ и благодарностъ, чувството на любовь къмъ руския народъ, къмъ Русия, е толкова голѣмо, щото невъзможно е да се игнорира отъ когото и до било, а особенно отъ интелигенцията. Който игнорира това чувство, той лъже всички, той лъже самъ себе си. (Ржкоплѣскание отъ всички страни). Това чувство е обземало не само тъмната масса, която чакала избавлението си отъ Русия, но имаше моментъ, когато то обземаше най-първитѣ, най-интелигентнитѣ хора. То бѣше тържественната оная минута, когато рускитѣ войски бѣхѫ тукъ, когато нашитѣ майки и синове бѣгахѫ отъ огъня, когато всички ние казвахме:

„Руский царь е на земята
Най-великъ, отъ всички пръвъ;
Руситѣ сѫ наши братя,
Наша плъть и наша кръвь.

Катъ Русия нѣма втора,
Тъй велика на свѣта;
Тя е нашата подпора.
Тя е наш'та висота".

Това, което е исказано въ тия думи, не е било лъжа тогава, не е лъжа и сега. Но, г-да прѣдставители, между чувствата въ такъвъ тържественъ моментъ и между дипломацията, между водонье на работитѣ на една и друга държава, има една малка разлика. Нека попрѣхвърлимъ сега ония събития, нека си припомнимъ нѣкои работи, които се извършихж отъ освобождението на нашето отечество до послѣдно врѣме, за да видимъ кое нѣщо накара да истинжтъ сърдата на нашитѣ интелигентни мжже отъ това велико чувство, което съгрѣваше всѣки единъ интелигентенъ българинъ. Вие знаете много добрѣ, господа, че отъ началото, когато се освободи Княжеството, всичката администрация, всичкитѣ държавни служби завземахж руситѣ и сжществуваше едно течение между тия, които управляваxж — между рускитѣ правителственни крѫгове — за приготвуваньето, часъ по-скоро, българина да заеме тѣхнитѣ длъжности, за да могжтъ тѣ да се върнжтъ въотечеството си. Такова едно стрѣмление въ врѣме на окупацията е сжществувало. Това могжтъ да засвидѣтелствуватъ тия, които сж служили при тѣхъ. Но появихж се между насъ хора, между нашитѣ българи, които раздразнихж шовиниститѣ отъ руската политика, защото, нека си кажемъ право, ние сме криви, гдѣто руситѣ земахж да гледатъ на насъ, като на страна, която лесно може да стане плячка. — Като казвамъ ние, азъ не исключавамъ никоя партия.[1])

Като указвамъ на тия фактове, азъ привличамъ вашето внимание върху това, че днесъ на тая трибуна посрѣщамъ съ голѣма радостъ вашата декларация, че се отричате отъ тия излишности, консерватори, цанковисти и съединисти: драго ми е, че дохождамъ до едно заключение, че русофили може да се наричаме само въ една смисъль, че ще пазимъ независимостьта на своето отечество и ще направимъ всичко, за да се примиримъ съ Русия, че се отказваме отъ днесъ нататъкъ отъ прѣдизвикателство къмъ Русия и да експлоатирваме съ русофилския въпросъ, за да дойдемъ на власть. Стига тая декларация да е истинска, менъ не остава нищо освѣнъ да се радвамъ.

Отъ друга страна позволете ми да ви кажж и туй, че азъ малко нѣщо... (Маджаровъ: Нѣщо за Каравелова)! Другъ пжтъ ще кажж нѣщо и за него, и за васъ. Че азъ малко нѣщо се различавамъ отъ моитѣ приятели социалисти, именно въ отношение на националностьта. Азъ мислж, че ние българитѣ сме

[1]) Тукъ съ единъ язвителенъ язикъ, изброява прѣгрѣшенията на всѣка една отъ нашитѣ партии, и слѣдъ това продължава. *Ю. И.*

отдѣленъ народъ, съставляваме една единица въ етнографическо отношение. Ние трѣбва да съставляваме това, за да можемъ да вървимъ въ пжтя на прогреса. Ние имаме такова общо нѣщо, щото всѣко расцѣпление и раздѣление и всѣко забравянье националностьта на своя языкъ, ще бжде гибелно за насъ. Не можемъ нашата маса да я прѣобразимъ въ 10—15 и 50 години, да вземжтъ да забравжтъ своя языкъ. Нашиятъ языкъ е драгоцененъ и ние трѣбва да го пазимъ. Прѣди всичко, ние трѣбва да бждемъ националисти.

И тъй г-да, за да може българскиятъ народъ на бжде една националность, ако и малочисленъ, тоя народъ се нуждае отъ своего съединение, отъ съединението на всички онія части, които за сега сж вънъ отъ нашего отечество. Безъ такова съединение, не може да имате български народъ. Въ тия тѣсни граници, не може да съставлявате нищо цѣло. Когато издавашъ книги и нѣма 500 души да я купжтъ, какво ще бжде това национално развитие? Една отъ нашитѣ задачи трѣбваше да бжде съединението на всички части, да стане едно културно съединение на нашето отечество; а за да може да се постигне това нѣщо, политиката на Белгия, която се прѣпоржчва отъ г-на министра-президента, нѣма да ни спаси. Бѣлгия нѣма нужда да си присъединява земи. Белгийцитѣ нѣматъ братя вънъ отъ своето отечество. Белгия е неутрална; тя е гарантирана. Но ние имаме по-друга задача, ние не можеме нищо друго да спечелимъ, ние еме турени между чука и наковалняга.

Да оставимъ това на страна и да дойдемъ на други въпросъ. Всички искатъ да правимъ икономия. Кой е противъ това? Но когато сте въ натегнжти отношения съ едни държави, когато вие не обрѣщате внимание на външната политика, когато нашитѣ сѣсѣди ви гледатъ съ лоши очи, отиватъ и правжтъ пропаганди и гледатъ да зематъ нѣкое парче ваша земя, когато вашитѣ връзки сж скжсани съ тѣхъ, когато не сте защитени отъ никого, какъ ще правите тия икономии? Тая е причината, гдѣто съмъ на мнѣние, щото непрѣменно да се стараемъ съ всички възможни срѣдства, да бждемъ добри съ Русия. Ние не можемъ да игнорираме една държава отъ 120 милиона народъ. Като нападамъ малко нѣщо русофилитѣ, азъ разбирамъ и консерваторитѣ и съединиститѣ.

Сега нека ми бжде позволено да нападнж крайнитѣ русофоби. Тѣ не само сж прѣдизвикали, но постоянно сж правили ругания по отношение на единъ Монархъ, който владѣе единъ народъ отъ 120 милиона души; и хората, които наричатъ себе си патриоти и се мислжтъ за политици, отиватъ и говоржтъ, че нищо не била Русия. Отъ тия крайности трѣбва да се пазимъ. Ние не можемъ да игнорираме Русия; ние трѣбва да вземемъ това като единъ факторъ, който трѣбва да се вземе въ внимание рано или кжсно. Тая е причината, гдѣто съмъ на мнѣние,

че това, което каза г-нъ министръ-президентъ, трѣбва да се вземе въ внимание и да одобримъ неговата политика. И той ме улесни, понеже мислѣхъ да прѣдложж такъвъ пасажъ, да се тури въ отговора на Тронното Слово, което ще се поднесе на Княза. (Гласове: Не е нуждно!) Казва се, че това не било нуждно. Не е вѣрно, г-да прѣдставители.

Прѣдсѣд.: Ако имате нѣщо да кажете по извѣстенъ пасажъ, когато дойде редъ, тогава ще ви се даде думата да говорите за да се вмѣсти. Азъ съмъ далъ дума сега само по прѣдложението на г-на Бобчева: да се даде ли довѣрие къмъ външната политика на правителството?

Тр. Китанчевъ: Азъ нѣма друго, освѣнъ да изразиж своята крайна радость, че всички крайни русофили сж станжли русофоби. (Смѣхъ. Гласове: Изчерпанъ е въпросътъ!)

Свобода на печата.

(Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновенно Народно Събрание, въ засѣданието отъ 28 Ноември 894 година).

Г-да прѣдставители! Прочете се единственния членъ, съ който се отмѣнява сега дѣйствующия законъ за печата, отъ 1887 година. Вамъ е извѣстно, г-да прѣдставители, че тоя законъ за печата, който сега дѣйствува, съ малки нѣкои измѣнения, е билъ прѣдложенъ отъ тогавашния министръ на правосждието. Нѣкои отъ васъ, които сж били въ тогавашното Нар. Събрание и сжщо така съ внимание сж слѣдвали тогавашнитѣ дебати, трѣбва да си припомнятъ, какви голѣми надѣжди се полагахж на тоя законъ. Трѣбва да си припомните великата фраза на г-на министра на правосждието, съ която казваше, че той внесълъ закона за да може да се огради свободата на печата, за да може отъ щраканьето на идеитѣ да произлѣзе извѣстна свѣтлина върху нѣкои работи, както отъ щраканьето на електричеството, произлизатъ електрически искри. Г-да прѣдставители! Осемгодишниятъ опитъ, опитъ горчивъ, дойде да ни убѣди, че тоя законъ за печата, е билъ едно голѣмо нещастие за нашето отечество. Съ внасяньето на тоя единственъ членъ сега, съ който просто и чисто се полага отмѣнението на тоя законъ, се вижда, че и самото сегашно правителство е дошло до убѣждението за врѣдностьта на тоя законъ, който въ продължение на 7 години задушвà свободата на българскитѣ граждани и който бѣше най-силния лостъ, най-острия ножъ въ ржцѣтѣ на миншлия режимъ за да може да прокара прѣзъ Нар. Събрание, въ живота на българина, най-реакционнитѣ закони и мѣрки, да задуши гласа

на цѣлия български народъ. Тоя законъ за печата е билъ едно отъ най-добритѣ оржжия, чрѣзъ които винжги въ властвуваньето на тоя режимъ, противъ който викахме, правителството е могло дз прокара най-лошитѣ распорежданія, безъ да може нѣкой да му противорѣчи. Всички вие, г-да прѣдставители, сте съгласни, както и самото правителство, — защото прѣди да се внесе тоя единственъ членъ, той е минжлъ прѣзъ министерския съвѣтъ, и слѣдователно цѣлото правителство е солидарно за внасяньето му — за отмѣнението на досега сжществующия законъ за печата. За наше щастие, тоя законъ за печата, вѣрвамъ сега вече ще се отмѣни. Азъ не желаж по-нататъкъ да говорѫ за него, не желаж да ви напомнямъ за тогавашнитѣ съображения, по които се казваше, че ако имаме такъвъ строгъ законъ за печата, язика на нашата журналистика щѣлъ да се подобри, защото въ паметьта ви е оня порнографически язикъ, който владѣеше въ нашата литература, който и до днесъ не е изчезнжлъ, и ще видите, че въ това отношение цѣльта, която се гонеше, не се постигнѫ.

Но като отмѣняваме сега тоя законъ за печата, азъ мислѫ, че трѣбва да бждемъ крайно внимателни, да не би съ приеманьето на нови мѣроприятия, на постигнемъ сжщитѣ гибелни резултати, които се постигнахѫ съ закона за печата, който законъ въ разстояние на 8 години е дѣйствувалъ тъй гибелно въ страната ни. На първъ погледъ, като вижда човѣкъ, че тоя законъ има единственъ членъ за печата ще каже, какво по-добро нѣщо може да има отъ това? Даже едно врѣме либералната партия е искала да нѣма специаленъ законъ за печата. И дѣйсвително, г-да прѣдставители, азъ съмъ сжщо на мнѣние, че нѣма нужда да имаме специаленъ законъ за печата, защото основниятъ нашъ законъ, Конституцията, напълно гарантирва свободата на печата, но въ всѣки случай, ако останемъ така, както сега ни се прѣдлага съ тоя единственъ членъ, да ли ние не ще се уловимъ въ нѣкоя нова примка?

Г-да прѣдставители! Всички распорежданія по закона за печата сѣ отмѣняватъ и унищожаватъ. Ами ако утрѣ дойде единъ авторъ или нѣкой писатель да напише нѣкоя статия, която нѣма да се хареса, или която статия по разни начини докача, било частно нѣкое лице, било нѣкое учрѣждение, не ще ли могжтъ тия лица или учрѣждения да се отнесжтъ до сждилището за удовлетворение? И ако се отнесжтъ тия лица къмъ сждилището, на ли сждилището ще трѣбва да търси нѣкой законъ, за да сжди и накаже тогозъ, който е прѣстжпилъ нѣщо по закона? Ще намѣржтъ ли тѣ тия законоположения, по които трѣбва да се подведе извършеното прѣстжпление? Ще намѣржтъ, г-да, и това законоположение се намира въ общия отомански наказателенъ законъ. Ако отмѣнимъ сега особеннитѣ распорежданія по печата и останемъ безъ никакъвъ специаленъ законъ и безъ никакви специални статии, приложени къмъ наказателния

законъ за сждение прѣстжпленията по печата, сждилищата тогава ще трѣбва да ни сждятъ на общо основание и ние ще трѣбва да се подчинимъ на тѣхъ. Да ли отоманския наказателенъ законникъ е толкова либераленъ и сходенъ съ началата, прокарани въ нашата Конституция, както прѣдполагатъ нѣкои, като отмѣняватъ особенния законъ за печата, и като оставатъ въ сила распорежданията въ отоманския наказателенъ законникъ по прѣстжпленията на печата, азъ незнаж. Никога не трѣбва да забравяме, г-да прѣдставители, едно рѣшение, земено отъ нашето учрѣдително Нар. Събрание, въ което е казано, че въ Българското Княжество остава въ сила отоманския наказателенъ законникъ, но до колкото той не противорѣчи на Конституцията и на духа на една християнска държава. А въ отоманскиятъ наказателенъ законникъ, г-да прѣдставители, се съдържатъ распореждания, които твърдѣ много стѣсняватъ свободата на печата. Въ тоя наказателенъ законникъ има распореждане, че полицията има право да прави обиски въ печатницитѣ. Ако допуснетѣ на полицията да прави обиски по печатницитѣ, ако допуснете тя да зима ржкописитѣ на авторитѣ, тогава съ какво сте отишли по-напрѣдъ съ тоя законъ за печата? Азъ ще кажж, че сте въ това отношение много по-наназадъ. Въ сегашния законъ за печата, както и въ особеннитѣ распореждания, има прѣдвидено наказание за клевета на пр., което, съобразно съ други наказателни закони въ другитѣ европейски държави, не е до такава степень строго, както распорежданията, прѣдвидени въ турския наказателенъ законъ, за такивато прѣстжпления. Тамъ, въ отоманския наказателенъ законъ — не помнж само кой членъ (Единъ гласъ: чл. 213!) — е казано, че ако кажешъ, че нѣкой чиновникъ е взелъ рушветъ отъ нѣкого, наказвашъ се съ сжщото наказание, съ каквото се наказва чиновникътъ, който е взелъ рушвета — петъ години окови. (Вълко Нейчовъ: Трѣбва да му мислишъ, прѣди да кажешъ нѣщо!) Но има особенни распореждания за това. Г-нъ Нейчовъ казва, че всѣки единъ, който пише за нѣщо, трѣбва по напрѣдъ да мисли. То дѣйствително е така, но ако захванемъ да говоримъ по такъвъ начинъ, трѣбва да се върнемъ къмъ старого правило: jus talionis. Защо не турите въ вашия наказателенъ законъ, че ако единъ искълчи нѣкому ржката, да искълчатъ и неговата; който извади другиму око, да извадятъ и неговото — око за око, зжбъ за зжбъ? Ако дѣйствително законитѣ трѣбва да бждятъ варварски и жестоки, заповѣдайте, направете го, направете такъвъ наказателенъ законъ; но щомъ давате на човѣка Конституция, щомъ му давате конституционно право, щомъ казвате, че може да се критикуватъ работитѣ по управлението и работитѣ на извѣстни лица, трѣбва да дадете и сжщитѣ правдини, и такъвъ наказателенъ законъ. Нашата Конституция е изработена отъ народа, но на начала зети отъ другитѣ народи. Ако дѣйствително тя е прѣписъ отъ

Белгийската Конституция, то защо да се не вземе и приспособи е насъ белгийскиятъ законъ за печата, а отиваме и вземаме турския, който е jus talionis въ тоя случай. Така щото, казвамъ, като приемаме тоя законъ, съ който се отмѣнява сѫществующия сега законъ за печата, трѣбва да бѫдемъ по-осторожни, трѣбва да бѫдемъ прѣдпазливи, да не би, като искаме да напишемъ вѣжди, да извадимъ очи; да не би да подпаднемъ подъ ония строги нака ания, които се намиратъ въ общия турски наказателенъ законъ.

Отъ друга страна, г-да прѣдставители, трѣбва да земете подъ внимание и друго едно нѣщо. Щомъ нѣма особенъ законъ за печата, щомъ земете прѣстѫпленията по печата, като общи прѣстѫпления, тогава позволете на правителството, което и да е то, когато напишешъ статия, въ която ще кажешъ: понеже не ме защищава полицията, азъ ще земѫ оржжие въ ржка, да се защитѭ самъ и сѫщеврѣменно приканвамъ моитѣ приятели да се защитѭтъ—нѣщо, което се е писало не отдавна, което сте писали и вие, които засѣдавате днесъ въ Камарата — позволете, казвамъ, да те тегли на сѫдъ съгласно чл. чл. 55 и 56-й отъ отоманския наказателенъ законъ, защото подбуждашъ населението къмъ въоржжено съпротивление и бунтъ, и да те накаже на 15 год. окови или смъртъ. Ще кажете, че това не е възможно. Ние имаме примѣри отъ минѫлото врѣмето, когато сѫществуваще специаленъ законъ за печата, че имаше редактори или вѣстници, които бѣхѫ подведени подъ това наказание, подъ тия членове на наказателния законъ. Ако ние сега останемъ безъ законъ, бѫдете увѣрени, че това нѣщо ще се практикува и за напрѣдъ. Като говорѭ това, азъ съмъ на мнѣние, да се приеме по принципъ тоя единственъ членъ, който се прѣдлага отъ г-на министра на правосѫдието за отмѣнението сегашния реакционенъ законъ за печата или сегашния подтиснически законъ за печата; но сѫщезрѣменно да кажемъ да се изработѭтъ особенни наказателни распореждания въ нѣколко членове, които да бѫдѫтъ приложени къмъ общия наказателенъ законъ — наказателни распореждания, специално прѣдвидени въ наказнтелния законъ по дѣлата на прѣстѫпления по печата. А да останемъ така, безъ такива наказателни распореждания, не съмъ съгласенъ, защото, повтарямъ, ще подпаднемъ подъ наказателнитѣ распореждания на оттоманския наказателенъ законъ. Азъ спомѣнѫхъ тия нѣколко случая, но господа опитнитѣ адвокати ще намѣрѭтъ нѣкои членове, които ще могѫтъ на общо основание да се приложѫтъ въ закона за наказванье прѣстѫпленията по печата.

Заради това, като приемамъ по принципъ распорежданията за отмѣнението сѫществующия сега законъ за печата, азъ се обрѫщамъ, къмъ г-на министра на правосѫдието, както отъ своя страна, тъй и отъ името на нѣкои свои приятели, и го молѭ

да внесе по́-послѣ въ Нар. Събрание законопроектъ съ нѣколко наказателни распореждания по дѣлата за прѣстжпления по печата; не специаленъ законъ, а допълнение къмъ наказателния законъ за наказванье прѣстжпленията по печата, за да знаемъ по кой законъ ще ни сждите и по кой законъ ще ни наказвате; да знае всѣки, който пише, какво го очаква.

По́-нататъкъ нѣма особенна нужда да говоря по това нѣщо, но ще кажж само това, че молж всички г-да прѣдставители, да се съгласжтъ съ менъ и отхвърлжтъ забѣлѣжката, която е приложена къмъ тоя единственъ членъ отъ внесения законъ. Вижда́те, че въ тая забѣлѣжка се говори, че се прѣдоставя право на министерския съвѣтъ, да рѣшава въ бждще, кои книги, вѣстници и списания да се пропущатъ въ България отъ вънъ и кои не. Разбирамъ да се даватъ такива права и привилегии на хора святци или, че ще бждатъ вѣчно такива. Възможно е сегашнитѣ министри да сж прѣкрасни хора, може би тѣ ще знажтъ да оцѣнжтъ коя книга е добра и коя не, но прѣдставете си, че утрѣ ще дойдатъ други, които не ще да сж въ достатъчна степень прѣкрасни. Когато правимъ закони, трѣбва да зимаме прѣдъ видъ лошитѣ страни на извѣстни нѣща, защото законътъ не се прави за добритѣ хора, а за лошитѣ. Ето защо, казвамъ, ние трѣбва да гарантираме своитѣ права. Ако се прѣдостави право на министритѣ, сами да обсжждатъ, кои нѣща трѣбва да се пущатъ въ страната и кои не, азъ съмъ увѣренъ, че ще дойде денъ, когато ще се постжпи сжщо така, както се постжпваше въ Стамболово врѣме — да не пропущатъ въ България, ни една руска или французска книга, ни единъ руски или французски вѣстникъ; и обратното, може да дойдатъ нѣкои крайни русофили, които да не пропущатъ нѣмски книги, — нѣщо, което, разбира се, е твърдѣ съмнително. (Веселость).

И тъй, г-да прѣдставители, като свършвамъ своята рѣчь, молж да се съгласите съ менъ: първо, да се приеме по принципъ единственния членъ, съ който се отмѣнява законътъ за печата, който е сега въ сила; второ, да се отхвърли бѣлѣжката, която е притурена къмъ тоя членъ; и трето, да помолимъ г-на министра на правосждието, да състави единъ особенъ законопроектъ, който да прѣдвижда наказателни распореждания за сжденьето и наказваньето прѣстжпленията на печата, който да бжде като приложение къмъ общия наказателенъ законъ.

Амнистия

(Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 9 Декемврий 1894 година).

Г-да прѣдставители! Моля по-напрѣдъ вашето извинение, ако въ тая ми рѣчь се случи да повторя нѣкои мисли, които исказахъ въ едно отъ по-прѣдишнитѣ засѣдания. Азъ считамъ, че въпросътъ е много важенъ и никакъ нѣма да врѣди, ако изгубимъ по него нѣколко минути повече. Но отъ друга страна обѣщавамъ ви, че ще бждж кжсъ — както знаете, дълго не говоря.

Причината, г-да прѣдставители, която ме накара да направя особенно прѣдложение отъ онова на г-да Добриновича, е тая, както казахъ и по-напрѣдъ, че има една разлика въ редакцията на тия двѣ прѣдложения —моето и на г-на Добриновича. Азъ нѣма, г-да прѣдставители, да ви казвамъ тая разлика, защото тя е прѣдъ вашитѣ очи — вие сами я виждате. Казахъ и другъ пжтъ, че цѣлта, както на едното, така и на другото прѣдложение, е една и сжща. Азъ съмъ увѣренъ, че всички г-да прѣдставители се въодушевляватъ отъ желанието да се свърши единъ пжтъ за всѣкога тоя висящъ въпросъ, който, казвамъ, виси като Дамоклеевъ мечъ надъ главитѣ на много български граждани: както на тия, които сж вжтрѣ въ държавата, тъй и на ония, които сж вънъ отъ нея.

Г-да прѣдставители! Политическитѣ прѣстжпления, както ви е извѣстно, сж особенъ родъ прѣстжпления, и на политическитѣ прѣстжпници, въ държави образовани, въ държави интелигенти, всѣкога се гледа по-иначе, а не така, както се гледа на обикновеннитѣ прѣстжпници. Причинитѣ за това сж твърдѣ много, но една отъ най-главнитѣ причини, е тая, че политическитѣ прѣстжпници обиковенно—въ най-многото случаи—дѣйствуватъ съвършенно безкористно, дѣйствуватъ не за своя лична облага, а защото сж подбудени отъ чувството на любовь къмъ своето отечество. Тѣ може да сж имали умственна грѣшка или вина, но нравственна вина въ това отношение мжчно може да имъ се припише. Ако законодателствата въ всичкитѣ страни не оставятъ безъ наказание политическитѣ прѣстжпления, причината на това не е тая, че считатъ хората, които сж извършили тия прѣстжпления, за хора нравственно развалени но защото, считатъ, че едно прѣстжпление, извършено въ срѣдата на обществото — може би и съ най добри цѣли и намѣрения — може да има ужасни послѣдствия. Дѣятелностьта на единъ човѣкъ въ политиката може да въвлѣче часть отъ народа или цѣлия народъ въ една такава борба, която да закопае съвсѣмъ цѣлия народъ или пъкъ да го ослаби за много години. Като исхож-

датъ обикоовенно отъ тоя принципъ, законодателствата сѫ опрѣдѣлили, щото и наказанията по политическитѣ прѣстѫпления да сѫ по-строги.

Отъ друга пъкъ страна, г-да прѣдставители, и обстоятелствата се мѣняватъ; сѫщо така се мѣнява и настроението на народитѣ. Вамъ е извѣстно, че тоя, който днесъ се счита за прѣстѫпникъ: тоя, когото днесъ гонѭтъ, прѣслѣдватъ, плюѭтъ, може да дойде денъ да бѫде героятъ на тоя народъ, на него да правѭтъ акламации, да го дигатъ на рѫцѣ, да го турнѭтъ на най-високото стѫпало. Вие знаете, г-да прѣдставители, че въ историята има много подобни примѣри. Случвало се е, щото лица, осѫдени на смъртъ, на които главитѣ сѫ били оцѣнени на вѣсъ съ злато и които сѫ били търсени по всички кюшета за да бѫдѫтъ погубени, слѣдъ врѣме, когато сѫ се обръщали обстоятелствата, случвало се е подобни личности да сѫ дохождали на чело на управлението, да сѫ рѫководѣли народа и да му сѫ показвали неоцѣнени услуги. Никой отъ насъ не може да каже, че при извѣстни обстоятелства човѣкъ не може да не стане политически прѣстѫпникъ; защото всѣки човѣкъ, който искренно обича своето отечество, не може да живѣе безъ любовь и безъ гнѣвъ, както се е изразилъ и единъ руски поетъ, Некрасовъ:

„Тотъ кто живетъ безъ печали и гнѣва,
Тотъ нелюбитъ отчизну свою".

Тоя, който гледа подтисничеството, което се върши върху гражданитѣ, и вижда, че отечеството отива въ пропастьта, въ гроба, а не усѣща гнѣвъ, не може да се въодушевлява и да дѣйствува; значи, той не люби своето отечество, не го обича. Заради това, г-да прѣдставители, нека не намираме голѣма грѣшка въ това, че нѣкои отъ нашитѣ съотечественици, при извѣстни врѣмена и обстоятелства, сѫ били възмутени; защото тѣ сѫ имали една мисъль, че съ това, което правѭтъ, ще помогнѭтъ на своего отечество и сѫ били увлѣчени — може споредъ тѣхъ тоя пѫтъ да е билъ най-добриятъ, а споредъ насъ най-лошиятъ — но това увлечение е било повечето пѫти искрено. Искреннитѣ хора, хората на сърдцето излизатъ на чело на народа да го рѫководѭтъ, но тѣ и гинѭтъ. Най-голѣмото нещастие за единъ народъ въ междуособнитѣ войни е това, гдѣто както отъ едната, тъй отъ другата страна, излизатъ най-достойнитѣ синове на народа и се взаимноубиватъ, — цвѣтътъ на народа гине. За туй, когато обсѫждаме въпроса за даваньето всеобща амнистия, трѣбва да имаме това прѣдъ видъ. Страститѣ обикновенно обладаватъ хората. Обладанъ човѣкъ отъ тѣхъ лишава се отъ волята за самоупазванье и върши работи, за които може би отпослѣ се раскайва. Но ако има страсти силни, то тѣ сѫ политическитѣ. Азъ молѭ това да го утвърдите положително и вѣрвамъ, че всички сте съгласни съ менъ. Като погледнете историята на че-

ловѣчеството, ще видите, че при политическитѣ страсти гинѫтъ всички други. Човѣкъ прѣзира дѣцата си, жената си, стария си баща и майка, оставя ги на пѫтя да се скитатъ немили недраги; и то защо? — За отечеството. Отива и се саможертвува. Кой ще откаже тия факти? Та не прѣдъ нашитѣ очи ли се случихѫ подобни злокобни случаи? Въ Русчукъ и други мѣста, распалени отъ политическитѣ страсти, не излѣзохѫ ли братъ срѣщу брата да се биѫтъ?

Ето защо, г-да прѣдставители, сега, когато се минѫ тоя огънъ, който палеше сърдцата, както на едната, така и на другата страна; когато се уталожихѫ духоветѣ; като имаме прѣдъ видъ, че ако тия духове бѫдѫтъ винаги раздразнявани, винаги цвѣтътъ на народа ще се коси, а когато се уталожѫтъ, обичай е, да се прощава всичко — защото така го изисква не само хуманностьта, човѣщината, но и отечественитѣ интереси; като се има всичко това прѣдъ видъ, питамъ: кой отъ васъ, г-да прѣдставители, нѣма да се съгласи съ менъ и нѣма да каже, че тия ожесточения, тия ужасии, които се захванахѫ още отъ първия прѣвратъ, не трѣбва да се продължаватъ по-нататъкъ? Ще се намѣри ли нѣкой да каже, че отмъщението е свято и че трѣбва до края да караме отмъщението? Ако нѣкой днесъ или вчера бѣхѫ на власть и ни колѣхѫ и бѣсехѫ, трѣбва ли и ние утрѣ, когато дойдемъ на власть, да вършимъ сѫщото? Ако се поставяме на тая точка, вѣрвате ли, че това ще бѫде въ интереса, вѣрвате ли, че ще бѫде въ полза на нашето отечество България? И тогава, когато ние търсимъ да намѣримъ исхода къмъ умирението, трѣбва ли да се поставимъ на тая гледна точка? Защото на нѣкои се струва, че щѣло да бѫде злѣ за отечеството, трѣбва ли да откажемъ милоеърдието и прѣзрѣмъ интереситѣ на това отечество, като не пуснемъ да се върнѫтъ въ него тия, които сѫ били лишени отъ възможностьта да живѣѫтъ въ него отъ осъмъ години насамъ? И да не отворимъ ли вратитѣ на затворитѣ, за да пуснемъ ония, които невинно, може би, лѣжѫтъ въ затворитѣ? (Д-ръ Минчо Цачевъ: Не е истина!) Истина е, г-нъ Цачевъ, защото и вие лѣжахме така. И срамно е да казвате, че не е истина, когато и вие на себе си сте го испитали. (Прѣдсѣд.: Молѫ, да се не обръщате лично къмъ нѣкои отъ г-да прѣдставителитѣ). Да ме не прѣкѫсватъ.

Г-да прѣдставители! Мисля, че повече говоренье по тоя въпросъ ще бѫде излишно. Само ще ви приложѫ нѣколко случаи, отъ които ще се убѣдите, че налѣжаща нужда е една обща амнистия да се даде — да стане едно общо забравянье. Прѣдварително щѣхъ да повторя своята мисъль, че въ тия два прѣврата — първиятъ и вториятъ — едни хора като сѫ теглили на една, други на друга страна, може би сѫ били правели излишности, както отъ едната, тъй и отъ другата страна, и нѣкои не

заличимъ тия излишности, ние трѣбва да почнемъ да ги изваждаме на явѣ и да притеглимъ всички ония, които сж виновни, да отговарятъ прѣдъ надлѣжнитѣ сждилища. Азъ не разбирамъ другъ срѣденъ пжтъ; ние — или всички, които сж замѣсени въ тия работи, трѣбва да сждимъ, или всички трѣбва да опростимъ. Хубаво размислете, кое ще бжде по́-человѣчно, и по́-полезно за държавата: да ли да започнемъ единъ по единъ всички дѣятели — първостепени, второстепени и третостепени — да теглимъ подъ сждъ и да развълнуваме наново страната и да почнжтъ да кипжтъ страститѣ, или да кажемъ, че станжлото е станжло, ние сега сме братя и за напрѣдъ желаемъ да бждемъ братя, прощаваме всички грѣхове и отъ сега нататъкъ желаемъ да заживѣемъ новъ животъ, нова епоха. Въ интереса на външния миръ на държавата, въ интереса на вжтрѣшния миръ, ние сме длъжни да дадемъ тая обща амнистия. Бждете увѣрени, г-да прѣдставители, че емигранството е ужасно нѣщо, нѣкои отъ васъ сж го и испитали: човѣкъ е лишенъ отъ своето отечество, отъ своитѣ приятели, въ чужда земя, между чужди хора, лишенъ отъ прѣхрана; въ такова положение човѣкъ не само страда, но и нравствено даже може да отпадне, ако нѣма съвършенно твърдъ характеръ. Емигрантството, мизерията, тѣглото съ течението на годинитѣ, може да поколебае и най-твърдия характеръ, и, въ такъвъ случай, всѣка чужда държава, всѣки непріятель може да намѣри оржжие въ такъвъ отчаянъ човѣкъ. Желаете ли и за напрѣдъ да има такива лица? Желаете ли да даваге оржжие на такива държави? Ако за външни цѣли хората могжтъ да се възползуватъ съ нашитѣ емигранти, съ нашитѣ братя, които сме тикнжли въ мизерията, още по́-скоро могжтъ нѣкой недоброзъвѣстни хора да се възползватъ отъ тѣхъ за да тъпчжтъ и вжтрѣшната наша свобода, та да неможе народътъ никога да се ползува отъ тия добрини, които му се гарантиратъ отъ Конституцията. Отчаянието, казахъ го, привежда хора къмъ крайни постжпки, и единъ отчаянъ човѣкъ, рѣшилъ се да рѣчемъ и дошълъ въ България съ злонамѣрени цѣли, ще потопи въ скрѣбь не само сума фамилии и други хора, които е познавалъ, но и цѣлата страна; защото едничкия тоя фактъ е въ състояние да даде поводъ, да даде оржжие въ ржцѣтѣ на нѣкои злонамѣрени хора, за да тъпчжтъ свободата на отечеството си подъ прѣдлогъ че го спасяватъ. За това, ако погледнемъ въпроса отъ външна страна, ще дойдемъ до заключението, че нашитѣ интереси изискватъ да забравимъ минжлото, да отпростимъ всички и да имъ дадемъ възможность да се прибержтъ тука при насъ. Ако разгледаме въпроса и отъ страна на вжтрѣшната наша свобода, пакъ ще дойдемъ до заключението, че интереситѣ на нашето отечество изискватъ, щото всички ония, които сж сждени, осждени и лежжтъ въ затворитѣ, като политически прѣстжпници, да се върнжтъ между насъ и въ обятията на своитѣ сѣмейства.

Съ това нѣщо ще се смѣгчѫтъ ожесточенитѣ души и на тия, на които сърдцата сѫ отвърдѣли и ржцѣтѣ готови да посѣгатъ. Тѣ сами ще се сѣпнѫгъ, като стоѫтъ между своитѣ приятели, братя и сестри, и се ползуватъ отъ свободата и добринигѣ, които отечеството имъ дава.

Освѣнъ това, г-да прѣдставители, има цѣлъ редъ дѣла заведени и които още не сѫ се разгледали, а стоѫтъ висящи. Дѣла по избори, дѣла по съпротивление на властьта и други подобни. Вие знаете, че въ минѫлия 8-годишенъ режимъ подобни дѣласѫ зовеждани и сѫ биле притеглени и като подсѫдими и като свидѣтели по 200 души. Между насъ мнозина ще има, които ще укажѫтъ на мѣста, като Троянско, Плѣвенско и другадѣ, гдѣто хората сѫ биле влачени, безъ да говорѫ за Тракия. Ако вие оставите тия дѣла пакъ да висѫтъ и за напрѣдъ, ако не вземете да ги прѣкратите и заличите съ една амнистия, увѣрени ли сте че утрѣ, при голѣмитѣ промѣнения, които ставатъ у насъ, нѣма да се възползува нѣкой да сѫди хората подъ сѫщата гаранция и пр.? Всичко това ми дава право да се обърнѫ къмъ васъ, г-да прѣдставители, и да ви помолѫ, да се съгласите, да се приеме по принципъ моето прѣдложение, а сѫщо тъй да приемете и това, да стане всеобща амнистия за всички политически прѣстѫпници.

Слушамъ нѣкои да казватъ, че би могла да се даде амнистия, но съ исключение за нѣкои хора. Ако е работата да се даде амнистия съ исключение, тогава нѣма защо да губимъ врѣме да искаме обща амнистия, защото такава амнистия има отъ Стамболова 1888 година. Тамъ е казано: амнистиратъ се всички, освѣнъ главатаритѣ на движенията, които главатари се опрѣдѣлѫтъ отъ правителството. Ако желаемъ въ тия въпроси да бѫдемъ по горѣ отъ Стамболовската Камара, трѣбва да кажемъ: дава се обща амнистия, забравя се всичко минѫло. Не бихъ желалъ, г-да прѣдставители, повече да говорѫ, понеже мислѫ, че въ тоя случай нито говоренье, нито убѣждение е нуждно. Всички това го чувствуваме и желаемъ, само че трѣбва да бѫдемъ достатъчно доблестни, да го искажемъ по-силно и да се чуе тамъ, гдѣто му е мѣстото.

Кото молѫ да се приеме по принципъ прѣдложението, което е прѣдъ васъ, азъ на свършванье ще кажѫ, че ако питате менъ азъ бихъ желалъ по-скоро да се свърши. Вие знаете това нѣщо; но отъ друга страна, по принципъ сме взели едно рѣшение, че прѣдложения съ законодателенъ характеръ, каквото е това, понеже ще стане законъ и ще се подлага на подписъ на Княза, не може въ едно засѣдание да се рѣши и не трѣбва да се рѣши. Трѣбва да има три четения. Първото четенье е днесъ и по принципъ ако се приеме, трѣбва да се проводи на комисия, послѣ тя да го докладва на второ и трето четенье; слѣдователно, да се приеме както всѣки законъ. Обаче бихъ молилъ да бѫдете добри да се съгласите на основание чл.

41-й отъ нашия вѫтрѣшенъ правилникъ, да се даде спѣшность въ това отношение на това прѣдложение, понеже, по принципъ като е прието, нѣма какво да се говори по-нататъкъ; но за да се испълни формалностьта, да му се даде спѣшность, да се напечата доклада и като се приме днесъ по принципъ, въ понедѣлникъ на второ четенье. Вторникъ на трето четенье и да се свърши. Ако е рѣщено да се приеме това, не намѣрвамъ причини да се отлага, особенно като виждамъ, че комисията ще има врѣме да размисли върху него въ сѫбота и недѣля и въ понедѣлникъ да прѣдстави на Нар. Събрание изработено нѣщо. (Нѣколко гласове: Прието!) Само пакъ ще молѭ г-да народнитѣ прѣдставители, да обърнѫтъ внимание върху думата „всеобща“. По-добрѣ е да се даде за всички амнистия, да се не прави изключение, и отъ друга страна, да се приеме за срокъ началото на освобождението на България. На мнозина може да се покаже това като безцѣлно. Азъ говорѭ зарадъ туй, защото и тогава е имало политически прѣстѫпления, които може би до сега не сѫ открити, но за напрѣдъ може и да се открийтъ. Азъ отивамъ по-нататъкъ. Вие помните, че въ пърнитѣ врѣмена на нашето сѫществуванье, въ 1880 година, източната часть на тогавашното Княжество бѣше обявена въ военно положение и главнокомандующиятъ бѣше генералъ Ериротъ. Наистина, казваше се, че било разбойническо движение въ Тузлука и Дели-Орманъ, и нѣма съмнѣние, че е имало и разбойници, но то бѣше отъ политически характеръ. Дѣйствително, турци бѣхѫ тогава наши противници, а не наши съотечественици, не ония, които сега сѫ вънъ; но великодушието на българския народъ го изисква, щото тия отъ тѣхъ, които сѫ останѫли вече и сѫ осѫдени вече на 15 годишенъ затворъ и на вѣчно заточение, да се считатъ като политически прѣстѫпници. Тъй щото, само по такъвъ случаи, г-да прѣдставители, ще имаме право да искаме прѣдъ вѫнщния свѣтъ, особенно прѣдъ турското правителство, прѣдъ Негово Императорско Величество Султана, да бѫде милостивъ къмъ ония нещастни политически затворници, които гниѭтъ въ азиятскитѣ тъмници. (Ржкоплѣскание).

Върху даньта къмъ Високата Порта.

(Рѣчь, държана въ първата сесия на VIII обикновено Народно Събрание, въ засѣданието отъ 14 Декемврий 1894 година).

Г-да прѣдставители! Молѭ ви, да бѫдете търпелива да ислушате нѣколко думи, които желаѭ да искажѫ по първия параграфъ на настоящия бюджетопроектъ за държавнитѣ дългове.

Най-напрѣдъ е параграфътъ за исплащанье на Високата Порта данъта на бившата Източна Румелия прѣзъ 1895 год. 2,951.000 лева.

Прѣди да захванѫ да говорѭ по това перо отъ нашия расходенъ бюджетъ, нека ми бѫде позволено да кажѫ, че крайно съжалявамъ, гдѣто нашата бюджетарна комисия не искара изъ своята срѣда единъ докладчикъ, който да искаже общото мнѣние на коммисията изобщо по-всичкия бюджетъ и като какви основания е имала тя, при разглеждането на бюджета, какви намаления е направила и какъ е сключила бюджета.

Г-да прѣдставители! Азъ прѣдлагамъ да се заличи тоя параграфъ отъ нашия бюджетъ и да се не даватъ тия пари. (Вълко Нейчовъ: Ако може да стане това, азъ ще ржкоплѣскамъ.) Може да не приемете това, но азъ прѣдлагамъ и ще ви кажѫ защо. Извѣстно ви е, г-да народни прѣдставители, когата сѫществуваще автономната область Източна Румелия, турското правителство взимаше данъкъ само 5000 лири отъ митницитѣ. (Дим. Х. Ивановъ: И други 240,000 лири) и пощитѣ (Прѣдсѣд.: Молѭ, оставете г-на Киганчева да говори) Г-нъ Ивановъ! Азъ не бѣхъ въ Македония прѣзъ 1883 година, а бѣхъ въ Пловдивъ и позволете ми да кажѫ, че знаѭ нѣкои работи, които вие може би да желаете да скриете. Искамъ да кажѫ, че турското правителство е взимало 5000 лири отъ приходитѣ на митницитѣ по българскитѣ граници, а останѫлитѣ приходи, които се прибирахѫ отъ Източна Румелия, не влизахѫ въ турската касса. (Ив. Златаровъ: Не бѣхѫ 5000 лири!) Г-нъ Златаровъ много желае да възразява на това, и още и сега възразява. Азъ много добрѣ знаѭ, че не бѣше всичкия данъкъ само 5000 лири, но знаѭ, че тия 5000 лири влизахѫ въ турската касса, а останѫлитѣ пари отиваѭ тамъ, гдѣто даваме сега тия пари, т. е. на бонхолдеритѣ. Добрѣ. Слѣдъ съединението се почнахѫ прѣговори между България и Турция за уреждането на нѣкои въпроси. Тия прѣговори не се свършихѫ, понеже се правихѫ у насъ много и разни прѣврати, а може-би че се задържахѫ нарочно, за да не се дойде до споразумѣние, щото конвенцията да бѫде въ интереситѣ на българския народъ. Както и да е, дохожда работата до тамъ, че министерството на Стамболова, като искаше да се покаже добро къмъ Турция, та да си спечели благоволението на Турция, а особено благоволението на западнитѣ държави и троинственния съюзъ — понеже Турция бѣше дала дълговетѣ си да ги управляватъ бонхолдеритѣ отъ Англия, Франция и други западни държави — сключи конвенция за румелийския данъкъ, но не била подписана отъ турското правителство, понеже то не се интересуваше, тъй като нѣмаше да влѣзѫтъ паритѣ въ неговия джобъ. Ето, тая конвенция върви и до днесъ и се исплаща румелийския данъкъ. Ако дѣйствително турското правителство би се ползувало твърдѣ много отъ тоя данъкъ,

който му даваме, и би поискало да запази своитѣ интереси, то щѣше да иска само да подпише конвенцията; но понежо турското правителство не се е интересувало, оставило е нашето правителство да подписва съ бонхолдеритѣ. Така щото, азъ мисля, че тоя данъкъ не е толкозъ подкупъ на турското правителство, колкото на западнитѣ държави. И когато сиощи нѣкои говорихж, че ние правимъ материални жертви и отпущаме милиони, его тукъ още други жертви, принесени на тройствения съюзъ. (Вълко Нейчовъ: На ли ни сж покровители?)

Но нека приемемъ тая точка зрѣние, която ни прѣдставлява г-нъ министрътъ на външнитѣ дѣла; нека признаемъ, че дѣйствително тия, които сж подписали конвенцията, имали сж пълномощие и сж били пълномощници на турското правителство, и че слѣдователно сега давале паритѣ на отоманската държава, а не на бонхолдеритѣ. Азъ пакъ ще кажж, че ако е имало врѣме, когато ние би могли съ най-голѣмо право да задържимъ тия пари и да се не даватъ, то е сегашното врѣме. За това, прѣдлагамъ на г-да прѣдставителитѣ, да се съгласижтъ съ мене, за да се заличи тоя параграфъ отъ бюджета за държавнитѣ дългове. Причинитѣ сега захващамъ да ви кажж.

Г-да прѣдставители! Ние се считаме, споредъ международнитѣ договори, васална държава на турската империя. Ние испълняваме своитѣ задължения по отношение къмъ тая държава коректно повече, отъ колкото трѣбва; но да ли тая държава е испълнила своитѣ задължения по отношение къмъ насъ? Помнете, че прѣзъ войната въ 1885 г., когато нападнахж сърбитѣ нашитѣ граници, бившиятъ князъ Александръ и неговото правителство телеграфически се отнесохж до Султана, да му кажжтъ, че границитѣ се нападатъ отъ непріятеля и желаемъ да ни помогне. „Ако си нашъ сузеренъ, къмъ когото ние имаме задължения, то и ти имашъ задължение; ела да ни помогнешъ, за да отървемъ границитѣ отъ непріятеля.“ Какво направи Отоманското правителство? Мръднж ли поне съ пръстъ да каже, че тая територия е часть отъ отоманската империя? — Не направи нищо: напротивъ, натрупа своитѣ войски на тракийскитѣ граници, а тамъ кждѣ Скопье не проводи нито единъ войникъ, макаръ да имаше опасность отъ тамъ. Така ли бива лоялень сузеренъ? Само ние ли сме длъжни да испълняваме задължения спрямо Турция, а тя да не испълнява своитѣ задължения спрямо насъ? Ето една причина, която може да ни даде поводъ, да ни даде право, да откажемъ плащанъето на тоя данъкъ. Тѣ — турцитѣ — неиспълняватъ своитѣ задължения спрямо насъ и ние нѣма да испълняваме нашитѣ задължения къмъ тѣхъ.

Г-да прѣдставители! Не е само тая единичката причина, поради която би могли ние да спремъ да не плащаме тоя данъкъ на турското правителство, а има и друга една причина. Вие знаете, че слѣдъ прѣвратитѣ, които станахж у насъ, слѣдъ ис-

пъжданието на бившия князъ Александръ, избра се настоящиятъ князъ Фердинандъ. Споредъ договоритѣ, първо трѣбваше да се признае нашиятъ князъ отъ турското правителство. И ако турското правителство го бѣше признало, другитѣ държави бихѫ се съгласили да го признаѫтъ. Ние прѣкарахме трудни минути, имахме междуособия, имахме подтисничества вѫтрѣшни вѫнѣшни и то защо? — Защото князътъ не бѣше признатъ и живѣехме при управление шатково. Когато нашитѣ правителства едно подиръ друго се обръщахѫ къмъ Турция да искатъ признаваньето на княза, тя отговаряше, както отговаря на всѣки въпросъ. Тя даваше традиционния отговоръ „бу гюнъ таадилъ гюнъ, яржнъ гелъ“. — Днесъ е праздникъ, утрѣ ела. Не се ли минахѫ 8 години? Призна ли се за 8 години нашиятъ князъ? Испълни ли Султанътъ своето задължение да даде миръ и спокойствие на своята васална държава България? — Не. Ето и до днесъ не е признатъ и не казва никога кога ще го признаѫтъ. Султанъ Абдулъ Хамидъ е длъженъ да даде поводъ за припознаваньето на княза. Когато остава турското правителство да ставатъ у насъ междуособици като не признава княза, вие отивате и му давате още и три милиона лева данъкъ! Защо? Азъ прѣдлагамъ да се не даватъ пари. (Ржкоплѣсканье отъ лѣвицата).

Г-да прѣдставители! Има и други много въпроси, има и други много причини, поради които ние сме длъжни да покажемъ на нашия сузеренъ Султанътъ и на неговото правителство, че желаемъ и можемъ да защитимъ своитѣ права или поне доброволно да не испълнимъ онія обязанности, които въ тежкитѣ минути сѫ ни били наложени, отъ кого? — Отъ едно правителство, което мислило да умилостиви Султана и неговото правителство, а така сѫщо и да придобие благоволението на онія Сили, които гледатъ какъ по-скоро да ни тикнѫтъ да пропаднемъ икономически, които гледатъ само сокове да изцѣждатъ, а нищо реално ни не даватъ. Вие знаете, г-да прѣдставители, че българскиятъ народъ е распрѣдѣленъ на нѣколко части въ нѣколко държави и най-голѣмата часть отъ тоя народъ стои подъ турското владичество. Вие знаете, г-да прѣдставители, че данъкътъ за Източна Румелия, че тия тяжести, които искатъ отъ насъ, искатъ ги по силата на единъ договоръ, по силата на Берлинския договоръ. Ако се иска по силата на тоя договоръ да испълняваме нѣкакви задължения, то и ние сме въ правото да искаме онова, което тържественно ни е далъ тоя договоръ и то безъ да сме имали свои прѣдставители въ конгреса. Когато ставатъ насилия и жестокости надъ нашитѣ братия, когато не се дава никаква възможность за животъ въ непосрѣдственнитѣ владѣния на Султана на нашитѣ еднокръвни братия, нашето население не може да стои хладнокръвно; защото всѣко вълнение тамъ отразява се и тукъ. Това не може да го не знае турското правителство. Това не може да го не знаѫтъ европейскитѣ

Сили. И ако турското правителство желае да бждемъ въ добри отношения съ него и да испълняваме своитѣ задължения спрямо него, трѣбва и то да испълнява своитѣ задължения. Вие, тукъ, въ нашия бюджетъ ще видите, че отпускаме пари за турски училища — руждиета, отпущаме пари за поддържанье на турското духовенство. Има ли нѣкаква взаимность Турция съ нашитѣ сънародници тамъ? Има ли въ тамошния бюджетъ прѣдвиденъ кредитъ за нѣкои български училища, за наши свещенници, или за висшето наше духовенство. Не се ли събира тамъ най-тѣжкъ данъкъ отъ българското население? А какво му се дава? Нищо. А тѣ — турцитѣ — претендиратъ нѣщо отъ насъ и ние трѣбва да претендираме отъ тѣхъ. Ако турското правителство притѣснява българското население въ Македония; ако допуска да се располагатъ разбойници съ него, ние не можемъ да бждемъ спокойни и мирни. (Прѣдсѣд.: За данъкътъ говорете, г-нъ Китанчевъ!) Заради това, ако желае турското правителство да му даваме данъкъ, то трѣбва добрѣ да управлява нашитѣ братя. (Маню Бояджиевъ: Слѣдователно!) До когато въ Македания турското правителство на два милиона народъ, нѣма да даде възможность да има свое....

Д-ръ Минчо Цачевъ: Жално е, г-нъ Китанчевъ. Азъ го знаж това по-добрѣ отъ тебе, ама единъ милионъ души войска трѣбва.

Прѣдсѣд.: Молж г-на Д-ра Цачева да не говори.

Хр. Конкилевъ: Тукъ пари се даватъ!

Манолъ Стефановъ: Г-нъ Конкилевъ! Вие сте били депутатъ въ Стамболовата Камара. Ти си вотиралъ за тия пари.

Тр. Китанчевъ: Защищавайте турцитѣ, г-да, защищавайте ги! . . . .

Хр. Дограмаджиевъ: Турете фесове!

Маню Бояджиевъ: (Къмъ Конкилева и Китанчева). Три пжти сте били депутатъ по онова врѣме и три пжти сте гласували тия сумми!

Тр. Китанчевъ: Г-да прѣдставители! Като прѣдлагамъ това, нищо не ви налагамъ. Вие ще го отхвърлите, но позволете ми да искажж мнѣнието си.

Вълко Нейчовъ: Да отиде г-нъ Китанчевъ въ Македония да казва това.

Манолъ Стефановъ: Нѣмаме, г-нъ Китанчевъ, милиони щикове. Ако имахме. . . .

Д-ръ Минчо Цачевъ: (Вика високо.) Г-не прѣдсѣдателю! За хатжра на г-на Китанчева не трѣбва да станемъ причина, щото утрѣ да гниjтъ по затворитѣ 10.000 души македонци! (Шумъ.) Какво е това?

Прѣдсѣд.: Г-нъ Китанчевъ! Уважавайте Камарата; имайте прѣдъ видъ, че малко врѣме ни остава.

Тр. Китанчевъ: Мене ли правите бѣлѣжка, г-не прѣдсѣдателю?

Г-да прѣдставители! Гледамъ нѣкои отъ васъ ми казватъ, че за да може да се испълни това нѣщо, трѣбвало милионъ щикове. Ние тукъ можемъ да заличимъ това перо отъ бюджета и никой нищо нѣма да ни каже; защото нѣма никаква война да се води. Турското правителство малко се интересува. Отъ друга страна, ви казвамъ, че до гдѣто турското правителство тъй злѣ се отнася съ нашитѣ братя въ Македония, до гдѣто оставя сръбскитѣ консули да се распореждатъ въ Македония и до гдѣто оставя разни проповѣдници и рускитѣ консули да агитиратъ отъ село на село противъ насъ, а въ полза на Сърбия, ние сме длъжни да казваме на турското правителство, че нѣма защо да чака отъ насъ пари. Нашето правителство, г-да прѣдставители, трѣбва да бѫде прѣди всичко правителство на българския народъ, трѣбва да защищава общитѣ интереси на тоя народъ, че послѣ да бѫде правителство на извѣстна партия. А за да може да защищава общитѣ интереси на тоя народъ, трѣбва да гледа нашитѣ идеали, трѣбва да гледа, ако не друго, то поне да имаме културно съобщение съ нашитѣ братя. А и такова нѣщо турцитѣ не даватъ. (Прѣдсѣд.: По параграфа говорете, г-нъ Китанчевъ. Вие говорите за друго). Понеже виждаме, че нашитѣ братя бѣгатъ отъ Македония, дохождатъ насамъ и обезпокояватъ нашата страна, то ние не можемъ да бѫдемъ справедливи, ако не заявяваме често на турското правителство, че трѣбва да тури редъ тамъ, гдѣто живѣятъ нашитѣ братя или пъкъ ние сами ще употрѣбимъ всички сили и срѣдства, за да покажемъ на турското правителство, че трѣбва да испълни своитѣ задължения. И първото срѣдство е: да се унищожи този данъкъ — да се заличи това перо отъ нащия бюджетъ. Съ крайно съжаление констатирамъ, че тукъ се явяватъ защитници на турцитѣ и противъ общитѣ интереси на българскиятъ народъ и не желаѫ повече да говорѫ.

КОРЕСПОНДЕНЦИЯ

Писма до частни лица [1]).

Драги ми Тодоре! (Д-ръ Т. Василевъ).

Да ме прощавашъ, брате, че не ти отговорихъ на врѣме; имахъ, както и сега имамъ много работа, а отъ друга страна (защо да не се признаѫ?) отъ *мукаетсѫзлѫкъ*.

Разбирамъ твърдѣ добрѣ колко е тежко на человѣка тамъ, като не получава писмо, защото самъ съмъ билъ въ твоето и въ сто пѫти по-лошо положение. Но потърпи, още нѣкоя година и друга помъчи се; за да се закалишъ добрѣ и да се приготвишъ за нови мѫки и страдания, за нови борби и падания, ако желаешъ да бѫдешъ всѣкога съ народа и за народа. Ако ли пъкъ отстѫпишъ отъ този пѫтъ и поискашъ да се присъединишъ къмъ враговетѣ на този народъ, да станешъ богатъ и аристократъ; потърпи още малко и ще ти дойде наградата. Това е прѣдоставено самъ да си изберешъ. Послѣдниятъ пѫтъ да хванешъ даватъ ти право послѣднитѣ ти страдания и можешъ вече да кажешъ: „Стига толкозъ — искамъ да поживѣѫ и да се наслади“! Но ако разберешъ, че най-голѣмото наслаждение е страданието за доброто и правдата — ти трѣбва още отъ сега да прѣсмѣтнешъ, че цѣлиятъ ти животъ трѣбва да бѫде борба, по нѣкога успѣшна, по нѣкога безуспѣшна, но всѣкога ожесточена и горчива.

Чети Тодоре, учи се, събирай знания още отъ сега, за да ти помогнѫтъ по-послѣ; но най-много обръщай внимание на направлението си, на характерътъ си; защото, ако нѣма добро и правда на този свѣтъ, не е причината, че хората не знаѫтъ, а е — че не искатъ правдата. Азъ те познавамъ до нѣкждѣ и могѫ да прѣдскажѫ, че ще излѣзешъ человѣкъ отъ нашата черга, само гледай да четешъ повече Историята. За сега ти прѣпорѫчвамъ да прочетешъ: Эд. Б. Тайлора. Антропологія (введеніе къ изученію человѣка и цивилизаціи) пер. съ Англиіскаго И. С. Ивина.

Като я прочетешъ хубаво и се стараешъ да си правишъ отъ неѫ *выписки* на онѣзи мѣста, които най-много ти се харесватъ въ едно особно тевтерче; не бързай съ четенъето; нека е полека та основно; малко да си челъ, но да си го разбралъ и

---

[1]) Тукъ помѣстваме само нѣколко писма, които ни се доставихѫ. Безинтереснитѣ мѣста въ тия писма пропускаме, а тъй сѫщо и нѣкои изражения относящи се до разни лица и то само въ първитѣ нѣколко писма.

Ю. И.

да го помнишъ. Та като я прочетешъ — пиши ми, азъ ще ти рекумандувамъ слѣдующитѣ, които трѣбва да прочетешъ. Ако искашъ, прѣпоржчи я и на другитѣ приятели, бивши мои ученици, които ще поздравишъ най-искренно отъ мене.

Райновъ получи стипендия и отиде да продължава по физико-математическия факултетъ въ Белгия. Той вече постжпи и слѣдва тамъ. Азъ получихъ отъ него двѣ писма и съмъ му отговорилъ. Писахъ му да ти напише и тебе едно писмо тамъ, но ти хубаво ще направишъ, ако го прѣдваришъ. Адресътъ му е: Liège, Belgique. Monsieur Bogil Raynoff, étudiant, 2 rue Avenue Blonden.

Азъ съмъ пъкъ учитель въ гимназията тука. Прѣподавамъ пакъ История и География въ IV и V кл. и Български Язикъ въ долнитѣ класове. Доста съмъ добрѣ отъ къмъ здравьето си. Отъ Македония писма неполучавамъ, защото се боjтъ да ми пишjтъ. Ако пишешъ ти нѣкому въ Солунъ, питай го какъ вървjтъ сега тамъ работитѣ и като ти отговори, обади ми, защото се интересувамъ, а пъкъ направо не искамъ да пишж нѣкому, защото могж да имъ напакостиж въ нѣщо.

Отъ тебе само двѣ писма съмъ получилъ. Надписвай ги: Въ Пловдивъ, Т. Китанчевъ, учитель въ гимназията, тѣ иджтъ. Напиши ми нѣщо по-подробно за себе си какъ живѣешъ. При всичко, че не даватъ стипендия тука за срѣдно учебно заведение, но не се безпокой много. Но пакъ гледай, ако може тамъ нѣщо да сполучишъ, то по-хубаво. За другъ пjтъ повече.

Пловдивъ, 1883 год. Ноември 24-й.

Драги ми Тодоре!

Твоето писмо ми достави истинско удоволствие, прочетохъ го съ ищахъ, имено защото бѣше написано искрено и безъ прѣструвки; защото бѣше приятелско. Всѣкога, като ми пишешъ, съобщавай ми по такъвъ начинъ повечко нѣща, които мислишъ, че ще ме интересуватъ. Стига си се извинявалъ и просилъ прощения въ писмата.

За писмото ти до Райнова, азъ съмъ кривъ; не му го проводихъ, а само му писахъ на кjсо съдържанието и то твърдѣ късно. Той да видишъ мене какъ ме ругае! Но не го ли знаешъ, че скоро пламва, и че всичко това върши на бърза ржка и отъ чисто сърдце? Защо и ти си обърнjлъ толкова внимание, та не щѣлъ си да забравишъ во вѣки неговитѣ думи? Ти нему пиши му по честичко, ако ти е възможно, защото и той тамъ е отдалеченъ и очаква писмата, като топълъ хлѣбъ; а пъкъ като не получи, не знаешъ ли какъ се ядосва? И той като тебе сега се

бори съ уроци и забѣлѣжки (особенно съ плюсоветѣ и минуситѣ); защото, ако не издържи тъзи година испитъ, губи стипендията си.

За свѣдѣнията отъ Солунъ — благодарско. Азъ до сега не бѣхъ получилъ писмо и не знаяхъ тия работи.

Своятъ животъ гдѣто ми описвашъ, напомня ми и моятъ прѣминжлъ. То е всичко право и при тамошнитѣ обстоятелства иначе не може и да постжпва ученика, освѣнъ както ти. И никой не може и не смѣе да укривява тебе, както ти си си прѣдположимъ. Това азъ много хубаво го знамъ.

Нашитѣ писма си ги разбралъ малко криво, особено моето. Ако ти писахъ да ми раскажешъ нѣщо за живота си тамъ, за свои нѣкои мисли, какъ прѣдполагашъ да се занимавашъ, то съвсѣмъ не ми е била цѣлта да искамъ отъ тебе отчетъ като твой бивши учителъ или незнамъ що, а просто се интересувамъ да узнаж за тебе нѣщо по-подробно; защото драго ми е да слушамъ какъ живѣешъ, какъ се учишъ, какъ четешъ, какъ добивашъ нови знания. Просто се интересувамъ като за свой искренъ приятель. Ако ти прѣпоржчахъ нѣкои книги, то направихъ това не съ нѣкоя друга цѣль, а просто защото мислж, че ще ти бждатъ полезни. Пакъ повтарямъ, като на приятелъ. Ако ти спомняхъ нѣколко думи за бждащето ти направление, то бѣше не че се съмнѣвамъ въ тебе, не че те мислж за аристократъ и пр., а просто защото азъ, като съмъ харесалъ това направление, желаж и приятелитѣ ми да се утвърдятъ въ него; не ще кажж да бждатъ като мене, а по-добри отъ мене. Азъ те знамъ какъвъ си и какъ мислишъ да вървишъ, но не за сега ти писахъ, а за бждще. Нека твоето въображение даже да привикне още отъ сега да не помислява подобни работи, като рахатъ и богатсво. Това искахъ да кажж. Казахъ го пакъ не съ друга нѣкоя лоша цѣль, а като приятелски разговоръ. Знамъ, че при сегашното твое положение тамъ, грѣшно е даже да ти говоря за такива нѣща. Но нали сме приятели — можемъ да си говоримъ и такива нѣща. Даже и да се сърдишъ, азъ сé ще ти пишж по нѣкога такива нѣкои, защото обичамъ да ги говоря. Не съмъ по-опитенъ и по-закаленъ отъ тебе, за да ти давамъ съвѣти, но нѣма и запрѣщение да ти кажж онова, що мислж и що желаж да видж у тебе. При всичко това, хубаво си направилъ, че си ми писалъ направо своитѣ мисли по тия работи. По такъвъ начинъ най-добрѣ можемъ да се запознаемъ и да се разяснимъ.

Отъ сега за тебе и за твоето учение и направление азъ не се безпокоя. Драго ми е, че четешъ повечко. Вѣрвамъ ти ще бждешъ още по-добрѣ по-нататъкъ. Пиши си и стиховетѣ, дращи по нѣщо и проза въ празното си врѣме. Прочети и рускитѣ писатели, колкото можешъ — и твоятъ языкъ ще стане още по-гладъкъ, по-богатъ, по-ясенъ, по-звученъ и по-живъ. Блазѣ

ти, че отиде тамъ по-възрастенъ, по-съзнателенъ, по-приготвенъ отъ живота и съ по-опрѣдѣлено направление. Въ продължение на своето учение, ти можешъ още много нѣщо да достигнешъ.

Колкото за твоето стихотворение, то се помѣсти въ „Смѣшля“ безъ измѣнения и отиде въ Солунъ. Не се безпокой; какви по-долни стихове отъ твойтѣ се печататъ!? . . . . Ти упражнявай се. Всичкитѣ поети и писатели не сж знаяли такива високи науки, каквито ти ми ги набройвашъ въ писмото си. Ти пиши свои и прави подражание на онѣзи стихотворения, които ти се най-харесватъ. Послѣ отъ твоитѣ, които считашъ за най-добри, проводи ми ги; азъ ще ги прѣглеждамъ и ако ми се видятъ добри, ще ги давамъ да се печататъ. Това не е срамота, не е грѣхота. Всички хора така захващатъ писанъето. Лошо само това, ако писанъето на стихове, или друго нѣщо, отнема на ученика много врѣме и бърка на учението и заниманията му, което ти нѣма да допуснешъ. Даже азъ въ послѣдно врѣме, като виждамъ пустотата въ нашата книжнина, и като прѣдполагамъ, че „на безрыбьи и ракъ рыба“, напечатахъ нѣколко свои стихотворения въ видинския вѣстникъ „Свобода“, които по-послѣ може да ти пратя за любопитство, а ако би да получавате, то ти си ги прочелъ. Тѣ носятъ подписъ „Даскалетина“. А ти, ако прочетешъ хубаво новитѣ руски писатели и нѣкои отъ европейскитѣ, нако прочетешъ съ вниманиекритикитѣ на Бѣлински, Писарева и Добролюбова, то ще пишемъ много хубави стихове. За това не се отчайвай, а упражнявай се. Онова което сега чувствувашъ, по послѣ може да го изгубишъ, и ще го търсишъ. Поетическото чувство най е силно въ твойтѣ години. Ето азъ; сега вече не ми идятъ на умътъ теми, а напрѣдъ бѣхъ писалъ доста, но като се отчаяхъ — хвърлихъ ги въ морето; а тѣзи, като ги напечатахъ, нѣкои казватъ, че биле хубави, пъкъ тамъ споредъ мене, имаше и по-силни, и по-хубави. Както и да е, гледай упражнявай се и въ писанъето; защото трѣбва най-послѣ всѣки да знае онова, което знае, да го прѣдаде на другитѣ — за туй се учи. А то се достига пакъ чрѣзъ упражнение. Мнозина има много умни и учени, но не ползуватъ другитѣ, защото не знаятъ да пишатъ. Други има и по-прости, но по-способни на писанъето и тѣ повече произведения оставятъ и повече полза принасятъ. Това ти го казвамъ, за да те прѣдваря отъ онова, което самъ прѣтеглихъ. Азъ малко могя да пиша, защото почти съвсѣмъ не съмъ се упражнявалъ. Разбира се, за тъзи година много хубаво си направилъ, гдѣто си обърнялъ повече внимание на урокитѣ. Ти имашъ много добри бѣлѣжки. Алгебрата ще я поправишъ, а толкозъ повече Историята. На краятъ на годината, както вървишъ — ти можешъ да излѣзешъ отъ I разрядъ. Тогава има голѣма вѣроятность за стипендия. За сега почакай още единъ-два мѣсеца, до като си поправишъ бѣлѣжкитѣ и до като обърнятъ на тебе внимание учителитѣ; че послѣ скрой едно проше-

ние и дай го на ректора. Че е мжчно да се живѣе въ корпусътъ и че е опасно, азъ го знамъ; но що да се прави? Ще потърпишъ та дано нѣкакъ послѣ се сдобиешъ съ нѣщо. По-нататъкъ азъ можж да ти помогнж съ малко, но не е хубаво да получаващъ на твое име пари. Да видимъ, ще я скроимъ нѣкакъ.

За себе си ще ти кажж само това, че съмъ учитель и прѣдавамъ Историята много по-добрѣ, отъ колкото напрѣдъ, защото имамъ много ржководства, нѣмамъ никакви други главоболия, като въ Солунъ и четж доста. Но имамъ изобщо твърдѣ много работа, та малко ми остава свободно врѣме, за това нарѣдко ще ти пишж. А бе тамъ нѣмате ли си дружество? Кои вѣстници получавате? Ето, видишъ, ужъ малко щѣхъ да ти пишж, пъкъ станж много дълго.

Поздрави всичкитѣ мои познати. На бившитѣ ученици благодарижъ, че не сж ме заборавили. Прѣдай приключеното на Москова и му кажи много здравье. — Прощавай и бжди здравъ.

Пловдивъ, 19 Декемврий 1883 год.

Драги ми Тодоре!

Писмото ти получихъ и го разбрахъ. Всичко, за каквото ми пишешъ, е вѣрно и азъ го съзнавамъ, но нѣма какво да се прави — ще са търпи. Ако сполучишъ да ти се даде стипендия, много добрѣ ще стане, защото и моето икономическо положение не е блѣстяще; но и ако не получишъ, не се отчайвай. Ако и по-сиромашки и съ по-голѣми страдания, но сѐ ще успѣешъ да се дотжтришъ до университетътъ, а тамъ вече зжбитѣ искарваме на министритѣ, — а ти ще имашъ стипендия. Както знаешъ, азъ поддържамъ баща си и майка си; въ послѣдно врѣме братъ ми, по причина на бунтоветѣ е испжденъ отъ Сливенъ; а съмъ се обѣщалъ на Райновитѣ домашни да пращамъ по нѣкоя пара, така щото за менъ малко оставатъ, но колко за тебе още, азъ сѐ ще могж да спѣстявамъ. Недѣй се грижи много! Гледай си хубаво работата, чети повече, изучвай историята и литературата особно и непрѣставай да се упражняващъ въ писанье. Не се ограничавай само въ стихове и въ прѣводи. Старай се още отъ сега да се упражняващъ въ самостоятелни съчинения и извлечения. Най-много старай се, щомъ прочетешъ нѣщо, послѣ съ свои думи и разсжждения да го излагашъ, и ако продължаващъ да се упражняващъ по такъвъ начинъ, ще навикнешъ до краятъ на своето учение да пишешъ ясно, чисто и добрѣ. А за да можешъ да се насърдчаващъ по добрѣ, като съчинишъ нѣщо по нѣкой прѣдметъ, каквото и да било, проваждай го въ „Славянинъ“ направо, той печата всичко. Избери си едно лъжливо име, съ което да се подписващъ, а азъ всѣкога до колкото могж

въ писма ще ти права бѣлѣжкитѣ си. Това ти прѣпоржчвамъ, за да навикнешъ на писаньето, та да нѣма таква несразмѣрность между знанието и умѣяньето да се излага писменно мисълта, каквато се забѣлѣзва у мене и у всички почти българи, а особено руски възпитанници. Стиховетѣ продължавай, пиши и проваждай въ „Славянинъ". Четохъ твоитѣ стихове напечатани — доста добри, проводи още нѣщо. Но най-много ти прѣпоржчвамъ да прочетешъ прѣзъ ваканцията съчиненията на Гоголя, Тургенева, Писемски, Островски, Некрасова и пр., че послѣ земи критикитѣ на Бѣлински, Добролюбова, особно на Писарева.

Прочети Шелгунова, Шашкова, Флоринski, Португалова (Вопроси общественной хигіены и пр.) и пр. Разбира се вече самъ да прѣцѣнишъ какво да четешъ, но не стой празенъ. За прѣводи, хубаво е, но азъ не прѣдвиждамъ нѣщо особено. Райновъ се учи и самъ се нуждае за пари. Азъ сжщо сега нѣмамъ, а и до година не ще имамъ. Тогава съ какво ще ги печатаме. — А Министерството не дава пари! За това повече чети, послѣ пиши малки самостоятелни нѣща (но разбира се слѣдъ като се запознаешъ съ въпросътъ по нѣкоя книга) и нѣкой печатай, нѣкой — не; та за *харачлжкъ* нѣка ти бжде *ексикъ* малко и азъ ще се погрижа за малко, та дано мине съ по-малко, за да излѣзе съ повече знания. Само гледай здравъ да бждешъ.

За мене не знамъ що да ти пишж; ти самъ си ме узналъ добрѣ. Едно ми е утѣшението, че спорѣдъ както съмъ узналъ, гдѣто съмъ билъ, лошъ споменъ у моитѣ ученици не съмъ оставилъ. Това не само стига, а е много за мене; то е най-голѣмата ми награда. И тука колко ще се задържж, но пакъ да видимъ.

За сега ти проваждамъ двадесетъ (20) рубли книжни. Никому нѣма да казвашъ, че сж за тебе, а ще казвашъ че сж всички, освѣнъ двѣ, за книги за Китанчева. А пакъ ще ми купишъ и проводишъ само „Антропологія" Тайлора и още „Исторія Русской Литературы" Галахова. На Райнова за тѣзи работи недѣй му писа.

Поздрави всички ми приятели тамъ.

Габрово, 1884 год. Май 19-й.

Драги ми Тодоре!

Прѣди 3—4 дена се завърнжхъ отъ Виена, гдѣто бѣхъ отишълъ да се лѣкувамъ. За това мое нещастие, може би да си се научилъ. Оздравѣлъ не съмъ, но и съвсѣмъ боленъ не се считамъ. Захванжхъ пакъ даскалжкътъ. За мене е мжчно, но нѣма що да се прави. Райновъ ми пишеше на често за тебе и ми явяваше твоето положение. Азъ прочетохъ и двѣ твои писма до него. Мислж, че никой не е въ състояние да чувствува твоето

тежко положение по-добрѣ отъ мене. Пуститѣ случки така се наредихѫ въ послѣдно врѣме въ моя животъ, щото азъ минута спокойна не видѣхъ и два дни съ пари не се видѣхъ. По лѣкуваньето въ България и въ Виена задлъжнѣхъ, та на себе си не бѣхъ въ състояние да помогнѫ. Срамъ ме бѣше да ти пишѫ и за това не ти отговорихъ на писмата и не ти писахъ тъй дълго врѣме. И сега сѫщо не съмъ въ състояние нищо да ти помогнѫ, но вѣрвамъ, че ще ми простишъ и ще повѣрвашъ, че причината на моето мълчание е била сериозна.

Ако имашъ врѣме, отговори ми и кажи ми нѣщо за себе си и за тамошниятъ си животъ; какъ отивашъ съ заниманията си, какво слушашъ за стипендия и др. нѣща, които ти самъ мислишъ, че ще бѫдѫтъ за мене интересни. Отъ тука новини не могѫ да ти съобща, защото скоро съмъ дошълъ и защото врѣме малко имамъ съ този даскалѫкъ; а отъ друга страна новинитѣ сѫ тъй ужасни и лоши, щото самъ не знамъ отъ коя да захванѫ и съ коя да свършѫ. Стига да ти кажѫ, че фактически и сега България е руска провинция, а Македония ще бѫде скоро подъ Австрия и слѣдоват. ще стане страна сръбска. Знаешъ, че азъ съмъ Каравелистъ въ това отношение, че одобрявамъ и поддържамъ неговата политика и външна и вѫтрѣшна, но, когато въ врѣме на Каравеловото управление руситѣ си пѫхѫтъ муцуната на всѣкѫдѣ, запрѣщаватъ по дружинитѣ българ. язикъ, българ. пѣсни и българ. хорá, то какво ли ще бѫде послѣ? Опозицията е подкупена и крайно безобразна. Князътъ . . . . . (тукъ исхвърляме нѣколко реда. Ю. И.). А руситѣ сериозно сѫ се запѫнали да го испѫдѫтъ, за да докаратъ другъ. Либералната партия иска да го закрѣпи, ама той самъ върви къмъ пропасть. Не стигахѫ вѫтрѣшнитѣ въпроси, ами още и тѣзи династически безумия на сила ни се налагатъ. Като земешъ прѣдъ видъ желѣзници, борчове, икономически отпадъкъ, безсмисленността и простотията на простия народъ, некадърността на интелигенцията и др. работи; като се има прѣдъ видъ още съглашението между самитѣ държави, азъ вѣрвамъ, че скоро ще ни раздѣлѫтъ, скоро-скоро ще ни постигне сѫдбата на поляцитѣ и малоруситѣ. Нейсе. Ти за сега гледай си работата, не се обезпокоявай отъ подобни мрачни мисли и прокобявания.

Моя адресъ е: Sophia (Bulgarie) Т. Китанчевъ, учитель въ гимназията. Поздрави и други приятели и бѫди здравъ.

София, 6 Февруарий 1885 г.

Драги ми Тодоре!

Писмото ти получихъ. Радвамъ се че си добрѣ. Отъ тука новини нѣма какви да ти пишѫ. Ти отъ рускитѣ вѣстници подобрѣ ги знаешъ; защото сега нашата сѫдба се рѣшава вънъ отъ

България. Вжтре е всичко спокойно. Има руска партия, която би желала окупация, но тя е твърдѣ малка и незначителна.

По-добрѣ ще направишъ да ми пишешъ по-напространо ти: какъ се отнасятъ съ васъ тамъ другаритѣ, какъ гледа обществото и добритѣ хора на българскитѣ работи и пр. Особено удоволствие ще ми достави писмото ти, ако ми пишешъ какво си челъ и съ какво си се занимавалъ, а сжщо ако ми съобщишъ нѣщо за другаритѣ си българи — семинаристи и студенти.

Сега ще те молиж да ми купишъ и проводишъ слѣдующитѣ книги: 1) Историческая Христоматія по новой и новѣйшей исторіи отъ Гуревича, 2) Бокль. Исторія цивилизаціи въ Англіи, 3) Дреперъ. Исторія умственнаго развитія Европы, 4) Шерръ, Комедія всемірной исторіи, 5) Шерръ. Исторія цивилизаціи въ Германіи, 6) Гизо. Исторія цивилизаціи въ Европѣ, 7) Минье. Исторія Французской Революціи и 8) Грановскій. Собраніе Сочиненій.

Слѣдъ това ще питашъ учителя по педагогика: кои учебници отъ Отечествовѣдение, География, Естествовѣдение и прѣдметно обучение сж най-добри; кои отъ тѣхъ се прѣподаватъ въ отдѣленията въ Русия и по нѣколко различни ще земешъ отъ тия учебничета, заедно съ ржководствата (ако има) и ще ми ги испратишъ.

Пигай сжщо по книжарницитѣ или нѣкой ученъ человѣкъ: има ли нѣщо прѣведено отъ слѣдующитѣ писатели по историята: Гибонъ, Тьери, Маколей, Гротъ, Юмъ, Робетсонъ, Дункеръ. Ако има, то кои тѣхни произвѣдения, въ колко тома и колко струватъ. Всичко това ще ми пишешъ. Питай още прѣведена ли е: „Исторія французской революціи“ *Едгара Кинѣ*.

Питай и пиши ми колко струватъ тия книги, за да ти испроводж паритѣ. Адреса ми е сжщия.

3 Мартъ 1886 г. Търново.

Теодору Васильеву.

Прѣди нѣколко дена ти испроводихъ 25 рубли книжни. Щомъ ги получишъ, да ми извѣстишъ. Педагогически книги не щж вече; но ако намѣришъ нѣкои отъ онія, които бѣхъ ти написалъ въ прѣдишното си писмо, купи и проводи ми ги, а азъ паритѣ ще ти испроводж. Ако ли пъкъ нѣмашъ пари, пиши ми да ти испратиж. Особно гледай: Бокля, Дрепера и Минье (Истор. французской Революціи). Но никога да не ми проваждашъ книги въ сандъчега, защото излизатъ много скжпи, тъй като зематъ и полрукъ, а най-добрѣ провождайми ги една по една по пощата съ проста бандероля. Така излизатъ и по-ефтени и полесно се испращатъ и се получаватъ. За сега и азъ не знамъ кждѣ се намира Райновъ, той скоро трѣбва да се върне тука.

Търново, 1886 год. Априлий 20.

Драги ми Стойко Казанджиевъ!

Писмото ти получихъ, но не ти отговорихъ на врѣме, едно, защото бѣхъ залисанъ съ распорѣжданьето на уроцитѣ си и бѣхъ отишълъ по празницитѣ въ Търново, а друго, да се призная—отъ небрѣжность. Мислѣхъ, че ти си заминжлъ вече, спорѣдъ както ми пишеше въ писмото си, че кждѣ краятъ на Марта ще тръгнешъ, но сега се научихъ отъ единъ приятель, че още си билъ въ Троянъ. Този мой приятель даже се научилъ, че баща ти не желаялъ да те испраща на учение въ Русия. Незнамъ до колко е истина, но ако е вѣрно, мене много ми е жално и досадно, ако не отидешъ. Пакъ не ми се вѣрва, защото познавамъ баща ти и го знамъ, че е състоятеленъ и уменъ человѣкъ, слѣдов. подобно поведение въ този случай отъ негова страна би било твърдѣ странно и недобро. Както и да е, мисліж, не ще ме оставишъ въ незнание за това.

Колкото за прѣпоржка до нѣкого въ Киевъ, азъ за сега не могж да ти дамъ; защото освѣнъ гдѣто мойтѣ нѣколцина познати нѣматъ никакво влияние и никакво значение прѣдъ началството, ами се научавамъ, че напуснжли Киевъ и отишли на друго мѣсто. Като имахъ това прѣдъ видъ и азъ щѣхъ да се обърнж до Д-ръ Юрьева. Вѣрвамъ, че той ще те прѣпоржча на най-доброто, а най-главното най-умното и образовано общество въ Киевъ. До сега вече може да си получилъ чрѣзъ Г-жа Каравелова прѣпоржчителнитѣ писма. Недѣй се грижи толкова много, тамъ ще минешъ много добрѣ ако отидешъ, а колкото за първо врѣме ще ти помогнжтъ да се настанишъ тамошнитѣ българи, отъ които повечето сж мои другари и приятели. Азъ ще имъ пишж щомъ тръгнешъ, за това извѣсти ми кога ще тръгнешъ.

Колкото за това, гдѣто се интересуващъ отъ нѣкои исторически въпроси и си искалъ да ме питашъ, и азъ съжалявамъ, защото едно приятно удоволствие щѣше да ми бжде, ако можехъ да ти помогнж, до колкото знамъ и могж, но сега, писменно споразумѣние по тѣзи въпроси е мжчно, почти невъзможно. Ще те съвѣтвамъ само внимателно да прочетешъ една много полезна книга: „Исторія Человѣческой Культуры“ отъ *Кольба*. Тамъ се обясняватъ почти най-важнитѣ събития отъ Всеоб. История и азъ се ржководж отъ него въ много отношения.

За Полабскитѣ Славяне има писано доста въ руската литература, но най-хубаво съчинение е: *Котляревскій*, о Славянахъ Полабскихъ и при Балтийскихъ—не помнж хубаво заглавието.

Колкото за вториятъ въпросъ: Обичаи на българскитѣ царье и характерътъ на тѣхнитѣ дворове, сѣщамъ се защо искашъ да се запознаешъ — и много хубаво правишъ. Наистина този е много любопитенъ и важенъ въпросъ; но за жалость

още не е разработенъ. Особна книга върху този въпросъ нѣма, но свѣденията сж разпръснжти по разни книги. Най-много можешъ да се ползувашъ отъ книгата: *Забѣлинъ*. Бытъ Русскихъ Царей и Царицъ; защото въ старо врѣме рускиятъ дворъ е билъ копье отъ българския, както този послѣдниятъ—отъ Византийския. Доста има и у *Иречка*. Исторія Българъ. Но най-хубаво у професора *Василевскій*, който печата своитѣ издирвания по този въпросъ въ Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, а то е скжпо 1 годиш. течение и не се намира. Послѣ у *Дринова*. Византе и Славяне. въ X вѣкъ и др. Повтарямъ — за българ. дворъ съвсѣмъ малко се знае, а трѣбва да са сжди по аналогия.

Поздрави Пенча, Икон. и Владовски.

Габрово, Май 1884 г.

Тодоре!

Писмата, които ми испроваждашъ, получавамъ ги всичкитѣ, но не ти отговарямъ редовно, защото нѣмамъ врѣме, или защото нѣма какво особено да ти пишж. Отъ книгитѣ, които ти писахъ да дирищъ, постарай се наново въ нѣкоя книжарница да купишъ и да ми проводишъ „Исторія Французской Революцій“ отъ Минье. Ако я нѣма тамъ, азъ ще подирыж на друго мѣсто. И мене много ми е чудно защо те заподазрѣли, но както и да е бжди прѣдпазливъ и въ писмата си до мене и до други приятели. Тамошнитѣ работи ние не можемъ да имъ ги оправимъ, за това пази своитѣ знания за у насъ. Пази се до като свършишъ.

Сега за твоето оставанье въ семинарията. Азъ те съвѣтвамъ да я напуснешъ. Тамъ вече нѣма защо да стоишъ. Нищо полезно нѣма да научишъ, а нѣма да ти оставя врѣме даже да четешъ. Заради това гледай да постжпишъ въ университета. Ако те приематъ постжпи, та ако не цѣла стипендия, азъ вѣрвамъ ще издѣйствуваме отъ тука нѣкое по-голѣмо пособие и ще се мжчимъ да го дотъкмимъ до цѣла стипендия на втората година. Хубаво узнай и по-скоро ми напиши, ще ли можешъ да постжпишъ въ университета.

На Райнова наистина не съмъ писалъ отдавна, но причината не е че му съмъ билъ нѣщо сърдитъ, а защото въ бурнитѣ врѣмена, които настанахж, не можихъ да му проводыж паритѣ, които той ми искаше. Нито нему проводихъ, нито на баща му, нито пъкъ на своя баща. Едно само сполучихъ, че си исплатилъ борча, който бѣхъ направилъ когато ходихъ въ Виена. А пъкъ писма безъ пари да пише человѣкъ не е утѣшително. Азъ все се надѣвахъ да остане нѣкоя пара и тогава

да му отговаряж, но като постжпи прѣврата и се запилѣхъ въ София испохарчихъ сумма пари тамъ. Азъ бѣхъ убѣденъ, че работата на България е тъй опасна и върщѣхъ изъ София противъ нащитѣ противници такива вагабонтлуци, които скжпо ми излѣзохж. А Райновъ има право да ми се сърди, защото бѣхъ му се обѣщалъ да проважцамъ на баща му по нѣкоя пара всѣка година.

Търново, 9 Май 1886 г.

Любезни ми Тодоре!

Писмото ти отъ 20 Септември получихъ. Прощавай, че не ти отговорихъ на врѣме. Бѣхъ по обиколка изъ окржгътъ и за това получихъ по-късно писмото ти.

Самъ много добрѣ съзнавамъ твоето положение, защото и азъ съмъ попадалъ въ него. Като постжпихъ въ V класъ въ киевската семинария, щѣхъ да се пукнж: търсѣхъ случай по всевъзможни начини да избѣгнж отъ нея и наистина намѣрихъ. А тогавашната программа сé бѣше по-добра отъ сегашната. Знамъ и чувствувамъ всичката мжчнотия на положението ти, но има една много важна причина, гдѣто за сега не могж да ти помогнж и съмъ принуденъ да те съвѣтвамъ да стоишъ още една година поне тамъ.

1. Можешъ наистина съ свидѣтелство отъ IV классъ на семинарията да постжпишъ въ нѣкой европейски университетъ, както направи Райновъ, но не ще имашъ съ що да се поддържашъ. Стипендия не може да ти се издѣйствува, защото въ правилника за стипендиитѣ е казано, че се даватъ само на ученици, които сж свършили срѣдно-учебно завѣдение вжтрѣ въ България. Защо е така и добро ли е постановено, то е другъ въпросъ, но за сега то е законъ.

2. Пособие може да ти се издѣйствува, но най-много въ размѣръ 500 лева, а съ толкова пари въ Европа хичъ не можешъ мина, защото трѣбва да плащашъ за инскрипции и много други боклуци, много пари и защото тамъ е по-скжпо.

3. До колкото те познавамъ, ти не си за чиновникъ, особено пъкъ за нѣкакъвъ низши, като писаръ или секретарь. Най хубаво ще бжде за тебе да се заловишъ съ даскалжка, едно, защото ти самъ имашъ наклонность и ще бждешъ добъръ учитель, а друго, защото то е най-самостоятелното занятие за сега у насъ и такъкъ занаятъ, който дава възможностъ на човѣка да се развива самъ по-нататъкъ. Но сега учителско мѣсто не могж да ти намѣрж, а сжщо и чиновническо едва ли, и то ето защо:

4. Споредъ дѣйствующия за сега у насъ училищенъ законъ, никой нѣма право да учителствува въ класно училище, ако не е

свършилъ пълно срѣдно или специално педагогическо училище, а слѣдъ двѣ години влиза въ сила вече и другъ единъ членъ отъ този законъ, въ който се казва, че и въ първоначалнитѣ училища, сир. въ отдѣленията нѣма да се допущатъ учители, които не сж свършили пълно срѣдно учебно завѣдение. Въ послѣднитѣ три четири години излизаха отъ нашитѣ срѣдни учебни завѣдения по 300—400 души ученици, които се настаниxж повече на учителски мѣста. Разбира се, тѣ стоятъ много по-ниско отъ тебе въ всѣко отношение, но знай, че формалноститѣ и свидѣтелствата и тука вече взехж да добиватъ много голѣмо значение. Знамъ че и за отдѣленията ти ще бждешъ добъръ и на този зоръ и тамъ ще приемешъ, но какво да се прави, когато и такива мѣста има твърдѣ малко и заплатата е за сега твърдѣ ниска — 2000 гроша пазарски курсъ на година.

5. Най-згодното за сега би било да имашъ нѣкое чиновническо мѣсто и то се постига най-лесно, но за сега врѣмената сж тъй разбъркани, и ние единъ въ други до толкова сме изгубили довѣрие, щото и да могж нѣщо да издѣйствувамъ, до като не видж указа за назначението — не вѣрвамъ. Съ министритѣ, при все че горѣщо ги поддържамъ, но не съмъ до толкова добрѣ познатъ, за да имъ говорiж за тебе. Даже при най-благоприятнитѣ условия, едва ли бихъ могълъ да ти издѣйствувамъ нѣкоя службица, като секретарь при мирови сждия или при околийски началникъ, служба, която нѣма да те ублажи много и която можешъ всѣкога да получишъ. Въ всѣки случай за сега единствено възможното е това и азъ ще подѣйствутамъ за него. Щомъ сполучж, тя е вече лесна работа да ти съобщж за да дойдешъ. Токо така не цдвай, защото наистина е опасно. Тука мнозина вече гладуватъ. Чиновновническия пролетариятъ вечѐ се е развилъ доста въ България и той е една отъ язвитѣ на държавата.

Като вземамъ всичко това прѣдъ очи, за сега отъ мене ти давамъ съвѣтъ — да стоишъ въ семинарията, скрѣпи сърдцето си, бжди търпеливъ и бодъръ, не падай духомъ, занимавай се по възможность съ четенье и гледай да довършишъ поне срѣдно учебно-заведение, колкото да имашъ зав въ бжджще право да учителствуващъ въ трикласно поне училище.

Нека не ти бжде мжчно, че си вече възрастенъ ученикъ. Постой още двѣ години ученикъ, то е свято врѣме на безгрижность и безкористни увлечения, врѣме на приятни иллюзии. Не мисли, че като стжпишъ въ живота, та всичко ще ти се усмихне. Много пжти ще дойджтъ минути, когато съ приятность ще споменувашъ даже бурсата. Но впрочемъ, защо ли ти говорiж това? — Ти си по-опитенъ и испеченъ въ тия работи отъ мене. Ако се рѣшишъ да постжпишъ тъй както те съвѣтвамъ, отговори ми и прати прошение до министерството за пособие, за да могж да подѣйствувамъ и азъ, и то гледай по-скоро, до като ще бжде министра въ Търново.

Борбата тука у насъ е рѣшителна и сериозна, тя е ужасна, може би по послѣдствията си, но ние я водимъ въ пълно убѣждение, че вършимъ дългъ патриотически. Противника ни разполага съ огромни срѣдства и употрѣбява такива подли начини за да прѣдизвиква смутове и междуособия, щото и най-твърдия народъ би се поддалъ отдавна. Но, слава-богу, въ по-голѣмата часть отъ нашата интелигенция и народа има до толкова честность и здравъ разумъ, патриотизмъ и безкористие, щото до сега съ неимовѣренъ успѣхъ противостоя на всичкитѣ козни и интриги, и осуети всичкитѣ имъ адски планове. Опасноститѣ бѣхж ужасни, България висеше съ единъ кракъ надъ пропастьта, но за сега сме много по-добрѣ. Още опасността не се е минжла, но вече е значително отстранена.

Не вѣрвай, Тодоре, на рускитѣ вѣстници; тѣ всичкитѣ до единъ сж подкупени и лъжатъ като дърти цигани, а сжщо така отъ европейскитѣ вѣстници извличатъ само онова, което е найнесгодно зарадъ насъ. Всичката европейска преса е за нашето свѣто дѣло; всичкитѣ народи ни съчувствуватъ; въ послѣдно врѣме даже и правителствата на цѣла Европа сж възмутени срѣщу деспотическитѣ и варварски постжпки на Каулбарса. Азъ бихъ се възхищавалъ отъ настроението на интелигенцията и народа у насъ, ако да не бѣше опасността толкова голѣма, а врагътъ — толкова силенъ и влиятеленъ.

Писмото ми станж доста дълго. Ти като ми пишешъ, можешъ да ми съобщавашъ всичко, което имашъ и то по-напространно. Не само че не ми дотѣгватъ твоитѣ писма, но и удоволствие ми доставятъ. Само ще прощавашъ, че по нѣкога не ти отговарямъ. На писмата можешъ да не се подписвашъ, защото ти познавамъ почерка; туряй само датата. Адресирай се въ Търново, тѣ ще ми ги проваждатъ, гдѣто и да се намирамъ.

Търново, 8 Октомврий 1886 год.

Тодоре!

Писмото ти получихъ. Всичко що ми пишешъ разбрахъ. Крѣпи се и чети повече. Поискай помощь отъ министерството, защото тя е опрѣдѣлена споредъ бюджета и се ползуватъ отъ нея безсъвѣстнитѣ и богаташитѣ. Има стипендияти министерски братя, колко повече имашъ право да земешъ и ти! Ако не ги земешъ — нѣма да останжтъ въ хазната, а ще влѣзатъ въ джоба на другиго, а ти се нуждаешъ и справедливо ще бжде ако ти се се даде нѣщо. Чакай да видимъ да ли ще отпуснжтъ ако попросишъ! Райновъ се завърнж. Сега слушамъ, че билъ назначенъ за окржженъ управитель въ Шуменъ. Пиши му, ако искашъ.

Търново, 1886 г. 2 Декемврий.

Тодоре,

Писмото ти получихъ. За паритѣ, които съмъ ти давалъ въ разни врѣмена не трѣбва да се грижишъ, защото азъ не съмъ ти ги давалъ съ цѣль да ги земамъ назадъ. Сега ти трѣбва да печелишъ пари, за да можешъ да довършишъ учението си. Може би по-кѫсно нѣкога азъ да се нуждаѫ, пъкъ тогава ти ще ми помогнешъ, а за сега гледай самъ на себе си да помогнешъ.

Райновъ за сега е въ Котелъ, но е безъ служба и даденъ подъ сѫдъ за оскърбление на едного и вѣроятно ще го осѫдѫтъ, защото не ще може да докаже своитѣ обвинения. Той се намира въ много стѣснено положение и нему, ако можешъ, върни му нѣколко пари.

Много съжалявамъ, че ще ти даджтъ да прѣподавашъ прѣдмети, които ти не обичашъ. Ако не друго, то баремъ постарай се да се запознаешъ съ по-проститѣ българи тамъ, защото, споредъ както се научавамъ, даскалитѣ тамошни се държѣли твърдѣ аристократически. Пиши ми по-послѣ, ако има нѣщо интересно, а особено пиши ми за себе си какъ се поминувашъ.

Търново, 23 Августъ 1888 г.

За госпожа Екатерина Каравелова.

Тукъ.

Получихъ 25 лева и забѣлѣжката. Крайно ви благодарѫ за трудътъ и добрината ви. Повече пари за сега не ми сѫ нужни, така щото останѫлитѣ 25 лева нека стоѭтъ у васъ.

На родителитѣ си съмъ писалъ до сега три писма, но, види се, не сѫ ги получили. Сега ще имъ напишѫ още едно, но като не съмъ увѣренъ, че ще получѫтъ и него, най-покорно ви молѫ, ако имате възможность, напишете имъ вие, като имъ извѣстите, че ако и да съмъ затворенъ отъ м. Май м. г., но пакъ съмъ здравъ и съмъ добрѣ. Тѣ за мене да не се грижѫтъ, а да гледатъ себе си и здравьето си.

Поздравлявамъ Виола и Лора и оставамъ съ дълбоко къмъ васъ уважение.

23/II 92 г.

Уважаеми г-нъ П. Каравеловъ.

Едвамъ днесъ се наканихъ да ви пишѫ. Извинете, че не испълнихъ обѣщанието си — щомъ пристигнѫ на мѣстоназначението си, веднага да ви извѣстѫ.

Най-напрѣдъ ви явявамъ, че **31** сега се намирамъ въ Хасковския окр. затворъ, здравъ съмъ и се поминувамъ доста до-

брѣ. Живѣж въ отдѣлна малка стая, расхождамъ се заедно съ всйчки други арестанти по 3 часа сутринь и по 3 часа вечерь. Двѣтѣ най-главни незгодности за мене тука сж: нѣманьето на книги и невъзможностьта да си доставлявамъ ястие отъ вънъ, по причина, че затворътъ е вънъ отъ градътъ и доста далечь.

Крайно ви благодарыж за книгитѣ, които ми дадохте на тръгваньето ми; тѣ ще ми послужжтъ най-малко още за 1—2 мѣсеца, а до тогава, може би ще получж отъ нѣкждѣ и други.

Щѣхъ да ви пишж още по-напрѣдъ, но не бѣхъ увѣренъ дали сж оставили и васъ въ София, или сж ви прѣмѣстили нѣкждѣ другадѣ. Азъ и сега пакъ не знамъ и не съмъ положително увѣренъ, че ще ви намѣри това ми писмо, но пишж на посоки и защото ми омръзнж да чакамъ дано ми извѣсти нѣкой другъ. Писахъ прѣди малко на Пенча, но още отговоръ нѣмамъ. Молж ви, щомъ получите настоящето ми, отговорете ми съ едно отворено писмо, тамъ ли сте още и какъ сте съ здравьето си, а сжщо и за домашнитѣ си.

На тръгваньето си отъ София азъ оставихъ въ Черната Джамия желѣзниятъ си креватъ, който бѣхме прѣдали на съхранение заедно съ вашиятъ. Размислихъ, че ако го испишж отъ тамъ до тука, ще стане много скжпо, та за това тука си направихъ дървенъ креватъ. Но тъй като моятъ креватъ е съвсѣмъ новъ и здравъ, то ви молж, ако може, да се разпоредите да го занесе слугата въ вашата кжща и да стои тамъ; ако ли пъкъ нѣма мѣсто у васъ, прѣдайте го на братовчеда ми Наума. Днесъ писахъ за това на г-на директора на тамошниятъ затворъ. Извинете, че ви главоболя съ тая молба, но вие сами знаете, че не желаж за сега да се обръщамъ съ молба къмъ никого другиго отъ приятелитѣ.

Желалъ бихъ да ви пишж още и да ви распитамъ за вашето положение тамъ, но ще оставыж за другъ пжтъ, слѣдъ като получж отговоръ и се увѣрыж, че сте още тамъ. Желаж да знаж още кои отъ политическитѣ затворници оставатъ тамъ и кои кждѣ сж распратени. Ако знаете за тѣзи послѣднитѣ, ви молж, да ми явите.

Молж ви сжщо да поднесете моитѣ искренни привѣтствия на госпожата, на Виола и на Лора.

Поздравете сжщо, ако сж още тамъ, Чавдарова, Кисимова, Моллова, Татева и др. Ако дохождатъ при васъ Пенчо и Алеко, поздравете и тѣхъ. Алека слѣдъ 3—4 мѣсеца ще почнж да го бомбардирамъ съ писма, за да ми испроводи нѣкои книги за четенье, но за сега не щж да му пишж.

Тука мѣстото ми е много згодно за работенье, но нѣма що да работыж, а пъкъ до сега още не съмъ размислилъ що да почнж. Да има нѣкоя малка статия или книжка за прѣводъ отъ французски, доста би ми спомогнжла въ изучваньето на този язикъ.

Но за тѣзи работи може да ви пищѫ и послѣ, а сега, като прѣкѫсвамъ писмото си, отъ сърде ви поздравлявамъ и ви желаѫ добро здравье.

1 Септмвр. 1892 г. г. Хасково (окржж. затворъ).

. . . . . [1]) А впрочемъ, нека не бърза да се ядосва, защото чудесата въ днешно време не ставатъ така лесно, както напрѣдъ. Както виждате отъ това, здравъ съмъ, а щомъ съмъ здравъ, както знаете, на всѣкѫдѣ, гдѣто и да се намѣрвамъ, все съмъ добрѣ и съмъ веселъ.

Молловъ и Кесимовъ ме подканватъ да работѫ и да не оставамъ врѣмето да измине напразно. Азъ самъ така мисльѫ и сгодности за работенье има, ами пусти мързелъ като ме е заловилъ тѣзи дни, какво да го правѫ. Само туку се търкалямъ и спѫ деня и нощя. Този сънъ може да е и на добро; може би, ще се поправѫ; но ако продължава и за напрѣдъ все така, то едва ли ще може нѣщо да се работи сериозно. Нели знаете, че като бѫде за четенье, по́-се чете, ама на писаньето съмъ положително мързеливъ. Като знамъ себе си, за това бихъ желалъ да почнѫ съ нѣкой прѣводъ; до като по отвикнѫ отъ лѣжаньето. Прѣводътъ като по́-механическа работа, по лесно се слѣдва, а по послѣ, ако ми прилегне, може да се опитамъ да пищѫ и друго нѣщо.

Пенчо се тъкмѣше да иде въ Европа да слѣдва. Какъ станѫ тая работа, ще отиде ли, или е напуснѫлъ този планъ. Алеко дохожда ли по нѣкога да ви вижда? Поздравете ги, ако ги видите. Ако пишете скоро писмо въ Русчукъ, поздравете отъ моя страна госпожата, Виола и Лора. Сѫщо поздравете Марка и г-ца Никифорова, ако е тамъ. Съ Георгова не знаете ли какво станѫ, ще го сѫдѫтъ ли, или ще го пуснѫтъ, или пъкъ, — което ще бѫде още по́-законно — ще го държѫтъ затворенъ безъ присѫда? Ако сте чули нѣщо за него, явете ми.

Поздравлявамъ Моллова, Кесимова, Чавдарова, Татева и имъ желаѫ да бѫдатъ здрави и да прѣкаратъ неусѣтно останѫлитѣ мѣсеци отъ затворътъ. Има ли нѣкой отъ тѣхъ да излѣзатъ прѣзъ Януарий? Ха, щѣхъ да забравѫ. Завиждамъ ви още за самоварътъ и за чаепитието.

На пукъ на широкитѣ, влажни и студени черно-джамийски стѣни, желаѫ ви да бѫдете здрави и бодри духомъ.

Гр. Хасково (окржж. затворъ), 15-й Септемврий 1892 г.

П. П. Днесъ на 17-й Септ. получихъ отъ Бобекова отъ Търново писмо, съ което ми явява, че билъ тамъ и Великовъ, а Джуджевъ и Арнаудовъ заминѫли за Шуменъ, и Василевъ за Разградъ.

---

[1]) Първата половина на това писмо е изгубена. И то е адресирано до Каравелова.

Ю. И.

Уважаеми г-нъ Каравеловъ,

Нѣщо прѣди двѣ недѣли ви писахъ едно писмо, но като нѣмамъ до сега никакъвъ отговоръ отъ васъ, съмнявамъ се дали сж ви го дали. Като получите това писмо, отговорете ми и за прѣдишното.

Азъ съмъ здравъ и живѣж доста добрѣ. Четж книгитѣ, които получихъ. Особено съмъ много задоволенъ отъ Fustel de Coulanges и желалъ бихъ да прочетж и продължението отъ „Histoire des Jnstitutions Politiqnes de l'ancienne France" (La deuxiéme partie contenant le régime féodal) Ако го имате този томъ и ако не ви трѣбва, молиж ви, распоредете се да ми се испроводи. Въ този томъ, гдѣто е у мене, срѣщнѫхъ изрѣчението на Тацита: . . . . rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.

Получихъ прѣди нѣколко врѣме „Мисъль", год. II, книж. I. Най-хубавото нѣщо въ нея е „Балканската Идилия" на Пенча. Браво Пенчо! Той овладѣлъ добрѣ хекзаметрътъ и въобще напрѣдва *не по-днямъ, а по часамъ*. Стиховетѣ на Михаиловски прѣдъ неговитѣ сж съвсѣмъ като дѣтински. Талантътъ му окрѣпва и се развива замѣтно. Най-много ме радва у него богатството на язикътъ и правилността на стихътъ. Въобще тази негова идилия ми направи по-голѣмо впечатление, отъ колкото всичкитѣ негови до сегашни произведения. Незнаж вие дали сте съгласни, но азъ я турямъ по-горѣ и отъ поемата му, по богатството на образитѣ и описанията, по естественността на чувствованията и положенията и въобще по това, че психологически е по-вѣрна и разказътъ несравнено по-издържанъ. Поемата има едно прѣимущество — хубостьта и енергичностьта на стихътъ; но азъ мислиж, че това зависи повече отъ размѣрътъ и ритмата, а не отъ друго. Подиръ поемата и подиръ тази идилия, той вече прѣкрачи границата, която отдѣля стихотворецътъ отъ поетътъ. Нѣма съмнѣние, че той е поетъ и талантливъ поетъ. Поради тази негова идилия азъ още по-добрѣ разбрахъ хубостьта на хекзаметрътъ и се убѣдихъ, че съ врѣме е възможна една хубава „Илиада" и „Одисея" на български. Желателно е да опита Пенчо този размѣръ въ нѣкой расказъ отъ героическитѣ врѣмена на сгаритѣ борби при Асѣновци, Шишмановци или Самуила. Прѣдайте му, ако дойде при васъ моитѣ поздравления.

Ами вие какъ се поминувате, здрави ли сте? Азъ получихъ писма отъ всички приятели. Само Василевъ отъ Разградъ се оплаква, че билъ злѣ и Бобековъ и Великовъ въ Търново не сж до тамъ добрѣ, а другитѣ всички сж добрѣ.

Поздравлявамъ: Моллова, Кесимова, Татева, Чавдарова.

Хасково, 8-й Октомвр. 1892 г.

. . . . . [1]) съ другиятъ редакторъ — Я. Сакѫзовъ. Ако бѣше останѫлъ Благоевъ като редакторъ на „День“, надѣвамъ се, че щѣхѫ да бѫджтъ напечатани нѣкои мои прѣводи, но сега не се надѣвамъ. Впрочемъ и да се напечататъ, за тѣхъ не ще могѫтъ да заплатѫтъ нищо, защото въ материално отношение журналътъ билъ още твърдѣ слабъ. Както и да е, за по̀-нататъкъ ще видимъ какво ще трѣбва да работѫ, а за сега ще се заемѫ да напишѫ тая статия по нашето нарѣчие, за която ви писахъ по̀-горѣ; ако В. Стояновъ я напечати, ще има да излѣзатъ поне 5—6 наполеона. Азъ вѣрвамъ, че тя ще се хареса и на Дринова, защото слушахъ, че той се интересувалъ съ този въпросъ доста, сир. съ ударението въ западно-македонското нарѣчие. Ако не ме е прѣдупрѣдилъ нѣкой отъ нашитѣ учени филолози до сега, този въпросъ ще бѫде за първъ пѫтъ подигнѫтъ и доста добрѣ обработенъ, колкото се касае до това нарѣчие. Отъ друга страна ще стане ясенъ и другъ въпросъ. Мнозина даже отъ по̀-ученичкитѣ наши българи, даже и отъ самата Македония, мислѫтъ, че ударението въ западно-македонското нарѣчие е сѫщо сърбско. Отъ тази моя статия, се надѣвамъ, да се убѣдѫтъ всички, че и отъ тази страна нашето нарѣчие нѣма нищо общо съ сърбския язикъ, а ударението е съвсѣмъ оригинално и слѣдва такива правила, които въ сръбския язикъ ги нѣма. Като поразмислихъ върху статията и изнамѣрихъ правилата, по които се управлява ударението у насъ, сега ми се струва, че е толкова лесно, щото всѣки ги знае и, чудно ми е, какъ до сега не сѫ ги забѣлѣзали нашитѣ специалисти, които се занимаватъ съ това нарѣчие. Заради това, мисля, че вече ме е прѣдупрѣдилъ нѣкой отъ тѣхъ.

Като бѣхъ свободенъ, бѣхъ си исписалъ отъ Франция нѣколко учебници по Гражданско Учение и мислѣхъ да започнѫ да съставя учебникъ по този прѣдмѣтъ. Послѣ ги дадохъ на Г. Паунчевъ въ Търново да ги разгледа. Той си исписалъ слѣдъ моето арестуванье още два учебника и съставилъ вече на български такива учебници за III и IV-о отдѣления и за I и II-й класъ отъ гимназиитѣ и ми ги испрати отъ Варна, гдѣто за сега е учитель. Ако любопитствувате да ги видите, да ви ги испроводѫ. Ето той ме прѣдупрѣди; та се боѫ, че ако В. Стояновъ не се съгласи да напечати тая моя статия, ще стане сѫщо и съ нея. Съ голѣмъ интересъ чекамъ да прочетѫ нѣшо отъ Пенча. Справедливо бѣлѣжите за неологизмитѣ въ новата му поема. Сѫщо така бихъ желалъ да прочетѫ и вашитѣ статии, когато се напечататъ.

Купихъ си новото издание отъ Мишевата Граматика. Има много нѣща разбъркани и които търпѫтъ критика, особено въ

1) Първата половина на това писмо липсва. И то е адресирано до Каравелова.

Ю. И.

распрѣдѣлението на материалътъ, но едно много утѣшително явление е това, гдѣто се е възползувалъ (особено въ синтаксисътъ) отъ французскитѣ граматики. Наистина, словосъчинението на нашиятъ языкъ е много по близко, въ нѣкои отношения, до онова на аналитическитѣ напрѣднжли язици: французски, английски, италиянски, отъ колкото до словосъчинението на нѣмския или руския языкъ. Учението за прѣдлозитѣ и тѣхното значение все още остава най-слабата страна на синтаксисътъ, но основата за обработванъето му е турнжта. Въобще, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ литературата ни, въ послѣдно врѣме, има малко движение на напрѣдъ. Причината е, види се, гдѣто мнозина останжха безъ служби, а, както знаете, *„голъ на выдумки хитра“*.

Прѣди 8—9 дена писахъ на госпожата въ Русчукъ особно писмо, но и вие ако пишете скоро, прѣдайте и́ моятъ поклонъ, а сжщо на Виола и на Лора.

Поздравлявамъ: Кесимова, Моллова, Татева, Чавдарова и имъ желаж добро здравье. Тѣ кога ще свършжтъ курсътъ си въ Черната Джамия?

За сега отъ тука други новини нѣма. Вчера дойде тука при мене моягъ дѣдо—Натанаилъ отъ Пловдивъ. Той освѣщавалъ една черква тука въ едно село и като билъ въ градътъ, дошълъ и въ затворътъ да ме види, придруженъ отъ окржж. управитель. Посѣщението, разбира се, бѣше много официално и азъ не можихъ да го распитамъ за нищо, какво става по *бѣлиятъ* свѣтъ и така си останжхъ само съ свѣденията, които имамъ тука въ черниятъ тъмниченъ свѣтъ.

Поздравете, ако имате възможность, стариятъ дѣда Славейковъ, бае Ивана, Алека, Марка и пр. приятели. Минко Ивановъ и Трайковичъ сж още въ Станимака.

Днесъ получихъ писмо отъ Ризова отъ Пловдивъ, съ което ми поржчва да ви поздравж, ако ви пишж скоро, което сега и испълнявамъ.

Г. Хасково, 26/X 1892 г.

Уважаеми г. Каравеловъ.

Послѣдното ми писмо до васъ бѣше отъ 27-й Октомврий т. г. Като се е минжло отъ тогава доста врѣме, наканихъ се днесъ да ви пишж пакъ.

Азъ до сега все съмъ здравъ и се поминувамъ добрѣ: само това е лошото, че съмъ си, както обикновенно, твърдѣ мързеливъ. Не работиж почти нищо, а се занимавамъ сегисъ-тогисъ съ четенье и писанье писма до приятели, които, хвала имъ, отговарятъ и ми съобщаватъ по нѣкоя новина. Зарадъ мене една

новина бѣше, прѣди една недѣля нѣщо, обстоятелството, че велико-търновското градско общинско управленне ме покани, чрѣзъ г. директора на тукашния затворъ, да внеса доброволно 18 лева и 2 стот., за сждебни разноски по дѣлото и азъ ги внесохъ. Отъ васъ искахъ ли и платихте ли вече? Не съмъ питалъ другитѣ приятели въ Търново, Шуменъ и Разградъ, но вѣрвамъ, че и на тѣхъ искали.

Други новини сж тѣзи, че умрѣли: дѣдо Богоровъ, Тодоръ Икономовъ и Георги Поповъ, бесарабецътъ. Погрѣбението на Тодора Икономовъ, въ Шуменъ, станжло тържествено и на държавни разноски.

Двама отъ моитѣ приятели: Георги Миндовъ и Георги Паунчевъ били испждени отъ служба въ държавнитѣ гимназии, а понеже сега, спорѣдъ новиятъ законъ за учплищата, и всичкитѣ училища сж държавни, то казанитѣ двама мои приятели оставатъ безъ работа. Миндовъ билъ испжденъ, защото го счели за социалистъ, а Паунчевъ — защото върнжлъ единъ орденъ, съ който билъ награденъ за заслуга въ учителствуваньето. Прѣзъ тъзи година имало *неусловени* за учители отъ министерството мнозина мои приятели. Разбира се, че думата *неусловени*, означава: лишени отъ учителско звание, защото освѣнъ държавни вече нѣма въ България други училища. Миндовъ работѣлъ въ печатницата на Благоева за 50 лева на мѣсецъ, като корекгоръ, и е доволенъ; Паунчевъ пище учебници за отдѣленията, за които ви извѣстихъ въ по̀-напрѣжното си писмо, а другитѣ още незнамъ съ какво се занимаватъ.

Василъ Стояновъ още не ми е испроводилъ „Периодич. Списание“. Вѣроятно нѣма и да го испроводи.

Получихъ II и III книжка отъ „Мисъль“. Произведенията на Пенча въ тѣзи книжки сж по̀-слаби. Балладата му е прѣправка на една народна пѣсня, но не е сполучена. Самата народна пѣсня прави много по̀-голѣмо впечатление. Хубаво ще направи да се остави отъ това прѣправянье. Вазовъ на нѣколко пжти се е опитвалъ, но не е сполучвалъ. Сжщо Ст. Михайловски има двѣ-три стихотворения въ това направление, тоже неудачни. Само старигъ Славейковъ и Ботевъ сж сполучили въ нѣколко пиеси, но тѣ не сж прѣправяли народни пѣсни въ тонически стихотворения, а сж вземали духътъ, размѣръгъ, язикътъ на народнитѣ пѣсни, за да изразжтъ свои чувства. Другитѣ статии въ „Мисъль“ сжщо не ми направихж впечатление; тѣ ми се показватъ по̀-слаби отъ ония, които бѣхж напечатани въ I книжка.

Ако пишете скоро въ Русе, прѣдайте моятъ поклонъ на госпожата, на Виола и Лора.

Поздравлявамъ приятелитѣ: Чавдарова, Моллова, Татева, Кесимова. Ако знаете адресътъ на Пенча, явете ми. Самар-

джиевъ пакъ подновява да издава, „Книжици“ въ Солунъ. Матовъ билъ учитель въ София, а Кънчевъ незнамъ гдѣ е, но като се научѫ, ще ви пишѫ.

Г. Хасково, 12-й Ноември. 1892 г.

Уважаеми Г-нъ Каравеловъ,

Днесъ получихъ писмото ви отъ 12 т. м. На 10-й сѫщия бѣхъ ви испроводилъ друго, което вѣрвамъ сте получили слѣдъ испращанѣто на това ваше писмо.

Когато нѣма какво да ми пишете особенно, недѣйте се труди да ми отговаряте на всѣко писмо, а отговаряйте ми на двѣ-три писма изведнѫжъ. Азъ пишѫ доста на често, защото ме мързи да работиѫ нѣщо друго, и защото мислиѫ, че ще ви бѫде приятно да узнаете нѣкои новини, които азъ узнавамъ чрѣзъ приятелски писма.

За съчинението на Ренана незнамъ да ли ще могѫ скоро да го получѫ, защото нѣмамъ още отговоръ отъ моятъ съотечественникъ Ляпчева. Страхувамъ се да не би да е промѣнилъ квартирата си, та писмото не го е намѣрило. Ако ми отговори въ скоро врѣме, ще му пишѫ да ми я испроводи. Отъ послѣдното ми писмо сте видѣли, че азъ не само не се сърдиѫ на Паунчева, но напротивъ съмъ крайно задоволенъ, едно че се възползувалъ той въ това си критическо положение и друго, че сѫ се улѣснили учители и ученици въ прѣподаванѣто и изучванѣто на този важенъ прѣдмѣтъ въ първоначалнитѣ училища. Ако бѣше останѫло азъ да го готвиѫ този учебникъ, кой знае до кога щѣхѫ да ме чекатъ.

Моята статийка за ударенията е на свършванье. Сега вече виждамъ, че тя ще излѣзе по-малко отъ една печатна кола. Правилата сѫ малко, или по-добрѣ да се каже, то е едно правило, но се прилага по различенъ начинъ. Сега работиѫ надъ прѣдлозитѣ, които тѣзи дни ме докараха до отчаяние. Едно-двѣ правила намѣрихъ и за тѣхъ, но другитѣ не се подаватъ на никакво правило. Дойде ми на умъ да разглеждамъ всѣки прѣдлогъ отдѣлно, но то е огроменъ трудъ, за да се намѣри нѣкое правило, което ще се изложи най-много въ три реда. Въобще, най-слаба ще излѣзе статията въ прѣдлозитѣ, сир. въ оная часть отъ нашата граматика, която е най-неразработена. Има за прѣдлозигѣ въ бълг. язикъ една книжка отъ Ив. П. Плачковъ, но азъ не съмъ я видѣлъ още. Писахъ въ Пловдивъ да ми я испратиѫтъ. Като не желаиѫ да бавя статията само за прѣдлозитѣ, ще я испроводиѫ така, както съмъ я написалъ сега, та по-послѣ, ако се намѣри нѣщо повече, може да се испроводи като допълнение. Струва ми се обаче, съ тая своя статия ви се похва-

лихъ повече, отъ колкото тя въ дѣйствителность струва, но едно е вѣрно, че до като изнамѣрѭ едното правило съмъ си блъскалъ главата доста много врѣме. И азъ се надѣвамъ, че Стояновъ може би ще я напечати, толкозъ повече, че азъ ще му обѣщаѭ и ще се съгласѭ да не се подписвамъ отдолу, а да подпишѭ нѣкой псевдонимъ. Стояновъ се прѣстрашилъ и ми испрати „Периодич. Списание". Д. Матовъ билъ учитель въ висшето училище въ София, пишѣлъ нѣщо въ мин. сборникъ, но азъ не съмъ челъ нищо. Поржчахъ на Миндова да го поздрави и да му каже да подѣйствува прѣдъ Стоянова за напечатваньето на статията ми. Като я напишѭ ще видимъ какъ да я испроводѭ; вѣроятно ще я испроводѭ на Алеко. Той, вѣрвамъ, трѣбва да се познава съ Матова отъ Николаевъ.

Прѣди нѣколко дена получихъ писмо отъ С., който сега сѣди въ Цариградъ при Екзархията въ Ортакьой, но се надѣва за скоро врѣме да получи позволение и да се завърне въ Солунъ. Като знамъ колко се интересувате съ новини отъ Македония, азъ тука ще ви съобщѭ всичко, което има по-важно въ писмото. Той почва да печати пакъ „Книжици" год. II и сега била вече подъ печатъ първата книжка, която се обѣща да пише да ми я испратѭтъ. Сжщо ще ми испратѭтъ и календарчето му. Много хвали Н. Лазаровъ, който отъ една година насамъ билъ началникъ на учеб. отдѣлъ при Екзархията вмѣсто Храновa, когото скоро щѣли да прѣмѣстѭтъ отъ тамъ. Тъзъ-годишния съставъ на Солунската община билъ много добъръ, та ако би пакъ да назначатъ за директоръ Начева (за което С. не се съмнява), щѣли да се подобрѭтъ отношенията съ валията и тогава, се надѣватъ, че щѣли да се отворѭтъ не само 7-тѣ затворени селски училища, но и още много други въ Солунско. Въ Струмица се открило българско училище, направилъ се и параклисъ. Половината градско население и почти всичкитѣ села отъ тая епархия вече минжли подъ Екзархията. Прѣзъ минжлата година В. Кънчевъ билъ директоръ на прогимназията въ Сѣръ и заедно съ Илариона направили голѣмъ успѣхъ. Много отъ Сѣрскитѣ села припознали Екзархията и почти цѣлата Мелничка епархия се отказала отъ Патриаршията. Теодосия билъ отчисленъ отъ Скопската епархия и на негово мѣсто билъ митрополитъ Максимъ Пѣловъ, който много добрѣ си каралъ работата. Сжщо и Григорий въ Охридъ билъ твърдѣ добъръ за мѣстото си. Вѣрвало се скоро да се издаде царски бератъ за Велешки владика и за такъвъ вѣроятно щѣлъ да бжде избранъ и ржкоположенъ Антимъ Кънчевъ. (Ако е истина и азъ се радвамъ, защото той е добъръ). Въ Костуръ прѣдсѣдатель на общината билъ нѣкой си свѣтогорски калугеръ Савва, родомъ отъ Костурскитѣ села, който билъ много уменъ и каджренъ человѣкъ и твърдѣ много успѣвалъ. Архимандритъ Козма билъ прѣдсѣдатель въ Дебранската община, а Методий Кусевичъ билъ ректоръ па нѣкаква си

нова духов. семинария въ Цариградъ. Почти на всѣкждѣ се правяли успѣхи. Турското правителство било доста благосклоно сега къмъ нашитѣ работи. Официозно разрѣшило на Екзарха да испровожда свои намѣстници за прѣдсѣдатели на общинитѣ въ Македония и почти на всичкитѣ по-важии мѣста вече имало прѣдсѣдатели. Василъ Кънчевъ билъ назначенъ за тая година инспекторъ на училищата въ Солунско, но за сега испълнявалъ длъжностьта управит. на солун. мжж. гимназия, защото още нѣмало директоръ. Минжлата година прѣзъ лѣтото Прилѣпската община ме търсила съ телеграми по Сърбия, за да ме услови за управитель на общинскитѣ училища, защото се научили, че съмъ билъ екстерниранъ и пр. и пр. Както виждате, нашъ С. е въ розово настроение. Не ни остава друго, освѣнъ да кажемъ дай Боже да е така! Но най послѣ е и вѣроятно, защото слѣдъ 15 години летаргия, все трѣбваще да се яви малко движение и тамъ. Утѣшителното е, че се размърдва Източна и Южна Македония. Ще му пишж и ще го питамъ за още новини и щомъ получж писмо, ще ви явявамъ. Искахъ да ви пишж още нѣкой работи, но като нѣма мѣсто оставамъ за другъ пжтъ. Поздравете Алеко, Христо Гостиничарьтъ, комуто ще пишж особно писмо и др. приятели. Сжщо поздравете другаритѣ по затворъ.

Сждебнитѣ разноски платихте ли и вие?

Хасково, 17-й Ноември. 1892 г.

Уважаеми Господинъ Каравеловъ.

Получихъ писмо отъ С.,[1]) въ което ми съобщава нѣкои новини за вървежътъ на учебното дѣло въ Македония. По този случай се рѣшихъ да ви напишж и да ви ги съобщж, като съмъ увѣренъ, че ще ви бжде интересно да ги узнаете.

На 1-й Януарий или прѣзъ сжщиятъ мѣсецъ 1893 г. ще излѣзе първиятъ брой отъ неговитѣ „Книжици“. Съобщава ми, че за напечатани статии щѣлъ да плаща хонораръ, ако и твърдѣ умѣренъ. За черквата въ Цариградъ казва, че основитѣ и стѣнитѣ до 1 метръ високо били вече искарани. Сега се водяли прѣговори съ нѣкои фабрики въ Белгия и Швейцария, за останжлата часть на зданието, което щѣло да бжде цѣло отъ желѣзо. Черквата щѣла да побира до 1000 души; по хубостьта си щѣла да бжде първа въ Цариградъ; камбанарията ѝ, 50 метра висока, щѣла да бжде сжщо отъ желѣзо; само темплото ѝ щѣло да струва 60—70 хиляди лева и пр. Надѣвали се, щото прѣзъ идущето лѣто да бжде свършена.

---

1) Господинъ отъ Македония.

Духовното училище било прѣнесено отъ Одринъ въ Цариградъ и Методий Кусевъ билъ ректоръ на тая нова семинария. Споредъ мене, много злѣ сж направили съ това прѣмѣстяване, защото сж ослабили Одринъ, а не сж усилили Цариградъ, който не се нуждае отъ подобно нѣщо и нѣма вече да бжде центръ на българщината за никждѣ. Съобщава ми имената на прѣподавателитѣ: тѣ сж все нови руски семинаристи и единъ академистъ.

Влашката пропаганда въ Македония успѣвала, но твърдѣ полека. Арнаутската пропаганда почти издъхнжла, заедно съ знаменития Альо-бегъ отъ Корча, който наскоро умрѣлъ. Отъ всичката пропаганда останжло само едно училище въ г. Корча и то се поддържало отъ протестантитѣ. Въ Корча още сжществувало българско училище. Въ Скопье главенъ учитель прѣзъ тая година билъ Ник. Мисковъ, въ Битоля — все Антонъ Наслѣдниковъ, а въ другитѣ градове все млади момчета, отъ които и С. не е доволенъ. Въ Костуръ имало трикласно училище. Въ Киречкьой, Катраница, Нѣгошъ не успѣли да отворжтъ училища, но за това, казва, въ повечето села отъ Кайлярско и Костурско, както и въ Одринско имало открити български училища. Само въ Гюмурджинската кааза нѣмало ни едно.

За бившиятъ Скопски митрополитъ Теодосия ми съобщава любопитни нѣща, които, ако сж вѣрни, и просто не знае що да мисли человѣкъ за него.

Сърбитѣ въ послѣдно врѣме открили училища въ Скопье и въ тѣхното училище вече имало 40—50 ученика. Това е фактъ поразителенъ наистина. Азъ не знаж що прави и Екзархията и нейниятъ Максимъ. Въ Бояновци, въ Гиляни и въ други важни села отъ Скопската епархия нѣмало български училища, а пъкъ знае се, че тие мѣста не сж безъ училища, слѣдов. тамъ има сърбски. Изобщо занемарена е Скопската епархия съвсѣмъ и азъ се боjж, че сърбитѣ правжтъ тамъ голѣми успѣхи, особенно между щопското население отъ Вардаръ до тѣхната граница. Ето какво направихж желѣзницата и търговскитѣ сношения съ Сърбия! А нашигѣ сѣднжли да се присмиватъ на сърбитѣ, че били глупави и утописти! Казва С., че ако бихъ билъ свободенъ, могло било да бжда назначенъ за нѣкждѣ въ Македония учитель. Подиръ дъждъ качулка! Поздравете приятелитѣ.

Хасково, 10-й Декемврий 1892 год.

Уважаеми Г. Каравеловъ,

Писмото ви отъ 8-й т. м. получихъ днесъ. Съжалявамъ че моитѣ писма закжсняватъ, но нѣма какво да се прави. Благодарjж, че ми съобщихте адресътъ на Пенча; ще му пишж едно писмо и ще го питамъ какъ поминува тамъ и съ какво се занимава.

Неговитѣ „коледари“ прочетохъ. Има хубави мѣста, но изобщо не сж нѣщо особено. Самитѣ народни пѣсни по случай на коледуванията сж несравнено по-хубави и по-съдържателни.

На С. писахъ на скоро. Той се надѣваше, че за коледа щѣли да му позволжтъ да си отиде въ Солунъ. Ако остане въ Цариградъ и слѣдъ празницитѣ, ще му пишж пакъ, ще го поздравж отъ васъ и ще му съобщж онова, що ми заръчвате съ писмото си.

Отъ страна на книги и вѣстници азъ тука съмъ съвсѣмъ сиромахъ. Най-много съжалявамъ, че не могж да получавамъ „Новини.“ Ще се опитамъ и азъ да испросіж за себе си. За сждебнитѣ разноски азъ имамъ испълнителенъ листъ, издаденъ на името на търновския окржженъ управитель отъ соф. вр. пол. воен. сждъ, който ни сжди. Отъ този испълнителенъ листъ се види, че всѣкиму отъ насъ осжденитѣ се падатъ да платимъ по 18 л. и 2 ст. Управителя се отнесълъ до търнов. общ. управление и то ги изиска отъ мене. Вѣроятно моитѣ търновчани сж се показали по-акуратни, отъ колкото общинскитѣ управления на вашитѣ мѣстожителства.

Радвамъ се, че приятелитѣ, които сж тамъ съ васъ, ще излѣзатъ скоро. Желателно е слѣдъ излизанъето си да ни пишжтъ, кой кждѣ ще се установи да живѣе. Азъ съ голѣмо удоволствие бихъ се прѣмѣстилъ тамъ, ако да знаяхъ, че ще живѣіж заедно съ васъ въ една стая. Както и да е, кждѣ Февруарий или Мартъ иджщата 1893 год. ще подамъ прошение, за да се върнж пакъ тамъ, че, ако щжтъ, нека ме прѣмѣстятъ.

За сега нѣма какви новини да ви съобщж отъ тука, защото не съмъ получилъ наскоро нѣкое писмо. Справедливо бѣлѣжите, че борбата съ сърбитѣ въ Македония е слаба. Азъ даже съмъ убѣденъ, че тѣ успѣватъ тамъ отъ денъ на денъ повече. Екзархията, както знаете, малко внимание обръща на Скопье. Поздравлявамъ всички приятели и ви желаіж на всички весело да прѣкарате празницитѣ, ако и въ затворътъ да сте.

Моята статия останж вече само да я прѣпишж и испратіж. Мисліж ще бжде най-добрѣ да я испроводіж направо до Стоянова.

Ако пишете наскоро въ Русе, прѣдайте моятъ поклонъ на г-жата, Виола и Лора. Дано нѣма нищо основателно отъ вашитѣ опасения за здравьето имъ. Сега като зимно врѣме, твърдѣ често се явяватъ малки нерасположения и азъ вѣрвамъ ако има нѣщо, то е нѣкаква малка настинка. Много ще се радвамъ, ако бждж съ врѣме прѣмѣстенъ при васъ. Тука много врѣме ми пропада даромъ, защото нѣмамъ книги за четенье.

Г. Хасково, 14 Декемрий 1892 год.

Драги ми Андрея.

Получихъ твоето писмо отъ 19 Декемврий 1892 г. То ме зарадва повече отъ всички други писма, които получихъ за новата година. Крайно ти благодарѫ за братското ти отношение къмъ мене. Доста много бѣхъ се обезпокоилъ заради кѫщата, защото баща ми ми писа, че ще имъ бѫде твърдѣ мѫчно да се мѣстѫтъ на друга кѫща, особено пъкъ сега, като съмъ азъ въ такъво положение. Сега съмъ почти съвсѣмъ спокоенъ и ще имъ пишѫ и тѣ тамъ да не се безпокоѫтъ.

Още повече съмъ ти благодаренъ за това, че ме подканяшъ да се обръщамъ къмъ тебе пакъ, когато се намѣрѫ въ нужда. Ти знаешъ, че азъ съмъ навикнѫлъ на сиромашия и почти не усѣщамъ нѣкаква голѣма разлика между сегашното си състояние и по напрѣжното. Здравъ съмъ; а ти добрѣ ме познавашъ, че щомъ съмъ здравъ, азъ бивамъ доволенъ, веселъ и даже щастливъ, гдѣто и да се намирамъ. Нѣма нищо да тежи на съвѣстьта ми, доволенъ съмъ отъ себе си, а това е, мислѫ най-важно. Знаешъ сѫщо, че азъ нѣмамъ голѣми потрѣбности даже кога съмъ на свобода, а тука потрѣбноститѣ ми сѫ съвсѣмъ малки. Колко лесно могѫ да се приспособявамъ къмъ лишенията, даже азъ самъ се чудѫ. Даже за храната най-напрѣдъ мислѣхъ, че ще ми бѫде много мѫчно, а сега навикнѫхъ толкова, щото като че съмъ билъ и прѣбилъ арестантъ съ години. Като имамъ на годината 100—150 лева, азъ ще минѫ, гдѣто се казва, *бей гиби*. Това ти пишѫ, за да се увѣришъ, че азъ лично за себе си не ще имамъ нужда да се обръщамъ за помощь къмъ тебе. Но какво да правѫ съ старитѣ въ Рѣсенъ? Освѣнъ мене нѣма кой другъ да се грижи. Братъ ми сега встѫпва въ животьтъ и азъ дѣйствително знамъ, че като кавалерийски подпоручикъ той самъ се нуждае въ първата година за помощь, а не да полага другиму, а пъкъ когато той ще бѫде въ положение да отдѣли нѣщо отъ заплатата си, азъ вече ще бѫдѫ вънъ. Като знамъ колко сѫ тежки твоитѣ разноски и какви мѫчнотии си принуденъ да прѣодолявашъ, азъ за това не искахъ и не искамъ да се обръщамъ къмъ тебе. Разноскитѣ и на родителитѣ ми не сѫ голѣми, та се надѣвамъ дано намѣрѫ отъ нѣкои други приятели, та да имъ испратѫ; но ако би въ краенъ случай да не намѣрѫ, ще се възползувамъ отъ твоята добрина и ще се обърнѫ пакъ къмъ тебе, но бѫди увѣренъ, че това ще бѫде само въ краенъ случай.

Поздравлявамъ баща ти, майка ти, Еленка, Константина. Баща ми всѣки пѫтъ въ писмата си пише поздравления „*до приятельотъ*“ Глигора, за това прѣдайте му това поздравление. Ако се намѣри нѣкой отъ бившитѣ приятели да пита за мене, поздравете и него. Най-послѣ поздравлявамъ те и тебе съ новата година и ти желаѫ здравье и успѣхъ въ всичкитѣ ти дѣла и прѣдприятия.

П. П. Твоето писмо получихъ на 30-й Декемврий 92 г. Като испратишъ и другитѣ 200 лева на Тасета, яви ми. Поздрави и брата си Наума отъ мене, ако му пишешъ скоро. Питашъ ме, какво четѫ и що пишѫ. — Нищо. Въ този затворъ само това е лошо, че съвсѣмъ мѫчно може да се доставятъ книги. Да пишѫ нѣщо свое собствено съчинение — трѣбва да е одобрена прѣдварително темата. . . . Да пишѫ нѣщо по науката — искатъ се книги: пособия, рѫководства, за справки и пр. Въ умственно отношение този затворъ ще бѫде за мене единъ продължителенъ сънъ, който ще ми направи да подивѣѫ още повече.

Прощавай.

Г. Хасково, 3-й Януарий 1893 год. (Окрѫж. Затворъ).

Уважаеми Г-нъ Каравеловъ,

Вашето писмо отъ 26-й Декемврий 1892 год. отдавна получихъ, но не ви отговорихъ толкова врѣме, едно, защото азъ бѣхъ ви писалъ на 25 сѫщия мѣсецъ, а друго — защото нѣмаше що да ви пиша.

Обикновено моитѣ писма пристигатъ до васъ кѫсно и справедливо казвате, че по нѣкога закѫсняватъ повече, отъ колкото стокитѣ, които сѫ се испровождали едно врѣме за Узунджовскиятъ панаиръ. Това вамъ се вижда чудно, но причината е тая, че вие не вземате прѣдъ видъ нѣкои *станции* (щѣхъ да кажа: инстанции), които сѫществуватъ между Хасковскиятъ затворъ и Софийскиятъ. Пакъ най-послѣ, по̀-добрѣ кѫсно, отъ колкото никога. . . . При това, моитѣ писма не съдържатъ нѣкои интересни новини, та и да закѫснѣѫтъ, не вреди. Разбира се, че е по-добрѣ на врѣме да се испровиждатъ и на врѣме да се получаватъ, но като не е възможно, благодаримъ и за това, което ни се допуща.

Както ви писахъ и по̀-напрѣдъ, моята статия криво-лѣво я свършихъ и я прѣписахъ на 24-й Декемврий м. г., но понеже трѣбваше да мине прѣзъ необходимитѣ въ тоя случай митарства, то едвамъ можехме да я испратимъ на 13-й този мѣсецъ. Испроводихъ я направо до г. В. Стояновъ и при това му писахъ едно кратко и твърдѣ официално писмо, съ което го молѫ да я напечати, ако ли не ще, то да я прѣдаде на Алека. Сѫщеврѣмено писахъ и на Алека да отиде при него, да му поговори за това и послѣ да ми яви, какво му казалъ Стояновъ. Ако се случи да дойде при васъ Алеко, помолете го и вие отъ моя страна, да ми направи тая добрина?

Сега ми дойде на умътъ, че „Периодич. Списание“ може и да е спрѣло излизанъето си, защото Стояновъ прави здание, та може да е исхарчилъ паритѣ. Както и да е, ако не бѫде

възможно да се напечати тамъ, нека я вземе Алеко назадъ и и да ми я испроводи. Азъ ще я поправѫ, съкратѫ и ще я испратѫ на С.

Отъ С. още нѣмамъ никакъвъ отговоръ, та за това не го знамъ, въ Цариградъ ли е, или е въ Солунъ. На 16-и т. м. получихъ отъ Солунъ единъ скърбенъ листъ (печатанъ), съ който Кѫнчевъ извѣстява, че умрѣла жена му. Горкиятъ Кѫнчевъ, кой знае колко е подѣйствувало на него това нещастие. Още тогава му написахъ писмо, въ което, между друго, го поздравихъ и отъ васъ.

Бобековъ ми е писалъ отъ Търново нѣколко писма, въ които силно се оплаква, за гдѣто до сега още не сѫ го прѣмѣстили отъ тамъ, при всичко че билъ далъ двѣ прошения, едно до прокурорътъ, а друго — направо до мин. на правосѫдието. Той е съгласенъ да го прѣмѣстятъ, гдѣто и да е въ Тракия, само да бѫде по близо до своитѣ. Азъ като мислѫ, че ще му направѫ една услуга, писахъ му, че сега вече има свободно мѣсто при васъ въ Софийскиятъ затворъ и че, ако той пожелае да дойде тамъ, то азъ се отказвамъ да подамъ прошение, само и само, дано може той да се приближи до отечеството си. Писахъ му, да ми отговори по-скоро, какво мисли да прави, за да видѫ и азъ дали да подавамъ прошение или не, но до сега още не ми е отговорилъ. Каквото направѫ по този въспросъ, ще ви пишѫ.

Бобековъ ме пита за Илия, гдѣ е, но азъ самъ не знамъ що станѫ съ него. За нова година Кочо отъ Ломъ ми телеграфира и азъ му отговорихъ съ едно отворено писмо. Днесъ получихъ писмо отъ Пенча; то е писано на 25-й Декемврий (нашъ стилъ), прието било въ Русе на 31-й сѫщия, дошло въ Хасково на 13-й, а азъ го получихъ на 20-й. Отъ Лайпцигъ до Хасковския затворъ, — 25 дена! *манда пощасѫ*. Пише ми, че билъ здравъ, занимавалъ се съ нѣмски язикъ и нѣмската философия. Азъ се канѣхъ да му пишѫ, а той ме прѣвари. Тѣзи дни ще му отговорѫ.

Приятелитѣ отъ Шуменъ ми пишѫтъ по нѣкога и ми съобщаватъ по нѣкои новини. Въ послѣдното си писмо обѣщаватъ се да ми испроводѫтъ нѣкоя френска книжка за прѣводъ, но каква не ми обаждатъ; като я получа ще ви явѫ. Отъ какъ съмъ свършилъ статията, не работѫ нищо, само четѫ Милля, но и то твърдѣ полека. Получихъ послѣднята книжка отъ „*Мисъль*“; показва ми ее съвсѣмъ слаба. Татевъ и Чавдаровъ вече ще бѫдѫтъ вънъ, когато получите моето писмо, за това поздравлявамъ само Моллова и Кесимова. Желателно е, когато излѣзѫтъ и тѣ, да понапишѫтъ поне по едно писмо съ поздравление, за да ги знаемъ гдѣ ще сѫ и съ какво ще се занимаватъ. Когато останете самичъкъ, дано ви прѣмѣстятъ горѣ при канцеларията.

23/I 93 год.

Ваше Високопрѣосвѣщенство, достоуважаеми ми отче!

Още до като бѣхъ въ прѣдварителенъ полицейски затворъ въ София ви писахъ двѣ писма, съ които ви благодарихъ за отеческитѣ ви грижи и старания за мене и ви извѣстявахъ, че испратенитѣ отъ васъ чрѣзъ Луканова пари получихъ. При всичко че други писма, що съмъ писалъ по онова врѣме, не сж били испровождани по адресъ, но увѣренъ съмъ, че поне вамъ моитѣ писма сж испроводени и вие сте ги получили на врѣме.

Слѣдъ осжжданьето ми и прилаганьето на присждата въ дѣйствие, не съмъ ви писалъ, едно, защото отъ началото не ми даваxж възможность въ София, а друго, защото бѣхъ убѣденъ, че вие всичко знаете, та нѣма нѣщо ново да ви извѣстиж. Извѣстно ви е, че съмъ осжденъ на три-годишенъ затворъ въ крѣпость, но по нѣманье на такава крѣпость у насъ, наказанието ми е замѣнено съ три години простъ тъмиченъ затворъ. Като ми се зачита и прѣдварителниятъ затворъ отъ денътъ на арестуваньето ми (29-й Май 1891 год.), остава ми за напрѣдъ да излежавамъ още една година и $8^1/_2$ мѣсеца.

Ваше Високопрѣосвѣщенство! За първъ пжтъ прѣзъ животътъ ми се случва сега да имамъ работа съ сждилище; за първъ пжтъ бидохъ подъ слѣдствие и сждъ; за първъ пжтъ бидохъ осжденъ. Считалъ съмъ и считамъ за своя священа длъжность да дамъ отчетъ за своето поведение било въ обществениятъ, било въ частниятъ си животъ на васъ, като на мой духовенъ отецъ, благодѣтель и въспитатель. Мнѣнието за моята политическа дѣятелность на всѣко друго лице, а даже и на самото общество, въ извѣстни врѣмена, за мене нѣма особно силно значение, щомъ тя се одобрява отъ моята съвѣсть; но мнѣнието на Ваше Високопрѣосвѣщенство е било за мене всѣкога отъ най-висока цѣна. И ако всѣки пжтъ не съмъ прибѣгналъ къмъ васъ да оправдавамъ своитѣ постжпки, то е било само за това, защото съмъ считалъ, че тѣ се одобряватъ отъ васъ и защото не съмъ получавалъ никакви забѣлѣжки; но сегашниятъ случай съ мене е извънреденъ и азъ не могж да го прѣминж съ мълчание. Азъ просто се страхувамъ, да не би моето поведение да ви причини нѣкаква скърбь като знамъ, колко вашето отческо сърдце е чувствително къмъ сполукитѣ или несполукитѣ, които ми сж случвали прѣзъ животътъ; защото вашата скърбь за мене би била тройна скърбь и азъ собственно тогава бихъ почувствувалъ тяжестьта на затворътъ. Тая е причината, гдѣто би ми се искало на дълго и широко да ви расправиж за дѣлото и за моето участие въ него, защото вие за него сте слушали само отъ страна на моитѣ политически и лични противници и обвинители, или пъкъ сте чели стенографическитѣ протоколи; а за да си състави человѣкъ точно понятие, трѣбва да се ислуша и противната страна — audiatur et altera pars . . . Но, като взехъ прѣдъ видъ, че

даже така, както сж сега фалшифицирани стенографическитѣ протоколи, пакъ доста добрѣ може да се види, какъ сж създали обвинението за мене, а особено като взехъ прѣдъ видъ, че вие сте самъ политически дѣятель, че като най старъ отъ нашитѣ народни дѣятели, съ вашето съдѣйствие и прѣдъ вашитѣ очи сж се извършили всичкитѣ борби (политически, църковни и обществени) на народътъ отъ самото ранно негово възражданье до днесъ, та едва ли ще се намѣри другъ нѣкой освѣнъ васъ, който да е вникнѫлъ по-добрѣ въ смисъльта на нашитѣ борби и въ хахактерътъ на нашитѣ дѣятели: азъ се успокоихъ и съмъ увѣренъ, че както моята съвѣсть ме оправдава въ всичко вършено отъ мене до сега, така и вие не ще намѣрите нѣщо укорно въ моята досегашна дѣятелность, нито нѣщо осждително въ идеалитѣ, които съмъ си съставилъ и за осѫществението на които, споредъ силитѣ си, се боряѫ. Прѣстѫплението, за което съмъ сжденъ и осжденъ по никой начинъ не е позорно; но защото има по срѣдата убийство и начинъ на дѣйствие, за нравствената стойность на което може да бѫде споръ, за това главно бихъ искалъ да ви освѣтлѫ върху моето участие въ това дѣло. Подробно да ви расправямъ, какъ се поведе дѣлото и какъ се води то до краятъ, нито считамъ за нужно, нито считамъ за възможно и наврѣменно; стига да ви кажѫ само това, че азъ съмъ билъ и съмъ непричастенъ рѣшително въ нищо, нито за убийството на Бѣлчева, нито за нѣкакъвъ заговоръ срѣщу Стамболова, нито за нѣкакъвъ заговоръ срѣщу живота на князъгъ. Каквото съмъ мислилъ, каквото съмъ желаялъ и каквото съмъ се домогналъ да правѫ, азъ всѣкога съмъ ималъ нравствената смѣлость да го исказвамъ явно и да работѫ явно. И наистина, до послѣдно врѣме имахъ глупостьта да мислѫ, че е възможна у насъ мирна и явна политическа дѣятелность, обаче сега виждамъ, че хората не искали така. . . . Ако бихъ желалъ да работѫ нелегално, тайно, посилнически, азъ бихъ се заловилъ както трѣбва и вѣрвамъ, че моитѣ противници бихѫ почувствовали това; но казвамъ ви, че нито съмъ желалъ такава дѣятелность, нито съмъ я считалъ полезна за отечеството. Ако бихъ билъ наистина поне малко причастенъ въ прѣстѫпленията, въ които ме обвиняваха, то всѣкога у мене щѣше да се намѣри достатъчно куражъ да исповѣдамъ явно своитѣ дѣйствия и да запечатлѣѫ, ако е нужно, съ кръвьта си своитѣ убѣждения, та щѣхъ да имамъ и нравствената и физическата смѣлость и самъ да извърша, щото съмъ билъ намислилъ, а и да исповѣдамъ това и прѣдъ васъ и прѣдъ сждилището — даже и прѣдъ такова quasi — сждилище, каквото бѣше онова, което ни сжди насъ. По тая причина съвсѣмъ не е нужно да влизамъ въ разборъ и оцѣнка на станѫлото убийство и станѫлитѣ или скроени комплоти, до колко тѣ сж оправдаеми или не отъ нравственно-политическа точка зрѣние, защото не азъ съмъ отговорно лице по тѣхъ. Като имате това нѣщо прѣдъ видъ, азъ ви молѫ

да повѣрвате на моята чистосърдечна исповѣдь прѣдъ васъ, че не съмъ причастенъ въ нѣкакво убийство или въ заговоръ за убийство на когото и да е, нито въ какъвто и да е другъ заговоръ. Щомъ това е така, можете да си прѣдставите колко съмъ нравствено спокоенъ и съ каква леткость прѣнасямъ затворътъ, като знамъ, че той ми е наложенъ не за това, за което съмъ сжденъ, а за моята дѣятелность въ Събранието и вънъ въ обществото, защото съмъ се застжпилъ за потжпканата свобода на отечеството и, най послѣ, за исказванъето моитѣ задушевни убѣждения, а за това, азъ имъ лѣжавамъ не 3, а 23 години. Що се касае до това, че азъ съмъ земалъ участие, споредъ силитѣ си, въ общественитѣ работи, то напълно съмъ убѣденъ, че не ме осжждате и не можете да ме осждите, защото именно вашиятъ животъ е минжлъ въ такава дѣятелность и отъ друга страна, когато ме взехте за въспитанникъ, вие не сте мислили съ вашето благодѣяние да спомогнете само на една бѣдна фамилия, не сте мислили да създадете само добъръ домакинъ, който да не иска да знае нищо за другитѣ и да гледа само да печели пари и да устрои своето лично щастие, а сте искали съ вашето благодѣяние да спомогнете изобщо за събужданъето на народътъ. Така съмъ разбиралъ до сега смисъльта на вашето благодѣяние и съмъ се старалъ съвѣстно да испълнижъ своятъ дългъ къмъ отечеството—дългъ завѣщанъ на мене отъ васъ чрѣзъ вашето благодѣяние и чрѣзъ вашиятъ личенъ примѣръ, чрѣзъ вашиятъ безкористенъ и чистъ животъ. Може направлението, въ което работижъ, убѣжденията, които имамъ, да не се срѣщатъ напълно съ вашитѣ ожидания; но това зависи или отъ моитѣ недостатъчни способности, или отъ моитѣ заблуждения умствени: но въ едно вѣрвамъ, че съмъ се доближилъ да отговоржъ на вашитѣ ожидания, а именно: въ безкористното стрѣмление къмъ свободата и доброто на народътъ и въ употрѣбяванъето на нравствени срѣдства за постиганъето на това добро. А колкото за това, че не съмъ направилъ много нѣщо, което може би сте били въ правото си да очаквате отъ мене,—на това сж криви, както казахъ, моитѣ слаби сили и способности, а ако има разлика въ мнѣнията и убѣжденията ми, както и въ направлението ми—това зависи отъ нѣкои мои умствени заблуждения. може би, но тѣ не може человѣку да се вменжтъ въ нравствена вина.

Това всичко ви написахъ за да се убѣдите, че вашиятъ въспитаникъ, ако и да лѣжи сега въ затворъ, не е извършилъ нищо, за което съвѣстьта да го мжчи, или за което може да го осждите вие отъ нравствена точка зрѣние. Ако съмъ сжденъ и осжденъ, ако и да съмъ по настоящемъ арестантъ, азъ не се срамувамъ отъ себе си и отъ дѣлата си; не се срамувамъ да се наричамъ още вашъ синъ и въспитаникъ, — напротивъ, считамъ въ себе си за гордость, че съмъ послѣдвалъ вашиятъ примѣръ, —да работижъ споредъ силитѣ си, за общото дѣло на народътъ,

на *цѣлокупния български народъ*. Може, повтарямъ, да грѣшѫ въ направлението, въ което съмъ работилъ, или въ изборътъ на партиитѣ, или въ мѣркитѣ и срѣдствата, които мисльѫ за добрѣ да се прилагатъ, но изобщо въ стрѣмленията си и идеалитѣ си, азъ послѣдвамъ васъ. Нѣмамъ никакво честолюбие да вършѫ голѣми рабсти и да се равнявамъ, по слѣдствията на дѣятелностьта си съ васъ; но като се стараѫ, на всѣко и въ всѣки случай да испълнявамъ съвѣстно длъжностьта си на человѣкъ и български гражданинъ, азъ мисльѫ, че испълнявамъ и вашето завѣщание.

Молѫ най-покорно да ме извините, че се распространихъ толкова много да ви пишѫ, но това считахъ необходимо да ви изявѫ, като единъ видъ исповѣдь и за успокоение на моята съвѣсть, защото, като не съмъ на свобода, като нѣмамъ и нѣмахъ възможность да кажѫ двѣ думи поне въ своя защита, та да не би да остане у васъ поне сѣнка отъ съмнѣние за мене, като слушате все противъ да се говори и да не би това нѣщо да ви наскърби.

Братъ ми Ефтимъ дойде тукъ прѣди 2—3 дни да ме види и ми каза, че вие сте били здравъ и бодъръ. Това извѣстие крайно ме зарадва. Дано всевишния ви запази още за мнóго години и да украси вашата дълбока старость съ сѫщата бодрость и сила, съ която сте се ползували до сега. Азъ заржчахъ на брата си да дохожда по-често у васъ и ви молѫ да не го лишавате отъ отеческитѣ си съвѣти, защото той сега най-много се нуждае отъ тѣхъ. Незнамъ какъ е сега, но като знамъ, че понапрѣдъ бѣше малко распуснѫтъ, страхувамъ се да не би, като се намѣри врѣдъ веселата компания на нашитѣ кавалерийски офицери, да се прѣдаде на разгулния животъ и да напустне занятието.

Научавамъ се, че Анка свършила вече тая година курса на наукитѣ си и била дошла при васъ въ Пловдивъ. Благоволете да ѝ прѣдадете моитѣ поздравления по случай на свършваньето наукитѣ и моитѣ благопожелания за да ѝ даде Богъ щастие, дълъгъ животъ и сполука въ попрището, въ което встѫпва. Молѫ я да напише по едно писмо на Никола и Ивана и да ги поздрави отъ мене, особено да поздрави Ивана и да му честити отъ моя страна годежътъ. Сѫщо да подрави и стрика Павла, майка си, Спасинка, Петрето и Спаса.

Като цѣлувамъ св. ви дѣсница и просѫ архипастирското ви благословение, оставамъ на Ваше Високопрѣосвѣщенство най покоренъ синъ.

гр. Хасково, (окр. затворъ) 15 Септември 1892 г.

Уважаеми г-нъ Каравѣловъ,

Отдавна не съмъ получилъ писмо отъ васъ — отъ 26-й Декемврий. Около 20 Януарий т. г. ви писахъ, но незнамъ да ли сте получили писмото ми. Сега се наканихъ да ви пишѫ пакъ, защото се набрахѫ нѣкои новини, които желаѫ да ви съобщѫ и защото искамъ да се посъвѣтвамъ съ васъ по въпросътъ за моето прѣмѣстяванье.

Получихъ писмо отъ Бобекова. Той ми съобщава, че неговитѣ прошения до министерството останѫли безъ послѣдствие. Научилъ се, че прѣзъ Марта щѣлъ да отиде министрътъ на правосъдието въ Търново и се надѣва, че щѣлъ да посѣти затворътъ, та тогава щѣлъ да му се моли лично за да го прѣмѣсти. До тогава Бобековъ не иска да подава вече прошение, а сѫщеврѣмено ми явява, че за въ София и по-послѣ не ще иска да се прѣмѣсти. Значи, отъ тая страна азъ съмъ свободенъ да искамъ, да ме прѣмѣстѭтъ тамъ при васъ. Но вие знаете, че менъ е много неприятно да подавамъ прошения за нѣща, които вѣроятно нѣма да се вземагъ въ внимание. Като гледамъ какъ постѫпихѫ съ прошенията на Бобекова, мислѫ, че и моето прошение едва ли ще има нѣкакво слѣдствие. Молѫ ви да ми явите, намирате ли вие нѣкаква вѣроятностъ да бѫде то удовлетворено и съвѣтвате ли ми да подамъ по-скоро прошение.

Отъ госпожата отъ Русе получихъ за нова година подаръкъ: една риза, единъ пешкиръ и три чифта чорапи. Пратката по причина на снѣговетѣ, бѣше се забавила, та получихъ нѣщата едвамъ на 24 или 25-й Януарий. Наистина писмо не съмъ получилъ, но могѫ ли да се съмнявамъ, че тѣзи подаръци сѫ отъ нея? Кой други за сега би си спомнилъ вънъ за насъ затворнитѣ? Писахъ едно писмо слѣдъ нѣколко дена до госпожата, но крайно съжалявамъ, че въ тукашнията затворъ нѣма да се работѭтъ нѣкои по хубави нѣща отъ мониста, както въ тамошнията, та за това не испратихъ на дѣцата нѣщо поне за споменъ. Тука работѭтъ съвсѣмъ груби кесии и др. прѣдмѣти.

Не помнѫ да ли ви съобщихъ въ прѣжното си писмо, че съмъ получилъ писмо отъ Пенча и че му отговорихъ. Той ми прѣдлага да напишѫ критика на Мишевата граматика, за да се напечата въ „Мисъль.“ Азъ отказахъ, защото малко отбирамъ отъ граматика, та мислѫ, че моята критика ще бѫде слаба; но му писахъ, че съ удоволствие бихъ написалъ нѣщо за въ този журналъ, а сега мислѫ какво ли да му напишѫ, пъкъ не ми иде ни една тема въ умътъ. Помогнете ми вие!

Послѣднята VII и VIII книга отъ „Мисъль“ получихъ; тя доста ме задоволи. Статията „Ахиллесъ“ отъ Саймѫндса, както ее сѣщамъ, е вашъ прѣводъ. Не знамъ кой е държалъ коректурата, но въ хекзаметритѣ има нѣколко грѣшки. На двѣ-три мѣста е испустнѫтъ съюзътъ „и“, и единъ членъ, та за това се

разваля размѣрътъ. Мисля, че първиятъ стихъ отъ *Илиядата* е цитиранъ невѣрно въ послѣднитѣ думи, или поне трѣбва да се поправи, защото по размѣрътъ не иде: *сина Пелеева*, а трѣбва да бжде: Пелéева сина. До сега въ Пенчовиятъ прѣводъ има „невыдержки“ само двѣ три, като напр. за—éдно вмѣсто *заедно*, излéти вмѣсто *излетѝ*, но подобна поетическа волность, когато се срѣща рѣдко, не вреди, а при това не може и да се избѣгне даже отъ най-добритѣ прѣводачи. Подобно нѣщо забѣлѣжихъ на нѣколко мѣста даже въ рускиятъ прѣводъ, а у Бончева изобилуватъ двойнитѣ ударения зарадъ размѣрътъ. като напр. Аполóнъ и Апóлонъ, ржцѣ и рáцѣ, плáмни вмѣсто пламнѝ и др. Впрочемъ тая волность у насъ пò-малко се чувствува, защото тѣзи различни ударения сжществуватъ въ говоритѣ, а пъкъ и въ литературното нарѣчие още не се е утвърдило едно опрѣдѣлено ударение върху всѣка дума. Едно само за сега бихъ забѣлѣжилъ, че не трѣбва да се кжса статията на толкова части при напечатваньето, защото губи ефекта си. Желателно би било да се напечати поне въ три броя най-много, ако не може въ два. Въ тая книжка на „Мисъль“ само първото стихотворение на Пенча ми се хареса, но второто — не. Иширковъ, който е написалъ расказецътъ „Задуха,“ ако не е Михалаки Георгиевъ, а ако е нѣкой отъ младитѣ, подава надѣжди. Азъ не съмъ даже и противъ тенденцийката, която, може би, неволно и несъзнателно прокарва. Ако е нѣкой отъ младитѣ, много бихъ желалъ да узнаж името му.

Моята статия незнамъ да ли е получена въ София отъ В. Д. Стоянова. Ако дойде при васъ Алеко, помолете го отъ моя страна да пита Стоянова и да ми отговори. Вѣрвамъ, че напечатваньето ѝ ще бжде доста наврѣмено, защото излѣзълъ вече единъ чужденецъ да доказва, че ударението въ Македония било чисто сръбско, а пъкъ единъ нашъ филологъ (незнамъ дали не е даже Матовъ) отговарялъ, че това естествено било, защото сърбитѣ, като владѣли дълго врѣме въ Македония, оставили били много слѣди въ говорътъ, а една отъ тия слѣди било ударението.

Писахъ ви пò-напрѣдъ, че приятелитѣ ми отъ Шуменъ се обѣщахж да ми испратѫтъ една французска книжка за прѣводъ. Получихъ прѣди една недѣля книгата: L'état ses origines, sa nature et son lut (études de Politique Scientifique) par A. Regnard. Този писатель азъ не бѣхъ го слушалъ и нищо отъ него не бѣхъ чѣлъ. Има доста интересни страници, но изобщо не ми се харесва. Вънъ отъ това, че той е социалистъ, материалистъ, атеистъ, но ми се вижда доста непослѣдователенъ. Той е националистъ и французски патриотъ; съ всички сили напада на федеративното устройство и иска республика „uneet indivisible“, при това е още и такъвъ централистъ, щото настоява да се употрѣбяватъ насилие върху Бретонцитѣ, за да се унищожи

языкътъ имъ и да се развие още повече централизацията въ Франция, отъ колкото е сега! Наклоненъ е да поддържа, че Парисъ е Франция, че провинцията нѣма право да не приема и да се противи на онова, което Парисъ рѣши. Прѣпоржчва строги мѣрки противъ всички, които сж противни на неговиятъ идеалъ; прѣпоржчва искореняване, просто съжалява, че въ 1779 год. и 1848 година революционеритѣ (даже прѣзъ 93 и 94) малко кръвь пролѣли, одобрява избиването на Жирондинцитѣ (защото искали федеративна республика) и пр. и пр. Знамъ добрѣ, че моитѣ приятели отъ Шуменъ сж противни на много отъ тѣзи мнѣния, та за това си мислж, че не сж ми испроводили тая книга, за да я прѣвождамъ, но ако пожелаятъ, ще имъ я прѣведж, тъй като нѣмамъ друга работа, а пъкъ то ще бжде за мене едно добро упражнение въ френския языкъ. Пакъ отъ Шуменъ сж ми испроводили още книги съ пощенски колетъ, но тѣхъ още не съмъ ги получилъ. Имамъ и писмо, вѣроятно отъ Благоева, но и него ще получж съ книгитѣ заедно. Незнамъ да ли сте се научили, че Благоевъ е единъ отъ редакторитѣ на „День“. Той се е увлѣкълъ отъ учението на Карла Маркса и пише по научниятъ социализъмъ. Трѣбва да ви се признаж, че азъ не съмъ челъ тая книга и сега съмъ любопитенъ да я прочетж. Вие, до колкото помнж, я имате при себе си на нѣмски. Да бѣхъ билъ при васъ, вѣрвамъ, че щѣхте да ми я прочетете (или поне най-важнитѣ мѣста) въ свободнитѣ отъ занятие минути. Между всичкитѣ наши социалисти едничкиятъ най-разбранъ и малко по̀ съ практически умъ е Благоевъ. Той чете и пише постояно и се надѣвамъ, че съ течение на врѣмето ще се освободи отъ нѣкои крайности. А пище доста деко. Паунчевъ и Миндовъ, ако и да му сж приятели, но не сж социалисти и въ много нѣща не се съгласяватъ съ него. За това нѣщо напрѣдъ ми писа Миндовъ, като ми явяваше, че били го провъзгласили за социалистъ и за това билъ испжденъ.

Отъ С. се надѣвахъ да получж писмо, но още нѣма. Писахъ му на два пжти въ Цариградъ, а сега ще се опитамъ да му напишж въ Солунъ, защото може вече да си е отишълъ. Надѣвахъ се да ми испрати „Новини“, за които ми се бѣ обѣщалъ. Да ви се похвалиж: и менъ позволихж „Новини“. Сега, като нѣма отговоръ отъ С., ще пишж въ редакцията да ми испращатъ вѣстника за три мѣсеца (отъ 1-ий Марта.)

Напрѣдъ ви се хвалѣхъ съ здравьето си. И сега не смъзлѣ, но почнжхъ да слабѣя пакъ. Сърдцебиеньето ме мжчи много. Тука нѣма згодности да се лѣкувамъ. Една отъ причинитѣ, гдѣто много желаж да се върнж тамъ е и тая; но кой ще я вземе въ внимание. Отговорътъ ще бжде много резоненъ — „и тамъ имате докторъ!“ А ако дойдж тамъ, много лесно ще могж да отидж да постоиж въ Александровската болница. Могж, разбира се, да не се лѣкувамъ отъ тая болѣсть, но послѣ ще бжде мжчно

изцѣряването. И сега забѣлѣзвамъ нѣкои признаци, които считамъ, че сж слѣдствие отъ неправилното сърдцебиенье. Отъ нашитѣ приятели въ Шуменъ и Търново получихъ писма, съ които ми съобщаватъ, че били добрѣ. Джуджевъ ми писа напрѣдъ, че Арнаудовъ за новата (1893 г.) година пакъ подалъ прошение за милость, но, разбира се, нищо не го огрѣяло. Отъ политическитѣ затворници имало само единъ помилванъ. Джуджевъ ми пише още, че той полека-лека се поправлявалъ съ здравьето си.

Вие какъ сте съ здравьето? Молловъ и Кесимовъ здрави ли сж? И тѣмъ малко останж. Като си излѣзатъ и тѣ, вие ще останете самичъкъ. Колко би било добрѣ да могж да дойдж азъ!

Отговорете ми, какъ мислите за прошението, да подамъ ли или не.

Съ поздравъ.

15-й Февруарий 1893 г. Г. Хасково (Окржженъ затворъ).

Любезни Андрея,

Завчера получихъ писмо отъ баща си, въ което, между друго, ми явява, че братъ ти Атанасъ му казалъ пакъ, че иска да продаде кжщата непрѣмено на стрикови си. Като ми писа ти по-напрѣдъ, че си му испроводилъ 200 лева и че ще му испроводишъ по-послѣ още други 200, за да откупишъ кжщата отъ него, азъ не могж иначе да си обясньж този неговъ постжпкъ, освѣнъ по този начинъ, че стрикови ви, като сж помислили, че кжщата се купува за мене, изявили сж вѣроятно нѣкои притенции като ближни сродници (щефии). Ако е наистина работата такава, то азъ не желаж да се бъркамъ тамъ и да те вкарвамъ и тебе въ неприятности. Но въ всѣки случай желаж да се уреди нѣкакъ работата съ тая кжща, за да бждж спокоенъ за моитѣ домашни, поне до излизаньето ми отъ затворътъ.

Азъ разбирамъ, че тебе вече въ Рѣсенъ кжща не ти трѣбва. Надѣвамъ се сжщо, че и азъ не ще бждж принуденъ самъ да живѣж въ Рѣсенъ, или да държж постояно тамъ родителитѣ си, та за това и за мене не е толкова потрѣбна тамъ кжща; но понеже цѣната на кжщата, спорѣдъ както ми писа баща ми, не е голѣма и за да бждатъ спокойни старитѣ, които ми писахж, че привикнжли да живѣжтъ въ тая кжща отъ толкова години и не имъ се искало да се мѣстжтъ въ друга кжща, за това те молихъ да я купишъ отъ брата си и да я оставишъ на мене, за да живѣжтъ въ нея родителитѣ ми врѣмено, сир. до като се осво-

бодиж отъ затворътъ и до като се заловиж нѣкждѣ на нѣкаква работа. Слѣдъ това, ако искашъ да остане кжщата пакъ твоя, а азъ да ти платиж само кирията или законата лихва на 400 лева; ако ли не, то да остане кжщата върху мене, а азъ да ти исплатиж 400 лева и законата имъ лихва. Като ти прѣдложихъ това, азъ имахъ прѣдъ видъ още двѣ други съображения, отъ които едното се касае за моитѣ родители, на които би било едно утѣшение да мислжтъ, че кжщата, въ която за сега живѣжтъ, е тѣхно притѣжание, или поне нѣма да имъ се иска кирия, а другото и най-важното съображение се отнася до тебе, защото паритѣ, които ще дадешъ за кжщата, ще ти бждатъ осигурени отъ самата кжща срѣщу всѣкакви възможни случайности, които могжтъ да станжтъ съ мене. Собствено това послѣдното обстоятелство най-много ме накара да те молиж, да откупишъ кжщата, защото иначе за мене и за моитѣ домашни би било по-добрѣ да получиж азъ отъ тебе направо 400-тѣ лева и да имъ ги испроводиж. Въ такъвъ случай, тѣ бихж намѣрили друга квартира и могли бихж съ тѣзи пари доста добрѣ да посрѣщнжтъ главнитѣ си домашни нужди до моето излизанье отъ затворътъ.

Като се явяватъ сега такива непрѣдвидени прѣчки, азъ съмъ много обеспокоенъ за моитѣ родители. Ти знаешъ, че до като азъ съмъ безъ срѣдства и затворенъ, тѣ сж изоставени въ съвсѣмъ беспомощно състояние. Ти, както се обѣща, можешъ да ми спомогнешъ по два начина: или да откупишъ кжщата и да я осигуришъ на свое име и тогава съмъ увѣренъ, че спокойно ще живѣжтъ моитѣ старци въ нея, или, ако имашъ възможность, да ми испроводишъ паритѣ, за да имъ ги испроводиж и да имъ пишж да се прѣмѣстжтъ въ друга кжща. Ако пожелаешъ да купишъ ти за себе си кжщата, то тогава стрикови ти, или кой и да е другъ, не ще може да има никаква претенция, защото откупувашъ бащината си кжща. Ако си съгласенъ на това, и ако може да се уреди така работата, молиж те, часъ по скоро напиши ми, за да успокоя баща си, като му напишиж, че кжщата ще остане твоя, че Атанасъ нѣма да се бърка на нея и че тѣ могжтъ да живѣжтъ спокойно въ нея, безъ да плащатъ за сега кирия нѣкому. Ако ли пъкъ кжщата не ще може да се откупи и ти не ще можешъ за сега да ми испроводишъ таково количество пари, то пакъ яви ми, да мислиж, какво срѣдство да търсиж, за да помогнж на родителитѣ си. Мислиж, че най-добрѣ ще направишъ да пишешъ отъ своя страна на вуйча си Димитрия Вельовъ, да разузнае какъ стои работата и да ти извѣсти. Той не е заинтересуванъ и знае твърдѣ добрѣ работитѣ и за това ще може да ти даде най-подробни свѣдѣния.

Съзнавамъ много добрѣ, колко ти дотегвамъ съ тая си молба, но като нѣма къмъ кого другиго да се обърниж по този въпросъ, като вземамъ въ внимание думитѣ, исказани отъ тебе въ послѣдното ти писмо, както и отдавнашното ни приятелство и

другаруванье, надѣвамъ се, че ще намислишъ ти самъ нѣкой способъ, за да ми спомогнешъ въ това трудно положение. Очѣквамъ съ нетърпѣние твоятъ отговоръ.

Прѣдай моятъ поздравъ на баща си, майка си, Еленка и Константина.

Поздрави и други приятели, които питатъ за мене.

24-й Февруарий 1893 год. Гр. Хасково (Окр. затворъ).

Г-нъ Казанджиевъ,

Прѣди нѣколко дена бѣхъ писалъ на Е. П. Христовъ, книжарь въ г. Търново, че съмъ получилъ отъ васъ паритѣ, които той ви билъ поржчалъ да ми дадете. Вчера получихъ отъ него отговоръ, съ който заедно ми испращаше и една ваша расписка за 77 лева, като ми поржчва да ви я прѣдамъ и ме моли да му явж, всичкитѣ ли 77 лева съмъ получилъ отъ васъ. Понеже не знаж, да ли вие наистина му длъжите толкова и дали нѣмате нѣкоя друга смѣтка по-между си, то ви молж да ми явите, ако е възможно, какъ да му отговорьж. Мене сега, даже до самото ми излизанье отъ затворътъ, пари никакъ не ми трѣбватъ, заради това и нѣма нужда да ми ги давате; по́-добрѣ ще бжде да стоѣтъ у васъ до тогава, сир. до 1-й Юний т. г. Поради това, колкото има да му длъжите (ако сж по́-малко отъ 77 лева), яветѣ ми съ една записка, или устно чрѣзъ г-на директора, за да пишж на Е. П. Христовъ, че съмъ ги получилъ отъ васъ.

Извинете, че ви причинявамъ таково главоболие.

9-й Февруарий 1894 год. (Окржж. затворъ) Тукъ.

П. П. Притварямъ тука ваната расписка, за която се говори по́-горѣ.

Брате Евтиме,

Бързамъ да ти отговорьж поради телеграммата, която получихъ вчера прѣзъ нощьта. Не се безпокой; азъ съмъ живъ и до нѣкждѣ — здравъ. Прѣзъ врѣме на допълнителния изборъ тука, минж едно доста голѣмо прѣмеждие прѣзъ главитѣ ни. Ако не станж нѣкое нещастие съ мене, то има да се благодари само на моята, инакъ доста голѣма, популярность между селското население отъ цѣлия окржгъ и на хладнокръвието и присжтствие духа, съ което минжхъ посрѣдъ жандармитѣ, а може би още и на чистата случайность. Впрочемъ това не трѣбва да те трѣвожи, защото до сега нѣколко такива прѣмеждия сж минували прѣзъ главата ми. Не могж да ти пишж подробно, защото

съмъ много смутенъ още отъ станжлитѣ тукъ събития, боленъ съмъ и имамъ при това да отговарямъ на сума приятели, които сж ме запитали съ писма и телеграми. Знай само едно нѣщо, че почти всичкитѣ свѣдения, давани за мене отъ вѣстницитѣ, сж лъжливи или прѣиначени. Не се смущавай, че ме нападатъ жестоко, като ме причисляватъ ту къмъ една, ту къмъ друга отъ сжществующитѣ партии. Азъ съмъ си пакъ азъ! Даже сега пустижли слухъ, че съмъ билъ станжлъ Стамболистъ!

Работа тука още не съмъ започнжлъ и едва ли, слѣдъ като почнж, ще потръгне тъй добрѣ, както се прѣдполагаше. Ти пиши ми по-често. Сжщо да пишешъ непрѣмено на татка.

Търново, 29 Януарий 1895 г.

Поздравъ на всички приятели

П. П. За пжтуваньето ни съ Каравелова всичко е лъжа. Нито въ Орхание, нито гдѣто и да било не ни е направена рѣшително никаква неприятность. Явната лъжа е просто изумителна и възмутителна.

Брате Евтиме,

Днесъ получихъ писмото ти отъ 24 т. м. и бързамъ да ти отговоржж. Най-напрѣдъ ще ти расправиж за себе си нѣщо. Не трѣбва да се безпокоишъ отъ това, че съмъ даденъ подъ сждъ. На гледъ дѣлото е много сериозно, но, въ сжщность, нѣма нищо опасно. Казвашъ ми въ писмото си, да се вардиж, да не би да посѣтиж *драгомликътъ* пакъ. Отговарямъ ти, че това едва ли напълно зависи отъ мене; а пъкъ и да се случи подобно нѣщо, нѣма какво да се прави, ще се лѣжи.

Сега да ти кажж 2—3 думи за македонския въпросъ. Азъ мислиж, че прѣзъ текущата година е необходимо да има едно движение (мирно или размирно, то е другъ въпросъ), което, ако не друго, поне ще обърне вниманието на чуждитѣ сили и ще ги накара да се занимаватъ съ него. Такова движение е твърдѣ лесно да се произведе, било тука, било вжтрѣ въ Македония. Понеже въ единъ или другъ смисъль ще се рѣшава арменския въпросъ, ние не можемъ да изоставимъ работата тъй, щото за македонския да не се спомене и дума. Движението трѣбва да се започне отъ тука, заради това устройството на дружествата е необходимо. Ако прѣдъ тѣхъ не може да се направи нищо друго, то поне ще се положи началото на една каква годѣ организация за бжджщи дѣйствия.

Азъ не виждамъ нищо сериозно въ сегашнитѣ дружества, а особено до като тѣ не се съединятъ въ едно, но тѣ могатъ да послужатъ като добра основа за съставянето на такова дружество за въ бъдеще. За сега най-главнитѣ пръчки са три: 1-о разединеността на дружествата, 2-о явното враждебно отношение на нашето правителство и 3-о нѣманьето на никакви срѣдства. Къмъ това трѣбва да се притури още и едно четвърто — неподготвеността на населението въ Македония. Тѣзи нѣща не достигатъ само за подиганьето на въпросътъ, а пъкъ за сполучливото му разрѣшение — искатъ се още много други условия, не по-малко важни отъ горнитѣ.

Изобщо работата е много разнебитена, но има възможность да се работи. Иска се благоразумие, енергия, отстжпчивость и искреность, а тѣзи нѣща липсватъ на нашитѣ по прѣдни хора въ София и другадѣ. Жалното е, че може да се явятъ движения авантюрически, отъ никого не ржководени и намѣсто полза, да принесатъ врѣда. Това е за сега моето мнѣние по македонския въпросъ. Повече не могж да се распространж и да ти нищж.

г. В. Търново, 28 Февруарий 1895 год.

Уважаеми г-нъ Каравеловъ,

До сега двѣ писма съмъ ти испратилъ, но не знаж, да ли сте ги получили. Прѣди нѣколко дена получихъ писмо отъ Д. Мошинкова отъ Пловдивъ. Той ми съобщава нѣкои интересни работи, та за това се рѣшихъ да ви испратиж послѣдния листъ отъ писмото му. Бѣхъ му писалъ, да се постараятъ да отклонятъ нѣкакъ Свѣщарова, да не взема участие съ своитѣ щайки въ общитѣ работи, понеже е вече срамота. Мошинковъ ми пише, че до извѣсна степень могли да повлияятъ върху Свѣщарова, защото по адвокатството се съдружилъ съ Кръстева. Азъ самъ писахъ Свѣщарову; моето писмо го отворили и прочели и той това знае, та за това доста се билъ разсърдилъ.

Отъ тука нищо ново и утѣшително не могж да ви съобщж. Даже малко уныние е нападнжло на насъ тѣзи дни, защото нашитѣ противници издаватъ вѣстникъ и ни псуватъ, а ние нѣмаме пари да започнемъ тукъ вѣстникъ. Писали сме съ Габровски едно-двѣ опровержения, но нито „Знаме“, нито „Съгласие,“ нито „Социалистъ“ не рачихж да ги напечататъ поне въ съкращение. Азъ съмъ написалъ изложение за изборитѣ, но нѣма гдѣ да се напечати. Въобще работата ми се вижда твърдѣ злѣ; реакцията е въ пълния си разгаръ.

Азъ още не съмъ се поправилъ и, види се, нѣма да се поправя. Вѣроятно отъ сега нататъкъ все тъй кекавъ ще си останж, човѣкъ съ половина душа и, нѣма съмнѣние, съ $^1/_4$ воля.

Нашата опозиция, съ всевъзможнитѣ си фракции, съвсѣмъ не можи́ да се възползува отъ станжлитѣ работи отъ изборитѣ на самъ, особено отъ онѣзи, които станахж въ Вратца и окржгътъ. Това е доста печално.

Прѣдайте молѣж искренъ привѣтъ на г-жата, Виола и Лора.

1 Мартъ 1895 год. Гр. В. Търново.

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Стр.

1. Биографически бѣлѣжки . . . . . 1— 59

II

2. Стихове (Дѣдо Недѣлко-баллада. — Молитва. — Облаци. — На нова година. — Юнакъ. — Затворникъ. — Начало на прѣврата. — Прощавайте. — Не ми е жалъ. — Прѣстжпникъ. — Стария градинаръ. — Дѣдо попъ. — * * *. — България напрѣдва. — Молитва. — Прѣврати. — За новата година. — Чиновникъ и селенинъ. — Сиромашко оплакванье. — Азъ. — На М. — Крѣпи се. — Къмъ македонеца. — Оплакванье. — Даскалитѣ. — Чужденецъ. — Крѣщи. — Тогазъ. — Чорбаджийско сурвакуванье. — Чиновническа молитва. — Господину * * *. — Приятель. — Заканванье. — Калугерю. — Къмъ моитѣ братя. — Краль-Марко). . . . . 1— 64

3. Статии (Отчетъ за Солунската гимназия. — По въпросътъ за измѣнение на българската конституция. — По случай 11 Май 1884 година. — По поводъ хилядогодишнината отъ смъртьта на св. Методия. — Сърбия противъ съединението. — Рѣчникъ на св. писание — рецензии. — Македония въ врѣме хилядогодишнината на Методия отъ Офейковъ — рецензия. — Да се учимъ. — За ударението върху думитѣ въ Рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие. — Знаменититѣ поети и писатели на български язикъ. — Сервантесъ и неговия Донъ-Кихотъ. — Македонското движение. — По рѣшенията на македонския конгресъ). . . . . 65—264

4. Рѣчи (2 Августъ 1887 година. — Прѣвръщанье дѣсятъкътъ въ поземленъ данъкъ. — Намѣсата

на войската въ държавнитѣ работи. — За бюрото при избиранье народни прѣдставители. — Заема отъ тридесетъ милиона. — Руссофилство и руссофобство. — Свобода на печата. — Амнистия. — Върху данъта къмъ Високата Порта). . . . . 165—306

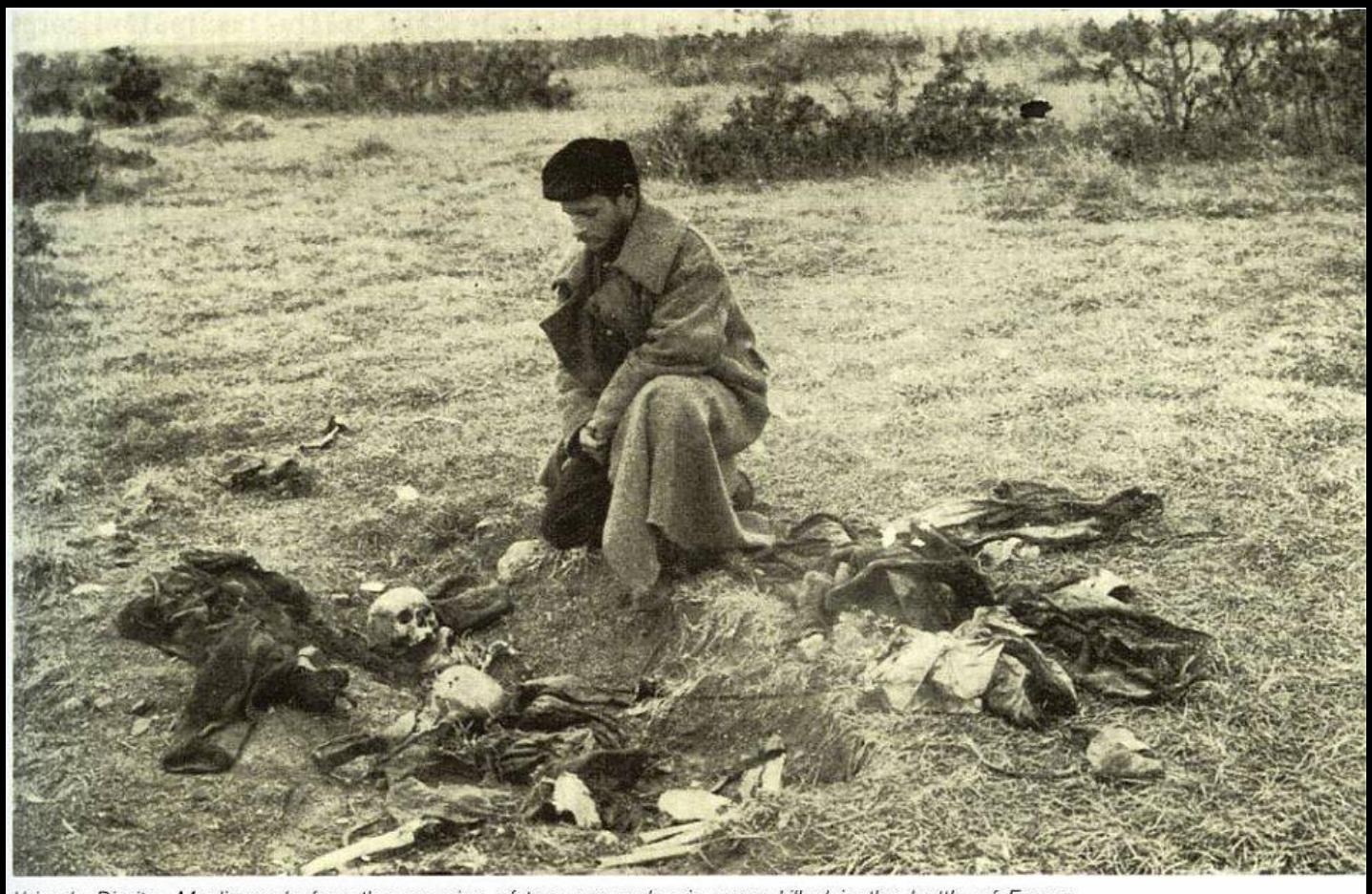
5. Кореспонденция (двадесетъ и осемъ писма, адресирани до частни лица). . . . . 307—349

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres